

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHIEDING VAN 1834

ARCHIEFSTUKKEN
BETREFFENDE DE AFSCHIEDING
VAN 1834

UITGEGEVEN ONDER TOEZICHT VAN

Prof. Dr A. GOSLINGA
Prof. Dr G. M. DEN HARTOGH
Dr G. KEIZER
Prof. Dr D. NAUTA

UITGAVE VAN HET „COMITÉ TOT HERDENKING
VAN DE AFSCHIEDING VAN 1834”

ARCHIEFSTUKKEN BETREFFENDE DE AFSCHEIDING VAN 1834

DERDE DEEL

(EIND 1835—OCTOBER 1836)

BEWERKT DOOR

Dr F. L. BOS

UITGEVERSMAATSCHAPPIJ J. H. KOK TE KAMPEN — 1942

De stand van zaken aan het einde van 1835 wordt voornamelijk door twee factoren bepaald.

Van beheerschenden invloed is allereerst het reeds in deel II — no. 273 — medegedeelde rescript van 10 December, waarbij de Afgescheidenen door de Regeering waren afgewezen, omdat zij bij het indienen van hun verzoeken om vrije godsdienstoefening in gebreke waren gebleven de noodige waarborgen te bieden voor de handhaving van de openbare orde en van bestaande rechten.

In de tweede plaats is van gewicht het arrest van het Hooggerechtshof d.d. 30 December, waarbij in hoogste instantie de artikelen 291—294 van het Wetboek van Strafrecht op de bijeenkomsten der Afgescheidenen toepasselijk worden verklaard.

Hoewel er vragen overblijven, wordt van een en ander door de tegenstanders der Afscheiding een goede uitwerking verwacht.

1. *Brief van Jhr O. J. Quintus te Groningen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 28 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

30 Dec. 1835 no. 1 *P geheim.*

Groningen, den 28. December 1835.

Zeer waarde Vriend!

Ik zet mij om aan U mijne antwoorden op de drie van U kortelijk ontvangene bezendingen mede te deelen.

1. De resolutie Z.E. van den 11. dezer no. 15 betrekkelijk het *Separatisme*, welke de Heer der Kerk geve, dat de gelukkigste uitwerking hebben moge; want ik treure over de onbedachtzame, onverstandige, gebrek aan zelf- en menschenkennis verradende, ja! onchristelijke woelingen der drijvers aan de *beide* uitersten. De Separatisten zullen, dunkt mij, tenzij hunne geestdrijverij die offers gering moge achten, Z.M. nu gaan lastig vallen, om bij de indiening hunner reglementen en statuten te betogen, dat zij bij de aanneming der Grondwet bereids als eene *bestaande* kerkgemeente aanwezig waren in den boezem der toen bestaande Hervormde Kerk, als welke zich *toen nog* hield aan de vaderlandsche Hervormde Kerk, hare geloofsbelijdenis en formulieren; en zoo hun het alzoo niet gelukt, aandeelen in kerke- en pastorygoederen te bekomen, zullen zij het welligt, éénmaal door Z.M. erkend zijnde, beproeven voor den regter, agerende tot scheiding van mandeelige goederen. Daarom zal het zeer doelmatig zijn, dat niet slechts Z.M. aan de erkenning verbindt den afstand van aandeel in de gedachte goederen, maar dat zij ook zelve vóóraf dien afstand uitdrukkelijk doen.

Niettemin blijf ik nog van gevoelen dat, om zoowel hunne, als der andere ultras woelingen, die op rationalistisch mysticisme — zie *Godgeleerde Bijdragen* 1835 9e D., 5e stuk, over Rütenicks Geloofsleer, op aanmoediging van Prof. Hofstede de Groot vertaald ¹⁾ — uitloopen, tegen te gaan, ter bewaring der vaderlandsche Hervormde Kerk, hoogst belangrijk en dienstig zijn zoude

¹⁾ K. A. Rütenick, *De leer des Christendoms systematisch ontwikkeld. Geloofsleer*. Uit het Hoogduitsch vertaald en met enkele aanmerkingen vermeerderd door U. P. Goudschaal, predikant te Rottum. Groningen, 1834.

De inhoud van dit werk wordt in *Godgel. Bijdragen* Deel IX (1835) blz. 631—642 kort weergegeven en zeer ongunstig beoordeeld als „een product van rationalisme en mysticisme, met een kleur van orthodoxie.”

De vertaler had zijn werk ondernomen „op aanzoek van eenen man, op wiens oordeel hij, uit hoofde zijner algemeen bekende bedrevenheid in het vak der godgeleerde wetenschappen, zeer grooten prijs stelt, en aan wien hij tevens als zijnen leermeester zich door de banden der innigste liefde en dankbaarheid gebonden gevoelde.”

om voor de hoofdpunten van het geloof dier Kerk uit te komen, hetgeen Ds Dermout reeds vroeger in de Synodale Commissie eens zeide, en ik nu meermalen UEG. heb medegedeeld ook thans mijn gevoelen te zijn.

. ²⁾

O. J. QUINTUS.

2. *Extract uit het vonnis van het Hooggerechtshof in de zaak van Ds H. P. Scholte c. s., 30 Dec. 1835.*

Justitie.

9 Jan. 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

. ³⁾

Overwegende dat mitsdien de hierboven omschreven te Gorinchem, Asperen en Langerak plaats gehad hebbende vereenigingen te houden zijn voor de zich naar buiten vertoonende werking van een nieuw kerkgenootschap, hetwelk — zonder dat alhier eenig onderzoek naar deszelfs geloofsleer te pas kan komen — als gezindheid of kerkgenootschap bevorens en bijzonder bij het aannemen der Grondwet hier te lande niet heeft bestaan, en welk kerkgenootschap de Afgescheidenen buiten eenige voorafgaande toestemming van de Hooge Regeering hebben zoeken op te rigten en uit te breiden.

Overwegende dat in de artikelen 291 en 292 van het Wetboek van Strafrecht de tastbare bedoeling van den Franschen wetgever niet zoozeer geweest is om zich te laten gelegen liggen aan het bloote beramen of aangaan van samenstemmingen of verbintenissen tot het houden van de aldaar aangeduide vereenigingen, als wel om door voorbehoedende maatregelen te waken tegen de schadelijke gevolgen, welke konden te duchten zijn van die talrijke en telkens te hervatten *vergaderingen zelve*, die, het uitwerksel van zulke samenstemmingen of verbintenissen zijnde, dezelve door uitwendige bedrijven zouden verwezenlijken en alsdan aanleiding zouden kunnen geven tot verstoring van de rust en goede orde in de maatschappij.

Overwegende dat die wetgever, wanneer hij zich in de gezegde artikelen bedient van het woord *association*, gelijk mede van het woord *société*, voorzeker niet kan bedoeld hebben op de in regten geldende verbintenissen van dezelfde benamingen, welker eigenschappen en gevolgen in het Burgerlijk Wetboek en in dat van Koophandel worden vastgesteld en waaruit burgerlijke verplichtingen tusschen de geassocieerden onderling ontstaan, tot welker nakoming de eene geassocieerde tegen den anderen in regten kan ageren; aangezien niet alleen de artikelen 96 en 265 van het Strafwetboek sprekende voorbeelden opleveren van den

²⁾ Het verdere van den brief handelt over andere aangelegenheden.

³⁾ Daar het arrest in zijn geheel is opgenomen achter de gedrukte *Pleitrede* van Van Appeltere, worden hier alleen de belangrijke principiele overwegingen van het Hooggerechtshof vermeld.

veel ruimeren zin, waarin de Fransche wetgever gewoon is in dit Wetboek van Strafrecht het woord association te bezigen, maar ook de inhoud zelf van art. 291 en 292 doet zien, dat aldaar overeenkomstig het opschrift waaronder deze artikelen zijn geplaatst, van geene andere associatiën of vereenigingen gehandeld wordt dan van dezulke, welke alhier bij de wet worden verboden, — terwijl volgens de bepalingen van art. 1131 en 1133 van het Burgerlijk Wetboek alle verbintenissen, welke tegen eenig verbod van de wet worden aangegaan, al waren dezelve ook op de plegtigste wijze gesloten, van geene kracht zijn en alzoo tusschen de contractanten onderling geen gevolg in regten hebben kunnen.

Dat dan ook de kenmerkende eigenschappen van zoodanige associatie als in art. 291 wordt bedoeld, blijkens de bepalingen van dat artikel zelf geene andere zijn dan deze: dat zij moet bestaan uit meer dan 20 personen, en dat het oogmerk moet zijn om dagelijks of op zekere bepaalde dagen bijeen te komen ten einde zich met godsdienstige, letterkundige, staatkundige of andere onderwerpen bezig te houden; zoodat tot het wezen van de bedoelde associatie naar den aard der zaak en de uitgedrukte bedoeling der wet niets meer vereischt wordt dan eene zamenstemming of aaneensluiting van het genoemd getal personen tot het aanleggen van zulke bijeenkomsten als in voege voorschreven bij art. 291 zijn aangeduid.

Overwegende dat in het onderwerpelijke geval de daadzakelijke vorming van een nieuw kerkgenootschap niet heeft kunnen geschieden en ook blijkbaar niet geschied is zonder zoodanige eene zamenstemming of aaneensluiting van vele, die gebleken zijn het getal van 20 merkelyk te boven te gaan, en dat hier gevolgelijk eene associatie in den volsten zin der strafwet bestaat.

Overwegende alverder dat het, zoo uit hoofde van den aard en de erkende grondbeginselen als van de aanvankelijke werking dezer godsdienstige inrigting, aan geen twijfel kan onderhevig zijn, of het voortdurend houden van bijeenkomsten, hetzij dan op gezette tijden, hetzij op te voren aan te kondigen dagen, ten einde zich aldaar met godsdienstige onderwerpen bezig te houden, behoort tot de bereiking van het hoofddoel, hetwelk men zich bij het ontwerpen en vormen dezer inrigting heeft voorgesteld; zoodat dan ook de bestaande associatie en de daaruit voortgevloeide vereenigingen van dien aard zijn als de wet gesteld heeft tot kenmerk van dezulke, welke niet zonder voorafgaande toestemming der Hooge Regeering zouden mogen plaats hebben.

Overwegende dat de Grondwet geenerlei bepaling inhoudt, uit kracht waarvan elke godsdienstige gezindheid, welke, schoon bij de aanneming der Grondwet niet werkelijk in dit koninkrijk hebbende bestaan, zich later in hetzelfde als gezindheid of kerkgenootschap zoude willen vestigen, aanspraak zoude hebben op de geheel onvoorwaardelijke en meest onbepaalde vrijheid tot het houden van de talrijkste vergaderingen voor de uitoefening van haren uitwendigen eeredienst, zonder daartoe eenige voorafgaande toestemming der Hooge Regeering noodig te hebben.

Overwegende dat er alzoo met betrekking tot een nieuwlings op te rigten kerkgenootschap en deszelfs godsdienstoefening geen strijd bestaat tusschen de voorschriften van de Grondwet en de

stellige bepalingen van art. 291 en 292 van het vigerend Wetboek van Strafrecht, en dat derhalve gemelde bepalingen te dien opzichte door de Grondwet niet zijn afgeschaft, maar dezelve ingevolge het vastgestelde bij het tweede additionele artikel der Grondwet hare kracht ten deze hebben behouden.

Overwegende dat de bij art. 292 bevolene ontbinding van eene ongeoorloofde associatie niet behoort tot de attributen van den regter en dat de werking der tevens in de wet voorgeschrevene strafbepaling aldaar niet aan zoodanige ontbinding ondergeschikt gemaakt of van het voorafgaan dier ontbinding afhankelijk gesteld is.

(get.) D. J. HEENEMAN, *president*.
 W. H. DE GREVE ⁴⁾, *rapporteur*.
 J. DE LA BASSECOUR CAAN ⁵⁾
 T. VAN HERZEELE ⁶⁾
 v. BAUMHAUER ⁷⁾
 SCHOLTEN VAN OUD HAARLEM ⁸⁾, *raden*.
 A. G. BURGERHOUDT, *griffier*.

3. *Brief van Prof. J. F. van Oordt te Groningen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

7 Jan. 1836 no. 2 P geheim.

Groningen, 6 January 1836.

WelEdelgestreng Heer!

Het is in onze streken vrij rustig en niettegenstaande Engels met zijn geheele aanhang het in geschrifte vrij wat roert ¹⁰⁾, merken

⁴⁾ Mr W. H. de Greve (1774—1851); raadsheer in het Hooggerechtshof; 1838 president van het Prov. Gerechtshof in Gelderland.

⁵⁾ Jhr Mr J. de la Bassecour Caan (1786—1842); eerst advocaat, daarna raadsheer in het Hooggerechtshof.

⁶⁾ Mr T. baron van Herzele (1781—1866); raadsheer in het Hooggerechtshof en na 1838 in den Hoogen Raad.

⁷⁾ Mr W. T. von Baumhauer (1785—1849); 1811 conseiller auditeur, 1813 subst. procureur generaal bij het Hooggerechtshof te Brussel; 1815 procureur crimineel te Brugge; 1817—1830 advocaat generaal bij het Hooggerechtshof te Brussel; 1830 advocaat te Utrecht; 1833 raadsheer in het Hooggerechtshof te 's Gravenhage; 1838 procureur generaal bij het Gerechtshof te Utrecht.

⁸⁾ Mr C. J. Scholten van Oud Haarlem (1794—1849); 1816 subst. officier bij de Rechtbank te Amsterdam; 1824 subst. procureur generaal, 1833 raadsheer in het Hooggerechtshof; 1836 president van het Hooggerechtshof in Ned. Indië; 1839—1845 werkzaam in Nederland voor de Indische wetgeving; 1845 staatsraad.

⁹⁾ Begin en slot van den brief behelzen een aanbeveling van candidaten.

¹⁰⁾ Het roeren = alles in opschudding, in rep en roer brengen. Zie voor wat de zaak betreft, deel II, blz. 409, 410.

wij er geen kwaad van, en ik geloof hoe langer zoo meer, dat wij ook wat de rust der kerk aangaat, zegen hebben op het synodaal besluit. Het Gouvernement houdt zich heerlijk; met algemeen genoegen is het Koninklijk Besluit omtrent de vragen om afscheiding ontvangen, en ik dank gaarne en van harte allen, die daartoe door hunnen raad hebben medegewerkt. De pleitrede van v. Hall maakt hier en daar echter nogal opgang; daarom ben ik blijde met de houding van het Gerechtshof en dat het arrest van hetzelfde met de pleitrede van het publiek ministerie in het licht zal komen.

.
 UEdGestr. dv. dienaar
 VAN OORDT.

4. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 21 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

21 Jan. 1836 no. 1 *geheim*.

Commissoriaal van 10 January 1836 no. 6.

Missive van den Minister van Justitie van 9 Jan. ll. no. 2 ten geleide van een afschrift van het arrest van het Hooggerechtshof in de zaak van *Scholte c. s.*

(minuut)

Het bij de hiernevens teruggaande missive medegedeelde arrest is zoo naauwkeurig en zoo uitvoerig gemotiveerd, dat hetzelfde naar het inzien van den ondergeteekenden allezins berekend is, om de jurisprudentie in zaken van dien aard voor het vervolg stellig te fixeren. Hij zoude dus de vrijheid genomen hebben, met zijnen ambtgenoot den Heer Minister van Justitie in overleg te treden, ten einde hem in overweging te geven om aan deze uitspraak *met derzelver juiste motiven* eene meer algemeene bekendheid te geven, ware het niet, dat de ondergeteekende was onderrigt geworden, dat bij de aanstaande uitgave der pleitrede van den Substituut Procureur Generaal *Van Appeltere*¹¹⁾ ook dit arrest zal gevoegd en dus door den druk algemeen verkrijgbaar zal worden¹²⁾.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.
 v. PALLANDT v. KEPPEL).

¹¹⁾ A. W. van Appeltere (1798—1841); substituut-procureur-generaal; 1836 referendaris aan het ministerie van Justitie.

¹²⁾ Blijkbaar was eerst van de zijde van het Departement van Eeredienst de idee geopperd, om het arrest in de courant te publiceeren. Immers een afschrift van het arrest bevat de volgende kantteekening: „Wordt gedrukt achter pleitrede van Van Appeltere. Kan daaruit in couranten overgenomen worden. Dit is beter dan directe plaatsing in courant. Dit als antwoord op een briefje van Janssen” [Just. 9 Jan. 1836 no. 2 *geheim*].

5—11

De Afscheiding te Klundert, waar het gezelschapsleven reeds vele jaren bloeide, geeft aanleiding tot een merkwaardige correspondentie tusschen den predikant ter plaatse, Ds A. T. Beausar, en den Secretaris en Adviseur Janssen; een correspondentie, waarin de heerschende geest in zijn houding tegenover de Afscheiding op typische wijze tot uitdrukking komt.

Verder bieden de stukken in zake het ontstaan van „de moederkerk der (Noord-brabantsche) klei” onder leiding van den „pathetieken” prediker Meerburg allerlei bijzonderheden.

5. *Brief van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1835.*

Herv. Eered.

2 Dec. 1835 no. 2 *P geheim.*

In vertrouwen.

Klundert, den laatsten November 1835.

WelEdGestr. Heer!

Ik neem de vrijheid, UwWelEdGestr. in eene gewigtige zaak te consuleren. Gisterenmorgen na den kerktijd in de consistorie, gaf men ons, kerkeradsleden, eenen brief over, welke men zeide dat van eenen *Benjamin Hieronymus Ploeg* was. Ik begreep dadelijk, dat het eene bekendmaking behelsde „van afscheuring van de Hervormde Kerk.” Ik heb den brief niet willen aannemen. Doch de twee leden van de zes des kerkerads, zijnde ouderlingen, en die geene Evangelische gezangen zingen of opslaan, merkten aan, den brief te *moeten* aannemen. Ik verliet hen, maar na den middagkerktijd kwam een weldenkende ouderling, dus een ander, tot mij, die, zelf den brief opengebrokeu hebbende, mij berigtte van den brief, wat ik vermoed had. Zelfs *elf* leden dezer gemeente hadden in denzelven te kennen gegeven, dat zij zich van onze kerk hadden afgescheurd. Het adres was, zeide hij mij, „aan den Kerkerad der *zich noemende* Gereformeerde gemeente van Klundert.” Ik heb hem gezegd, „dat wij zoo goed Gereformeerd waren als zij”, en dat ik dus niets aan deze zaak deed. Dat zij *eigenlijk* moesten gecensureerd worden; doch dat *ik* niets zoude doen tegen hen, om niet *meer* menschen te moeten censureren; want dat deze week zelfs de missionaris *Scholte* alhier verwacht wierd om kerkeradsleden aan te stellen en te doopen; dat ik alhier eenen oploop vreesde enz..

Mijn ernstig verzoek is dus, wat ik verder doen moet en of ik mij wèl gedragen heb. Mijn Burgemeester ¹⁾ verlangt om stip-telijke orde ²⁾ te bekomen, om Scholte, indien er meer dan *twintig* personen bij elkander in de oefening komen, aan te klagen en de boel uit elkander te verdrijven. Wie weet, wat er deze week of Zondag aanstaande alhier voorvalt! Wanneer de Burgemeester aanschrijving ontving, alsmede het detachement te Zevenbergen, om, gelijk in Gelderland geschied is — en toen is door dien *geheelen* maatregel toch de zaak *geëindigd* ³⁾ —, schrik aan te jagen en *Scholte c.s.* aan te klagen naar de wet, welke er bestaat en

¹⁾ D. Korteweg (1789—1861); houtkooper; 1826—1860 burgemeester van Klundert.

²⁾ Orde = order, bevel.

³⁾ Vgl. Deel II, blz. 381 v.

goed is, dan verassureer ik UwWelEdGestr., dat er vooreerst *hier* niets meer gebeurt; want die *elf* worden als machines gebezigd, om te beproeven wat men kan. Die elf zijn over het algemeen menschen, die zelfs niet schrijven kunnen. Doch de beruchte *Dirk van der Made* ⁴⁾, de assessor primus, is in alles de beweegoorzaak, schoon hij zich schuil houdt. Wanneer het werk hier krachtadig tegengehouden wierd, zoude, zooals het mij toeschijnt, de geheele zoogenaamde Klei, d. i. Willemstad, Fijnaard en Zevenbergen en Klundert, voor dat anders loopende vuur bewaard worden.

UwWelEdGestr. zoude mij dan, zooals nooit, aan U verpligten, indien ik uwen raad en invloed omtrent deze zaak vernemen mogt. Ik vrees bij aanwending van *halve* maatregelen de ontbinding van ons gansch Kerkgebouw, waaraan UwWelEdGestr. zoo onsterfelijk den steen voornamelijk heeft medegelegd. Zoo ruim 200 jaren op eenmaal achteruit gezet te worden, zoude iets verschrikkelijks zijn.

In vliegende haast schrijf ik U dezen. Neem mij dit ten goede op! Ik heb de eer, met het meeste respect, na minzame groete, te zijn, UwWelEdGestr. Gods besten zegen toebiddende,

WelEdGestr. Heer!

UEdGestr. gehoorzame dienaar,
ABM. THEOD. BEAUSAR,
predikant.

P.S. *Niemand* weet van dit mijn geschrijf. Het spreekt vanzelve, dat UEdGestr. Z.Exc. den Staatsraad Directeur Generaal erover spreekt.

6. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds A. T. Beausar te Klundert, 2 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

2 Dec. 1835 no. 2 P *geheim*.

(minuut) *Den Heere A. T. Beausar, predikant in de
Klundert.*

's Hage, 2 December 1835.

WelEerwaarde Heer!

Dat ook in de Klundert de geestelijke cholera zich zou vertoonen, heb ik voorondersteld; hoe erg die zielsziekte echter is, vertrouw ik, dat dezelve evenzoo als de eigentlijke cholera wel weder bedaren zal. Men handele slechts met *kalmte*, *voorzigtigheid* en *fermiteit*. De kerkeraad kan niet anders doen, dan zoodanige verklaringen van afscheiding aannemen voor kennisgeving, zonder vooralsnog eenig gevolg eraan te geven, immers voor zooverre zich onder de schismatieken geene kerkeraadsleden bevinden of ook indien er van de diakonie geëlimenteerden onder mogten gevonden worden. UWEW. zal voorts dienen te zorgen, dat aan het Classikale ^{4a)} Bestuur van Breda legaal rapport van het voorvallene worde gedaan.

⁴⁾ Vgl. Deel I, blz. 112—126.

^{4a)} Handschrift: classikalen.

Elk heeft het recht zich bij eene kerk te voegen naar verkiezing, of er ook uit te gaan; maar de afgescheidene kunnen geen *kerk-genootschap* vormen dan na daartoe 's Konings autorisatie te hebben verkregen; ook kunnen zij geene zamenkomsten houden van meer dan twintig personen — buiten de huisgenoten — zonder voorafgaand verlof. Indien zij zulks echter ondernamen, moet door de politie procesverbaal opgemaakt en aan den Officier des Konings te Breda opgezonden worden; zelfs is de politie bevoegd, zoodanige vergadering dadelijk te doen uiteengaan. Eindelijk is de Burgemeester verplicht, van alles wat hem ten deze ter oore komt, onmiddellijk kennis te geven aan den Gouverneur der provincie, als aan wien de noodige instructiën gegeven zijn.

Bij Z.M. den Koning zijn thans ernstige deliberatiën aanhangig over de te nemen maatregelen. Hoogstdezelv's ernstige bedoeling is, de bestaande Hervormde Kerk te handhaven; maar de middelen, daartoe in het werk te stellen, moeten met de Grondwet en de bestaande wetgeving overeenkomen.

Zoodra naar behooren gehandeld wordt, vrees ik geen gevaar voor onze Hervormde Kerk, al ware het zelfs, dat zij eenige woelgeesten en dweepzieken verloor; liever deze zuivering dan achteruitgang.

Ziedaar uw *vertrouwelijk* schrijven even *vertrouwelijk* beantwoord. Gaarne zal ik het vervolg der zaak vernemen, en waar het noodig is, U met mijne raad trachten van dienst te zijn. Ik herhaal de boven gebezigde woorden: kalmte, voorzigtigheid en fermeit. Voorts goed overleg met uwe naburige ambtsbroeders en met het Classikaal Bestuur, benevens naauwere aaneensluiting der welgezinden. Deze zijn de algemeene hulpmiddelen tot stuiting van het kwaad.

Met de meeste achting heb ik de eer enz.

(JANSSEN).

7. *Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Burgemeester van Klundert, 13 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

4 Jan. 1836 no. 19.

(kopy)

Aan den Heer Burgemeester te Klundert.

politie
no. 10, 860.

's Bosch, den 13. December 1835.

Nadat ik in den loop dezes jaars van terzijde geïnformeerd wierdt, dat ook onder uwe gemeente eenige volgers van den gewezen predikant Scholte zouden wonen, ben ik dezer dagen meer stellig onderrigt, dat die volgers het thans zóó hoog drijven, dat zij niet alleen zich als afgescheiden van de bestaande kerk hebben verklaard, maar zelfs in partikuliere huizen godsdienst oefeningen zoude(n) houden en hunne kinderen door ontzette predikanten of diergelijken zouden doen doopen.

Ik verzoek UWEd. daarop met zorg te informeren en mij te berigten, wat er van die onderrigtingen zij; zoo ja, vlijtig te letten of die godsdienstoefeningen ten getale van meer dan twintig hoofden gehouden worden en in dat geval die te ontbinden, immers te trachten te ontbinden, zonder aanzien van personen of ommezien, daarvan procesverbaal te dressereren onder opgave van de namen, woonplaatsen etc. etc. van de zoodanigen, die zich daarbij als voorgangers, hetzij met te prediken, voorlezen of -zingen, dienstwaarneming van diaconen of dergelijke onderscheiden, en wie daartoe zijn huis leent, en dat procesverbaal in dit bijzonder geval aan mij in te zenden.

De Prokureur Crimineel (in Noord Brabant,
JAN VAN BLARKOM).

8. *Brief van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

18 Dec. 1835 no 1 P geheim.

Klundert, den 17. December 1835.

WelEdelGestrenge Heer!

Bijna alle mijne brieven, welke ik de vrijheid genomen heb, UEdGestr. toe te zenden, zijn alle geschreven in geen en opgeruimden geest; maar deze letteren maken nu op die eene uitzondering; ik heb alle reden, om over het een en ander tevreden, ja om aan God en onzen Koning hoogst dankbaar te zijn.

Ik kan dan onmogelijk nalaten om U berigt te geven; te meer, daar UEdGestr mij den 2den dezer zeer vereerd heeft, om onder anderen in uwe minzame en belangrijke missive, waarvoor ik UEdGestr. hartelijken dank betuig, te melden, dat UEdGestr. gaarne het vervolg der zaak zoude vernemen.

Kalmte, voorzigtigheid en fermiteit, juist dit, hetwelk UEdGestr. mij aanbeval, is niet alleen door mij, maar zoover ik weet door de welgezinden alhier zijnde in acht genomen. En na dien brief ontvangen te hebben, waarin dertien — niet *elf*, zooals ik schreef — onderteekenaars waren, ook N.B. voor hunne kinderen, is alhier eene *edele* geestdrift voor de goede zaak ontwaakt, terwijl tot heden toe alles mij een doodslaap toescheen, buiten die woelgeesten en dweepzieken. De gemeente is mij nu eerst dierbaar geworden; tenminste ik meen nu met veel vruchts te kunnen arbeiden. Zoo groeit de eik na storm! Doch ik zal UEdGestr. berigt geven.

Na dien tijd hebben wij wederom kerkeradsvergadering gehad, en wel ter verkiezing van nieuwe kerkeradsleden. Wij moesten twee nieuwe ouderlingen en éénen nieuwen diaken verkiezen. Goede menschen zijn verkozen; doch met vier tegen drie stemmen, die voor kwalijkgezinden waren. Gelukkig dat ik afgesproken had met de andere drie leden, hetgeen ik tevoren — 26 jaren lang — nooit gedaan heb. De diaken is met algemeene stemmen aangenomen, toen men zag, dat hij het toch zoude worden, gelijk de vorige twee tot ouderlingen.

Verder kwam in die vergadering ter bane die brief, welks *adres* ik nog niet gezien had. Het was den 9den dezer. Op verzoek van dien lastigen ouderling, genaamd *Pieter Versluis* — wiens broeder *Kornelis* te Fijnaard verleden Zondag acht dagen openlijk in de kerk aldaar op die drie vragen bij den doop gezegd heeft, dat hij de tweede vraag ontkennend moest beantwoorden ⁵⁾ — op *Pieters* verzoek heb ik dan dien brief voorgelezen en dezelve is voor *kennisgeving* gehouden.

De welgezinden in deze gemeente hebben dien brief alzo opgenomen, dat zelfs *Van der Made* — Dirk —, de oefenaar en opstoker, doch bang van aard, het geraden heeft gevonden om uit te strooijen, dat hij het aan die *dertien* nog zoo afgeraden had!!! UEdGestr. kent hem voor eenen uitgelezenen hypokriet.

De agent van dit domein, de Heer Rijsterborgh ⁶⁾, heeft zekere boeren bij zich ontboden, en hen gewaarschuwd tegen dien opstand, als zijnde tegen den Koning. De Burgemeester, de heer Korteweg, zeer wèl in het godsdienstige gezind, heeft den beruchten oefenaar bij zich ontboden, schoon die man nog assessor *primus* is tot veler verdriet, en heeft hem gewaarschuwd, om toch het peil van 20 niet te boven te gaan.

Dit alles *zonder* mijne opwekking. Alleen heb ik bij die heeren bezoeken afgelegd en hen *geraadpleegd*. Dit nu heeft vuur geslagen en hen wakker gemaakt. En door deze twee voornamelijk is het verder geschied, dat alle de overigen, die door den Assessor *primus* in zijne veeljarige oefeningen, welke hij drie, vier malen in ééne week houdt, nog niet geheel bedorven zijn, zigbaar zijn teruggekeerd tot *andere* gedachten, om namelijk niet te gelooven wat die dweepers en hunne libellen verkondigen, om integendeel te denken dat er Gereformeerd gepredikt wordt en de Gereformeerde Kerk in geen gevaar is. Daarop houden wij het aan. Reeds over de honderd menschen meer tel ik in mijne kerk.

Ik twijfel niet of dit relaas, waarin ik nog *en détail* kon treden, zal UEdGestr. aangenaam zijn; ook wanneer ik U melde, dat de ministeriële aanschrijving van den 11den dezer onder die woelgeesten eene verslagenheid en stilheid veroorzaakt heeft, zoodat, wanneer het *buiten* Klundert stil blijft, Van der Made's troep, volgens de gedachten van den agent, Burgemeester voornoemd en andere brave menschen alhier woonachtig, zachtkens te niete zal gaan, tenminste geenen beduidenden zedelijken invloed zal kunnen behouden.

Met blijdschap heb ik UEdGestr. dan dezen geschreven. Nogmaals hartelijken dank voor uwe genomene moeite om mij te rescriberen, en wel zoo omstandig, tot raad en hulp en bemoediging. Dat uwe hooge invloed over onze gansche Kerk verder met Gods zegen in uwen gezegenden ouderdom bekroond worde en

⁵⁾ De tweede doopvraag — „of gij de leer, die... in de Christelijke Kerk alhier geleerd wordt, niet bekent, de waarachtige en volkomene leer der zaligheid te wezen” — was om het daarin voorkomende woordje „alhier” in de dagen der Afscheiding voor velen de reden, waarom zij hun kinderen niet lieten doopen.

⁶⁾ L. H. Rijsterborgh, rentmeester der domeinen te Klundert, later directeur der belastingen; lid van het Prov. College van Toezicht in Noordbrabant.

wij het nog mogen beleven, dat alle die woelingen, ook van *vreemden*, uitloopen tot ware Christelijke verlichting, beschaving en veredeling des harten.

Ik heb de eer te zijn, na minzame groete, met alle respect,

WelEdelGestrenge Heer,

UEdGestr. gehoorzame dienaar,

ABM. THEOD. BEAUSAR.

9. *Adres van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Minister van Eeredienst, 2 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

6 Jan. 1836 no. 18.

Aan Zijne Excellentie den Baron van Pallandt van Keppel, Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Ik reken mij verplicht, aan Uwe Excellentie berigt te geven, wat sedert eergisteren al zoo in mijne gemeente is omgegaan, waardoor de welgezinden uwen raad en hoogen invloed behoeven en ootmoedig met mij bij dezen inroepen.

Eergisteren dan kwam alhier aan de afgezette predikant van Almkerk, de Heer *Meerburg*, in den avond van den dag, na vooraf eenigen tijd op eene hofstede van het domein buiten Klundert vertoefd te hebben. Tusschen negen en elf uren des avonds heeft hij eene zoogenaamde godsdienstige bijeenkomst gehouden ten huize van den kruidenier en schoenmaker *Benjamin Hieronymus Ploeg*, alhier woonachtig, en heeft onder anderen deszelfs kind *gedoopt*, alles in tegenwoordigheid der personen, die zich van ons *kerkbestuur* verklaard hebben — volgens hiernevensgaande kopy ⁷⁾ — af te scheiden. Verder heeft hij nachtverblijf gehouden ten huize van den broodbakker *Kuipers*; maar nog niet voldaan, heeft hij geoefend — en wie weet wat al! — ten huize van de weduwe *Littoo*y des anderen daags van acht tot elf uren voor den middag. *Dirk van der Made*, assessor primus, nog het hoofd in de zoogenaamde oefening, welke alhier verscheidene malen per week op eene labadistische wijze gehouden wordt, wordt alhier geacht de roervink van allen opstand tegen ons kerkbestuur en de weldadige pogingen onzes Konings te zijn, schoon hij zich bij onrust *verborgen* schijnt te houden. *Ploeg*, de eerstgenoemde, is gehuwd

⁷⁾ Dit in het dossier aanwezige stuk, gedateerd 23 Nov. 1835, bevat de volgende onderteekeningen: B. H. Ploeg en kinderen; Huijbartje Ploeg, geboren Littoo;y; Jan Hendriks en kind; Klazina Hendriks, geb. van Erkelens; Pietertje de Lint; Elizabet Romijn; Dingena Korteweg Cdochter; Joh. Maclean en kinderen; C. Kranenburg en kinderen; Neeltje le Grand; H. J. Schalekamp en kinderen; Maaïke de Bruin en kind. Verscheidene van deze personen komen reeds voor onder de onderteekenaars van het rekwest van D. van der Made c.s. d.d. 5 Febr. 1828; vgl. Deel I, blz. 122.

met eene dochter van de derde genoemde, de wed. *Littooy*, Van der Made's zuster, en *Kuipers* is zijn neef. *Van der Made* heeft ook alhier die oproerige libellen verspreid door daarvan een leesgezelschap te formeren en door eene vrouw daarvan boekverkoopster te doen zijn. Hiervoor wordt hij almede *gehouden*, zeg ik; want hij laat anderen werken; gelijk hij ook onder die doopplegtigheid op zijn huisorgeltje psalmen speelde en zong ten *zijnen* huize, terwijl zijn zoon en neef Van der Made, *Joannes* beide genaamd, gedurende dien tijd verscheidene malen in en uit hunne huizen, als gejaagd, hier en daar geloopt hebben als rapporteurs.

De Burgemeester van deze plaats, de aankomst van voornoemden *Meerburg* vernomen hebbende, heeft dadelijk voornoemden *Ploeg* bij zich ontboden, hem vriendelijk aangemaand en voorts ernstig gewaarschuwd en onderhouden. Doch niets heeft gebaat. *Meerburg* is op deszelfs uitnoodiging zelfs niet bij Z.E.Achth. *willen* verschijnen. De Burgemeester nu heeft van de *res factae*⁸⁾ procesverbaal gemaakt om opgezonden te worden aan den Gouverneur en den Procureur Crimineel.

Onze bede is dan ook aan Uwe Excellentie, dat het Uwer Excellentie moge behagen om na te gaan, of er geene termen zijn om de personen *Meerburg* en *Ploeg* in het bijzonder te straffen en om verder kwaad in deze gemeente, wier karaktertrek is „bij vervolging niet verder te gaan”, tegen te kunnen houden. Anderzins meenen wij, dat men van lieverlede meerdere stappen zal doen en eindelijk er geduchte schokken en deerlijke botsingen zullen ontstaan; hetgeen de Heer der Kerke, ook door uwen vermogenden invloed en bijstand, genadiglijk verhoede!

Ik heb de eer te zijn met het meeste respect,

Uwer Excellentie ootmoedige dienaar,
ABM. THEOD. BEAUSAR,
predikant.

10. *Brief van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

6 Jan. 1836 no. 3 P geheim.

*Den WelEd.Gestr. Heer Secretaris en Adviseur
bij het Departement voor de zaken der Herv.
Kerk enz. enz.*

Klundert, den 4. Januarij 1836.

WelEdGestr. Heer!

Ik dacht al, even na de afscheiding dier personen, dat het alhier stil zoude blijven. Ik gaf UWelEdGestr. in mijnen laatsten zelfs mijn vreugdegevoel te kennen, inzonderheid over de edele, ontwaakte geestdrift bij anderen in de gemeente. Doch tot mijn leedwezen hoorde ik aldra mompelen, dat het nog *eenigen* tijd rustig

⁸⁾ Res factae = feiten, gebeurtenissen.

zoude zijn. Wat er ook dezer dagen alhier gebeurd zij, gaat hier mede in geschrifte. Wij keuren het gebeurde van zoo veel belang, van zulke verre uitziende gevolgen, daar die afgescheidenen door de dweepzucht *het zaad der Kerk* en Klundert de moederkerk!! der klei — dezes oords — genoemd wordt, dat ik te rade ben gegaan om aan Z. Excellentie den Minister van het gebeurde *vertrouwelijk* berigt⁹⁾ te doen toekomen, hetgeen ik dan doe bij dezen, (het) aan UWelEdGestr. ter inzage toezendende om naar uw hoog goedvinden daarmede te handelen, want ik mogt in het een of ander van vorm enz. mij vergist hebben.

De brief van afscheiding, verneem ik, is te Gorkum door *Scholte* opgesteld. Die personen althans zijn niet in staat iets behoorlijks of dragelijks te componeren, want zij zijn uit de heffe des volks: no. 1 *Ploeg* en 8 *Kranenburg* schoenmakers, no. 2 *Hendriks* arbeider, no. 3 *Pietertje* naaister, no. 4 *Elizabet* dienstmeid, no. 5 *Dingena* dochter van eenen boer, op eene hofstede van het domein woonachtig, no. 7 *Maclea* kuiper, no. 9 *Neeltje* pettenmaakster en prentenverkoopster enz., no. 10 *Schalekamp* timmermansknecht, no. 11 *Maaïke* werkster, eene hoer die nog bij ons onder *censuur* was. Ik zoude van die allen een curieusch tafereeltje *kunnen* aanbieden. Doch daarom is de zaak niet minder hoogst gewigtig. Die menschen worden er juist daarom aan gewaagd. Zoodra hunne godsdienstoefening door den Koning *veroorloofd* wordt, vliegen anderen toe, *D. van der Made* cum suis en wie weet hoeveel honderden! Ik hoor dat *Meerburg* reeds die afgescheidenen geconstitueerd heeft: *Ploeg* en *Schalekamp* zouden ouderlingen, *Hendriks* en *Maclea* diakenen en *Kranenburg* voorlezer en voorzanger moeten zijn. Alles teekent een vuil doel en vuig eigenbelang. Men kan ook uit dien brief van afscheiding bemerken en afleiden, dat zij in die aangehaalde *Belijdenis des geloofs* de kenteekenen eener *valsche* kerk hebben opgezocht en die op ons toegepast, schuldig of niet schuldig, om maar *éclat*¹⁰⁾ te maken en invloed te hebben bij de onnadenkende menigte; want wie bijv. heeft ooit gehoord, dat de *sacramenten* door eenig predikant verminkt of verloochend worden? Wij hooren ook influisteren, dat geen geld bij die lieden ontbreekt. Op andere plaatsen wordt ook veel gelds voor opstokerij gegeven. Anderhalf millioen guldens zouden zij bij elkander hebben. Zoo er iets van waar is, bestaat er waarschijnlijk vreemden invloed. Ik denk aan de *propaganda*¹¹⁾!

Nog iets moet ik ter uwer kennis brengen. *Meerburg* komt mij voor, nog boven *Scholte*, voor Klundert en dit oord van ons vaderland, waarover zijne *missie* schijnt te gaan, allergevaarlijkst te wezen, daar hij door vele menschen, alhier woonachtig, menigmaal te Almkerk is gehoord en boven *Scholte* en vooral boven *Van Rhee* te Veen, geprezen is geworden, omdat deze laatste niets bijna dan *oproer* predikten, vooral de wilde Van Rhee. Die dan nog slechts dwalenden en geene deugnieten daarbij waren, hebben dit wel eens betuigd. *Meerburg* wordt voor eenen Jezuït door de welgezinden en weldenkenden gehouden, en die spreekt en predikt pathe-

⁹⁾ Dit is het hiervoor onder no. 9 opgenomen adres.

¹⁰⁾ *Eclat* = opzien, gerucht.

¹¹⁾ Bedoeld is hoogstwaarschijnlijk de „propaganda” in Rome.

tiek, werkt gelijk *Dirk van der Made* op de hartstogten der menschen. Dat moet hooggaande zijn. Hij valt juist in den geest dier dweepers. Vrouwen vooral en meisjes *moeten* door hem worden medegesleept. Daarvan bestaan reeds voorbeelden in deze gemeente, bij zijn verblijf dezer dagen alhier. Ik zoude U veel meer kunnen zeggen, indien ik UWelEdGestr. sprak.

De papieren, Zaterdag jl. in gereedheid gebragt, welke hiermede gaan, meende ik evenwel te moeten laten vergezeld gaan met dezen brief. UWelEdGestr. ontvangt daarom deze stukken eerst morgen; want gisteren kon ik U dezen niet schrijven uit hoofde mijner ambtsverrigtingen en vermoeidheid van tweemaal prediken.

Tot nadere informatie diene eindelijk, dat er thans meer menschen ter kerke komen. Doch de menigte wacht op *verdere* bepalingen des Konings. Zoo die gunstig zijn voor dien opstand, doen de Labadisten wat zij vermogen. Ik ken van kindsbeen af die lieden ook van nabij in de landen van Altena en Heusden, want mijn Vader¹²⁾ is predikant te Heusden geweest en ik heb er dus jarenlang verkeerd. Het karakter is, gelijk hier: stil te zijn, wanneer men overtuigd wordt dat onrust niet meer baat. Het volk zelf is niet slecht. Maar dat karakter kan verbasteren; en dit ondergaat het reeds zachtken, wanneer uitwendige, onophoudelijke, geaccrediteerde¹³⁾ opruijers en ook geldspeciën in het spel *lang* werkzaam zijn. Een einde kome dan, bidde ik, gelijk die ruiters *Scholte* cum suis in dien boomgaard verdreven hebben! Het veldprediken was gedaan¹⁴⁾.

Na minzame groete en heilbede bij den aanvang dezes jaars, blijf ik met het meeste respect,

WelEdGestr. Heer,
UWelEdGestr. gehoorzame dienaar,
ABM. THEOD. BEAUSAR.

11. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds A. T. Beausar te Klundert, 6 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

6 Jan. 1836 no. 3 *P geheim.*

(minuut) *Den Heere A. T. Beausar, predikant te Klundert.*

's Hage, den 6. Jan. 1836.

WelEerwaarde Heer!

Uit de uwen van den 4. dezer en den daarbij gevoegden aan den Minister — welke ik Zijne Excellentie heb ter hand gesteld —

¹²⁾ I. Beausar († 1820); 1779 predikant te Kleverskerke; 1780 te Schoondijke, 1785 te Oosterland (Zld), 1788 te Woubrugge, 1791 te Sliedrecht, 1796 te Heusden; 1817 emeritus; daarna woonachtig te Middelburg.

¹³⁾ Geaccrediteerd = gevolmachtigd.

¹⁴⁾ Vgl. Deel II, blz. 381 v.

vernam ik de voortduring van de woelingen der Separatisten in de Klundert, wel met leedwezen, maar niet met verwondering, want ik wachtte zulks. Wanneer eenmaal onverdraagzaamheid, dweepzucht en ijdelheid elkanderen de hand hebben gegeven, dan kan het niet missen, of daaruit moeten alomme woeling, onrust en scheuring geboren worden, vooral in onzen tijd van beroering in alle landen. De maatregelen zelve, welke daartegen worden genomen, hoe billijk en doelmatig, moeten hier en daar *voor het oogenblik* de beweging vermeerderen. De vijf of zes predikanten die reeds zijn afgezet, met een paar kandidaten die zich bij de scheurmakers hebben gevoegd, moeten wel hemel en aarde bewegen om hun doel, al is het dan maar gedeeltelijk, te bereiken; vooral daar nog hier en daar eenige predikanten, min of meer bedekt, hun de hand reiken, en de domme hoop van onkundigen door de tooverwoorden *oud regtzinnig* enzv. zoo ligt wordt medegesleept en zelfs welmeenende eenvoudige(n) verleid. Zoo zoeken die drijvers zelfs de maatregelen van justitie en politie tegen hunne bijeenkomsten als vervolgingen der ware geloovigen te doen voorkomen en vermenen martelaars te zijn der goede zaak! In zoodanigen stand van zaken moeten de weldenkende leeraars en leden der Hervormde Kerk zich voorbereid houden op een langen en moeilijken strijd, waarin moed en volharding met de meeste voorzigtigheid en met verschooning der zwakke(n) en eenvoudigen behooren gepaard te gaan.

Wat het Gouvernement betreft, kan men, na al hetgeen van deszelfs bedoeling en werkzaamheid algemeen bekend is, wel volkomen staat maken op de beste maatregelen. Maar onze Koning heeft noch den willekeurigen zin noch de onbepaalde magt van Napoleon; hij, als gebonden door de Grondwet en door den vrijzinnigen geest van den Hollander, — geweld over het geweten wil noch mag hij uit te ¹⁵⁾ oefenen. Hij is met ijver de belangen onzer Kerk toegedaan; dan, die ijver wordt door verstand bestuurd. Allen die onder hem werkzaam zijn, voegt het, datzelfde spoor te volgen, door diezelfde beginzels bestuurd te worden. Dat doet ook de Heer Baron van Pallandt. Ook ik in het bijzonder betreur dit onheil en had bij het vorderen mijner jaren gaarne gewenscht, in vrede op de lauweren te rusten, maar de Voorzienigheid bestuurt het anders en ik vlei mij niet met het *spoedig* bedaren van den storm. Toch voel ik kalmte en gerustheid bij de overtuiging van naar beste weten en met bezadigdheid en trouw mijn pligt te betrachten en bij de zekerheid, dat de uitkomst goed zal zijn. Reeds nu wordt het kwaad door goed vergezeld: zooals in uwe gemeente merkt men ook elders meerdere aaneensluiting der welgezinden, meerdere belangstelling in de godsdienst en meerdere toegeven(d)heid voor elkanderen in bijzaken en inschikkelijkheid omtrent dwalende(n) of bekrompenen, die zich van de scheurmakers verwijderd houden. Zoo heb ik opgemerkt, dat sommige predikanten naauwkeuriger zijn geworden in hunne herderlijke pligten, in het bezoeken hunner gemeenteleden en in de zorg voor eene goede samenstelling hunner kerkeraden uit de beste, notabelste en verlichtste. Ja wanneer onverhoopt het ergste mogt gebeuren

¹⁵⁾ Dit woordje moet uitvallen.

en door eene scheuring een nieuw genootschap ontstaan, dan nog zou het bestuur der Voorzienigheid het ten beste kunnen leiden door eene zuivering te bewerken, waarbij het goede metaal te beter zou uitkomen. Dan, het is nog niet zoo ver, want wanneer men het beginzel volhoudt, dat de Separatisten de Hervormde of Gereformeerde Kerk moeten verlaten en dat zij wel een nieuw genootschap kunnen vormen, maar den *naam* van Gereformeerden alsdan niet mogen dragen, zoo zullen velen zich wel bedenken.

Uwe goede gezindheid op prijs stellende, meende ik zoo breed te moeten antwoorden, verzekerd dat zulks door UWEW. zal worden beschouwd als een nieuw bewijs van achting, waarmede ik de eer heb te zijn enz.

(JANSSEN).

12—29

Berichten uit het land van Heusden en Altena, met name uit Almkerk en Veen, geven een levendig beeld van allerlei omstandigheden en gebeurtenissen in verband met de afscheidingsbeweging aldaar gedurende de eerste helft van het jaar 1836.

Het geruchtmakend wangedrag van den afgescheiden predikant Van Rhee, strubbelingen op financieel gebied en oneenigheden onder de Afgescheidenen over den Doop, worden door het sarcasme van Ds Pape fel belicht.

Denzelfden correspondent zien wij voorts rusteloos bezig om nieuwe orde op de kerkelijke zaken te stellen en de autoriteiten tot straffer gebruikmaking van den sterken arm aan te vuren. Vooral de gedwongen ontslagaanvraag van den „Scholtiaansch”-gezinden Burgemeester van Emmikhoven is voor hem en zijn vrienden een groot succes.

12. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris
en Adviseur Janssen, 24 Dec. 1835.*

Herv. Eered.
Invent. no. 1599.

Heusden, 24 Dec. 1835.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Tot dusverre maakt de Scholtiaansche propaganda te Veen geringen voortgang, daar ik niet hoor van nieuwe proselyten en men het getal altijd tusschen de 40 en 50 blijft begrooten. Eén proselyt is er echter bijgekomen, dat mij leed doet: de theol. cand. te Utrecht Duijser, een jongmensch die goed gestudeerd heeft, heldere begrippen had, doch ook thans door den nieuwen wind der oude — ? — leer is weggestormd. Hij kwam zelf bij mij; ik ontving hem als naar gewoonte zeer vriendelijk, doch dat geijkte der dweeperij, in woorden, uitdrukkingen en gelaatstrekken kenmerkte hem ten volle. Hij liet zich ontvallen, dat de scheiding binnen veertien dagen „reuzenstappen” zoude doen. Zijne geheele familie heeft zich met hem afgescheiden. Ik heb aan de Theologische Faculteit berigt van zijn separatisme en separatie gegeven.

Ons Bestuur is kerkeraad van Veen en zal zich vermoedelijk ook als kerkeraad van Almkerk moeten constitueeren. Nu was *mijn* plan, eventueel als doende wat des kerkerads is, aldaar *goede* predikanten te beroepen; Van Spall wil daarentegen zoo spoedig mogelijk op beide plaatsen een kerkeraad benoemen, waartoe trouwens de stof wel zal te vinden zijn. Ik hoop hem door mijn schrijven tot andere gedachten te zullen brengen, want ik geloof niet, dat de goedgezinden veel neiging zullen hebben om door het beroepen van een predikant zich in eene hostile¹⁾ houding tegenover hunne medeburgers te plaatsen, maar denzelven liever gestuurd — zooals men zegt — zullen zien.

Van Rhee — zegt men — is ziek te Rott(erdam). Meerburg blijft altijd nog in de pastory te Almkerk, doch na het verstrijken der 4 weken na zijne afzetting zal hij zich van eene andere woning moeten voorzien, evenals Van Rhee. Te Almkerk hebben zich van de vier kerkeradsleden reeds twee ouderlingen afgescheiden; de 2 diakenen, waarvan één half goedgezind is, blijven over; zijn medediaken moet met 1e Januarij aftreden. De aanzienlijken te Almkerk blijven allen *ferm* volhouden, en de afgescheidenen zijn:

¹⁾ Hostiel = vijandig.

*ignobile genus, surdumque nomen*²⁾! De Burgemeester van Emmichoven, zekere Dekker, is echter een ultra-Scholtiaan. Het is een rijke heerenboer of boerenheer en een — drinkebroer. De geest der bevolking is vrij rustig, maar toch neigende naar het nieuwe licht. Zelfs te Wijk heeft zich iemand afgescheiden, die aan Mborrees schreef, dat zij zich bij de ware kerk voegde, hoezeer zij bekende, dat te Wijk noch de ware kerk bestond! Ik zal zien dit koddig stuk in handen te krijgen.

Ik hoop dat de traktementen van Van Rhee en Meerburg, 4de kwartaal, overeenkomstig mijn verzoek ten mijnen name zullen geordonnanceerd³⁾ zijn. Augustini wil er beslag op leggen voor de kosten, die gemaakt zijn.

4)

Ik bevele mij in UEd's vriendschappelijke achting en noem mij,
Weledelgebooren Heer en Vriend,
UWEdGeb. dv. dr en vriend,
C. W. PAPE.

13. *Schrijven van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

31 Dec. 1835 no. 3 P.

*Den WelEdGestr. Heere Jans(s)en, Secretaris
en Adviseur bij het Departement der Hervormde Kerk.*

Sleeuwijk, den 29. December 1835.

WelEdeleGeboren Heer!

5)

Bij deze vertrouwelijke informaties neme ik de vrijheid, nog eenige andere te voegen, welke mij reeds lange op het hart lagen, maar eerst nu om bijzondere redenen aan het papier worden toebetrouwd. Vooraf moet ik UWEG. mijnen dank betuigen voor de toezending van het Besluit ter beslissing op de gedane verzoeken van vrije godsdienstoefening door de vermeende echt-Gereformeerden. Ik geloof dat in onzen quartieren dat Besluit veel goeds heeft gedaan, en ofschoon de woelingen der afgezette predikanten en hunne volgelingen niet ophouden, zoo bestaat er groote verdeeldheid en bij velen twijfel en verslagenheid, zoodat welligt een aantal dwalenden terugkeren. Zoo heeft Ds Meerburg te Alm-

²⁾ Ignobile genus, surdumque nomen = een onaanzienlijk geslacht en een naam zonder klank. Deze woorden bevatten wellicht een herinnering aan Silius Italicus, *Punica*, VIII, 246, 247.

³⁾ Ordonnanceeren = lastgeven tot uitbetaling.

⁴⁾ Over andere aangelegenheden.

⁵⁾ Het begin van dezen brief handelt over aangelegenheden van het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant.

kerk — misschien in overeenstemming van zijne medestanders — besloten om de bepaalde Kersmis, Paschen en Pinksteren enz. niet meer te erkennen, maar te beschouwen als eene Roomsche instelling. Tot een bewijs hiervan liet ZijnWelEerw. op den eersten Kersdag l.l., toen een ander predikant in de vacature kwam prediken, openlijk door zijne dienstmeid de glazen wasschen. Dit schandaal kan niet nalaten aan velen te mishagen, en wanneer in het vervolg te Almkerk en te Veen knappe en weldenkende predikanten geroepen worden, zal het tenminste daar genoegzame gelegenheid geven, dat velen van hunne dwaling terug komen. Gelukkig dat nergens een zweem van rustverstoring heeft plaats gehad.

In mijne eigene gemeente — Sleeuwijk — heerscht ook veel, zeer veel gewoel. Een aantal scheidt zich af; ook de helft des kerkeraads. Met dit laatste heeft men volkomen vrede gehad en er zijn andere leden benoemd, zoodat de kerkeraad thans uit brave en hupsche mensen is zaamgesteld, zoo zelfs, dat bij mogelijke vacature gewis een geschikt proponent van gematigde, doch ernstige denkwijze zoude beroepen worden; en dat was waarlijk even wenschelijk als noodzakelijk, want over het algemeen heeft men geen vertrouwen in onzen tegenwoordigen Predikant⁶⁾, die hier hoegenaamd geen nut sticht. Sedert drie jaren komt niemand van de jeugd of van de jongelingschap catechiseren; de man weet met de menschen niet om te gaan, hoezeer op zijne leer en gedrag niets valt aan te merken.

Met verschuldigde hoogachting heb ik de eer mij te noemen⁷⁾
 UwWEG. zeer dv. dienaar
 H. E. VERSCHOOR.

14. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 31 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

1 Jan. 1836 no. 1 P geheim.

Heusden, 31 Dec. 1835.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

In den godsdienstigen toestand dezer streken is weinig of geene verandering voorgevallen; ik vermoed, dat ik er meer van zal kunnen melden, wanneer het eens bekend wordt, hoedanig de uitspraak van het Hof van Appel te 's Hage in de Scholtiaansche zaak geweest zij. Brandend nieuwsgierig — ben ik — is men om zulks te vernemen. Wint S(cholte) zijne kwestie, dan wint ook zijn invloed; een tegenovergesteld geval brengt ook eene tegenover-

⁶⁾ I. van Duuren.

⁷⁾ Het verdere van den brief behelst een omstandig verzoek, of de predikant niet ergens voor een koninklijke collatie in aanmerking kan komen.

gestelde werking, althans bij sommigen voort en zal velen denkelijk van het dwaze Separatisme terughouden.

Te Almkerk houden zich de aanzienlijksten ferm. De burge-meester Duijser is een man; zijn ambtgenoot Dekker te Emmichoven een zatte Scholtiaan. Goedschiks schijnt Meerburg alles te zullen overgeven. Tenminste heeft hij goedwillig de coupons, der diaconie toebehoorende, aan een der diakenen op deszelfs verzoek ter hand gesteld.

Te Veen blijft het weifelend. De afscheiding bepaalt zich alsnog tot een 40 à 50 tal, van welke een kleermaker mij een brief heeft geschreven, curieus om te lezen. Het Klassikaal Bestuur vergelijkt hij met honden, die niet bassen, past op hetzelfde spreken uit Jesaja toe, die kant noch wal raken, en beschuldigt hetzelfde van het moorden, geeselen en verdrijven der profeten! Enfin, men wordt niet gek zonder er aanleg toe te hebben.

Wat ik onlangs schreef van gevechten te Veen is inderdaad zoo. Maar ziehier de reden. De Wijksche boerenjongens voedden reeds lang een wrok tegen de Veenschen uit hoofde van derzelver schismatieken geest. Broeder Moorrees, die gedurig tegen de afscheiding uitvaart, en het onlangs openlijk van den predikstoel „een werk van den duivel” noemde, mag dan ook wel de orthodoxie onder zijne gemeente zoo zeer hebben helpen opwinden, dat de Wijksche boeren met troepjes naar Veen zijn gerukt om aldaar zoo mogelijk het nieuwe licht wat uit te blazen. Tenminste, nadat de hoofden door het gebruik van sterken drank wat verhit zijn geworden, hebben de orthodoxe Wijkschen de zoogenaamd oud-orthodoxen te Veen te lijf gewild, doch zijn ter goeder ure hierin door de militaire magt belet, ofschoon dezelve niet heeft kunnen verhinderen, dat deze en gene eene kwetsuur heeft gekregen, hetzij door mes- of bajonetsteeken. De zonderlinge vertooning beleven wij derhalve, dat in 1835 het Dordsche Synode van 1618-19 aanleiding geeft tot eene vete tusschen de boeren van Wijk en Veen, die beiden wel weinig van het Dordsche systeem begripen. Men houdt alles echter, wat voorgevallen is, zooveel mogelijk stil, en wil het dempen naar het schijnt; wat dan ook wel — het beste is.

Te Almkerk zullen wij weldra een kerkeraad benoemen. Zulks zal weldadig werken op de aanzienlijken der gemeente, die toch niet gaarne een predikant gezonden zagen. Gisteren heb ik eene ampele besogne⁸⁾ met den Burgemeester en een lid van den Raad aldaar gehad over de in den kerkeraad te benoemene personen. De Burgemeester, kerkvoogden en notabelen zijn in het oog der menigte te liberaal, dan dat een kerkeraad, uit hen zamen-gesteld, algemeen bevallen zoude. Wij — d. i. de Burgemeester, de Assessor en ik — hebben dus het plan beraamd, om liever zoodanigen te benoemen, die, bekend als ernstig denkende — vroomen — lieden, echter besliste tegenstanders van Scholte c.s. zijn en — onder betamenden invloed der aanzienlijken staan. Eerstdaags verwacht ik van hen de opgave.

Of Meerburg en v. Rhee zich in appel voorzien hebben⁹⁾, weet ik niet, want Augustini meldt het mij niet. Zoo neen — hetwelk ik

⁸⁾ Besogne (in staatstaal) = samenspreking.

⁹⁾ „Zich in appel voorzien” = beroep instellen.

geloof —, dan zal ik eerstdaags aan het Ministerie handopening voor A(lmkerk) en Veen vragen. De mandaten ¹⁰⁾ dezer gemeenten heb ik rigtig ontvangen. Tot dusverre heb ik geene ordonnantie voor onze kerkvisitatie. Driemaal heeft onze Praeses mij er reeds om laten vragen.

Mijn Just meldde mij UE. welstand. Ik heb hem reeds eenige praktijk bezorgd, door het presenteeren van een rekest ter beboeting van een refractairen ¹¹⁾ nieuwgekozen diaken te Uitwijk.

Te Sprang blijft de status quo voortduren. Na Nieuwjaar zal ik een nieuw protocol daarvan opmaken en dan willen wij trachten, het ineens voor altijd in orde te brengen. Overigens is alles vrij rustig, hoe verkeerd gestemd in menige gemeente de dieperliggende geest ook zij.

Met de beste wenschen voor het volgende jaar in UE. *gewichtige* betrekkingen, en met dankzegging voor zoo veel genoten hulp in het verledene, noem ik mij met vriendschappelijke hooge achting en aanbeveling,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdgeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

15. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

7 Jan. 1836 no. 1 *P geheim.*

Heusden, 6 Jan. 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

De toestand dezer streken blijft nagenoeg dezelfde; nu en dan hoort men van enkele afscheidingen, maar het getal der Afgescheidenen in de gemeente te bepalen is onmogelijk, nadien men zulks geheim houdt van de zijde der secte.

Te Veen maakt de factie geen openlijken opgang en de massa is in stilte blijde van Van Rhee ontslagen te zijn, hoezeer men er ook niet voor uitkomen durft. Zijn crediet is merklijk afgenomen, en met weezin ziet men, hoe hij vaak gearmd gaat met eenen zekeren ondermeester, die bij hem logeert. Gisteren heb ik de kerkvoogden aangeschreven om hem de pastory te laten ruimen binnen 6 weken.

Daar al de kerkvoogden en notabelen zich schriftelijk tegen de gezangen hebben verklaard, zonder zich daarom te hebben afgescheiden, heb ik aan hunnen president mondeling op zijn verzoek om een kerkeraad, ten einde te beroepen, gezegd, dat het Klassikaal Bestuur *in geen geval* iemand der tegenstanders van de vigeerende kerkorde zoude benoemen als kerkeraadslid, en dat ik het dus in

¹⁰⁾ Mandaat, ordonnantie = bevelschrift (tot het uitbetalen van geld).

¹¹⁾ Refractair = weerspannig.

bedenking gaf om schriftelijk het zotte document te herroepen, doch dat de zaak der beroeping eenes geschikten predikants òf aan het Klassikaal Bestuur zoude verblijven òf aan zulk eenen kerkeraad worden toevertrouwd, van wien men zeker konde zijn dat niet met de factie heulde.

Te Almkerk zal eerstdaags een kerkeraad benoemd worden, die goed is.

Te Sprang heb ik de nieuwverkozene ouderlingen en diakenen — regte Scholtianen — tegen Vrijdag aanstaande laten citeeren, eveneens als de voorlezer te Veen. Suringar en ik maken de door mij gecreëerde commissie uit.

Willen de mannen niet opregtelijk *bij geschrifte* verklaren, dat zij vijanden zijn der factie en voorstanders onzer kerk —, dan — is hun pas geteekend. De regeering van Sprang, de kerkvoogden en notabelen zijn tegen hen opgekomen. Daar er een nieuwe verkiezing aldaar moet plaatsgrijpen, heb ik Pape geraden, zich van de keus en medestemming te onthouden. Dan is de kerkeraad incompleet, daar er slechts vier leden zijn en negen moeten kiezen, en dan zal ik het daarheen zien te dirigeren, dat het Klassikaal Bestuur de benoeming doe en de zaak in orde brenge.

In het naburige Heesbeen, tien minuten van hier, haspelt men ook.

Hier blijft alles stil, hoezeer de factie het gerucht verspreid had, dat ik tot licht gekomen was en mij aan de goede zaak — !!! — had aangesloten.

Ik ben met aanbeveling, groete en hooge achting,

WelEdGebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dienstwillige vriend,

C. W. PAPE.

16. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 16 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

17 Jan. 1836 no. 2 P.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Te Almkerk blijft het nogal rustig, maar de afscheiding kruipt onder het gemeene volk voort. Oefeningen zijn er in menigte, maar men wacht zich het getal van 19 personen te overschrijden. Op 4, 5 plaatsen tegelijk houdt men dergelijke conventikels. De daar gecantonneerde troepen zijn jonge miliciens uit Groningen en Drenthe, onder anderen drie Ulrummers. De geest dezer militairen is waarlijk niet hooggestemd om de Scholtiaansche woelingen tegen te gaan, en veel doelmatiger had men er cuirassiers of een honderdtal mineurs¹²⁾ uit Heusden kunnen leggen. Maar ik durf mij er niet over uitlaten. Onze Gouverneur bemoeit zich ook niet sterk met de zaak; trouwens de man kan dit misschien minder doen,

¹²⁾ Mineur = mijngraver.

omdat hij Catholiek is. Dank wijte ik hem, dat hij aan de aanvraag van ons Bestuur gehoor bereidwillig gegeven heeft.

Te Almkerk is er een kerkeraad benoemd. Een diaken, die zich 2 maal schriftelijk tegen onze verordeningen had verzet, heb ik beschouwd als zichzelf en ipso¹³⁾ onbevoegd verklarende voor dien post, en door een anderen vervangen.

Te Veen kruipt de scheiding voort, hoezeer langzaam. Al de aanzienlijken hebben zich verklaard, de vroeger ingediende verklaringen tegen de gezangen niet te willen intrekken, en aan hunnen mandataris¹⁴⁾ heb ik uit dien hoofde gezegd, dat zij dan ook nooit verkiesbaar als kerkeradsleden zouden zijn. Het komt mij voor dat die lieden wachten op vrijheid van godsdienst, om zich dan ineens af te scheiden; reden te meer om het hecht mannelijk vast te houden. Te Op- en Neer-Andel is het separatisme bijna algemeen, zonder dat men zich daarom nog afscheidt. Alles wacht op vrijheid van godsdienst.

Te Sprang heeft ons Bestuur de gedane keuze van ouderlingen en diakenen, die als Separatisten waren aangeklaagd, bevestigd, nadat ik die menschen eerst gehoord en daarna eene plegtige verklaring had laten onderteekenen, dat zij vijanden waren der thans heerschende kerkelijke muiterij, voorstanders der tegenwoordige orde, en heiliglijk beloofden de Evangelische gezangen ten voorbeelde van anderen openlijk te zullen medezingen. Deze hunne verklaring zal met het besluit van ons Bestuur openlijk in de kerk worden afgelezen. Het is mij voorgekomen, dat wij zoo moesten handelen, 1° omdat het regt was, 2° omdat ons besluit eenen bijzonder goeden indruk zal maken op zoovele stijfdenkenden van Sprang en omstreken, die reeds vooraf profeteerden, dat het Klassikaal Bestuur, dat zoo met predikanten handelde, nog minder ouderlingen en diakenen verschoonen zoude.

Het Provinciaal Kerkbestuur heeft eene rekening aan Van Rhee en Meerburg van f 180.— of daaromtrent, ons Bestuur van f 20.—. Ik had gehoopt, dat men op de gewone provinciale vergadering de zaak had afgedaan, waartoe dezelve in staat was gesteld, doch er is eene extra vergadering gehouden. Ik hoop, dat Augustini aan zijn geld zal komen; gelukkig dat ik het mandaat van Van Rhee en Meerburg onder mij heb.

Ik durf UE. verzekeren, dat er thans te schrijven valt. Twee mijner zoons hebben continueel gecopieerd, en reeds schrijf ik num. 16 op mijn register!

Te Veen zal ons Klassikaal Bestuur een drietal formeeren. Mijns inziens zoude het een beroep regtstreeks kunnen doen, omdat het qua kerkeraad ageert, doch acht ik het niet onraadzaam, dat liever Z.M. eene keuze doe. Ik geloof dat Ds Leyds¹⁵⁾, lid van ons Bestuur, algemeen als predikant zal worden voorgedragen; trouwens deze verdient alle aanbeveling. Jammer dat hij niet een enkele voet langer en 100 Nederll. pond zwaarder is. Het uiterlijke wil ook wel wat hebben.

¹³⁾ Eo ipso = juist daardoor.

¹⁴⁾ Mandataris = lasthebber, gevolmachtigde.

¹⁵⁾ J. Leyds Jr (1800—1867); 1824 predikant te Oyen, 1826 te Babiloniënbroek; 1865 emeritus.

Moorrees, zegt men, zoude te Hattem beroepen worden, doch hij zoude er stellig voor bedanken. Jammer zoo hij ook *nu* deze streken verliet.

Te Andel hebben 3 boeren een sergeant letterlijk doodgeslagen. Ik vreesde dat het uit dweeperij zoude ontstaan zijn. Gelukkig is dit echter het geval *niet*. De moordenaars zijn naar België. De vermoorde was een zeer geschikt, braaf mensch. Een boerenmeisje, dat op schaatsen rijdende haakte en viel, gaf onschuldig aanleiding tot het gruwelstuk. Ik schrijf dit daarom, omdat de rumor volitans per urbes¹⁶⁾ zooveel vergroot en er allerhande praatjes verspreid worden.

Na opregte groete aan UE. waarde en waardige familie gemaakt te hebben, beveel ik mij in UEds vriendschappelijke achting en ben,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

Heusden, 16 Jan. 1836.

17. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

Invent. no. 1599.

Heusden, 27 Jan. 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Ten vervolge mijns vorigen schrijf ik dezen. *Veen* is in eene zonderlinge beroering en verwarring, niet om der regtzinnigheids of der afscheidings wille, maar om eene geheel andere reden. L.l. Zaterdag kwam de Secretaris-kerkvoogd bij mij en zeide mij: „Nu wenschte ik en allen te Veen met mij, dat wij V(an) R(hee) niet gezien en nooit gekend hadden, maar de man komt aan geen goed einde.” Deze laatste phrase bevreemdde mij, doch heden ontving ik de volgende opheldering: Van R(hee) is te Rotterdam betrappt op s..... en daar men berigt hiervan gezonden heeft aan Scholte, zoo heeft deze hem — geschorst en aan al de nieuw gestichtte gemeenten bericht gegeven van de ergernis.

Hoezeer ik V(an) R(hee) met zijne bloemkoolsphysiognomie altijd voor een ellendeling gehouden heb, verbaasde mij toch dit berigt in zóóverre, omdat zijne vrienden er zoo openlijk voor uitkomen en juist deze het *mij!!* verhaalden. Daar mijn zoon hedenmorgen te Veen moest wezen, verzocht ik hem, zich eens naar het een en ander te informeerden, en bij zijn retour bevestigde hij ten volle hetgeen ik reeds van anderen had gehoord. Inderdaad een nekslag voor de secte in deze streken, want de man, die de heiligheid in

¹⁶⁾ Rumor volitans per urbes = het door de steden vliegende gerucht.

zijne houding scheen te dragen, die na Scholte de tweede hogen-priester der Afscheidenen en gelijk deze een martelaar voor de waarheid zich noemde, was dan een s....t! En die man durfde nog om de herstelling der christelijke tucht vragen! Maar het walgt mij verder te schrijven; genoeg: indien het onweer te Veen was ingeslagen, dan kon het niet vreeselijker hebben gewerkt dan de tijding, die naar de verschillende opiniën ook de verschillendste, maar diepste indrukken veroorzaakt heeft.

Nu iets vrolijkers. Ik kwam onlangs een boer op den dijk tegen, dien ik naar mijne gewoonte groette. Hij groette niet weder. Ik vermoedde, dat het een der afgescheidenen was en had mij niet vergist. He vriend! zeide ik, hoe heb ik het, waarom groet gij mij niet en neemt uw hoed af, zooals ik gedaan heb voor U? Mijnheer, hernam hij, ik houde mij aan het gebod Gods: „gij zult u voor die niet buigen, noch hen dienen.” O zoo, dat is wat anders, zeide ik, en vervolgde mijn' weg.

Te Genderen heeft men aan Scholte geschreven,

1° om te mogen weten of hij als herder zich in het midden zijner gemeente vervoegen zal, die hem toch zoo trouw gebleven is;

2° wat er van de geruchten zij, dat de diakonie te Doeveren voor ruim f 500 ten zijnen genoegen gespolieerd ¹⁷⁾ zoude zijn.

Het begint den sectarissen aldaar „wonderlich” te worden.

Voor Scholte had men bij zijne verdrijving uit de pastorie te Doeveren eene hoeve gehuurd tegen f 80 het halve jaar. Nog onbetaald is deze huur, en om dezelve te vinden heeft men reeds viermaal eene collecte gedaan, die plus minus f 30 heeft opgebracht. Wat zal het zijn als men eens uit eigen fondsen kerken stichten en predikantswoningen bouwen moet. Dat toch onze Koning zich door geene grootspraak late verschalken, want gelijk de zoogenaamde vroomheid der meesten — dat is van 49/50sten —, zoo is ook de geneigdheid om voor de goede zaak, gelijk zij het noemen, iets over te hebben, niets anders dan *kwik, kwik* ¹⁸⁾.

Ik zoude reeds eene vergadering van ons Bestuur belegd hebben, om over eene beroeping te Veen te spreken, maar ik geloof dat het doelmatiger is om daarmede nog te wachten.

Ten hoogste recommandeer ik mij voor de pleitrede van den Heer Van Appeltere in UE. aandenken.

Met aanbeveling en vriendschap noem ik mij,

Weledelgeboren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dw. vriend,

C. W. PAPE.

P.S. Als proef hoe men tegen V(an) R(hee) te Veen gezind is, diene, dat de kerkvoogden en notabelen er nu op aandringen, dat hij de reiskosten etc. ad f 330 restitueere. Ook dat heeft mijn zoon in handen. V(an) R(hee) is nauwelijks 1½ jaar te Veen ¹⁹⁾.

¹⁷⁾ Spolieeren = berooven.

¹⁸⁾ Kwik, kwik = onbeduidend gepraat, larie.

¹⁹⁾ Over de ergerlijke zonde van Van Rhee, vgl. Rullmann, *De Afscheiding*⁴, blz. 139; Van der Does, *De Afscheiding*², blz. 133.

18. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris
en Adviseur Janssen, 3 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

4 Febr. 1836 no. 1 P geheim.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Nog heeft men zich geenszins herhaald ²⁰⁾ van de algemeene ontsteltenis, die het Veensche zwijn heeft veroorzaakt. Nadere bijzonderheden zijn de volgende, waaromtrent ik echter het relata refero ²¹⁾ wil herdacht hebben. V(an) R(hee) heeft in Rott(erdam) in de Zon tegenover de kleine beurs gelogeerd en daar moet de hospes, die door zijne vrouw kwaad vermoeden gekregen had op V(an) R(hee) met zijnen makker, hem bespied en de zaken ontdekt hebben, die nu van mond tot mond vliegen en zijne schorsing of uitbanning of hoe zal ik het noemen, bij de secte hebben veroorzaakt. Ik geloof echter dat men het regte niet weet, maar dat men daarom het ergste geloven mag, wijl zijne vorige boezemvrienden, ik bedoel de Afscheidenen, hem zoo diep verguizen. Geheel Veen is tegen hem in opstand, en daar hij krank te bed ligt — althans dit geeft hij voor —, zoo wil hem niemand zelfs razeeren ²²⁾, omdat men bang voor hem is. Zijn huis is gesloten, alsof er een doode in was! De hoogschijnheilige! En deze durfde nog aan de Synode om herstelling der kerkelijke tucht vragen!!! Dat God zich erbarme! Zoo vreeselijk men ook te Veen vroeger op mij gebeten was, omdat men wist, dat ik hem had zoeken te weeren en ik op zijne afzetting had aangedrongen, zoozeer herinnert men zich thans mijne vroegere waarschuwingen en is de haat tegen mij op het onverwachtst bedaard! De kerkvoogden wilden nu hem ruim f 300 laten rembourseeren, die zijne reis, losmaking etc. van Bekerke had gekost, omdat hij binnen de 2 jaren vertrokken was. Mijn Just, qua advokaat, zeide dat zij regt hadden, omdat de vacature door de eigen vrije keuze van Van Rhee ontstaan was. Ik heb daartegen geadviseerd en beweerd, dat men den ongelukkigen niet tot het uiterste moest drijven en dat de kiesch(h)eid het althans gebod, dat de kerkvoogden, die eerst zoo veel met hem op hadden, nu niet als zijne vervolgers gingen ageeren. Dit advies is om zijner arme mishandelde vrouwe wil gevolgd. Ik voeg hier het antwoord van den kerkvoogd.

Ik denk het Kl(assikaal) Bestuur eerstdaags te convoceeren om over het doen van een beroep te spreken. Zullen wij ook nu een drietal maken ter electie ²³⁾ door Z.M. ? of regtstreeks een predikant beroepen ? Ik stem liever voor het eerste, om het antecedent te Doeveren.

Te Almkerk gaat het niet zooals ik wenschte. De Burgemeester, hoe goed gezind ook, durft niet handelen zooals hij moest. De

²⁰⁾ Herhalen = herstellen.

²¹⁾ Relata refero = ik vertel wat mij verteld is.

²²⁾ Razeeren = scheren.

²³⁾ Electie = keuze.

Burgemeester te Emmichoven, de combinatie van Almkerk, is een verklaarde- zatlap en Scholtiaan; daar oefent men, evenals bij den Assessor van Almkerk²⁴), dat het een plezier is; en geen enkel procesverbaal wordt er gedresseerd. De gecantonnerde troepen zijn te weinig in getal en derzelver officieren werkeloos; met één woord: het doel wordt te A(lmkerk) en Em(michoven) ganschelijk gemist. Ik heb mij al eens namens het Bestuur aan den Gouverneur willen adresseeren, maar dan moet Van Spall teekenen, en daar er namen en personen in genoemd dienden te worden, zoude dit bij onzen Praeses welligt zwaarigheid ontmoeten. Wij *moeten* echter over de gesteldheid van Almk(erk) en Emmichoven spreken en handelen, want anders gaat het niet zooals het behoorde, konde en moest gaan. Kan ik mij ook qua scriba confidentiëel aan het Ministerie adresseeren met hetgeen ik wete? Dan schrijf ik alles rondweg en verzoek voorziening. De reflexie die ik mijzelf make is deze: het houden van oefeningen gaat u qua scriba niet aan, maar behoort tot het ressort der politie.

Dank voor de pleitrede van Van Appeltere. Zij is mannelijk en *ad rem*. Dat onze Koning bekend wordt met het zwijnenpersoneel der sectarissen kan niet dan goed zijn; 't is thans wel Scholte *cum suibus*²⁵), in plaats van cum suis! Wat ik intusschen UEd. schrijve, blijve des noodig confidentiëel. Kan het echter niet en moet ik erbij genoemd worden, dan heb ik het ook geschreven!

Ja, wel is Gods voorzienigheid zichtbaar in de ontdekking der schandstukken der factie. Perplex is de menigte en de ijverigste Scholtianen verklaren ronduit, dat zij nu niet weten, aan wien zich meer te houden.

Nog eens wil ik de pleitrede lezen en ze UEd. dan in dank terug zenden. Van Appeltere heeft in Heusden veele familie. Ds Metman²⁶) is zijn oom.

Ik beveel mij in UEdGeb. achting en noem mij

WelEdGeb. Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. vriend,

C. W. PAPE.

P.S. De confidentiële van Z.Exc. den Minister²⁷), zoo straks ontvangen, is moeyelijk te beantwoorden, wat de opgave van het getal der afgescheidenen belangt. Dat schijnt men geheim te houden, althans te Almkerk. Mogt men ze in cathégoriën rangschikken, dan zijn het 1° canaille, 2° diep onkundigen; 3° enkele demagogen, 4° en eenige verdwaasde brave mensen, maar *rari in gurgite nantes*²⁸)!

²⁴) H. J. de Jong.

²⁵) Cum suibus = met de zwijnen. Cum suis = met de zijnen.

²⁶) Ph. Verhagen Metman († 1839); 1799 predikant te Vlijmen, 1807 te Waalwijk.

²⁷) Aanschrijving van 1 Febr. 1836 no. 1 geheim, gericht aan de classicale besturen, om opgave van het aantal en den invloed der Afgescheidenen in de gemeenten onder hun ressort.

²⁸) Rari in gurgite nantes = enkele zwemmers in een grooten plas (Vergilius, *Aeneis*, I, 118).

19. *Brief van Ds J. la Lau te Gouda aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

4 Febr. 1836 no. 2 P geheim.

Den Heer Secretaris en Adviseur bij het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Confidentiëel.

WelEdelGestrenge Heer!

De aanschrijving van Z.E. van 1 dezer no. 1 ontvangen hebbende, kan ik voorloopig melden, dat sedert de opgave des Klassikalen Bestuurs van 3 Oct. l.l., ter beantwoording aan de aanschrijving van 24 Sept. bevorens no. 1, weinige schrappers aan ons zijn bekend geworden, als te Heukelom één man, te Oudewater één man en vrouw, alhier twee huisgezinnen uit den minderen burgerstand en twee uit den boerenstand: onnozele menschen, zich b.v. ergerende, dat in de Evangelische gezangen gezegd wordt: *Mijn Verlosser hangt aan 't kruis*, en verklarende zich te voegen bij diegenen, die aan de opstanding en hemelvaart van den Verlosser gelooven.

Maar ik zou dit niet terstond gemeld hebben, zoo een brief, op gisteren van mijn ondertrouwdene collega Praeses²⁹⁾ uit Leerdam ontvangen, mij niet in bedenking gegeven had, om kennis te geven van iets, dat misschien reeds UWelEdelgestr. is bekend geworden, doch in dat geval tot nadere bevestiging strekken kan; nl. dat Ds Van Rhee zich zou hebben schuldig gemaakt aan het crimen nefandum³⁰⁾. Collega meldt: „Geheel deze omtrek is ervan vervuld. Het is eene daadzaak, dat hij den jongen Overkamp — in ons antwoord van 3 Oct. genoemd — in een logement te Rott(er-dam) tot dit kwaad heeft willen verleiden. Overkamp heeft dit aan de gemeente bekend gemaakt en Ds Scholte heeft aan zijne uitverkorenen alhier het bannissement van Van Rhee toegezonden. Hij zelf is, zegt men, voortgevlugt. Dit alles zijn geen praatjes, daar Overkamp zelf alles in alle zijne koleuren aan den Burgemeester alhier verteld heeft en den brief van Scholte heeft laten lezen.” Men had weleens te voren verteld, dat men, ik meen te Asperen, door sommigen van die menschen zoogenaamde broederkussen aan elkanderen had zien geven. Dit echter kon laster zijn en omdat N(ijhoff) autoriteiten citeert, heb ik het niet ongepast gevonden, dit aan UWelEdelgestr. confidentiëel te berigten, met allen hoogachting de eer hebbende mij te noemen,

UWelEdelgestr. onderdanigen dienaar,

J. LA LAU.

Gouda, 3 February 1836.

²⁹⁾ J. L. Nijhoff.

³⁰⁾ Crimen nefandum = (lett.) niet te noemen zonde, tegennatuurlijke ontucht.

20. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 12 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

13 Febr. 1836 no. 1 *P geheim.*

Weleedelgebooren Heer en Vriend!

Gisteren heb ik eene commissie te Doeveren met v. Spall gehad tot overname van een fonds van f 500 ter instandhouding der godsdienst te Genderen van den bekenden luit. generaal of vleugeladjutant van Scholte, Joh. Branderhorst. De man was tweemaal bij mij geweest en ook bij hem kan ik merken, dat Scholte zeer gedaald was, terwijl het smerig Veensche geval een' allerweldadigsten invloed uitoefent. Gisternamiddag meldde zich een huisvader met 5 personen bij mij aan, met verzoek om weder bij ons te worden aangenomen. De man was arm en verklaarde gedurende den geheelen winter slechts vijftientig stuivers van de Scholtianen tot onderstand te hebben genoten. Hoezeer ik hem met zoovele woorden zeide, dat hij dan om den broode en niet uit overtuiging tot ons overkwam, heb ik hem echter niet afgewezen, daar hij mij een nieuw bewijs voor mijne oude overtuiging leverde en er ook rondelijk voor uitkwam, dat hij niet wist, wat hij vroeger gedaan had, en slechts was medegesleept. Meer anderen, zeide hij, zouden deze week zijn voorbeeld volgen. Trouwens, daags tevoren had Van Spall dito verzoek N.B. van een der kerkeraadsleden van Scholte ontvangen — raritatis ergo ³¹⁾ gaat het hierbij ³²⁾ — en het gaat al ver als zulke personen verzoeken indienen voor anderen, die zij raden om weer over te teekenen. Mijne altijd gekoesterde opinie, dat de geheele boel door den wargeest Scholte bezielde, vroeg of laat in duigen zal vallen, bevestigt zich dus van dag tot dag; en hoe onrustig de algemeene stemming ook zijn moge, zoo is het van belang op te merken, dat deze onrust niet zoozeer meer voortvloeit uit zucht voor het oude, dan 1° uit schaamte, 2° uit spijt van zich bedrogen te zien, 3° uit leedgevoel wegens den mislukten aanleg en 4° bij enkelden uit overtuiging van dwaling. De beide mannen, die te Dussen zich onlangs aan

³¹⁾ Raritatis ergo = curiositeitshalve.

³²⁾ *Aan de WelEdele Heer Van Spal, predikant te Dusse.*
Gendere, den 5 Februarij 1836.

Zeër geachte Heer en Vrient predikant Spal.

Daar ik eenne bootschap heb vergeete toen ik aan u hujs ben geweest, om over dese man met U.E. te spreekte, die al lang siek is geweest, en geene inkomste en heeft, en ik kan de man sijne behoefte niet geeve tot onderhout, en heb hem geraade, zich tot UWE. te winde en hetgeene dat hij geteijkent heeft te herroepe, te meer omdat hij het niet inwindig verstont wat hij deed. Soo versoek ik vriendelijk om sijnentwil, mijnheer Van Spal, wijst hem niet van de hant, bedinkt hem goet; hij is weedeman met een kint; Wilm de Nuw is sijn naam. Blijf van mij hartelijk gegroet. Nogmaals wins een voorspoedig kinderbet voor U.E. gaade, u dw.

GOVERT VAN ANDEL.

den Koning hebben gewend om vrijheid van godsdienst, hebben ook reeds zich van Scholte afgescheiden, en dit alles tezamen genomen doet UE. zien, hoe uiterst moeilijk het zij, aan de aanvraag onzes Ministers te beantwoorden (met) opgave van het juiste getal der afgescheidenen, want dit varieert met den dag en neemt in deze streken niet toe, maar vermindert.

Te Veen zegt men stellig dat Scholte zal komen om een kerkeraad te bevestigen en te doopen. Was de Burgemeester goedgezind, was de Consulent ferm, dan, ja dan... maar het gaat nu als ten tijde van Conon³³⁾ „*fortius boni loquuntur quam pugnant*”³⁴⁾.

Ik heb den geheelen kerkeraad te Heesbeen aangeklaagd als vijandig tegen de orde. L.l. Zondag predikte (ik) er en niemand sloeg zelfs het gezangboek op. Na de preek gaf ik daarover mijne verwondering te kennen en vroeg naar de reden ervan. Zij verklaarden allen, dat zij tegen de gezangen waren, behalve een, die zeide er noch voor noch tegen te zijn, dat hij noch psalmen noch gezangen zong. Heesbeen is een dorpje $\frac{1}{4}$ uur van Heusden en de combinatie van Aalburg. Vroeger kwamen de inwoners bij mij ter kerk, dan, sedert Scholte den staart heeft geroerd, is het: *Apagatum*³⁵⁾ ! O sancta simplicitas³⁶⁾.

De Geldersche afgescheidenen komen met schuiten thans weer bij Moorrees ter kerk. Deze bad l.l. Zondag woordelijk in zijn nagebed: Heere! verlicht toch de ogen van zoo velen, die geloven een engel bij het hoofd te hebben en zij hebben den duivel bij de beenen!!! Het laatste is zeker een euphemismus³⁷⁾ geweest; de phrase is anders den duivel bij den staart te hebben.

Van Moorrees weet ik — uit een brief van Molenaar — dat eene Scholtiaansche bijeenkomst te Amst(erdam) om over de statuten te raadplegen, met ruzie uiteen is gegaan³⁸⁾, dat er in den Haag zes afgescheidenen zijn etc.

Hierbij in dank Appeltere's fiksche pleitrede. Uw exemplaar had ik begrepen om het belang hier en daar te *moeten* laten lezen.

Ik ben,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. d.willige vriend,

C. W. PAPE.

Heusden, 12 Febr. 1836.

³³⁾ Atheensch vlootvoogd, $\pm$ 390 v. Chr.

³⁴⁾ De welgezinden spreken krachtiger dan dat zij strijden.

³⁵⁾ *Apagatum* = weg met dezen.

³⁶⁾ *Sancta simplicitas* = heilige onnoozelheid.

³⁷⁾ Euphemisme = verzachtende benaming.

³⁸⁾ De synode, welke over de kerkorde enz. handelde, werd pas in Maart gehouden. Toch blijkt uit verspreide berichten, dat deze synode reeds in het begin van Februari zou samenkomen; vgl. hierna no. 31. Van een mislukte vóórvergadering echter is tot hiertoe verder niets bekend.

21. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 3 Maart 1836.*

Herv. Eered.

5 Maart 1836 no. 2 P.

Heusden, 3 Maart 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Te Veen neemt de scheiding niet toe. Ik zend U³⁹⁾ eene lijst van de Separatisten, die ik aan den Minister reeds heb doen toekomen. Welk eene correspondentie heeft mij dat blad gekost! Hier zag de ringsscriba tegen de moeite op en heb ik zelf alles moeten gaan informeeren; daar zond een ander mij eene dissertatie over de oorzaken der scheiding en vergat de hoofdzaak; elders zondt men gedeeltelijke opgaven. 't Is bitter, dat er onder goedgezinden zooveel onbruikbaars is.

Ik zit in een bitter praedicament⁴⁰⁾ met Veen. Men wil er een kerkeraad hebben, heeft zelfs een 4tal personen opgegeven, en deze zijn voor het grootste gedeelte wormsteekig. Benoemen wij die personen, dan kan de keuze eens predikants niet goed zijn; benoemen wij ze niet, dan stoten wij de geheele notabiliteit voor het hoofd en de gemeente schreeuwt van dwingelandij. Ik heb de commissie om alle dingen te onderzoeken en het goede te behouden. Hoe? dat weet ik nog niet; het eenige dat ik erop zie is om de meerderheid van den kerkeraad door loyale mannen geconstitueerd te krijgen; maar hoe? *Hoc opus hic labor*⁴¹⁾!

Let erop, mijnheer Janssen! de sectarissen zullen het langs een' anderen boeg gaan wenden. De excandidaat Duijser zeide mij: „te Zuilichem, te Poederoijen en overal zullen de menschen volhouden en zich in de gevangenis begeven”; dat werkt trouwens ook op de menigte.

L.l. Zondag predikte ik te Veen en de kerk was — vol! Stil en rustig heb ik de dienst verrigt en ben na dezelve bij een der kerkvoogden geweest, wiens zoon en dochter sectarissen zijn. Vijf à zes notabelen waren er aanwezig en allen betuigden mij, dat zij tegen de Scheiding waren. Ik heb er koeltjes op gezegd, dat zij mijns inziens wijs erover dachten, doch dat elk die zich van ons scheiden wilde, zulks ook doen moest, want dat men niemand zoude naloopen en geene gedwongene belijders begeerde.

Van Rhee heeft in stilte des nachts om twee ure de naastvoorgaande week Veen verlaten en woont te Gorinchem. De Scholtianen met Scholte aan het hoofd hebben hem zoeken uit Gorinchem te weeren, doch dit is niet gelukt. Van Rhee is werkelijk geschorst door zijne partij en zal door haar worden afgezet, zoo hij het niet reeds is. Bij zijn vertrek van Veen heeft hij dikwerf verklaard, door Scholte verleid te zijn, en deze is zelfs niet bij hem geweest tijdens zijn kortstondig verblijf in deze streken.

³⁹⁾ Over academiegelden.

⁴⁰⁾ Praedicament = eigenaardige (vooral moeilijke) toestand, verlegenheid.

⁴¹⁾ *Hoc opus, hic labor* = dat is de moeilijke taak (Vergilius, *Aeneis*, 6, 128).

Het geval van v. Rhee heeft de gemoederen aanvankelijk neergeslagen, doch zij zijn opnieuw opgewekt door de geruchten uit Vriesland. Het ware te wenschen, dat ik zekere berigten uit deze provincie bezat om er gebruik van te kunnen maken ⁴²⁾.

Verleden week ben ik *expres* in 's Bosch geweest om met den Gouverneur over Almkerk te spreken en er andere troepen te vragen. ZHEdGestr. verlangde dat ik al het voorgedragene hem confidentiëel zoude schrijven, *quod fiet* ⁴³⁾. De Burgemeester van Emmichoven en de Assessor van Almkerk zijn besliste domme Scholtianen; op beiden zal ik den Gouverneur nominatim ⁴⁴⁾ opmerkzaam maken.

De excandidaat Duijser komt nu en dan bij mij om als vriend mij — vromelijk uit te hooren; en ter goeder trouw zeg ik hem dan ook wat ik hem — wil zeggen. Uit hem vernam ik, dat het plan op den achtergrond reeds geschetst stond, om wanneer de Afscheidenen eens erkend waren, dan hunne aanspraken op hun tantum ⁴⁵⁾ op de kerkelijke goederen etc. etc. voor de regtbanken te doen gelden.

Dan eens zoude ik vóór, dan tegen de erkenenis zijn. Vóór, omdat dan de boel in duigen zoude vallen; tegen omdat ik dan eenen vreeselijken schok tegemoet zie, nadien aller gedachten dan eerst regt openbaar zullen worden.

⁴⁶⁾
Ik bevele mij en de mijnen in UE. vriendschappelijk aandenken en ben,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

22. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Maart 1836.*

Herv. Eered.

31 Maart 1836 no. 1 P geheim.

Heusden, 29 Maart 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Met genoegen kan ik UE. melden, dat het rustiger in de klassis begint te worden en men al langer zoo minder van afscheidingen hoort. Wel is waar verneemt men ook niets van zulken, die tot de oude orde terugkeeren, maar de sectarissen nemen stellig niet

⁴²⁾ In zijn antwoord van 8 Maart schrijft Janssen dienaangaande: „Omtrent Vriesland weet ik niets kwaads; integendeel worden de sectarissen daar zeer in toom gehouden, zoo door de kracht van het kerkbestuur als het beleid van den Gouverneur. Zelfs te Drogeham, de gewezen standplaats van Van Velzen, is het aantal van hen, die zich openlijk afscheiden, gering” [Herv. Eered. 8 Maart 1836 no. 4 P].

⁴³⁾ Quod fiet = wat gebeuren zal.

⁴⁴⁾ Nominatim = met naam en toenaam.

⁴⁵⁾ Tantum = aandeel.

⁴⁶⁾ Over financiële en familieaangelegenheden.

toe, hebben hun grootste hoogte bestegen en zullen nu wel weder aan het dalen gaan. De ontvangst van Brummelkamp c.s. bij Z.M. moet ook niet veel goeds doen vermoeden, althans de factie laat den kop hangen en volgens zeggen van den ex-cand. Duijser moet zelfs des Konings antwoord zijn geweest, „dat Hoogstdezelve hen niet kende.” Men geeft echter den moed niet op en zal alles wagen om het gehoopte doel te bereiken. Hoe men door emissaires ⁴⁷⁾ tragt te werken en de eenvoudigen poogt op te winden, is ongelofelijk. Ik zend UE. bij deze een brief van Ds Bolderman, waarin hij mij een staaltje schrijft van hetgeen bij hem is voorgevallen, en waaruit UE. den geest en de bedoeling der mannen van de beweging kunt opmaken. Het verhaal daarvan begint 3de regel van ond. op de 2de bladzijde. Het Gouvernement *moet* zulke dingen weten ⁴⁸⁾.

Te Almkerk zal men deze week nog beroepen zekeren cand. Bommezijn ⁴⁹⁾ uit Leijden, een knap jongmensch; doch de gemeente, zegt men, zoude liever den cand. Clement ⁵⁰⁾ uit Utrecht hebben.

Te Veen zullen wij denkelijk een kerkeraad benoemen, die dan toch dragelijk wezen zal. *Algemeen* heeft men te Veen het op Ds Cox ⁵¹⁾ te Loon op Zand geladen, en ik geloof dat men de allerverstandigste keuze zal doen. Cox heeft het donker uitzigt, de teemtaal van een dweeper, maar is helder in zijne begrippen, weet zich te accommodeeren, en is juist de man, dien men hebben moet. Ik zal echter den kerkeraad niet benoemen voor ik heilig zeker weet, dat men Cox zal beroepen, die — het beroep ook gaarne zal aannemen; want wij zullen het hecht niet uit de handen geven, voor wij weten dat het in goede handen overgaat. Cox is overigens onberispelijk van gedrag, hoogernstig in voordragt, populair, en preekt uit het hoofd. — Maar *voor mij* niet open genoeg van karakter. — Dat er nog geene beroeping te Veen is geschied, heeft

⁴⁷⁾ Emissaire = zendeling.

⁴⁸⁾ De betreffende passage in den brief van Ds J. Bolderman aan Pape luidt als volgt: „Er is voor twee maanden bij zekeren v. d. Hamfsfoort, alwaar de majoor Luijkel inwoont, een theeverkoper, Christiaan genaamd, van Rijswijk, voor de Heer Ravenswaai te Gorinchem rondlopende met kruidenierswaren iederen Donderdag, door voornoemde Separatist gezegd, op de tegenwerping van den R. K. v. d. Hamfsfoort, zie toe, de Koning zal niet toestaan dat men oproer aanrigte: Wat, dan zullen wij den Koning uit zijn kot uitd... Mijne pen weigert. De Majoor wenschte wel om f 3 tegenwoordig te zijn geweest. ZijnEd. zou hem 50 stokslagen op het kamissool hebben toegewenscht. Die kerel spreekt kwaad van alle medebroeders; loopt van Dussen tot Baardwijk; bij mijne naaste buurvrouw, ene weduwe, roept hij geduriglijk: Alle dominees dwalen.”

⁴⁹⁾ B. H. Bommezijn (1812—na 1879); 1836 predikant te Almkerk, 1847 te Woudrichem; 1878 emeritus.

⁵⁰⁾ Waarschijnlijk B. G. Clement (1811—1892); 1836 predikant te Warder, 1839 te Den Helder; 1858 emeritus; 1861 hulpprediker te Arnhem; 1863 leeraar bij het gesticht te Bronbeek; 1865 predikant te Ellecom; 1887 opnieuw emeritus.

⁵¹⁾ J. L. Th. Cox (1785—1843); 1805 predikant te Lommel, 1808 te Schijndel, 1811 te Wapsterveen, 1815 te Moerdijk, 1819 te Nieuwe Tonge, 1822 te Almkerk, 1827 te Veen, 1828 te Loon op Zand, 1836 opnieuw te Veen.

derhalve afgehangen van rijpe leiding der zaken, die onder Gods zegen zeer goed zullen nederkomen. Het getal der afgescheidenen te Veen *kan* ten hoogste 60 bedragen, en daaronder de meeste kinderen. De Quaestor Generaal informeert zich bij mij naar zekeren A. 't Hooft te Veen. Ik schrijf hem dat het een onberispelijk, onkundig, vrij vermogend landbouwer is.

· · · · ·⁵²⁾
Ik beveele mij en noem mij,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

23. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 April 1836.*

Herv. Eered.

23 April 1836 no 1 P geheim.

Heusden, 23 April 1836.

WelEdelGeb. Heer en Vriend!

Nieuws is hier het volgende:

Te Veen is er een kerkeraad benoemd, nadat ik dezen 1° eene fiksche verklaring had doen afleggen van deszelfs gehechtheid aan de wetten en bij name aan de gezangen; 2° schriftelijk had doen beloven, Cox van Loon op Zand te beroepen; 3° van dezen eene schriftelijke verklaring had ontvangen, dat hij het beroep naar Veen zoude aannemen. De groote zaak is dus in orde en alle voldoening heb ik ervan, omdat de geheele gemeente Cox verlangt en deze — er gaarne wil zijn. Vóór dat alles zoo ver gekomen is, is er veel gedelibereerd bij het Bestuur. Soms curieus om te lezen; doch eindelijk is aan v. Spall en mij de commissie opgedragen om de zaak ten einde te brengen en onze Praeses heeft er juist als ik over gedacht; althans heeft hij alles geteekend.

Te Veen wint het Separatisme geen veld meer, evenmin als op eenige andere plaats in onze Klasse. Integendeel hebben reeds afgescheidenen te Almkerk hunne kinderen die 2 en 3 maanden oud waren, door de Baalspriesters!!! wederom laten doopen. Te Almkerk zijn er altijd nog slechts twee, die zich bij geschrifte hebben afgescheiden, maar de hoop die Meerburg schijnt aan te kleven is groot⁵³⁾. De candidaat Bommezijn — ik wenschte dat hij liever een anderen naam had, daar hij de zoon van een kleermaker uit Leyden is — is aldaar beroepen; een knap mensch, naar ik hoor, en die het er wel rooyen zal.

Te Genderen raakt men aan het wankelen. De grootste Scholtianen beginnen de zaak donker in te zien en komen nu en dan bij *Moorrees* te kerk.

⁵²⁾ Over familieaangelegenheden.

⁵³⁾ In September 1836 werd een acte van afscheiding, ondertekend door ruim 350 personen, bij den kerkeraad der Ned. Herv. Kerk te Almkerk ingediend; vgl. K. Bokma, *Herdenken en danken*, 1935 (zie deel I, blz. VIII), waar deze acte is afgedrukt.

Nu! die Acten van het Amsterdamsch conclave⁵⁴⁾ zijn meesterstukken. Ik proef er Scholte ten volle uit: vlugheid zonder het minste doorzigt! Als hij zijne clique den doodsteek had willen geven, dan had hij niet beter kunnen doen, dan op de oefenaars, die Janitsaren⁵⁵⁾ der palaeologie, zulke strafwetten te maken, de feestdagen af te schaffen, de psalmberijming na te zien en het Dordsche Synode zelfs te willen wijzigen. Ik geloof van nu afaan, dat de zaak ten einde snelt.

UEd. hebt uwe portie in het adres aan den Koning⁵⁶⁾. 't Is de echo van Capadose's meesterstuk⁵⁷⁾.

Mijn aanstaande candidaat sukkelt nog bij voortduring en moet en wil toch in Mei naar 's Hage om zich te laten examineeren. Hij is echter aan de Dogmatiek wat begonnen om zich afleiding te verschaffen. Onze aller opregte groete en aanbeveling. Ik ben,

WelEdGebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

P.S. Te Sprang is alles in orde. Men zingt de gezangen dat het een plezier is, zelfs de kerkeraad, geen lid uitgezonderd. Mijn Neef heeft zich *ferm* gehouden.

24. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Mei 1836.*

Herv. Eered.

14 Mei 1836 no. 2 P geheim.

Heusden, 10 Mei 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Te Veen zijn de sectarissen aan het haspelen. L.i. Donderdag zoude de expredikant Meerburg er een kind komen doopen, maar de ouderling der Scholtianen 't Hooft — een domme boer — verzette er zich tegen, 1° omdat de ouders onbekeerd waren, 2° omdat zij de Scholtiaansche belijdenis niet hadden afgelegd. De ex-candidaat Duijzer zeide daarop tegen bisschop 't Hooft, dat hij een dweeper was. Hieruit ontstond twist; Meerburg trok heen, en van weerzijde zoude men zich aan den paus Scholte wenden om te hooren wat men doen moest.

Onder de Scholtiaansche ouderlingen te Veen is ook zekere Coenraad van Rijswijk, die in den verleden jare gehuwd met eene weduwe met 5 kinderen, haar onlangs uit pure vroomheid heeft

⁵⁴⁾ Conclave = vergadering van de kardinalen ter verkiezing van een paus in een van de buitenwereld afgesloten ruimte.

⁵⁵⁾ Janitsaren, de lijfwacht van den sultan van Turkije, in 1826 ontbonden; de hartstochtelijke voorvechters van het Mohammedanisme.

⁵⁶⁾ Bedoeld is het *Adres ingediend aan Z.M. den Koning...* door de Synode der Chr. Geref. Kerk onder het kruis in Nederland, A'dam 1836.

⁵⁷⁾ A. Capadose, *Ernstig en biddend woord aan de getrouwe leeraren der Hervormde Kerk in Nederland betreffende den tegenwoordigen toestand van de kerk en derzelver synodaal bestuur*, Amsterdam, 1835.

⁵⁸⁾ Over een candidaat, die zichzelf te Veen heeft aanbevolen.

laten zitten. De kaerel is N.B. een zatlap. Wegens de gegevene ergernis werd hij nu door den Scholtiaanschen kerkeraad gecensureerd *en toen voor denzelven geciteerd*. C. van Rijswijk keerde intusschen onkundig van zijne censuur bij zijne vrouw terug en verscheen voor het Scholtiaansche Sanhedrin. Daar vernam hij zijn vonnis, doch hij zeide, dat hij weer bij zijne vrouw was teruggekomen, dat zij hem in elk geval *eerst* hadden moeten vermanen, en eindigde met te zeggen: gij zijt ezels; ik erken u geen van allen en scheid mij maar van u af en keer terug tot de kerk.

O, indien de Koning dat alles wist, Z.M. behoefde den Raad van State niet (om hem) te adviseeren wat te doen. En *ex uno, disce omnes*⁵⁹⁾. Naar de gekkenhuizen met hen!

*Risum tenes*⁶⁰⁾? Ds Moorrees preekte l.l. Zondag over de vischvangst na de opstanding van Christus. Onder anderen vroeg hij: Zoudt gij gelooven, toehoorders, dat Petrus meer liefde tot Jezus dan de anderen had, omdat hij uit het schip sprong? Wat zouden er van het schip en van de visch! geworden zijn, indien de anderen hem nagesprongen waren. Zoudt gij gelooven, dat de leeraars, die uit het schip der kerk gesprongen zijn, meer liefde hebben tot Jezus dan zij die op het schip blijven en hetzelfde bewaren? Wat zoude er van het schip der kerk worden, indien al de leeraars uit hetzelfde sprongen! Als ik te Wijk kom, dan vraag ik Moorrees, of hij de visch voor een zinnebeeld der Christenen houdt, en wie dan de snoeken, de stekelbaarzen, de zalmen zijn. Katvisch is er dan zeker in menigte in deze streken. Moorrees denkt zeker aan geene strandvonderij. En toch — dergelijke wallenzetters⁶¹⁾ doen veel goeds.

Vaarwel mijnheer Janssen, met uwe zuster. Houd mij in welwillende herinnering en geloof vrij uwten dankbaren vriend

C. W. PAPE.

25. *Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 26 Mei 1836.*

Herv. Eered.

28 Mei 1836 no. 4.

Aan Zijne Excellencie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

A no. 13.

's Hertogenbosch, den 26. Mei 1836.

Hoezeer de rust en openbare orde, welke door de woelingen der zoogenaamde *Scholtianen* in de landen van *Heusden* en *Altena* ver-

⁵⁹⁾ *Ex uno disce omnes* = uit dit ééne voorbeeld kunt ge allen leeren kennen.

⁶⁰⁾ *Risum tenes* = bedwingt ge uw lachen?, lach niet! (Horatius, *Epistolae ad Pisones*, 5).

⁶¹⁾ Bij „wallenzetter” hebben wij te denken aan het gezegde: „zet een aarden wal tegen een harden kogel: hij zal er in versmoren”; „wallenzetter” dus = iemand, die iets opvangt, op wien iets afstuit (i. c. de zucht om tot afscheiding over te gaan).

stoord zijn geweest, ten gevolge der daartegen genomen maatregelen mede hersteld zijn, zoo is het nogtans de gemeente *Emmikhoven* en *Waardhuizen*, in welke ten dien opzichte nog altoos eenige onrust bespeurd wordt, hetwelk ik hoofdzakelijk dááaraan vermeen te moeten toeschrijven, dat de Burgemeester van die gemeente zelve tot die secte behoort en dus de genomen maatregelen aldaar minder krachtdadig dan elders uitgevoerd worden.

Zoowel uit dien hoofde als omdat dien Burgemeester ook in andere opzichten in die betrekking niet langer nuttig kan zijn, heb ik aan hem te kennen gegeven, dat hij wèl zoude doen, zijn ontslag te vragen, hetwelk hij dan nu ook gedaan heeft ⁶²⁾, en ik vleije mij, dat de persoon die ik ter zijner vervanging heb voorgedragen, wanneer die tot dien post mogt benoemd worden, volkomen geschikt en ook ijverig werkzaam zal zijn om de rust en openbare orde in de gemeente te doen handhaven ⁶³⁾.

Ik heb gemeend Uwe Excellencie hiervan kennis te moeten geven, van welke verpligting ik de eer heb mij bij deze te kwijten.

De Gouverneur der provincie Noord-Brabant,
BARON VAN DEN BOGAERDE.

26. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 Juni 1836.*

Herv. Eered.

18 Juni 1836 no. 1 P.

Heusden, 13 Junij 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

Gisteren kwam Moorrees bij mij en verhaalde mij het volgende, dat hij mij voor de stellige waarheid verzekerde en ik merkwaardig genoeg achtte om er U.E. van te informeeren.

„De Heer H. P. Scholte had l.l. Zondag 8 dagen aangekondigd, dat hij te Zuilichem en te Aalst zoude komen preken. Werkelijk vervoege hij zich ook daar ter plaatse, doch voordat hij te Zuilichem begon te oefenen, gaf hij de vergaderde menigte te kennen, dat zijne fondsen uitgeput waren en dat hij vooraf nieuwe

⁶²⁾ Ofschoon Burgemeester Den Dekker gedurende zijn vijftienvintigjarige ambtsbediening volgens het getuigenis van den Gouverneur zelf nooit blijken van ongeschiktheid voor zijn post gegeven had, ontving hij na een aanklacht van zijn ambtgenoot Duyser wegens inkwartieringskwesities van den Gouverneur last om ontheffing uit zijn ambt te vragen. Het verweer van Den Dekker d.d. 11 Mei mocht niet baten. Het antwoord was een vernieuwde aanmaning: ontslagaanvraag voor 25 Mei.

Bij K. B. van 24 Juni 1836 werd hem vervolgens eervol ontslag verleend. Zie K. Bokma, *Inter nos*, in *De Reformatie*, 20e jrg., blz. 192.

⁶³⁾ Het duurde eenigen tijd voordat de voorgedragene, A. B. van de Koppel, zijn aanstelling ontving. Intusschen nam de Assessor A. van de Koppel — een neef van den voorgedragene — de functiën van den burgemeester waar.

bijdragen verlangde tot voortzetting van de goede zaak. De aanwezigen hadden *zulk* een voorstel niet verwacht en verklaarden geene bijdragen te willen geven, waarop Scholte te kennen gaf, dat hij dan ook niet zoude oefenen, zoodat zijn werk noch te Z. noch te A. voortgang heeft gehad."

't Is juist in den geest onzer plattelandsbevolking: met woorden in alles voor de Dordsche Synode, met daden in alles voor hunne beurs. De waarde der regtzinnigheid is nog echter bij hen als die onzer uitgestelde schuld: zij doet geen 1½ procent, en als men de zaak maar weet sleepende te houden, dan valt de geheele sacristie⁶⁴⁾ in duigen.

Meerburg heeft l.l. Zondag te Drongelen willen oefenen. De Burgemeester Boll, een fiksche man, helder van kop, moedig van hart en wijs in beleid, ging alleen met zijn veldwachter naar het conclave, waar er 70 circa zich verzameld hadden. Ongelukkig had men hem bemerkt en stoof de boel uiteen; een partij boeren strompelde en tuimelde over elkander heen ten kelder in, anderen verstaken zich op eene andere wijze en Meerburg was geheel ontdaan en verbleekt. Boll heeft procesverbaal gedresseerd.

. ⁶⁵⁾

Ik ben

Weledelgeb. Heer

UwEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend.

C. W. PAPE.

27. *Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Juni 1836.*

Herv. Eered.

20 Juni 1836 no. 1 P.

Sleeuwijk, den 18. Juny 1836.

Weledele Gestrenge Heer!

. ⁶⁶⁾
Het is UWEG. bekend, dat verleden Zondag de nieuwe predikant van Almkerk bevestigd is. Ik meende erheen te gaan, doch ik werd onderrigt, dat de afgezette Meerburg plan had in *deze* gemeente te komen prediken en daarom vond ik mij verplicht een oog in het zeil te houden. Al vroeg in den morgen zag ik eene menigte menschen mijne woning passeren; tegen 10 uren deed ik mijne inspectie, en ik vermoed, dat ook zijlieden spionnen hadden uitgezet, want toen ik het huis der bijeenkomst naderde, zag ik eene groote verzameling van menschen vóór de buitendeur en vond ik in hetzelfde niet meer dan 18 personen behalve de huisbewoners. De Heer Meerburg was in eene bovenkamer bezig met bidden, waarna hij tot tekst nam Matt. 8 : 20. Hij hield eene

⁶⁴⁾ „De geheele sacristie” hier zooveel als de (ge)heele santenkraam, al de bij een bepaald geval betrokken personen of zaken.

⁶⁵⁾ Over andere aangelegenheden.

⁶⁶⁾ Het eerste gedeelte van dezen brief handelt over aangelegenheden van het Provinciaal College van Toezicht in Noordbrabant.

gewoone leerrede op eenen teemenden toon, vol uitroepen van de woorden *genade, Heere Christi, uitverkorenen, bekeering* enz., doch overigens diep eenvoudig, waarin niets stotends te vinden was. Ik vond mij geroepen het geheel tot den einde toe eens uit te hooren. Tenslotte verzocht ik de menigte een oogenblik gehoor. Ik bragt hun onder het oog, dat hier ja slechts 18 menschen vergaderd waren en dus waarschijnlijk deze zich aan de overtreding der strenge letter van de wet niet schuldig maakten, maar of hun dit voor God en eigen geweten konde vrijspreken, wanneer zij dat groote aantal buitenstaanden aanschouwden, wanneer zij bedachtten, dat zij hier als iets kwaad doenden vereenigd waren en op het minste geritsel uiteenstoven en de vlugt namen; dat hun gedrag zondig en diep af te keuren was, daar zij mij en zoo-vele weldenkenden in eene tevoren rustige gemeente ergerden en de gemoederen van allen in beweging bragten en aanleiding gaven tot tweedragt, onrust en verwijdering zelfs in de huisgezinnen; dat dit groote kwaad te schandelijker was voor hem, die daarin zwakken en eenvoudigen voorging en wel in eenen tijd, dat een verzoek aan den Koning om vrije uitoefening van godsdienst hangende was. Dit en meer hield ik de menigte en vooral Meerburg onder het oog, maar geen sterveling antwoordde mij een enkel woord en de zoogenaamde predikant bleef mij aanhooren zonder iets te zeggen. Op mijn verzoek gingen hierop allen uiteen naar hunne woningen en ook ik verliet deze plaats met een smartelijk en medelijdend gevoel.

. ⁶⁷⁾
H. E. VERSCHOOR.

28. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Juni 1836.*

Herv. Eered.

1 Juli 1836 no. 1 P *geheim*.

Heusden, 30 Juny 1836.

WelEdGeboren Heer en Vriend!

Hierbij met verzoek om terugzending eene *gedrukte* acte van afscheiding.

Willemina van Arkel, de laatstondergeteekende is gedoopt den twaalfden Juny 1800 *zes en dertig* en dus op den dag, dat zij zich voor de Synode van 1618 en 19 verklaardde en de vonden der Synode van 1816 sqq ontdekte, eenige dagen oud. *Die* kan het ver brengen. Eenstemmig met haar denken hare broertjes en zusjes van 2, 3, 5, 7, 9 en 16 jaren. Dat de gansche familie ééne hand schrijft, is karakteristiek en behoort tot die dingen, die niet iedereen maar zoo vatten kan.

⁶⁷⁾ Het slot van den brief doet niet ter zake.

Jan Killewinger — alias Jan Thee —, die ook een afgevaardigde is van Sleenwijk en gerekwestreerd heeft aan Z.M. den Koning om vrijheid van godsdienst, is op dieverij betrapt. Een bewijs waarlijk voor den ouden Adam, voor de erfzonde en voor de waarheid, dat het schepsel zoo dood is als een *pier* — ? ! *Quousque tandem* ⁶⁸⁾ !

Eerstdaags hoop ik van een der afgevaardigden der Scholtianen eene acte van herroeping zijner petitie aan Z.M., aan ons ministerie van Eeredienst in te zenden. De man zegt, dat hij „geknold” ⁶⁹⁾ is geweest en heeft bitter berouw.

Te Almkerk keeren weder onderscheidenen tot de gemeente terug.

Mijn zwager Boellaard van Herwijnen schrijft mij stellig, dat Scholte naar Amsterdam vertrekt. De man heeft gelijk. Amsterdam is de plaats die hem voegt; daar kan hij *urbi et orbi* ⁷⁰⁾ zich wijden.

Algemeen lijdt Scholte's plan om nieuwe penningen in te zamenlen, schipbreuk. Ik vermoed, dat hij nu onder het kruis begint te raken.

't Is overigens in onze Klasse stil en rustig.

Met aanbeveling noem ik mij,

Weledelgeb. Heer en Vriend,

UWEdGeb. dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

29. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 5 Juli 1836.*

Herv. Eered.

6 Juli 1836 no. 1 *P geheim.*

Heusden, 5 July 1836.

WelEdelgebooren Heer en Vriend!

Welligt is het niet onbelangrijk, dat men bij het Ministerie het volgende weet.

Cornelis van Baalen te Brakel en Dirk van Duls(t) te Zuilichem⁷¹⁾ verzetten zich tegen H. P. Scholte omtrent zijne begrippen ten aanzien des doops; en daar deze mannen de volksleiders zijn in den Tieler- en Bommelerwaard, zoo is ook aldaar de opstand tegen Scholte algemeen en ligt zijn crediet in duigen. Reeds heeft men

⁶⁸⁾ *Quousque tandem* = hoelang nog! (begin van Cicero's eerste rede tegen Catalina).

⁶⁹⁾ Geknold = dronken.

⁷⁰⁾ *Urbi et orbi* = aan de stad en aan de wereld.

⁷¹⁾ D. van Dulst woonde niet te Zuilichem, maar was bakker te Poederoyen, vgl. deel II, blz. 392.

eene voorloopige conferentie ter dezer zaak te Zuilichem gehouden, en bepaald om met Scholte ernstig over zijne onregtzinnigheid te handelen. Dan, daar S(cholte) naar Amsterdam is vertrokken, wacht men op zijne terugkomst.

Te Veen — in onze Klasse — is ook de opstand tegen Scholte wegens zijne doopsbegrippen uitgebarsten. De excandidaat Duijser is aan het hoofd der muiterij, doch vindt zijne tegenpartij in A. 't Hooft, gedeputeerde bij het Scholtiaansche conclave en bischop te Veen.

De prosopoiographie ⁷²⁾ dezer mannen is de volgende: C. van Balen te Brakel is een dom winkeliertje. D. van Duls(t), een verwaande kerel, maar die zich een naam gemaakt heeft met zijn prulschrift ⁷³⁾ onder zijns gelijken. En Arie 't Hooft te Veen, een regte schaapskop, dien men uit de ogen leezen kan, „dat hij een bloed der bloeden is.”

Ziedaar dan de acephalen ⁷⁴⁾ van den vroegeren tijd en het schisma aanwezig. Als ik Scholte regt ken, dan weet hij van geen wijken, en de zoo hoog opgehemelde eenheid *zijner* geloovigen is op de flesch en geen pijp tabak waard. Men zegt, dat de booze er onder steekt, en ik geloof dat de zonsverduistering er de schuld van heeft.

Uit de courant heb ik de veroordeeling van den gewezen predikant Budding gezien. In vroeger jaren heeft hij hier op het kostschool gelegen en bij mij het Latijn en Grieksch geleerd ⁷⁵⁾. Ik herinner mij nog duidelijk zijne ongelofelijke vorderingen, die hij in korten tijd maakte. Destijds leerde hij voor een knaap van 13 of 14 jaren veel te veel en te sterk, was altijd alleen, afgetrokken, en speelde nooit met zijn makkers, maar zat *altijd* in de boeken. Geen wonder was het dan ook, dat hij later aan het mijmeren raakte en zinneloos werd. Van de psychische zinneloosheid hersteld, schijnt hij thans in de theologische vervallen te zijn.

Ik hoor dat er binnenkort een stuk uit Aalburg van zekeren Laterveld in het licht komt, die ook tot de Bosch of hevige Scholtianen behoort ⁷⁶⁾. Het is een door en door braaf man, van eene onverbeterlijke stijfheid, die zijn leven heeft doorgebracht met eend-

⁷²⁾ Prosopoiographie, ten onrechte voor prosopographie = persoonsbeschrijving, karakteristiek.

⁷³⁾ D. van Dulst, *Een woord tot opwekking aan mijne land- en geloofsgenooten, aangaande mijne uitleiding uit het zoozeer vervallen en verbasterd kerkgenootschap*, 's Gravenhage, 1835.

⁷⁴⁾ Acephalen lett. = hoofdeloozen; een legendarisch volk, dat in de oudheid zou hebben bestaan, van wezens zonder hoofd en met oogen op de borst.

⁷⁵⁾ Het stuk, waarbij Budding ontslagen werd, is te vinden in J. H. Gunning J.Hzn, *Leven en arbeid van H. J. Budding*, Rhenen, 1909, blz. 63—65; over zijn verblijf te Heusden, zie *aldaar*, blz. 7.

⁷⁶⁾ Wat hier van L. gezegd wordt, is allesbehalve duidelijk. In een proces-verbaal (dl II, blz. 422) wordt juist zekere Pieter Laterveld uit Aalburg om zijn goede houding tegenover de overheid geprezen. Men zou bij Bosch-Scholtianen misschien kunnen denken aan Scholtianen uit Den Bosch (vgl. dl II, blz. 290), maar daarvoor bestaat toch geen voldoende grond; bovendien ligt Aalburg niet bij Den Bosch, maar bij Genderen.

vogelen te vangen en dus wel iets van den aard der eendvogelen heeft overgenomen: domheid en geene hooge vlugt.

Ik hoop toch niet dat op de Synode veel nieuws zal worden voorgesteld, doch — Ds Donker Curtius presideert en van dezen wacht ik niets dan het goede.

Onder aanbeveling ben ik met hooge achting en vriendschap,⁷⁷⁾

WelEdelgebooren Heer en Vriend,

UWEdGeb dv. dr en vriend,

C. W. PAPE.

⁷⁷⁾ Het verdere van den brief doet niets ter zake.

30—33

Enkele op zichzelf staande merkwaardige stukken doen zien, hoe ondanks grooten tegenstand en felle bedreiging hier en ginds, de zaak der Afscheiding nochtans rusteloozen voortgang vindt en de gelederen der afgescheidenen — met name door de Afscheiding van Budding — krachtig worden versterkt.

30. *Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning,*
31 Dec. 1835.

Justitie.

27 Jan. 1836 no. 2 geheim.

Aan den Koning!

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen H. P. Scholte, bedienaar des Goddelijken Woords, thans woonachtig te Gorcum, dat hij gedagvaard zijnde te Utrecht in naam des Konings om te verschijnen voor den Rechtbank aldaar ter zake van openbare godsdienstoefening met meer als twintig personen tegen den 29 Dec. l.l., aldaar verschenen is, en op den 30sten, komende van de gerechtzaal, zoodanig achtervolgd werd door eene dreigende menigte, dat hij het geraden oordeelde om bij gebrek van genoegzame macht ter bescherming van zijn persoon — daar er slechts twee justitiedienaars tegenswoordig waren — zijne intrek te nemen in een logement bij den Dom, ten einde aldaar een koets te laten komen. Daar de menigte ook daar indrong en allerlei dreigementen gehoord werden, oordeelde de logementhouder noodzakelijk, dat adressant voornoemd zich in een bijzonder vertrek begaf, totdat er rijtuig ¹⁾ zou zijn aangekomen. Daar er bij de aankomst nog geene meerdere macht aanwezig was, is adressant met levensgevaar in de koets gekomen en werd ondertusschen nog op het hoofd geslagen en bij het been getrokken; er werd moeite gedaan om het portier open te rukken, de wielen werden vastgehouden, totdat eindelijk de koets met dien geheelen stoet aan het huis van een zijner bekenden ²⁾ aankwam. Met hetzelfde levensgevaar kwam hij in huis, en toen ging het werpen van steenen en slijk voort in tegenswoordigheid van een paar politiedienaars, zoodat de meeste glazen waren ingeslagen. Na herhaalde pogingen van onze zijde om assistentie, kwam er eindelijk eene wacht militairen, welke de menigte voor de deur uit elkander dreef. Onderscheidene andere personen zijn vervolgd en geslagen, en toen ik hedenmorgen vertrok, ging er al weder van enkele jongens, die op straat waren, een kreet op. Zoodat wij op den dag van gisteren wederom eene krachtige ondervinding gehad hebben van de uitwerksels der verlichting, en een bewijs, waar men eigenlijk onrust en verwarring zoeken moet: bij mij en mijne geloofsgenooten of bij onze tegen-

¹⁾ „Rijtuig” is in collectieven zin te verstaan.

²⁾ E. Takke, grofsmid in de Elizabethstraat; vgl. J. C. Rullmann, *De Afscheiding*⁴, blz. 191.

standers; daar de gedurige gerechtelijke vervolgingen meer en meer voedsel geven aan het vooroordeel, tegen ons opgevat.

Daar ik nu aanstaande Maandag 4 January 1836 weder na Utrecht moet vertrekken om Dingsdagmorgen voor de Rechtbank te verschijnen ter voortzetting der procedure, zoo is het bij deeze mijn eerbiedig verzoek,

Sire!

Dat het Uwe Majesteit mooge behagen zoodanige bevelen te geven, dat wanneer ik in naam des Konings gedagvaard ben, ik ook tevens op bevel des Konings door genoegzame macht beschermd mag worden tegen alle aanvallen op mijne personele vrijheid³⁾.

H. P. SCHOLTE,
bedienaar des Goddel. Woords.

Gorcum, 31 Decemb. 1835.

31. *Brief van Ds H. P. de Kanter te Brielle aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

6 Jan. 1836 no. 2 P geheim.

Brielle, den 6. January 1836.

WelEdGestr. Heer!

Wij kunnen ons in ons eiland niet genoeg verblijden over den goeden en vreedzamen staat onzer gemeenten, waar elders zooveel geschil en woeling is. Of het evenwel zoo blijven zal, weet ik niet. In Hellevoet is zeer veel helling tot Mysticisme. De brave, schoon zeer orthodoxe Treffers⁵⁾ heeft er altijd den wagen weten regt te houden, in zooverre hij het boeltje bij elkander hield, doch heeft evenwel, zoo het schijnt, niet kunnen keeren, dat het collegie ouderlingen uit lieden bestaat, die verklaarde vijanden zijn van de Evangelische gezangen en zich niet eens verwaardigen dezelve op te zoeken. Nu Treffers dood is, toont men blijkbaar een anderen weg uit te willen en ik meen wel geïnformeerd te zijn, dat men dollen lust had, om den beruchten *Buddingh* te beroepen. Gelukkig

³⁾ Op 's Konings last werden metterdaad maatregelen genomen, om Scholte ter gelegenheid van zijn nadere verschijning voor de Rechtbank te Utrecht tegen elke verdere aanranding te beveiligen.

Tevens werd een gerechtelijke vervolging ingesteld ter zake van de ongeregelheden van 30 December, die door Scholte volkomen juist bleken weergegeven te zijn, ten gevolge waarvan op 9 Febr. 1836 drie personen tot respectievelijk zes maanden, veertien dagen en vijf dagen gevangenisstraf werden veroordeeld [Just. 3 Jan. 1836 no. 1, 27 Jan. 1836 no. 2 geheim en 16 Febr. 1836 no. 6 geheim]. Zie ook het oordeel van Jod. Heringa in een brief aan zijn zoon, medegedeeld door Dr A. Eekhof in: *Stemmen des Tijds* (1927), I, blz. 148, 149.

⁴⁾ Een administratief bericht.

⁵⁾ A. Treffers (1766—1835); 1803 predikant te Zomeren c. a., 1804 te Loon op Zandt, 1809 te Waspik, 1818 te Hellevoetsluis.

is er een consulent, die klinkt als een klok. Van Leeuwen⁶⁾ bezit bij zeer veel omzigtigheid ook zeer veel fermiteit en heeft al wat notabel is in de vakante gemeente geheel op zijn hand. Wij hebben tezamen afgesproken, elkander van niets onkundig te laten en geheel de concert⁷⁾ te handelen. Men schijnt geneigd, het gratiejaar⁸⁾ af te koopen, doch wij zullen dit zien te keeren, omdat wij meenen, dat nu het er eenmaal spookt, tijd gewonnen, veel gewonnen is. En wie weet, of zich in dien tusschentijd geene oppositie vormt van het betere deel der gemeente, waardoor de handen der anderen meer zullen gebonden worden.

Wat de overige gemeenten betreft, daar gaat het wel. In verre de meesten hoort men van het geval niet spreken. De ergste van het platte land zijn wel Zwartewaal en Zuidland, maar in de eerste slaat Van Walsem⁹⁾ er zoo dapper door heen, dat de Separatisten geen de minste vorderingen kunnen maken, en in de andere vertrouw ik met den Burgemeester zulke schikkingen te hebben getroffen, dat men er niet buiten zal kunnen een van een goeden stempel te beroepen, al wilde men ook gaarne anders.

In ons stedeke zijn er enkelen en die zijn dan ook boos. Over het geheel worden zij diep veracht, maar toch bij enkelen, voornamelijk onder de klasse der zeevarenden, hebben zij eenigen aanhang weten te maken. De meeste dier aanhangers durven zich echter niet regtstreeks openbaren en houden zich schuil en daarom is het moeilijk derzelve getal te bepalen. Intusschen, er schijnt ook van hier een adres te zijn gepresenteerd van afscheiding. Het moet berusten bij Justitie. Om een lief ding wenschte ik wel, het adres zelf eens te zien of althans de namen der onderteekenaars te weten. Kan UWEGestr. mij daartoe behulpzaam zijn, dan verzoek ik die hulp op het allervriendelijkst. Ik geloof, het zou van veel nut zijn, dat de klanten eenigermate bekend waren. Want zij vinden overal tegenstand in de nering en in het begeven van stadsposten, en daar zijn zij vooral bevreesd voor.

Vergeef mij deze vrij uitvoerige letteren en geloof mij met onbepaalde hoogachting en verknochtheid,

WelEdGestr. Heer !

UWEGestr. dw. dienaar,

H. P. DE KANTER¹⁰⁾.

⁶⁾ D. van Leeuwen (1779—1861); 1803 predikant te Nieuw-Helvoet; 1857 emeritus.

⁷⁾ De concert = in gemeen overleg.

⁸⁾ Het jaar van gratie hield in dat, indien een predikant bij overlijden een weduwe of ongehuwde kinderen beneden de twintig jaar naliet, het traktement met alle emolumenten nog gedurende een vol jaar aan de weduwe of kinderen moest worden uitgekeerd, terwijl de ringpredikanten gedurende dien tijd verplicht waren den dienst zonder eenig geldelijk bezwaar voor de weduwe of kinderen waar te nemen.

⁹⁾ J. J. van Walsem (1800—1890); 1823 predikant te Altforst c.a., 1829 te Zwartewaal; 1866 emeritus.

¹⁰⁾ H. P. de Kanter (1800—1868); 1824 predikant te Zoelen, 1825 te Brielle; 1862 emeritus.

32. *Brief van W. W. Smitt te Zwolle aan O. Voortman te Rijssen, 13 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

29 Febr. 1836 no. 20.

(kopy)

Aan (1)

(2), den 13. January 1836.

Hartelijk geliefde broeder in den Heere Jesus Christus. Genade, vrede en langmoedigheid worde U en allen die belang stellen in den opbouw van Sions vervallene muren, rijkelijk vermenigvuldigd, van Hem die is, die was en die zijn zal, die Hij is voor al zijn arm, ellendig en nooddruftig volk, Amen.

Ten einde te voldoen aan uwe begeerte om uw iets aangaande Sion mede te deelen, dient het navolgende. 1° Dat Ds (3) voor de Regtbank te Zwolle is geweest, is u zeker bekend, zoowel als het gewezen vonnis, hetwelk is geweest eene bekrachtiging van het vonnis te Leeuwarden. Niettegenstaande dit heeft Z.Ews verdediging veel weerklink gevonden in de harten der toeho(r)ders, zoodat hij wat dit betreft van de vijanden geregtvaardigd wordt ¹¹⁾. Van hier is Z.Ew. gegaan naar Vriesland en door des Heeren genade heeft Z.Ew. aldaar met veel vrucht gearbeid, zoodat de scheiding aldaar krachtig doorbreekt.

Ds (4) heeft zich dadelijk bij de ontvangst der tweede schorsing van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur afgescheiden; deze is den 1. January j.l. in eene provinciale kerkenvergadering te Leeuwarden tot predikant over de Gereformeerde gemeenten in Vriesland beroepen. Ds (5) zijn afgezet en arbeiden mede aan den opbouw der vervallene muren Sions. Dos (6) arbeid bij ons in de buurt rond en thans zijn er elf gemeenten in de provincie Overijssel. De proponent (7) is tot predikant beroepen in de gecombineerde gemeenten van Genemuiden en Mastenbroek, welke dit wellicht zal aannemen. Do. (8) is voor eenigen tijd voor de Regtbank te Utrecht geweest en heeft aldaar met warmen ijver de zaak des Heeren verdedigd; te Utrecht is bij die gelegenheid eenen grooten oploop geweest, waar Dos en broeders in levensgevaar verkeerdd hebben ¹²⁾, doch de Heere heeft hun genadiglijk bewaard en hun met zonderlingen moed bezielt. De zaak des Heeren wordt voor alle regtbanken veroordeeld. Ook zal UEd. bekend zijn, dat het Hooggerechtshof te 's Gravenhage de zaak van Do. (8) en de broeders heeft veroordeeld, zoodat de appellanten twee maanden gevangenis en f 50.— boete moeten betalen ¹³⁾.

In het begin der volgende maand staat er eene algemeene Synode gehouden te worden — van de ware Gereformeerden — te Amsterdam, waarvoor in de provincie Overijssel de ouderling Hoksbergen is verkozen om de gemeente te vertegenwoordigen. Deze vergadering zal in gereedheid brengen de verordeningen en statu-

¹¹⁾ Vgl. Deel II blz. 544.

¹²⁾ Vgl. hierboven no. 30.

¹³⁾ Dit is onjuist. Het vonnis van het Hooggerechtshof bevestigde de uitspraak van de Rechtbank te Gorinchem, waarbij Scholte c.s. tot boeten van f 100.— en f 80.— werden veroordeeld.

ten van onzen Godsdienst, welke de Koning opgevraagd heeft. Ik voorzie nog niet spoedig dat er vrijheid van godsdienst komen zal, hoewel ik het wel wilde hopen. In Zwolle is onze vrijheid zeer beperkt, wij worden als op loden schoenen nagegaan, zoodat wij niet meer als met 20 personen kunnen vergaderen. De gezelschap-(pen) komen dus geregeld bij opeenvolging onder het gehoor van Gods Woord. De Heere late zich echter niet onbetuigd en de beker gaat bij beurten rond in de wijngaard. In andere gemeenten is hieromtrent nu nog meer vrijheid, hoewel het te Ommen reeds belet is. Hier en daar ontkiemt ook nieuw leven; vooral is het bijzonder levendig in de gemeente Hasselt; ook te Steenwijk is er sedert de scheiding een nieuwe geest des levens uitgestort. Zoo dan wordt Sion gebouwd in benaauwdheid der dagen en de Heere heeft Sion gegrondet, opdat de bedrukten zijnes volks daarin een toevlugt zouden vinden ¹⁴).

Nu, lieve broeder, weet ik u weinig bijzonders meer te schrijven. De Heere is mij niet altijd een dorre woestijn geweest of land van uiterste donkerheid. Dit een en ander, hoop ik, zal ons gegeven worden, elkander mondeling te vertellen.

Hiernevens een adres van de gemeenten, den 21. Dec. j.l. aan de Koning ingezonden; de voorrede en brief zijn door Do. (6) en het adres is door mij vervaardigd ¹⁵).

Ds (6) heeft mij gezegd, indien gij(ieden) ZEw. begeert te hebben, hij op uwl(ieder) aanvraag gereed is, de gemeente te (9) te ordineren.

Nu lieve broeder! vaarwel, en allen die belang stellen in den opbouw der vervallene muren Sions.

Uw groeten de Heer en Juffr. (10) en (11), waarbij ik de mijne voeg, die ben

Uw heiltoebiddende medestrijder in Christi,
(get.) (12).

P.S. Indien het weder eenigsints gunstig geweest ware, zouden wij zelve tot uw overgekomen zijn, doch dit moeten wij nu overgeven ¹⁶).

1. Otto Voortman te Rijssen, 2. Raalte, 3. De Kock, 4. Van Velzen, 5. Van Rhee en Meerburg, 6. Brummelkamp, 7. Van Raalte, 8. Ds Scholte, 9. Rijssen, 10. Ridderinkhof en 11. mijne Lamberta, 12. Smit ¹⁷).

¹⁴) Jesaja 14 : 32 en Daniël 9 : 25.

¹⁵) *Adres ingediend door de Gereformeerden in Overijssel en Gelderland. Met eene voorrede en geleidende missive aan Z. M. den Koning, door A. Brummelkamp, 's Gravenhage, 1836.*

¹⁶) Deze brief en de daarbij behorende onteijfering werd door den Scriba van het Classikaal Bestuur van Deventer, Ds J. A. de Lorraine Holling — (1790—1859); 1817 predikant te Delden; sedert 1832 onafgebroken scriba van het Class. bestuur —, aan den Minister van Eeredienst toegezonden, onder verklaring, dat hij niet kon zeggen, hoe ze hem geworden waren.

¹⁷) De schrijver is ongetwijfeld W. W. Smitt (1804—1846); luitenant der schutterij te Zwolle; 1836 gehuwd met Lamberta Lindeboom; 1841—1846 predikant bij de Kruisgemeente te Zalk. Zie over hem J. C. van der Does, in: *Stemmen des Tijds* (1937), II, blz. 51—68, 366—369.

33. *Missive van het Classikaal Bestuur van Middelburg aan den Minister van Eeredienst, 3 April 1836.*

Herv. Eered.

7. April 1836 no. 13.

Aan het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 16.

Middelburg, den 3. April 1836.

Het Klassikaal Bestuur van Middelburg, sedert een geruimen tijd meer dan door geruchten overtuigd, dat door den Predikant van *Bekerke, Ds H. J. Budding*, de Evangelische gezangen tot gebruik bij de openbare godsdienstoefeningen door de verschillende Synoden der Nederlandsche Hervormde Kerk bepaald, geheel en bestendig veronachtzaamd, dat ook andere verordeningen, onder ons aangenomen, verwaarloosd wierden, en dat de onderhandsche pogingen, met liefderijke zachtmoedigheid aangewend, om den man tot andere gedachten te bewegen, zonder gevolg gebleven waren, — zag zich in de onaangename verplichting gebragt, om bij besluit van den 30sten Maart l.l. Zijn Ew. aan te schrijven om aan voornoemd Bestuur binnen veertien dagen antwoord te geven op de volgende vraag:

„Is het waarheid, dat zoowel in het algemeen de kerkelijke reglementen veronachtzaamd, als bijzonder de Evangelische gezangen bij de openbare godsdienstoefeningen door U als leeraar en voorganger geheel en bestendig ongebruikt gelaten worden?”

Reeds den 1sten April j.l. kwam bij het Klassikaal Bestuur het navolgend antwoord in:

„Aan het Klassikaal Bestuur van Middelburg, in antwoord op deszelfs gezondene aanschrijving, gedateerd den 30sten Maart 1836.

De ondergeteekende geeft bij dezen kennis aan het Klassikaal Bestuur van Middelburg, dat, uit aanmerking van hetgene Gods Woord ons leert Jer. XXIII, Ezech. XXXIII en XXXIV en Matth. XXIII, vergeleken met hetgene onze Gereformeerde Kerke belijdt art. 27, 28, 29, 30, 31 en 32 aangaande de ware kerke van Christus en derzelver leeraren in tegenstelling van de valsche kerke en hare leiders, de overtuiging meer en meer vastigheid bij hem bekomt door de genade Gods, hoe noch in de leer, noch in het bestuur, noch in de gedragingen van het Hervormd kerkgenootschap en de Hervormd-kerkelijken in Nederland de kenteekenen gevonden worden van de Heilige Algemeene Christelijke Kerk.

Uit dien hoofde vind ik mij in gemoede verplicht en gedrongen aan het Klassikaal Bestuur van Middelburg te berigten

1° dat ik duidelijk en vrijwillig opzegge bij dezen mijn lidmaatschap der klassis van Middelburg, ring van Vlissingen enz.

2° dat ik bij dezen vrijwillig afstand doe van mijnen post als predikant bij het Hervormd kerkgenootschap en in de Hervormde gemeente van Biggenkerke en Crommenhoek, afziende van alle wezenlijke of schijnbare voordeelen aan denzelfden verbonden, gelijk ik van dezen af ook geene lasten of bedieningen ten behoeve van voornoemd genootschap of gemeente meer voor mijn verantwoording neme.

De acte-, lidmaten-, doop- en trouwboeken, alsmede het gezangboek, benevens alle de overige van de gemeente onder mij berustende papieren, zullen in de consistoriekast der kerkekamer bevonden worden, welker sleutel ik den praeses-ouderling zal ter hand stellen, gelijk aan den praeses-diaken den sleutel van de armenbos zal overgegeven worden.

Scheidende mij aldus af van ulieden en van allen, die het met ulieden in leer, in bestuur en tucht eens zijn, wensch ik mij aan te sluiten aan en te hereenigen met diegenen, welke zich wenschen te houden in leere, bestuur en tucht aan de op Gods onfeilbaar Woord gegronde oorspronkelijke ordeningen der Gereformeerde Kerk.

Bijaldien er nog eenige wettige pretensiën ten mijnen laste mogten bestaan, zal ik mij bereidvaardig toonen om daaraan zoo veel mogelijk te voldoen, zooals ik in alles wat niet strijdt met de eere des Drieëenigen Gods en wat bevorderlijk kan zijn aan de belangen van Christus' uitverkoren gemeente, wensch te zijn en te blijven,

UWE. dienstvaardige dienaar,
(get.) H. J. BUDDING, V.D.M.

Bekerke, 31 Maart 1836.

(lager stond:)

Gen. III, Dan. III, Openb. III tot informatie".

Het Klassikaal Bestuur beschouwt alzoo op grond van art. 1 van het gerevideerde Reglement op de Vacaturen enz. de gemeente van *Bekerke* vacant en heeft van die vacature dadelijk kennis gegeven aan den praetor van den ring van Vlissingen, waartoe *Bekerke* behoort, en aan den consulent dier gemeente.

Voorts heeft genoemd Bestuur de eer, om die vacature ter kennis te brengen ook van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. met het verzoek, dat van den 1sten April af, zoolang die vacature duurt, evenals voor die van Zoutelande, het traktement ten voordeele van de ringpredikanten, die aldaar de dienst vervullen, en ten name van den ontvanger der vacatuurpenningen voor deze classis, zijnde daartoe door het Klassikaal Bestuur sedert 26 November 1834 benoemd de tegenwoordige scriba en quaeator van hetzelfde, mogen worden geordonnanceerd ¹⁸⁾.

Het Klassikaal Bestuur voornoemd,
Namens hetzelfde,
De Praeses,
Bij afwezen van denzelven,
P. VAN RADEN.
De Scriba,
P. VAN RADEN ¹⁹⁾.

¹⁸⁾ Bij missive van 7 April 1836 no. 13 stelt de Minister den Koning met dit bericht in kennis: „Ik voege alleen bij, dat deze predikant zich reeds sedert lang door zijne overdrevene en zonderlinge gevoelens had gekenmerkt.”

¹⁹⁾ P. van Raden (1775—1838); 1799 predikant te Nederhemert, 1804 te Nieuwerkerk (Schouwen), 1807 te Breda, 1822 te Middelburg.

In Gelderland worden de samenkomsten, die hier en daar op de Veluwe door Brummelkamp belegd zijn, door militair machtsvertoon en drukkende inkwartiering tegengegaan, terwijl de Afscheidenen ook van het door deze vervolging aangemoedigde gepeupel heel wat te verduren hebben.

Het meedoen met de Afscheiding van eenige koninklijke beambten op het Loo leidt tot de overweging, of hier niet tot ontslag uit den dienst behoort te worden overgegaan. Men is echter voorshands huiverig om dezen uitersten maatregel toe te passen, maar wil de betrokkenen met gepaste waarschuwing laten aansporen terug te keeren. Men blijft hierbij ook als de kamerheer, belast met het toezicht over het Loo, die een wenk in deze richting krijgt, zijn bezwaren daartegen voorzichtig kenbaar maakt.

34. *Missive van den Opperintendant der koninklijke paleizen
aan den Koning, 18 Dec. 1835.*

Herv. Eered.

7 Jan. 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 165.

's Gravenhage, den 18. December 1835.

Ten gevolge van een rapport van den kamerheer Graaf van Rechteren¹⁾, belast met het toezigt over het Loo en aanhoren in dato den 9. December l.l. no. 48, heeft de ondergeteekende vermeend ter kennis Uwer Majesteit eerbiedig te moeten brengen, dat, ten gevolge eener gehoudene vergadering door den afgezetten predikant Brummelkamp te Wissel op den 3. j.l., aan den Kerkenraad te *Apeldoorn* is ingezonden een afscheidingslijst, waarvan ik de eer heb, hierbij ten overvloede in zijn geheel afschrift te voegen²⁾. Op dit stuk komen voor *C. S. Kroon*, behanger, *B. G. van Laar* en *J. Eikendal*, boschwachters, *Maas van der Craats* en *Dirk Jonker*, vaste arbeiders.

Daarom alleen, en vermits het hoofd der lijst eene weigering van onderwerping aan een gevestigd bestuur bevat, heb ik vermeend, de onderhavige zaak niet met stilzwijgen te mogen voorbijgaan.

De Opperintendant der Koninklijke paleizen,

(get.) J. C. GRAAF VAN BYLANDT³⁾.

¹⁾ J. D. graaf van Rechteren van Ahnem (1799—1886); 1840 Gouverneur van Drente; 1820—1847 Gouverneur van Overijssel; 1847 lid van den Raad van State; 1862 Staatsraad i. b. d.

²⁾ Dit stuk is in het dossier aanwezig. Over de samenkomsten bij P. Veeneman te Wissel, waar de Afgescheiden gemeente werd geïnstituëerd, zie J. Kok, *De Afscheiding in de schaduw van het koninklijk paleis te Apeldoorn*, Kampen, (1911), blz. 38—47 en B. Mooibroek, *De Afscheiding. Het ontstaan en de verdere ontwikkeling der Geref. Kerken te Apeldoorn, Beekbergen en Teuge*, Apeldoorn, 1934, blz. 50—57.

³⁾ J. C. graaf van Bylandt (1776—1841); 1792—1795 ritmeester; 1807—1809 buitengew. gezant te München; 1814 luitenant-kolonel bij de vrijwillige lijfwacht; 1815 lid der Prov. Staten, 1823 lid der Gedepr. Staten van Holland; 1824 hofmaarschalk; 1836 opperkamerheer des Konings en opperintendant der koninklijke paleizen; 1831—1841 lid der Eerste Kamer.

35. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 22 Dec. 1835.*

Justitie.

5 Jan. 1836 no. 1a geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 1 vertrouwelijk. 's Gravenhage, den 22. December 1835.

Ik neem de vrijheid, Uwe Excellentie bij deze te doen toekomen een bij randschrift van den 19. dezer no. 89 in onzer beider handen gesteld rapport van den Heer Opperintendant der koninklijke paleizen, Graaf van Bylandt, over de afscheiding van een aantal personen te Apeldoorn in de Koninklijke heerlijkheid van *het Loo*.

Bij de conferentie op Vrijdag l.l. maakte Zijne Majesteit melding van deze zaak, maar daar ik meende, dat alleen van vijf of zes personen gewag werd gemaakt, kwam het mij oppervlakkig voor, dat het ontzetten van diegene hunner, welke zich in Zijner Majesteits dienst bevinden, noch noodig noch raadzaam was te achten, immers vooralsnog.

Dan, nu zie ik uit dat rapport, dat de zaak van meer belang is, daar het stuk aan den Kerkeraad van *Apeldoorn* geadresseerd, door een zeventigtal is onderteeekend, en daaronder door vijf individuen, die op de eene of andere wijze in de koninklijken dienst worden geëmployeerd. Een voorbeeld van zoo ergerlijken aard op *het Loo* zelf schijnt bijzonder aandacht te verdienen.

Het komt mij in alle gevalle voor, dat een stuk van dezen aard door ons niet wel zonder consideratiën en advies aan Zijne Majesteit kan worden teruggezonden, maar omtrent het te geven advies kunnen nogal bedenkingen worden gemaakt. Voor mij althans meende ik, voor en aleer eenig rapport te ontwerpen, de vrijheid te mogen nemen, de mededeeling van Uwer Excellentie's gedachten te verzoeken, gelijk ik de eer heb te doen bij deze.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

36. *Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 5 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

7 Jan. 1836 no. 1 geheim.

Den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 1 geheim. 's Gravenhage, den 5. January 1836.

Ik geve mij de eer Uwe Excellentie hiernevens terug te zenden het bij hare missive van 22 December l.l. no. 1 aan mij mede-

gedeelde, aan ons gerenvoyeerde verslag van den Heer Opperintendant der koninklijke paleizen, betreffende de verklaring van afscheiding van zoogenaamde Separatisten te *Apeldoorn*.

Hoe ongepast ook deze verklaring mij voorkomt, zou ik echter huiverig zijn, alleen op grond van dat stuk Zijne Majesteit aan te raden tot het ontzetten uit Hoogstdeszelfs dienst van de door den *Grave van Bylandt* bedoelde personen, als zich dusverre eigenlijk aan geene daad tegen de burgerlijke wet hebbende schuldig gemaakt.

Voor zooverre echter die personen bij vervolg van tijd deel mogten nemen aan onwettige bijeenkomsten der zoogenaamde Separatisten of andere daarmede in verband staande ongeoorloofde handelingen, zoude er welligt voor Zijne Majesteit rede zijn om hen niet langer in betrekking tot de dienst van Hoogstdeszelfs Huis toe te laten, vermits zij zich alsdan openlijk tegen 's lands burgerlijke wetten verzetten, in welk geval ik geene zwaarigheid zou vinden, Zijne Majesteit tot het nemen van eenen gestrengen maatregel te advyseren.

Voor het tegenwoordige, dunkt mij, zou op het gedrag dier personen een wakend oog kunnen worden gehouden, terwijl misschien in aanmerking zou kunnen komen om hen het ongepaste van hun gedrag te doen voorhouden en hen te doen inzien het verkeerde en onvoegzame als bedienden des Konings, om zich aan te sluiten aan, of te laten wegslepen door personen, wier handelingen Zijne Majesteit als onwettig heeft aangemerkt, terwijl zij daardoor, den eerbied voor Zijne Majesteit uit het oog verliezende, zich blootstellen uit Hoogstdeszelfs dienst te kunnen worden verwijderd.

Mogt Uwe Excellentie deze bedenkingen gegrond vinden en daarmede kunnen instemmen, (dan) zoude(n) dezelve met terugzending van het verslag van den Heer Opperintendant voornoemd aan Zijne Majesteit door ons kunnen worden medegedeeld, naar aanleiding waarvan Hoogstdezelve dan zoude kunnen beschikken als gepast zal worden geoordeeld.

Bijaldien Uwe Excellentie echter andere consideratiën mogten voorkomen, zal het mij aangenaam wezen die te kennen, verzoevende ik Haar andersints, zich wel te willen belasten met het doen opmaken van het rapport, hetwelk in dezen aan den Koning zal behooren te worden uitgebragt en dat ik te zijner tijd van Uwe Excellentie ter medeonderteekening zal tegemoet zien⁴⁾.

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

⁴⁾ Geheel in overeenstemming met dit schrijven maakte de Minister van Eeredienst het gemeenschappelijk rapport op: 7 Jan. 1836 no. 1 geheim, hetwelk door den Minister van Justitie mede onderteekend werd: 16 Jan. 1836 no. 2 geheim. Vgl. verder hierna no. 43 en 46.

37. *Rapport van den Burgemeester van Brummen aan den Gouverneur van Gelderland, 9 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 2 *geheim.*

(kopy) *Den Heer Staatsraad, Gouverneur van Gelderland.*

no. 44. *Brummen, 9 Febr. 1836.*

Haaste mij de eer te hebben UHEG. rapport te doen

Dat ik op bekomen berigt eener voorgenomene talrijke vereeniging tot godsdienstoefening onder de leiding van den gesuspendeerden predikant Brummelkamp, zullende plaats hebben ten huize van zekeren Willem Jan Lankhorst, klompenmaker in de buurtschap Empe, gemeente Brummen, in den namiddag van heden mij tijdig derwaarts begeven heb, na vooraf den Heer Garnizoenscommandant van Zutphen te hebben geprevenueerd⁵⁾, dat ik mij welligt in de noodzakelijkheid zien zoude van de assistentie der gewapende magt te moeten inroepen, ten einde tot het verleen daarvan op de eerste vordering te kunnen gereed zijn.

Dat ik bij mijne komst aan de herberg de Tesse den persoon van W. J. Lankhorst, ten wiens huize de vereeniging zoude plaats hebben, heb bij mij ontboden en getracht denzelven te overtuigen van de strafbaarheid zijner handeling door het openstellen zijner woning tot eene dergelijke talrijke vereeniging, doch dat alle mijne middelen van overreding vruchteloos gebleven zijn en slechts beantwoord werden met verwarde, duistere uitdrukkingen en beroep op de Goddelijke hulp.

Dat omstreeks één uur, nadat inmiddels van alle zijden op den afstand van verscheidene uren een aantal menschen van beide seces troepsgewijze derwaarts gestroomd was, de gesuspendeerde predikant Brummelkamp met eenen boerenwagen almede ten bewusten huize is aangekomen.

Dat ik mij alstoen door vijf veldwachters geassisteerd naar de plaats der vereeniging begeven heb en, binnengedrongen, aldaar heb aangetroffen eene aanzienlijke schare van menschen; waarop ik den man des huizes heb toegesproken en denzelven afgevraagd, of het met zijne voorkennis en toelating ware, dat dezelve ongeoorloofde vereeniging ten zijnen huize plaats vond, hetwelk door denzelven toestemmend zijnde beantwoord, zoo heb ik mij gewend tot den aldaar in plegtgewaad tegenwoordig zijnden Brummelkamp, dewelke door mij zijnde afgevraagd, wie hij was en met welk doel hij aldaar aanwezig ware, is beantwoord met de verklaring, dat hij was de predikant Brummelkamp en ten doel had, eene godsdienstoefening voor zijne gemeente te houden.

Dat ik denzelven alstoen het strafbare dezer daad ten aanhoore der talrijke schare betoogd, en voorts uiteengezet hebbende, dat de voorgenomene vereeniging alle strafbare omstandigheden en daadzaken in zich vereenigde, en eindelijk getracht de aanwezige

⁵⁾ Prevenieeren = waarschuwen, vooruit zeggen.

schare te overtuigen van het nadeel en gevaar, waarmede de maatschappelijke orde door dusdanige afwijkingen bedreigd werd, — in naam der wet verklaard heb, dat de tegenwoordige vereeniging was ongeoorloofd en strafbaar, en dienvolgens gelast, zich onmiddellijk te ontbinden, met herhaalde bedreiging van stellig te zullen gebruik maken van de gewapende magt om dezelve desnoods door geweld uiteen te drijven.

Dat voornoemde Brummelkamp desongeacht blijvende persisteren⁶⁾ bij zijne hoogere roeping en verpligting tot voortzetting der godsdienstoefening, ik mij verpligd geoordeeld heb — aangezien mijne onderhebbende magt niet toereikend ware tot de gewelddadige ontbinding —, onverwijd een detachement troepen van Zutphen te requireeren, aan welk verlangen met den meest mogelijken spoed is voldaan geworden, als zijnde bereids omstreeks vier uren een detachement, sterk honderd man, onder de persoonlijke leiding van den Heer Luitenant-kolonel, Garnizoenscommandant van Zutphen, onder mijne orders gesteld.

Dat ik mij onverwijd aan het hoofd van die troepen gesteld hebbende, mij andermaal naar de plaats der vereeniging begeven heb en bij mijne aankomst aldaar denzelven Brummelkamp met mantel en bef predikende heb aangetroffen, waarop ik op eenen plegtigen toon denzelven voor de laatste maal heb gesommeerd, de vergadering dadelijk vrijwillig te ontbinden, ofte anders door mij zoude worden gebruik gemaakt van de gereedstaande gewapende magt.

Dat gedachte Brummelkamp op die sommatie dadelijk zijne prediking heeft gestaakt en de schare verzocht, rustig uiteen te willen gaan, aangezien voor de overmagt moest gebukt worden.

Dat ik alstoen zonder onmiddellijke aanwending der militaire assistentie en alleen met behulp der veldwachters het huis ten eenenmale heb doen ontruimen en den voorganger Brummelkamp onder mijne bescherming medegevoerd, ten einde diens persoon tegen alle belediging te beveiligen.

Dat dezelve Brummelkamp onder mijn geleide naar de herberg de Tesse gebragt en aldaar in veiligheid gesteld, vervolgens dat huis heeft verlaten met het voornemen, zich naar Beekbergen, gemeente Apeldoorn, te begeven.

De eer hebbende, UHEG. overeenkomstig UHEG. dispositie van den 30. July jl. no. 4463/1, 1e afdeeling, dit zakelijk verslag aan te bieden, heb ik tevens de voldoening, UHEG. de verzekering te brengen, dat de ontbinding der bewuste talrijke vereeniging — welligt 300 menschen sterk, waaronder evenwel een groot aantal nieuwsgierigen — met den meestmogelijken plegtigen ernst en indrukmakend vertoon is tot stand gebragt, zonder dat nogtans een eenig mensch, van welke partij ook, in het allerminste is beledigd geworden.

Het procesverbaal der daadzaak zal onverwijd door mij aan den Heer Officier van Justitie te Arnhem worden ingezonden.

De Burgemeester van Brummen,

(get.) HOFFMAN.

⁶⁾ Persisteren = volharden.

38. *Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 11 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 2 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 757/1. 1e afdeling. Arnhem, den 11. February 1836.

Ik heb de eer Uwe Excellentie te geleiden afschrift eener missive van den Burgemeester van Brummen d.d. 9 dezer, waaruit Uwe Excell. bij meerdere blijken zal van eene aldaar gehoudene onwettige godsdienstige zamenkomst onder leiding van den afgezetten predikant Brummelkamp, welke echter door de met bezadigd overleg genomene dispositiën van genoemden Burgemeester zonder eenige moeyelijkheden geschorst is geworden.

Het is mij overigens bekend, dat eenige vanuit Zutphen tot het bijwonen dier godsdienstoefening naar Brummen overgekome personen bij hunne terugkomst te Zutphen door eene zamenschoolende volksmenigte zijn uitgejouwd en aangerand geworden, terwijl men aldaar aan de woning van zekeren hoefsmid, welke insgelijks de voorzeide bijeenkomst had bijgewoond, de glazen heeft ingeslagen.

De tusschenkomst der politie en militaire magt heeft echter verdere ongeregeldheden verhinderd.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
v. H(ECKEREN) v. KELL.

39. *Missive van den Burgemeester van Apeldoorn aan den Gouverneur van Gelderland, 11 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Den Heer Staatsraad, Gouverneur van Gelderland, te Arnhem.

no. 94. Apeldoorn, den 11. February 1836.

Ik heb de eer ter kennis van UHEG. te brengen, dat op daartoe van den Heer Districtscommissaris ⁷⁾ van Over- en Middelveluwe

⁷⁾ J. A. J. baron Sloet tot Oldhuis, heer van de Beele (1783—1859); districts-commissaris van de Veluwe; lid van de Prov. Staten van Gelderland.

te Voorst per expresse in den laten avond van 9 dezer ontvangene kennisgeving, dat op gisteren te Beekbergen eene godsdienstoefening door den afgezetten predikant Brummelkamp voor eene talrijke vergadering der zoogenaamde Separatisten zoude worden gehouden, op diens consideratiën en ten gevolge bestaande bevelen, dadelijk per estafette⁸⁾ van den Commandant der stad Zutphen 100 man infanterie heb gevraagd, die dezelve ook gisterenmorgen ten 9 ure in het kerspel Beekbergen ter mijner beschikking heeft gesteld. Daarmede, of wel met een gedeelte der manschappen en vergezeld van den Heer Vrederegter dezes kantons, ben ik gegaan naar de woning van eene Tetterink, alwaar men presumeerde⁹⁾ dat de godsdienstoefening zoude worden gehouden, en aldaar vonden wij alle preparaten tot het houden eener godsdienstige vereeniging, en ook een groot aantal niet tot (het) gezin behorende personen in en om het huis, doch niet gezegden Brummelkamp. Wij verzochten aan de vrouw van gezegden Tetterink, zijnde de man op het moment niet tehuis, geene godsdienstige vereeniging te dulden en de in derzelver woning aanwezige vreemdelingen te verwijderen, als wanneer wij ons ook met de troepen weder naar het dorp Beekbergen zouden begeven. Hieraan werd voldaan door de ehvrouw¹⁰⁾ en door ons, na eene wacht van 6 man bij het huis te hebben gelaten.

Weder in het dorp Beekbergen komende, vernamen wij, dat gezegd afgezet Predikant zich ten huize van Mejufvr. Wentink, wed^e. D. Alpherts, bevond en aldaar godsdienstoefening gehouden werd. Daar binnen gegaan zijnde, vonden wij dan ook werkelijk een twaalfstal met Brummelkamp aan het zingen van psalmen, zijnde tevens ook daar een paar menschen met kinderen om dezelve aldaar te laten dopen.

Brummelkamp verzekerde, geene godsdienst te zullen houden dan voor minder als 19 personen.

Inmiddels kwamen eene menigte menschen in het huis, zoo van die, dewelke tot de partij behooren, als nieuwsgierigen. Wij gaven daarop aan Brummelkamp te kennen, dat, aangezien er onordelikheden zouden ontstaan, wij genoodzaakt zouden zijn, het huis te doen ontruimen, waarop hij zijn voornemen te kennen gaf, met de godsdienstoefening te willen ophouden en zich naar Deventer te begeven, verzoekende om een geleide, ten einde niet door het publiek te worden mishandeld.

Wij voldeden hieraan, lieten hem vergezellen tot naar een huis onder Beekbergen, dat hij opgaf, en die hem per wagen naar Deventer zoude vervoeren, lieten een detachement van 29 man en 1 officier te Beekbergen en trokken met de overigen naar Apeldoorn.

Aldaar gekomen en na de manschappen te hebben gebiljetteerd¹¹⁾, vernamen wij al spoedig, dat Brummelkamp ten huize van den notaris Muller en bij wien hij vroeger ook reeds heeft

⁸⁾ Estafette = renbode, koerier.

⁹⁾ Presumeeren = vermoeden.

¹⁰⁾ Ehvrouw = echtgenoot, huisvrouw.

¹¹⁾ Biljetteeren = van inkwartieringsbevelen voorzien.

gelogeed — was aangekomen, niettegenstaande zijne belofte van naar Deventer te reizen.

Intusschen heeft eene vroeger te Apeldoorn bepaalde godsdienst-oefening geene plaats gehad en is Brummelkamp, volgens rapport, hedenmorgen 10 ure van hier vertrokken, den weg naar Hattem nemende. Later heeft men echter vernomen, dat hij op de buurtschap Niessen onder de gemeente Epe is gegaan.

Aangezien echter te Apeldoorn een groot aantal ingezetenen tot de zoogenaamde Separatisten behooren, hetzij men zich er dan openlijk voor hebbe verklaard, of wel onderhands er voor uitkomt, is men geen' dag zeker van het niet plaatshebben van ongeoorloofde godsdienstige vereenigingen zoo aldaar als in den omtrek; en daar het niet mogelijk is, voor elk geval, al is men er ook vooraf van geprevenieerd, militaire magt te laten komen, geve ik in consideratie, dat UHEG. bewerke, (dat) er te Apeldoorn een of twee compagnieën infanterie worde(n) gedetacheerd, waarvan men dan in den geheelen omtrek op het eerste sein zoude kunnen gebruik maken.

De opgemelde 100 man militairen zal (ik) heden of morgenochtend weder naar Zutphen doen vertrekken, en ben tevens zoo vrij te verzoeken, om te worden geïnformeerd, waar ten deze gemaakte kosten moeten gevonden worden.

De Burgemeester der gemeente Apeldoorn,
(get.) R. W. VAN LIJNDEN ¹²⁾.

40. *Brief van Ds D. Lenting te Zutphen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

15 Febr. 1836 no. 1 P.

*WelEdelGestrengen Heer Janssen,
Secretaris en Adviseur bij het Departement
van Eeredienst.*

WelEdelGestrenge Heer.

Eergisterenavond hebben hier ergerlijke tooneelen plaatsgevonden. Het Bestuur had berigt ontvangen, dat *Brummelkamp* hier in de nabijheid op het dorp *Voorst* zoude oefenen en doopen en daarop zijn er troepen uitgezonden om die vereeniging uit elkander te jagen, hetgeen dan ook zonder gevolgen is afgelopen. Maar eenige inwoners van Zutphen, die van denzelfden aanhang waren en die vereeniging hadden willen bijwonen, zijn des avonds

¹²⁾ R. W. graaf van Lijnden (1808—1876); Burgemeester van Apeldoorn; Districtscommissaris te Zutphen; 1860 Commissaris des Konings in Zeeland.

door het gemeene volk aan de brug opgewacht en onder allerlei beschimpingen en zelfs mishandelingen binnen de stad geleid. Bij sommigen hunner zijn de glazen ingeslagen en men zoude welligt tot plundering zijn overgegaan, indien de gewapende magt niet tusschenbeide ware gekomen. Gelukkig zijn die Separatisten hier allen van de geringere volksklasse en dus zonder invloed, maar het is altijd verontrustend, als het gemeene volk aan het rollen raakt. Men weet wel waar het begint, maar niet waar het eindigt.

Gisterenmorgen is een detachement cavallery naar Apeldoorn uitgerukt, zoo ik verneem om *Brummelkamp* in het oog te houden en hem te beletten daar of in die nabijheid oefeningen te houden.

Ik meende dit gisteren reeds aan UWEdGestr. te schrijven, maar de tijd ontbrak mij. Ik deel het nu mede onder verzekering der opregtste hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn

UWEdGestr. gehoorz. dienaar,
D. LENTING ¹³).

41. *Rekwest van Ds A. Brummelkamp te Hattem aan den Koning, 16 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Maart 1836 no. 10.

(kopy)

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Met den meest verschuldigden eerbied neem ik de vrijheid, mij tot Uwe Majesteit te wenden, daar ik het van mijnen pligt acht, Uwe Majesteit bekend te maken met hetgeen hier gebeurt, moge het zijn opdat Uwe Majesteit zorg, dat de vijanden der gemeente des Heeren verhinderd worden om de gemeente Gods willekeurig te onderdrukken en te mishandelen.

Zaterdag 11. ontving ik van het Gemeentebestuur Oldebroek de volgende aanschrijving:

Oldebroek, den 11. February 1836.

Mijn Heer!

Geïnformeerd zijnde, dat door U voorleden Zondag den 7. dezer in de buurschap Wezep een bij de wet ongeoorloofde bijeenkomst is gehouden en dat bij die gelegenheid door U is te kennen gegeven,

¹³) D. Lenting (1789—1877); 1813 proponent te Haarlem; 1817 predikant te Semarang, 1823 te Batavia; 1835 met verlof naar Nederland; 1838 gepensionneerd; 1839 predikant te Zeist; 1855 emeritus te Voorst; vgl. *Levensberichten Lett.* 1885, blz. 3—6.

voornemens te zijn ook weder op aanstaande Zondag zoodanige bijeenkomst te houden, zoo acht ik mij verplicht, ingevolge aanschrijving van Zijne Excellentie den Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland, U te kennen te geven, het houden van zoodanige ongeoorloofde vergaderingen te vermijden, vermits op order van het Gouvernement de noodige maatregelen genomen zijn om dezelve krachtadig tegen te gaan, terwijl ik mij verder verplicht vinde, U personeel aansprakelijk te stellen voor alles wat het gevolg van dusdanige bijeenkomsten zoude kunnen worden.

De 1e Assessor, ad interim Burgemeester
van Oldebroek, (get.) F. T. ENGELENBURG.

De bijeenkomst van welke in dit stuk melding wordt gemaakt, is geweest het houden eener godsdienstoefening, zooals wij Gereformeerden voor God verplicht zijn te moeten houden. Ik ben in dezelve tegenwoordig en werkzaam geweest als predikant en heb ook aan de gemeente bekend gemaakt, dat ik aldaar, zoo God wilde, den volgenden Zondag weder zoude prediken.

Toen ik het bovenstaande stuk ontvangen had, vernam ik, dat er reeds een detachement militairen uit Kampen te Wezep was aangekomen en dat er nog sterkere macht van militairen uit Zwolle verwacht werd, welke ook den volgenden dag is aangekomen.

Daar de Apostel des Heeren ons vermaand: laten alle dingen geschieden tot *stichting*, en het niet dan de grootste *onstichting* zoude veroorzaken, wanneer wij naauwelijks vergaderd zijnde om Gods naam aan te roepen, door de gewapende magt zouden worden uiteengejaagd, heb ik gemeend, overeenkomstig de aanschrijving des Gemeentebestuur, mij op gisteren van het prediken in Wezep te moeten onthouden, en liever elders, waar dit met stichting geschieden konde, te prediken.

Hoewel er nu in Wezep geene de minste ongeregeldheid heeft plaatsgehad, en er ook op gisteren geene door het bestuur aldus genoemde ongeoorloofde vergadering is gehouden, verkeerden de militairen daar alzoo, alsof zij in een tegen Uwe Majesteit oproerig gewest gezonden zijn, met bevelen, door verdrukking en mishandeling de kwaadwilligen te straffen. De wijze waarop de militairen zijn ingekwartierd, geeft dit duidelijk te kennen. Sommige burgers hebben in 't geheel geene manschappen ten hunnen laste, andere die bekend zijn als behorende tot de Afgescheidene gemeente velen, als b.v. de man, in wiens huis ik predikte, ofschoon deze behoeftig is 13, eene weduwe, de moeder van den diaken onzer gemeente 12, en bepaaldelijk waren er in bijna alle huizen waar zich afgescheidenen bevinden, militairen, ofschoon deze huizen dan ook hutten of afgelegen waren, tot welke men niet konde komen, zonder meer aanzienlijke huizen voorbij te gaan. De wijze waarop de militairen verkeerden, is, alsof zij vrijheid ontvangen hebben, om de menschen op allerhande wijze te kwellen. Zoo werden de uit Zwolle aangekomene manschappen op den dag des Heeren ingekwartierd, toen onderscheidene menschen tot het bijwonen der godsdienstoefening hunne huizen hadden verlaten, daar zij van regeringswege niet waren verwittigd, dat zulks zoude ge-

beuren. Een huis werd opengemaakt, in hetzelfde een laken van het bed genomen en verscheurd om daarmee de wapenen schoon te maken. Het in het huis voorhanden zijnde vleesch in zulk een overdadige mate gekookt, dat hetzelfde voor het gebruik der militairen teveel zijnde, naderhand door hen buiten de deur werd geworpen. Sommigen ontvingen ook slagen en schoppen met velerlei belediging, vervloeking en verwensching. Iemand die de menschen daar kwam bezoeken, werd door de officieren gelast de buurt te verlaten; het werd hem verboden in de huizen te gaan, waar soldaten waren ingekwartierd; eindelijk werd hij door eene patrouille, welke er gedurende den ganschen dag niet alleen langs de wegen, maar ook in de huizen gingen, medegenomen en door de officieren voor een spion uitgemaakt, hoewel hij in de geheele buurt zeer goed bekend is. Zoo het Uwe Majesteit behaagd de zaak te doen onderzoeken, zullen de burgers zelve dienaangaande kunnen getuigen.

En nu Sire! ik vraag het Uwe Majesteit eerbiedig, maar tevens vrijmoedig: mogen zoodanige handelingen plaatsvinden? Mogen dezelve geduld worden in een land als het onze, waar de Grondwet vrijheid van godsdienstoefening waarborgt; daar zelve ook het Wetboek van Strafrecht, al is het ook dat onze bijeenkomsten door de Regering onder de door hetzelfde verbodene associatiën gerangschikt worden, niets van zoodanige eene behandeling meldt? Meent men dat wij, rustige burgers, kwaad doen door God te dienen naar de inspraak van ons geweten, overeenkomstig zijn heilig Woord: er zijn immers de regtbanken, voor welke men ons dan trekken moet, opdat dezelve ons vrijspreken of veroordeele(n) krachtens de Wet.

Uwe Majesteit veroordeele ons toch niet, omdat wij nog voortgaan met het houden onzer bijeenkomsten. Dit moge bij de wereld halstarrig of oproerig schijnen, het is niets anders dan getrouwheid aan den Heere en Zijn bevel, ook boven het bevel onzes aardschen Konings. Gode toch moeten wij meer gehoorzamen dan de menschen, en het is de Heere, die zijn volk getrouw maakt, zijne vijanden daarentegen beschaamt. Ook hiervan is nog een nieuw voorbeeld te Beekbergen, alwaar ik in de vorige week verhinderd werd Gods Woord te verkondigen, en de tegenstanders der gemeente Gods hunne hevige vijandschap openbaarden, doch daarop ook moesten ondervinden dat de Almachtige twaalf hunner huizen en eenige schuuren door de wind omverwierp ¹⁴⁾.

¹⁴⁾ Het *Handelsblad* van 22 Febr. 1836 bevat het volgende bericht: „Men meldt uit Apeldoorn d.d. 15 Februarij: In den namiddag van den 12den dezer heeft te Beekbergen een hevige orkaan, vergezeld van hagel, gewoed, waardoor alhier niet minder dan 24 huizen en schuren, geheel of ten deele omvergeworpen en vernield zijn, en waardoor verscheiden gezinnen in één oogenblik van woning zijn beroofd geworden. De aangerigte schade is zeer aanzienlijk en bedraagt aan de gebouwen ongeveer f 8000.—” Er zijn ook berichten van ernstige schade, door den storm op 12 Febr. aangericht te Groenlo (*Handelsbl.*, 16 Febr.), te Arum (*ib.* 18 Febr.), te Huissen bij Nijmegen en te Groningen (*ib.*, 19 Febr.). In deze gevallen werden torens van kerken door den bliksem getroffen, soms (als te Arum en te Groenlo) gingen de kerken zelf in vlammen op. Te Groningen, zoowel in de stad als in den omtrek, hadden ook vele huizen, molens en boerderijen ernstig van den storm te lijden.

Sire! onze wapenen zijn niet vleeschelijk en wij bidden den Heere, dat Hij al zijn volk beware, opdat het zich niet met vleeschelijke wapenen zoeken te verdedigen; maar strijdende in de mogendheid des Heere(n) Heeren en Hem de wraake overlatende, wenden wij ons in de middelijke weg tot Uwer Majesteits troon, den Heere biddende, dat Hij Uwer Majesteits hart bewege, opdat Uwe Majesteit zorge, dat wij ook niet tegen de wet verdrukt of mishandeld worden.

Met de hartelijke wensch dat Uwe Majesteit de zaken moge doen onderzoeken en met de bede, dat de Heere Uwer Majesteits persoon en huis met alle geestelijke en ligchamelijke zegeningen in Christus zegene, noem ik mij

Uwer Majesteits getrouwe en gehoorzame onderdaan,

(get.) A. BRUMMELKAMP,

bedienaar des Goddelijken Woords.

Hattem, 16 February 1836¹⁵⁾.

42. *Brief van Ds D. Lenting te Zutphen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

Invent. no. 1599.

Zutphen, den 18. February 1836.

WelEdelGestrenge Heer!

Verleden Zaturdagavond zijn hier weder bij eenige Separatisten¹⁶⁾ door het graauw de glazen ingeslagen. In dit geheel geval hebben de Predikanten zich hier voortreffelijk gedragen. Zij zijn dadelijk naar de beleedigde en mishandelde personen toegegaan onder bevestiging van hun diep leedwezen over, en hooge afkeuring van die woeste en onbetamelijke handelwijs van het gemeen, maar hun tevens op eene voorzigtige en zachtmoedige wijze onder het oog brengende, dat zij dwaalden en verkeerd handelden van zich af te zonderen. De meesten hunner konden dan ook de bedenkingen der Leeraars niet tegenspreken, maar bekenden gulhartig dat zij gelijk hadden, een blijk dat hunne dwaling uit onnozelheid en onkunde grootendeels voortspruit.

Naar ik hier vernomen heb, maar ik durf voor de waarheid niet instaan, moet het te Kampen nog erger toe gegaan zijn en zoude daar de woning van eenen Separatist, schoon door een wacht van 16 soldaten bewaakt, uitgeplunderd zijn¹⁷⁾.

Ik weet niet of die hevige maatregelen, om de militaire magt te hulp te roepen, in dit geval wel altijd aan te raden zijn. De groote hoop dwaalt en is ligt weder tot andere gedachten te bren-

¹⁵⁾ Vgl. voor de behandeling van dit rekwist hierna no. 47.

¹⁶⁾ Het eerste gedeelte van dezen brief handelt over een onderwerp van geheel anderen aard.

¹⁷⁾ Vgl. hierna no. 80.

gen. De hoofdleiders zijn misdadig en worden door onedele drijfveren bewogen. Hen moet de straf treffen. Het graauw moet vooral ontzien worden. Het is heden voor ons, morgen tegen ons.

Met ware hoogachting heb ik de eer te zijn

UWEdGestr. gehoorz. dienaar,

D. LENTING.

43. *Missive van den Kamerheer, belast met het toezicht over het Loo, aan den Opperintendant der koninklijke paleizen, 23 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

15 Maart 1836 no 1 geheim.

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Heere Opperintendant van Z. M. paleizen en aanhoren te 's Gravenhage.

no. 7 geheim.

't Loo, den 23. February 1836.

Bij deze heb ik de eer Uwe Excellentie wederom toe te zenden drie lijsten van zich afscheidende leden der Gereformeerde gemeente, komende op no. 2 *den klepperman D. Heethaar* voor¹⁸⁾).

Bij deze gelegenheid ben ik verplicht terug te komen op Uwer Excellentie's missive d.d. 25 January II. no. 145 met bijlagen — geheim —. In Zijner Majesteits besluit dienaangaande staat namelijk: „magtigen Wij U, door onzen Kamerheer belast met 't toezicht over 't Loo en aanhoren te doen gevolg geven aan het advies van voornoemd Departement.” In dit advies wordt gezegd: „Voor het tegenwoordige zou echter op het gedrag der personen een waakzaam oog kunnen worden gehouden, *terwijl misschien in aanmerking zoude kunnen komen om hen het ongepaste van hun gedrag te doen voorhouden enz.*”

De bewuste personen, van dweepachtigen aard zijnde, laten natuurlijk niet na, de bijeenkomsten, voor zoover die plaats kunnen vinden, zoo mogelijk bij te wonen, betrachtende overigens tot nu toe hunnen plicht, terwijl op hun een waakzaam oog wordt gehouden; maar de onderschrapte zinsnede van bovenvermeld advies is zoodanig onbepaald, dat het mij ondoenlijk is daaruit op te maken, of het Z. M. verlangen zoude zijn, dat ook aan dezelve thans werd voldaan.

Vermits de onderhavige zaak van eene zeer neteligen aard is, vermag ik dienaangaande niets op mij te nemen en ben ik huiverig, iets daarin te doen, dat aan twijfel onderhevig is en mij niet directelijk bevolen wordt.

Hoezeer ik overtuigd ben, dat ten deze geenerley maatregelen van strengheid of vervolgingen iets kunnen baten tot herstel der eenheid, maar veelmeer aan de zoogenaamde Separatisten den

¹⁸⁾ Deze lijsten zijn in het dossier aanwezig.

schijn van martelaren zullen geven — gelijk velen verlangen — en diensvolgens de afscheiding eerder bevorderen, zoo breng ik hierbij mijn personeel gevoelen niet in aanmerking en vermeen slechts de mij gegevene voorschriften te hebben op te volgen. Alvorens zulks echter verder te kunnen doen, zal ik de eer hebben, Uwer Excellentie's nadere voorschriften in te wachten.

Tenslotte heb ik de eer Uwe Excellentie te berigten als tot het onderwerp in behandeling betrekking hebbende, dat op den 10e de afgezetten predikant Brummelkamp wederom in deze Gemeente is geweest, onder anderen te Beekbergen bij de wede. Alpherts eene oeffening wilde houden, hetwelk echter door middel van een detachement infanterie à 100 man is verhinderd geworden, terwijl, zoo het schijnt, alleen het aanwezen der troepen verregaande wanorde en ergerlijke toneelen heeft belet, zijnde de toegestroomde volkshoop op de Separatisten zeer verbolgen en gelijk altijd tot uitspatting geneigd.

Daar nu echter de spoedige en tijdige aankomst van troepen niet altijd, ja zeldzaam mogelijk is, zoo acht ik het te voorzien, dat bij de een of andere dergelijke gelegenheid, in het vervolg voorkomende, de rust en de orde zeer bezwaarlijk door het gemeentebestuur zullen kunnen worden gehandhaafd ¹⁹⁾.

De Kamerheer van Z.M., belast met
't toezigt over 't Loo en aanhoren,
(get.) J. D. VAN RECHTEREN.

44. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem,
9 Maart 1836.*

Herv. Eered.

9 Maart 1836 no 1 P geheim.

(minuut)

's Hage, 9 Maart 1836.

*Den Heer Ds H. H. Donker Curtius, predi-
kant te Arnhem.*

. ²⁰⁾
De rapporten, welke wij dezer dagen in antwoord op onze circulaire van de classikale besturen omtrent den staat van zaken ontvangen, zoowel als de particuliere informatiën, zijn vrij voldoende, in weerwil der voortdurende woelingen van de Separatisten en van hunne *heel, halve* en *kwart*-vrienden. Het spijt mij intusschen uit die antwoorden te moeten opmaken, dat onder de *kwart-vrienden* behalve het classikaal bestuur van Winschoten nog een of twee dier besturen schijnen te moeten gerangschikt worden ²¹⁾.

In Amsterdam gaat het zeer goed; die *Herderlijke Brief* ²²⁾

¹⁹⁾ Vgl. voor de behandeling van deze missive hierna no. 46.

²⁰⁾ De weggelaten gedeelten van den brief doen niet ter zake.

²¹⁾ Vgl. hierna no. 98.

²²⁾ *Herderlijke brief van de gezamenlijke bedienaren van het evan-*

doet de beste werking, vooral omdat *alle* geteekend hebben, dat ik niet had durven verwachten.

Nu nog enkele vragen.

Is U ook al iets ter oore gekomen omtrent een vermoeden, dat *Brummelkamp* eenige gelijkheid zou hebben met *Van Rhee*, die — gelijk gij weet — door de sectarissen zelve nu ook is afgezet?

(JANSSEN).

45. *Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Maart 1836.*

Herv. Eered.

13 Maart 1836 no. 1 geheim.

Arnhem, 11 Maart 1836.

Amicissime!

Het is in onze provincie met de Separatisten vrij wel. Hier en daar vertoont zich een enkel volstrekt onbeduidend wezen, doch daarbij blijft het. Te Hattem zelfs zijn er, die terugkeeren en verzoeken weder ingeschreven te worden. Te Heerden wil men volstrekt geen tweeden Knapp²⁴⁾. Elders — zooals te Putten en te Apeldoorn — is het zooals het al jaren lang was, niet beter, maar ook niet erger. Hier en in den omtrek is alles rustig.

Brummelkamp, die voor 14 dagen hier voor de Regtbank is geweest en tot f 100 boete is verwezen, heeft bij die gelegenheid eene allerzotste rede gehouden, door welke hij zichzelve en zijn aanhang algemeen bespottelijk heeft gemaakt²⁵⁾. Hij zal, denk ik, het prediken weldra moede worden. Dat hij van het gilde van Van Rhee zoude zijn, hoorde ik niet. Ook geloof ik het niet. Maar zeker geloof ik, dat hij zal eindigen met het *dolhuis*.

Ik twijfel nog of wel eenig Classikaal bestuur tot de halve

gelie in de Nederduitsche Hervormde gemeente te Amsterdam aan dezelfde gemeente, A'dam, 1836.

Deze *Herderlijke brief*, opgesteld den 1. Febr. 1836, waarin de predikanten verklaarden zich niet aan de letter, maar wel aan den inhoud en het wezen der Formulieren van eenigheid te houden, diende om de gemeenteleden gerust te stellen, die anders mogelijk door de afscheidingsbeweging zouden worden meegesleept.

²³⁾ De weggelaten gedeelten van den brief doen niet ter zake.

²⁴⁾ J. J. Knap (1806—1865); 1829 predikant te Valkenburg (Z.H.), 1832 te Heerde, 1836 te Aarlanderveen, 1843 te Doornspijk, 1844 te Fijnaart, 1845 te Heeg, 1853 te Oud-Alblas, 1855 te Putten, 1856 te Vlissingen, 1860 te Losdorp, 1862 te Woudsend.

²⁵⁾ Brummelkamp verscheen op 1 Maart 1836 voor de rechtbank te Arnhem, vgl. Chr. W. J. Teeuwen, *Wegen Gods in Gelre*, Kampen, 1935, blz. 51 noot 1 (met verwijzing naar een belangrijk artikel in de *Arnhemse Courant* van 15 Maart 1836).

of *kwart*-vrienden behoort. Maar, onder ons, houde ik het er meer en meer voor, dat de dwaasheden van een paar hoogleeraren en derzelver discipelen — lees over eenen derzelver, La Clé, de *Godgeleerde Bijdragen* voor 1836 p. 1—27 ²⁶⁾ — sommigen niet zonder reden doen vreezen, dat men te verre gaat, en dat deze dan op het punt der kerkelijke regtzinnigheid den Separatisten doen ²⁷⁾ naderen. Hoor eens op dit stuk onzen bezadigden Reddingius, die zeker niet bange is voor wat liberalisme, maar ook geene bedenking maakt om te zeggen, dat De Groot en Pareau ²⁸⁾ de Separatisten in de hand werken ²⁹⁾).

Het is mij aangenaam, dat de Herderlijke brief *goed* doet. Dit zal toch wel zijn bij menschen, die denzelven niet noodig hadden. Geen een *niet* goed gezinde kan daardoor gewonnen worden. De *inhoud* is goed genoeg, maar de *stap* is, naar mijn inzien, *dwaas*. Ik voorzie dat er tegenschriften zullen komen. Zoo ik Separatist ware, zoude ik mij over dien brief grootelijks verheugen en gebruik maken van de gelegenheid, die dezelve aanbiedt, om de Heeren te *dringen* tot *nadere* verklaring, die zij wel niet zullen willen geven. Ik zie dan ook, dat er reeds een tegenschrift is uitgegeven ³⁰⁾. Ik denke, er zullen er wel meer komen. Wie lokt dit uit? Men kan in deze dagen naauwlijks te veel *zwijgen*, en ik voorzie, dat de Heeren van Amsterdam wel eens berouw zouden kunnen krijgen, *gesproken* te hebben. Ik bid u, zie eens op hoevele teedere punten zij zichzelve blootgeven voor aanval! Het is hier te doen om Dordtsche regtzinnigheid, en welk is nu het *ultimatum*, waar de Heeren toe komen? Als er een Separatist is, knap genoeg om *dit* uiteen te zetten, dan zijn zij in de opinie van de halve gemeente glad verloren.

t.t.

D(ONKER) C(URTIUS).

²⁶⁾ Het bedoelde stuk is een scherp afwijzende beoordeeling van H. N. la Clé, *Dissertatio theologica de Jesu Christi instituendi methodo hominum ingenia excolente*, Groningen, 1855, in welke dissertatie wordt betoogd, dat Jezus bij zijn onderwijs de Socratische methode gevolgd zou hebben, om in den mensch op te wekken en tot ontwikkeling te brengen het groote en goede, waarvoor de aanleg reeds in de mensche-lijke natuur aanwezig was.

²⁷⁾ „Doen” moet hier waarschijnlijk geschrapt worden.

²⁸⁾ Dr L. J. Pareau (1800—1866); 1827 predikant te Nederlangbroek, 1830 te Voorburg; 1831 hoogleeraar te Groningen.

²⁹⁾ Een uitspraak van Reddingius in dezen geest is niet gevonden.

³⁰⁾ J. C. Couprie, *Eenige aanmerkingen op den herderlijken brief*..., A'dam, 1836.

46. *Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 15 Maart 1836.*

Herv. Eered.

15 Maart 1836 no. 1 *geheim*.

Commissoriaal van 26 Febr. 1836 no. 313.

Rapport van den Kamerheer Zijner Majesteit, belast met het toezigt over het *Loo* en aanhooren, betreffenden den staat van zaken ten aanzien der zoogenaamde *Separatisten* in de heerlijkheid van het *Loo*.

(minuut)

(*Aan den Koning*).

De missive van Zijner Majesteits Kamerheer, hiernevens vermeld, strekt hoofdzakelijk om onderrigt te worden omtrent het gevolg, hetwelk hij zou behooren te geven aan den ontvangen wenk, „dat het misschien in aanmerking zoude kunnen komen, om de personen, die zich bij de Separatisten voegen, het ongepaste van hun gedrag voor te houden.” De Heer Van Rechteren namelijk acht deze zinsnede zoo onbepaald, dat het hem ondoenlijk is op te maken, of het Zijner Majesteits verlangen zoude zijn, dat ook aan dezelve *thans* werd voldaan.

Aan de ondergeteekenden komt het intusschen voor, dat de vermelde zinsnede duidelijk en niet onbepaald is, althans voor zooverre in een geval van dien aard kan geschieden, daar zooveel afhangt van plaats en personen, waarom men ten dezen wel iets meende te moeten overlaten aan de prudentie van dengenen, die daarmede volkomen kan bekend zijn. Het zou toch mogelijk zijn, hoewel niet waarschijnlijk, dat naar de kennis, welke de graaf Van Rechteren kan hebben, alle diergelijke vermaningen ook bij hen, wier eigenbelang hen moet aanraden behoedzaam te zijn, voor geheel nutteloos moesten gehouden worden, in welk geval ZHWG. zijne overtuiging deswegens kon te kennen geven; indien daarentegen kon verwacht worden, dat een of ander der Afgescheidenen nog voor redelijke overtuiging of besef van pligt en belang zou vatbaar zijn, behoorde de gegeven wenk gevolgd en dus aan Zijne Majesteits bedoeling voldaan te worden. De ondergeteekenden kunnen toch wel niet vooronderstellen, dat de personele opinie van den Heer Van Rechteren omtrent de ondoelmatigheid van strenge maatregelen tegen de Separatisten zich zelfs zou uitstrekken tot het doen van vermaningen, zoodat naar zijn gevoelen men *niets* zou moeten doen, maar alles stilzwijgend aanzien. ZHEG. weet toch, dat deze wijze van zien niet die is van Zijne Majesteit. Voor zooverre echter ten deze eene misvatting bij Zijner Majesteits Kamerheer mogt kunnen voorondersteld

worden, zoude het nuttig zijn, den Grave Van Rechteren ten deze nader in te lichten.

De Minister van Staat, (belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

VAN PALLANDT VAN KEPPEL).

De Minister van Justitie ³¹⁾,

(VAN MAANEN).

47. *Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 18 Maart 1836.*

Herv. Eered.

25 Maart 1836 no. 10.

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 1459/6.

Arnhem, den 18. Maart 1836.

Ter voldoening aan Uwer Excellentie's missive d.d. 22 February jl. no. 13 zullende dienen van berigt, consideratiën en advies op het hierbij teruggaand adres, door den Heer Brummelkamp aan Zijne Majesteit ingediend, houdende speciaal klagten wegens het gehouden gedrag door militairen, bij gelegenheid van een door hem gehoudene ongeoorloofde bijeenkomst te Wesop naar derwaarts gezonden, en het bezwarende van de inkwartiering, — heb ik na deswege een opzettelijk onderzoek te hebben doen instellen, de eer te rapporteren, dat volgens de verzekering van den Heer Districts-commissaris van Over- en Middelluwe het gehouden gedrag door het bedoelde detachement niets te wenschen overig laat, terwijl er dan ook over hetzelfde geene de minste klagten noch bij het hoofd van het Bestuur, noch bij den Kommandant zijn ingekomen.

Wat overigens het bezwarende van de inlegering betreft, moet ik Uwe Excellentie vooraf te kennen geven, dat vermits de voorgenomene ongeoorloofde bijeenkomst in het kerspel Wezop zoude plaats hebben, men dan ook terecht erop bedacht is geweest, om de troepen zooveel mogelijk in den omtrek en bij de zoogenaamde Separatisten te inkwartieren, hetgeen zeker wel eenigzins bezwarend moest zijn uit hoofde dat deze buurtschap of kerspel slechts uit eenige huizen bestaat; dan, de billijkheid pleitte ervoor om vooral diegenen met inkwartiering te belasten, die zich aan ongeregeldeheid enz. overgaven en derhalve de aanleidende oorzaak zijn, dat men ter wering hiervan de toevlugt tot den gewapenden arm moest nemen. De vreedzame burger of ingezetene, die zich

³¹⁾ De medeonderteekening van den Minister van Justitie volgde 25 Maart 1836 no. 5 geheim.

aan de bestaande verordeningen onderwerpt, verdient niet om bij voorkeur gestraft of belast te worden, terwijl hij geheel onschuldig aan alles is, en deze behoort (men) dan ook zooveel doenlijk te sparen, ten einde geene ontevredenheid te veroorzaken.

Dit een en ander zal, zooals ik vertrouwen mag, voldoende zijn, om Uwe Excellentie de overtuiging te geven, dat de aanklagte van adressant is alzins van waarheid ontbloot, en ik vermeen derhalve mijn rapport te kunnen eindigen met Uwe Excellentie in consideratie te geven aan Zijne Majesteit voor te dragen, om dit adres buiten beschikking te houden ³²⁾.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Gelderland,
(get.) VAN HEECKEREN VAN KELL.

³²⁾ De Minister adviseert den Koning om overeenkomstig het rapport van den Gouverneur van Gelderland te handelen, daarvoor daarenboven nog de bijzondere reden aanvoerend, dat het adres ongezegeld is [Herv. Eered. 25 Maart 1836 no. 10]. De Minister van Justitie stemt hiermede in bij aantekening van 31 Maart 1836 no. 3.

De stand der Afscheiding in Friesland wordt in onderscheidene kerkelijke rapporten uitvoerig geteekend en toegelicht. Zijn de eerste afscheidingsimpulsen uitgegaan van Ds De Cock, onder de energieke leiding van Ds Van Velzen breidt de beweging zich krachtig uit en treden de Afgescheidenen steeds vrijmoediger op, zonder zich om de gerechtelijke vervolging, die daarvan het gevolg is, veel te bekommeren.

Nadat de Gouverneur van hoogerhand de uitdrukkelijke aanwijzing heeft ontvangen, dat hij, ook waar er van geen verstoring van orde en rust sprake is, tegen ongeoorloofde godsdienstige samenkomsten van den sterken arm kan gebruik maken, worden de Afgescheidenen spoedig met militaire maatregelen bedreigd. Die bedreigingen en het militaire machtsvertoon op eenige plaatsen zijn echter niet afdoende om de Afgescheidenen te bewegen van vergaderen af te zien. Telkens weer moet er een detachement uitrukken om hun samenkomsten, nu hier, dan daar, te verstoren. En al heeft dit tenslotte wel tot resultaat, dat de geregelde bijeenkomsten veelal worden gesplitst, steeds weten de Afgescheidenen toch weer door middel van geheime afspraken aan de waakzaamheid der autoriteiten te ontsnappen. De Gouverneur gevoelt zich dan ook over het geringe succes der militaire maatregelen zeer onbevredigd.

Om den band strakker aan te halen overweegt de Regeering in gevallen van wegens onvermogen oninbare geldboeten lijfswang toe te passen. Daar zulke geval-

len zich echter slechts sporadisch voordoen, ziet men voorloopig van dezen maatregel af.

De vervolging verliest nog meer haar klem, als de Rechtbank van Heerenveen zich als een tegenstandster daarvan openbaart. Haar vrijspraken worden evenwel aanstonds in appèl te niet gedaan.

48. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 28 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

9 Febr. 1836 no. 11.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/970.

Leeuwarden, den 28. January 1836.

Bij mijn rapport van den 19. December 1835 no. 79/12508¹⁾ had ik de eer Uwe Excellentie bekend te maken met de bijzondere voorvallen in deze provincie, betrekking hebbende tot de woelingen van den gewezen predikant *De Cock*, en sedert is zulks niet weinig toegenomen, nadat ook de afgezette predikant *Van Velzen* van *Drogeham* is begonnen met den eerstgenoemden mede te werken tot het maken van scheuring in de Hervormde Kerk en het vormen van afgescheidene gemeenten, waarvan het overbodig zoude wezen alle de bijzondere omstandigheden aan Uwe Excellentie op te geven, doch waaromtrent het genoeg zij Haar te melden, dat deswegens menigvuldige processen verbaal worden opgemaakt en aan den bevoegden regterlijken ambtenaar ter vervolging gezonden, welke dan ook condemnatoire²⁾ vonnissen ten gevolge hebben, zonder dat de zaak daarmede echter wordt tegengegaan, omdat in die afgescheidene gemeenten de collecten mede tot de voldoening der boeten strekken, waarvan het eigenaardig gevolg is, dat de leden der afgescheidene gemeenten met hunne leeraars, ouderlingen en diakenen zich weinig aan alle die vervolgingen schijnen te bekreunen³⁾, evenmin als diegenen, in welker huizen de bijeenkomsten gehouden worden.

Nadat ik kennis bekomen heb van 's Konings dispositie van den 10. December 1835 no. 71, op de adressen van onderscheidene personen, welke verklaarden zich van de gevestigde Hervormde Kerk te hebben afgescheiden, genomen, — is door mij aan de plaatselijke besturen bij eene vertrouwelijke circulaire nogmaals aanbevolen, om zooveel mogelijk te waken tegen het daarstellen van de voormelde afgescheidene gemeenten en tegen het houden van bijeenkomsten door dezelve, vermits deze als *onwettig* niet kunnen worden *geduld*, zoodat dan ook de opgemelde processen verbaal en

¹⁾ Zie Deel II, no. 318.

²⁾ Condemnatoir = veroordeelend.

³⁾ Zich bekreunen aan = zich bekreunen om.

vervolgingen in regten daarvan bij voortduring het gevolg zijn. Ik vind vooralsnog echter geene voldoende termen om het daarvoor te houden, dat die vereenigingen dadelijk als *nadeelig voor de rust der ingezetenen* kunnen of moeten worden beschouwd, en in dat geval alleen, volgens de gegevene instructiën, zoude men dezelve desnoods door den sterken arm moeten doen uiteengaan.

Intusschen mag ik niet verzwijgen, dat mijns bedunkens eene volkomene minachting jegens het publiek gezag wordt aan den dag gelegd, wanneer men ondanks de condemnatoire vonnissen des regters niettemin met de verbodene bijeenkomsten zijnen gang gaat, en dat om die reden meer krachtdadige maatregelen bij de hand zouden moeten worden genomen, indien men dezelve wil tegengaan of derzelver aanwas en vermeerdering wil voorkomen, doch waarvan het gevolg zoude kunnen zijn, dat op enkele plaatsen met geweld zoude moeten worden te werk gegaan, weshalven geene pogingen tot ontbinding of wel uiteen-doen-gaan zouden moeten worden in het werk gesteld als bij het aanwezen van genoegzame magt, om desnoods tot het doen eerbiedigen van, en gehoorzamen aan de te geven bevelen en tot behoud van orde en rust gebruikt te kunnen worden.

Ik heb gemeend in dezen staat van zaken voorzigtig te handelen met Uwe Excellentie te verzoeken, mij met des Gouvernements gevoelen te dezen op eene *stellige* wijze bekend te maken, ten einde dienovereenkomstig mijne maatregelen te kunnen nemen, zullende in afwachting daarvan, indien er niets bijzonders voorvalt, met het maken van processenverbaal en het inzenden derzelve ter vervolging worden voortgegaan.

Alvorens deze te sluiten vermeen ik Uwe Excellentie nog te moeten berigten, dat volgens informatiën de afgescheidene gemeenten in het rijk te *Utrecht* eene algemeene *Synode* denken te houden, waartoe de afgevaardigden reeds zouden zijn benoemd.

Ik heb dit rapport en voorstel ook aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken ingezonden.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

49. *Missive van den Minister van Justitie aan den
Minister van Eeredienst, 6 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

9 Febr. 1836 no. 11.

*Den Heere Minister van Staat, belast met de
Generale Directie der zaken van de Hervormde
Kerk enz.*

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 6. February 1836.

Na overweging des briefs van den Gouverneur van Vriesland, welke Uwe Excellentie aan mij bij hare missive van den 4. February ll. no. 12 heeft medegedeeld, ben ik volkomen overtuigd geworden

van de juistheid der redeneringen in Uwer Excellentie's gedachten brief vervat, alzoo van oordeel zijnde, dat de verklaring van den Koning, *dat de onwettige vereenigingen niet kunnen worden geduld*, medebrengt, dat, wanneer overredende redenen te kort schieten, dezelve door de sterke hand behooren te worden ontbonden. Ik vermeene derhalve, dat Uwe Excellentie den hiernevens teruggaanden brief van dien Staatsambtenaar in den zin uwer voorschreven missive zoude kunnen beantwoorden.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

50. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Friesland, 9 Febr. 1836.*

Justitie.

29 Febr. 1836 no. 3. geheim.

(kopy)

no. 11.

's Gravenhage, den 9. February 1836.

Ik heb de eer UHEG. in antwoord op uwe missive van den 28. Jan. ll. no. 79/970 op te merken,

Dat volgens de verklaring Zijner Majesteit, medegedeeld bij mijne beschikking van 11 December ll. no. 15, welke ook ter kennis is gebragt van de Heeren Gouverneurs, de door de zoogenaamde Separatisten zonder verkregen toelating feitelijk opgerigte gemeenten als onwettig *niet kunnen worden geduld*.

Dat mitsdien het burgerlijk gezag boven de voldoening aan de bepaalde voorschriften omtrent het opmaken van procesverbaal en aangifte aan de regterlijke magt, ook bevoegd en verplicht is, de onwettige zamenkomsten der Separatisten te doen uiteengaan.

En dat, wanneer zulks door aanmaning niet mogt kunnen verkregen worden en redenen van overtuiging te kort schieten, die vergaderingen door den sterken arm behooren te worden ontbonden.

Het voorbeeld, hetwelk zoo ik meen onlangs te Sneek is gegeven ten aanzien eener zoodanige bijeenkomst, zonder dat de sterke arm daartoe heeft moeten aangewend worden, doet mij vertrouwen, dat zulks ook elders in *Friesland* zal kunnen plaats hebben. Mogt echter onverhoopt het administratief gezag ten dezen werkelijk tegenstand ontmoeten, zoo zal hetzelve in elk voorkomend geval kunnen rekenen op de ondersteuning der militaire magt, ten gevolge der bevelen door het Departement van Oorlog bereids uitgevaardigd.

Het spreekt intusschen vanzelfs, dat *indien* het aan de waakzaamheid en ijver der politie mogt kunnen gelukken die zamenkomsten zelve te preveniëren⁴⁾, daardoor vele moeyelijkheden voor-

⁴⁾ Prevenieeren = voorkomen.

gekomen kunnen en aan het doel van het Gouvernement op de beste wijze zou voldaan worden ⁵⁾).

De Minister van Staat etc.

(get.) VAN PALLANDT v. KEPPEL.

51. *Rapport van het Classikaal Bestuur van Dokkum aan den Minister van Eeredienst, 17 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

22 Febr. 1836 no. 10.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Herv. Kerk enz.

no. 25.

Dokkum, den 17. February 1836.

Het Classikaal Bestuur van Dokkum heeft dadelijk na het ontvangen der confidentiële circulaire van U.Exc. d.d. 1 Febr. j.l. no. 1 de noodige maatregelen genomen om aan den inhoud van dezelve te kunnen voldoen. Daar echter de berigten uit de onderscheidene gemeenten vooral in dezen tijd des jaars moeyelijk en langzaam inkomen, hebben wij vermeend, in afwachting van dezelve en in de hoop om aldan een volledige staat en opgave omtrent alle gemeenten te kunnen opmaken, aan U.Exc. voorloopig het volgende te moeten opmerken en mededeelen.

In onderscheidene gemeenten onder deze classis heerschte sinds jaren in meerdere of mindere mate een geest van mysticisme en separatisme, die bij sommige predikanten maar al te veel voedsel vond, tenminste sommige predikanten, met name — om van vroegere niet te spreken — Ds *P. D. Koopmans*, thans te Rinsumageest, *J. Los* ⁶⁾ te Wanswerd, *G. Landweer* ⁷⁾ te Birdaard, *S. Hogerzeil* ⁸⁾ te Augsbuur, later nog *T. F. de Haan* ⁹⁾ te Ee. Ze hadden

⁵⁾ Bij hun gezamenlijk rapport op een gelijkkluidenden brief van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, wijzen de Ministers van Eeredienst en van Justitie den Koning op dit antwoord en adviseeren zij Hoogstdenzelven, den Minister van Binnenlandsche Zaken te autoriseeren „om in voorkomende gevallen zijne instructiën aan de Gouverneurs naar dezelfde beginselen in te rigten” [Justitie, 29 Febr. 1836 no. 3 geheim]. De bedoelde machtiging werd verleend bij missive van den Secretaris van Staat, dd. 17 Maart 1836 no. 101.

⁶⁾ J. Los (1777—1839); 1798 predikant te Lutjegast, 1804 te Augustinusga c.a., 1805 te Sloten (Fr.), 1808 te Peize, 1828 te Wanswerd c.a.

⁷⁾ G. Landweer (1805—1878); 1828 te Augsbuur c.a., 1833 te Birdaard c.a., 1843 te Paesens, 1845 te Staphorst, 1859 te Giessen c.a., 1861 te Oudega (Wijmbr.), 1867 te Lollum; 1874 emeritus.

⁸⁾ S. Hogerzeil Mzn (1802—1870); 1833 te Augsbuur c.a., 1837 te Fijnaart c.a., 1844 te Genemuiden, 1845 te Doornspijk, 1853 te Scherpenisse, 1854 te Wemeldinge, 1855 te Nieuwe Tonge, 1860 te Berkel c.a., 1863 te Wijk (N. Br.), 1865 te Polsbroek; 1868 emeritus.

⁹⁾ T. F. de Haan (1791—1868); 1819 predikant te Valkenswaard,

grooten toeloop uit aangrenzende en ook verder afgelegene gemeenten van dezulken, die meenden bij hunne eigene predikanten niet gesticht te kunnen worden, de Evang. gezangen niet wilden gebruiken, soms zelfs hunne kinderen niet wilden laten doopen etc. Intusschen, merkbare onrust en groote verdeeldheid werd hierdoor niet veroorzaakt; meestal behoorden de dus *reizenden en trekkenden* tot de geringere klassen, maakten in hunne eigene gemeenten verreweg de minderheid en dikwijls een naauwelijks noemenswaardig klein aantal uit, terwijl het hun daarbij evenzeer aan eenheid als aan magt en gelegenheid ontbrak om veel te kunnen uitvoeren. Zulke menschen zijn er welligt altijd in onderscheidene gemeenten geweest. Den meesten predikanten scheen de beste en wijste handelwijze te zijn, hen en hunne woelingen zoo min mogelijk op te merken, en werd hun aantal op de eene plaats al eens meerder, op eene andere daarentegen nam het weder af, en over het geheel bleef de toestand der gemeenten, het aantal leden in dezelve etc. gelijk, en werd althans niet ongunstiger of minder, blijkens den *staat der onderscheidene gemeenten*, in het vorig jaar door ons bij het Provinciaal Kerkbestuur van Vriesland ingezonden, en van welke wij de eer hebben, U.Exc. bij deze een afschrift aan te bieden; hierbij sub lit. A ¹⁰).

Anders intusschen werd de staat van zaken na de afzetting van H. de Cock en sedert deze man zich ook hier en daar in deze streken vertoonde, door het verspreiden en rondventen van menigerlei kleine schriften, en vooral sedert S. van Velzen in 1834 predikant geworden was te Drogeham.

Deze man had al spoedig een gans buitengewonen toeloop, verre boven dien van alle straks genoemde predikanten en, mag men onderscheidene mondelinge berigten geloven, dan waren zijne leerredenen al dadelijk opgevuld met klagten over de verbastering der Herv. Kerk, waarschuwingen tegen de heerschende onregtzinnigheid en tegen het merendeel der predikanten die deze bevorderden, en dergelijke.

Doch hoe dit zij, dit is zeker, dat genoemde Van Velzen, nog vóór het begin der procedure tegen hem, dadelijk pogingen heeft aangewend om verdeeldheid, onorde en scheuring te verwekken. Uit het gewijsde van het Classikaal Bestuur contra genoemde Van Velzen d.d. 15 Oct. 1835 no. 59, aan U.Exc. medegedeeld bij onze missive d.d. 15 Oct. 1835 no. 60, blijkt hoe hij de gemeente te Drogeham reeds in den zomer des vorigen jaars geraadpleegd heeft over het al of niet blijven gebruiken der Evang. gezangen. De be-raadslaging scheen echter *alstoen* nog eene, ja wel strafbare, maar

1821 te Hurwenen; 1824 ambteloos te Gorredijk; 1827 predikant te Molkwerum, 1829 te Exmorra c.a., 1835 te Ee; 1839 afgescheiden en afgezet, waarop hij zich vestigde te Birdaard en vandaar uit o.a. de kerk van Wanswerd diende; later woonachtig te Hallum en te Leeuwarden, belast met de opleiding in Friesland en na den dood van De Cock ook in Groningen; 1854 docent aan de Theol. School te Kampen; 1860 emeritus.

¹⁰) Van dezen staat, in het dossier aanwezig, noemen wij hier alleen de recapitulatie over alle gemeenten in de classis tezamen:

Zielen in 1826: 31738; in 1835: 34795.

Lidmaten in 1826: 4100 (12.91 %); in 1835: 4330 (12.44 %).

toch meer dwaze en onberadene stap, dan wel zulk eene, welke dadelijke ongehoorzaamheid en verzetting tegen kerkelijke verordeningen *ten doel had*; immers die raadpleging scheen te moeten dienen om het gevoelen der gemeente te toetsen, *niet* om dezelve dadelijk tegen de Gezangen op te zetten; terwijl Van Velzen zelf bij zijne missive aan het Provinciaal Kerkbestuur, d.d. 17 Nov. 1835 betuigt, „in de daarvoorgaande week — *in die week* — tot andere gedachten omtrent de ongeoorloofdheid van het gebruik dier Gezangen gekomen te zijn,” zich met opzigt tot zijne verandering in deze op het voorbeeld der spoedige bekeering van Paulus beroepende. En evenwel, hoe hij omtrent genoemde Gezangen reeds *lang vóór dien tijd* dacht en sprak, en hoe hij uit zichzelf de gemeente tegen dezelve opzette, en zich dus door haar besluit tot afschaffing slechts zocht te dekken *om toen reeds te doen*, wat hij later gedaan heeft, — kan blijken uit eene nadere verklaring omtrent meergenoemde vergadering te Drogeham, ingewonnen bij een bekenden, knappen ouderling dier gemeente, en van welke wij de eer hebben, U.Exc. copie aan te bieden hierbij sub lit. B¹¹⁾.

Hetgeen wijders tot op de afscheiding en afzetting van Van Velzen is voorgevallen, is aan U. Exc. bekend; alleen moet hierbij nog worden opgemerkt, dat na zijne schorsing door het Classikaal Bestuur hij die van Drogeham heeft zoeken te bewegen om eene schriftelijke verklaring — in de eerste plaats door den Kerkeraad en vervolgens door zoovele gemeenteleden, als mogelijk zijn zou, ondertekend — in te leveren, dat zij geen der ringpredikanten in hunne kerk tot waarneming van de H. Dienst zouden duiden en Ds S. van Velzen als hunnen wettigen predikant zouden behouden. Door de wijsheid en cordaatheid van den Kerkeraad, speciaal van den ouderling L. J. Wielinga, is deze poging van Van Velzen tot ope(n)lijke wederstand verijdeld, mede door de opmerking, dat een zulk gedrag noodlottige gevolgen kon hebben, en veroorzaken, dat het dorp inlegering van krijgsvolk kreeg.

Van Velzen heeft zich daarop afgescheiden en sedert, volgens berigten van den consulent¹²⁾, laatstelijk d.d. 8 Jan. j.l., geregeld — wanneer hij te Drogeham was — des voor- en namiddags gepredikt in de schuur van zekeren K. M. Praamstra te Harkuma-Opende. Dat hij veel toeloop zou hebben, was vooraf te berekenen.

¹¹⁾ Deze verklaring d.d. 3 Febr. 1836, ondertekend door L. J. Wielinga, luidt als volgt: „Ds S. van Velzen, van den predikstoel de lidmaten der gemeente verzocht hebbende, des avonds ten 5 ure in de kerk te komen, opende die vergadering met een gebed en begon dadelijk daarop eene soort van redevoering of aanspraak, in welke hij hoofdzakelijk zeide, dat men wist, dat de Evangelische gezangen in eenen tijd in de wereld gekomen waren, in welken de kerk als in duisternis begraven was; dat de opstellers derzelve het merendeel waren vijanden der Gereformeerde leer, gelijk uit hunne eigene schriften te bewijzen was; en wat het werk zelf betrof, dat dit het merendeel was afgodisch; vragende hierop de gemeente, wat men dan nu omtrent de Gezangen besluiten zou, of men die al of niet verder zou blijven gebruiken. Waarop het merendeel der tegenwoordige lidmaten verklaarde, wel sterk tegen de Gezangen te zijn, maar echter te raden, om de zwarigheden die anders ligt volgen konden, een onschadelijk vers op te zoeken en dat te laten zingen.”

¹²⁾ Ds L. D. Westerloo van Augustinusga.

Intusschen meldt de consulente in bovengenoemde missiven, dat het merendeel der hoorders van elders komt; dat, vooral die uit Drogeham zelve, deze hoorders behooren tot de geringere, onkundige classe; eindelijk, dat Van Velzen in de doop- en lidmaatsboeken en dat der kerkeraadshandelingen — welke hij vervolgens aan den consulente heeft moeten ter hand stellen — heeft aangeeteekend, dat hij, S. van Velzen, en ruim 40 daarin genoemde personen voor zich en hunne kinderen zich hebben afgescheiden van het Hervormd Kerkgenootschap; eindelijk, dat onder deze afgescheidenen toen niet meer dan *acht* lidmaten en daaronder *zeven* vrouwen (waren).

Het blijkt dus, dat de aanhang van Van Velzen te Drogeham zelve, immers vooralsnog, niet zoo talrijk is als men had kunnen vreezen; geen der kerkeraadsleden behoort tot denzelven; slechts één der kerkvoogden wankelt en wordt misschien alleen door tijdelijk belang teruggehouden zich bij denzelven te voegen; de ringpredikanten prediken voor vrij talrijke scharen; en hoe rond de Kerkeraad de handelwijze van hunnen vorigen predikant afkeurt, blijkt uit deszelfs verzoek — door ons bij het Provinciaal Kerkbestuur ingezonden — „dat deze pogingen van den Heer Van Velzen mogen worden gestuit, waarop een schrijven van Z. M. onzen geliefden en geëerbiedigden Koning bij missive van Z. Exc. den Minister van Staat aan eenige adressanten, die gelijke pogingen in het werk stellen, en waarbij de oprichting van zulke gemeenten als feitelijk en onwettig niet geduld kunnen worden, hun alle hoop geeft”.

Met dit al is het ontwijfelbaar, dat ook onder hen, die zich nog niet verklaard hebben, Van Velzen vele geheime voorstanders heeft, die wanneer eenmaal eene afzonderlijke gemeente der Separatisten mogt worden opgericht, zich bij dezelve zouden voegen. En, wat hier vooral moet worden opgemerkt, de invloed en werkzaamheden van Van Velzen bepalen zich niet tot Drogeham, maar strekken zich ook verder en verder tot andere gemeenten uit.

In January is bij den scriba ontvangen een brief van den predikant van Zuiderhuisterveen¹³⁾, eenen ouden, *stijlregtzinnigen*, maar opregten, welmenenden man, van welken brief, gelijk mede van het daarbij vermelde briefje, wij de eer hebben bij deze copie aan U. Exc. aan te bieden; hierbij sub litt. C.¹⁴⁾ en D.

Dergelijke briefjes nu zijn en worden van tijd tot tijd in meerdere gemeenten ingeleverd, zoover men kan naargaan allen *letterlijk* van denzelfden inhoud, en deze bijzonderheid zou dus reeds genoeg zijn om denzelfden oorsprong, en wel als het werk van Van Velzen, te veronderstellen. Maar daarenboven heeft Ds

¹³⁾ J. Lamberts (1767—1840); 1809 predikant te Meedhuizen, 1821 te Wons c.a., 1827 te Surhuisterveen.

¹⁴⁾ Een bericht d.d. 29 Dec. 1835, waarbij Ds J. Lamberts een der vele door hem ontvangen verklaringen van afscheiding inzendt, waarvan hij meent „te mogen en te moeten gelooven, dat die naamteekenaars — verre de meeste — niet zullen weten, wat zij in dezen onderteekenden”, weshalve een verhoor der teekenaren en een onderzoek naar de „menners of menners” misschien dienstig en noodig mocht geoordeeld worden.

P. D. Koopmans — die tevens verzekerde, dat de woeling en onrust, die in zijne gemeente en omstreken heerscht, boven beschrijving groot is — den scriba verhaald, eenen man bij zich gehad te hebben, die ook schrapping uit doop- en lidmaatsboek verlangde en aan hem, Koopmans, verklaard had, zulks te doen op aanraden en aanwijzen van S. van Velzen. Daarenboven reist Van Velzen van de eene gemeente naar de andere; predikt hier en daar voor talrijke scharen, overal opwekkende en aanzettende tot afscheiding; stelt kerkeraadsleden aan, en doopt, waar zich de gelegenheid daartoe aanbiedt.

Zoo heeft hij volgens bericht van Ds G. Landweer d.d. 7 Jan. j.l. een en andermaal *te* of *bij* Birdaard gepreekt, en Ds J. Los, predikant te Wanswerd, heeft eene missive ingezonden, van welke, als niet onbelangrijke berichten omtrent de Separatisten behelzende, wij de eer hebben een extract hierbij te voegen sub lit. E¹⁵⁾.

Opmerkelijk is het dat, gelijk uit het bovenvermelde reeds blijkt, juist die predikanten, welke vroeger den meesten toeloop hadden van mystieken, thans zich het meest over derzelver woelingen beklagen. Evenwel ook in onderscheidene andere gemeenten hebben zich personen der afscheiding aangegeven^{15a)} en worden conventikelen gehouden, met name te Anjum, Blija, Burum, Damwoude etc., en ook daar waar zulks niet het geval is, gelijk b.v. te Dokkum, zijn toch verscheidenen, die naar de zijde der Separatisten overhellen, hunne vergaderingen in andere gemeenten bezoeken, hunne eigene kinderen niet laten doopen etc., en van welke velen zich ligt bij eene afgescheidene gemeente, wanneer die eenmaal bestond, zouden voegen.

Intusschen geloven wij, dat het uit den staat, dien wij U.Exc. eerlang hopen aan te bieden, blijken zal, dat het getal dergenen, die zich werkelijk omtrent afscheiding verklaard hebben, betrekkelijk *zeer* gering is, terwijl dezelve, met hunnen geheel aanhang, doorgaans bestaan uit de mindere classe, arme en onkundige menschen, en slechts hier en daar enkele eenigzins meer gegoeden onder dezelve gevonden worden. De hoofden en woordvoerders in de oefeningen zijn ook meestal zeer onbeschaafd, diep onkundig, soms zelfs, gelijk b.v. te Engwierum met zekeren Lourens Veermans, mr schoenmaker, het geval is, wegens min zedelijk gedrag algemeen berucht. Daarbij heerscht onder die hoofden zelve meer en meer verdeeldheid, en, mag men eenigzins op onderscheidene opmerkingen en berichten vertrouwen, dan wordt alrede het getal der aanhangers van het separatisme *over het geheel genomen* eer minder dan meerder. En dit is tenminsten zeker, dat hier en daar,

¹⁵⁾ Dit extract noemt de afgescheiden ledematen te Wanswerd, en vermeldt dan van enkelen hunner eenige bijzonderheden: „Jan Pieters Faber is arbeider, die een is van de oproermakers in de kerk en toen drie maanden daarvoor in het tuchthuis gezeten heeft.” „Pieter Simons van der Woude is boer op de plaats van . . . , bij wien De Kok gepredikt heeft en gelogeed is geweest. Hij is door Kok en Van Velzen aangesteld tot ouderling over geheel Vriesland.” Hij houdt alle Zondagen tweemaal kerk „voor 40, 50, 60 menschen en katechiseert ook, zooals wij hooren.”

^{15a)} „Zich aangeven” waarschijnlijk naar het voorbeeld van s'adonner = zich overgeven (aan iets verkeerts).

b.v. te Dokkum, de vergaderingen bij de openbare godsdienst, wel verre van in talrijkheid verloren te hebben, veeleer aanmerkelijk toegenomen zijn.

Wij geloven dus, S. M. I.¹⁶⁾, het daarvoor te mogen houden, dat, zoo slechts de woelingen van sommige hoofden hun blijkbaar doel niet bereiken, maar de staat van zaken eenvoudig op den tegenwoordigen voet (blijft), weldra bij velen de lust en opgewektheid tot reizen, oefeninghouden en dergelijke zal verflaauwen en ophouden, dat vele eenvoudige maar welmenende menschen, die zich thans door het voorbeeld, het gezag en den hoogen toon van sommigen laten medeslepen, zelve zullen zien, waar men langs dezen weg heen gevoerd wordt — het gaat zoover, dat volgens geloofwaardige berichten Van Velzen betuigt, dat ook de berijming der Psalmen niet te betrouwen is en sommige gedeelten, b.v. Ps. 1, 19, 119 vs 3 etc. ten eenenmale Remonstran(t)sch zijn — en dat dus de overdrijving der hoofden zelve, hunne onderlinge geschillen etc., zullen uitwerken, dat velen tot meer bezadigde, redelijke denk- en handelwijzen zullen wederkeeren¹⁷⁾.

Het Classicaal Bestuur voornoemd,
Namens hetzelve,

P. A. C. HUGENHOLTZ, scriba.

52. *Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland
aan den Minister van Eeredienst, 19 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

23 Febr. 1836 no. 7.

*Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.*

no. 7.

Leeuwarden, den 19. February 1836.

De ondergeteekenden, President en Secretaris van het Provinciaal Kerkbestuur van Vriesland, door hunne medeleden gemagtigd om tusschen de vergaderingen namens dat Bestuur betrekkelijk de thans plaatsgrijpende separatistische woelingen zoodanig werkzaam te wezen, als zij, behoudens rapport, nuttig en noodig zullen oordeelen, — hebben het niet ondienstig geoordeeld, thans het volgende onder het oog van Uwe Excellentie te brengen.

Gelijk de ondergeteekenden de eer hadden, bij missive van den 24. December ll. no. 53 aan UE. kennis te geven van den loop der kerkelijke procedure tegen *Simon van Velzen*, toen nog predikant

¹⁶⁾ S. M. I. = salvo meliori iudicio = behoudens beter inzicht.

¹⁷⁾ Den 27. Febr. 1836 zond het Class. Bestuur nog een schrijven met nadere inlichtingen over den stand van zaken in de verschillende gemeenten [Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 6]; vgl. hierna no. 98.

te Drogeham: zoo moeten zij thans berigten, dat in eene buitengewone vergadering, gehouden den 13. January l.l., door het Provinciaal Kerkbestuur uitspraak is gedaan tot *afzetting* van genoemden Van Velzen; van welke uitspraak wij de eer hebben een afschrift sub A hierbij te voegen¹⁸⁾; terwijl zij nu tevens kunnen berigten, dat van deze uitspraak niet is geappelleerd.

Volgens de daarvan ingekomene berigten was genoemde Van Velzen reeds vóór zijne afzetting ijverig werkzaam om, bij het houden van *talrijk* bezochte oefeningen in huizen en schuren in nabij en verder gelegene gemeenten, zich aanhangers aan te werven en afgescheidene gemeenten te organiseren. Zoo heeft de Consulent van Drogeham bij missive van den 8. January ll. aan het Klassikaal Bestuur van Dokkum berigt, dat Van Velzen, toen in den dienst gesuspendeerd, gedurige en talrijk bezochte oefeningen hield in zekere schuur te Drogeham. Bij welk berigt die Consulent tevens kennis geeft van het dringend verzoek des Kerkerads dier gemeente, dat zoodanige onordeningen aldaar krachtadig mogten gestuit worden.

Nu afgezet zijnde, gaat genoemde Van Velzen ijverig voort met niet alleen te Drogeham, maar ook overal elders, wijd en zijd, in onderscheidene oorden dezer provincie doorgaans talrijk bezochte oefeningen te houden en de menschen tot de zoogenaamde *afscheiding* over te halen en — waar zulks gelukken wil — dusgenaamde afgescheidene gemeenten te verordenen, waarbij dan ook, voor als na, ledematen aangenomen en kinderen gedoopt worden.

In dit werk wordt Van Velzen ijverig bijgestaan door zekeren *Van Raalte*, die in Mei l.l. door het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid Holland wel geëxamineerd, maar geenszins tot de predikdienst toegelaten is. Ook deze doorreist, gelijk Van Velzen, de geheele provincie, om, bij het houden van oefeningen en het aanwerven van afscheiders, overal onrust in de gemeenten te wekken, hetwelke hier en daar, vooral bij de smalle gemeente, maar al te wel gelukt.

Ook de bekende *H. de Cock*, afgezet predikant van Ulderum, bezocht voor als na deze provincie, en is, waar hij zulks kan en durft, op dezelfde wijze werkzaam met meerder of minder gevolg.

Wel vernemen de ondergeteekenden, dat hier en daar de politie werkzaam is, om zoodanige talrijke buitenkerkelijke godsdienstoefeningen te hinderen of uiteen te doen gaan, doch zulks heeft tot hiertoe niet kunnen beletten, dat van tijd tot tijd nog op onderscheidene plaatsen diergelijke onordeningen blijven plaatsgrijpen. Ook schijnen de regterlijke actiën tegen de aanleggers niet van dien aard te wezen, dat deze menschen daardoor genoegzaam afgeschrikt of teruggehouden kunnen worden, daar men veeleer meent te bespeuren, dat althans sommige van die aanleggers steeds stouter worden en zich niet ontzien, openlijk en zelfs in het aanzicht hunner regters eene taal te voeren, die alligt tot dadelijke verzetting tegen de overheid en tot oproer zoude kunnen voeren.

Deze staat van zaken in aanmerking nemende en bekend ge-

¹⁸⁾ Zie *Officiële Stukken*², blz. 428—431.

worden zijnde met eenige dusgenoemde *acten van afscheiding*, welke bij onderscheidene kerkenraden zijn ingezonden, en die wel alle naar één voorgeschreven formulier schijnen gesteld te wezen, heeft het Provinciaal Kerkbestuur noodig gevonden, eene beschrijving aan de klassikale besturen en door dezelve aan de kerkeraden te doen, gedateerd den 29. January 1836 no. 6, van welke de ondergeteekenden de eere hebben, sub B een exemplaar hierbij te voegen¹⁹⁾, met sub C afschrift van eene zoodanige acte van afscheiding²⁰⁾.

De ondergeteekenden, dit een en ander onder het oog van Uwe Excellentie brengende, vinden zich tevens gedrongen, nederig in ernstige overweging te geven:

1° Of niet vanwege de overigheid krachtdadige maatregelen zouden kunnen en behooren genomen te worden, om dit zich meer en meer verspreidende kwaad met den meesten nadruk te keer te gaan?

2° Of niet het Koninklijk Besluit van den 11. December 1835 no. 15 voldoende grond geeft, om zoodanige *ongeoorloofde* gods-

¹⁹⁾ Het Provinciaal Kerkbestuur van Vriesland...

In aanmerking genomen hebbende, dat hier en daar bij de kerkenraden door sommige personen verklaringen worden ingediend, houdende in substantie, dat de onderteekenaars „zich afscheiden van het Bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, hoewel zich vereenigende met alle ware Gereformeerden”, daarbij vorderende, dat hunne namen en die hunner kinderen uit de doop- en lidmaat-boeken worden uitgedaan; zonder echter daarbij te kennen te geven, dat zij overgaan tot eenig erkend kerkgenootschap;

Overwegende, dat op deze wijze velen zich om allerlei redenen zouden kunnen onttrekken aan hunne verplichtingen, waartoe zij, als behorende tot het kerkgenootschap der Hervormden, volgens bestaande wetten en verordeningen verbonden zijn, en dat daaruit nadeelige gevolgen ook voor de financiële belangen der respectieve gemeenten zouden kunnen voortvloeijen;

Overwegende, dat zoodanige verklaringen van afscheiding, zoo als dezelve zijn liggende, door geenen kerkenraad kunnen worden aangenomen, als waren dezelve wettig overeenkomstig art. 2 vergeleken met art. 1 van het Algemeen Reglement op het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, daar de onderteekenaars van dezelve zich niet van de Hervormde of Gereformeerde Kerk afscheiden, maar alleen zich aan derzelver Bestuur, wetten en verordeningen onttrekken willen, zonder tot eenig ander kerkgenootschap over te gaan;

Overwegende, dat in allen gevalle het uitdoen van de namen dier onderteekenaars uit de doop- en lidmaat-boeken als ongerijmd moet beschouwd worden, daar de aantekeningen in die boeken alleen dienen om daadzaken te vermelden, welke op geenerlei wijze kunnen vernietigd worden; terwijl bovendien de ouders geene verklaring van afscheiding voor de in onze kerken gedoopte kinderen kunnen doen.

Het Provinciaal Kerkbestuur is alzoo van oordeel, dat de kerkeraden, bij welke zoodanige bovengemelde verklaringen zijn of worden ingezonden, tegen de onderteekenaars behooren te procederen overeenkomstig de voorschriften van het Reglement op de uitoefening van Kerkelijk Opzicht enz., ten einde, zoo zij naar geene vermaning mogten luisteren, het sub 4° van art. 27 van genoemd Reglement vermelde bestraffingsmiddel [ontzegging van het gebruik van het Heilig Avondmaal voor onbepaalden tijd] op hen toe te passen.

²⁰⁾ Vgl. hierna noot 24.

dienstoefeningen en het stichten van zulke *onwettige* gemeenten door onmiddellijke tusschenkomst des Gouvernements krachtig te weren?

En eindelijk 3° Of niet het kerkgenootschap der Hervormden voldoende redenen heeft, om ten dezen de *grondwettige* bescherming van het Gouvernement in te roepen?

Vertrouwende dat hunne vrijmoedigheid, waartoe zij zich ambts- en gewetenshalve gedrongen gevoelden, Uwer Excellentie niet zal mishagen, hebben zij de eer te zijn

Uwer Excellentie's gehoorzame dienaren,
De President en de Secretaris van het
Provinciaal Kerkbestuur van Vriesland,
B. NIEUWOLD, *president*.
GERH. VAN DER TUUK ²¹⁾.

53. *Rapport van het Classikaal Bestuur van Leeuwarden aan den Minister van Eeredienst, 27 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

1 Maart 1836 no. 5.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 10.

Het Klassikaal Bestuur van Leeuwarden, zich overeenkomstig de vertrouwelijke circulaire van Uwe Excellentie van den 1. February l.l. no. 1 geïnformeerd hebbende bij de verschillende kerkenraden der onder ons ressorterende gemeenten omtrent het getal der personen die zich afscheiden en daartoe behoorende bijzonderheden, acht zich in staat hieromtrent Uwer Excellentie volledige berigten te doen toekomen.

Slechts in eenige gemeenten vindt men personen, die zich eenen zoodanigen stap veroorloven, hun getal is niet groot. In de gemeente van Hallum heeft één, in Marrum hebben elf, in Oenkerk twintig, in Suawoude vijf, in Boornbergum zeven, in de Rottevalle heeft één en in Roordahuizen hebben vier eene verklaring van afscheiding bij den kerkeraad ingeleverd. In het geheel dus slechts negen en veertig personen.

De kerkeraden hebben ten opzichte van deze ingeleverde verklaringen niet alle op gelijke wijze gehandeld. Echter eene aanschrijving van ons Provinciaal Kerkbestuur van den 29. January l.l. no. 6 is door ons aan alle kerkenraden verzonden bij geleide van den 3. February l.l. no. 5, ten einde overeenkomstig dezelve te handelen. Waarom hieromtrent bij ons, en zoo wij vermeenen in onze geheele provincie, voortaan eenparigheid te wachten is.

²¹⁾ G. van der Tuuk Hzn (1772—1845); 1794 predikant te Schiermonnikoog, 1796 te Oenkerk c. a., 1802 te Goutum c. a., 1809 te Berlikum.

Ware het niet, dat het getal der leden van ons kerkgenootschap in vergelijking met de Hervormde bevolking klein is in onze provincie ²²⁾, zoo zouden zeker meerderen diergelijke verklaringen hebben ingeleverd. Dit blijkt ook daaruit, dat in eenige gemeenten sommigen gemeend hebben, insgelijks hunne door den doop met ons geknoopte band te moeten verbreken. In de gemeente Bergum hebben twee tot dit doel briefjes ingeleverd, in Suawoude één, in de Rottevalle één, in Dragten drie en in Boornbergum drie; in het geheel tien personen. Vanwege den aard des doops konden natuurlijk de kerkenraden niet anders dan zoodanige verklaringen ter zijde te leggen.

Iets vreemds greep te Leeuwarden en ook elders plaats. De kerkeraad te Leeuwarden ontving drie verklaringen van personen elders woonachtig en wel te Sneek en te Dantumawoude en te Burum onder de klassis Dokkum; en vervolgens nog eene zonder opgave van tijd of plaats. Eene gelijke verklaring zonder datum en vermelding van plaats werd bij avond aan het huis van den predikant van Lekkum ²³⁾ bezorgd. Ook te Garijp ontving de kerkenraad van drie onder Boornbergum woonachtige personen aanzoek om uit het doopboek geroyeerd te worden.

Voor al uit dit laatste blijkt Uwer Excellentie, met welk eene inspanning de leiders de menschen tot het inleveren van zoodanige verklaringen bewogen hebben. Men zal gewenscht hebben, dat dit in grooten getale geschiede. Vanhier dat men niet alleen de leden, ook de gedoopten zulks liet verrigten; zelfs sommigen, nu elders woonachtig, ook de betrekking tot eene gemeente deed opzeggen, waar zij zich vroeger ophielden. En toch is het getal gering. In Leeuwarden wil men, dat eene door De Cock georganiseerde gemeente bestaat, en echter niemand leverde aldaar eene verklaring van afscheiding in. Men vindt door De Cock en later meest door Van Velzen georganiseerde gemeenten met verkorene ouderlingen en diakenen te Hallum, Marrum, Oenkerk, — omtrent Suawoude bleek ons zulks niet duidelijk — en te Boornbergum. Echter hoe gering is ook daar de lust om van ons uit te gaan. Wel worden in die plaatsen de conventikelen door uren ver te zamenkomende menschen bijgewoond, maar de meeste wel denken bemoeyen zich met dezelve niet. Vele gemoedelijk denken zeggen opentlijk, dat het dwaas is, de kerkelijke gemeenschap te verbreken. Bijna uit alle plaatsen wordt ons berigt, dat er de beste geest bij velen, en uit sommige gemeenten, bij allen heerscht. Zelfs uit Marrum en Oenkerk is ons gemeld, dat aldaar de godsdienst oefeningen in goeden getale worden bijgewoond.

De ingeleverde verklaringen waren meestal eensluidend; slechts in de gemeente Marrum is door het gegevene antwoord des kerkenraads veroorzaakt, dat de verklaringen eenigzins verschillen. Verschil is er echter tusschen die der leden en der gedoopten. Wij voegen sub A copie van dezelve hierbij ²⁴⁾. De verklaringen

²²⁾ Vgl. hierboven no. 51, noot 10.

²³⁾ E. Ruitenschild (1805—1883); 1831 predikant te Lekkum c.a., 1837 te Lopik; 1871 emeritus.

²⁴⁾ De hierbij overgelegde copieën luiden als volgt:

„Wij ondergeteekenden, lidmaten en aanhangers der ware Gereformeerde Kerk in Nederland, verklaren bij dezen vrijwillig, dat wij ons

zelve zijn op de slordigste wijze ingerigt, niet alleen wat de schrijfwijze, maar ook wat het papier, het uiterlijk voorkomen enz. aangaat. Sommige beginnen *wij ondergeteekenden* en er volgt slechts ééne onderteekening. Blijkt hieruit ook, dat de verklaringen gedictieerd zijn, tevens blijkt, hoe dezelve slechts door personen van de geringste klasse worden ingediend, doorgaans tenminste.

Het Bestuur meent, dat uit alle deze opgegevene bijzonderheden ten duidelijksten blijkt, hoe men het tegenwoordig conventikelwezen, het inleveren van verklaringen van afscheiding, het organiseren van zoogenaamde gemeenten, aan drijvers, in onze provincie eerst eenigzins aan De Cock, maar vooral aan Van Velzen, te danken heeft. In onze provinciën was en is nog bij vele gemeenteleden de vatbaarheid aanwezig voor eene meer gemoedelijke en lijdelijke dan wel verstandige opvatting onzer Hervormde kerkleer. Deze strekking des gemoeds, in ons vaderland vooral na 1672 vrij algemeen aanwezig, nam ook in de laatste dagen hier meer toe dan af. Dezelve openbaarde zich meestal in gesprekken, in een ordentlijk gezelschap houden, in het reizen naar sommige geliefkoosde predikanten, in het lezen van zekere geschriften, maar ook dikwerf in een liefdeloos veroordeelen. Echter Van Velzen heeft de gemoederen verhit. Zijn gedrag weet hij voor te stellen als eene opoffering voor de zaak van God; hij vloekt als ware hij een vloekprofeet, toont geen wet noch voorschrift der overheid te ontzien, houdt overal de talrijkste conventikelen en stelt daartoe ook anderen aan. En daar een stoutmoedig verzetten tegen de wet en tegen de overheid meestal door de lagere volksklasse toegejuicht wordt, zoo brengt hij veler hoofden op hol.

Uit Marrum wordt ons gemeld, hoe aldaar vroeger, en wel het vorige jaar, eene weinig opzienwekkende vergadering vooral des Zondagsavonds plaatsgreep. Op den 4. December ll. werden velen van dit gezelschap door De Cock tot eene gemeente vereenigd. Men hield echter de bijeenkomsten geenzins in grooten

met onze gedoopte kinderen, op grond van Gods Woord en de daarop gegronde Geloofsbelijdenis onzer kerk art. 28 en 29, afscheiden van het zedert 1816 bestaande Hervormde kerkbestuur en het daardoor geregeerd wordend genootschap, en dat wij ons vereenigen met alle ware Gereformeerden, waar de Heere die belijft te vergaderen; be-
tuigen tevens dat wij met ulieden geene kerkelijke gemeenschap be-
geeren tot na gijlieden weer met ons terugkeert tot de waarachtige
leer, tucht en godsdienst, uitgedrukt in onze Formulieren van eenig-
heid en Liturgie. Wij vorderen derhalven, dat onze namen en die
onder kinderen uit uwe doop- en lidmaatboeken zullen uitgeschrapt
worden, daar wij na dezen ons vrijwillig verklaren, volgens art. 2 van
het Algemeen Reglement uwer secte, niet meer tot ulieder genootschap
te behoren. Wij vorderen derhalve, dat onze namen opentlijk van uwen
predikstoel voor de vergadering uwer secte afgelezen zullen worden.”

„Ik ondergeteekende, begeer dat mijne naam worde uitgedaan uit
het Doopboek van de Nederlandsche Hervormde Kerk, waarmede ik
voldoe aan het ambt der geloovigen, beschreven in art. 28 onzer Ge-
loofsbelijdenis; en sta aldus in geene kerkelijke gemeenschap meer,
volgens art. 2 van het Algemeen Reglement uwer wet [waarschijnlijk
een verschrijving van „secte”], met het Nederlandsch Hervormde kerk-
bestuur en met hun, die er zich aan onderwerpen, hetwelk in 1816 is
opgericht; maar mij houde aan de kerkeordering der Synode van Dor-
trecht in 't jaar 1618 en 1619.”

getale. Maar nadat Van Velzen op den 7. January 11. in eenen boerenschuur onder Hallum geoefend had en daarbij bandeloozen godsdienstijver predikte, heeft men zonder zich aan het verbod der overheid te storen, spottende met de geringe geldboete, in welke de regtbanken verwezen, het conventikel-houden sterk doorgezet. Gelijken ijver wekte Van Velzen te Boornbergum, en zijn helper, een zekere Van Raalte, te Oenkerk. Uit alle berigten blijkt, dat, waar de eerste zich ook bevindt, hetzij door rijdende de menschen bij zich op de wagen te nemen, hetzij door in de woningen in te dringen, overal poogt hij haat en afkeerigheid tegen het kerkbestuur, de predikanten en allen die niet afscheiden willen, in te boezemen.

De geschiedenis onzer dagen leert genoegzaam, welk eenen invloed stoute drijvers uitoefenen, vooral daar, waar vatbaarheid bestaat om naar hen te luisteren. Nog gevoelen zich bijna allen teruggeschrikt door het denkbeeld, zich te verzetten tegen overheid en kerk. Maar gaat Van Velzen in zijn gedrag voort, slaagt hij eenigzins meer — gelijk ook hier en daar in onze provincie zijne invloed wel grooter zijn zal dan in ons ressort —, weet hij zulks als een Goddelijk waarteeken te doen doorgaan, zoo is waarlijk het einde der woelingen nog niet vooruit te zien. Men behoeft slechts Van Velzen te hooren spreken, om terstond in te zien, dat zijne werkzaamheid met die van Scholte en anderen samenhangt. Ook de verklaringen van afscheiding ademen denzelfden geest, dien Scholte vroeger reeds openbaarde. En wat er nu van deze vereeniging van heethoofden te vreezen zij, valt in het oog.

Het Bestuur huivert op het denkbeeld, dat het hen gelukken zoude, een grooter of kleiner getal van ons kerkgenootschap af te scheuren. Zoo zoude de twist duurzaam worden, die anders spoedig vergeten zijn zal; de verdraagzaamheid in het godsdienstige verminderen, bij velen versterven. Men had alsdan van deze zich afscheurenden eenen duurzamen tegenstand te wachten tegen de heilzaamste inrigtingen, vooral tegen het schoolwezen. In Marrum alleen, meldt men ons, zijn zeven kinderen tengevolge der tegenwoordige woelingen van het schoolonderwijs verstoken. Eene reeks van geschillen, verderfelijk voor vaderland en kerk, zoude zich opdoen. En de nakomelingschap zoude zich verwonderen, dat zoo iets in ons vaderland in onze dagen mogelijk ware.

De Voetiaansche en Coccejaansche geschillen bewijzen genoegzaam, hoe nevens de meer verstandige, ook altijd de lijdelijke en meer gevoelige opvatting onzer kerkleer reeds zeer lang in onze kerk aanwezig was. Of wat was het Coccejanisme anders dan (eene) poging om door opklaring van denkbeelden en toepassing van bijbelsche begrippen aan de kerkleer eenen overeenkomstig den tijd en de wetenschappen ingerigten vorm te geven? Terwijl vele Voetianen zich meer aan den ouden vorm houdende, op gemoedelijkheid, op eene in bevindingen bestaande godzaligheid drongen. Vervielen vele Coccejanen tot dorre geleerdheid, vele Voetianen kwamen tot volslagene dweeperij. Maar de wederkeerige wrijving werd de oorzaak, dat zoovele bekwame mannen in onze kerk zijn opgestaan en dezelve tot de hoogte van denkvrijheid, afkeer van gewetensdwingelandij en echt Protestantsche ontwikkeling opklom,

op welke het mogelijk was de Synode van 1835 te houden. En nu zoude men tot verdeeldheid terugkeeren? Terwijl in de dagen onzer vaders het welzijn van staat en kerk de verstandige en meer lijdelijke partij bijeenhield, zoude nu de bron opdroogen, waaruit de bloei onzer kerk ontsproot? en men zoude door twistvoeren zich onverdraagzamer betoonen dan onze vaders?

Eenmaal, in en na 1672, meenden de Voetianen, geruggesteund door staatkundige gebeurtenissen, hunne tegenstanders te zullen uitschrijven²⁵). De schranderheid onzer overheid, de wijsheid van eenen Willem de IIIde, verijdelde hunne pogingen. De verdeeldheid bleef aanwezig, men maakte onderlinge schikkingen, maar ook Coccejanen en Voetianen begonnen zich voor een goed deel te beijveren om een warm en hartverbeterend Christendom te prediken; en zoo werd de twist vergeten, maar de vrucht bleef aanwezig. Ook nu geve de Albestuurder, dat geen twist maar gewetensvrijheid, onderzoek, vrije, maar ook heilige godsdienstkennis, en bovenal hartsverbetering en echte verkleefdheid aan den eenigen Meester, onze kerk kenmerken, en dat de pogingen van hen, die onze leden tot duurzame vete willen brengen, verijdeld mogen worden.

Ons kerkgenootschap heeft thans eenen door reglementen omschrevenen vorm. Uit de gesprekken enz. van Scholte, Van Velzen, uit de ingediende verklaringen, blijkt hoe ons bestaand kerkbestuur en vooral het *jus principis circa sacra*²⁶) hen hindert. De geschiedenis onzes vaderlands leert ons, dat ook deze twist niet nieuw, maar gedurig tusschen de meer verstandige en meer gevoelige partij gevoerd is. Slechts dan zouden onze afscheiders het Gouvernement huldigen, wanneer het de overigen verdrukte. En wordt nu ook deze twist duurzaam door voltrokkene scheuring, wie weet welke botsingen hieruit ook in andere genootschappen omtrent dit *jus* geboren kunnen worden? Ware het hier de vraag over vrijheid van denken, zoo zoude dit een heilig recht zijn, hetwelk door niemand betwist mag worden. Maar eenige heethoofden willen de menigte opruijen; tegen zoo heilzame inrigtingen, wet en orde, in het harnas jagen? En hun zoude het gelukken, den vrede onzer kerk te verstoren?

Reeds meent men op te merken, dat het nemen van krachtige maatregelen door de overheid, voor weinige dagen b.v. in Marrum, den gunstigsten invloed uitoefent. Dat de politieke besturen verder met kracht mogen werkzaam zijn, niet om iemand te dwingen tot het bijwonen van godsdienstoefeningen, welke hij meent te moeten veroordeelen, niet om over het geweten te heerschen, maar om wet en orde te handhaven en ieder lid bij de hem toekomende vrijheid te bewaren, is de voornaamste wensch, die ons bezielt.

Het Bestuur vertrouwt Uwe Excellentie, zoo waakzaam voor het heil der kerke, door de mededeeling dezer bijzonderheden en daarop gebouwde aanmerkingen niet onaangenaam te zijn, intege-

²⁵) Zinspeling op het feit, dat de Voetianen, die tegelijk sterk Oranjegezind waren, van de verheffing van Willem III tot stadhouder (1672) de gunstigste verwachtingen koesterden voor hun kerkelijken strijd tegen de volgelingen van Coccejus, die vanwege hun staatsgezindheid zeer onpopulair waren.

²⁶) *Jus principis circa sacra* = het recht van den vorst om zich te bemoeien met de uitwendige aangelegenheden der kerk.

deel Uwe Excellentie in staat te stellen hetgeen bij ons voorvalt, regt te beoordeelen. Onze hoop is op God; ook van onzen geëerbiedigden Koning verwachten wij geene geringere zorg voor onze kerk dan van Hoogstderzelver doorluchtige voorvaderen. En in het onchristelijk ijveren tegen orde en regel meenen wij eene voorbode te zien, hoe bij krachtigen tegenstand weldra het woelen der heethoofden tot niet terugkeeren zal.

Het Bestuur voornoemd,

B. NIEUWOLD, praeses.

Op last van hetzelfde,

A. LAM ²⁷⁾, scriba.

Leeuwarden, den 27. February 1836.

54. *Schrijven van Ds B. Nieuwold te Leeuwarden aan den Minister van Eeredienst, 28 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

1 Maart 1836 no. 4.

Leeuwarden, den 28. Febr. 1836.

HoogEdelGestrenge Heer!

Reeds lang had ik het plan, UHEG. ook mijne ideeën mede te deelen omtrent den aard en strekking der tegenwoordige kerkelijke onlusten, als ook omtrent de redenen, welke het Gouvernement zouden kunnen bewegen om het oprigten van een nieuw kerkgenootschap finaal te weigeren; maar ik begreep dat het Uwer Excellentie aangenamer zou wezen en tevens meer voegzaam, om zulks in vereeniging met, en uit naam van mijne overige medeleden des Provincialen of Klassikalen Bestuurs te doen, die allen niet minder dan ik het goede bedoelen en naar hun vermogen gaarne helpen bevorderen. Ik geloof, dat in het nevengaand rapport wel het een en ander, nog niet zoo opgemerkt, voorkomt, hetwelk de attentie van Z.M. onzen geëerbiedigden Koning niet geheel onwaardig zal zijn.

Het heeft mij zeer gespeten, dat Uwe Excellentie niet eerder eenig rapport vanwege het Provinciaal Kerkbestuur over deze materie heeft ontvangen, waartoe ik reeds in December van het vorige jaar aan den Heere Secretaris Van der Tuuk schreef en bij herhaling schreef; dan, Zijn HoogEerwaarde was te zeer overladen met drukke bezigheden, om hetzelfde eerder te ontwerpen. Uwe Excellentie heeft intusschen gezien, dat wij niet in gebreke zijn gebleven, al het mogelijke te doen om wet en orde in dit gewest te helpen handhaven. Ik heb gemeend, mij gedurig te moeten begeven in persoon bij den Heere Gouverneur dezer provincie en dezen verslag te geven van het hier en daar voorgevallene. Meermalen drong ik aan op het nemen van krachtigere maatregelen. Nu deze aanvankelijk door Z.E. worden in het werk gesteld met den meest welwillenden ijver, twijfel ik geen' oogenblik,

²⁷⁾ A. Lam (1801—1837); 1825 predikant te Hemelum c.a., 1827 te Marssum.

of de woelingen zullen spoedig binnen het perk der wet zich bepalen.

Ik zie rustig al het voorgevallene aan, en mijn geloof groeit van dag tot dag aan, dat het rijk der waarheid en liefde, zoo krachtig ook gevestigd door onze welmeenende bemoeyingen op de jongstgehoudene Synodale vergadering, het rijk der duisternis, van logen en haat, op Gods tijd zal beschamen. Mij dunkt, de zoo welgeschreven Herderlijke brief van de Predikanten te Amsterdam zal Uwer Excellentie niet onaangenaam geweest zijn ²⁸⁾. Zij levert Uwer Excellentie een aangenaam bewijs op, dat de weldadige pogingen van Uwe Excellentie ter bevordering van licht en liefde in ons Hervormd genootschap met den zegen des Allerhoogsten zijn bekroond. Die zegen ruste verder op dezelve, en de Algoede spare U nog een lengte van dagen tot heil van vaderland en kerk!

Ik heb de eer, met gevoelens van diep respect te zijn,

HoogEdelGestrenge Heer!

Uw HEdG. ootmoedige dienaar,

B. NIEUWOLD.

P.S. Zou ook van den Amsterdamschen brief eenige partij kunnen getrokken worden door denzelfden meer algemeen bekend te doen worden? Uwe Excellentie vergeeve mij, dat ik dezen brief met dit postscriptum eindige. Bij de warme zucht voor de goede zaak, vergeeft gij mij, ik weet het, deze wanvoegelijkheid gaarne.

55. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 2 Maart 1836.*

Herv. Eered.

4 Maart 1836 no. 4.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/2137.

Leeuwarden, den 2. Maart 1836.

Ik heb de eer Uwe Excellentie kennis te geven, dat ik tengevolge van den bij hare missive van den 9. February 1836 no. 11 gegeven last tot ontbinding der onwettige bijeenkomsten van de tegenwoordige *Separatisten*, aan den Heer Generaal Majoor, Provinciaal Commandant van Vriesland ²⁹⁾ aanvraag gedaan heb om een detachement militairen, bijvoorbeeld van een officier en dertig manschappen, naar de stad *Sneek* te zenden, ten einde aldaar aanstaande Zaterdag den 5. dezer aan te komen en zich ter dispositie van den Heer Burgemeester dier stad te stellen, om vervolgens te helpen uitvoeren den door mij genomen maatregel tot het uiteen

²⁸⁾ Zie over dien *Herderlijken brief* hiervoor no. 44 en 45.

²⁹⁾ J. G. baron van Sijtzama († 1839); luitenant-generaal, provinciale commandant van Friesland.

doen gaan van de in die stad door de opgemelde Separatisten onwettig gehouden wordende godsdienstige zamenkomsten, niettegenstaande hun waarschuwing gedaan is zich daarvan te onthouden, met bedreiging van 'desnoods door de militaire magt daartoe te worden genoodzaakt, waaraan zekere *Nicolaas Borneman* in de gemelde stad niet alleen geweigerd heeft gehoor te geven, maar zelfs verklaard heeft, dat al wilde men hem daartoe door gevangenis of banden, al ware zulks van den Koning zelve, dwingen, hij daaraan niet gehoorzamen zoude en afwachten zal, wat door militairen dwang aangewend zal worden, als zullende niet zwichten dan voor geweld; welk laatste nu derhalven onvermijdelijk is geworden en tot uitvoering waarvan door mij aan het Stedelijk bestuur van *Sneek* de vereischte voorschriften met aanbeveling van de meest mogelijke gematigdheid en voorzichtigheid zijn gegeven.

Ik kan Uwe Excellentie echter te kennen geven, dat mijns oordeels de enkele vertooning van militairen op de plaats zelve genoeg zal afdoen om het doel te bereiken, zonder dat eenige maatregelen van geweld, als mogelijk eene enkele uiteenjaging zonder meer, noodig zullen wezen, terwijl de waarschuwingen, welke ik in andere steden en grietenijen evenals te *Sneek* aan de Separatisten heb laten doen, vooralsnog het gewenschte gevolg hebben gehad, zoodat hunne bijeenkomsten zich aldaar tenminsten tot een getal van *twintig* personen of minder bepalen.

In de volgende week hoop ik Uwe Excellentie tengevolge harer opgemelde missive van den 9. February laatstleden een algemeen verslag te doen van het door mij in dezen verrigte en van de gevolgen, welke zulks in de onderscheidene steden en grietenijen dezer provincie, alwaar vergaderingen van Separatisten gehouden worden, gehad zal hebben³⁰⁾.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

56. *Missive van den Procureur Crimineel in Friesland
aan den Procureur Generaal, 9 Maart 1836.*

Justitie.

17 Maart 1836 no. 3 *geheim*.

(kopy)

Aan den Heer Procureur Generaal.

Leeuwarden, den 9. Maart 1836.

Naar aanleiding van de bij mij ontvangene rapporten heb ik de eer, UHEG. te berigten, dat gedurende de afgelopen week in

³⁰⁾ Bij missive van den 15. Maart 1836 no. 79/2528 berichtte de Gouverneur den Minister, dat de aanwezigheid van militairen te *Sneek*, evenals de enkele bedreiging met zulk een maatregel in andere steden en grietenijen, het gewenschte gevolg had gehad, zoodat hij thans instructies gegeven had om het detachement weer uit *Sneek* te doen vertrekken [Herv. Eered. 17 Maart 1836 no. 1 *geheim*].

deze provincie niets belangrijks is voorgevallen buiten hetgene op de weekstaten der Heeren Officieren van Justitie is aangebragt.

Uit de onderscheidene op de weekstaten der Heeren Officieren gemelde aanklagten wegens het houden van verbodene bijeenkomsten van godsdienstigen aard, zal het UwHEdG. gebleken zijn, dat dit thans in deze provincie zeer menigvuldig in sommige grietenijen en steden plaats vindt. De stad Sneek echter is hierin wel de voornaamste. Aldaar bestaan twee voorname hoofden, zekere *Nicolaas Borneman* en *Johannes Andriessen*, welke niettegenstaande herhaalde condemnatiën volhouden, en de vergaderingen, ten hunnen huize en onder hun beleid gehouden, gingen dan ook, schoon daartoe wettig aangemaand, niet meer uit elkanderen.

Op Zondag den 28. Febr. ll. was de weigering daartoe meer brutaal, zooals UwHEG. uit het hierbijgaand verslag van den Commissaris van Politie van den 29. dito zien zal³¹⁾, en dit schijnt grond opgeleverd te hebben aan het Provinciaal Gouvernement, om in die stad tot meer krachtige middelen over te gaan. Op Zaterdag den 5. dezer is derwaards vertrokken een militair detachement van dertig man.

Dit intusschen heeft indruk gemaakt, want op den volgenden dag is eene vergadering, ten getale van meer dan zestig personen ten huize van Borneman tezamen gekomen, door den Heer Burgemeester, met den Commissaris van Politie geadsisteerd, ontbonden, met dat gevolg, dat dezelve dadelijk uiteengegaan is, zonder dat het gebruik maken der gewapende magt is noodig geweest.

Terwijl intusschen die vergadering scheidde, is er iemand van de leden geweest, die zich in zeer beleedigende woorden tegen den Koning heeft uitgelaten, Hoogstdenzelfen onder anderen voor eenen *meineedige* verklarende.

Deze persoon is gearresteerd en de zaak wordt bereids geïnstrueerd.

De Procureur Crimineel in Vriesland,
(get.) P. WIERDSMA.

57. *Missive van den Officier van Justitie te Sneek aan den Procureur Generaal, 14 Maart 1836.*

Herv. Eered.

25 Maart 1836 no. 3.

(kopy)

Den Heere Procureur Generaal.

Sneek, den 14. Maart 1836.

Bij de toezending van de wekelijksche lijst der zaken, ingekomen van den 7den tot den 14. dezer, vind ik mij verplicht, aan UwHEdG.

³¹⁾ Blijkens dit verslag gaf Borneman aan den Commissaris van Politie te kennen, „dat hij voor God en zijn geweten het niet konde verantwoorden om dusdanige orde te gehoorzamen, ja al ware zulks ook van den Koning zelve, ja al wilde men hem daartoe dwingen door

eenige nadere inlichting te moeten geven omtrent de zaak, op den staat vermeld onder no. 78. Te weten: de aldaar bedoelde persoon *T. A. Adema*, een der ijverigste en meest woelzieke voorstanders der zoogenaamde Separatisten, heeft zich op Zondag den 6. Maart ll. niet ontzien, om, ter gelegenheid van het dissolveren³²⁾ eener ongeoorloofde bijeenkomst, met zeer veel drift en onder het bezigen van vloekwoorden te zeggen, „dat de Koning, die eerst vrijheid van geweten had beloofd, zijn woord had verbroken, en hij alzoo een *meineedige* was.”

Toen mij van deze uitdrukkingen door een' der agenten van politie, die deze woorden zeer duidelijk had gehoord, rapport werd gedaan, heb ik gemeend, daarvan dadelijk procesverbaal te moeten opmaken, en voorts gerequireerd³³⁾, dat deze zaak nader door den Heer Regter ter Instructie zoude worden onderzocht. Hieraan door het verhooren van den beklaagde en van twee getuigen voldaan zijnde, heb ik de processale stukken toegezonden aan den Heer Procureur Crimineel te *Leeuwarden*, met verzoek, om mij wel te willen onderrigten, hoe in deze naar het oordeel van ZijnEdGestr. verder moest worden gehandeld, en of de Wet van 1 Juny 1830 — Staatsblad no. 15³⁴⁾ — op het onderhavige geval moest worden geacht van toepassing te zijn, ja dan neen? Waarop de Heer Wierdsma mij heeft gerescribeerd³⁵⁾, dat ook zijns erachtens het feit, aan gemelden persoon ten laste gelegd, valt in de termen van evengenoemde Wet, en dat hier alzoo het renvooi ten correctionele³⁶⁾ zal behooren te worden gerequireerd.

Hoezeer nu het bewijs in dezen wel duidelijker zoude kunnen zijn, en het bovendien ook nogal twijfelachtig is, in hoeverre de uitdrukkingen kunnen gezegd worden *in het openbaar* te zijn gebezigd, reken ik het nogthans van belang te zijn om deze zaak met eenige gestrengheid te poursuivreeren³⁷⁾, aangezien hier onder de zoogenaamde Separatisten, en vooral onder de volgelingen van den beruchten *Borneman* hoe langer hoe meer eene woelige en slechte geest begint te heerschen, en het dienvolgens naar *mijne*

gevangenis ofte banden; ja het leven had hij daarvoor over, daar hij God meerder moest dienen dan menschen; en ja, dat men hem zulks wel konde beletten door militaire magt en inkwartiering, doch zulks alsdan door geweld kwam en hij zijn geweten alsdan voor God konde verantwoorden en bevredigen.”

³²⁾ Dissolveeren = ontbinden.

³³⁾ Requireeren = vorderen.

³⁴⁾ *Wet tot beteugeling van hoon en laster en andere vergripen tegen het openbaar gezag en de algemeene rust.*

Art. 1. „Al wie boosaardiglijk en openbaar, op welke wijze ook of door welk middel, de waardigheid of het gezag van den Koning... zal hebben aangerand of den persoon des Konings op gelijke wijze zal hebben gesmaad, gehoond of gelasterd, zal worden gestraft met eene gevangenis van twee tot vijf jaren.”

³⁵⁾ Rescribeeren = terugschrijven.

³⁶⁾ Renvooi ten correctionele = verwijzing naar de correctionele rechtbank. In het toen nog geldige Fransche stelsel van rechtsbedeeling was aan deze rechtbank opgedragen de berechting van lichtere misdrijven — de zwaardere kwamen voor het Hof —, terwijl zij ook dienden als beroepsinstantie, ingeval de vrederechter boete opgelegd had.

³⁷⁾ Poursuiveeren = vervolgen.

wijze van zien noodzakelijk wordt, om in dezen met eenigen nadruk te handelen en om deze woelzieke menschen te doen zien, dat men het Hoofd van den Staat niet straffeloos mag hoonen ³⁸⁾).

De Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Sneek,
(get.) A. DE KETH.

58. *Circulaire van den Gouverneur van Friesland aan de Gemeentebesturen in zijn provincie,*
16 Maart 1836.

Herv. Eered.

19 Maart 1836 no. 6.

(gedrukt)

Provinciaal Blad van Vriesland.

no. 28.

Missive van den Staatsraad Gouverneur aan de stedelijke en grietenij-besturen van den 16. Maart 1836 no. 79/2595, betrekkelijk de onwettige bijeenkomsten der Separatisten.

In sommige steden en grietenijen dezer provincie zijn de zoogenaamde *Separatisten* op daartoe door mij gedane aanschrijving gewaarschuwd geworden, om hunne onwettige bijeenkomsten te staken, met bedreiging, dat bij het onverhoopt voortduren hunner vergaderingen, dezelve door den sterken arm en desnoods door middel van militaire magt zouden worden ontbonden, hetgeen, met uitzondering van eene stad, werwaarts dan ook militairen gezonden zijn, het gewenschte gevolg heeft gehad.

Het is mij echter bekend geworden, dat de bedoelde vergaderingen nu in andere gemeenten gehouden worden als in welke de opgemelde maatregel genomen is, en ik heb de eer UEd.Achth. uit dien hoofde, onder herinnering aan mijne vertrouwelijke circulaire van den 19. January 1836 no. 4, aan te schrijven, om dergelijke onwettige bijeenkomsten van *Separatisten*, buiten het opmaken van proces-verbaal en verzending van hetzelfde aan den bevoegden Officier van Justitie, nog bovendien door uwe zorg te doen ontbinden en tot dat einde de zamengekomenen te doen uiteengaan, ter uitvoering van welken maatregel van de veldwachters en politiebedienden in de eerste plaats gebruik kan worden gemaakt, doch waartoe, indien het noodig is, ook een detachement militairen naar uwe Gemeente zal worden gezonden, zoodra door UEd.Achth. daartoe aanvraag wordt gedaan of wanneer ontvangene rapporten de noodzakelijkheid van dergelijken maatregel mogen doen zien.

³⁸⁾ Bij missive van 9 Mei 1836 no. 342 deelt de Officier aan den Procureur Generaal mede, dat Adema bij vonnis van den 5. Mei is „geabsolveerd en ontheven van de tegen hem ingebragte beschuldiging”, wjl „naar het gevoelen des regters het criterium van het *boosaardige* en *openbare* niet zoodanig in allen deele aanwezig was als wel vereischt wordt om art. 1 der Wet van 1 Juny 1830 te kunnen toepassen” [Herv. Eered. 24 Mei 1836 no. 17].

Ten einde de bij deze gegevene voorschriften niet worden verijld, zal het noodig zijn, dat op de bij UEd.Achth. bekende *Separatisten* en de plaatsen van derzelver bijeenkomsten een naauwkeurig toezigt worde gehouden, ten einde geene onwettige vergadering van hen plaats hebbe, zonder dat het oogenblikkelijk aan UEd.Achth. bekend zij en daartegen *tijdig* maatregelen, in voege voorschreven, worden genomen.

Zoodra in uwe Stad of Grietenij het geval zal bestaan, dat werkelijk de uitvoering dier maatregelen te pas komt, zal ik van UEd.Achth. een omstandig en naauwkeurig verslag van het voorgevallene tegemoet zien.

De Staatsraad, Gouverneur van Friesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

59. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 17 Maart 1836.*

Herv. Eered.

19 Maart 1836 no. 6.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/2645.

Leeuwarden, den 17. Maart 1836.

Ingevolge het slot mijner missive van den 2e dezer no. 79/2137 en in vervolg op die van den 15. daaraanvolgende no. 79/2528, heb ik de eer Uwe Excellentie kennis te geven, dat de bedreiging van desnoods door militairen te zullen doen uiteengaan de onwettige zamenkomsten van de *Separatisten*, een goed gevolg heeft gehad in de steden *Bolsward* en *Leeuwarden*, zoomede in de grietenijen *Achtkarspelen*, *Barradeel*, *Dantumadeel*, *Ferwerderadeel*, *Kollumerland* en *Tietjerksteradeel*, in welke gemeenten benevens *Sneek* die maatregel genomen is, zoodat alleen naar deze laatste stad een detachement militairen heeft behoeven te worden gezonden, hetwelk ook reeds weder vandaar is vertrokken, gelijk Uwe Excellentie uit mijne laatstgemelde missive zal hebben gezien.

Het is mij echter gebleken, dat de onwettige bijeenkomsten der Separatisten zich tengevolge der in voormelde steden en grietenijen genomene maatregelen naar elders hebben verplaatst en in naburige gemeenten zijn gehouden geworden, alwaarom daartegen door mij aan alle de stedelijke en grietenije besturen eene algemeene aanschrijving bij Provinciaal Blad is gedaan, waarvan een exemplaar hierbij is gevoegd.

Ik moet echter hierbij de opmerking maken, dat door het voorschrevene de *onwettige* vergaderingen wel worden geweerd, maar dat niettemin bijeenkomsten van niet meer dan *twintig* personen blijven voortduren, waarvan het gevolg is, dat thans in onderscheidene plaatsen zoo veel meer bijeenkomsten worden gehouden als noodig worden geacht om alle belanghebbenden daaraan te doen

deelnemen zonder in de termen der strafwet te vallen; werkelijk is daardoor in het *wezen der zaak zelve* geene verandering teweeggebracht; waarop ik gemeend heb, de aandacht van Uwe Excellentie wel bijzonder te moeten vestigen.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

60. *Verslag van den Gouverneur van Friesland aan den Koning, 18 April 1836.*

Justitie.

10 Juni 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

*Extract uit het verslag van den Staatsraad,
Gouverneur der provincie Vriesland over 1835.*

Sire!

Aan Uwe Majesteit ingevolge artikel 6 mijner instructie verslag zullende doen van al hetgeen mij gedurende het laatstverloopen jaar in de uitoefening mijner ambtsbezigheden belangrijk is voorgekomen, heb ik aan Hoogstdezelve geene bijzonderheden te vermelden, welke eene algemeene of kenbare invloed op den volksgeest uit(ge)oefend of meer bijzonder, op het (een) of ander gedeelte der aan mij toevertrouwde administratie gewerkt hebben; rust en orde hebben ongestoord in dit gewest bestaan; de administratie heeft eenen regelmatigen gang gehouden, de wetten en bestaande bepalingen eene behoorlijke uitoefening en geen tegenstand ondervonden, welke tot botsingen aanleiding konden geven.

Indien hierop eenige uitzondering te maken ware, zoude ik de woelingen moeten noemen, welke in de laatste tijden door de z.g. Separatisten zijn veroorzaakt.

Sedert lang bestonden in sommige streken van deze provincie, gelijk elders, eenige dweepachtige Christenen, welke van tijd tot tijd bij sommige hunner oefeningen hielden. Deze bijeenkomsten waren weinig talrijk en hadden geene kenmerken van eenige onrust te doen geboren worden. Naarmate echter in andere provinciën, vooral in het naburig Groningen, soortgelijke godsdienstige bijeenkomsten met meer overdrevenheid plaats grepen, namen dezelve ook hier toe. Maar toen de afgezette predikant *De Cock* zich te *Smilde* nederzette en vandaar deze provincie doorliep, en vervolgens de insgelijks afgezette predikant van *Drogeham*, *S. van Velsen*, geene pogingen onbeproefd lieten om hunne volgelingen tot afscheiding van het bestaande Hervormde kerkgenootschap aan te sporen, vormden zich geregelde godsdienstige bijeenkomsten, in welke sprekers benoemd, ouderlingen en diakenen aangesteld en door *De Cock* en *Van Velsen* bevestigd, kinderen gedoopt en ledematen aangenomen wierden. Sommigen van deze zooge-

naamde gemeenten adresseerden zichzelve aan Uwe Majesteit met het verzoek om tot het vormen van een bijzonder genootschap geautoriseerd te worden ³⁹⁾.

Zoodra ik van het bestaan dezer godsdienstige bijeenkomsten kennis kreeg, heb ik daartegen doen waken, maar het opmaken van processen-verbaal en beboetingen, dientengevolge door de regtbanken uitgesproken, vermogten niets om dezelve tegen te gaan; zij namen integendeel toe, zoodat ik, vooral na kennis bekomen te hebben van Uwer Majesteits rescript van den 10. December 1835 no. 71 en de daarop gegronde instructiën, met meer nadruk gehandeld en last gegeven heb, die ongeoorloofde bijeenkomsten uiteen te doen gaan, met bedreiging dat, voor zooveel desnoods, de militaire arm zoude gebruikt worden om de bevelen van de hooge overheid te doen eerbiedigen. Deze maatregel had op de meeste plaatsen het gewenschte gevolg, behalve in de stad Sneek, waar eenen zich noemenden *N. Borneman* aan de stedelijke regering te kennen gaf, dat hij niet verkoos zich van het houden van godsdienstige bijeenkomsten ten zijnen huize te onthouden, dat, al ware het dat Uwe Majesteit zelve hem dat gelaste, hij daaraan niet zoude voldoen en dat hij verder afwachten zou, wat men door geweld en militaire magt daartegen zoude willen ondernemen.

Ik heb toen met overleg van den Heer Generaal Majoor Provinciaal Kommandant, een detachement van het garnisoen alhier naar *Sneek* gezonden en de noodige instructiën aan den Heer Burgemeester gegeven, om met de meeste voorzigtigheid en gematigheid, maar tevens met de nodige klem en vastheid te zorgen, indien bij den genoemden *Borneman* eene ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomst gehouden wierd, dezelve uit den anderen te doen gaan. Dit had dan ook plaats, als wanneer bij die man eene godsdienstige vereeniging van 60 à 70 personen gehouden wierd, doch welke op de eerste aanmaning van den Heer Burgemeester uit elkander gegaan is, zonder dat het nodig geweest is, daartoe eenig geweld te gebruiken. Ik heb echter het detachement nog eenige dagen te *Sneek* laten blijven en hetzelfde niet ingetrokken dan nadat ik de verzekering ontvangen had, dat de volgende Zondag geene ongeoorloofde bijeenkomst ten huize van *Borneman* of elders plaats had gehad. Deze militaire demonstratie heeft dus hier het doel bereikt, maar dit laat niet na, dat de verstoorde gemeenten zich elders en vooral ten plattenlande op afgelegen plaatsen weder zoeken te vereenigen, en het is uiterst moeilijk hiertegen te waken of de bijeenkomsten intijds te beletten of te verstooren,

³⁹⁾ *Adres aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, om handhaving hunner regten, in de vrije uitoefening der Gereformeerde godsdienst, welke hun in de Grondwet wordt gewaarborgd, door de Afgescheidene gemeenten in de provincie Vriesland, 1835.* Dit rekwest d. d. 21 Dec. 1835 — in originali aanwezig: Herv. Eered. 23 April 1836 no. 10 — was onderteeekend namens de volgende gemeenten: Sneek (N. Borneman, A. J. Harstra, J. Andriessen), Bolsward (R. J. Mobach), Drogham (S. R. Storm, F. H. Uitterdijk), Minnertsga (J. J. Tjessinga, F. J. de Valk), Sexbierum (K. J. de Vree, J. Haitsma), Blija (B. J. Amelander, M. S. Mellema), Ferwerd (D. M. Buursma, L. K. Hogen-dijk), Marrum (P. J. Ferwerda), Burum (R. D. Hamming, P. R. Lint-horst), Leeuwarden (J. L. Fokkens, S. G. Algra).

vooral dewijl dezelve nu sedert kort zeer laat in den avond of ook wel des nachts gehouden worden. In verreweg de meeste plaatsen echter, waar zich Separatisten bevinden, hebben zij zich tegen wettige vervolgingen gedekt door het getal hunner samenkomsten te vermeerderen en te zorgen, dat in elke vergadering het getal leden nimmer dat bereike, hetwelk bij de wet als ongeoorloofd beschouwd wordt; en op die wijze worden de bedoelingen der voorgeschreven maatregelen in de daad illusoir gemaakt. Uit de bij mij ingekomen rapporten blijkt het, dat onlangs in Ferwerderadeel op dezelfde Zondag *tweeëntwintig* bijeenkomsten van Separatisten hebben plaats gehad, dan waarvan niet één eenige boven het getal van twintig personen behelsde. En hierin wordt met zooveel zorg te werk gegaan, dat, gelijk men mij verzekert, genummerde kaartjes voor elke bijzondere vergadering worden uitgegeven, ten einde zeker te zijn, dat het bepaalde getal niet te boven gegaan worde.

Dit laat echter niet na, dat nog van tijd tot tijd ongeoorloofde bijeenkomsten plaats hebben en wanneer dezelve ontdekt worden, de bestaande bepalingen alsdan toegepast worden. Maar die toepassing bereikt niet altoos het doel, en de door de regtbanken opgelegde boeten, niet zelden tegen personen uitgesproken moetende worden, welke onvermogen zijn om dezelve te betalen, dekt een door de bevoegde plaatselijke autoriteit teregt afgegeven certificaat van onvermogen de gecondemneerden tegen verdere vervolgingen. Het zoude te wenschen en in het onderhavige geval nogal van invloed zijn, indien de bedoelde condemnatiën in geval van armoede met lijfswang konden vervolgd worden, zooals zulks onlangs ten aanzien van gecondemneerden wegens het wederregtelijk schoolhouden en wegens overtredingen van de *Pharmacopea Belgica* ⁴⁰⁾ door den Heer Minister van Financiën geautoriseerd is geworden.

Zeer wenschelijk schijnt het, dat ten aanzien van hun, die zich van het bestaande Hervormde genootschap wenschen af te scheiden, maatregelen hetzij van vergunning op bepaalde voorwaarden of van meer krachtdadige beteugeling genomen worden; want schoon ik geen reden heb om te geloven, gelijk hier sommigen stellig doen, dat die woelingen met staatkundige inzichten tezamen hangen of door de Roomsche Katholyken angevuurd en aangemoedigd worden, is het echter niet tegen te spreken, dat onder het minverlichte gedeelte der inwoners een geest van twijfeling in het godsdienstige en van tegenstand aan het openlijk gezag geboren en aangemoedigd wordt, en dat eenige weinigen, den naam van gewetensdwang misbruikende, twist en tweedragt zaaijen, waarvan de gevolgen schadelijk zouden kunnen worden, gelijk dezelve reeds vele oneenigheden in familiën en achteruitgang van huisselijke belangen hebben doen geboren worden.

Leeuwarden, 18 April 1836.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

⁴⁰⁾ *Pharmacopea belgica* = de nederlandsche verzameling van voorschriften tot bereiding van artseneijmiddelen, door wettelijke bepalingen verbindend verklaard.

61. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 24 Mei 1836.*

Justitie.

10 Juni 1836 no. 1 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 18. 's Gravenhage, den 24. Mei 1836.

Bij missive van den Heer Secretaris van Staat van den 14. dezer no. 50 heeft Zijne Majesteit ons doen toekomen het nevensgevoegd extract uit het verslag van den Staatsraad, Gouverneur der provincie *Vriesland*, over 1835, met betrekking tot de zoogenaamde *Separatisten*, zoo tot informatie, als om gezamenlijk daaromtrent te dienen van consideratiën en advies, *voor het geval, dat des Gouverneurs beschouwingen daartoe aanleiding mogten geven.*

Dit geval komt mij voor niet te bestaan, maar ik laat het oordeel deswegens gaarne aan Uwe Excellentie over en zal bij de terugzending van het extract de mededeeling daarvan tegemoet zien.

Eene bijzonderheid heeft echter mijn aandacht bijzonder tot zich getrokken; namelijk dat men in *Vriesland* van opinie schijnt te zijn, dat de condemnatiën tot boeten door de regtbanken tegen de leiders van de vergaderingen der Separatisten uitgesproken, in geval van onvermogen tot betaling, *niet* door lijfswang zoude(n) kunnen vervolgd worden. In *Gelderland* althans meen ik, dat men het middel van lijfswang werkelijk heeft aangenomen⁴¹⁾.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

62. *Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 1 Juni 1836.*

Justitie.

10 Juni 1836 no. 1 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 721. 's Gravenhage, den 1. Juny 1836.

Hiernevens heb ik de eer aan Uwe Excellentie terug te zenden het extract uit het aan den Koning ingediende verslag van den

⁴¹⁾ Bij missive van 15 Dec. 1835 vroeg de betrokken Ontvanger der Registratie aan den Gouverneur van Gelderland, of er lijfswang mocht worden toegepast bij de inning van geldboeten van J. Walraven en C. van Nieuwenhuizen te Vuren. De Gouverneur zond die vraag den 24. Dec. d. a. v. door aan den Minister van Financiën en deze op zijn beurt bij missive van 27 Dec. 1835 aan den Minister van Eeredienst. De laatste antwoordde, dat hij lijfswang in het algemeen verkieslijker achtte dan beslaglegging op bezittingen [Herv. Eered. 6 Jan. 1836 no. 1 geheim].

Heer Gouverneur der provincie Vriesland over het jaar 1835, hetwelk mij medegedeeld is bij Uwer Excellentie geheime missive van den 25. Mey ll. no. 4.

Het eenige punt, dat daarin mijne aandacht meer bijzonder tot zich getrokken heeft, betreft de executie der condemnatiën, ter zake van onwettige godsdienstige bijeenkomsten uitgesproken, en de vraag of tegen onvermogene veroordeelden te dier zake het middel van *lijfswang* niet zoude behooren te worden aangewend. Hieromtrent heb ik de eer Uwe Excellentie te berigten, dat ik reeds in het laatst van het afgeloopene jaar noodig geoordeeld heb naar de uitvoering dezer vonnissen opzettelijk onderzoek te doen, waaruit mij toen is gebleken, dat daaraan alom met behoorlijken ernst de hand gehouden werd; — dat verreweg het grootste gedeelte der geïncurreerde⁴²⁾ geldboeten waren betaald, en dat hier en daar daartoe zelfs het middel van *lijfswang* was gebezigd; — dat er wel is waar eenige weinige dier condemnatiën uit hoofde van volkomen onvermogen buiten gevolg waren gebleven, doch dat het getal daarvan *destijds* zoodanig gering was, dat ik het niet noodig geoordeeld heb, om op de aanwending der *contrainte par corps*⁴³⁾ aan te dringen, waartoe ik anders voornemens was geweest de tusschenkomst Uwer Excellentie te verzoeken. Het komt mij echter van belang voor, dat er bij voortduring voor de rigtige uitvoering dezer vonnissen met gepaste gestrengheid worde zorg gedragen, en wanneer het aantal van onvermogene veroordeelden zoozeer mogt aangroeijen, dat de ingestelde vervolgingen over het algemeen als illusoir zouden moeten worden aangemerkt, hetgeen ik echter tot nog toe geene reden heb aan te nemen, zoude het mij mede wenschelijk voorkomen, dat de gevallen condemnatiën ook door middel van *lijfswang* werden gehandhaafd en ten uitvoer gelegd.

Voor het overige schijnt het mij toe, dat de staat van zaken in de provincie Vriesland in het gemelde verslag met nauwkeurigheid is opgegeven, zonder dat hetzelfde mij tot eenige bijzondere bedenkingen aanleiding gegeven heeft, dan alleen, dat uit het *toenemend* aantal der bijeenkomsten ten getale van slechts *negentien* personen aan de eene zijde wel blijkt, dat de regterlijke uitspraken op dit stuk niet geheel zonder gevolg zijn gebleven, maar aan de andere zijde ook tevens, dat dezelve niet genoegzaam afdoende zijn om den voortgang van het kwaad te stuiten, waartoe zoowel daar als elders al meer en meer eene ernstige tusschenkomst van het hoog gezag schijnt te worden vereischt.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,

A. W. PHILIPSE.

⁴²⁾ Incurreeren = oploopen.

⁴³⁾ Contrainte par corps = lijfswang.

63. *Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 10 Juni 1836.*

Justitie.

10 Juni 1836 no. 1 geheim.

(minuut)

Aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

In antwoord op U.E. letteren van den 24. Mei l.l. no. 18, betrekkelijk het aan onze beider departementen medegedeeld extract uit het verslag van den Gouverneur van Vriesland over 1835, ten aanzien der zoogenaamde Separatisten, heb ik de eer U.E. te berigten, dat ik mij geredelijk kan vereenigen met Haar gevoelen, dat de beschouwing van den Gouverneur in dat stuk voorkomende, tot geene bijzondere consideratiën aanleiding geeft, en mitsdien door ons blootelijk voor informatie zal kunnen worden aangenomen.

Het door den Gouverneur aangevoerde met opzigt tot de aanwending van het middel van den lijfswang tegen onvermogenen had ook mijne bijzondere aandacht tot zich getrokken, en heb ik het diensgevolge niet ondienstig geacht den Prokureur Generaal opgemeld verslag mede te deelen, van welken ambtenaar ik den brief ontvangen heb, te deze in afschrijft gevoegd, en waaruit U.E. zal gelieven te zien, dat er voor het tegenwoordige nog geene dringende redenen bestaan om te dezer zake eenige voorzieningen daar te stellen.

De stukken, mij bij U.E. opgemelde missive geworden, gaan hierbij terug.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

64. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 7 Juli 1836.*

Herv. Eered.

9 Juli 1836 no. 1.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

no. 79/6349.

Leeuwarden, den 7. July 1836.

Nadat ik op de berigten van herhaalde verboden bijeenkomsten der Separatisten in de grietenij *Wymbritseradeel*, welke in de laatste weeken zoodanig in talrijkheid zijn toegenomen, dat de laatste door 175 à 250 personen bijgewoond worden, den Heer Grietman ⁴⁴⁾

⁴⁴⁾ Mr S. baron van Welderen Rengers (1799—1870); grietman, burgemeester van Wymbritseradeel; 1830—1842 lid van de Tweede Kamer; 1845—1850 lid van de Eerste Kamer; lid van de Gedeputeerde Staten van Friesland.

had uitgenoodigd om de voornaamsten van die Separatisten te waarschuwen om hunne ongeoorloofde bijeenkomsten te staken of tot het bij de wet niet verboden getal te bepalen, terwijl wanneer daaraan niet werd voldaan en men voortging de vergaderingen boven het getal te houden, de militaire magt zoude moeten worden gebezigd om die vergaderingen uiteen te doen gaan, ontving ik van den Heer Grietman kennisgeving, dat hij in zijn gedane waarschuwing niet alleen niet was geslaagd, maar dat zelfs eenige van die Separatisten — daaronder den reeds bekenden *Nicolaas Borneman* — aan den Heer Grietman bij geschrifte hadden te kennen gegeven, dat zij besloten hebben zich *niet* te onderwerpen, zooals dan ook weder op den 2e dezer eene verboden bijeenkomst te *Scharnegoutum* had plaats gehad van 170 à 180 personen.

Ik heb mij mitsdien uit krachte van de daartoe gouvernementewege gegeven last gedrongen gezien, van den Heer Generaal Majoor, Provinciaal Kommandant van Vriesland een detachement militairen van 60 à 70 man benevens een officier te vragen, die zich op Zaterdag den 9. dezer in het dorp *Scharnegoutum*, grietenij Wymbritseradeel, zullen bevinden en zich stellen ter beschikking van den Heer Grietman van *Wymbritseradeel*, en om, bijaldien op de komst van deze militairen de voorgenomen bijeenkomst der Separatisten mag worden verplaatst naar een der dorpen in de naburige grietenijen *Hennaarderadeel* of *Rauwerderhem*, dan ook aldaar op aanvraag van de Heeren Grietmannen van die grietenijen adistentie tot het doen uiteengaan van die bijeenkomsten te verleen⁴⁵).

Ik heb de eer Uwe Excellentie van deze door mij genomene maatregel kennis te geven.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

65. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 15 Juli 1836.*

Staatssecr.

1836 la. Y 22 geheim.

Aan den Koning.

no. 3 geheim.

's Gravenhage, den 15. July 1836.

Commissoriaal van den 10. July 1836 no. 14
in verband met het commissoriaal van den
9. dezer no. 16.

Rapporten van het Departement voor de
zaken der Hervormde Kerk en van het De-

⁴⁵) Den 10. Aug. 1836 no. 79/7481 bericht de Gouverneur, dat het zenden van militairen naar *Scharnegoutum* „de gevolgen heeft gehad, dat sedert dien tijd geene ongeoorloofde bijeenkomsten van Separatisten aldaar hebben plaats gehad”, en dat hij daarom het detachement „vooreerst” heeft doen intrekken [Herv. Eered. 12 Aug. 1836 no. 2].

partement van Oorlog, daarbij overleggende afschriften eener missive van den Gouverneur van *Vriesland* van den 7. dezer maand omtrent de door hem genomene maatregelen ten aanzien van verbodene godsdienstige bijeenkomsten in de grietenij *Wymbritseradeel* ⁴⁶⁾).

Het rapport aan Uwe Majesteit op het commissoriaal van den 9. dezer maand no. 16 reeds gesteld zijnde, toen mij het commissoriaal van den 10. daaraanvolgende no. 14 gewierd, zij het mij geoorloofd het laatstgemelde onder gelijktijdige aanbieding van het eerstbedoelde rapport ⁴⁷⁾ afzonderlijk te behandelen.

De brief van den Gouverneur van *Vriesland*, welke bij de onderwerpelijke op mij commissoriaal gestelde rapporten der Departementen voor de Hervormde Kerk en van Oorlog kopyelijk aan Uwe Majesteit werd overgelegd, is ook door mij onder dagteekening van den 9. dezer maand no. 2 geheim in originali aan Hoogstdezelve aangeboden geworden, terwijl ik de eer heb gehad denzelden bij missive van den Secretaris van Staat van den 11. dezer geheim la. E 22 vanwege Uwe Majesteit terug te ontvangen.

De persoon van *Nicolaas Borneman*, welke in dien brief wordt genoemd, zal wel dezelfde zijn als die, welke vermeld werd in een brief van den Gouverneur van *Vriesland* van den 2e Maart ll., welken brief ik de eer had bij geheim rapport van den 5. Maart daaraanvolgende no. 1 aan Uwe Majesteit mede te deelen.

Toenmaals vond de Gouverneur van *Vriesland* zich ook verplicht, tot ontbinding casu quo van onwettige bijeenkomsten te *Sneek*, waar genoemde persoon mede op den voorgrond trad, aanvrage te doen aan den Provinciale Kommandant van *Vriesland*, om naar de stad *Sneek* tot bedoelden einde eenige militairen te detacheren.

Blijkens de kennisgeving, welke ik onder dagteekening van den 22. Maart ll. no. 69 ontving, had Uwe Majesteit zich vereenigd met een omtrent dat onderwerp door de Departementen van Justitie en van Hervormde Eeredienst uitgebragt gemeenschappelijk rapport van den 14. en 19. Maart, volgens hetwelk aan beide Departementen was voorgekomen, dat de Gouverneur van *Vriesland* had gehandeld overeenkomstig de instructiën, waarvan hij was voorzien, zoodat in de door hem genomene maatregelen naar het gevoelen van beide Departementen kon worden berust.

De destijds genomene maatregelen hadden het gewenscht gevolg en ik voed de hoop, dat van de gewapende magt thans evenmin gebruik zal behoeven te worden gemaakt. In allen gevalle schijnt de Gouverneur mij toe te hebben gehandeld in denzelfden geest, waarmede vroeger gelijke maatregelen werden genomen, en die geacht zijn met de instructiën, waarvan de Gouverneur is voorzien, te strooken.

Dewijl intusschen sedert Uwer Majesteits Besluit van den 5.

⁴⁶⁾ Deze rapporten behelzen niets dan de eenvoudige mededeeling van het bericht van den Gouverneur van Friesland [Staatssecre. 1836 la. Y 22 geheim].

⁴⁷⁾ Zie hierna no. 91.

dezer maand — Staatsblad no. 42 — ook in *Vriesland* bekend zal zijn geworden, schijnt het mij noodwendig toe af te wachten, welken invloed dat Besluit ook op de aangelegenheid, waarvan in dit rapport de rede was, zal uitoefenen ⁴⁸⁾).

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelfden,
De Secretaris Generaal,
C. VOLLENHOVEN.

66. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 24 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

26 Sept. 1836 no. 2 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk.

no. 79/9078.

Leeuwarden, den 24. September 1836.

Van den Heer Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg te Heerenveen ontving ik den 20. dezer het berigt, hetwelk door den Heer Grietman van *Aen(g)wirden* ⁴⁹⁾, die deswegens door mij is gehoord, wordt bevestigd, dat de voormalige predikant Van Velzen zich op aanstaande Zondag den 25. dezer naar den dorpe *Tjalleberd* in genoemde grietenij zal begeven, om in het bijzijn van eene aanzienlijke schare zoogenaamde Separatisten, waarvan men het getal op 200 à 300 begroot, ouderlingen en diakenen te bevestigen en tevens bij die gelegenheid den Doop en het Avondmaal te bedienen.

Opgemelde autoriteiten, die magt die ter hunner beschikking staat ongenoegzaam achtende om de uitvoering van de bestaande voorschriften tot wering van dusdanige bijeenkomsten te doen verzekeren, heb ik het noodig geacht, mede op grond van art. 29 mijner instructie, den Heer Generaal Majoor, Provincialen Commandant, te verzoeken een detachement van 30 à 40 manschappen met het noodige getal officieren naar het dorp *Tjalleberd* te doen marcheren en zich ter beschikking van den Heer Grietman van *Aen(g)wirden* te stellen, die tevens door mij is verzocht zich ten dezen met den Heer Officier van Justitie te concerteren ⁵⁰⁾.

Overigens zijn door mij met den Heer Generaal Majoor, Provinciaal Commandant, zoodanige schikkingen beraamd, dat gemeld detachement aanstaande Zondag den 25. dezer tegen negen uur des

⁴⁸⁾ Het K. B. van 5 Juli 1836 veranderde aan de situatie in Friesland feitelijk niets.

⁴⁹⁾ W. H. Bouricius van Idema (1797—1884); militair; lid van de Prov. Staten van Friesland tot 1850; 1828—1851 grietman van Aengwirden.

⁵⁰⁾ Zich concerteeren = overleg plegen, zich verstaan.

morgens op eene met het Bestuur geconvenieerde ⁵¹⁾ plaats zal zijn aangekomen; terwijl tevens de Heer Grietman door mij is aangeschreven om bij het casu quo ⁵²⁾ uiteen doen gaan der voorgenomene vergadering alle de voorgeschrevene bepalingen in acht te nemen, en, zoo het onverhoopt noodig mogt zijn van de militaire magt gebruik te maken om de door ZEdAchtb. tot het uiteengaan der vergadering te geven last te doen eerbiedigen, alsdan met de meeste voorzichtigheid en gematig(d)heid te werk te gaan en geen geweld te gebruiken, dan wanneer zulks onvermijdelijk zal zijn om het doel te bereiken ⁵³⁾.

Nog geïnformeerd zijnde, dat in het dorp *Oenkerk*, grietenij Tiejerksteradeel, voortdurend ongeoorloofde bijeenkomsten van Separatisten plaatshebben, niettegenstaande tegen dezelve meermalen processen verbaal zijn opgemaakt en dezelve aangemaand zijn uit den anderen te gaan zonder daaraan te voldoen, heb ik insgelijks mij met den Heere Generaal Majoor, Provinciaal Commandant, geconcentreerd, om ook derwaarts een detachement van een officier en 20 manschappen heen te zenden om zoo noodig de bijeenkomst der Separatisten aldaar op aanstaande Zondag den 25. dezer te noodzaken uit elkander te gaan.

Ik heb de eer Uwe Excellentie van de door mij te dezen genomene maatregelen te informeren.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

67. *Procesverbaal opgemaakt door den Grietman van Aengwirden, 25 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

7 Oct. 1836 no. 12.

(kopy) *Proces-verbaal
wegens het uiteen doen gaan van eene vergadering van Separatisten te Tjalleberd, grietenij Aengwirden.*

Op heden den vijf en twintigsten dag der maand September des jaars een duizend acht honderd zes en dertig,

Na vooraf de zekerheid te hebben erlangd nopens het houden van na te melden aanzienlijke vergadering van Separatisten en deswegens tegens heden aanvraag gedaan te hebben tot het bekomen van de noodige militaire adsistentie,

Hebben wij, Willem Hendrik Bouricius van Idema, grietman van Aengwirden, geadsisteerd met onzen Secretaris, ons begeben, *Eerstelijk* naar de nieuwe brug onder Terband, en aldaar om

⁵¹⁾ Geconvenieerd = overeengekomen.

⁵²⁾ Casu quo = als dat geval zich voordoet.

⁵³⁾ Den 5. Oct. 1836 verzocht de Gouverneur den Provincialen Commandant, het detachement weer naar Leeuwarden te doen terugkomen [Herv. Eered. 7 Oct. 1836 no. 12].

8½ uur des morgens gerecipieerd een detachement militairen, bestaande uit 1 officier, 36 manschappen en 3 onderofficieren en 1 tamboer, ter onzer dispositie gesteld door Z.E. den Heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, ingevolge ontvangene missive van den 23. dezer j.l. no. 79/9073; en *voorts* vandaar, na alvorens het een en ander met den Heer Officier van het detachement geregeld te hebben, naar den dorpe Tjalleberd in de nabijheid van het gebouw, waar de bedoelde vergadering stonde gehouden te worden.

Aldaar om ruim 9 uur aangekomen, wierd bevonden, dat de welbedoelde vereeniging van Separatisten bereids plaats had, volgens aldaar ontvangene mededeeling van de politiebeambten, ten getale van ruim drie honderd personen onder het gehoor van den afgezetten predikant Van Velzen.

Nadat het voorbedoelde detachement militairen tot in de nabijheid was genaderd, hebben wij, vergezeld van twee politiebeambten der grietenij en vier justitiedienaren, door den Heer Officier van Justitie bij de Regtbank te Heerenveen insgelijks op onze aanvraag ter onzer beschikking gesteld, ons verders begeven in de gehouden wordende vergadering en aldaar, na met moeite doorgedrongen te zijn tot in de nabijheid van genoemden Van Velzen, die zich in het gebed bevond, en hetwelk spoedig bij onze aankomst eindigde, in de *eerste* plaats aan den spreker gevraagd wien hij was, — waarop door hem wierde geantwoord: Van Velzen, woonende te Leeuwarden, houdende op verzoek van aanwezigen eene godsdienstige vergadering.

Gevraagd of er zich ook personen aanwezig bevonden onder de benaming van ouderlingen en diakenen, — hierop wierde door de personen zelven geantwoord als: door eenen Pieter Ottes de Jong, koopman te Wolvega, en Hendrik Jans Wind, boer te Rottum, „*wij zijn ouderlingen*”, door Jan Libbes Bouma, boer te Rottum, Jan Bonnes de Jong, timmerman te Wolvega, en IJsebrand Jans Veenstra, verwer tot Joure, „*wij zijn diakenen*”; hebbende zich als eigenaar van het gebouw opgegeven Hendrik Johannes Abel, van bedrijf bokmaker of scheepstimmerman.

Hierna is door ons aan Van Velzen te kennen gegeven, dat dusdanige vergaderingen ongeoorloofd waren als bij de wet verboden, hetgeen hij betuigde van niet te weten; waarop door den Secretaris is voorgelezen art. 291 van het Wetboek van Strafrecht; wijders hem, Van Velzen, uitnoodigende om de vergadering te verzoeken van uiteen te gaan, — waarop hij betuigde geene de minste bevoegdheid te hebben. Na zulks hebben wij hem en alle de aanwezigen verzocht om uiteen te gaan, hetgeen tot driemaal zonder eenig gevolg door ons is herhaald geworden, zeggende Pieter Ottes de Jong, „wij gaan niet uiteen, maar zullen alles afwachten.” Alstoen hebben wij verklaard, dat aangezien aan onze gedane uitnoodigingen geen gevolg wierd gegeven, wij in de on-aangename verplichting waren gesteld, gebruik te moeten maken van de militaire magt, ter onzer beschikking in de nabijheid aanwezig.

Om zoo doenlijk onmiddellijk meerdere indruk op de vergadering te veroorzaken, lieten wij het detachement, aanwezig op eene afstand van nagenoeg drie minuten, met slaande trom aanrukken.

Voor het gebouw — in tegenwoordigheid van eene groote schare nieuwsgierigen — halt gehouden hebbende, wierd een twaalfstal van het detachement aan de achteringang der schuur geplaatst en de politie- en justitiedienaren aan de voordeur, die wij hadden doen openen; alstoen hebben wij, vergezeld van den Officier van het detachement, ons opnieuw in de vergadering begeven en allen tot eene ongedwongene verwijdering nogmaals verzocht, welk verzoek door den Heer Officier met nadruk in gepaste be-woordingen wierde herhaald.

Daar alles vruchteloos bleef, gaf ik bevel aan de dienaren van politie en justitie, in onze nabijheid tegenwoordig — (na) vooraf allen, zoo ook de militairen, tot eene bedaarde handeling in tijd van nood te hebben gelast — om door geweld de vergadering uiteen te doen gaan, onder bijvoeging: „pak aan!”, — hetgeen eindelijk het gewenschte gevolg had, daar allen zich nu met spoed, ja zelfs met overhaasting uiteen begaven door onderscheidene geopend wordende uitgangen in de schuur en door de deur in het voorhuis, alwaar in het eerst twee of drie personen eenigszins met geweld door de dienaren van justitie naar buiten wierden gebracht.

Zonder dat er eenig het minst gebruik van de bajonetten is gemaakt en zonder dat er eenig het minst ongeluk heeft plaats gehad, wierde aldus bevordert het uiteengaan der vergadering.

Na maatregelen genomen te hebben, dat op dezen dag opnieuw geene dusdanige vereeniging weder konde plaatsgrijpen en tevens ter voorkoming van stoornis der publieke rust en veiligheid, hebben wij, Grietman, van al hetgeen voorschreven is dit proces verbaal met onzen Secretaris opgemaakt en verteevend om opgezonden te worden bij geleidende missive aan den Heer Officier van Justitie bij de Regtbank van eersten aanleg te Heerenveen, na alvorens daarvan afschrift genomen te hebben om aan Z.E. den Heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, mede bij geleidende missive te doen toekomen; te Tjalleberd op dato voorschreven ⁵⁴⁾,

(get.) W. H. BOURICIUS VAN IDEMA.

S. P. VAN GOINGA, secret.

68. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 5 Oct. 1836.*

Herv. Eered.

7 Oct. 1836 no. 13.

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 79/9429.

Leeuwarden, den 5e October 1836.

Ik vinde mij verplicht Uwe Excellentie te moeten onderhouden over de bijeenkomsten der Separatisten in deze provincie, welke

⁵⁴⁾ Vgl. voor het te Tjalleberd op dien dag ook verder nog voorgevallene het uitvoerige relaas van Ds van Velzen, opgenomen in J. Verhagen Jr., *De geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland*², Kampen, 1886, blz. 255—262.

hier zoodanig toenemen en met zooveel beleid door den afgezette predikant Van Velzen bestuurd worden, dat ik mij in de daad verlegen vinde, hoe ik ten dien aanzien voor het vervolg zal moeten handelen.

Tot hiertoe heb ik er mij steeds op toegelegd, door alle mogelijke persuasive middelen⁵⁵⁾ en den invloed der plaatselijke besturen het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten der Separatisten tegen te gaan, en op onderscheidene plaatsen is mij dit mogen gelukken; *niet* dat daardoor het houden der bedoelde bijeenkomsten geheel wordt tegengegaan, maar alleen dat men die bijeenkomsten tot minder dan 20 leden bepaalt.

Zoo bijvoorbeeld ontvang ik heden rapport van den Heer Grietman van *Ferwerderadeel*⁵⁶⁾, dat gelijk gewoonlijk op Zondag den 2en dezer *achttien* bijeenkomsten van Separatisten in die grietenij hebben plaatsgehad, als twee onder *Hallum*, zes te *Marrum*, vier onder *Ferwerd*, twee onder *Blija*, twee onder *Wanswerd* en twee onder *Jislum*; dan, dat geen derzelve door meer dan twintig personen is bijgewoond. Dit heeft ook elders plaats.

Gelijk het Uwe Excellentie uit mijne rapporten bekend is, heb ik detachementen militairen gezonden naar *Sneek*, *Scharnegoutum* en laatstelijk naar *Oenkerk* en *Tjalleberd*; daar zijn de vergaderingen der Separatisten verstoort, en gepasseerde Zondag hebben in die beide plaatsen slechts partiële zamenkomsten plaatsgehad.

Maar het schijnt nu te blijken, dat behalve deze afzonderlijke vergaderingen der Separatisten er meer algemeene zamenkomsten op verschillende plaatsen en op onderscheidene tijden georganiseerd zijn of worden, waar groote scharen bijeenkomen, waar ouderlingen en diakenen bevestigd, huwelijken ingezegend, doop en avondmaal bediend worden, hetwelk alles door en onder de leiding van den Heer Van Velzen geschiedt; van dien aard was de vergadering te *Tjalleberd* op den 25e September gehouden; ik wierd geïnformeerd, dat dezelve plaatshebben zoude, en na mij deswegen met den Heer Grietman van *Aengwirden* verstaan te hebben, heb ik de gelegenheid gehad dezelve te verstoren, gelijk Uwe Excellentie uit mijn rapport van heden no. 79/9428 gebleken zal zijn.

Dan, deze maatregel heeft geen indruk gemaakt, want ik ontvang rapport, dat op den 2e dezer eene gelijksoortige, zeer talrijke vergadering onder *Lutkewierum* in de grietenij *Hennaarderadeel* is tezamen gekomen, en daar ik geen aanleiding had om het houden dezer vergadering te soupçonneren⁵⁷⁾, heb ik geen maatregelen kunnen nemen om dezelve uit elkander te doen gaan.

Volgens gerugten, die ik bezig ben zoo mogelijk tot zekerheid te brengen, zal er op Zondag den 9e dezer weder een talrijke bijeenkomst te *Rottum*, een klein, afgelegen dorpje in *Schoterland* plaats hebben; mogt ik de zekerheid daarvan verkrijgen, zal ik wederom een detachement naar *Heerenveen* moeten zenden om ter

⁵⁵⁾ Persuasive middelen = middelen van overreding.

⁵⁶⁾ Chr. Westenberg (1773—1847); militair; 1813 lid der Prov. Staten van Friesland; 1816—1841 grietman van Ferwerderadeel.

⁵⁷⁾ Soupçonneren = vermoeden.

dispositie van den Grietman ⁵⁸⁾ te staan, ten einde die zamenkomst te storen.

Het wordt mij meer en meer duidelijk, dat er zelve nachtelijke bijeenkomsten van de hoofden der onderscheidene gemeenten van Separatisten plaats hebben, en dat in die vergaderingen wordt bepaald, *waar* de algemeene godsdienstoefeningen zullen gehouden worden. Ik voeg hierbij afschrift van een rapport van den Heer Grietman van *Wymbriteradeel* van den 17e September 1836 no. 31/347, hetwelk dit gevoel versterkt ⁵⁹⁾.

Uit dit een en ander zal Uwe Excellentie zien, hoezeer moeilijk, ja schier onmogelijk het voor mij is, intijds bekend te worden met de bijeenkomsten der Separatisten. Op aanmaning der besturen gaan dezelve niet uiteen en storen zich aan die waarschuwingen niet; zij drijven er den spot mede.

Zonder de militaire magt is er geen mogelijkheid, die zamenkomsten tegen of uiteen te doen gaan; en de zeer verspreide en afgelegene plaatsen, waar zij hunne meer algemeene vergaderingen houden, en de geheimhouding omtrent den tijd en de plaats waar dezelve zullen tezamen komen, maken het onmogelijk, tijdig op het zenden van militairen order te kunnen stellen; veelal krijg ik eerst kennis van de plaatsgehad hebbende zamenkomsten door de processen verbaal, welke daarvan opgemaakt worden. Dan, ook die processen verbaal zullen geen of weinig effect meer doen, daar ik tot mijn groot leedwezen heden door den Heer Officier bij de Regtbank te Heerenveen het berigt ontvang, dat die Regtbank onderscheidene, terecht aangeklaagde personen wegens het besturen of hunne huizen tot het houden van ongeoorloofde godsdienstige bijeenkomsten leenende, *heeft vrijgesproken* ⁶⁰⁾; tegen welk vonnis echter de Heer Officier dadelijk in hooger beroep is gekomen ⁶¹⁾.

Uwe Excellentie van dit een en ander kennisgevende, verzoek ik Uwe Excellentie mij wel te willen informeren, hoe ik mij verder in deze zal moeten gedragen ten einde aan de bedoelingen van het Gouvernement in deze zoo moeilijke en tedere zaak naar behooren te beantwoorden.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

⁵⁸⁾ H. W. de Blocq van Scheltinga (1802—1864); 1834—1851 grietman van Schoterland; tevens lid van de Prov. Staten.

⁵⁹⁾ Blijkens dit rapport werd er op 15 September 's avonds om tien uur een vergadering geconstateerd te Scharnegoutum, waarbij behalve Van Velzen een vijftigtal personen uit onderscheidene plaatsen aanwezig waren, zonder dat er godsdienstoefening gehouden werd [Herv. Eered. 7 Oct. 1836 no. 13].

⁶⁰⁾ Het vonnis van de Rechtbank van Heerenveen d.d. 4 Oct. 1836, waarbij H. J. Wind te Rottum en R. W. Ruiter te Tjalleberd werden vrijgesproken, is als bijlage opgenomen in A. M. C. van Hall, *De vrijheid der Gereformeerde gemeenten in Nederland verdedigd*, Amsterdam, 1836, blz. 68—72.

⁶¹⁾ Den 21. Nov. 1836 werden H. J. Wind en R. W. Ruiter door de Rechtbank te Leeuwarden in appel veroordeeld tot een geldboete van f 10.— en de kosten der procedure.

69. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 7 Oct. 1836.*

Herv. Eered.

10 Oct. 1836 no. 4.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 79/9529.

Leeuwarden, den 7. October 1836.

Bij mijne missive van den 5e October 1836 no. 79/9429 had ik onder anderen de eer, aan Uwe Excellentie te kennen te geven, dat ik reden had om te vermoeden, dat er op Zondag den 9en dezer weder eene talrijke bijeenkomst van Separatisten te Rottum in de grietenij Schoterland zoude plaatshebben. Dit vermoeden, schoon tot geen zekerheid gebragt, echter zeer waarschijnlijk zijnde, heb ik, ten einde die zamenkomst te verhinderen of uiteen te doen gaan, mij genoodzaakt gezien, den Heer Generaal Majoor Provinciaal Kommandant te verzoeken, de nodige bevelen te geven ten einde op morgen een detachement militairen, bestaande uit 1 officier en 30 manschappen, ter beschikking van den Heer Grietman dier grietenij worde gesteld. Ik heb gemeend ook in de onzekerheid, of de bijeenkomst plaats zal hebben, deze maatregel te moeten nemen, omdat de absolverende ⁶²⁾ uitspraak van de Regtbank te Heerenveen de Separatisten meer en meer versterken zal in hunne ongeoorloofde bijeenkomsten, en het dus nuttig en nodig is, tegen dezelve in de grietenij *Schoterland* te waken.

Ook heb ik berigt ontvangen, dat niettegenstaande het uiteen doen gaan van eene verzameling van Separatisten te Oenkerk op den 25. September l.l. er tenzelfden huize wederom op den 2e dezer eene ongeoorloofde vergadering plaatsgehad heeft en op aanstaande Zondag den 9e dezer plaats hebben zal. Ik heb dus een detachement van 1 officier en 20 manschappen gevraagd om ter dispositie van den Grietman van Tietjerksteradeel ⁶³⁾ gebruikt te worden om de aanstaande bijeenkomst der Separatisten te Oenkerk te verhinderen of uiteen te doen gaan, en zal dat detachement aldaar provisioneel eenige dagen laten verblijven.

Ik heb de eer Uwe Excellentie van deze genomene maatregel te informeren.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,
(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

⁶²⁾ Absolveeren = vrijspreken.

⁶³⁾ Jhr Mr H. Baerdts van Sminia (1797—1858); lid der Staten van Friesland; 1823 grietman van Tietjerksteradeel; 1840 lid der Dubbele Kamer; historicus.

70. *Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,*
14 Oct. 1836.

Herv. Eered.

20 Oct. 1836 no. 3 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 10 geheim.

's Gravenhage, den 14. October 1836.

Commissoriaal van den 9. October 1836 geheim la. Z 33.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, begeleidende een berigt van den Gouverneur van *Vriesland* over den bedenkelijken voortgang der godsdienstige zamenkomsten in dat gewest en de moeyelijkheden om dezelve te weeren, terwijl daarbij tenslotte inlichtingen worden gevraagd, hoe zich verder te gedragen.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Ofschoon het aan den eenen kant niet valt tegen te spreken, dat de ijver en het beleid, waarmede men in de provincie *Vriesland* in het beleggen en houden der godsdienstige zamenkomsten te werk gaat, van dien aard is, dat daardoor zoowel de uitoefening van het toezigt als het aanwenden van middelen ter voorkoming van alle verkeerde handelingen en verrigtingen ten hoogste moeyelijk werkzaam ⁶⁴⁾, ja soms vruchteloos wordt gemaakt, komt het mij aan den anderen kant nogthans voor, dat de stand der zaken, zooals die in des Gouverneurs verslag wordt voorgesteld, in de provincie *Vriesland* niet van eenen meer bedenkelijken aard is, dan in eenig ander gewest, of dat zich aldaar omstandigheden opdoen, die al dadelijk bijzondere maatregelen van voorziening zouden vereischen.

De persuasive middelen door den Gouverneur van *Vriesland* aangewend, en de invloed daarbij door de plaatselijke besturen te baat genomen, zijn wel is waar in zooverre vruchteloos geweest, dat hierdoor die godsdienstige zamenkomsten nog niet hebben opgehouden, maar daardoor is dan toch aanvankelijk teweeg gebragt, dat men vele van die zamenkomsten beperkt heeft tot een getal van minder dan twintig personen, en ofschoon dan ook hierdoor het getal der zamenkomsten zelve is vermeerderd, staat het niettemin vast, dat het gezag der wet wordt geëerbiedigd en dat de Separatisten tot hulpmiddelen den toevlugt hebben genomen, die ja het toezigt en de maatregelen van het hoog gezag met opzigt tot het Separatisme wel in zekere mate verijdelen, maar die toch op zichzelf niet vreemd of ongewoon zijn of eene meer schadelijke strekking hebben, en niet alleen niet onder het bereik van eenige strafbepalingen vallen, maar buitendien ook bezwaarlijk daaronder zouden te brengen zijn of gekeerd en voorgekomen zouden kunnen

⁶⁴⁾ Werkzaam = effectief; werkzaam maken = in practijk brengen.

worden; terwijl het al verder naar mijn inzien en althans in de gegevene omstandigheden voor de Hooge Regering weinig geraden zoude wezen om zich ook het houden van zoodanige beperkte zamenkomsten aan te trekken of die te willen tegengaan en beletten, omdat derzelver verrigtingen verder gaan dan het zoogenaamd oefeninghouden en zich uitstrekken tot daden van eeredienst of kerkelijke magistratuur, daar het toch ieder vrijstaat in stille afzondering die godsdienstverrigtingen te volbrengen, welke hem goeddunkt, en het Hoog bestuur door ook dit te willen weeren, het verwijt op zich zoude laden van zich met de godsdienstleer zelve en de begrippen van derzelver belijdenis in te laten.

Wat voorts de meer talrijke zamenkomsten aanbelangt, die zich bij herhaling en niettegenstaande sommigen reeds door de militaire magt zijn uiteengedreven, hernieuwen en uitbreiden, daartegen kan ik niet zien dat eenige andere middelen zouden zijn aan te wenden dan die, welke de Gouverneur van *Vriesland* bereids meer dan eens gebezigd heeft. Dat men de dagen en uren op welke, en de plaatsen alwaar die zamenkomsten zullen gehouden worden, voor de autoriteiten en ambtenaren op alle mogelijke wijze tracht te verheimelijken en de Gouverneur daardoor dikwijls buiten het geval verkeert om maatregelen tegen dezelve te kunnen nemen, dat zijn omstandigheden, die men wel altoos tevergeefs zal zoeken te beletten en waartegen alzoo wel nimmer iets anders dan verdubbelde waakzaamheid zal zijn over te stellen.

Dat het instellen van regterlijke vervolgingen tegen de overtreders in zake van de hier bedoelde zamenkomsten, ook in de provincie *Vriesland* voortaan zonder vrucht zullen schijnen te worden, is eene veronderstelling, waarvoor bij mij nog geen genoegzamen grond bestaat. Immers is het mij onbekend, dat werkelijk door eene der regtbanken in *Vriesland* in de onderhavige materie een systhema is aangenomen, dat met de inzigten der Regering en met de jurisprudentie door het Hoog Geregtschhof in deze steeds gevolgd, niet zoude strooken⁶⁵⁾.

Het komt mij overzulks voor, dat de maatregelen en beschikkingen, in deze door den Gouverneur van *Vriesland* aangewend, allezins doelmatig zijn, en dat hem alzoo zoude kunnen worden te kennen gegeven, dat dezelve Uwer Majesteits goedkeuring hebben weggedragen, en hij, Gouverneur, mitsdien werd uitgenoodigd om op denzelfden voet te blijven voortgaan⁶⁶⁾.

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

⁶⁵⁾ Blijkbaar was de Minister nog niet met de motieven van het vrijsprekend vonnis van de Rechtbank van Heerenveen op de hoogte.

⁶⁶⁾ Nadat de Minister van Eeredienst dit rapport met betuiging van instemming had doorgezonden naar den Koning, werd de Minister van Binnenlandsche Zaken gemachtigd om dienovereenkomstig te handelen [Herv. Eered. 29 Oct. 1836 no. 2 geheim].

71. *Missive van den Gouverneur van Friesland aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
1 Nov. 1836.*

Herv. Eered.

4 Nov. 1836 no. 7.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van
Binnenlandsche Zaken.*

no. 79/10.357. *Leeuwarden, den 1. November 1836.*

Bij mijne missive van den 19. October 1836 no. 79/9943 had ik de eer Uwe Excellentie te informeren van de door mij genomen maatregelen ten einde de ongeoorloofde bijeenkomsten van Separatisten in de grietenijen *Hennaarderadeel* en *Rauwerderhem* te verhinderen ⁶⁷⁾.

Weinige dagen daarna ontving ik van den Grietman van *Hennaarderadeel* ⁶⁸⁾ het berigt, dat er in die grietenij geene zoodanige bijeenkomst had plaats gehad, maar dat er pogingen waren aangewend om eene bijeenkomst te *Hartwerd* in de grietenij *Wonseradeel* te doen plaats hebben. Op dit berigt verzocht ik den Heer Generaal Majoor, Provinciaal Kommandant, om een gedeelte van het zich te *Lutkewierum* bevindende detachement militairen op Zondag den 30. October naar *Hartwerd* te doen marcheren en zoo de vermoed wordende zamenkomst van Separatisten geen plaats mogt hebben, dat detachement nog dienzelfden dag weder naar *Lutkewierum* te doen teruggaan.

Later ontving ik het berigt, dat de bijeenkomst die te *Hartwerd* scheen bepaald te zijn, niet in dat dorp, maar te *Oldeklooster*, een dorpje in dezelfde grietenij gelegen, zou worden gehouden; doch eene missive van den Grietman van *Wonseradeel* ⁶⁹⁾ van den 31. October j.l. deelt mij het rapport mede, dat de vermoede tezamenkomst den 30. October niet te *Oldeklooster* heeft plaats gehad, maar dat ZijnEd.Achth. met zekerheid konde melden, dat die zamenkomst te *Nijland*, een dorp in de grietenij *Wymbritseradeel* gelegen, zoude gehouden worden, alzoo een der bij een der Separatisten ingekwartierde militair(en) een briefje op de tafel had gevonden, hetwelk daar in den avond van den 29. October was bezorgd, houdende eene uitnoodiging ter bijwooning op den volgen-

⁶⁷⁾ De genoemde maatregel bestond in het doen zenden van een detachement militairen van 30 à 40 man naar *Lutkewierum*, met last om, „zoo de bijeenkomst der Separatisten in het naburig dorp *Deersum* in de grieterij *Rauwerderhem* mogt gehouden worden, ook daar tot versterking van dezelve mede te werken” [Herv. Eered. 21 Oct. 1836 no. 4].

⁶⁸⁾ Jhr Mr I. F. van Eysinga (1794—1870); lid van de Prov. Staten van Friesland; 1816—1846 grietman van *Hennaarderadeel*.

⁶⁹⁾ Chr. Binkes (1791—1868); eerst secretaris en ontvanger, 1836—1849 grietman van *Wonseradeel*; lid van de Prov. Staten van Friesland en lid van de Tweede Kamer.

den dag ten huize van zekeren *Eeltje Hanses de Groot* te *Nijland* van eene oefening, welke door den bekenden *Borneman* zoude worden gehouden.

Uit deze laatste omstandigheid zal Uwe Excellentie met mij meer en meer overtuigd worden, zooals ik reeds de eer had Uwe Excellentie bij mijne missive van den 5. October 1836 no. 79/9429 aan te voeren, van de onmogelijkheid om in tijds bekend te worden met de plaats, alwaar de zamenkomsten zullen plaats hebben.

Hoezeer het mij genoegen verschaft, zooals ik de eer had uit Uwer Excellentie's missive van den 29. Octb. geheim no. 2 te ontwaren, dat door mij genomen maatregelen Zijner Majesteits goedkeuring mogen wegdragen, zoo doet het mij echter leed, dat die maatregelen niet genoegzaam tijdig kunnen worden aangewend om het gewenschte doel te bereiken.

Een langer verblijf van het detachement militairen te *Lutke-wierum* mij nu nutteloos voorkomende, heb ik heden den Heer Generaal Majoor, Provinciaal Commandant, verzocht de noodige bevelen te geven, dat hetzelfde op morgen vandaar weder naar Leeuwarden marchere, waarvan ik de eer heb Uwe Excellentie te informeren.

De Staatsraad, Gouverneur van Vriesland,

(get.) VAN ZUYLEN VAN NIJEVELT.

In Overijssel blijven aanvankelijk de maatregelen tegen de Afscheidenen tot een gerechtelijk optreden tegen hun groo-tere samenkomsten beperkt. Een uitzondering vormen de gebeurtenissen te Kampen, waar men zelfs samenkomsten beneden het verboden getal, uit overweging dat zij de rust zouden verstoren, doet uiteengaan.

Als hier en daar echter de Afscheidenen vrijmoediger optreden, wordt de Gouverneur van hoogerhand tot het nemen van militaire maatregelen opgewekt. En deze toont zich, ofschoon hij persoonlijk „alle vervolgingen wegens godsdienstige belijdenis en godsdienstoefening een treurig en vreemd verschijnsel” acht, bereid om de instructies der Regeering nauwkeurig op te volgen. Ten aanzien van de uitvoering daarvan vraagt en verkrijgt hij nog nadere inlichtingen.

In zake een niet-afgescheiden gezelschap te Vriezenveen ziet de Gouverneur zich geplaatst voor een groote moeilijkheid. Ofschoon hij bezwaar heeft om de voorgeschreven maatregelen ook in dit geval toe te passen, acht hij anderzijds het ooglukkend toelaten daarvan niet vrij van partijdigheid. De Regeering beslist echter, dat de gegeven instructies alleen op de samenkomsten der Afscheidenen toepasselijk zijn.

De Gouverneur toont voorts zijn ijver om de door de Regeering gewenschte maatregelen door te voeren in herhaalde klachten over gebrek aan militairen, waardoor het hem onmogelijk is om overal tijdig in te grijpen. Hoewel daarin tenslotte

eenigermate voorzien wordt, ontlokt hij met zijn bezwaren den Koning de opmerking, dat het meestal niet noodzakelijk is om de bijeenkomsten der Afgescheidenen met geweld uiteen te drijven.

72. *Missive van het Gemeentebestuur van Genemuiden
aan den Gouverneur van Overijssel, 4 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

11 Jan. 1836 no. 12.

(kopy) *Den Heere Gouverneur der provincie Overijssel.*

no. 19. *Genemuiden, den 4. January 1836.*

In voldoening aan de circulaire aanschrijving van den Heer Gouverneur dezer provincie van den 30. Mei 1828 1e divisie no. 8¹⁾, vinden wij ons verplicht, aan Uwe Excellentie te berigten,

Dat op heden door den predikant dezer gemeente²⁾, geadsisteerd met eene commissie uit den Kerkenraad, aan ons is aangegeven en door den politiebediende en veldwachter dezer gemeente is geconfirmeerd,

Dat in den avond van den 2. January j.l. er eene openlijke godsdienstoefening is gehouden ten huize van Jannes van der Haar en Jochem Vollenhovius, van bedrijf vleeschhouwers en alhier woonachtig, door zekere *Van Raalte*, zonder bedrijf, gedomicilieerd ten huize van den gewezen predikant Brummelkamp, in de gemeente van Hattem woonachtig.

Dat deze openbare godsdienstoefeningen gepaard met gebed, gezang en het doen van kollecken, door den opgenoemden persoon *Van Raalte* tot groote ergernis van veele weldenkenden ten zelfde huize is hervat geworden op Zondag den 3. January 's morgens van 9 tot 11 uur en 's nademiddags van 2 tot 4 uur, zoomede 's avonds van 7 tot 9 uur ten huize van *Hendrik van Rees*, van beroep broodbakker, mede alhier woonachtig.

Dat alle deze onderscheidene godsdienstoefeningen hebben plaats gehad voor een groot aantal toehoorders, dat van twintig personen verre overtreffende.

En dat wij ter voorkoming van verwarring en niet te berekene onaangename botsingen en gevolgen, bij welker eventuele verschijning onze politiemagt veel te gering is, op grond van de opgenoemde circulaire aanschrijving de vrijheid nemen, Uwe Excellentie te verzoeken, de noodige maatregelen wel te willen daarmstellen.

Burgemeester en Assessoren van Genemuiden,
(get.) J. J. VAN DALFSEN.

Ter ordonnancie van dezelve,
(get.) A. H. FLORISON, *secretaris*.

¹⁾ Zie Deel I, no. 55.

²⁾ P. J. Calkoen (1770—1841); 1792 predikant te Borger, 1793 te Peize, 1805 te Genemuiden; 1839 emeritus.

73. *Missive van den Burgemeester van Staphorst aan den
Gouverneur van Overijssel, 6 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

11 Jan. 1836 no. 12.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Gouverneur
van de provincie Overijssel te Zwolle.*

no. 45. *Staphorst, 6 January 1836.*

Als een vervolg van mijn aan Uwe Excellentie gerigt berigt van den 5. December j.l. no. 620³⁾ vermeen ik de vrijheid te mogen gebruiken, aan Uwe Excellentie bij deze in te zenden afschrift van eene verklaring, aan de kerkeraden van Staphorst en Rouveen door eenige ledematen dier gemeenten gedaan, inhoudende hunne afscheiding van dezelve⁴⁾, en tevens te berigten, dat de kinderen van sommigen dier afgescheidenen niet meer ter openbare school worden gezonden, ofschoon mij niet is voorgekomen dat deze kinderen door onbevoegden worden onderwezen⁵⁾.

De Burgemeester der gemeente Staphorst,
(get.) F. A. EBBINGE WUBBEN.

74. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den
Gouverneur van Overijssel, 11 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

11 Jan. 1836 no. 12.

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Overijssel.*

Tengevolge van UHEG.'s missive van den 7. December no. 385 en de nader ingewonnen informatiën, heb ik het voornemen gevormd, den predikant *Nieveen* van *Rouveen* te begrijpen in de voordragt tot het verleenen van emeritaten, welke eerlang Z. M. zal worden aangeboden⁶⁾.

Ik vlei mij dat voor het overige mijne depêche van den 11. December ll. no. 15 door UHEG. wel zoude beschouwd zijn als

³⁾ Zie Deel II, no. 316.

⁴⁾ Deze verklaring was blijkens het afschrift, in het dossier aanwezig, te Rouveen ondertekend door negentien en te Staphorst door zes personen.

⁵⁾ De Gouverneur van Overijssel zendt bij missive van 8 Jan. 1836 no. 13 kabinet dit stuk met zijn bijlagen, benevens de missive van het Gemeentebestuur van Genemuiden d.d. 4 Jan. 1836 — zie hierboven no. 72 — bij den Minister van Eeredienst in, onder herhaling van zijn verzoek om nadere instructiën, gedaan bij missive van 7 Dec. 1835 no. 384/385.

⁶⁾ Vgl. Deel II, blz. 547, noot 33.

voldoend antwoord op uwe missive van den 7. bevorens; dan, uit uwe nadere van den 8. dezer no. 13 is mij gebleken, dat de in gemelde mijne dépêche vervatte bevelen des Konings door UHEG. niet zijn beschouwd geworden als voldoende instructiën te bevatten.

Ik neem uit dien hoofde de vrijheid UHEG. op te merken, dat volgens den duidelijken wil Zijner Majesteit de zoogenaamde Separatisten, *zoolang door Z. M. gene toelating is verleend*, ook geene aanspraak kunnen maken op vrijheid van godsdienstoefening, en dat mitsdien voorloopig de door hen feitelijk opgerigte gemeenten als *onwettig* moeten worden aangemerkt en *niet kunnen worden geduld*.

Ik voeg nog hierbij, dat vanwege de Minister van Justitie aan de Officieren van het publiek ministerie en door den Directeur Generaal van Oorlog aan de militaire autoriteiten zoodanige bevelen zijn uitgevaardigd, dat het burgerlijk gezag kan verzekerd zijn, zoo bij regterlijke, als militaire magt, de hulp te zullen vinden, welke gevorderd wordt om hen in staat te stellen, rust en orde te handhaven.

Ik vertrouw dat UHEG. dan ook wel de vereischte maatregelen zal weten te nemen en aan de ondergeschikte besturen voorschrijven, welke mogten vereischt worden om, gelijk in andere gewesten plaats heeft, ook in de provincie *Overijssel* die woelingen van rust-verstoorders krachtdadig te beteugelen.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL).

75. *Missive van den Burgemeester van Nieuwleusen aan den Gouverneur van Overijssel, 4 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

12 Maart 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy) *Aan Z. E. den Heer Gouverneur van de provincie Overijssel.*

no. 67. *Nieuwleusen, den 4. February 1836.*

Zedert eenigen tijd vermenigvuldigden in deze gemeente zoodanig de bijeenkomsten, waarin men ten getalle van eenige honderden, zoo van hier, maar vooral van Staphorst en Rouveen zamengevloeid, zich vereenigde, om als afgescheidene van de bestaande Hervormde godsdienst eene andere, niet wettig erkende en daar gestelde uit te oefenen.

In den beginne heb ik zulks onverhinderd en onopgemerkt laten plaatsgrijpen, hoopende dat de toegevenheid eene goede uitwerking zoude hebben en misschien eene verandering meer kwaad dan goed doen; daarin ben ik echter bedrogen, want in plaats dat die ongeoorloofde vereenigingen verminderden, zoo wierden dezelve hoe langer hoe talrijker, en zelfs scheen deze plaats het punt van de vereenigingen van die secte te zullen worden. Vernemende

dat op den 3. dezer weder eene dergelijke groote vereeniging ten huize van zekeren Gerrit Jan Schoenmaker alhier zoude plaats hebben, zoo besloot ik, vergezeld alleen van den veldwachter, er mij heen te begeven, om hen onder het oog te brengen het ongeoorloofde van hunne handelwijze en tevens procesverbaal op te maken tegen den voorzitter en bewoner van het huis.

Toen ik aldaar des morgens te elf uur kwam, bevonden zich zoo binnen als buitenshuis circa 1200 à 1400 mannen en vrouwenvergaderd, en nadat ik den naam enz. van de voorzitter en oeffenaar, zich noemende Albert Dijk, had opgeschreven, en vermaand om de vergadering uit elkander te laten gaan, wilde ik zelve ook vertrekken, maar wierd daarin door de menigte verhinderd, welke begon te dringen en met slechte voornemens bezielde, mij onder den voet trachtte te krijgen. Het gevaar ziende waarin ik en de veldwachter, die bereids handgemeen geworden was, verkeerde, trok ik mijn zakpistool en dreigde den eerst nabij zijnde terneder te schieten, zoo men mij geen plaats maakte. Daarop opende zich den kring en ik vertrok verder ongemoeid, niettegenstaande sommigen voornemens waren, ons verder te achtervolgen. Van een en ander heb ik procesverbaal aan den Heer Officier bij de Regtbank te Zwolle gezonden.

Naar ik verneem, zal er eerstdaags wederom een groote vereeniging, ter gelegenheid dat er kinderen van die secte zullen gedoopt worden, plaatshebben, en binnenkort eene geregelde dienst worden waargenomen, en ⁷⁾ daarna, zooals men verhaald, zich sterk genoeg gevoelende, de kerk te bezetten.

In deze toestand van zaken heb ik het van mijn pligt gerekend, UHEG. een omstandig verhaal in te zenden, met verzoek, mij wel te willen opgeven, hoedanig verder in deze te handelen: of dezelve moeten tegengaan dan wel getolereerd worden, — en in het eerste geval militaire adsistentie te verzoeken, zijnde het mij zonder dat onmogelijk, iets bij dergelijke opgewonnen menschen uit te werken.

De Burgemeester van de gemeente Nieuwleusen,
(get.) O. Z. VAN SANDICK.

76. *Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
6 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

12 Maart 1836 no. 1 geheim.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnen-
landsche Zaken.*

Kabinet no. 46. *Zwolle, den 6. February 1836.*

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen een afschrift der op heden bij mij van den Heer Burgemeester van

⁷⁾ Lees: om.

Nieuwleusen ontvangene missive in dato 4 dezer no. 67, betrekkelijk de onder die gemeente plaats hebbende vereenigingen van personen, welke zich van de Hervormde Kerk afscheiden.

Ik heb gemeend, volgens Uwer Excellentie's geheime missive van den 18. Mei 1835 no. 2 verplicht en gemagtigd te zijn om tot ontbinding van dusdanige talrijke vereenigingen, bij gebrek aan andere daartoe ter mijner beschikking zijnde middelen, de militaire magt te gebruiken, en heb den Burgemeester van Nieuwleusen aangeschreven om mij zooveel mogelijk bijtijds te informeren van den dag, waarop dergelijke vereenigingen verder staan plaats te hebben.

Intusschen wenschte ik ten aanzien van het gebruik der militaire magt wel eenige nadere voorlichtingen van Uwe Excellentie te bekomen, en wel of de bedoelde vereenigingen moeten beschouwd worden gelijk te staan met openbaar verzet en oproer, en of alzoo de vergaderde menigte na vooraf gesommeerd te zijn om uiteen te gaan, daaraan niet voldoende, door het gebruik van wapenen met geweld moet worden uiteengedreven. Voorts of de militairen die gezonden worden, in de streek, waar de bedoelde vereenigingen worden gehouden, mogen *ingelegerd* worden, daar eene *inkwartiering* met betaling van 35 cents per man daags het kwaad eer verergeren dan verhinderen zoude, zooals ik reeds heb ondervonden, dat in eene gemeente, waar vroeger militairen bij wijze van inkwartiering met betaling geweest waren, eenige ingezet(en) plan vormden, om de zaak die daartoe aanleiding had gegeven, nog eens te herhalen, ten einde weder militairen te bekomen, en welk plan ik door andere, buitengewone maatregelen heb weten te verijdelen.

Uwe Excellentie zal mij de voormelde vragen ten goede houden, daar ik in eene zoo tedere zaak als de onderwerpelijke, die van veruitziende gevolgen kan worden, gaarne geheel in den geest en naar de bedoelingen van het hooge Gouvernement wenschte te handelen.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
(get.) VAN RECHTEREN.

77. *Missive van den Gouverneur van Overijssel aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
6 Febr. 1836.*

Staatsseccr.

15 Febr. 1836 *la. N 6 geheim.*

Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Vertrouwlijk.

Zwol, 6 Febr. 1836.

Hoogwelgeboren Heer!

Tot nog toe bestonden de godsdienstige vereenigingen der zogenaamde Piëtisten of Separatisten uit kleine getallen. De Burge-

meesteren, aan welke de intentie van het Gouvernement bekend is, maakten in de gevallen bij het Strafwetboek voorzien, procesverbaal op, de justitie vervolgde die, en daarmede had het administratief gezag verder geene bemoeyingen.

Thansch echter, nu deze vergaderingen uit grotere getallen beginnen te bestaan en dezelve niet op aanmaaning van deze Burgemeesteren uiteengaan, zoude het geval zich kunnen voordoen, dat de militaire magt, bij geheel gebrek van andere middelen, zal moeten worden gebruikt om de vergaderde menigte daartoe te noodzaaken.

Hoezeer ik vermeen, daartoe bij Uwe Exc. geheime missive van 18 Mei 1835 no. 2 gemagtigd en verplicht te zijn, heb ik echter noch nader vermeend de vragen te moeten doen, vervat in mijne vertrouwlijke missive van heeden Kabinet no. 46 en UwHWGeb. nog nader over deze neetelige zaak, die de binnenlandsche rust kan bedreigen, te onderhouden. Ik nam reeds vroeger de vrijheid mijne wijze van beschouwing zowel officiëel als particulier aan het Gouvernement mede te deelen. Ik houde alnog alle vervolgingen wegens godsdienstige belijdenis en godsdienstoefening — het spreekt van zelve, dat dezelve noch de zedelijkheid noch de veiligheid van den Staat moge(n) aanranden — steeds, en vooral in onze dagen bij den algemeen bestaanden geest der volken, een treurig en vreemd verschijnsel. Ik had art. 190 in verband met art. 193 der Grondwet zodanig uitgelegd, dat aan elk rustig burger of ingezetenen der Nederlanden vrijheid van godsdienstige begrippen en godsdienstoefening was verzeekerd. Het kwam mij voor dat steeds, en vooral thansch, nu wij zozeer vrede en eendragt van binnen noodig hebben, de bemoeying der Regeering met godsdienstige begrippen onstaatkundig moet geacht worden. Eindelijk dat de middelen, die ter beschikking der Regeering staan om deze begrippen te onderdrukken, altijd en ook thansch weeder in ons vaderland zijn ontoereikende, en dat de vervolgingen de partij, die men wil vernietigen, versterken.

Het uiteendrijven der godsdienstige bijeenkomsten zal het aandenken aan vroegere vervolgingen zowel hier te lande als in nabuurige verleevendigen, het fanatisme der reeds dweepzuchtige en over het algemeen weinig verlichte Piëtisten zal daardoor worden aangewakkerd, aan eene, anders weinig beduidende zaak, aanzien en gewigt worden verleend, en bij een aantal onpartijdige ingezetenen, die vroeger deze secte met minachting beschouwden, thansch, nu zij vervolgd word, met belangstelling en meedelijden doen gadeslaan. Dit is ten minsten de uitwerking geweest, welke de pleidooyen te Zwol hebben gehad. Deze beschouwing word reeds door de ondervinding geschraagd, want als men het getal der secte voor en na de regterlijke vervolgingen vergelijkt, dan zal men, zo ik vermeen, de overtuiging moeten erlangen, dat de reeds gebezigde dwangmiddelen althansch er verre af zijn het doel, hetwelk men zich voorstelde, te hebben bereikt.

Zodanig over deze ernstige zaak, in welke onze vijanden zich zeker zullen verheugen, denkende, en niettemin geheel na de bedoelingen en den geest van het Hoog Bestuur, ingevolge mijne verplichting, willende handelen, zal UwHWGeb. mij toestemmen, dat ik moet wenschen bepaald te worden ingeligt, hoedanig mij

te gedragen, wanneer de vereenigingen, die het Gouvernement verlangd dat geweerd worden, op de gedane sommatiën niet uiteengaan, zoals ik reeden heb te gelooven dat zij niet zullen doen.

Bij gewoon oproer zoude ik na duidelijke en herhaalde sommatiën aan het vergaderde volk gerigt, de wapenen met die matiging doch teevens krachontwikkeling, als de omstandigheden zouden met zich brengen, doen gebruiken. Doch zijn de godsdienstige vereenigingen der Piëtisten met oproer gelijk te stellen? Zijn ongewapende menschen, die niets vijandigs teegen den Staat noch teegen bijzondere personen of eigendommen in den zin hebben, als oproerigen te beschouwen? Kan men teegen dezelve, *alleen* omdat zij niet uiteengaan, zonder de Regering in het ongelijk te stellen de wapenen gebruiken? Kan men dit niet, hoe zal men dan de vereenigingen verhinderen?

Bij alle oproeren is de vergaderde meenigte steeds handelende, doch hier doet dezelve niets. Zij laat slechts na te doen wat haar bevolen word. Zij heeft voor zich la force de l'inertie⁸⁾, en de teegen haar overstaande magt mist een bepaald doel van handeling.

Bovendien is de militaire magt te gering in deze provincie en te ver verwijderd. Ik zoude dit nader uiteen kunnen zetten, doch de post vertrekkende, zal ik deze moeten afbreken, echter bereid zijnde in nadere ontwikkelingen daaromtrent te treden, indien UwHWGeb. dit mogt verlangen. Deze mijne geheele beschouwing, die (ik) vermeend heb rond ter needer te moeten stellen, onderwerp ik gaarne aan UwHWGeb. meer verlicht oordeel, met opregte hoogachting mij noemende,

HoogWelGeb. Heer,

UwHWGeb. gehoorz. dr,
RECHTEREN.

78. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 11 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

12 Maart 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 11. February 1836.

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Majesteit aan te bieden eene missive van den Gouverneur van *Overijssel* van den 6. dezer maand, waarbij dezelve overlegt een berigt van den Burgemeester der gemeente *Nieuwleusen*, betrekkelijk de aldaar plaatshebbende vereenigingen van personen, welke zich van de Hervormde Kerk afscheiden.

⁸⁾ La force de l'inertie = de kracht van het lijdelijk verzet.

Bij die gelegenheid geeft de Gouverneur te kennen, zich verplicht en gemachtigd te achten om, bij gebrek van andere daartoe ter zijner beschikking staande middelen, de militaire magt te gebruiken ten einde dusdanige talrijke vereenigingen te ontbinden; maar voorschreven staatsambtenaar werpt tevens twee vragen op omtrent dat gebruik zelf, welke mij toeschijnen wel eenige moeyelijkheid bij de oplossing op te leveren.

De eerste vraag is deze: of de bedoelde vereenigingen moeten beschouwd worden gelijk te staan met openbaar verzet en oproer, en of alzoo de vergaderde menigte na vooraf gesommeerd te zijn om uiteen te gaan, daaraan niet voldoende, door het gebruik van wapenen met geweld moet worden uiteengedreven?

De Gouverneur stelt zich waarschijnlijk bij deze vraag de zaak zóó voor, dat de vergaderde menigte op de vooraf gegevene sommatie niet antwoordt dan door zich geheel lijdelijk te gedragen, zonder het plegen van eenig feitelijk verzet; zoodat daarbij plaats heeft eene *attaque*⁹⁾ of eene *résistance avec violences et voies de fait*¹⁰⁾, waarvan in art. 209 van het Strafwetboek de rede is, maar eenvoudig niet wordt gedaan wat bevolen is.

In dit geval kan het gebruik van wapenen, ten einde de vergadering met geweld uiteen te drijven, zeker eene bedenkelijke zijde hebben. Van den anderen kant echter aannemende, dat eene onwettige vergadering behoort *ontbonden* te worden, volgens art. 292 van hetzelfde Wetboek, zal, indien deze ontbinding daadwerkelijk behoort plaats te grijpen, het gebruik van de gewapende magt niet altijd kunnen worden vermeden, aangezien de middelen, welke het burgerlijk gezag ten dienste staan om dezen lijdelijken tegenstand te overwinnen, doorgaans ontoereikende zullen zijn.

Het zoude mij echter voorkomen, dat in dergelijke gevallen niet dadelijk op de sommatie, wanneer daaraan geen gehoor wierd gegeven, het gebruik der gewapende magt behoorde te volgen, maar dat in de eerste plaats de politie moest tusschenbeide treden en indien deze tegenstand ondervond, dan eerst de toevlugt tot het geweld der wapenen behoorde te worden genomen.

Vermits ik intusschen in deze wijs van beschouwing kan mistasten en de zaak van te tederen aard toescheen om al dadelijk in dien zin aan den Gouverneur van Overijssel te antwoorden, heb ik het veilig geoordeeld, de missive van voorschreven Gouverneur onder het oog Uwer Majesteit te brengen, met eerbiedig verzoek om, na daarop den Minister van Justitie gehoord te hebben, mij Uwer Majesteits welgevallen dienaangaande te doen kenbaar worden.

Wat de tweede vraag aangaat, of de militairen daar, waar de bedoelde vereenigingen worden gehouden, mogen *ingelegerd* of wel *ingekwartierd* moeten worden, in dit laatste geval met betaling van 35 centen per man? Het blijkt uit de missive van den Gouverneur, dat dit laatste, het inkwartieren, ongelegenheden na zich sleept, welke alleziens attentie verdienen.

Van den anderen kant evenwel valt op te merken, dat, immers

⁹⁾ *Attaque* = aanval.

¹⁰⁾ *Résistance* etc. = verzet, gepaard met geweldpleging en handtastelijkheden.

zoover mij bekend is, geene wet eene inlegering in het voorgestelde geval autoriseert, en dat art. 212 der Grondwet¹¹⁾ eene bepaling bevat, die niet schijnt toe te laten om de militairen, welke tot ontbinding of tot het tegengaan der bedoelde vereenigingen zouden gebruikt worden, ten laste der ingezetenen te brengen.

Hoezeer ik dus ook naar aanleiding van deze gronden zoude vermeenen, dat de militairen, waarvan hier de rede is, moeten worden *geïnkwartierd*, zal ik echter gaarne Uwer Majesteits bevelen ook over dit punt ontvangen en zal Hoogstdezelve welligt goedvinden, hetzelfde mede aan de overweging van mijnen genoemden ambtgenoot te onderwerpen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN DOORN.

*79. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 11 Febr. 1836.*

Staatsseccr.

15 Febr. 1836 *la. N 6 geheim.*

Aan den Koning.

Kabinet no. 1245. 's Gravenhage, den 11e February 1836.

Bij mijn geheim rapport van heden no. 1, heb ik de eer gehad aan Uwe Majesteit aan te bieden een brief van den Gouverneur van *Overijssel*, betreffende vereenigingen van personen, welke zich van de Hervormde Kerk afscheiden.

Ik kan niet nalaten Uwe Majesteit tevens mede te deelen een vertrouwelijk schrijven van denzelfden Gouverneur, hetwelk zijn voormelden brief vergezelde, en waarin die Staatsambtenaar eenige beschouwingen mededeelt, welke tot het onderwerp van den gezegden brief betrekking hebben.

Over het algemeen stemmen die beschouwingen overeen met de denkwijze over deze aangelegenheid, reeds vroeger door mij geopperd. In zooverre en na de beschikking ten deze door Uwe Majesteit genomen, zoude ik mij hebben kunnen onthouden van op dit vertrouwelijk schrijven de aandacht Uwer Majesteit te vestigen.

¹¹⁾ „Alle de kosten voor de legers van het Rijk worden uit 's lands kas voldaan.

De inkwartieringen en het onderhoud van het krijgsvolk, de transporten en leveranciën van welken aard ook aan 's Konings legers of vestingen, kunnen niet ten laste van een of meerdere inwoners of gemeenten worden gebragt. Zoo door onvoorziene omstandigheden zoodanige transporten of leverantiën van bijzondere personen of gemeenten worden gevorderd, zal het Rijk dezelve tegemoet komen en op den voet bij de reglementen bepaald, schadeloos stellen.”

Het besef echter de(r) noodzakelijkheid om Hoogstdezelve bekend te maken met alle zoodanige consideratiën, als kunnen geacht worden in deze materie van eenig gewigt te zijn, en bovendien de, zoo het schijnt, meer ernstige geaardheid der vereenigingen, welke zich in *Overijssel* vormen, hebben mij genoopt, de geopperde bedenkingen ter zijde te stellen, en het vertrouwelijk schrijven van den Gouverneur van dat gewest aan Uwe Majesteit over te leggen¹²⁾.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN DOORN.

80. *Missive van den Burgemeester van Kampen aan den Gouverneur van Overijssel, 15 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

12 Febr. 1836 no. 12.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Gouverneur der provincie Overijssel.*

no. 32. *Kampen, den 15. February 1836.*

Met leedwezen moet ik Uwe Excellentie kennisgeven, dat alhier gisteren wederom eene zamenkomst van Separatisten heeft plaats gehad, die nogal eenige beweging heeft veroorzaakt.

Vrijdag reeds ontwaar geworden zijnde, dat men op den op handen zijnde Zondag met kerkelijke plegtigheid voornemens was doop te bedienen, en dat andere burgers over diergelijke toelating ontevreden waren, heb ik den grutter R. Nijhuis, ten wiens huize die bijeenkomsten plaats hebben, tegen deze zijne handelingen ge waarschuwd, en tevens, dat ik de bepalingen der wet ten strengste zoude doen gelden.

Niettegenstaande deze vermaningen zijn op het gewone uur van half tien, negentien personen ten zijnen huize verschenen, — terwijl 7 of 8 anderen bij een gewezen schipper, Arend ter Wal, vergaderden om het getal van 19 niet te overschrijden. Weldra echter verzamelden zich een menigte jongens en enkele menschen om het huis van R. Nijhuis, die pogingen deden aldaar in te dringen, en terwijl de politiebedienden buiten staat waren zulks te beletten, oordeelde ik den Heer Garnizoenskommandant om hulp van de gewapende magt te moeten verzoeken, die daaraan niet alleen geredelijk heeft voldaan, maar ook met mij zich derwaards heeft begeven.

¹²⁾ Met potlood hierbij:
Mondeling.

N. B. verschil van aanzigt en behandeling in Gelderland en in Overijssel verschil in de gevolgen.
Provisioneel aanhouden.

Ik ben alstoen in die vergadering gegaan en heb hen voorgehouden, hoe zij door zulke bijeenkomsten de rust verstoorden en zichzelf aan onaangenaamheden blootstelden, terwijl ik thans zoude trachten, hunne personen en goederen voor mishandelingen te beschermen.

Zommigen hebben zich dan ook verwijderd, maar eenigen hebben op straat gekomen zijnde, uitjouwingen en zelfs mishandelingen van jongens moeten ondervinden, terwijl anderen zich niet op straat durfden begeven.

Het huis is alzoo met schildwagten afgezet, bewaakt; maar ook dit belette niet, dat men de glazen begon in te smijten, zoodat ik met overleg van den Heer Garnizoenskommandant het volk heb getracht te verwijderen en de straat afgezet.

Heeren officieren van het garnizoen hebben daarna behulpzaam geweest, om de personen, die zich nog in het huis bevonden in stilte in veiligheid te brengen, en heb ik deze nacht verder het huis doen bewaken, zoodat dan ook niets verder is voorgevallen.

Hoewel dus deze zaak onaangename gevolgen had kunnen hebben, twijfel ik echter niet, of die lieden zullen overtuigd zijn, dat het onmogelijk zoude worden hun in het vervolg te beschermen, en heb ik dan ook gisternamiddag hun ernstig aangemaand, zich van die bijeenkomsten te onthouden, zoodat ik niet twijfel, of zulks zal alhier wel geen verder gevolg hebben, te meer, daar de personen geene lieden zijn, die eenigen invloed kunnen uitoefenen, als meerendeels bestaande uit behoeftige daglooners en hunne vrouwen, zoo van hier als uit IJsselmuiden, — terwijl ik den landman Hoksbergen uit den onderdijkschen polder van Wilsum, die gistermorgen als voorganger had gefungeerd, in het bijzonder ernstig heb verzocht, dat hij zich van het bijwonen van diergelijke oproerverwekkende zamenkomsten mogt onthouden.

Het valt in diergelijke omstandigheden moeilijk, het gemeen tot rust te houden, doch (ik) heb geoordeeld, best met zachtheid en bedaardheid in dezen te moeten handelen; zoodat dan ook deze nacht niets is voorgevallen, en alles in stilte verder is afgeloopen, en zal ik, zoo ik hoop, in het vervolg diergelijke onregeligheden hebben voorgekomen.

Ik heb geoordeeld, Uwe Excellentie van dit voorgevallene spoedig verslag te moeten doen, naardien ik vreesde, dat, hoe onaangenaam de zaak ook was, deze echter door geruchten nog grooter zoude verspreid worden¹³⁾.

De Burgemeester der stad Kampen,

(get.) F. LEMKER.

¹³⁾ Den 16. Febr. d. a. v. brengt de Gouverneur rapport uit aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, onder verdere mededeeling, dat hij den Burgemeester zijn tevredenheid betuigd heeft over diens in dezen gevolgde handelwijze, doch hem „tevens verzocht, voorzooover er werkelijk mishandelingen hebben plaats gehad, daarvan procesverbaal te doen opmaken en de schuldigen te doen vervolgen” [Herv. Eered. 22 Febr. 1836 no. 12].

81. *Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 25 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

12 Maart 1836 no. 1 *geheim*.

Den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 1 *geheim*.

's Gravenhage, den 25. February 1836.

Ik geve mij de eer, hiernevens aan Uwe Excellentie te doen geworden een door Zijne Majesteit aan ons om consideratiën en advys, met den vereischten spoed en simul et semel¹⁴⁾ met het vorige nog onaangezuiverde commissoriaal te behandelen, geren-voyeerd rapport van onzen ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken, ten geleide eener missive en bijlage van den Gouverneur der provincie *Overijssel* betrekkelijk onwettige godsdienstige vereen-ingen te *Nieuwleuzen* plaats gehad hebbende, en waarbij voor het geval dat tot derzelver ontbinding de militaire magt noodig mogt zijn, wordt gevraagd, of die vergaderingen evenals *oproerige* zamenrottingen na voorafgaande sommatiën door geweld van wapenen kunnen worden uiteengedreven, en voorts, of de daartoe uitgezondene militairen kunnen worden *ingelegerd*, dan wel of zij op de gewone wijze moeten worden ingekwartierd.

Mij ten aanzien van het door Zijne Majesteit bedoelde onaan-gezuiverde commissoriaal aan mijne missive van den 11. February ll. no. 1 *geheim* gedragende, vermeen ik met betrekking tot de door den Gouverneur van Overijssel hierboven bedoelde vragen te moeten aanmerken, dat na Zijner Majesteits dispositiën van den 14. December 1834 no. 85 en 10. December 1835 no. 71 er geen twijfel kan bestaan — en dit is ook het gevoelen van den Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof —, dat de plaatse-lijke autoriteiten verplicht zijn om dergelijke onwettige bijeenkom-ten te ontbinden, en voorts bevoegd om daartoe in geval van noodzakelijkheid de militaire magt te bezigen; waaruit vanzelf schijnt te volgen, dat wanneer bij verleenden bijstand der militaire magt eene onwettige vergadering op last der burgerlijke autori-iteiten niet mogt uiteengaan, de militaire magt zich niet blootelijk als *aanschouwer* kan blijven gedragen, maar dat door dezelve, in overeenstemming met de burgerlijke autoriteit, de vergaderde menigte desnoods met geweld behoort te worden *uiteengedreven*. Welke nu de middelen van *geweld* zijn, die daarbij behooren te worden aangewend, schijnt mij toe van de omstandigheden te moe-ten afhangen en bezwaarlijk vooraf te kunnen worden bepaald, maar aan de voorzigtigheid der burgerlijke ambtenaren en der militaire bevelhebbers te moeten worden overgelaten.

Hoezeer het dan moeilijk schijnt, *dezen* daaromtrent van be-

¹⁴⁾ Simul et semel = tegelijk en in eens.

paalde en naauwkeurige voorschriften te voorzien, komt het mij echter voor, dat in het algemeen ten regel zou kunnen worden gesteld, dat het gebruik van *vuurwapenen* behoort te worden beperkt tot het geval, dat er dadelijk *aanval* of feitelijke en gewelddadige *resistentie* der te ontbinden of ontbondene vergadering mogt plaatsgrijpen, in welk geval het gebruik der *vuurwapenen* door de noodzakelijkheid en zelfsverdediging zoude worden geboden en gewettigd.

Zoolang echter de menigte, zich onthoudende van dadelijk geweld, zich alleen bepalen mogt tot de zoogenaamde *passive resistentie*, welke naar ¹⁵⁾ het mij met onzen ambtgenoot van Binnenslandsche Zaken voorkomt door den voornoemden Gouverneur bedoeld te zijn, zoude ik denken, dat dezelve niet met eenen dadelijk *oproerigen* troep kan worden gelijkgesteld, en dat daarom de militaire magt, zonder *vuurwapenen* te gebruiken, zich zoude moeten beperken tot de andere middelen van geweld, in hunne magt staande, en dat bijvoorbeeld de menigte, nadat de militaire magt in dezelve was ingedrongen, door kolfstooten of slagen met het plat van den sabel en dergelijke, zoude kunnen worden *uiteengedreven*, met vermindering zooveel mogelijk van bloedstorting; welk doel, zooals zulks volgens de narigten te Gameren gebleken is, door eenige weinige kavalleristen *op de beste wijze* schijnt te kunnen worden bereikt.

Ik moet daarbij opmerken dat, hoezeer het in den aard der zake gelegen zij, dat buiten het geval van *dringende noodzakelijkheid* voorzeker geen voorzigtig officier tot krachtdadige middelen zal overgaan, zonder de menigte te hebben gewaarschuwd, — zoo zoude ik het echter zeer ongeraden achten om van die zoogenaamde *sommatiën* gewag te maken, ten einde geene aanleiding te geven tot het denkbeeld, alsof hier te lande nog zouden van kracht zijn zekere bepalingen ten tijde der Fransche revolutie van 1789 daargesteld, waarbij zelfs de woorden waren voorgescreven, welke tot het doen der *sommatiën* moesten worden gebezigd, en nog andere formaliteiten, welke veeltijds onuitvoerlijk zijn, — alle welke voorzorgen aan het beleid van den gezagvoerder behooren te worden overgelaten.

Wat eindelijk de tweede door den Gouverneur voorgestelde vraag betreft, zijn er aan mij, evenals aan onzen ambtgenoot van Binnenslandsche Zaken geene *wetsbepalingen* bekend, waarop eene *inlegering* ten koste der ingezetenen in deze gevallen zoude kunnen geschieden, en dat bij gebreke van zoodanige exepative bepaling ¹⁶⁾, in het onderhoud en de huisvesting der militairen op de gewone wijze dient te worden voorzien.

Indien Uwe Excellentie zich met deze mijne wijze van beschouwing mogt kunnen vereenigen, gelieve zij de goedheid te hebben, dezelve in het rapport op te nemen, hetwelk door ons zal behooren uitgebragt te worden, zoo met opzigt tot het onderhavig commissoriaal, als tot aanzuivering van die bij mijne voorschreven missive van 11 February jl. no. 1 geheim bedoeld, verzoekende ik mitsdien Uwe Excellentie, zich met de opstelling van dat rapport wel

¹⁵⁾ Dit woord moet om den zinsbouw uitvallen.

¹⁶⁾ Exepatieve bepaling = uitzonderingsbepaling.

te willen belasten, zullende ik hetzelfde dan te zijner tijd van Uwe Excellentie tegemoet zien ¹⁷⁾).

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

82. Missive van den Burgemeester van Vriezenveen aan den Gouverneur van Overijssel, 12 April 1836.

Herv. Eered.

3 Mei 1836 no. 1.

Aan Zijne Excellentie den Heer Gouverneur van de provincie Overijssel.

(kopy)

no. 87.

Vriezenveen, den 12. April 1836.

Naar aanleiding der vertrouwelijke aanschrijving van den 6. dezer, kabinet no. 127, vind ik mij verplicht Uwe Excellentie te melden:

Dat sedert meer dan 40 jaren te Vriezenveen onder leden van het Hervormde kerkgenootschap een stichtelijk gezelschap bestaat, hetwelk gewoonlijk des Zondags na geëindigde openbare godsdienstoefening, nu in het eene, over acht dagen in een ander huis zamenkomt, en bij de lange winteravonden ook somtijds op de gewone werkdagen. Dat dit gezelschap echter geen vaste leden telt en ook aan *geen* regel, opzicht of bestuur is verbonden, daar ieder die hetzelfde bijwoont denzelfden rang heeft. Dat dit gezelschap somtijds meer, somtijds minder talrijk is en zeker gedurig meer dan 20 personen buiten de leden des huisgezins, waar de zamenkomst is, bevat.

Dat dit gezelschap, waarin over godsdienstige zaken wordt gesproken, echter niets heeft dat naar scheurmakerij of secten gelijkt, dat deszelfs leden zijn de ijverigste voorstanders van den openbaren godsdienst bij de Hervormden, de godsdienstoefening in de kerk het getrouwst en naauwkeurigst bijwonen en nimmer zamenkomen op tijden en uren als er openbare godsdienstoefening is.

Daar deze bijeenkomst dus niets gemeen heeft met de woelingen, welke op veele plaatsen door scheurzieken worden in het werk gesteld, en sedert bijna een halve eeuw zonder eenige wanorde of onrust te veroorzaken heeft bestaan, acht ik het noodzakelijk Uwe

¹⁷⁾ Het gezamenlijk rapport aan den Koning werd door den Minister van Eeredienst opgesteld in vrijwel letterlijke overeenstemming met deze missive [Herv. Eered. 12 Maart 1836 no. 1 geheim]. Wat het vorig commissoriaal, in deze missive genoemd, betreft, werd verwezen naar het gemeenschappelijk rapport van 23 Febr. 1836 no. 1 geheim; vgl. hierboven blz. 79, noot 5.

De Koning machtigde den Minister van Binnenlandsche Zaken om overeenkomstig de uitgebrachte adviezen den Gouverneur van Overijssel in te lichten [Staatssecr. 22 Maart 1836 no. 82].

Excellentie met deze daadzaak en omstandigheden bekend te maken, met verzoek om mij te willen melden, of de maatregelen in opgemelde vertrouwelijke aanschrijving voorgeschreven, ook op deze gezelschappen moeten worden toegepast.

De Burgemeester van Vriesenveen,
(get.) G. ENGELS.

83. *Missive van den Gouverneur van Overijssel aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
15 April 1836.*

Herv. Eered.

3 Mei 1836 no. 1.

*Aan Zijne Excellentie den Minister van Bin-
nenlandsche Zaken.*

(kopy)

Kabinet no. 141.

Zwolle, den 15. April 1836.

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen afschrift eener missive van den Heer Burgemeester van Vriesenveen van den 12. dezer no. 87, daarbij vragende geïnformeerd te worden hoe te handelen ten aanzien van aldaar sedert meer dan 40 jaren gehouden wordende bijeenkomsten, waarin over godsdienstige zaken wordt gehandeld.

Indien ik enkel op de wetsbepalingen, welker opvolging ten aanzien van vereenigingen, alwaar over godsdienstige onderwerpen wordt gehandeld, aanbevolen is, letten moet, dan is er geen twijfel of ook zoodanige onschuldige bijeenkomsten moeten ontbonden en brave ingezetenen verontrust en in het harnas gejaagd worden, daar toch bij eene tegenovergestelde handelwijze eene groote en gewaagde partijdigheid en beoordeeling zoude bestaan omtrent de vereenigingen, waarop men de wetsbepalingen *al* dan *niet* zoude behooren toe te passen, hetgeen dan niet meer bij de zaak zoude doen blijven, waarvan de kennisneming en behandeling alleen aan de administrative en regterlijke magt is opgedragen, maar tot eene beoordeeling van het leerstellige in het godsdienstige en het vervolgen van andersdenkenden zoude leiden, waarvan, voorzoover mij bekend is, de kennisneming niet aan de bedoelde magten is toegekend.

En evenwel vind ik in de strenge toepassing der van gouvernementenwege voorgeschrevene bepalingen op het geval in de missive van den Burgemeester van Vriesenveen opgegeven zoo veel, dat tegen de voorzigtigheid en eene vaderlijke regeering aandruischt, dat ik niet van mij heb kunnen verkrijgen om die toepassing zonder nadere voorlichting te bevelen, welke voorlichting of instructiën ik de vrijheid neme bij deze beleefdijk van Uwe Excellentie te verzoeken.

De Gouverneur van de Provincie Overijssel,
(get.) v. RECHTEREN.

84. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 21 April 1836.*

Herv. Eered.

3 Mei 1836 no. 1.

Aan den Koning.

(kopy)

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 21. April 1836.

De Gouverneur der provincie *Overijssel* heeft mij medegedeeld een brief van den Burgemeester der gemeente *Vriesenveen*, waarbij die ambtenaar nadere onderrigting vraagt omtrent de wijze, waarop hij zoude behooren te handelen met zekere binnen die gemeente sedert 40 jaren gehoudene bijeenkomsten, waarin over godsdienstige zaken wordt gehandeld. De Gouverneur, deswege zijne bedenkingen opperende, vraagt tevens omtrent dit onderwerp mijne voorlichting.

Mij veroorlovende deze stukken onder het oog Uwer Majesteit te brengen onder eerbiedige referte tot derzelver inhoud, heb ik tegelijkertijd de eer te kennen te geven, dat de instructiën aan de Gouverneur omtrent de onwettige bijeenkomsten der zoogenaamde Separatisten toegezonden, mij toeschijnen niet op het oog te hebben gehad zoodanige vereenigingen als waarvan hier de rede is.

Ik heb het echter pligtmatig geacht, alvorens op de aanvraag van den Gouverneur van *Overijssel* te antwoorden, de nadere bevelen van Uwe Majesteit te vragen, hetwelk ik de vrijheid neme bij deze te doen.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelven,
De Secretaris Generaal,
(get.) C. VOLLENHOVEN.

85. *Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie
aan den Koning, 3 en 11 Mei 1836.*

Herv. Eered.

3 Mei 1836 no. 1.

(minuut)

(Aan den Koning).

Commissoriaal van 24 April 1836 no. 3.

Geheime missive van den Minister van *Binnenlandsche Zaken* van 21 April ll. no. 1, ten geleide eener missive van den Gouverneur van *Overijssel* betreffende eene aanvraag van den Burgemeester van *Vriesenveen* over zekere bijeenkomsten van godsdienstigen aard aldaar.

Volgens de aan den Gouverneur van Overijssel gegeven instructiën is het burgerlijk gezag bevoegd en verplicht, de *onwettige samenkomsten der Separatisten* te doen uiteengaan, maar er zijn geene de minste bevelen gegeven ten aanzien van andere zamenkomsten van godsdienstigen aard, welke altijd in meer of minder groot getal in deze landen hebben plaats gehad en nog gehouden worden. Tot het verstoren dezer bijeenkomsten bestaan geene redenen, zoo lang dezelve de rust niet verstoren of de goede zeden kwetsen. De aanschrijvingen omtrent de vergaderingen der Separatisten zijn alleen daaruit voortgevloeid, dat dezelve, tegen 's Konings uitdrukkelijke verklaring, tot het uitoefenen van de eeredienst bijeenkomen als leden van een door hen zonder toelating van het Gouvernement gevormd kerkgenootschap en derwijze handelen tegen de goede orde en aanleiding geven tot het verstoren der openbare rust, zooals reeds meermaals is gebleken.

De ondergeteekenden vereenigen zich dus volkomen met het gevoelen van hunnen ambtgenoot den Minister van Binnenlandsche Zaken, dat de instructie aan de Gouverneurs omtrent de onwettige bijeenkomsten der Separatisten toegezonden, zoodanige vereenigingen als die te Vriezenveen niet betreffen.

Naar hun inzien zoude dus de Gouverneur van Overijssel dienovereenkomstig kunnen worden aangeschreven, zich te beperken tot hetgene bij de hem medegedeelde instructie is bevolen ¹⁸⁾.

(De Minister van Staat, enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.
De Minister van Justitie,
VAN MAANEN).

86. *Missive van den Burgemeester van Ambt Hardenberg aan den Gouverneur van Overijssel, 20 Mei 1836.*

Staatssecr.

9 Juni 1836 no. 8.

(kopy)

Aan Z. E. den Heere Gouverneur der provincie Overijssel, resideerende te Zwolle.

no. 204.

Heemse, den 20. Mei 1836.

Op eergisteren ten buurtschap Rheeze in de gemeente, ten huize van den landbouwer *Gerhardus Veurink* aldaar, wederom eene bijzondere vereeniging tot het houden van godsdienstoefening onder de leiding van zekeren *Van Raalte* — zich kwalificerende predicant bij de Afgescheidenen te Genemuiden en environs in de provincie, en zullende zijn een zwager van *A. Brummelkamp*, gewezen predicant bij de Hervormden te Hattem — plaats gehad

¹⁸⁾ Het stuk werd door den Minister van Justitie mede-onderteeekend op 11 Mei [Just. 11 Mei 1836 no. 1 geheim], en de Koning besliste dienovereenkomstig bij dispositie van 13 Mei no. 28.

hebbende, waarin geleeraard, gedoopt en getreeden tot de bevestiging van ouderlingen en diaconen bij de Separatisten in dezen omtrek, zonder dat (ik) *voor derzelver afloop* iets daaromtrent ben te weten gekomen, — zo heb ik gemeend, ten gevolge van deszelfs aanschrijving van den 6en der vorige maand, kabinet no. 127, Uwe Excellentie daarvan bij deze te moeten informeren, zulks niet eerder behoorlijk hebbende kunnen doen, vermits (ik) tot op gisteravond laat niet genoegzaam werd verzekerd aangaande den aard der vereenigingen en den naam en kwaliteit (van) derzelver leider, waaromtrent (ik) dan eerst op dat moment uit den mond van derzelver daarbij meede bevestigde ouderling *Derk Jan Waterink*, landbouwer, wonende te Heemse, de bevestiging bekwam en bij welken — wetende andere desondervraagd niets te zeggen dan: er is geprekeet, gedoopt en bevestigd door eenen zwager van *Brummelkamp* van Hattem, ten huize van *Gerhardus Veurink* te Rheeze — dienaangaande eerder te inkwireeren¹⁹⁾ (ik) mij buiten staat bevond, vermits zijne absentie gedurende den loop van den dag van gisteren na de veenen ter dezer branding²⁰⁾ voor de boekweitculture en deszelfs retour eerst van daar na zonnenondergang.

Verblijvende hiermede onderdanigst,

De Burgemeester der gemeente het Ambt Hardenberg,
(get.) ANT. VAN RIEMSDIJK.

87. *Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
21 Mei 1836.*

Staatsseccr.

9 Juni 1836 no. 8.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Kabinet no. 179.

Zwolle, den 21. Mei 1836.

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Excellentie te doen toekomen afschrift eener missive van den Burgemeester van het Ambt Hardenberg van gister, houdende kennisgeving van eene op den 18. dezer plaats gehad hebbende verbodene godsdienstige bijeenkomst in die gemeente.

Het zal Uwe Excellentie hieruit blijken, dat het meermalen moeilijk is, dusdanige bijeenkomsten te beletten of te ontbinden, daar dezelve in afgelegene buurten gehouden wordende, eerst bekend worden, wanneer dezelve hebben plaats gehad, en ook wanneer zulks al bekend mogt zijn, niet dadelijk de militaire magt bij de hand is om desnoods de hand te leenen.

Zoolang er alzoo geene militaire troupes meer dan thans in dit

¹⁹⁾ Inkwireeren = onderzoek, navraag doen naar.

²⁰⁾ Ter dezer branding = tot het verbranden van de veenen, n.l. om den grond geschikt te maken voor bebouwing.

gewest beschikbaar, en mij geene bevoegdheid verleend zal zijn om dezelve garnizoen te doen houden in die streken, alwaar de verbodene godsdienstoefeningen meest gehouden worden — zooals thans in de omstreken van den Hardenberg schijnen te worden, en welke plaats acht uren van Zwolle is gelegen, intusschen door middel eener zware zandweg de gemeenschap tusschen beide plaatsen bestaat —, zal meestal de tusschenkomst van het openbaar bestuur te laat komen of ongenoegzaam zijn, waarvan ik mij verplicht heb gerekend, Uwe Excellentie kennis te moeten geven.

Bovendien worden het zeer gering getal in Overijssel beschikbare troupen van tijd tot tijd door de autoriteiten in Gelderland gerekwireerd, hetwelk, aangezien de Overijsselsche garnizoensplaatsen alle dicht aan de Geldersche grenzen leggen, gemakkelijk voor die autoriteiten is, doch veroorzaakt, dat deze provincie alsdan en zonder dat er bij mij eenige kennis van word gedragen, geheel zonder beschikbare manschappen kan blijven, in welk geval de stad Zwolle reeds herhaald is geweest.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
v. RECHTEREN.

88. *Missive van den Gouverneur van Overijssel aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
4 Juni 1836.*

Staatsseer.

20 Juni 1836 la. I 20 geheim.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 189 kabinet. *Zwolle, den 4. Juny 1836.*

Daar het thans meermalen gebeurt, dat kort voor het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen de gemeentebesturen of het provinciaal bestuur daarvan eerst kennis bekomt, en bij het ontoreikende van de pogingen der plaatselijke politie om die bijeenkomsten te doen uiteengaan de tijd te kort is om militairen uit eene der steden Zwolle, Deventer of Kampen te ontbieden, gelijk nu nog het geval is met eene kennisgeving, die ik voor weinige oogenblikken ontvang wegens eene zoodanige bijeenkomst, die op morgen in eene afgelegene landgemeente zoude gehouden worden, alwaar het onmogelijk is tegen dien tijd militairen te kunnen hebben, — zoo neem ik de vrijheid Uwe Excellentie te verzoeken, om de verlangde vermeerdering van garnizoen, althans te Zwolle, te willen aanvragen, met magtiging tevens om daarvan een gedeelte te mogen inkwartieren in het stadje Ommen, in welke dezelve, zoo voor die gemeente zelve als de omliggende buurschappen, voor het oogenblik meest noodig zijn om de verlangde ontbinding der ongeoorloofde godsdienstige vergaderingen te bewerkstelligen.

De Gouverneur van de provincie Overijssel,
(get.) v. RECHTEREN.

89. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 16 Juni 1836.*

Staatssecr.

20 Juni 1836 la. I 20 geheim.

Aan den Koning.

no. 2 geheim.

's Gravenhage, den 16. Juny 1836.

Van den Gouverneur van *Overijssel* ontvangen hebbende een berigt van den 11. dezer maand omtrent verbodene godsdienstige bijeenkomsten in de gemeenten *Hellendoorn* en *Rijssen*, heb ik de eer dat berigt en bijlage hiernevens ter kennis van Uwe Majesteit te brengen.

Uit dat berigt zal Uwe Majesteit voorts gelieven te ontwaren, dat de Gouverneur aanhaalt eene door hem aan mij geschrevene missive van den 4. Juny ll. no. 189, waarbij werd medegedeeld de onmogelijkheid om zonder plaatsing van militairen op sommige punten in de provincie *Overijssel* de vereischte ondersteuning bij de hand te hebben om de verbodene godsdienstoefeningen te ontbinden.

Ik heb uit dien hoofde de eer een afschrift van laatstbedoelde missive hiernevens aan Uwe Majesteit over te leggen, alsmede een afschrift der missive door mij ten gevolge van des Gouverneurs nadere aanvraag om militairen aan het Departement van Oorlog geschreven.

Mij korthedshalve eerbiediglijk aan die stukken gedragende, zij het mij tevens geoorloofd nog ter kennis van Uwe Majesteit te brengen, dat blijkens eene daarvan aan mij gedane kennisgeving bereids door genoemd Departement detachementen militairen zijn verstrekt geworden tot voorkoming van rustverstoring onder de arbeiders aan de *Vollenhovensche* en *Hasselter* dijkwerken.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelven,
De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

90. *Missive van den Secretaris van Staat aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, 20 Juni 1836.*

Staatssecr.

20 Juni 1836 la. I 20 geheim.

(minuut)

Aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.

la. I 20 geheim.

's Gravenhage, 20 Juni 1836.

Onder terugzending der bij het geheim rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken van den 16. dezer no. 2

overgelegde oorspronkelijke stukken, heb ik de eer op 's Konings last aan dat Departement te kennen te geven, dat, hoezeer Z. M. daaruit ontwaard heeft, dat door het Departement van Oorlog aan het verlangen van den Gouverneur van *Overijssel* om, ter voorkoming van rustverstoring onder de arbeiders aan de *Vollenhovensche* en *Hasselter* dijkwerken, meerderen militairen bijstand te erlangen, aanvankelijk is voldaan, Hoogstdezelve echter lichtelijk bevroed, dat het niet wel mogelijk kan zijn om eene militaire magt teffens²¹⁾ op alle de punten der provincie *Overijssel*, waar ongeoorloofde bijeenkomsten zouden kunnen plaatsgrijpen, in gereedheid te hebben, en men derhalven zal moeten bedacht zijn om in tijds voorzorgen te nemen met opzicht tot zoodanige localiteiten, alwaar dezelve zouden kunnen worden tegemoet gezien, evenals zulks in *Gelderland* met goed gevolg plaats heeft, zelfs met bijstand van de in *Overijssel* gestationeerde troepen, terwijl, bijaldien die bijeenkomsten onverhoopt mogten plaatshebben op punten, waar zij, bij gemis aan militaire bijstand, met behulp der politie niet zouden kunnen worden bedwongen en uiteengedreven, men zoover noodig zal moeten zorg dragen om door het doen der noodige sommatiën en het opmaken der vereischte processen verbaal zich in staat te stellen om de schuldigen onverwijld volgens de bestaande wetten en verordeningen te vervolgen en te straffen.

De Secretaris van Staat,
G. SCHIMMELPENNINCK.

91. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 15 Juli 1836.*

Staatsseccr.

16 Juli 1836 Y 22 geheim.

Aan den Koning.

no. 2 geheim.

's Gravenhage, den 15. July 1836.

Commissoriaal van den 9. July 1836 no. 16.

Rapport van den Directeur Generaal van Oorlog, houdende berigt omtrent het afzenden van een detachement militairen van *Zutphen* naar *Ommen* in *Overijssel* op aanvraag van het Departement van Binnenlandsche Zaken, ten einde het houden van verboden bijeenkomsten tegen te gaan²²⁾.

Tot opheldering van het nevensvermelde rapport heb ik de eer Uwe Majesteit het navolgende te berigten.

²¹⁾ Teffens = terzelfder tijd, tegelijk.

²²⁾ Dit rapport d.d. 7 Juli 1836 no. 13 — in het dossier aanwezig — bevat slechts een eenvoudige mededeeling van het hier vermelde feit.

Bij missive van den 11. April ll. deelde ik aan den Directeur Generaal van Oorlog mede, dat de Gouverneur van *Overijssel* uit aanmerking, dat er slechts 200 beschikbare manschappen in de garnizoensplaatsen van zijn geweest aanwezig waren, het verlangen had betuigd, dat het garnizoen van *Zwolle* met 400, die van *Deventer* en *Kampen* ieder met 300 man mogten vermeerderd worden. Ik voegde erbij, dat de Gouverneur dit verlangen grondde op de onmogelijkheid om met de voorhanden militaire magt behoorlijk gevolg te geven aan de bij hem ontvangene bevelen wegens het tegengaan der ongeoorloofde bijeenkomsten der afgescheidenen van de Hervormde Kerk; terwijl die staatsambtenaar zich tevens beriep op de verzekering die hem was gegeven, dat het burgerlijk gezag bij de militaire magt de hulp zoude vinden, welke gevorderd werd om dat gezag in staat te stellen van wet en orde te handhaven. Ik verzocht den Directeur Generaal zoodanige voorzieningen te nemen als dezelve zou noodig achten, en mij daarvan te onder- rigten.

Het daarop ontvangen antwoord d.d. 21 April daaraanvolgende hield in, dat er uit hoofde van de veelvuldige zwaarigheden, welke voor het tegenwoordige het versterken der genoemde garnizoenen in den weg stonden, aan het verlangen van den Gouverneur van *Overijssel* niet kon worden voldaan; dat echter, wanneer zich enkele gevallen mogten voordoen, in welke er op eenig bepaald punt in *Overijssel* eene grootere militaire magt vereischt werd dan in dat gewest aanwezig was, hierin altijd zou kunnen worden voorzien door tijdelijk derwaarts zenden van militaire detachementen, te nemen uit de naburige en mede onder het 2e Groot Militair Kommando behorende provinciën, te welken einde de vereischte aanschrijving aan de daarbij betrokken militaire autoriteit was gedaan.

Dit antwoord is door mij aan den Gouverneur van *Overijssel* medegedeeld, en heb ik vervolgens onder dagteekening van den 9. Mei ll. den Directeur Generaal van Oorlog van het wederantwoord des Gouverneurs van *Overijssel* onderrigt, houdende: dat hij de hem gegevene voorschriften ten aanzien der ontbinding van de verbodene vereenigingen tot godsdienstoefening zou achtervolgen voor zooverre de ter zijner beschikking staande middelen zouden reiken; dat hij zich evenwel onverantwoordelijk meende te moeten stellen voor onvolledige handhaving dier voorschriften, wanneer de militaire magt daartoe ongenoegzaam mogt zijn; en dat het vragen van militairen uit naburige gewesten in zijne oogen doelloos moet worden geacht, daar deze steeds te laat zouden komen om de vereenigingen te helpen ontbinden, hetgeen zelfs met de militairen in zijne provincie menigmaal evenzeer het geval kon zijn; dat het garnizoen te *Zwolle* welligt spoedig onvoldoende zou zijn om zelfs de noodige manschappen voor eene wacht van één man des daags en twee van zonsondergang tot derzelver opgang voor het burgerlijk en militair Huis van verzekering te leveren; hoeveel te minder dan nog, zeide de Gouverneur, om de verbodene godsdienstoefeningen te keeren en onlusten, die onder de vreemde turfarbeiders dreigden uit te barsten, te dempen.

Ik had de eer omtrent dit laatste punt Uwe Majesteit te berigten bij rapport van den 17. Mei ll. no. 1 geheim, waaromtrent

Hoogstdezelve blijkens de deswege ontvangene kennisgeving van den 11. Juny daaraanvolgende no. 12 het Departement van Oorlog had geraadpleegd en zich met het rapport van dat Departement had vereenigd.

Intusschen gaf ik den Directeur Generaal van Oorlog bij missive van den 9. Juny ll. kennis, dat de Gouverneur van *Overijssel* onder dagteekening van den 4e dier maand had geschreven hoe het meer-malen gebeurde, dat eerst kort vóór het houden van ongeoorloofde godsdienstoefeningen de gemeentebesturen of het Provinciaal bestuur daarvan kennis bekwamen, en bij het ontoereikende van de pogingen der plaatselijke politie om die bijeenkomsten te doen uiteengaan, de tijd te kort was, om militairen uit *Zwolle*, *Deventer* of *Kampen* te ontbieden, waarom dan ook de Gouverneur verzocht de verlangde vermeerdering van garnisoen althans voor *Zwolle* te willen aanvragen, met magtiging tevens om daarvan een gedeelte te mogen inkwartieren in het stadje *Ommen*, in welke dezelve zoo voor die gemeente zelve als de omliggende buurtschappen voor het oogenblik meest noodig waren. Ik deed den Directeur Generaal tevens opmerken, dat, vermits ik aan den Gouverneur van *Overijssel* had medegedeeld, dat er bezwaren aan de vermeerdering der garnisoenen van *Zwolle*, *Deventer* en *Kampen* in den weg stonden, ik uit deze vernieuwde aanvraag moest besluiten, dat de Gouverneur eene nadere overweging van een gedeelte zijner eerste aanvraag als zeer wenschelijk beschouwde.

In antwoord hierop ontving ik van meergemelden Directeur Generaal eenen brief van den 17. Juny ll. gedagteekend, te kennen gevende, dat steeds dezelfde bezwaren tegen eene garnisoensvermeerdering bestonden, doch dat, indien zulks volstrekt noodig werd geacht, zijnerzijds bevelen zouden worden uitgevaardigd om eene compagnie van het reserve-bataillon der 14e afdeeling infanterie uit *Zutphen* naar *Ommen* te detacheren.

Hiervan werd de Gouverneur van *Overijssel* door mij bij missive van den 20. Juny onderrigt, waarop dezelve mij bij brief van den 22. dierzelfde maand antwoordde te moeten verzoeken, wanneer het de bedoeling van het Gouvernement bleef, om de verbodene zamenkomsten der Separatisten met den sterken arm uiteen te drijven, een detachement van 40 à 50 militairen naar *Ommen* te doen vertrekken, hoezeer hij, Gouverneur, daarvan nog geene voldoende resultaten kon verwachten, maar wel dat de ingezetenen spoedig over de inkwartiering zouden klagen, gelijk nu reeds het geval was met de langs de Vollenhoofsche en Hasselter dijken gelegene plaatsen, welke eenige militairen hadden ter bewaring der rust onder de dijkwerkers, niettegenstaande men overtuigd was, dat de plaatsing van militairen eene hoogst noodzakelijke en voorzigtige maatregel was.

De inhoud van dezen brief gaf mij aanleiding aan den Gouverneur van *Overijssel* te schrijven, dat mij niet bekend was, dat de instructiën, welke omtrent de verbodene zamenkomsten der Separatisten waren gegeven, eenige verandering zouden hebben ondergaan, doch dat het mij uit hoofde van zijne aanmerkingen omtrent het effect der aanwezigheid van die militairen te *Ommen* in verband met de bepaalde uitdrukking van het Departement van Oorlog — *indien zulks volstrekt noodig zal worden geacht* —

wenschelijk toescheen, meer stellig te worden geïnformeerd, of het doen vertrekken van militairen naar *Ommen* hem, Gouverneur, onvermijdelijk toescheen en het zijn verlangen bleef, dat dienaangaande eene aanvraag aan het Departement van Oorlog gedaan wierd.

De Gouverneur mij daarop bij missive van den 29. Juny ll. hebbende verzocht om de aanvraag te doen, is door mij onder dagteekening van den 4. July ll. van dit verlangen aan het Departement van Oorlog kennis gegeven, en het is hierop, dat het onderwerpelijk commissoriaal betrekking heeft.

Het is mij noodig voorgekomen, tot volledige opheldering, ook na hetgeen ik bij mijn rapport van 16 Juny ll. no. 2 geheim de eer had mede te deelen, het geheel van het te dezer zake voorvallene te moeten vermelden; terwijl mijns inziens zal dienen te worden afgewacht, of het na het bekend worden van Uwer Majesteits Besluit van 5 July ll. no. 75 — Staatsblad no. 42 — noodig zal blijven, de bedoelde militairen in de gemeente *Ommen* te laten vertoeven.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelfden,
De Secretaris Generaal,
C. VOLLENHOVEN.

92. *Missive van den Secretaris van Staat aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, 16 Juli 1836.*

Staatsseccr.

16 Juli 1836 la. Y 22 geheim.

(minuut) *Aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.*

's Gravenhage, den 16. Juli 1836.

De Koning overwogen hebbende de geheime rapporten van het Departement van Binnenlandsche Zaken van den 15. dezer no. 2 en 3 betrekkelijk de genomene maatregelen ten aanzien van verbodene godsdienstige bijeenkomsten te *Ommen* in *Overijssel* en in de grietenij *Wymbriseradeel*²³⁾, deelt in het gevoelen van het Departement, dat zal dienen te worden afgewacht, welken invloed Z. M. Besluit van den 5. dezer — Staatsblad no. 42 — op die aangelegenheden zal uitoefenen en welke daarvan de gevolgen zullen zijn.

Z. M. kan overigens niet deelen in de herhaalde meening van den Gouverneur van *Overijssel* om over eene aanzienlijke militaire magt te beschikken en deze aanhoudend te vertoonen, zoowel bij vereeniging van een buitengewoon getal dijkwerkers als bij verbodene zamenkomsten der Separatisten, daar vooral bij de laat-

²³⁾ Zie hierboven no. 65.

sten geen wederstand, althans geen feitelijke wederstand kan verwacht worden en het (er) dus meestal méér op aankomt, de wettelijke voorschriften na te leven en procesverbaal op te maken over hetgeen in strijd daarmede zoude gedaan worden, dan de bijeenkomsten met geweld uiteen te jagen, ofschoon dit laatste in enkele gevallen als wenschelijk en zelfs als noodig en onvermijdelijk kunne beschouwd worden.

Ik heb de eer door dezen aan Z. M. bevelen te voldoen.

De Secretaris van Staat,

L. H. ELIAS SCHOVEL l.S.²⁴⁾.

²⁴⁾ L. H. Elias Schovel, 1825—1838 griffier bij de Staatssecretarie (l.S. = loco-Secretaris).

93—97

In het Algemeen Handelsblad van 28 Januari 1836 wordt ernstige critiek geoefend op de houding der Regeering in zake de kerkelijke aangelegenheden in het algemeen en de maatregelen tegen de Afgescheidenen in het bijzonder. De schrijver van het artikel — waarschijnlijk een vertegenwoordiger van de balie te Amsterdam — voert, uitgaande van het onderscheid tusschen kerk(genootschap) en gezindheid, verschillende gronden aan om het ongrondwettig karakter van een en ander te bewijzen.

De Regeering is over deze vrijmoedige critiek ten zeerste gebelgd en overweegt de mogelijkheid om den steller van het stuk gerechtelijk te doen vervolgen. Maar daar de uitslag van zulk een vervolging in hooge mate twijfelachtig moet worden geacht, besluit men daarvan af te zien.

93. *Ingezonden stuk in het Algemeen Handelsblad van 28 Jan. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 1 geheim.

(gedrukt)

Een woord over het stelsel der Regering met opzigt tot de godsdienstige bewegingen in ons vaderland.

„Wie dus van vrij en tevens eerbiedig-bescheiden oordeelen, van eene onbeschroomde en evenzeer gematigde, humane, welwillend-bescheidene oppositie in zijn kring het voorbeeld doet uitgaan, hij moet geacht worden de rust van Staat, verre van haar in het minst gevaarlijk te wezen, integendeel op de meest of eenig gepaste wijze voor te staan; hij moet geacht worden dezelve van de klip eens Franschen of Belgischen oproers, als door reyen van zeil en voegen naar wind en stroom, behendiglijk af te wenden.”

Broes.

Het is in een' grondwettig geregelden Staat niet alleen geoorloofd, maar somtijds pligtelijk — naar de bovengestelde woorden van den wijzen Broes — het *stelsel* der Regering, wanneer men meent het te moeten afkeuren, openbaar te bestrijden. Doch men eerbiedige steeds de bedoelingen des Gouvernements en vooral van het hooggeacht hoofd van den Staat, ook dan wanneer men besluiten, verordeningen, maatregelen, met eene vrije hand in de schaal van Themis¹⁾ legt. Dit laatste is de eigenaardige roeping van den regtsgeleerde.

De Grondwet zegt, Art. 190: *De volkomene vrijheid van godsdienstige begrippen wordt aan elk gewaarborgd.* Dit artikel gaat over de inwendige overtuiging en gezindheid der ingeze(te)nen opzigttelijk de godsdienst en het geloof. Het verbiedt allen gewetensdwang, alle onderzoek naar verborgen begrippen, die zich door uiterlijke daden niet openbaren. Men heeft niet zonder grond aangemerkt, dat, de gedachten nimmer onder het gebied van den Wetgever kunnende ressorteren, dit Artikel hierdoor overbodig wordt, en dus schadelijk, want al wat in eene wet overbodig wordt

¹⁾ Themis, de godin der gerechtigheid bij de Grieken.

gevonden, is uit den aard der zake schadelijk. Doch het artikel — dat in de eerste Grondwet niet werd gevonden — staat nu eenmaal in de tegenwoordig geldige constitutie, en de uitlegging is niet twijfelachtig.

Art. 191 zegt: *Aan alle godsdienstige gezindheden, in het Koninkrijk bestaande, wordt gelijke bescherming verleend.* In de Grondwet van 1814 werd gezegd: *Aan alle bestaande godsdiensten wordt gelijke bescherming verleend.* De uitdrukking is voorzeker veranderd om de bepaling der wet nog nader te bestemmen.

Godsdiensten zijn er eigenlijk maar twee in ons land, de Joodse en de Christelijke, maar *gezindheden* zijn er meer. Eene *gezindheid* is eene godsdienstige belijdenis. De taal laat geene andere beteekenis toe ^{a)}. „Tot welke gezindheid behoort gij?” beteekent hetzelfde als: „welke belijdenis zijt gij toegedaan?” Het verdient alle opmerking, dat de Grondwet niet spreekt van *kerken* of *kerkgenootschappen*, maar alleen van gezindheden. Immers — en dit wisten de opstellers — de *kerkvorm* is de nevenzaak of het bijkomstige; de *belijdenis* en *gezindte* is het wezen of de hoofdzak. De Grondwet beschermt de bestaande *godsdiensten* en *gezindheden*; zij laat die godsdiensten zich vrijelijk tot *kerken*, die gezindheden tot *gemeenten* of *gemeenschappen* organiseren, en waar deze voorheen wettig geconstitueerd zijn, alzoo blijven. De Grondwet beheerscht de kerk niet, maar erkent die als bestaande. Zij beschermt haren grond en haar wezen, en laat den vorm als buiten haar gebied, aan de vereeniging zelve over ^{b)}.

Door *bestaande* gezindheden verstaan wij diegene, welke door de omwenteling van 1795 met de Hervormde religie waren gelijk gesteld en als zoodanig in 1815 bestonden. Wij kunnen geen voldoenden grond zien om met den Heer Van der Kemp onder de *bestaande* alle bestaan *kunnende* of bestaan *zullende* kerkgenootschappen te begrijpen.

Dit zijn dan de beginselen onzer Grondwet, de beginselen van het geldige Nederlandsche Staatsregt. Het doet ons leed, te moeten aanmerken, dat de Regeering van deze beginselen is afgeweken.

De benoeming van eenen Minister van Eeredienst toonde, dat men de eeredienst wilde regeren, in plaats van die vrij te laten. De bescherming immers, die de Grondwet toezegt, is eene blootburgerlijke bescherming, en behoorde als zoodanig tot de attributiën der Provinciale Staten. Immers Art. 145 zegt: *De Staten worden belast met de uitvoering der wetten opzigtelijk de be-*

^{a)} (Noot van den steller van het stuk). Zoo spreekt men immers van stadhoudersgezinden, gemeenebestgezinden, Spaanschgezinden, omwentelingsgezinden, welgezinden, kwalijkgezinden, bedoelende daardoor een bepaald gevoelen of overtuiging, geenszins een genootschap of kerk-inrichting.

^{b)} (Noot van den steller van het stuk). Men kan zelfs verder gaan, en beweren, dat de Grondwet, de bestaande gezindheden beschermende, ook de bestaande organisatiën, welke in die gezindheden haar beginsel en wortel hebben, waarborgt. Immers, zoowel als er eene Calvinistische leer is, zoo is er ook eene Calvinistische kerkorde, uit die leer voortgekomen. Een algemeen Protestantsch kerkregt bestaat er evenmin als eene algemeene Protestantsche leer. De leer en kerkorde zijn onafscheidelijk.

scherming der godsdienstige gezindheden. Een minister daarentegen, als lid van het Gouvernement, regeert, bestuurt, regelt. Deze benoeming was dus weinig overeenkomstig met den geest der Grondwet, die de gezindheden wel vrij verklaart en beschermt op hare eigene wijze, maar niet de godsdienst en de gezindheden des geloofs als voorwerpen van een ministerieel departement beschouwt. Nog minder was zij overeenkomstig met het beginsel van de vrijheid en onafhankelijkheid der kerk, dat noodzakelijk geëelde van de vrijheid en onafhankelijkheid des geloofs ^{c)}).

Dan, veel bedenkelijker, en naar ons inzien buiten de grondwettige magt des Konings gaat het Besluit van 7 January 1816, bij hetwelk de bestaande kerkenorde der Gereformeerden werd afgeschaft en een nieuw kerkbestuur georganiseerd ^{d)}). Wij hebben gezien, dat de Grondwet de kerkelijke organisatie der onderscheiden gezindheden vrijlaat en alleen de gezindheden zelve beschermt. Hier geldt dus de regel: *Quodcunque juris vinculum solvitur eodem modo quo colligatum est* ²⁾). De toenmalige kerkorde was door eene Nationale Gereformeerde Synode ingevoerd, zij kon — volgens de Grondwet onbeschadigd gelaten — niet worden afgeschaft of veranderd, dan door eene nieuwe Nationale Synode. De Koning had dus naar ons inzien, indien het Z. M. noodzakelijk voorkwam den kerkvorm te zien veranderen, slechts éénen wettigen weg voor zich; om namelijk door Hoogstdeszelfs Minister — b.v. van Binnenlandsche Zaken — als *Commissaris politiek* eene Nationale Synode *ad hoc*, naar de regelen van het toen bestaande kerkregt, uit alle klassen der provinciale kerken te doen bijeenroepen, en aan hare beslissing te onderwerpen: 1°. Of het inderdaad noodzakelijk ware, dat de orde der Ned. Herv. Kerk veranderd wierd; en 2°. zoo ja, welke vorm der Synode alsdan als de wenschelijkste ordening voor de Gereformeerde Kerk voorkwam. Ziedaar, dunkt ons, de eenige weg, met de vrijheid der kerk bestaambaar, de eenige tevens die waarlijk constitutioneel was.

Dezen weg heeft men niet ingeslagen; het Besluit van 7 January 1816 is dus ongrondwettig en verbindt alleen die ambtenaren, welke niet gezworen hebben de Grondwet te zullen helpen handhaven, geenszins de regterlijke magt. Voor *deze* geldt de uitspraak van den wijsten der koningen: *Neemt acht op den mond des Konings, doch naar de gelegenheid van den eed des Heeren!* ³⁾)

^{c)} (Noot van den steller van het stuk). Men vergelijke hier de verhandeling van den beroemden Noodt: *De religione ab imperio civili jure gentium libera*. (G. Noodt: zie Van Heynsbergen, *Gesch. rechtwet. Ned.*, blz. 59 v.).

^{d)} (Noot van den steller van het stuk). De Koning zou, zonder ongrondwettig te handelen, eenen Staatsraad enkel uit R. C. leden bestaande, kunnen verkiezen; maar kan de Grondwet het bestuur der kerk hebben overgelaten aan besluiten, uit den boezem van zulk eenen Staatsraad voorkomende? Immers de organisatie, gisteren nog aristocratisch, kan heden oligarchisch, morgen hiërarchisch worden ingerigt; en zou hierdoor de vrijheid der kerk niet geheel worden opgegeven?

²⁾ Elke rechtsband wordt op dezelfde wijze losgemaakt als hij gelegd is.

³⁾ Pred. 8 : 2.

Dan, verder nog heeft zich, onzes inziens, de Regering van den geest en de letter der Grondwet verwijderd, sedert zij, op dien inconstitutionelen weg voorttredende, in plaats van de *Gereformeerde gezindheid* benevens de andere godsdienstige gezindheden te beschermen, alleen het *genootschap*, door eene reeks van besluiten eerst geformeerd, daarna bestuurd en geregeld, en dus hare eigen schepping, uitsluitend is begonnen te beschermen. Zoodra de Heer Scholte met zijnen aanhang openbaar verklaard had, zich van het Nederlandsch Hervormd kerkbestuur af te scheiden en voor den koninklijken troon bescherming verzocht, had de Regering, volgens de Grondwet, zich moeten onthouden om tusschen die twee fractiën der Hervormde Kerk — de Scholertiaansche en Donkercurtiaansche — partij te kiezen. Zelfs de rapporterende Commissie der Synode van 1835 verklaart zich onbevoegd om tusschen de twee bestaande gevoelens, het regt-zinnige en het vrijzinnige, partij te kiezen; hoeveel te minder had dan de Regering die bevoegdheid — als welke volgens de Grondwet geene bepaalde godsdienstgezindte behoeft toegedaan te zijn —! De Koning had, naar ons inzien, van den onpartijdigen troon dus de twee partijen behooren toe te spreken: „Mijne Heeren! Ik heb de Grondwet bezworen, ik zal ze handhaven. De Grondwet legt mij den plicht op, de Gereformeerde gezindheid te beschermen; ik vraag U dus, U Donkercurtianen en U Scholertianen, welke uwe gezindheid is? Zijt gij beiden Gereformeerd-gezind, zoo zal ik U beiden beschermen; is een van U beiden het slechts, zoo kan alleen deze partij mijne bescherming genieten. Welke is uwe gezindheid?” Scholte verklaarde zich met de zijnen in hunne adressen de onveranderde Gereformeerde gezindheid, volgens hare bekende en bestaande belijdenis, toegedaan; hier kon dus geen twijfel zijn. 's Konings Minister had in de Synode aan deze de vraag kunnen voorleggen, of zij nog Gereformeerd gezind was; en zoo deze daarop — gelijk wij daaraan niet twijfelen — bevestigend had geantwoord, dan had de Koning kunnen trachten om den twist tusschen de beide kerkpartijen bij te leggen, maar hij was in allen gevalle gehouden, beide te beschermen. Het geschil over de reglementen had door de Regering moeten beschouwd worden als een huishoudelijk verschil in den boezem der gezindheid zelve; en zij hadde het zoo kunnen beschouwen, indien die reglementen door eene vrije Nationale Synode waren vervaardigd geweest en niet van gouvernementswege der kerk opgelegd geworden. Doch ééne misstap leidt altoos tot meerdere en brengt eindelijk tot eene geheel valsche positie⁴⁾.

De aanschrijving vanwege den Prokureur-Generaal bij het Hoog-Geregtshof aan de onderscheidene regterlijke ambtenaren, om degenen die zich van het door een Koninklijk Besluit gecreëerde kerkbestuur hebben afgescheiden, te vervolgen, wanneer zij van het hun in Art. 193 der Grondwet gewaarborgde regt gebruik maken, is dus inconstitutioneel; maar zij is dit vooral om de gronden, waarop zij rust. Men past toch Art. 192 niet toe alsof er van *gezindheden*, maar van kerkelijke *organisatiën* werd ge-

⁴⁾ Het hiernavolgende gedeelte is ook opgenomen in Colenbrander, *Gedenkstukken*, X, 5, blz. 598 v.

handeld; men handhaaft niet de Hervormde Kerk, maar de besluiten *over* of *omtrent* de Hervormde Kerk sedert eenige jaren genomen. Met één woord: het Gouvernement zegt niet: Ik verklaar de Gereformeerde gezindheid te willen beschermen; maar, de gezindheid, die ik beschermen wil, verklaar ik voor de Gereformeerde.

Deze gang des Gouvernements is dus ongrondwettig, maar zij is ook onstaatkundig. Immers de Regering, die boven alle partijen moet verheven zijn, neemt daardoor niet alleen partij, maar klemt zich aan eene partij vast, die reeds verscheiden onberadene stappen heeft gedaan en wier invloed aan het zinken is. Wanneer toch eene kerkelijke Vergadering zich niet voldoende kan regtvaardigen van den algemeenen blaam van onopregtheid; wanneer zij zelve openlijk verklaart *dubbelzinnig* — ofschoon dan ook al niet *dubbelhartig* te spreken^{e)} ⁵⁾, dan kan men zulk eene vergadering in de toekomst weinig duurzaamheid beloven. Wanneer zij daarenboven hetzij zelve, hetzij door hare ondergeschikte besturen schier wekelijks de kordaatste en krachtigste jonge leeraars afzet, dan vermeerdert zij daardoor het getal harer beduidendste tegenstanders zoo geweldig, dat zij tevens haar eigen reeds wankelend bestaan ondermijnt. Wij willen dit niet nader uitbreiden en achten het raadzaamst het gezegde vooralsnog bij deze wenken te bepalen.

Wij achten het dus als de vordering der Grondwet, dat het Gouvernement bij de aanstaande vrijvergunning der herstelde Gereformeerde Kerk, die vergunning niet geve aan eene nieuwe secte, welke in den zin der Grondwet niet bestaat, maar als aan een van het overige deel afgescheiden gedeelte der Gereformeerde *gezindheid*; dat de Regering voorts aan dit afgescheiden gedeelte geene benaming opdringe, in strijd met deszelfs belijdenis en gezindheid — want ook over de benaming is men het oneens —, en eindelijk, dat men deszelfs gemeenten naar gelang van derzelver aantal en sterkte, doe deelen in de regten en voordeelen, die de constitutie aan de Hervormde gezindheid in het algemeen verzekert.

^{e)} (Noot van den steller van het stuk). Men zie het rapport der Kommissie van de Synode van 1835 voor de Adressen in de *Godgel. Bijdragen* voor January 1836.

⁵⁾ Bedoeld is blijkbaar de volgende zinsnede uit het rapport op de adressen wegens het onderteekeningsformulier: „Het is er toch ver af, dat de zoogenaamde dubbelzinnigheid van het onderteekeningsformulier — daarom nog geene dubbelhartigheid of noodzakelijk daartoe leidende — op zichzelf als eene der voorname bronnen der... bestaande oneenigheid te beschouwen zij...; integendeel, deze is uit haren aard veeleer geschikt om oneenigheid te voorkomen.”

94. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 29 Jan. 1836.*

Justitie.

3 Febr. 1836 no. 1 *geheim*.

Aan Zijne Excellentie den Heere Mr Van Maanen, Minister van Justitie enz.

no. 1 vertrouwelijk. 's Gravenhage, den 29e January 1836.

Ik heb de eer Uwe Excellentie bij deze te doen toekomen simple kopy eener particuliere missive van predikant *Pape* aan de Secretaris en Adviseur bij mijn Departement, welke ik belangrijk genoeg geoordeeld had, om ook heden bij mijne gewone conferentie Zijne Majesteit mede te deelen ⁶⁾).

Bij gelegenheid dezer conferentie vestigde de Koning mijne aandacht op het artikel, voorkomende in het *Handelsblad* van gisteren, getiteld: *Een woord over het stelsel der Regering met opzigt tot de godsdienstige bewegingen in ons vaderland*, waarin op eene, mijns inziens onbetamelijke wijze de Koning beschuldigd wordt van inconstitutioneele handelwijze.

Zijne Majesteit mijne gedachten deswege verlangd hebbende, zoude het mij aangenaam zijn, ook van die van Uwe Excellentie deswegens *vertrouwelijk* te mogen onderrigt worden. Zoo ik mij niet bedrieg, schijnt den toon en stijl den bekenden Amsterdamschen advocaat *Van Hall junior* ⁷⁾ aan te duiden ⁸⁾).

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

95. *Brief van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 3 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 1 *geheim*.

Amice!

Het bewuste artikel uit het *Handelsblad* had ook mijne aandacht getrokken, ofschoon ik dan ook zeer betwijfele of het mogelijk en, in alle geval, of het geraden zal zijn daaromtrent van justitie-

⁶⁾ Bedoeld is *Pape's* brief van 27 Jan. 1836, zie hierboven no. 17.

⁷⁾ Met potlood op den rand: „Ik heb van mijnen zoon gehoord, dat dit niet zoo is en zelfs met diens opinie over de aldaar behandelde kwestie strijdt.”

Met *Van Hall junior* zal wel bedoeld zijn *F. A. van Hall* (geb. 1791) en niet zijn zooveel jongere halfbroer *A. M. C. van Hall* (geb. 1808). Hun beider vader *M. C. van Hall* leefde nog († 1858).

⁸⁾ Bij missive van 3 Febr. 1836 no. 1 *geheim* verzoekt de Minister van Justitie den Procureur Generaal „in overweging te willen nemen of het voornoemde artikel van dien aard zij, dat hetzelfde tot regterlijke vervolgingen zou behooren aanleiding te geven.”

wege iets te doen. Ik heb echter den Heer Procureur Generaal daarover *zeer vertrouwelijk* geschreven en zijne consideratiën verzocht, en zal Uwe Exc. met dezelve bekend maken, zoodra ik antwoord van Z.Ed. zal hebben ontvangen. Z. M. sprak mij eergisteren ook over dat art(ikel), dat zeer listig is en eene kwaad-aardige gematigdheid in vorm en rigting heeft. Gaarne beken ik echter de subtiliteit van onderscheid tusschen godsdienst en gezindte niet te bevatten. Men verzekert mij, dat het niet is van den jongen Van Hall, als zijnde in sommige opzigten niet in overeenstemming met diens gevoelens over eenige punten, daarin behandeld.

Vale

3 Febr.

VAN MAANEN.

96. *Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 10 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 154 *geheim*.

's *Gravenhage*, den 10. February 1836.

Bij Uwer Excell. geheime missive van den 3. dezer loopende maand no. 1 werden mijne gedachten gevraagd, of zeker artikel, gedrukt in het *Amsterdamsche Handelsblad* van den 28. January ll., waarin Zijne Majesteit werd beticht, *de Grondwet te hebben geschonden*, van dien aard zoude zijn, dat hetzelfde tot geregtelijke vervolgingen zoude behooren aanleiding te geven.

Ter voldoening aan het van mij gevorderde, heb ik de eer aan Uwe Excell. te berigten, dat het mij en den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam* onbekend is, wie de schrijver van het bedoelde artikel is, doch dat hij waarschijnlijk behoort tot de voorstanders der factie, welke thans in het Hervormd kerkgenootschap zoovele woelingen veroorzaakt. Hij doet zich voor als een *regtsgeleerde* en hierdoor wordt het veld van gissingen, wanneer men zich op hetzelfde wil wagen, eenigermate beperkt.

De inleiding van het bedoeld artikel is in eenen gematigden toon gesteld. Men verklaart de bedoelingen van het Gouvernement en vooral van het *hoog geacht Hoofd van den Staat* te eerbiedigen, en wil het tevens doen voorkomen, alsof het artikel te houden zij voor een *regtsgeleerde* beschouwing van ons staatsregt met betrekking tot *kerkelijke zaken*.

De schrijver begint met zijne gedachten mede te deelen over art. 190 der Grondwet. De godsdienstige vrijheid wordt door hem beperkt tot de *inwendige overtuiging* en *verborgene begrippen*, die zich door *uiterlijke* daden *niet* openbaren. Men zoude dus verwachten, dat het systema van den steller was, dat er geene volkomene vrijheid bij art. 190 der Grondwet werd gewaarborgd,

wanneer godsdienstige begrippen zich door uiterlijke daden, zooals het oprigten van kerkgenootschappen, kenbaar maken. Onder tusschen is dit juist het systhema, hetwelk hij vervolgens bestrijdt.

Hierop volgt een allezins vreemde uitlegging van art. 191 der Grondwet. Door *gezindheden* moet — volgens den schrijver — verstaan worden *godsdienstige belijdenis met kerkgenootschap*. Dit wordt door de eenvoudige magtspreuk: „*De taal laat geene andere beteekenis toe*” bewezen, en verder aangedrongen door eene redenering over het onderscheid tusschen den *vorm* en het *wezen* der zaak, tusschen den *kerkvorm* en de *belijdenis*. Ik moet echter verklaren niet te begrijpen het toepasselijke dezer redenering, zoo min op het voorgaande, als op het volgende.

De schrijver meent nu door die los daarheen geworpene en weinig samenhangende woorden de beginselen der Grondwet *regt duidelijk* uit elkander te hebben gezet. Op grond van die door hem willekeurig vastgestelde beginselen oordeelt hij *de benoeming van een' Minister van Eeredienst weinig overeenkomstig te zijn met den geest der Grondwet*. Ook acht hij het Besluit van den 7. January 1816 no. 1 bedenkelijk, „*hetwelk naar zijn inzien te buiten gaat de grondwettige magt des Konings*”, terwijl hij hetzelfde Besluit verder noemt „*ongrondwettig en alleen verbindend voor die ambtenaren, welke niet gezworen hebben de Grondwet te zullen helpen handhaven, en mitsdien niet voor de regterlijke magt.*” Ook de circulaire aanschrijving, door mij onlangs aan de regterlijke ambtenaren gerigt, wordt door hem inconstitutioneel genoemd.

De waarschijnlijk in deze bedoelde circulaire is van den 23. December 1835, welke door mij is afgezonden ten gevolge van den last, daartoe van Uwe Excell. ontvangen. Deze circulaire houdt in de insertie⁹⁾ van 's Konings rescript van den 10. tevoren no. 71¹⁰⁾.

Naar de wijze van zien van den schrijver zoude Zijne Majesteit, indien Hoogstdezelve eene verandering in den kerkvorm noodzakelijk had geacht, slechts *eenen* wettigen weg hebben kunnen inslaan, namelijk dien van het bijeenroepen eener *nationale Synode*.

Hetgene eindelijk in het bedoelde artikel nog gezegd wordt over het gedrag, hetwelk Zijne Majesteit zoude moeten gehouden hebben ten aanzien der *Scholtiaansche factie*, is hoogst oneerbiedig en verdient hooge afkeuring en berisping.

Deze periode en de twee laatste, waarmede het artikel gesloten wordt, zijn in dien *verwaanden, verwarden* en *kwaadaardigen* toon gesteld, welke alle de geschriften, welke uit den boezem der *Scholtiaansche* en daaraan grenzende partijen afkomstig zijn, kenmerken, en die de vrees doet ontstaan, dat dezelve onverbeterlijk zijn en tot krankzinnigheid zullen vervallen.

Deze zijn in 't algemeen mijne beschouwingen over het bedoelde artikel.

De vraag is, of hetzelfde aanleiding behoort te geven tot geregtelijke vervolgingen?

Deze vraag is — mijns inziens — van een hoogst teederen

⁹⁾ Insertie = invoeging, inlassching.

¹⁰⁾ Zie Deel II, no. 273.

aard. Het zij mij vergund, de navolgende consideratiën deswege aan Uwer Excell. oordeel te onderwerpen.

Bij de Wet van den 16. Mei 1829 — Staatsblad no. 34 — „houdende aanvulling van eenige gapingen in het Wetboek van Strafrecht”, worden art. 367 en volgende van dat Wetboek ook toepasselijk verklaard op de misdrijven van *laster en hoon*, aangedaan aan *openbare autoriteiten*; doch de kracht van dit artikel wordt aanmerkelijk beperkt 1° naardien volgens art. 3 dier wet de misdrijven *schriftelijk* aangedaan, niet anders kunnen worden vervolgd dan op de aanklagt der gelasterde of gehoonde partij; 2° omdat volgens art. 4 de bepalingen van art. 2 en 3 *het regt* niet zullen kunnen krenken om over de handelingen der openbare magten *zijne gedachten* te kunnen *uiten* en die te *beoordeelen*. De schrijver zal waarschijnlijk beweren van dit regt eenvoudig gebruik te hebben gemaakt.

Nader komen in aanmerking art. 1 en 3 der Wet van den 1. Juny 1830 — Staatsblad no. 15 — „tot beteugeling van hoon en laster”. Zal deze Wet op het voorhanden zijnde geval van eene directe toepassing zijn? Het komt mij twijfelachtig voor. De schrijver heeft de bevoegdheid van Zijne Majesteit tot het benoemen van eenen Minister van Eeredienst, mitsgaders tot het nemen van het besluit van den 7. January 1816 in twijfel getrokken, doch de woorden, waarmede die twijfel is uitgedrukt, zijn op zichzelf *bescheiden* en hebben tenminste niets *boosaardigs*. De benoeming van eenen Minister van Eeredienst komt den schrijver voor *weinig overeenkomstig* te zijn met den geest der Grondwet. Het besluit van den 7. January 1816 is hem *bedenkelyk* en gaat „naar zijn inzien de grondwettige magt des Konings te buiten.”

Hetgeen de schrijver verder zegt ten aanzien van zijne meening nopens hetgeen door Zijne Majesteit had behooren gedaan te worden, is *hoogst oneerbiedig* en *onbescheiden*, maar of de hooge persoon des Konings daardoor zoude kunnen geacht worden *boosaardiglyk* te zijn *gesmaad*, *gehoond* of *gelasterd*, gelijk bij art. 1 der Wet van 1 Juny 1830 ¹¹⁾ wordt gevorderd om tot *de straf* te kunnen overgaan, komt mij bedenkelijk voor, en ik wil dit liever aan Uwer Excell. meer verlicht oordeel overlaten.

De toepasselijkheid van art. 3 dier Wet ¹²⁾ is mede aan veel twijfel onderworpen. Aldaar toch wordt alleen gesproken van het aanranden der verbindende kracht van *wetten*, terwijl daarbij van aanranding van *koninklijke besluiten* volstrekt geen gewag wordt gemaakt.

Hoezeer ik mij geenzins durf voorstellen, dat eene geregtelijke vervolging te dezer zake vruchtbare resultaten zal opleveren, verklaar ik mij niettemin bereid om — wanneer dit nuttig of noodzakelijk mogt worden geoordeeld — daartoe eene aanschrijving aan den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te Amsterdam uit te vaardigen, wanneer de zaak overeenkomstig art.

¹¹⁾ Zie hierboven blz. 96, noot 34.

¹²⁾ „Al wie boosaardiglyk en openbaar, op welke wijze ook of door welk middel, de verbindende kracht der wetten aangerand of tot ongehoorzaamheid aan dezelve aangespoord zal hebben, zal met eene gevangenisstraf van zes maanden tot drie jaren gestraft worden...”

5 der Wet van den 1. Juny 1830 aan een voorafgaand geregteijk onderzoek en vervolgens aan de beoordeeling dier Regtbank, in rade vergaderd, zal moeten worden onderworpen.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

97. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 24 Febr. 1836.

Herv. Eered.

25 Febr. 1836 no. 1 *geheim*.

Den Heere Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

no. 4 *geheim*.

's Gravenhage, den 24. February 1836.

Ten gevolge Uwer vertrouwelijke missive van 29 January ll. no. 1 heb ik den Prokureur Generaal belast, om in overweging te willen nemen, of het door Uwe Excellentie bedoelde artikel, voorkomende in het Handelsblad van 28 January ll. en waarin aan Zijne Majesteit op eene onbetamelijke wijze de blaam eener verkrachting der Grondwet is aangewreven, van dien aard zij, dat hetzelfde tot regterlijke vervolgingen zou behooren aanleiding te geven.

De Procureur Generaal heeft mij daarop doen toekomen het berigtschrift, hetwelk ik mij de eer geve, Uwe Excellentie bij deze kopylijk mede te deelen.

Het is mij met den Prokureur Generaal voorgekomen, dat het twijfelachtig is te achten, of met verwachting van goeden uitslag ter zake van het voorschreven artikel eene regterlijke vervolging zou kunnen ondernomen worden; ik zoude daarom zoodanige vervolging niet raadzaam oordeelen, maar te minder, naardien toch Zijner Majesteits persoon te hoog verheven is, om eenige waarde te kunnen hechten aan hetgeen ten aanzien van Hoogstdezelve in dat artikel voorkomt, en eene vervolging van hetzelfde op eenen onzekeren grond welligt tot ongepaste aanmerking zoude kunnen aanleiding geven.

Ik vermeen derhalve dat deze zaak buiten verder gevolg en onopgemerkt zou kunnen worden gelaten¹³⁾.

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN..

¹³⁾ In zijn rapport van 25 Febr. 1836 no. 1 *geheim* aan den Koning vereenigt de Minister van Eeredienst zich volkomen met het gevoelen van den Minister van Justitie en den Procureur Generaal, „dat met geene genoegzame verwachting van goeden uitslag eene regterlijke vervolging tegen den steller van het bedoeld artikel, hoe hatelijk ook deszelfs bedoeling moge zijn, zou kunnen ondernomen worden; dat uit dien hoofde het aanvangen van zoodanige vervolging niet is aan te raden, en dat meest doelmatig schijnt, deze zaak geen verder gevolg te geven, maar dezelve onopgemerkt te laten.”

Uit de rapporten der classicale besturen, ter voldoening aan een desbetreffende geheime aanschrijving ingezonden, wordt op het Departement van Eeredienst een tabelarisch overzicht samengesteld in zake het aantal en den invloed der „Separatisten” over het geheele land.

Ofschoon de getallenstatistiek, welke hierin voorkomt, slechts van zeer betrekkelijke waarde is, wordt in het algemeen toch een goed overzicht geboden van de doorwerking der Afscheiding in de verschillende streken des lands. Bovendien behelst het stuk een schat van bijzonderheden van locale beteekenis.

98. *Tabellarisch overzicht, opgemaakt aan het Departement van Eeredienst, 1 April 1836.*

Herv. Eered.

5 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Tabellarisch overzicht nopens de woelingen in de Nederlandsche Hervormde Kerk, bijzonder met betrekking tot het aantal en den invloed der Separatisten; opgemaakt uit de rapporten der Classikale Besturen aan het Departement voor de Zaken der Hervormde Kerk enz., ter voldoening aan de vertrouwelijke aanschrijving van den 1. February 1836 no. 1¹⁾.

GELDERLAND.

Classis Arnhem ²⁾.

Twello: [1], Voorst: [7], Beekbergen: [20], Apeldoorn: [90]; behooren meest tot den geringeren stand en tot de onkundigsten, onder welke soort zij dan ook hunnen aanhang van tijd tot tijd vermeederen.

In deze vier gemeenten van den ring van *Apeldoorn* bevindt zich nog een aantal, dat slechts op eene gunstige gelegenheid wacht om zich af te scheiden. De ontevredenheid is er vooral aangewakkerd sedert de expredikant *Brummelkamp* onder *Apeldoorn*, *Beekbergen* en *Voorst* zamenkomsten gehouden en aldaar ouderlingen en diakenen aangesteld heeft.

In de ringen van *Arnhem* en *Wageningen* zijn wel eenige ontevredenen, die geene Evangelische gezangen willen zingen of niet te kerk komen, doch hun getal beteekent niet, en niemand is

¹⁾ In dit tabellarisch overzicht worden de gegevens in verschillende kolommen verwerkt. Deze gegevens worden hier eenvoudig na elkaar geplaatst. Dit levert slechts moeilijkheden op ten aanzien van het „aantal Separatisten”. Hiervoor heeft het tabellarisch overzicht vier kolommen. Allereerst worden onderscheiden degenen, „die verklaring van afscheiding hebben gedaan” en degenen, „die nog niet tot verklaring van afscheiding zijn gekomen”. Hier zal de eerste groep aangeduid worden met gewoon gedrukte en de tweede groep met cursief gedrukte cijfers en letters. In beide groepen wordt dan nog weer onderscheid gemaakt tusschen het aantal „meerderjarigen” en het aantal „zielen met inbegrip der kinderen.” De laatste getallen worden hier tusschen rechte haakjes [] geplaatst.

²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 12.

er tot afscheiding gekomen. De meeste predikanten prijzen de goede stemming hunner gemeenten.

Classis Nijmegen ³⁾).

In deze classis hebben geene personen zich openlijk afgescheiden. Het rapport bevat geenerlei bijzonderheden.

Classis Zutphen ⁴⁾).

Zutphen: 4, Aalten: 4, Varseveld c. a.: 5; hebben kinderen, doch hun aantal is niet opgegeven. Dit rapport behelst mede niets bijzonders. Het Classikaal Bestuur zegt van de zich afscheidenden niets te weten dan dat men wel hoort, dat zij onderling bijeenkomsten houden, en dat men meent, dat hun getal zal toenemen.

Classis Tiel ⁵⁾).

In de classis van *Tiel* is de geest over het geheel goed. Te *Tiel* zijn er eenigen, die oefeningen houden, dan, zulks heeft al langer dan 25 jaar plaats gehad; het zijn lieden van den geringeren stand, die in alle opzichten weinig beteekenen.

IJzendoorn: 1; is timmerman; komt niet te kerk, doch vindt geen bijval.

Lienden: 1; is eene vrouw.

Tricht: hier zijn Separatisten, maar hun getal kon men nog niet opgeven. *Scholten* heeft hier gepredikt.

Classis Bommel ⁶⁾).

Aalst: 9; meest kleine landbouwers; verscheidenen geen lidmaat.

Beest: 1, landbouwer; zijn verzoek om hem te royeren op het lidmatenboek is door den kerkeraad niet aangenomen.

Brakel: 6; kleine landbouwers en kooplieden, een schipper (en) arbeiders; één is geen lidmaat.

Bruchem en Kerkwijk c. a.: 4; een welgestelde landbouwer en huisvrouw, een arbeider en een dienstmaagd, beide onkundig en dweepziek.

Dalem en Vuren: 1 + 41; meest landarbeiders of arbeiders op den steenoven te *Vuren*. De meeste invloed wordt geoefend door *Lucas van der Linden*, baas op de steenoven, en *Dirk van Zanten*, klerk, beide geheel van den Heer Viruly afhankelijk. De Heer Viruly is hun niet toegedaan, maar gaat hen echter niet tegen. Ware dit het geval, dan werd er niet één Separatist gevonden. Men houdt wekelijks bijeenkomsten van meer dan 20 personen, zonder dat er ernstige maatregelen tegen genomen worden.

Driel: 2; een behoeftige weduwe (en) een arbeider; beiden onkundig en dweepziek.

Gameren: 29; eenige redelijk welgestelde landbouwers, zelfs

³⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 15 Febr. 1836 no. 6.

⁴⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 9 Febr. 1836 no. 15.

⁵⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 15. Blijkens dit rapport zijn de weinige gegevens afkomstig van den praetor van den ring van Tiel en van den scriba van het Classikaal Bestuur.

⁶⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 18.

een die onder de meest gegoeden behoort; sommige zijn kerkeradsleden geweest; voorts arbeiders en dienstboden, meest van de eerstbedoelde(n) afhankelijk; zeven geen lidmaat.

Haaften: 2; een getrouwde vrouw (en) een schippersknecht, die geen lidmaat is.

Hellouw: 2 [6]; twee daglooners, waarvan een met vier kinderen; zonder beteekenis of invloed.

Herwijnen: 14; meest bouwlieden en schippers, de laatste geen lidmaten; vijf daglooners. Zes hebben verklaring van afscheiding gedaan ook voor hunne huisgenooten, ten opzichte van welke de kerkeraad de verklaring echter niet heeft aangenomen, daar sommige van deze blijken geven er niet mede in te stemmen.

Nederhemert: 6; twee bouwlieden met hunne vrouwen en twee hunner kinderen.

Poederoyen c.a.: 16; vijf geen lidmaat; de meeste behooren tot de gegoedste ingezetenen; op hunne godsdienstige kennis en op de zedelijkheid van sommigen valt niet te roemen.

Rhenoy c.a.: 2; huisgezin van man, vrouw en jonge kinderen; eenvoudig en diep onkundig.

Rossum: 1; kleine landbouwer met jonge kinderen.

Waardenburg en Neerijnen: 3; twee vrij welgestelde landlieden (en) een behoeftige.

Well c.a.: 5; een landbouwer, vroeger diaken, met vrouw en kinderen; één knecht; één geen lidmaat.

Zuulichem: 11; een lid van 't gemeentebestuur, een secretaris van 't polderbestuur, kooplieden in boter en kaas; sommige vroeger kerkeradsleden.

Nieuwwaal: 16; meest aardappelboeren en arbeiders, alle van minder beteekenis.

Het aantal Separatisten (in deze classis) is 171. Zij staan dus tot de Hervormde bevolking der classis van 20458 als 1 : 119 en zijn over het geheel genomen van weinig beteekenis en invloed. Intusschen zijn er nog een aantal ontevreden, die niet te kerk komen; doch al telden zij het dubbel der Separatisten, dan nog is het getal niet ontrustend. Van hen, die de toekomst lijdelijk schijnen af te wachten, is het niet te denken, dat zij een stap verder willen gaan, waar groote *geldelijke* opofferingen gevorderd worden. Onder de 171 zijn maar weinig gansche huisgezinnen; de meeste zijn mans zonder hunne vrouwen of volwassen kinderen enz.: bron van twist en verbittering in de huisgezinnen.

De godsdienstige woelingen in deze streek zijn het werk van *Scholte* alleen en worden nog door hem geleid. Welligt liepen zij te niet, als hij in zijn bedrijf kon worden beteugeld. Zijn *Kort Begrip der Christelijke Religie* — 's Hage, Golverdinge, 1836 — is op zijn last als catechiseerboekje bij de Afgescheidenen ingevoerd.

Classis Harderwijk ⁷⁾.

Hattem: 112 [180]; voor de grootste helft geen lidmaten. Bevoorens standplaats van den nu afgezeten predikant Brummelkamp.

Heerde: 22 [44]; slechts 10 lidmaten; meest uit den geringeren

⁷⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 25 Febr. 1836 no. 8.

stand; bijna alle woonachtig naar den kant van *Hattem*. Eén Separatist is teruggekeerd.

Epe: 10 [16]; twee geen lidmaat. Hier heeft de expredikant *Brummelkamp* eens gepredikt en toen een ouderling en een diaken aangesteld en bevestigd.

Elburg: 12; ambachtslieden.

UTRECHT.

*Classis Utrecht*⁸⁾.

Utrecht: 24 [32]; houden twee afzonderlijke vereenigingen, 's Zondags onder kerktijd. Er is nog eene vereeniging van zulken, die niet of zelden te kerk komen, maar wier voorganger nog tegen de Scheiding is, en wijders nog drie andere van dergelijken, die echter niet geregeld vergaderen.

Maarssen: 4; houden bijeenkomst op de Zondagen.

IJsselstein: 2; huisvaders met hun gezinnen.

Lopiker-Kapel: 3; een huisvader met zijn gezin, een man met zijne kinderen, een vrouw met hare kinderen.

Benschop: 8; daaronder een huisvader met zijn gezin.

Linschoten: [24]; zijn vier huisgezinnen. Hier bestaan twee vereenigingen.

Lopik c.a.: 1; huisvader en gezin.

Harmelen en Polsbroek: Hier zijn geen verklaarde Separatisten, doch er bestaan zamenkomsten op de Zondagen van zoodanigen, die niet meer te kerk komen.

Jaarsveld: Men vindt hier mede geen verklaarde Separatisten; doch er zijn, die niet te kerk komen en elders met de Afgescheidenen in verband schijnen te staan.

Vinkeveen: 2.

Abcoude: 1; is een huisgezin.

Kockengen en De Haar: 2; zijn huisgezinnen, sedert het begin van February. Het voorbeeld wordt door velen toegejuicht en zal naar het zich laat aanzien veel navolgers vinden.

Mijdrecht: Sommige, die tot afscheiding overhellen, houden vereenigingen.

Wilnis en Oudhuizen: Hier bestaat overhelling tot afscheiding.

De Separatisten in deze classis zijn over het algemeen weinig invloed hebbende personen.

Het Classikaal Bestuur maakt de zonderlinge aanmerking, dat de weigering der laatst gehoudene Synode om de verklaring nader te interpreteren, nadeelig gewerkt en de Separatisten begunstigd zoude hebben door het opwekken van bezorgdheid voor de zuiverheid der leer!⁹⁾

⁸⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 19. Blijkens dit rapport was er uit Baambrugge geen bericht ingekomen.

⁹⁾ In plaats van deze alinea stond er eerst de volgende opmerking: „Wat echter het Classikaal Bestuur meer ontrust is, dat een niet gering getal, waaronder van de verstandigste, godvruchtigste en aanzienlijkste leden, ofschoon *tot nog toe* tegen de Scheiding, nogtans minder ingenomen zijn met de bestaande orde van zaken. Het Classikaal Bestuur spreekt van eene weifelende houding der laatste Synode, van verlangde

*Classis Amersfoort*¹⁰⁾.

Oud-Loosdrecht: [16]; uit den geringen stand en van weinig invloed; sommige gansch niet onergerlijk van wandel. Na het voor-gevallene met *Scholte* en de bemoeijing der regterlijke magt is het thans hier rustig.

De Bildt: 8 [8]; uit den geringen stand.

Van deze beide gemeenten is er slechts berigt ontvangen¹¹⁾.

*Classis Wijk*¹²⁾.

Rhenen: 8; daaronder (een) man en vrouw ook voor hunne kinderen, en mannen zonder hunne vrouwen; alle zijn in afhankelijk staat, sommigen soms in behoeftigen toestand. (Zij) onderwijzen en catechiseren onderling hunne kinderen. Velen houden zich nog om bijzondere tijdelijke inzichten terug; doch daaronder is geen enkel welgesteld burger. Men meent, dat in het begin van February eenige zendelingen van elders hier een kerkeraad samengesteld en het gebied der nieuwe gemeente binnen den omtrek van 6 uur bepaald hebben.

Veenendaal: 6; behalve de kinderen; uit den minderen stand. Men verwacht er nog meer¹³⁾. Aan het hoofd staat hier de bekende *Van der Biessen*, die op de gemeente, welke anders over 't geheel goed gestemd schijnt, zeer schadelijk werkt. Hij houdt onder kerktijd catechisatiën en oefeningen. Vroeger zijn bij hem de glazen ingeslagen en men vreest voor herhaling van dergelijke wanorden.

Elst: 1; geen lidmaat; houdt aan zijn huis oefeningen, door

waarborgen voor de gehechtheid aan de hoofdinhoud der Hervormde kerkleer van Synode, hoogleeraren en leeraren, van gegevene rugtbaarheid aan genomen maatregelen tegen de Afgescheidenen enz. enz., welk alles velen ontevreden zou stemmen."

¹⁰⁾ Het voorloopig rapport is te vinden: Herv. Eered. 15 Febr. 1836 no. 7.

¹¹⁾ Een nader rapport van het Classikaal Bestuur van Amersfoort d.d. 31 Maart 1836 bevat nog de volgende bijzonderheden:

Amersfoort: 5 [8].

Woudenberg: 1, waarvan 't vermoeden bestaat, dat hij met geld is omgekocht.

Bunschoten: 6. Men vreest, dat het getal meer zal toenemen.

Baarn: 2; met hun kinderen.

Vuursche: 5.

Eemnes Binnendijk: 12.

Tienhoven: 4.

De Bildt: 8.

Oud-Loosdrecht: 26 [46].

De Separatisten in deze classis behooren tot de geringe standen. Zij hebben reeds lang de openbare godsdienstoefening niet bezocht. Velen onttrekken hun kinderen aan doop en catechisatie. Het formulier van afscheiding is overal ongeveer gelijk, blijkbaar ten gevolge van onderlinge correspondentie [Herv. Eered. 8 April 1836 no. 10].

¹²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 25 Febr. 1836 no. 9.

¹³⁾ In het rapport is in dit verband de volgende zinsnede van belang: „Men meent, dat velen teruggehouden worden door de bekendmaking, dat de kerkeraad geen schriftelijke, maar wel mondelinge verklaringen aan den predikant zal accepteren”.

velen van elders, maar door weinigen uit de gemeente bezocht. Men collecteert er voor afgescheidene armen. De gemeente is zeer goed gestemd.

Nederlangbroek: 2; man en vrouw; de eerste, een vreemdeling, verkoopt zoute visch; hij is een onzinnige dweeper, die weinig invloed heeft.

ZEELAND.

Classis Middelburg ¹⁴⁾).

Middelburg: 8.

Vlissingen: 6; zijnde drie huisgezinnen, waarvan twee naar *Noord-Amerika* willen verhuizen om hun bestaan te verbeteren ¹⁵⁾.

Koudekerke: 3; Domburg: 3; Aagtekerke: 2.

De Separatisten in dit classikaal ressort zijn gering in getal, meestal diep onkundig en van weinig invloed. De eenige, die invloed zou kunnen verkrijgen door zijne bezittingen, doch buiten die ook volstrekt niet, is de Heer *W. Versluijs* ¹⁶⁾, onder de Separatisten van *Middelburg* begrepen, doch onder *Domburg* woonachtig. Hij wordt ter zake van zijn moreel algemeen ongunstig beoordeeld. Men houdt te zijnen huize oefeningen onder leiding van den beruchten *Vijgenboom* ¹⁷⁾. Overigens kan men bijna zeker stellen, dat de Scheiding in deze classis weinig opgang zal maken, ten ware de Separatisten vrije godsdienstoefening verkregen, in welk geval waarschijnlijk vele eenvoudigen hun zouden toevallen.

Intusschen is er in eene enkele gemeente een hoogere graad van dweeppzucht, met name te *Bekerke*, die in de plaats van *Van Rhee* een dergelijk leeraar heeft getroffen in *Ds Buddingh*, de moraliteit echter uitgezonderd, welke bij laatstgenoemde boven alle bedenking is.

Classis Zierikzee ¹⁸⁾).

Tholen: 3; arme visschers; onkundig.

Philipsland: 6; arbeiders; onkundig.

Stavenisse: 1; van weinig beteekenis.

St. Maartensdijk: 1; van weinig beteekenis.

Oud Vossemeer: 6; vier onkundige arbeiders; twee kundiger en meer bemiddeld.

De afscheiding is in deze classis van weinig beteekenis en wordt er algemeen zeer afgekeurd. Intusschen zijn er vele ontevreden, die zich bij de Separatisten zouden voegen als hun vrije godsdienst-oefening werd toegestaan; waarom het Classikaal Bestuur den wensch te kennen geeft, dat zulks nimmer moge plaats hebben.

¹⁴⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 27 Febr. 1836 no. 10.

¹⁵⁾ Blijkens het rapport: „dewijl zij zich geheel aan zichzelf zien overgelaten.”

¹⁶⁾ Jhr W. Versluijs, heer van Gapinge (1798—1875); woonachtig op het landgoed „St. Jan ten Heere” bij Domburg.

¹⁷⁾ Het rapport zegt nog van den laatstgenoemde: „die reeds vroeger in onze streken zooveel onrust zaaide, en nu sedert eenigen tijd uit zijn schuilhoeken is tevoorschijn gekomen.”

¹⁸⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 27 Febr. 1836 no. 9.

*Classis Goes*¹⁹⁾.

Goes: 2; een slagter en een vischventer.

Bath c.a.: 4; daaronder de ontvanger, ook als secretaris der gemeente fungerend, en een die niet kan schrijven.

De algemeene geest in deze classis is zeer goed. Hier en daar vindt men wel sommigen van steile begrippen, die de kerk verzuimen, doch zoodanigen zijn er altijd geweest, schoon zij in den laatsten tijd een weinig zijn vermeerderd. Eenige hunner komen bij elkander, doch van conventikelen²⁰⁾ wordt niets gehoord.

*Classis IJzendijke*²¹⁾.

Groede: 3.

Al de leeraars in deze classis zijn van den besten geest bezielde en in de meeste gemeenten hebben de woelingen der Separatisten de rust niet kunnen storen²²⁾. Verklaarde Separatisten zijn er niet dan te *Groede*, doch men vindt er hier en daar, die de kerk verzuimen en hun zijn toegedaan, inzonderheid te *Breskens*, *Bier-vliet*, *Kadzand*, maar vooral te *Neuzen* en te *Zaamslag*, terwijl zij meer en meer in aantal toenemen. Hunne vereenigingen hebben echter nog geen verontrustend aanzien en missen tot hiertoe geschikte aanvoerders. Zij worden door de burgerlijke autoriteiten met waakzaamheid gadeslagen.

NOORD-HOLLAND.

*Classis Amsterdam*²³⁾.

Amsterdam: [70]; behooren meest alle tot den minderen stand. *J. D. Brandt*, zwager van den ex-predikant *Scholten*, schijnt de voornaamste opruyer te zijn.

's Graveland: [5]; één is dienstmeisje te Amsterdam, de andere vier maken het gezin uit van *F. H. Reimerink* te *Oud-Loosdrecht*, diaken der Separatisten; hij was vroeger te lui om te werken en heeft schulden, die hij weigert te voldoen, omdat hij ze in onbekeerden staat heeft gemaakt. De Separatisten zouden talrijker zijn, indien de geest der aanzienlijken minder goed was.

Hilversum: [12]; als bij *Amsterdam*; niet voorbeeldig van gedrag. De bijeenkomsten zijn niet talrijk, doorgaans verdeeld.

Huizen: [2]; deftige boerenstand; onberispelijk van gedrag; houden zich rustig. Men verkeert niet met hen.

Kortenhoef: [1]. Velen onttrekken zich aan de openbare godsdienstoefeningen en houden oefeningen, vooral sedert de candidaat *W. Kraayenbelt*²⁴⁾ hier en te *Nichtevecht* gepredikt heeft.

¹⁹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 25 Febr. 1836 no. 7.

²⁰⁾ Volgens het rapport zijn bedoeld: ongeoorloofde samenkomsten.

²¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 7 Maart 1836 no. 11.

²²⁾ Het rapport zegt nog het volgende: „Ook hier heeft men getracht afscheiding en scheuring teweeg te brengen door het verspreiden van zulke schriften, welke in dien geest zijn opgesteld en een hoogst nadeeligen invloed achterlaten.”

²³⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 19 Febr. 1836 no. 5.

²⁴⁾ *W. Kraayenbelt* (1812—1890); 6 Oct. 1835 candidaat; 5 Febr. 1837 predikant te Aalst, 1840 te Overschie, 1857 te Scheveningen, 1864 te

Te *Muiden* houdt een geringe scheepstimmermansbaas oefeningen, waaraan echter slechts vier *inwoners*, uit den geringen stand, deelnemen.

Te *Weesp* is mede geen openlijke afscheiding hoewel er zijn, die zelden of nooit te kerk komen.

Het Classikaal Bestuur acht het zeker, dat te *Amsterdam* vele aanzienlijken zich schuil houden tot Zijne Majesteit eene afscheiding mogt toestaan, die hetzelfde echter hoopt dat niet verleend zal worden, in de overtuiging, dat de scheurmakerij dan allengs te niet zal loopen.

Classis Haarlem ²⁵⁾).

Zaandam Oost: 2; molenaarsknechts.

Zaandam West: 10; alle uit den minderen stand. Eén heeft zich wel eens aan dieverij schuldig gemaakt en een ander is onlangs uit de gevangenis te *Leeuwarden* ontslagen.

Nergens anders onder het classikaal ressort van *Haarlem* zijn *Separatisten*.

Classis Alkmaar ²⁶⁾).

In de classis van *Alkmaar* zijn geene *Separatisten*.

Classis Hoorn ²⁷⁾).

Wijdenes c. a.: 3; drie huisgezinnen; houden geen geregelde bijeenkomsten.

Hoorn: 1 (en) 11; uit den niet aanzienlijken stand; houden meest Zondagsvoormiddags vereenigingen. Er zijn er nog meer, van welke het te wachten is, dat zij zich zullen afscheiden, alle echter uit de niet-aanzienlijke standen. Voormalige leden, in stilte uit de stad verhuisd, hebben nog bij brief uit *Amsterdam* ²⁸⁾ van den kerkeraad de doorhaling hunner namen op het lidmatenboek begeerd. Op hunnen wandel was vrij wat aan te merken.

Urk: 1; is ten halve teruggekeerd. Hier zijn vele dweepers, doch door het verstandig beleid van den predikant ²⁹⁾ wordt de rust behouden en komen er zelfs te kerk, die er vroeger nooit kwamen. Veel is echter te vreezen, wanneer *De Cock* volgens zijnen brief „aan de geloovigen op het eiland Urk” met het voorjaar mogt overkomen.

Medemblik: *weinige*.

Opperdoes: 19; houden bijeenkomst van tijd tot tijd; laten hunne kinderen ongedoopt ³⁰⁾).

Waspik, 1865 te Opheusden, 1866 te Ede, 1873 te Bodegraven, 1878 te Putten, 1881 te Amsterdam; vriend van Dr A. Kuyper, maar afwijzend tegenover de Doleantie.

²⁵⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 13.

²⁶⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 15.

²⁷⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 2 Maart 1836 no. 6.

²⁸⁾ Blijkens het rapport geadresseerd „aan de secte der Hervormden”.

²⁹⁾ P. J. ter Plegt (1806—1896); 1831 predikant te Urk, 1847 te Petten, 1854 te Warmenhuizen; 1878 emeritus.

³⁰⁾ Het rapport zegt van hen het volgende: „Te Opperdoes volharden de 19, die zich in stilte afzonderen, om hun aandeel in de kerkelijke lasten te dragen, terwijl zij hun kinderen ongedoopt laten en derzelver onderwijs verwaarloozen. Zij vereenigen zich van tijd tot tijd onder één, die zij als hoofd hunner secte erkennen”; vgl. hieronder noot 31.

Andijk: 111; maken 26 huisgezinnen uit; op hunne zedelijkheid valt niet te roemen. Hier heerscht vanouds eene verregaande geest van domheid en dweepzucht. Men houdt oefeningen onder leiding van *J. Mazereeuw*³¹⁾ van *Oppeerdoes*, die daarvoor, naar men zegt, f 7.— 's weeks geniet. Deze gemeente loopt groot gevaar tot openlijke afscheiding over te gaan als een der hoofden van de Separatisten, b.v. *Scholten*, die zich reeds heeft aangekondigd, mogt overkomen.

In den ring van *Medemblik* zijn hier en daar misnoegden, die echter geen vrees verwekken. In sommige gemeenten van den ring *Spanbroek* heeft zich zekere *Enoch van Ammers* vertoond, zich noemende *het wijf des Lams*, blijkbaar met baatzuchtige bedoelingen. Hij heeft weinig opgang gemaakt.

Over het geheel bestaat er in de classis geen reden tot ongerustheid. Al de leeraren zijn van den besten geest beziel.

*Classis Edam*³²⁾.

In deze classis zijn geene Separatisten, ofschoon hier en daar wel enkele ontevredenen, die echter niet noemenswaard in getal zijn en onder de eigenlijke Separatisten ook geenszins gerangschikt kunnen worden.

ZUID HOLLAND.

*Classis 's Gravenhage*³³⁾.

,s Gravenhage: 6; lieden van geen beteekenis.

Delft: 2; een gepensioneerde sjouwer en huisvrouw.

Scheveningen: 5; vier geringe visschers zonder godsdienstige kennis (en) één schoenmaker van eenige meerdere kunde; hebben geen grooten aanhang.

's Gravenzande: 6; worden niet als belangrijke leden opgegeven.

Ter Heijde: 3.

Te *Delft*, *Naaldwijk* en *Monster* bestaat een godsdienstig gezelschap, wier leden vermoed worden tot scheiding over te hellen, daar zij weinig of niet te kerk komen; te *Delft* ten getale van 40, waarvan 17 verleden jaar bij de telling hebben verklaard tot de Gereformeerde Kerk van 1618—19 te behooren.

*Classis Rotterdam*³⁴⁾.

Rotterdam: 34; Schiedam: 25 [35]; Maasland: 10; Delfshaven: 3; Vlaardingen: 2 [6]; Maassluis: 1; Zevenhuizen: 5; Barendrecht: 1; allen uit den minderen of laagsten stand, behalve te Schiedam één uit den middenstand.

³¹⁾ J. Mazereeuw (1779—1855); landbouwer te Oppeerdoes; in den Franschen tijd maire te Oostwoud; 1817 weer te Oppeerdoes; sedert 1822 onder invloed van de geschriften van Jane Leade begon hij met apocalyptische voorspellingen; hij achtte sacramenten en kerkelijke organisatie van geen belang, hoewel hij overigens aan de leer der Gereformeerde vaders wilde vasthouden; vgl. Mr J. Loosjes, *Jan Mazereeuw en zijn secte*, in *Ned. Arch. v. Kerkg.*, N. S. XV, blz. 25—48.

³²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 10 Maart 1836 no. 13.

³³⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 10.

³⁴⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 13.

Classis Leiden ³⁵⁾).

Katwijk op Zee: 20; uit den geringen burgerstand; hebben geen bepaalde plaats van zamenkomst, maar gaan des Zondags naar *Noordwijk op Zee*. Sommigen van daar en van *Scheveningen* schijnen hen verleid te hebben. De gemeente beijvert zich algemeen om hunne woelingen te keer te gaan.

Katwijk Binnen: 2; zijn pas hier komen wonen; houden zich stil en hebben geen aanhang.

Noordwijk op Zee: 30; houden Zondags drie bijeenkomsten, waar hun hoofd, *Cors Noorduyn* ³⁶⁾, gewezen matroos, zijn predikatiën voorleest. Hij houdt mede dagelijks catechisatiën. *Scholten* is hier eens geweest en heeft toen gepredikt, gedoopt en een ouderling en diaken benoemd ³⁷⁾. De bijeenkomst duurde van 's avonds 6 tot 's nachts 2 'uur. Er is niet één huisgezin, waarvan al de leden zich afgescheiden hebben.

Valkenburg: 1 (en) 5; hebben geen aanhang, maar verwekken afkeuring; (de eerste) is verhuisd naar *Katwijk Binnen*.

Noordwijk Binnen: 2; wonen de vergaderingen te Noordwijk op Zee bij, waar een hunner soms spreker is.

Leyderdorp: 3; twee zijn man en vrouw, die ook voor hunne kinderen royement uit 't doopboek hebben verzocht.

Benthuizen: 1; conventikelbezoeker.

Zwammerdam: 3, twee zijn man en vrouw, die gezet de separatisten-bijeenkomsten te *Bodegraven* bijwoonden, doch nu als onwaardigen daaruit zijn verbannen.

Alphen: 6; houden vermoedelijk een conventikel.

Oudshoorn: 2; Koudekerk: 2.

Hazerswoude: 2 (en) 18; houden conventikelen op ongeregelde en eenigzins bedekte wijze.

Boskoop c. a.: eenige.

In den ring Alphen worden de separatistische woelingen algemeen afgekeurd.

Woerden: [25].

Bodegraven: 16; worden geleid door *Klaas van Wijk*, ouderling, door *Scholten* aangesteld. Hij catechiseert de kinderen. Zij komen wekelijks bijeen. Van Wijk heeft onlangs Zijne Majesteit geadiëerd ^{37a)} om vrije godsdienstoefening ³⁸⁾.

Leimuiden c. a.: 2; man en vrouw.

³⁵⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 5 Maart 1836 no. 17.

³⁶⁾ C. Noorduyn (1790—1852); reeds voorlang ouderling en leider der godsdienstige samenkomsten te Noordwijk; voorganger der Afgescheiden gemeente; sedert October 1836 werkzaam als „predikant” op grond van een „acte van bevestiging” van den kerkeraad der gemeente, die in 1837 als eerste „kruisgemeente” het verband met de overige Afgescheidenen verbrak; vgl. J. C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, blz. 13—14.

³⁷⁾ Den 27. Nov. 1835 werd de gemeente door Scholte geïnstitueerd.

^{37a)} Adieeren = verzoeken.

³⁸⁾ Zijn adres d. d. 29 Dec. 1835 is te vinden: Herv. Eered. 23 April 1836 no. 10. Hierin deelt Van Wijk mede, dat hij zich reeds vijf jaar geleden had afgescheiden en den 3. Aug. 1835 met anderen zijn naam had laten schrappen uit het lidmatenboek der Ned. Herv. Kerk, waarop Scholte den 29. Nov. d. a. v. de gemeente had geïnstitueerd.

Langeraar c. a.: *eenige*; komen nu en dan te *Korteraar* samen met sommigen van elders, waaronder de koster en voorzanger van *Aarlanderveen*.

Oude Wetering: 2; één heeft verzocht zijne kinderen van het doopboek te schrappen. Er hebben oefeningen plaats van 7 à 8 personen.

Zevenhoven: *eenige* [weinig]; Boskoop c. a.: 3.

Leyden: 30; uit de geringere en geringste standen; sommigen kunnen niet schrijven; uitzondering maken de aanstaande huisvrouw van de Heer *Van Raalte*³⁹⁾ en haar broeder *C. G. de Moen*⁴⁰⁾, die het hoofd van de afgescheidenen schijnt te zijn of te zullen worden. N. B. Misschien is dit niet juist. Het rapport in fine dient vergeleken te worden⁴¹⁾. Eenige hebben begeerd, dat hunne kinderen van 't doopboek zouden worden geschrapt.

*Classis Dordrecht*⁴²⁾.

Dordrecht: 16; Zwijndrecht: 9; Heerjansdam c. a.: 1; Oud Beyerland: 11; Zuid Beyerland: 18; Numansdorp: 1; Sliedrecht: 1; Gorinchem: 48; Hoog Blokland: 8; Hoornaar: 2; Hardinxveld: 1; Giessendam c. a.: 47; Giessen Oudkerk c. a.: 4; Giessen Nieuwkerk c. a.: 3; Spijk: 5; sommige hebben kinderen, die niet zijn opgegeven; verre de meeste zijn diep onkundig en zonder invloed; eenige niet onbesproken van gedrag.

Van eenige gemeenten uit den ring *Sliedrecht* was nog geen bericht ingekomen, doch men vermoedde, dat het getal Separatisten er weinig beteekend zou zijn.

De Separatisten zijn in den laatsten tijd niet merklijk toegenomen. Zij hebben hier en daar verschil onder elkander; er bestaan voorbeelden van terugkeer, zoodat er hoop blijft, dat zij van lieverlede zullen afnemen, indien slechts geene vrijheid tot het oprigten van een afzonderlijk kerkgenootschap wordt verleend, hetwelk de scheuring onherstelbaar zou maken.

³⁹⁾ C. J. de Moen, 11 Maart 1836 gehuwd met Ds A. C. van Raalte.

⁴⁰⁾ C. G. de Moen (1811—1879); 1832 arts te Leiden, 1836 te Hattem, 1839 te Leiden, 1840 te Ommen; studeerde vervolgens theologie onder leiding van Brummelkamp en Van Raalte; 1842 predikant te Den Ham, 1846 te Zwolle, 1848 te Den Ham, 1860 te Doesburg, 1864 emeritus; 1875 weer predikant te Doesburg; vgl. J. de Lange, *De Afscheiding te Leiden*, 1934, blz. 21.

⁴¹⁾ In het rapport wordt bij de aanzienlijken nog genoemd Victor Koningsberger, in 1834 van Rotterdam gekomen om zich te Leiden voor te bereiden voor de evangeliebediening en kort geleden afgescheiden. Van dezen wordt gezegd, dat hij „het hoofd der afgescheidenen schijnt te zijn of te zullen worden.”

Victor Koningsberger (1800—1863); koopman te Rotterdam; 1834 student in de theologie te Leiden; 13 Sept. 1836 vertrokken naar Genève om onder leiding van Merle d'Aubigné zijn studie voort te zetten, vanwaar de gemeente te Leiden hem, die haar als ouderling gediend had, als predikant hoopte terug te krijgen, wat evenwel niet geschiedde; 14 Aug. 1842 predikant te Maria Horebeke in België; 1851 Ned. Herv. predikant te Koudekerke, 1854 te Hedel, 1857 te Fijnaart en Heiningen; vgl. J. de Lange, *t. a. p.*, blz. 24, 25.

⁴²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 14.

Classis Gouda ⁴³⁾).

Gouda: 8; uit den minderen burger- en den boerenstand. Hunne vergaderingen worden bestuurd door een' ouden tuinier en een' schrijnwerker.

Oudewater: 2; mede niet van notabelen stand.

Hier en daar in den ring van *Gouda* houdt men oefeningen, wier leden echter de Scheiding afkeuren, zoolang het niet verboden wordt aan de Formulieren zich te houden.

Willige Langerak: 1; was diaken.

Vianen: 3; uit den middenstand; vinden geen bijval.

Ameide en Tienhoven: 23; meest uit den minderen stand; veelal wegens hun gedrag niet gunstig bekend; houden conventikelen op Zondag; ook wekelijksche catechisatiën.

Nieuwpoort: 10.

Meerkerk: 5; uit den middenstand.

Groot Ammers: 4; uit den geringeren stand; oneerlijk en zedeloos.

Noordeloos: 20; uit verschillenden stand; houden onder kerktijd conventikelen, vroeger 60 à 70 hoofden talrijk, thans beneden 20, doch nu op meer dan ééne plaats.

Leksmond: 1; vertrokken naar *Tienhoven*.

Langerak bez. de Lek: 21; houden 's Zondags conventikelen beneden 20 personen.

Everdingen, Hagestein en Heicop en Boccop: in deze gemeenten zijn wel geen verklaarde Separatisten, doch men houdt er conventikelen beneden 20 personen.

Leerdam: 9; Asperen: 9; Heukelom: 2; Leerbroek: 7; Schoonrewoerd: 3; Oosterwijk: 1; Kedichem: 5; Nieuwland: 1.

Over het geheel zijn de Separatisten in den ring van *Leerdam* uit den minderen stand, diep onkundig, kunnende sommigen lezen noch schrijven. Twee te Asperen en een te Leerdam zijn bij vlagen krankzinnig.

De verwer *Overkamp* te *Leerdam*, de landbouwer *Arie van Bruinswijk* te *Asperen* en de zoutevischverkooper *Van Ree* te *Heukelom* schijnen de voornaamste hoofden te zijn. Zij woelen zonder ophouden, doch zonder veel gevolg. Laatstgenoemde is doorgaans spreker in de samenkomsten, die te *Leerbroek* gezet 's Zondags gehouden worden, en eerstgenoemde in die te *Leerdam* en *Asperen*. Aan zijn huis heeft den 5. February ll. een bijeenkomst den ganschen nacht geduurd. *Scholten* heeft daarin gesproken en gedoopt en lidmaten aangenomen.

Classis Brielle ⁴⁴⁾).

Middelharnis: 3 [5]; uit den minderen, schoon niet uit den minsten stand; twee, zijnde man en vrouw, niet voorbeeldig van gedrag.

Stad aan 't Haringvliet: 1. De afscheiding van dezen heeft hevig ongenoegen in zijn huis, en der gemeente veel ergernis gegeven. Naar men zegt berouwt hem de gedane stap.

Brielle: 50; meest bejaarde vrouwen en varensgezellen.

⁴³⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 2 Maart 1836 no. 7.

⁴⁴⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 8.

Hellevoetsluis: *een derde der gemeente*; meest varensgezellen en werklieden op 's Rijks werf.

Zwartewaal: *eenige*; visschers.

Zuidland: 50; uit de eenigzins gegoede mindere standen.

In de ringen van *Brielle* en *Geervliet* zijn veertien gemeenten, waar de beste geest heerscht, ja geestdrift voor de bestaande orde van zaken. In de overige is dit geenszins het geval. Men vindt er alom ontevredenen, meest uit den lageren stand, die de kerk verzuimen, hunne kinderen van de catechisatiën houden enz. enz. ⁴⁵⁾.

In den ring *Sommelsdijk* is het veel erger. Het kwaad dagteekent daar van jaren herwaarts en op ieder dorp bijna vindt men er, die kleine conventikelen houden en de kerk verzuimen. De meeste te *Middelharnis*, *Stad*, *Ooltgensplaat*, *Nieuwe Tonge* en *Stellendam*, de minste te *Dirksland* en *Goedereede*. De geest is minder steil regtzinnig dan wel mystiek-pietistisch. Ds Le Roy zelfs is in haat.

Er is nogtans grond om te vertrouwen, dat, als de gemoederen niet opgehitst worden, het er niet tot stellige scheuring zal komen; doch anders zijn er separatistische vereenigingen te wachten, te *Brielle* van 200, te *Hellevoetsluis* van 800, te *Zwartewaal* van eenige weinigen, te *Zuidland* van 150, en in de meeste gemeenten van den ring *Sommelsdijk* van een overgroot getal, dat sommige dier gemeenten tot beneden de helft zou verminderen.

FRIESLAND.

Classis Leeuwarden ⁴⁶⁾.

Hallum: 1; Marrum c. a. 11; Oenkerk c. a. 20; Suawoude c. a.: 5; Boornbergum c. a.: 7; Rottevalle: 1; Roordahuizen: 4; meest uit de lagere standen.

Het aantal zou grooter zijn, indien niet slechts de lidmaten waren opgegeven, wier getal in deze provincie tot dat der zielen in kleiner verhouding staat dan elders ⁴⁷⁾. Sommigen hebben begeerd in het doopboek doorgehaald te worden, als te *Bergum* 2, *Suawoude* 1, *Rottevalle* 1, *Dragten* 3, *Boornbergum* 3; zamen 10 personen. Te *Leeuwarden* en elders zijn verklaringen wegens afscheiding ontvangen van personen, op andere plaatsen woonachtig. Te *Leeuwarden* wil men, dat *De Cock* eene gemeente heeft georganiseerd, doch niemand heeft er eene verklaring van afscheiding ingediend. Gemeenten, door *De Cock* en later door *Van Velzen* georganiseerd, vindt men te *Hallum*, *Marrum*, *Oenkerk* en *Boornbergum*. De conventikelen te *Hallum* en *Marrum* ontstemmen de menigte zoozeer, dat men dadelijkheden tegen de Separatisten te vreezen heeft.

De algemeene geest helt van ouds over tot steile regtzinnigheid; doch het beste deel der bevolking is van scheiding afkeerig. De meeste verklaringen van afscheiding zijn naar hetzelfde model,

⁴⁵⁾ Volgens het rapport worden „de brochures van Scholte met geestdrift gelezen” en wordt „de openbare godsdienst, die velen vroeger getrouw bezochten, thans geheel door hen verzuimd.”

⁴⁶⁾ De rapporten zijn te vinden: Herv. Eered. 9 Febr. 1836 no. 8 en hierboven no. 53.

⁴⁷⁾ Vgl. hierboven no. 51, noot 9.

waarvan afschrift wordt overgelegd, afkomstig naar 't schijnt van *Van Velzen*, die onbegrijpelijk stout en onbeschaamd alom tweedragt stookt. Schromelijk zouden de gevolgen zijn, als de scheuring gewettigd werd. Men had dan van de Separatisten durven tegenstand tegen de beste inrigtingen, vooral tegen het schoolwezen te wachten. Tot voorbeeld strekke, dat men thans te *Marrum* alleen zeven kinderen van schoolonderwijs verstoken laat. Door krachtigen weerstand zullen de woelingen welligt het spoedigst tot zwijgen worden gebragt.

N.B. Het rapport, een aantal theologisch-historische bijzonderheden nopens de provincie bevattende, is bijzonder belangrijk ⁴⁸⁾.

Classis Harlingen ⁴⁹⁾.

Sexbierum: 8. 1 December ll. heeft De Cock hier gepredikt, gedoopt en twee ouderlingen en twee diakenen aangesteld. Zekere *Pier Schaap* van *Workum* komt hier van tijd tot tijd oefening houden, dat voorts nog geschiedt door een' timmerman ⁵⁰⁾, alle Zondagen en soms in de week.

Minnertsga: 14. De Cock heeft hier zekere *Katje* ^{50a)} als leeraar en twee ouderlingen en twee diakenen aangesteld.

Harlingen: 16.

Classis Sneek ⁵¹⁾.

Sneek: 20; meest geringe lieden; vele vrouwen; diep onkundig; geen enkel uit den eenigzins deftigen burgerstand.

Scharnegoutum c. a.: 6; Deerzum c. a.: 5; Lutkewierum: 1; IJsbrechtum c. a.: 8; IJlst: 1; Nieuwland: 2; boeren van weinig vermogen, ambachtslieden, arbeiders en meest vrouwen; verregaand onwetend; vele van slechte beginselen.

De opgegevenen waren alle lidmaten; die het niet waren, hebben niet opgegeven kunnen worden ⁵²⁾.

Sneek is het middenpunt. Daar gaat men ter oefening en wonen de quasi-ouderlingen-sprekers in de conventikelen: *Andriessen* en *Borneman*; de eerste een bakker, meermalen betrapt op het verkoopen van te ligt brood; de andere een kruidenier, die vroeger correctioneel gevangen heeft gezeten.

Vijgeboom, *De Cock*, *Van Velzen* en *Van Raalte* hebben, rond-

⁴⁸⁾ Zie hierboven no. 53.

⁴⁹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 26 Febr. 1836 no. 3.

⁵⁰⁾ Volgens het rapport werd *Pier Schaap* door *De Cock* tot oefenaar te Sexbierum aangesteld; hij werd bij zijn afwezigheid vervangen door *Simon Klaas de Vree*. Zie deel II, blz. 335.

^{50a)} *Sjoerd Kat(t)je* oefende reeds sedert 1833 te Minnertsga; een in 1836 uitgebroken conflict met den kerkeraad leidde tot aparte bijeenkomsten van hem en zijn familie-aanhang; verzoeningspogingen stuitten af op zijn onwil om het oefenen prijs te geven; in 1838 afgesneden, keerde hij echter in 1840 — nadat de gemeente den 5. Juli in *D. P. Postma* haar eersten predikant ontvangen had — tot de gemeente terug [Kerkeraadsnotulen Minnertsga].

⁵¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 24 Febr. 1836 no. 9.

⁵²⁾ Het rapport zegt hierover nog: „*Borneman* heeft voor de Regtbank te Sneek het getal hunner bepaald op 65 ledematen, waarbij dan nog komen degenen, die ook bij hen nog niet in staat waren eenige belijdenis af te leggen.”

reizende, de woelingen aangestookt en blijven de gemoederen opwinden; waarom het Classikaal Bestuur wenscht, dat de bescherming, welke het Gouvernement aan de bestaande Hervormde Kerk verleent, ook worde uitgestrekt tot afdoende maatregelen tegen de onruststokers.

Classis Dokkum ⁵³⁾.

Aalsum en Wetsens: *eenige* [*enkele*].

Akkerwoude en Murmerwoude: 1; arbeider, geen lidmaat. Vele wonen elders conventikelen bij.

Anjum: 60; houden druk oefeningen ⁵⁴⁾.

Augustinusga: *eenige*; wonen elders de oefeningen bij ⁵⁵⁾.

Surhuizum: 4; een geälimenteerde, die voor onderstand nu bedankt heeft, een arbeider (en) twee zoons van een geringen boer. Hier is slechts eens geoefend. Er waren eerst zes, doch twee zijn teruggekeerd.

Birdaard c.a.: 6 (en) *enkele*; uit den boerenstand.

Blija c. a.: 2; vrouwen. In twee particuliere huizen hebben oefeningen plaats onder kerktijd.

Burum c. a.: 50; daaronder vier lidmaten en vier gegoeden, overigens uit de heffe des volks. De conventikelen vermeerderen niet; de geestdrift der Separatisten wordt minder en de afkeerigheid van hen groter.

Damwoude, Driesum c. a.: 10; geen enkel lidmaat; alle uit den behoeftigen stand en diep onkundig; (voorts) *een aantal*; daaronder geheele gezinnen, enkele uit den burger- en boerenstand; wonen elders oefeningen bij. De onderwijzer en de zoon van dien op de combinatie *Driesum* geven geen goede voorbeelden.

Dokkum: 1; reeds sinds verscheidene jaren; is bakker ⁵⁶⁾; (voorts) *verscheidene*; de voornaamste zijn eenige schippers. Men houdt hier geen eigenlijk gezegde oefeningen, maar woont ze elders bij. (Zij) trekken weinig de opmerkzaamheid.

Drogeham: 40; acht lidmaten; drie meergegoeden; anders alle arbeiders en behoeftigen. Zoodra de nu afgezette Van Velzen vertrekt, zullen vele, naar 't schijnt, tot de orde terugkeeren. Geen der kerkeraadsliden behoort tot de partij; slechts één kerkvoogd wankelt.

Ee: *vrij groot getal*; verzuimen de kerk niet geheel; houden geen conventikelen; er is slechts eens geoefend door iemand van elders voor 19 personen.

Engwierum: 3; uit den geringen stand. Zekere *L. Veermans*, schoenmaker, huizende met eene getrouwde vrouw, waarbij hij drie kinderen heeft, houdt aan zijn huis oefeningen, die echter niet druk bezocht worden.

⁵³⁾ De rapporten zijn te vinden: hierboven no. 51 en Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 6.

⁵⁴⁾ Volgens het rapport werden die oefeningen vooral geleid door W. G. Spoelstra, doch ook zeer vaak door F. J. Flach.

⁵⁵⁾ Volgens het rapport woonden sommigen de oefeningen van Van Velzen in een schuur te Drogeham bij. De veerschipper H. J. Woudstra had daar zijn kind laten doopen. Men had het houden van oefeningen in de herberg beproefd, maar daarmee geen bijval gevonden.

⁵⁶⁾ Blijkens het rapport: M. Holwerda.

Ferwerd: 3; arbeiders en behoeftigen.

Foudgum c. a.: *enkele*.

Gerkesklooster: 4; uit den behoeftigen stand; twee zijn lidmaat. De gemeente is zeer ingenomen tegen de woelingen.

Kollum: 1; daglooner en behoeftig. Men houdt hier geene conventikelen; de gemeente komt trouw te kerk.

Metzlawier c. a.: 1.

Morrha en Lioessens: 2; een landman en huisvrouw; houdt oefeningen aan zijn huis, die echter weinig bezocht worden.

Nes en Wierum: *vooral de talrijke visschers*.

Oostrum c. a.: *eenige* [*weinige*].

Paesens: *de visschers*; slechts één lidmaat. De geest van afscheiding maakt hier weinig voortgang en baart geene bekommering⁵⁷⁾.

Reitsum c. a.: *verscheidene*.

Rinsumageest c. a.: 2; behoeftige arbeiders. De gemeente is vrij welgesteld; het is er zeer rustig.

Twijzel en Kooten: 6; een verver, een kleine grutter en huisvrouw (en) drie vrouwen.

Veenwouden: 1; schippersvrouw; (voorts) *verscheidene*; meest uit den geringen stand. Onder *Veenwoudsterwal* is men begonnen te oefenen.

Wanswerd c. a.: 5; alle lidmaten; uit den boerenstand; één arbeider; daaronder *P. S. van der Woude*, een boer, door *De Cock* en *Van Velzen* tot ouderling over gansch *Vriesland* aangesteld. (Hij) catechiseert en predikt Zondags tweemaal voor 40 à 60 menschen.

Zuiderhuisterveen: 1; weduwe, in geen ruime omstandigheden; heeft wekelijks aan haar huis bijeenkomst.

In verscheidene gemeenten dezer classis heerscht sints jaren een geest van mystiekerij en afscheiding, die zich intusschen meestal tevreden stelde met de Evangelische gezangen te verwerpen en het gaan hooren van geliefkoosde predikanten, zonder veel onrust te verwekken, en meest bij de geringere standen werd aangetroffen. De zaken echter zijn zeer verergerd sedert de woelingen van *De Cock* en vooral van *Van Velzen*, afgezet predikant van *Drogeham*, omtrent welken laatsten veel bijzonderheden worden medegedeeld, die hem in zijnen oproerigen aard in het licht stellen. Naar 't schijnt heeft hij een model van de afscheidingsverklaringen gegeven, hoedanig er een kopielijk wordt overgelegd. Hij reist rond, predikt, doopt, stelt kerkeraadsliden aan en windt alom de gemoederen op. Intusschen nemen de aanhangers der Scheiding niet toe. De leiders in hunne oefeningen zijn meestal zeer onbeschaafd en onkundig. Zij worden onderling meer en meer verdeeld. Het is dus te voorzien, dat zoo er slechts geen wettige scheuring komt, de woelingen allengs zullen te niet loopen door de overdrijving der leiders zelve, die zoover gaat, dat *Van Velzen* betuigd heeft zelfs de berijming der Psalmen niet te betrouwen daar sommige, b.v. Ps. 1, 19, 119 vs 3 te eenenmale Remonstrantsch zouden zijn.

⁵⁷⁾ Volgens het rapport „bezoekt men druk de oefeningen te Anjum, Lioessens enz.”

Classis Heerenveen ⁵⁸⁾).

St. Jansga c. a.: 2. Hier is elken Vrijdagavond vergadering; *H. J. Wind* ⁵⁹⁾ van *Rottum* ageert er als leeraar.

Nijehaske c. a.: 3 (en) *eenige*; Oudeschoot c. a.: 1.

Oosterwolde en Appelscha: 5; arme veenarbeiders. Te *Appelscha* worden op vaste dagen oefeningen gehouden. Het getal bezoekers neemt toe. *De Cock* zou onlangs hier twee kinderen gedoopt hebben.

Tjalleberd c. a.: 3; daaronder twee geälimenteerden.

Wolvega c. a.: 8.

Heerenveen: *eenige*; komen met die van *Nijehaske* en *Het Meer* wekelijks tezamen.

Het Meer: *eenige*.

Broek: *eenige*; houden nu en dan samenkomst.

Gorredijk: 6; komen nu en dan in stilte zamen; maken geen voortgang en baren geen het minste opzien.

Haulerwijk: *eenige*; komen bij elkander ⁶⁰⁾.

Joure c. a.: 16; hebben tweemaal oefening gehouden.

Oosterhaule c. a.: 12; wonen de separatisten-bijeenkomsten bij.

Rottum: *eenige*; de oefeningen worden hier gehouden ten huize van en door *H. J. Wind*, die ook te *St. Jansga* en elders oefent.

Wolvega c. a.: 16; alle min gegoed op één na, die tot de deftige burgers zou kunnen gerekend worden; de aanhang neemt niet toe.

Over het algemeen is in deze classis vooralnog de geest goed en kunnen de ontevredenen, in evenredigheid tot de weldenkenden beschouwd, hoegenaamd in geen aanmerking komen.

OVERIJSSSEL.

Classis Zwolle ⁶¹⁾).

Zwolle: De kerkeraad heeft ontvangen eene acte van afscheiding van 65 personen, doch dezelve geseponeerd als blijken dragen(d) van, in haar geheel, niet echt te zijn. In de buurtschap *Langenholte* onder *Zwolle* heeft *De Cock* een' ouderling en een' diaken aangesteld en een kind gedoopt. Men houdt zoo binnen als buiten de stad godsdienstige bijeenkomsten, vooral 's Zondags, waarin ook huwelijken worden ingezegend; voorgangers zijn de ex-predikant *Brummelkamp*, een luitenant bij de schutterij *Smit* en de bakker *Schouwenburg* ⁶²⁾, die te zijnen huize ook catechiseert en ouderling genoemd wordt.

⁵⁸⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 14.

⁵⁹⁾ H. J. Wind (1804—1848); 1842 afgescheiden predikant te Leens.

⁶⁰⁾ Het rapport voegt er nog aan toe, dat vroeger aldaar werd geoefend door iemand, die zelfs zich veroorloofde des Zondags dat werk te doen in een gemeente in een andere provincie, wat toen ter tijd verboden werd.

⁶¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 16.

⁶²⁾ A. Schouwenberg; ouderling bij de Afgescheiden gemeente te Zwolle; sedert 1838 voorganger van de „kruisgemeente” aldaar; Juni 1840 „bevestigd” tot predikant; kreeg later gewetensbezwaar tegen deze aanmatiging van het leeraarsambt en keerde in 1852 als gewoon lid tot de Christelijk Afgescheiden gemeente te Zwolle terug; vgl. J. C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, blz. 27, 39, 43—45, 49.

Wijhe: 3. De acte van afscheiding is onlangs ingediend en door *Brummelkamp* opgesteld.

Windesheim: De geest is hier vrij goed; een conventikel (wordt) wekelijks door 3 à 4 personen bijgewoond.

Dalfsen: 27; deels afhangelingen van den Heer *Ridderinkhof*, deels boeren, door bijgeloof en dweeperij een spot der gemeente. (Zij) woelen zonder ophouden, doch hebben den geest der gemeente algemeen tegen.

De ex-predikant *Brummelkamp* heeft in December l.l. op de boerderij van den huize *Hofwijk*, toebehoorende aan den Heer *J. Ridderinkhof* te *Zwolle*, gepredikt en twee ouderlingen en twee diakenen — twee landbouwers, een boerenknecht en een daglooner — aangesteld. Een' oefenaar, die van genoemde *Ridderinkhof* ondersteuning ontving, is dezelve ontzegd, omdat hij niet geheel tot de partij der Separatisten wilde toetreden, doch is deswege schadeloos gesteld door de gemeente, die daardoor wilde toonen, hoezeer zij *tegen* de Scheiding is.

Hasselt, waaronder *Zwollerkerspel*: 4 en 10; één der leiders kan lezen noch schrijven ⁶³). Die van de buitengemeente houden conventikelen. De kerkeraad heeft bekend gemaakt op geene schriftelijke verklaringen van afscheiding te kunnen letten om de onzekerheid nopens derzelve echtheid.

N.B. De berigten uit den ring van *Ommen* waren nog niet ingekomen ⁶⁴).

⁶³) Het rapport noemt Harm Smit als leider in de stad en Jacob van Baalen als leider in de buitengemeente. De laatste wordt analphabeet genoemd.

⁶⁴) Deze berigten kwamen in bij nader rapport van 25 April: Herv. Eered. 27 April 1836 no. 3. Wij laten de gegevens hier volgen:

Ommen: In December 1835 kwam een acte van afscheiding binnen, geteekend door 87 personen. Deze werd, daar bewijzen van echtheid ontbraken, geseponneerd. Thans is het getal, naar men zegt, geklommen tot 140. Zij zijn van zeer geringen stand; meest verleiden. Het hoogtepunt is bereikt, als *Brummelkamp* tenminste niet weer terug komt. Hij wordt echter verwacht om ettelijke kinderen te doopen.

Hardenberg, *Gramsbergen* en *Heemse*: geen wettig afgescheidenen; een aantal heeft echter wel op de lijst der Separatisten geteekend, komt niet meer ter kerk en bezoekt vlijtig conventikelen.

Den Ham: een 30-tal hebben op een thans rondgaande lijst geteekend; ook kinderen van twaalf jaar; sommigen zijn reeds weer bezwaard.

Hellendoorn: de separatistische geest heerscht bij sommigen reeds lang, al bleef men tot voor kort trouw in kerkgang en avondmaals-bezoek. De samenkomsten, thans alleen in gehuchten en buurtschappen, worden zooveel mogelijk verhinderd en tegengegaan.

Dedemsvaart: *eenige*; uit geringen stand; houden conventikelen; een deel is van openlijke afscheiding geheel afkeerig.

Ommerschans: 1; staat slecht bekend; gaat zich soms aan sterken drank te buiten.

Ijhorst en *De Wijk*: 7; er worden geen oefeningen gehouden.

Nieuwleuzen: In het laatst van Januari ontving de predikant een brief, waarin 20 mannen, 15 vrouwen en 48 kinderen zich afscheidden „niet om onze namen uit het ledematenboek uit te doen, maar van uwe leeringen.”

Staphorst: 12; *Rouveen*: 19; *Avereest*: geen opgave.

Classis Deventer ⁶⁵⁾.

In geene der gemeenten van dit classikaal ressort zijn Separatisten. Te *Rijssen* echter worden er gevonden, die zeer tot hen overhellen. Men oefent er Zondags onder kerktijd en er gaat eene lijst rond om te teekenen voor de Scheiding. De leider *Otto Voortman* is van den geringen stand, gelijk het gering getal zijner volgers. Het gedrag van hemzelf is niet geheel onbesproken ⁶⁶⁾.

Classis Kampen ⁶⁷⁾.

Genemuiden: 36; uit den min aanzienlijken en onkundigsten stand. Hadden reeds in 1828 een verkeerden geest en zijn nu opgezet door *De Cock* en *Brummelkamp*, die hier gepredikt en gedoopt hebben. Onder het grootste en aanzienlijkste deel der gemeente is de geest goed.

Kampen: 29; bijna alle uit den minderen stand; vele niet loffelijk van gedrag. Zondag 14 February zijn de glazen in het huis hunner verbodene zamenkomsten ingeslagen. De militaire magt heeft tot herstel der orde moeten worden ingeroepen.

Kampereiland: 2; landbouwer en huisvrouw.

Mastenbroek: 28; behooren onder de min kundigen en zijn sinds jaren als dweepers bekend. De geest der gemeente is dweepachtig; er zijn dus meer Separatisten te wachten.

Schokland: 1 ⁶⁸⁾.

Steenwijk: 34; bijna alle uit de geringste standen.

Steenwijkerwold: 2; daglooner en huisvrouw. Sedert hier een boer beboet is, is de geheerscht hebbende hevige sectengeest alengs bijna te niet gegaan.

Vollenhove: 12; alle behooren onder het Ambt, niet één in de stad. De leider is een zekere *Van Ommen*, die steeds van werken afkeerig was; op zijne zedelijkheid is vrijwat aan te merken, evenals op die van andere zijner volgers.

Wilsom: 1; landbouwer; een der hoofden in de vergaderingen der Separatisten te Kampen ⁶⁹⁾.

IJsselmuiden c.a.: 3; uit mingevoeden stand.

Zalk: 23; een enkele gegoede boer; overigens kleine boeren en arbeiders; er zijn er onder, op wier zedelijk gedrag veel is aan te merken, doch ook die geheel onbesproken zijn. De scheidingsgeest is niet weinig vermeerderd sedert *Brummelkamp* hier heeft gepredikt, gedoopt enz.

De kerkeraad van *Wanneperveen* heeft zijn bevreemding betuigd, dat de ex-predikant *Brummelkamp* volgens gerucht in een adres aan Z. M. had durven opgeven, dat aldaar mede Afge-

⁶⁵⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 10.

⁶⁶⁾ Voorts wordt nog een uittreksel gegeven uit den brief, hierboven afgedrukt sub no. 32.

⁶⁷⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 2 Maart 1836 no. 8.

⁶⁸⁾ Volgens het rapport een zekere R. J. Kale, welke zegt, „niet meer stichting” te ontvangen „uit onze godsdienst dan uit het lezen van de *Haarlemmer Courant*.”

⁶⁹⁾ D. Hoksbergen.

scheidenen bestonden, verklarende de kerkeraad zulks onwaarheid te zijn ⁷⁰⁾).

Het Classikaal Bestuur verblijdt zich, dat de Separatisten in het ressort zeer gering in getal en, gelet op het personeel, niets beduidend zijn, terwijl algemeen de weldenkendste, verstandigste en braafste leden tegen hen over staan.

GRONINGEN.

Classis Groningen ⁷¹⁾).

Groningen: 11; de voornaamste een koekebakker, een steenkoopersvrouw en een schoenmaker; overigens uit den geringen stand.

Haren: 3; Leeg- en Hoogkerk: 3.

Ezingen: 5; een koopmansvrouw; overigens arbeiders, waaronder twee hunnen naam niet kunnen schrijven. Eén, aangesteld door *De Cock* tot ouderling, oefent van tijd tot tijd hier en elders.

Saaksum: 12; uit den behoeftigen stand, op één na. Eén, door *De Cock* tot ouderling, en één tot diaken aangesteld, oefenen zoo hier als te *Oldehove* en *Ezingen*.

Oldehove: 10; meest uit den laagsten stand; slechts twee mansledematen; oefenen zoo hier als te *Ezingen* en *Saaksum*.

Niehove: 4; een schoenmaker, dikwijls beschonken; een daglooner, weduwnaar, die een getrouwde vrouw tot bijzit heeft gehad; een dienstmeisje, lijdende aan vallende ziekte, en een smidsknecht.

Grijpskerk: 4 (en) 3; op één na uit den geringen stand.

Visvliet: 16; slechts drie lidmaten; alle uit den arbeidersstand; vele kunnen lezen noch schrijven.

Windeweer c.a.: 20; meest uit den geringen stand; hebben slechts eens conventikel gehouden.

Grootegast c.a.: Hier bestaat een separatistische gemeente met door *De Cock* aangestelde ouderlingen en diakenen; twee dier ouderlingen oefenen gezet Zondags tweemaal voor een talrijk gehoor, ook van elders. Een ingezetene houdt publiek catechisatiën, door een vrij grooter aantal dan die des predikants bezocht.

Oldebert: men houdt hier Zondags conventikelen.

Lettelbert: als boven.

Classis Winschoten ⁷²⁾).

Oude Pekela: 1 (en) 12. *H. E. Gelms*, de voorname spreker, houdt conventikelen aan zijn huis.

Nieuwe Pekela: 2 (en) 30; Westerlee c.a.: 23; Veendam: 12; Scheemda: 1.

Meeden: 11; houden elken Zondag conventikelen ten huize eener weduwe.

Wildervank: *eenige*; houden geregeld conventikelen. *P. de Wit*, ex-catechiseermeester, is de spreker.

⁷⁰⁾ Het adres der Gereformeerden in Overijssel en Gelderland aan den Koning van December 1835 was medeondertekend door ambtsdraggers van de gemeente Wanneperveen, n.l. R. H. Hoorn en K. van den Berg Jr [Herv. Eered. 23 April 1836 no. 10].

⁷¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 8.

⁷²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 8 Maart 1836 no. 4.

Eexta: 2 (en) 20; houden conventikelen.

Midwolde: 2 (en) 50. Met een jonge man van elders is gecontracteerd om tegen genot van vrije woning en eene toelage *drie-maal daags* te preeken.

Oostwold: 1 (en) *een onbepaald getal*; Nieuwolda: 5; Vlagtwedde: 1 (en) 1; Zellinge: 16.

Onstwedde: 11 (en) *een onbepaald getal*; houden gewoonlijk 's Zondags twee conventikelen onder leiding van twee sprekers, die ook tweemaal 's weeks catechiseren.

Nieuwe Stadskanaal: 18; houden geregeld conventikelen.

De classis telt 33 gemeenten; die waar Separatisten zijn, maken dus nog niet de helft uit.

Het Classikaal Bestuur maakt soortgelijke aanmerking als dat van Utrecht en legt over een' brief van deszelfs assessor *R. Engels*, predikant te *Nieuwolda*, waarin de synodale beschikking, weigerende eene nadere explicatie, geheel verkeerd wordt genoemd. Dit is niet onnatuurlijk, daar de Heer *Engels* aan het hoofd staat der predikanten, die de bedoelde explicatie van de Synode gevraagd hebben.

Classis Appingedam ⁷³).

Delfzijl: 5; daaronder een ouderling en een diaken; de ouderling houdt oefeningen.

Spijk: 1; landbouwer.

Garrelsweer: 6; lidmaten; hoofden van huisgezinnen en van de notabelste ingezetenen; vormen eene vereeniging, door *De Cock* georganiseerd.

Wittewierum: 7; vormen twee huisgezinnen; geen lidmaten.

Thesinge: 8; daaronder een ouderling en een diaken.

Behalve de verklaarde Separatisten zijn er nog in de nevens-gemelde gemeenten en elders zeer velen, die zich, ofschoon zonder verklaring, niettemin daadwerkelijk hebben afgescheiden en bijzondere bijeenkomsten houden. Zij vermeederen telken reize als *De Cock* in deze oorden verschijnt, doch zijn meest alle menschen van ruwe zeden en uit den lagen stand.

Classis Middelstum ⁷⁴).

Huizinge: 1; Westerwytwerd: 1; Uithuizermeeden: 8; Tinalinge: 2; Mensingeweer c.a.: verscheidene; Vierhuizen c.a.: 25; Warfhuizen: 10.

Wetsing en Sauwert: 1 (en) *niet opgegeven*; vergaderen elken Zondagnamiddag onder leiding van den kleedermaker *Pot*.

Wehe en Zuurdijk: 20; vergaderen te *Zuurdijk* onder leiding en ten huize van den landbouwer *Hekma*.

Ulrum: niet opgegeven (en) *niet opgegeven*. Men houdt hier gezet op de Zondagen conventikelen, waarvan de bezoekers echter eer af- dan toenemen. Vele hebben acte van afscheiding gedaan, omdat hun was gezegd, dat zulks moest strekken om *De Cock* als predikant te behouden.

⁷³) Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 11.

⁷⁴) Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 10 Maart 1836 no. 12.

Middelstum: *niet opgegeven*; komen bijeen onder leiding van den bakker *W. Schuringa*⁷⁵⁾ en te zijnen huize.

(De Separatisten in deze classis zijn) meest uit den geringen stand; diep onkundig; sommige geëilimenteerd.

Hier en daar, behalve in de nevensvermelde gemeenten ook te *Bedum, Zuidwolde, Oldenzijl, Zandweer, Warffum, Uithuizen, Adorp, Leens*, zijn er die niet te kerk komen en bijzondere bijeenkomsten houden. Hun getal is niet wel te bepalen, daar nu en dan deze en gene terugkeert. Intusschen is het getal afdwalenden in verhouding tot de overigen niet zeer aanmerkelijk en zij zouden wel van lieverlede verminderen, indien slechts geene omzwervende predikers of zoogenaamde oefenaars in de gemeenten optraden.

NOORD BRABAND.

*Classis 's Hertogenbosch*⁷⁶⁾.

's Hertogenbosch: 5 [10]; een gehuwde vrouw met haar dienstmaagd (en) man en vrouw met vijf kinderen en dienstmaagd.

De enkele te 's Bosch uitgezonderd, zijn er in deze classis geene Separatisten, schoon er wel enkele gevonden worden, vooral onder de gecantonneerde militairen, die hunne gevoelens zijn toegedaan.

*Classis Breda*⁷⁷⁾.

Breda: 4 [5]; een timmerman, een schipper en huisvrouw (en) een gewezen schrijnwerker. Naar men zegt, hebben er bijeenkomsten plaats, waaraan ook militairen deelnemen. De gemeente keurt de separatistische woelingen af.

Leur: 2; loopbode en huisvrouw. De Separatisten van *Breda* doen wat ze kunnen om het grauw hier aan te blazen, doch zonder gevolg, want de geest is hier uitmuntend.

Klundert c. a.: 20 [44]; schoenmakers, arbeiders, dienstmaagden en een broodbakker; alle onvermogen; hebben een boekwinkeltje en een leesgezelschap opgericht, waarvan beschermheer is *D. van der Made*, assessor en gegoed, die mede de aloude oefeningen bestuurt; vormen eene gemeente met ouderlingen, diakenen, voorzanger koster, en houden geregeld 's Zondags godsdienstoefening onder kerktijd. Ze zijn zeer opgewonden en onbeschaamd. De ex-predikant *Meerburg* komt er Doop en Avondmaal bedienen. Deze bevordert de woelingen het meest. Men waarborgt het onderhoud der kinderen, als zij tot armoede vervallen. De eigenlijke welgezinden bepalen zich bij slechts 10 huisgezinnen, die zich echter door kunde en braafheid onderscheiden en daardoor veel invloed hebben. *Van der Made* is hier de voorname aanstoker, hoewel hij zooveel doenlijk zich schuil houdt. Volgens geruchten zal alhier eene moederkerk voor dit gewest gesticht worden.

⁷⁵⁾ W. J. Schuringa; vgl. over hem Deel I, blz. 283, noot 2. Ter aanvulling van het aldaar medegedeelde nog het volgende: hij werd 22 Jan. 1843 afgescheiden predikant te Minnertsga en verkreeg reeds in Febr. 1844 op zijn verzoek emeritaat „wegens zwakheid des lichaams en der vermogens” [Kerkeraadsnotulen Minnertsga].

⁷⁶⁾ Het rapport is te vinden.: Herv. Eered. 25 Febr. 1836 no. 10.

⁷⁷⁾ De rapporten van de verschillende kerken zijn te vinden: Herv. Eered. 24 Febr. 1836 no. 10.

Eene nieuwe overkomst van den ex-predikant *Meerburg* zou de schromelijkste gevolgen kunnen hebben.

Zevenbergen: 1; sjouwerman; heeft geen bijval; houdt sedert jaren oefeningen in zijne woning met andere, die de kerk verzuimen.

Fijnaart c.a.: 2 [9]; zijn een huisgezin uit den boerenstand; hebben geen aanhang⁷⁸⁾. De geest in de gemeente over het geheel is rustig.

Dongen: 3 [15]; zijn twee huisgezinnen uit den geringsten stand; voorwerpen van minachting of medelijden; houden bijeenkomsten met die van 's *Gravemoer*. De geest der gemeente is over 't geheel zeer goed.

Hooge Zwaluwe: 2; de huisvrouw van een arbeider en die van een sergeant; voorwerpen van spot of beklag. De geest in de gemeente is goed gestemd⁷⁹⁾.

Bergen op Zoom: geene. Alhier is de kwade geest in de laatste elf jaren wel niet verergerd, doch te dien opzichte blijft veel te wenschen over. Tot nog toe evenwel houdt men zich stil⁸⁰⁾.

*Classis Heusden*⁸¹⁾.

Almkerk en Emmikhoven: 2 [2] (en) *zeer vele*; houden conventikelen. Was (de) standplaats van den nu afgezetten Gezelle *Meerburg*.

Andel: 2 [5]; Baardwijk c.a.: 1.

Babiloniënbroek c.a.: 10 [29]; een gedeelte behoort eigenlijk onder Meeuwen.

Bezoyen: 2 [2].

Doeveren c.a.: [362]. Hier fungeerde de bekende *Scholte*. Te *Genderen* verminderen de Separatisten met den dag, ofschoon de conventikelen blijven voortduren. Te *Doeveren* zijn er maar weinig meer.

Dussen c.a.: 20 [niet opgegeven]. Op de acte van afscheiding waren verscheidene handteekeningen verdacht. Men vermoedt, dat er misleiden onder zijn, die wel zullen terugkeeren.

Ethen c.a.: 7 [8]; Giessen c.a.: 9 [36].

's Gravemoer: 7 [16]; houden conventikelen.

's Grevelduin Kapelle c.a.: 11 [11]; houden conventikelen.

Heusden c.a.: 1 [1]; Loon op Zand: 6 [6]; Meeuwen c.a.: 3 [11]; Sleeuwijk: 17 [68]; Sprang: 17 [21]; Uitwijk c.a.: 8 [24].

Veen: 20 [55]; houden conventikelen. Hier fungeerde de beruchte *Van Rhee*, nu ook door zijne eigene partij uitgeworpen.

⁷⁸⁾ Volgens het rapport was „het conflict gekomen, doordat de vader bij den doop weigerde te antwoorden op de tweede doopvraag”; zie hierboven blz. 12.

⁷⁹⁾ Volgens het rapport is hier „reeds vele jaren een oefening, waar men niets dan preeken van Vader Hellenbroek leest”, waarvan echter geen kwaad te duchten valt.

⁸⁰⁾ In een later rapport wordt mededeeling gedaan van de afscheiding van vijf volwassen personen zonder invloed. Aan dit bericht wordt echter de opmerking toegevoegd, dat „sommigen misschien op weg zijn hen na te volgen, daar zij zich reeds geheel onthouden van het bijwonen der openbare godsdienst” [Herv. Eered. 11 Mei 1836 no. 1].

⁸¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 9.

Waalwijk: 4 [4]; Waspik: 1 [1].

Werkendam c.a.: 41 [160]; van deze hebben 42 de acte van afscheiding met een kruisje geteekend.

Woudrichem: 3 [8].

De Separatisten in deze classis zijn over het geheel uit de minste classe. Niemand hunner heeft eenigen invloed, hetzij door kunde, hetzij door vermogen. Ten aanzien van het laatste echter maken uitzonderingen: een man te *Almkerk* — zedeloos —, eene weduwe en een huisvader te *Veen*, een bakker te *'s Grevelduin Kapelle*, een ondermeester te *Waalwijk* en eene weduwe te *Loon op Zand*. Het gros bestaat uit ambachtslieden, daglooners enz. Vele weten eigenlijk niet, waarom zij zich afgescheiden hebben, en komen zelfs ervoor uit.

Behalve door *Scholte* en *Gezelle Meerburg* worden de woelingen door den gewezen kandidaat C. Duyser met dweepzieken ijver aangestookt. Wanneer aan de Separatisten vrijheid van godsdienst-oefening werd verleend, zouden nog zeer velen hunne partij kiezen.

Classis Eindhoven ⁸²⁾).

Eersel c.a.: 1; kandidaat notaris; is dweepziek ⁸³⁾.

In deze classis is de nevensopgegevene de eenigste Separatist. Misschien dat er hier en daar enkelen worden gevonden, die het separatismus zijn toegedaan, doch men hoort er niet van en verneemt ook niet van conventikelen.

DRENTHE.

Classis Assen ⁸⁴⁾).

Assen: [60]; houden gezet bijeenkomst op Zondag en andere dagen.

Rolde: 4 (en) 10; (de laatste) zijn tien gezinnen.

Kloosterveen en Hijkersmilde: 44 [80] ⁸⁵⁾; houden gezet bijeenkomst op Zondag en andere dagen; eenige zijn teruggekeerd.

Peize, Roden en Vries: *eenige*; wonen nu en dan de vergaderingen te *Assen* en *Smilde* bij, doch gedragen zich overigens stil.

Anlo: 1; heeft geen den minsten invloed.

Beilen: 80; houden gezet bijeenkomst onder leiding van onderscheidene oefenaars. De Cock komt van tijd tot tijd den Doop bedienen.

Zuidlaren: 1; jongedochter, armoedig; (voorts) *eenige*; geringe lieden, zeer onkundig.

De ex-predikant De Cock woont thans op *de Smilde* en is bestendig werkzaam om daar en in den omtrek zijn' aanhang uit te breiden.

N.B. Wanneer de Separatisten vrijheid van godsdienst-oefening verkregen, zouden dadelijk velen tot hen overgaan en zou de

⁸²⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 10 Maart 1836 no. 3.

⁸³⁾ Volgens het rapport: A. de Bie; in drukke correspondentie met „geloovigen”, waar hij zijn tijd mee vult.

⁸⁴⁾ De rapporten zijn te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 9 en 17.

⁸⁵⁾ Het rapport merkt hierbij aan, dat degenen, die zich later hebben afgescheiden, zich niet meer bij den kerkeraad hebben bekend gemaakt.

scheuring tot al de gemeenten der classis zich uitbreiden. Te *Smilde* zou misschien dan nog al eene nieuwe secte ontstaan, vermits men er daar vindt, die ook met *De Cock* niet meer instemmen.

Classis Meppel ⁸⁶⁾.

Meppel: 22 (en) *een aantal*; houden gezet Zondags vergadering onder leiding van een' spreker en voorzanger.

Kolderveen c.a.: 13; daaronder vier, die in kerkelijken dienst waren ⁸⁷⁾; de andere zijn uit den geringen stand. De partijen staan met verbittering tegenover elkander.

Nijeveen: 8 (en) 7; houden wekelijks oefening onder leiding van een' spreker.

Havelte: 1; is een huisgezin; vindt geen bijval in de gemeente.

Vledder: 20. Velen zouden de Separatisten toevallen, als zij tot wettig bestaan kwamen.

Diever: 20; daaronder die in kerkelijke dienst waren en leden van het gemeentebestuur. Vormen een door *De Cock* georganiseerde gemeente met kerkeraad, oefenaars en catechiseermeesters ⁸⁸⁾.

Dwingelo: 35. Als boven (georganiseerd). *De Cock* komt hier prediken, doopen, ledematen aannemen enz. ⁸⁹⁾.

Hoogeveen: 400; meest uit den geringsten stand; de gegoedste zijn veenbazen, schippers en boeren, die hunne arbeiders bijna dwingen tot afscheiding. Als boven (georganiseerd). De Separatisten zijn gedurig onder elkander verdeeld en nemen niet toe; verscheidene zouden, zoo zij nog zich moesten afscheiden, het niet doen, doch andere staan daartegenover, die tot de partij overhellen ⁹⁰⁾.

Zuidwolde: 17 (en) *een aantal*; uit de geringste standen; slechts één is gegoed; houden dikwijls oefening.

Koekange: 30; uit de onkundigste en onbeschaafde standen; (voorts) als bij Dwingelo.

⁸⁶⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 1 Maart 1836 no. 7.

⁸⁷⁾ Het rapport meldt hiervan: een ouderling, een diaken en een notabele bij de kerkvoogdij zijn door het College van Toezigt veroordeeld tot f 25.— wegens verlating van hun post; over een administreerend kerkvoogd is alsnog geklaagd.

⁸⁸⁾ Vgl. J. Kok, *Meister Albert en zijn zonen*², 1934, blz. 61—72.

⁸⁹⁾ Het rapport biedt nog de volgende bijzonderheden: Drie catechiseermeesters en oefenaren gaan 's Zondags driemaal voor en geven in de week in het dorp en in de gehuchten catechetisch onderwijs en houden er oefeningen. „De Cock verplicht de jongelieden zich met naams-onderteekening te verbinden om het catechetisch onderwijs uit een oud leerboekje door de van hem gestelde catechisten te gebruiken”. Vgl. voorts uitvoerig over de Afscheiding te Dwingelo: J. Kok, *t. a. p.*, passim.

⁹⁰⁾ Het rapport zegt nog het volgende: De oorsprong van het Separatisme wordt toegeschreven aan vreemdelingen, welke van elders aldaar zijn ingekomen en reeds overlang met menschen in Holland in verband stonden, van welke zij onder kruisband van Rotterdam papieren ontvingen. Hun beweging is echter inzonderheid tot een verbazend groot getal geklommen, nadat zij in correspondentie met Ds De Cock zijn gekomen.

Ruinerwold: 49; onder uitzondering van eenige boeren uit de geringste standen. (Georganiseerd) als boven. *De Cock* komt hier dikwijls. Hij heeft grooten toeloop uit de omstreken. Soms treedt hij openlijk als prediker op voor een gehoor van 100 à 200 menschen.

Classis Koevorden ⁹¹⁾.

Borger: 2; een wever en een welgestelde boer; beide van weinig kennis.

Zweeloo: 1; uit den boerenstand; heeft geenerlei invloed.

Zoolang de classis van separatistische zendelingen mag bevrijd blijven, bestaat er geen vrees, dat zij hier bijval zullen vinden. Intusschen zijn er hier en daar, die tot hun partij overhellen, doch slechts weinige en meest uit de lage standen en van weinig godsdienstige kennis.

ALGEMEENE BESCHOUWINGEN.

Het aantal der Separatisten is als volgt:

	Die verklaring van afscheiding hebben gedaan.		Die nog niet tot verklaring van afscheiding zijn gekomen.		Zielen in het geheel
	zielen	meerder-jarigen, voor zooveel zij zijn opgegeven	zielen	meerder-jarigen, voor zooveel zij zijn opgegeven	
Gelderland	559	341	1	1	560
Zuid Holland	572	531	685	385	1257
Noord Holland	215	125	33	33	248
Zeeland	48	45			48
Utrecht	120	72			120
Friesland	288	288	117	117	405
Overijssel	215	215			215
Groningen	184	184	221	221	405
Noord Brabant	940	232			940
Drenthe	743	647	118	118	861
	3884	2680	1175	875	5059

Ten aanzien van de juistheid dezer getallen komt in aanmerking:

1° Dat de leden of lidmaten en de kinderen niet in al de rapporten afzonderlijk zijn opgegeven.

2° Dat men hier en daar de kinderen en zelfs de volwassenen, die geen ledematen waren, niet in de opgaven heeft begrepen.

⁹¹⁾ Het rapport is te vinden: Herv. Eered. 29 Febr. 1836 no. 12.

3° Dat ten aanzien van eenige gemeenten in plaats van bepaalde getallen, slechts in het onbestemde is opgegeven „verscheidene”, „vele”, „een aantal” enz., hetwelk inzonderheid of uitsluitend het geval is met betrekking tot die, welke geen verklaring van afscheiding hebben gedaan.

Op een en ander lettende, zal men de wezenlijkheid ligt het meest naderen met het aantal der verklaarde Separatisten te stellen op 4000, en dat dergenen, die van hunne partij zijn, zonder nog de acte van afscheiding te hebben gedaan, op het dubbel van het voren opgegeven getal of omtrent 2000 ⁹²⁾).

De Hervormde bevolking van het Rijk bedraagt meer dan 1.430.000 zielen, zoodat de separatistische aanhang — zelfs naar dien verhoogden grondslag — omtrent vier van de duizend Hervormden telt, welke evenredigheid zeker niet verontrustend is, zelfs als men slechts op de getallen let, doch nog veel minder stof tot bekommering oplevert bij de overweging, dat het gros der partij bestaat uit menschen van de geringste standen en dat de meesten nog tot de onkundigsten en minst beteekenenden in die standen behooren; dat slechts hier en daar enkele worden aangetroffen, die meer of minder gegoed zijn; dat velen in hun zedelijk en maatschappelijk gedrag verre zijn van onberispelijk te wezen, en dat de Afgescheidenen zich tot nog toe op geen enkel man van naam — dat is van erkende kunde en uitstekende braafheid — beroemen kunnen.

De geest der classikale besturen, voor zooveel die in hunne rapporten doorstraalt, laat over het geheel niets te wenschen over. Uitzonderingen ten deze maken alleen die van *Utrecht* en *Winthoven*, in wier rapporten eene toelag schijnt door te stralen om de Separatisten min of meer te verschoonen. Daartegenover staan echter weder andere, die bijzonder ingenomen met de bestaande orde van zaken, dringend verlangen, dat de woelingen met kracht worden tegengegaan. Sommige geven bepaaldelijk den wensch te kennen, dat den Separatisten geene vrijheid tot stichting van een afzonderlijk kerkgenootschap verleend worde, als *Dordrecht*, *Amsterdam*, *Zierikzee*, *Leeuwarden*, *Dokkum*.

Opgemaakt den 1e April 1836.

Mij bekend,

De Secretaris en Adviseur bij het Departement
voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

JANSSEN.

⁹²⁾ Dat deze schattingen veel te laag zijn blijkt uit vele van elders bekende gegevens. Eén enkel voorbeeld: in Juni 1836 worden door Scholte bij den Koning verzoekschriften uit Groningen en Drente ingezonden, waarin nader op vrijheid van godsdienstoefening wordt aangedrongen, waarvan de rekwesten uit de provincie Groningen alleen al onderteekend zijn door en voor 2133 personen. En bij deze opgave is het getal der kinderen op verreweg de meeste plaatsen niet meegerekend.

Ten gevolge van de voortdurende activiteit der Afscheidenen vestigt zich bij den Minister van Eeredienst de overtuiging, dat de genomen maatregelen onvoldoende zijn om het kwaad te beteugelen. Hij raadpleegt derhalve zijn ambtgenoot van Justitie, daarbij verwijzende naar het vroeger genomen Koninklijk Besluit tot ontbinding van de Katholieke Maatschappij. Deze betoogt echter, dat de gevallen niet te vergelijken zijn, en wil er zich voorloopig toe beperken, aan de reeds genomen maatregelen de hand te houden.

Als echter de Afscheidenen het wagen een Synode te beleggen en in een nieuw adres aan den Koning hun pretenties handhaven, komt de Minister van Eeredienst met het plan tot ontbinding van hun „zoo-genaamd kerkgenootschap” voor den dag, en thans vindt hij daarvoor bij den Minister van Justitie een open oor. Deze wijst nu zelf op het antecedent van de Roomsche Katholieke Maatschappij en heeft alle verwachting van een in denzelfden geest te nemen koninklijk besluit, vooral omdat dan volgens de Wet van 6 Maart 1818 strengere strafbepalingen op de Afscheidenen zouden kunnen worden toegepast.

Een desbetreffend voorstel wordt dan ook door de genoemde Ministers bij den Koning ingediend, tegelijk met hun advies om op het adres der Afscheidenen afwijzend te beschikken.

99. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den
Minister van Justitie, 1 Maart 1836.*

Justitie.

11 Maart 1836 no. 2 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 1. Maart 1836.

De missive en bijlage van den Heer Directeur Generaal van Oorlog, welke zoo aan Uwe Excellentie als aan mij vanwege Zijne Majesteit bij missive van den Heer Secretaris van Staat van den 17. l.l. no. 86 kopyelijk is medegedeeld ¹⁾, heeft bij mij de bedenking versterkt, dat de slimme en tevens brutale wijze, waarop de rondreizende hoofden der Separatisten hunne woelingen voortzetten, zeer bezwaarlijk door de tot nu toe genomen maatregelen zal kunnen beteugeld worden. Vele hunner trotseren de *regterlijke* magt, welke zij weten niet verder te kunnen gaan dan tot het verwijzen in boeten, terwijl het voeren der procedures hun en hunne patroonen gelegenheid geeft, ergernis te veroorzaken. Wat voorts de ontbinding hunner meer talrijke vereenigingen door de administratieve magt betreft, deze kan meestal bij gebrek van maréchaussés — die alleen in *Noordbrabant* aanwezig zijn — niet ondernomen worden zonder *militaire* hulp, die, op den duur ingeroepen wordende, eene nadeelige werking doet en eene afmatting veroorzaakt, zelfs de welgezinde(n) ontstemt, wanneer deze door den last der inkwartiering als 't ware de straf onschuldig mede moeten dragen voor de schuld der woelzieken, die dan toch nog in staat zijn, hunne propaganda voort te zetten in min talrijke bijeenkomsten, waarin de wet tegen de ongeoorloofde bijeenkomsten niet kan worden toegepast.

Zoo gaat dan de scheuring voort, en in weerwil van de verklaring des Konings, dat de feitelijk opgerigte gemeenten onwettig zijn en niet kunnen geduld worden, blijven dezelve bestaan, en

¹⁾ Het Departement van Oorlog zond den 16. Februari bij den Koning in een rapport van den Prov. Commandant in Overijsel d.d. 14 Febr., waarin werd meegedeeld, dat op verzoek van den Burgemeester van Oldebroek op 13 en 14 Febr. respectievelijk van Zwolle en Kampen een detachement militairen naar Wesop was vertrokken om de rust te handhaven bij gelegenheid van een aldaar verwachte godsdienstige bijeenkomst, en voorts opgemerkt, dat de militaire macht nu reeds voor de derde maal in één week in verband met door Brummelkamp gehouden samenkomsten moest uittrekken [Just. 29 Febr. 1836 no. 6 geheim].

nieuwe worden door de afgezette predikanten, die opentlijk optreden als gewettig(d)e godsdienstleeraars, al rondreizende gevormd, kinderen gedoopt, leden aangenomen, huwelijken ingezegend, leeraars, ouderlingen en diakenen benoemd, zelfs, zoo men zegt, een soort van kerkvergadering gehouden.

Indien werkelijk in de bestaande wetgeving geene middelen kunnen gevonden worden, om zoodanig opentlijk verzet tegen het Gouvernement te bedwingen, dan kan het regt des Konings tot toelating van kerkgenootschappen, evenzoowel als Zijner Majesteits magt tot ontbinding van associatiën geheel vrijdeld en ter zijde gesteld worden. Vroeger heeft Zijne Majesteit dat regt uitgeoefend bij vernietiging der zoogenaamde Katholyke Maatschappij (en) van andere vereenigingen²⁾, hetwelk of als eene gewaagde stap of als eene krachtelooze verklaring zou hebben moeten beschouwd worden, indien dezelve zoo gemakkelijk konde worden ont-doken.

Is dit het geval, zoo gevoel ik wel dat daaraan weinig zal kunnen verbeterd worden, omdat men niet dan in geval van gebiedende noodzakelijkheid kan overgaan tot het voorstellen van *nieuwe* wetgevende bepalingen; maar ik achtte de zaak echter te gewichtig, om niet de vrijheid te nemen, dezelve aan de bijzondere overweging Uwer Excellentie aan te bevelen en de mededeeling harer gedachten te verzoeken.

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

*100. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister
van Eeredienst, 11 Maart 1836.*

Justitie.

11 Maart 1836 no. 2 *geheim*.

(minuut)

(Aan den) Minister van Staat etc.

Het is mij na overweging der zaak, waarover Uwe Excell. mij bij missive van 1 Maart ll. no. 1 heeft gelieven te onderhouden, voorgekomen dat, welke ook dusverre de woelingen der zoogenaamde Separatisten en derzelve leiders mogen zijn, de bestaande verordeningen, vervat in de art. 291 en volgende van het Strafwetboek, genoegzaam kunnen geacht worden om die woelingen te beteugelen, indien men slechts blijft voortgaan met die verordeningen te doen naarkomen en toe te passen, waaromtrent de laatstgegeven instructiën voldoende schijnen, terwijl ik mij niet kan voorstellen dat het, des noodig, op den duur inroepen der *militaire* hulp nadeelig zoude werken of afmatting veroorzaken. Welligt zoude het echter om die hulp gemakkelijk te maken en spoedig

²⁾ Vgl. Deel II blz. 154, noot 39, en blz. 482, noot 56 en 57.

beschikbaar te hebben, in aanmerking kunnen komen om in de provinciën Overijssel en Vriesland, in welke de meeste woelingen der Separatisten schijnen plaats te grijpen, eenige detachementen ruitèrij te vestigen, waaromtrent men zich met het Departement van Oorlog zou kunnen verstaan.

Ofschoon de moeyelijkheden, welke die personen zichzelve en anderen veroorzaken, zeker zijn te bejammeren, zal echter tegen hen in regte niet kunnen geageerd worden wegens hunne heimelijke daden en bijeenkomsten, wanneer dezelve met geene overtreding der wetten gepaard gaan of den aard en strekking niet mogten hebben, ook het hoog gezag in den Staat aan te randen of te ondermijnen, zooals het geval was met de door Uwe Excell. bedoelde zoogenaamde Katholieke Maatschappij, welke daarenboven niet ten doel had het oprigten van een afzonderlijk kerkgenootschap en mitsdien eene geheel andere zaak was als die der tegenwoordige Separatisten.

Ik vermeene derhalve, dat vooralsnog de loop der zaak zou kunnen worden afgewacht tot beoordeeling, of er andere dan de bestaande wetten in deze noodig zouden zijn, en dat aan de naarkoming en toepassing derzelve intusschen de hand zal behooren te worden gehouden, hetwelk aan de Gouverneurs of aan andere bevoegde autoriteiten, waar dit noodig mogt bevonden worden, nader zou behooren te worden bevolen³⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*101. Missive van den Minister van Eeredienst aan den
Minister van Justitie, 1 April 1836.*

Justitie.

9 April 1836 no. 1 geheim.

Aan Zijn Excellentie den Minister van Justitie.

no. 10. 's Gravenhage, den 1e April 1836.

Ik heb de eer Uwe Excellentie hiernevens te doen toekomen een Adres en bijlagen — bij apostille van den 16e dezer no. 12 door Zijne Majesteit in onze handen gesteld — van A. Brummelkamp c. s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsge-

³⁾ Intusschen informeerde de Minister van Justitie nog bij den Procureur Generaal, of en in hoeverre art. 258 en 259 niet zouden toepasselijk te achten zijn op sommige afgezette predikanten, die openlijk optraden als gewettigde leeraars [Justitie, 11 Maart 1836 no. 2 geheim]. De Procureur Generaal achtte deze artikelen echter niet van toepassing, daar predikanten niet als *fonctionnaires publics* konden worden beschouwd, waarvan in de genoemde artikelen sprake was [Justitie, 24 Maart 1836 no. 7 geheim].

noten in de onderscheidene provinciën onzes Vaderlands⁴⁾), moettende dienen als gevolg der dispositie, door mij naar 's Konings last den 11. December 1835 no. 15 genomen op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde Kerk af te scheiden en diensvolgens autorisatie en bescherming van hunne eeredienst verzoeken.

Hoe uitgebreid en omslagtig en met hoevele volumineuse bijlagen vergezeld dit adres ook is, zoude het wel niet noodig zijn, een ampel rapport daarop te stellen, wanneer wij ons alleen behoefde(n) te bepalen tot een gunstig of tot een afwijzend advies, want de beschikking Zijner Majesteit van den 10. December 1835 no. 7, waarvan mijne bovengemelde dispositie een gevolg is geweest, brengt vanzelfs de beslissing mede op dit nieuw adres.

Bij die dispositie toch is aan de belanghebbende(n) te kennen gegeven, „dat indien zij mogten blijven volharden in hun voornemen om *afzonderlijke nieuwe genootschappen* te vormen, de Koning aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kan verleenen, dan nadat Zijne Majesteit zal zijn gebleken, dat de openbare orde en veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat Hoogstdezelve dus zal afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, *welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten*, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht, en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden, *of eenige inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde — Gereformeerde — Kerk* of eenig ander in dit rijk bestaande kerkgenootschap, als welke Zijne Majesteit volgens de Grondwet verplicht is te beschermen.”

Dan, bij dit adres geven de supplianten te kennen, *dat zij geen nieuw kerkgenootschap willen vormen*; dus kan het toelaten en autoriseren van hunne eeredienst geen punt van overweging worden.

Bij hetzelfde worden ten anderen geene *statuten* of *reglementen* overgelegd, want het vage beroep op de oude Dordsche kerkorde of de bijvoeging der Handelingen van hun zoogenaamd Synode zal wel niet kunnen aangemerkt worden als de plaats bekleedende van de bedoelde reglementen en statuten. De voorwaarde dus ontbrekende, door Zijne Majesteit gesteld, kan hun verzoek in geen aanmerking komen.

Eindelijk willen zij beschouwd en erkend worden als het *ware Gereformeerd kerkgenootschap*, maken inbreuk op de regten en titel der bestaande Hervormde Kerk en geven duidelijk genoeg te kennen, dat zoodra hun de gelegenheid daartoe gelaten wordt, zij ook pretensiën zullen doen gelden op deszelfs bezittingen en inkomsten als hun eigenlijk toekomende.

Het verzoek der adressanten kan dus geen onderwerp van overweging uitmaken voor Zijne Majesteit, die verklaard heeft, dat

⁴⁾ Adres ingediend aan Z. M. den Koning en opwekking der gemeente tot de heiliging van eenen algemeenen dank-, vast- en bededag, door de Synode der Chr. Geref. Kerk onder het kruis in Nederland, Amsterdam, 1836.

zulks zoude strijden tegen de verplichting, bij de Grondwet Hoogst-dezelve opgelegd, tot bescherming der bestaande kerkgenootschappen.

Het door ons te geven advies zou dus wel niet anders dan geheel declinatoire ⁵⁾ kunnen zijn, daar het onvoegzaam zou wezen zich in te laten met de door de adressanten opgeworpen theologische geschilpunten, welke niet tot het ressort van het Gouvernement behoren, noch met hunne hatelijke beschuldigingen, welke meerendeels aangedrongen worden door valsche en verminkte aanhalingen, die allezins strekken om zoo noodig opnieuw den gevaarlijken geest te leeren kennen, die de drijvers dezer sectarissen bezielt.

Bij de overeenstemming in beginzelen en gevoelens, welke tusschen Uwe Excellentie en mij zoo gelukkig bestaat, zoude ik dan niet geaarzeld hebben een gemeenschappelijk rapport voor Zijne Majesteit op te maken en aan Uwer Excellentie's goedkeuring te onderwerpen, met advies tot eene *gemotiveerde* beschikking, houdende de redenen, waarom dit adres door den Koning niet in overweging kan genomen, maar geheel van de hand moet gewezen worden. Dan, er doet zich eene bedenking van anderen aard op, waarop ik Uwer Excellentie's gevoelen vooraf meen te moeten vernemen, namelijk, of zoodanige dispositie voldoen kan aan het oogmerk, hetwelk moet zijn om de voortzetting van de woelingen der scheurmakers zooveel mogelijk te stuiten, orde en rust te handhaven?

In mijne beschikking van 11 December no. 15 werd op 's Konings last verklaard, „dat zoolang de toelating door Zijne Majesteit niet zou zijn verleend, de adressanten geen aanspraak konden maken op de vrijheid van godsdienstoefening en bescherming, alleen aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten *als onwettig niet kunnen worden geduld.*”

Aan deze verklaring hebben de adressanten zich niet laten gelegen liggen, maar integendeel als met uittarting van het koninklijk gezag een kerkgenootschap georganiseerd, meerdere nieuwe gemeenten gesticht, leeraars, ouderlingen en diakenen benoemd, predikantsberoepingen in forma uitgebragt en zelfs eene zoogenaamde *Synode* gevormd, welks Handelingen zij den Koning durven aanbieden niet alleen, maar ook, zooals ik onderrigt ben, in druk zullen uitgeven. Zij hebben de onbeschaamdheid zoo verre gedreven, om dit hun adres aan den Koning benevens eene opentlijke uitschrijving van een *dank-, vast- en bededag tegen den 20. April eerstkomende* door den druk gemeen te maken, daarbij den titel aannemende van *De Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland*, en een exemplaar daarvan aan Zijne Majesteit in te zenden.

Men kan dus vooruitzien, hoe weinig eene eenvoudige declinatoire beschikking zal werken op menschen van dezen stempel, indien niet tevens de ontbinding van hun pretens ⁶⁾ kerkgenootschap en synode kan gelast worden, en maatregelen genomen om deze

⁵⁾ Declinatoire = afwijzend.

⁶⁾ Pretens = zoogenaamd.

ontbinding met kracht te handhaven, zoodat het gezag van het Gouvernement niet aan verguizing worde blootgesteld.

Deze bedenking Uwer Excellentie's overweging aanbevelende, voeg ik tevens hierbij eene *nota*, welke tot inlichting kan dienen omtrent den tegenwoordigen toestand der Separatisten. Op eene circulaire door mij aan de 43 classikale besturen afgezonden, dezer dagen van alle de antwoorden zijnde ingekomen, heb ik last gegeven, daaruit gedetailleerde tabellen bij provinciën afgedeeld te doen zamenstellen, en voorloopig het algemeen overzicht doen opmaken, in deze *nota* begrepen ⁷⁾. Uwe Excellentie kan daaruit zien, met hoe weinig regt zich de adressanten opwerpen als vertegenwoordigers der Gereformeerde Kerk.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

102. Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 9 April 1836.

Justitie.

9 April 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Aan den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken van den Hervormden Eeredienst.

Na overweging van Uwer Excell. brief van den 1. dezer no. 10 betrekkelijk de daarbijgevoegde en bij deze teruggaande stukken van A. *Brummelkamp* c.s., vermeen ik met Uwe Excellentie te moeten instemmen, dat eene bloote afwijzende beschikking op der supplianten adres van geene werking schijnt te zullen zijn, maar dat een meer doelmatige maatregel te dezen gebiedend gevorderd wordt.

De maatregel zoude naar mijn oordeel behooren te bestaan in eene stellige ontbinding van het door hen opgerigte zoogenaamd kerkgenootschap met alle de gevolgen en aankleven van dien; en zulks zoude, na verhoor van den Raad van State op dezelfde wijze bij koninklijk besluit kunnen en behooren te geschieden, als volgens Z. M. Besluit van 21 Aug. 1823 — Staatsbl. no. 37 — ten opzichte van de zoogenaamde R. K. Maatschappij en *Société Catholique* heeft plaats gehad.

Zoodanig besluit zoude voorts, naar mijn inzien, met redenen moeten zijn bekleed, en daarbij opgenomen (dienen) te worden de inhoud van Uwer Excell. beschikking op last des Konings aan de adressanten en consorten afgegeven; met verdere vermelding en aanwijzing van hunne openbare en feitelijke wederstreving tegen 's Konings uitgedrukte wil en begeerte, door het aannemen eener

⁷⁾ Vgl. hierboven no. 98.

onwettige hoedanigheid, het houden van synodale vergaderingen, het uitschrijven van een' bededag, het doen drukken en verspreiden van hun adres aan Z. M. en van den zoogenaamden biddagsbrief, en wat dies meer is.

Die door mij voorgestelde maatregel zal des te zekerder werken in verband met de bepalingen der Wet van 6 Maart 1818, volgens welke de niet-nakoming of overtreding van koninklijke besluiten met straf van gevangenis en geldboete gestraft wordt⁸⁾; welk besluit⁹⁾ dan ook doelmatiglijk in het te nemen besluit zal kunnen worden aangehaald.

Indien Uwe Excell. zich met deze mijne denkbeelden kan vereenigen, zal zij zich wel gelieven te belasten met de opstelling van een gemeenschappelijk rapport en een ontwerp van besluit in deze, waarbij tenslotte Z. M. aandacht (daarop) zal behooren te worden gevestigd, dat de verwezenlijking van den voorgestelden maatregel spoed vereischt, en elke vertraging de zaak al meer en meer zoude kunnen buiten haar geheel brengen¹⁰⁾.

(De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.)

⁸⁾ *Wet van den 6den Maart 1818, omtrent de straffen tegen de overtreders van algemeene verordeningen uit te spreken...*

„Art. 1. De overtredingen tegen de bepalingen, vastgesteld bij de algemeene maatregelen of reglementen van inwendig bestuur van den Staat, bij art. 73 der Grondwet vermeld, op welke geene straffen bij de wetten zijn of zullen worden vastgesteld, zullen door de regtbanken naar gelang van den aard van het onderwerp, van de zwaarte van de overtreding en der daarbij plaats gehad hebbende omstandigheden worden gestraft met eene boete van ten minste tien en ten hoogste honderd gulden of eene gevangenis van ten minste een en ten langste veertien dagen, of met boete en gevangenis tezamen, mits binnen de evengenoemde beperkingen respectievelijk begrepen zijnde.”

⁹⁾ Lees: welke wet.

¹⁰⁾ In de minuut volgde nog de volgende zinsnede, welke later werd doorgehaald:

„Welligt zal Uwe Exc. het niet geheel en al ongepast oordeelen, om bij het door haar te vervaardigen rapport melding te maken van twee zeer boosaardige artikelen, geplaatst in de hierbij gevoegde nummers van het Parijsche dagblad *Le Constitutionnel*, waaruit Uwe Exc. zal zien, dat de Amsterdamsche Correspondent, door welke die artikelen aan dat dagblad zijn gezonden, hoezeer met opzettelijke verdraaying der waarheid, eene zeer naauwkeurige kennis heeft van de gedragingen en woelingen der Separatisten en van hunne aanvoerders of hoofden, ja zelfs van den inhoud van hun adres aan Z. M.”

Het blad *Le Constitutionnel* is niet aanwezig in een der groote openbare bibliotheken; ook is niet bekend, hoe die Amsterdamsche correspondent heette.

103. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 14 April 1836.*

Justitie.

15 April 1836 no. 1 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 14. April 1836.

Mij volkomen vereenigende met de denkbeelden, bij Uwer Excellentie's missive van den 9. dezer no. 1 ontwikkeld, heb ik het rapport aan Zijne Majesteit doen opmaken, hetwelk ik met het adres van A. *Brummelkamp* c.s. en bijlage de eer heb hiernevens te voegen, met verzoek, om na medeonderteekening een en ander Zijne Majesteit te willen aanbieden.

In het concept-besluit heb ik mede volgens het voorstel van Uwe Excellentie de redenen gemotiveerd en voorts de bepalingen van het Koninklijk Besluit van den 21. Augustus 1823 overgenomen in zoodanige bewoordingen als mij voorkwamen in het tegenwoordig geval meest doelmatig te zijn. Indien Uwe Excellentie echter in deze redactie eenige veranderingen mogt verlangen, geve ik reeds vooraf gaarne mijne toestemming en verzoek alleen, daarvan alsdan te worden onderrigt bij den brief, waarbij Uwe Excellentie mij van de indiening wel zal willen kennisgeven.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

104. *Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 14 April 1836.*

Justitie.

15 April 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 14. April 1836.

Commissoriaal van den 16. Maart 1836 no. 12.

Adres van A. *Brummelkamp* c.s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën onzes Vaderlands, moetende dienen als gevolg van het antwoord, overeenkomstig Zijner Majesteits beschikking van den 10. December 1835 no. 71 gegeven op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde Kerk af te scheiden en diesvolgens autorisatie en bescherming van hunnen eeredienst verzoekende.

De vergelijking van den inhoud der dispositie door den eerst-

ondergeteekende overeenkomstig Zijner Majesteits last den 11. December 1835 no. 15 genomen, met den inhoud van dit adres van *A. Brummelkamp c.s.*, schijnt vanzelfs de beschikking mede te brengen, welke daarop kan vallen. Onnoodig en min voegzaam zoude het toch zijn, zich in te laten met de door de adressanten opgeworpen theologische geschilpunten, welke behandeling buiten den werkring en bevoegdheid van het Gouvernement ligt, of ook met eene opneming en wederlegging van de gevolgtrekkingen, door hen afgeleid uit verschillende geschriften, meestal uit derzelver verband gerukt en op eene zoo hatelijke wijze voorgesteld, dat zulks een nieuw bewijs oplevert van den gevaarlijken geest, welke de hoofden en drijvers der Separatisten bezielt.

De ondergeteekenden zich dus bepalende tot de bovenvermelde vergelijking, nemen de vrijheid het navolgende op te merken.

Bij de genomen dispositie is aan de belanghebbenden te kennen gegeven, „dat indien zij mogten blijven volharden in hun voornemen om *afzonderlijke nieuwe genootschappen* te vormen, de Koning aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kan verleen, dan nadat Zijne Majesteit zal zijn gebleken, dat de openbare orde en veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat Hoogstdezelve dus zal afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, *welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten*, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht, en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden, *of eenige inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde—Gereformeerde—Kerk*, of eenig ander in dit rijk bestaande kerkgenootschap, als welke Zijne Majesteit volgens de Grondwet verplicht is te beschermen.”

In antwoord hierop geven de adressanten *in de eerste plaats* bij herhaling te kennen, *dat zij geen nieuw kerkgenootschap willen vormen*. Dit zoo zijnde, kan het toelaten en autoriseren van hunne eeredienst geen punt van overweging uitmaken.

Ten anderen worden bij het adres de gevorderde *reglementen en statuten* niet overgelegd. Men zal toch daarvoor wel niet kunnen aannemen het vage beroep op de oude Dordsche kerkorde, welke uit hoofde de(r) veranderde omstandigheden in geen geval geheel bruikbaar kan zijn. Evenmin zal men als de plaats der reglementen en statuten vervangende de Handelingen mogen aanmerken van hun zoogenaamd Synode, welke een zoo weinig zamenhangend geheel vormen. De voorwaarde, door Zijne Majesteit gesteld, ontbreekt dus, en der supplianten verzoek kan ook om die reden niet in aanmerking komen.

Ten derde willen *Brummelkamp* en consorten beschouwd en erkend worden als uitmakende de *ware Gereformeerde Kerk*. Zij maken daardoor inbreuk op de regten en titel der bestaande Hervormde of Gereformeerde Kerk dezer landen. Daarenboven straalt duidelijk genoeg hun voornemen door, om, zoodra hun daartoe de kans gunstig schijnt, aanspraak te maken op de bezittingen, inkomsten en voordeelen dier kerk, als welke zij willen beschouwen als eigenlijk hun toekomende. Zoodanige aanmatiging kan wel geene overweging verdienen bij den Koning na Zijner Majesteits

uitdrukkelijke verklaring, dat zulks zoude strijden tegen de verplichting, bij de Grondwet Hoogstdezelve opgelegd, tot bescherming der bestaande kerkgenootschappen.

Op grond van alle deze consideratiën zouden de ondergeteekenden zich kunnen bepalen tot het advies aan Zijne Majesteit, om bij een gemotiveerd besluit te verklaren, dat het aangeboden adres door Hoogstdezelve in geene nadere overweging kan genomen, maar geheel van de hand moet gewezen worden.

Dan, de ondergeteekenden hebben zich de vraag voorgesteld, of van zoodanige beschikking het voldoende en gewenscht gevolg zou te verwachten zijn, dat daardoor de woelingen der drijvers van de scheuring gestuit, rust en orde gehandhaafd zullen worden? En deze vraag meenen zij niet dan ontkennend te kunnen beantwoorden bij de beschouwing van het gedrag, door de Separatisten tot nu toe gehouden.

Op 's Konings last is bij de vermelde dispositie van 11 December 1835 no. 15 aan hun verklaard: „dat zoolang de toelating door Zijne Majesteit niet zou zijn verleend, de adressanten geen aanspraak konden maken op de vrijheid van godsdienstoefening en bescherming, alleen aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten *als onwettig niet kunnen worden geduld.*”

Aan deze verklaring hebben de adressanten zich zoo weinig laten gelegen liggen, dat zij, als met uittarting van het koninklijk gezag zijn voortgegaan een kerkgenootschap te vormen, alom verdeeldheid en onrust te stookten, nieuwe gemeenten te stichten, leeraars, ouderlingen en diakenen aan te stellen, predikantsberoepingen in forma uit te brengen, en zelfs een zoogenaamd Synode te houden, welker Handelingen zij den Koning durven aanbieden, ja in druk uitgeven. Zelfs bij hun adres is onder meerdere brochuren een exemplaar daarvan gevoegd, benevens de openlijke uitschrijving van een *dank-, vast-en bededag* tegen den 20. April eerstkomende, terwijl de uitschrijvers den titel aannemen van *De Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland!*

Men kan het dan wel met zekerheid daarvoor houden, dat eene bloote afwijzende beschikking op der supplianten adres van geene werking zou zijn, maar dat integendeel de door ijdelheid en dweezucht gedrevene hoofden der Separatisten het betreden spoor zullen blijven volgen en met verachting van het gezag des Gouvernements, hetwelk zij vermenen straffeloos te kunnen trotseren, alles zullen aanwenden om de wanorde en beroering te vermeerderen, waardoor reeds zoovele gemeenten ontrust zijn geworden. Het is waar dat, blijkens de aan Zijne Majesteit bij missive van de eerstondergeteekende van den 7. April no. 1 geheim gedane mededeeling, het aantal der zielen tot den aanhang der Separatisten in het geheele Rijk behoorende, op niet meer dan 4000 of minder dan drie van de duizend Hervormde(n) thans berekend wordt, terwijl daaronder maar zeer weinige geteld worden, die door stand, beschaving, kundigheden of middelen bijzondere aanmerking verdienen; maar het is te vrezen, dat het kwaad zal toenemen, indien daartegen geene gepaste en met de waardigheid van het

Gouvernement overeenkomstige maatregelen genomen worden.

Deze maatregelen zouden, naar het inzien der ondergeteekenden, behooren te bestaan in eene *stellige ontbinding* van het door de Separatisten opgerigte zoogenaamd kerkgenootschap met den aankleve van dien, en zulks zoude, na verhoor van den Raad van State, bij koninklijk besluit kunnen geschieden op dezelfde wijze als zulks bij Zijner Majesteits Besluit van den 21. Augustus 1823 — Staatsblad no. 37 — heeft plaats gehad ten opzichte van de zoogenaamde *Roomsch Catholyke Maatschappij* en *Société Catholique de la Belgique*.

De voorgestelde maatregel zal, zoo de ondergeteekenden vermeen, doelmatig werken in verband met de bepalingen der Wet van den 6. Maart 1818 — Staatsblad no. 12 —, volgens welke de niet nakoming of overtreding van koninklijke besluiten met straf van geldboeten niet alleen, maar ook van gevangenis gestraft wordt, en welke Wet dan ook in het te nemen besluit zoude dienen te worden vermeld.

Alle deze overwegingen hebben de ondergeteekenden geleid tot het voorstel aan Zijne Majesteit van het besluit, waarvan het ontwerp hiernevens is gevoegd. Indien Hoogstdezelve mogt goedvinden, den Raad van State daarop te hooren, zoude tevens dat hooge collegie kunnen worden uitgenoodigd tot het bespoedigen van deszelfs deliberatiën, daar elke vertraging ten deze de zaak meer en meer zoude kunnen brengen buiten haar geheel ¹¹⁾.

(get.) De Minister van Staat enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.
De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

105. *Ontwerp-besluit, aangeboden door de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 14 April 1836.*

Justitie.

15 April 1836 no. 1 *geheim*.

Wij Willem enz.,

Op het adres van A. Brummelkamp c. s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën onzes Vaderlands, moetende dienen als gevolg van het antwoord, overeenkomstig onze beschikking van den 10. December 1835 no. 7 gegeven op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde Kerk af te scheiden en deswegens autorisatie en bescherming van hunnen eeredienst verzoekende.

In aanmerking genomen, dat uit kracht van voormelde onze beschikking aan de adressanten is te kennen gegeven, „dat indien

¹¹⁾ Het rapport, opgesteld door den Minister van Eeredienst, werd door den Minister van Justitie, zonder dat hij een enkele wijziging aanbracht, medeonderteeekend op 15 April.

zij mogten blijven volharden in hun voornemen om *afzonderlijke nieuwe genootschappen* te vormen, wij aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kunnen verleenen, dan nadat ons zal zijn gebleken, dat de openbare orde en veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat wij dus zullen afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, *welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten*, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht, en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden, *of eenige inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde — Gereformeerde — Kerk* of eenig ander in dit rijk bestaande kerkgenootschap, als welke wij volgens de Grondwet verplicht zijn te beschermen."

„Dan, dat inmiddels, zoolang zoodanige toelating door ons niet zal zijn verleend, de adressanten geen aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienstoefening en bescherming, alleen aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten *als onwettig niet kunnen worden geduld*."

Overwegende:

Dat in het adres van A. Brummelkamp c. s. bij herhaling wordt verklaard, dat zij *geen nieuw kerkgenootschap* willen vormen en dus hunne toelating en het autoriseren van hunne eeredienst geen punt van deliberatie kan uitmaken.

Dat bij hetzelfde adres de door ons gevorderde *reglementen en statuten* niet zijn overgelegd en dus niet voldaan aan de voorwaarde, door ons bepaald.

Dat de adressanten begeeren beschouwd en erkend te worden als de *ware Gereformeerde Kerk*, en zelfs niet onduidelijk doen blijken van hunne bedoeling om onder dezen aangematigde titel bij voorkomende gelegenheid ook inbreuk te maken op de bezittingen, inkomsten en regten der gevestigde Hervormde of Gereformeerde Kerk dezer landen.

Dat de adressanten en consorten in plaats van zich te regelen naar de verklaring in het slot van het hun gegeven antwoord gedaan, zijn voortgegaan met de oprigting van een kerkgenootschap zonder onze toelating, door het uitbreiden of stichten van gemeenten, het aannemen van onwettige hoedanigheden, het beroepen en inzegenen van predikanten, het houden van zoogenaamde synodale vergaderingen, welker handeling zij openlijk hebben durven uitgeven, en zelfs door de uitschrijving van een *dank-, vast- en bededag*, daarbij den titel aannemende van *de Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland*.

En dat zoodanige opentlijke wederstreving van het wettig gezag, waardoor reeds in vele gemeenten onrust, verdeeldheid en beroering zijn veroorzaakt, door ons niet kan worden gedoogd.

Gezien het rapport van onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. en van onzen Minister van Justitie van den (14 en 15 April 1836 no. 1 en 1 geheim.)

Gelet op de Wet van den 6. Maart 1816, Staatsblad no. 12.

Den Raad van State gehoord.

Hebben besloten en besluiten:

Art. 1. De hierboven vermelde zoogenaamde Gereformeerde Kerk of genootschap en gemeenten, door de adressanten en consorten opgericht, worden met al de(n) aankleve van dien met den dag van heden ontbonden en derzelver zamenkomsten als zoodanige verboden.

Art. 2. Aan alle openbare magten in het Rijk, die het eenigzins kan aangaan, wordt nadrukkelijk aanbevolen om toe te zien en te zorgen, dat aan onze bedoeling volkomen worde voldaan en de godsdienstoefeningen der Separatisten geweerd.

Art. 3. Onze Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof en alle andere Officieren van Justitie zullen tegen hen, die tegen ons besluit mogten handelen, bijzonder tegen hen, die in het vervolg de titels mogten blijven voeren of de functiën uitoefenen van leeraar, ouderling, diaken, bestuurder of eenige andere bediening bij het ontbonden pretensen genootschap, de straffen vorderen, welke men zal bevinden door dezelve beloopen te zijn.

Onzen Minister van Justitie en onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. zijn belast met de uitvoering van het tegenwoordig besluit, hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.

106—124

Op een voor de Regeering ongelegen tijdstip breken eenige rechtbanken den ban van de schier algemeen aangenomen jurisprudentie. Vooral de principiëel gefundeerde vrijspraken van de Amsterdamsche rechtbank beteekenen voor de betrokken Ministers een streep door de rekening. Niet alleen dreigen daardoor hun plannen tot krachtiger optreden bij den Raad van State te stranden, maar ook wordt daardoor aanstonds aan de Afgescheidenen in een deel van Gelderland, Utrecht en een groot deel van Noordholland straffeloosheid verzekerd, althans voorloopig.

In verband hiermede rijzen er bij sommige autoriteiten bedenkingen tegen het verder instellen van rechtsvervolging. En al wordt deze reactie aanstonds bestreden en worden de vervolgingen op aanwijzing van hoogerhand onverminderd voortgezet, — het effect daarvan blijft gebroken. De Rechtbank van Amsterdam gaat welbewust haar eigen gang en laat zich ook door een onbeholpen poging van het openbaar ministerie om haar te dwarsboomen allerm minst uit het veld slaan.

Tevergeefs zint de Regeering op maatregelen om den invloed dier Rechtbank te breken. Een halve maatregel: de beperking van haar rechtsgebied, wordt wegens praktische bezwaren niet ten uitvoer gelegd.

106. *Procesverbaal, opgemaakt door den Commissaris van Politie te Delft, 20 Maart 1836.*

Herv. Eered.

26 Maart 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Pro Justitia.

no. 159.

Proces Verbaal.

Op heden den twintigste Maart 1800 zes en dertig des avonds omstreeks half acht uren, op bekomen informatiën, dat ten huize van Jan van der Feijst, tabakskooper, op de Binnenwatersloot Wijk 3 no. 16, zooals gewoonlijk des Zondagsavond(s) en laatstelijk op Zondag den dertienden dezer loopende maand eene godsdienstoefening gehouden werd, hebben wij Mr *Albert Gerard Tegel*, commissaris van politie der stad Delft, ons met de agenten van politie *Adrianus Middeldorp*, *Nicolaas Thomas Overgaag*, *Johannes Hendrik Zeelenberg* en *Leendert Heschlé* begeven naar opgemeld huis, en door de hoofdbewoner *Jan van der Feijst* en zijne huisvrouw opengedaan en ingelaten zijnde, in eene achterkamer een aantal van meer dan dertig personen, vrouwen en mannen, behalve de huisgenoten, vereenigd gevonden, zittende op banken en stoelen, voorzien van kerkboeken, in welke vergadering voor een lessenaar, waarop een opengeslagen foliobijbel geplaatst was, een manspersoon, die het woord aan de vergadering rigte.

Den spreker, die handelende was over de zendbrief Paulus aan de Romeijnen, kapittel 6 vers 17 bij onze binnenkomst ophoudende het woord te voeren, hebben wij na hem alvorens met onze kwaliteit bekend gemaakt en ons distinctief-teeken vertoond te hebben, gevraagd wie hij was en of hij door het Gouvernement tot het houden dezer tegenwoordige godsdienstoefening was gemachtigd, en daarop van hem tot antwoord bekomen, dat hij genaamd was *Hermannus van Heumen*¹⁾ — onderwijzer in het fundatie van de Vrouwe van Renswoude alhier²⁾ — en geen permissie had. Hierop hebben wij

¹⁾ H. van Heumen; medewerker van J. J. E. F. Schröter aan *De leer des Bijbels; bijdragen van en voor Gereformeerde Christenen*, 1832—1834; schrijver van *Zamenspraak tusschen twee vrienden over het zalig sterven; gevolgd door eene toelage...*, 1834; boezemvriend van Kohlbrugge (vgl. J. van Lonkhuyzen, *H. F. Kohlbrugge en zijn prediking*, blz. 194, 200, 201); ging onder diens invloed niet tot de Afscheiding over, anders dan J. van der Feijst, die bij de institueering der gemeente te Delft, in Jan. 1840, tot diaken werd verkozen.

²⁾ Bij haar dood in 1754 vermaakte Maria Duyst van Voorhout, ambachtsvrouw van Renswoude, aan de weeshuizen van Utrecht, Delft en Den Haag een bedrag van f 500.000.—, uit de opbrengst waarvan de

aan den bewoner van het huis, den gemelden *Jan van der Feijst* gevraagd, of hij van het Bestuur der stad toestemming had verkregen om zijn huis tot het uitoefenen der tegenwoordige godsdienstoefening te doen gebruiken, en op die vraag ten antwoord bekomen, dat hij zulks niet had.

En hebben wij den spreker in naam der wet gesommeerd, de door hem bestuurd wordende godsdienstoefening te staken en de verzamelde menigte te doen vertrekken, hetwelk hij aannam, ons verzoekende hem verder wegens het voorgevallene *proces te willen aandoen*, want dat hij zich in 's *Gravenhage* wel zou verantwoorden.

Na eenig verwijl is op onze nadere aanmaning de vergadering rustig uiteengegaan en hebben zes en twintig personen onmiddellijk het huis verlaten, terwijl de overige met den spreker *Hermanus van Heumen* in een ander binnenvertrek zijn gegaan, die aldaar, zooals van de straat hoorbaar was, gezangen hebben aangeheven, waardoor eene menigte personen voor het huis zijn blijven staan; tengevolge waarvan wij het noodig hebben geoordeeld, twee schildwachten voor het huis te plaatsen en van tijd tot tijd eene militaire patrouille te laten gaan ter voorkoming van beledigingen aan het huis, dat voor onze komst aldaar door het inslaan van glazen, bereids had plaats gehad³⁾.

Er is wijders door den agent van politie, *Johannes Hendrik Zeeenberg* verklaard, dat hij hedenavond, omstreeks van zeven uren, een aantal volks, naar zijne gissing uit ongeveer zestig à zeventig mannen en vrouwen voor het huis van *Jan van der Feijst* heeft gezien, waarvan een gedeelte in hetzelfde wordt binnengelaten.

En hebben wij hiervan opgemaakt dit procesverbaal, hetwelk door ons is ondertekend.

(get.) A. G. TEGEL,

Commissaris van politie.

107. *Vonnis van de Rechtbank te Rotterdam in de zaak van S. van Jeveren en J. de Gorter,*
8 April 1836.

Justitie.

6 Juni 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Extract uit de minuten, berustende ter griffie van de Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te Rotterdam.

Pro Justitia.

De Regtbank van eersten aanleg, zitting houdende te *Rotterdam*,

verstandigste en schranderste jongens van 15 jaar of ouder „in genoemde huysen afgesondert worden om sich te oefenen in de mathesis, teekenkunst, schilder- en beeldhouwkonst, oefeningen in sware dijkagiën tot behoudinghe van 't land tegen sware overstromingen van 't water of dergelijke andere libere consten.”

³⁾ Drie dagen later vonden er dergelijke ongeregeldheden plaats, hoewel er toen geen samenkomst gehouden werd; zie voor het procesverbaal, dat dienaangaande werd opgemaakt: Herv. Eered. 1 April 1836 no. 7.

provincie *Holland*, Zuidelijk gedeelte, oordeelende over zaken van correctionele politie;

Gehoord de voordragt van den Heer Officier van Justitie ⁴⁾;

Gezien het proces-verbaal, den 20. Maart 1836 door den Heer Politie-commissaris te *Schiedam* opgemaakt tegen *Simon van Jeveren*, oud 32 jaren, spekslager, en *Jacob de Gorter*, oud 63 jaren, gewezen koopvaardijkapitein, beide wonende te *Schiedam*;

Gehoord de verklaringen van de getuigen, alsmede de verdediging van de beklaagden;

Gehoord de conclusie van den gemelden Heer Officier, daartoe strekkende, dat de beklaagden zullen worden veroordeeld ieder in eene boete van vijftig guldens en in solidum ⁵⁾ in de kosten;

Overwegende dat het ten processe gebleken en door de beklaagden erkend is, dat er op den twintigsten Maart achttien honderd zes en dertig te *Schiedam* ten huize van den eersten beklaagde een godsdienstige vergadering van meer dan twintig personen buiten de huisgenooten en zonder voorkennis van het gouvernement heeft plaatsgehad;

Overwegende dat er wel is waar meerdere vergaderingen ten huize der beklaagden zijn gehouden, zonder dat het echter consteert, dat deze het bij de wet geoorloofde getal te boven gingen;

Overwegende dat de beklaagden derhalve niet kunnen worden geacht eene associatie — als in art. 291 omschreven — te hebben geïrigeerd of daartoe een lokaal verstrekt;

Gezien art. 191 van het Wetboek van Strafvordering;

Doet te niet de dagvaarding, instructie en al wat erop gevolgd is, ontheft de beklaagden van de tegen hen ingebragte beschuldiging.

Aldus gearresteerd en gepronuntieerd binnen *Rotterdam*, den achtsten April achttien honderd zes en dertig bij de Heeren Mrs regters Van Gennep, presiderende, Musquetier en Thompson, Sprenger van Eijk, commies griffier ⁶⁾.

A. VAN GENNEP ⁷⁾.

J. A. MUSQUETIER.

W. L. THOMPSON.

P. G. Q. SPRENGER VAN EIJK.

⁴⁾ Mr P. Wentholt (1788—1849).

⁵⁾ In solidum = voor het geheel.

⁶⁾ Bij vonnis van 13 Mei 1836 in de zaak van J. van der Feijst en H. van Heumen, sprak de Rechtbank laatstgenoemde vrij op gelijke gronden als door haar waren aangenomen bij bovenstaand vonnis.

Het Hooggerechtshof deed bij arrest van 25 April het vonnis in de zaak van S. van Jeveren en J. de Gorter te niet en veroordeelde de beklaagden ieder in een boete van f 10.— [Vgl. Justitie 6 Juni 1836 no. 2 geheim].

⁷⁾ Mr Dr med. A. van Gennep (1790—1876); vice president van de Rechtbank te Rotterdam; zoon van den bekenden Staatsraad A. van Gennep.

108. *Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 21 April 1836.*

Justitie.

25 April 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

(Aan den Procureur Generaal.)

Amsterdam, den 21. April 1836.

Daar de Heer Procureur Crimineel ⁸⁾ door ongesteldheid is verhinderd geworden om hedenmorgen bij te wonen de zitting der Regtbank, waarin het vonnis in zake de afgezette predikant Scholte en consorten, appell(anten) van een vonnis door de Regtbank te Utrecht tegen hen gewezen, is uitgesproken, welke zitting voor ZijnEdG. door den Heer Substituut-officier Rutgers van Rozenburg ⁹⁾ is waargenomen, en het UHEG. niet onaangenaam zal zijn den uitslag dezer zaak te vernemen, zoo vermeen ik uit hoofde van deze ongesteldheid van den Heer Procureur Crimineel UHEG. te moeten berigten, dat de zitting der Regtbank in volkomen rust en orde is afgelopen en buiten vele advokaten niet zeer vele menschen die audientie ¹⁰⁾ hebben bijgewoond; dat wijders bij een zeer breedvoerig vonnis de Regtbank den predikant Scholte en verdere beklaagden heeft vrijgesproken, en voor zooveel uit hooren kan worden opgemaakt op deze drie hoofdgronden: dat de art. 290, 291 van het Wetboek van Strafrecht niet van toepassing zijn op godsdienst-oefeningen, omdat deze geene associatiën zijn; dat ten anderen de Grondwet waarborgt de vrijheid van godsdienstoefening; en eindelijk, dat dientengevolge de personen, welke hunne woningen leenen tot de uitoefening van godsdienst met opene deuren, dan ook niet strafbaar zijn ¹¹⁾.

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,

(get.) ZWEERTS ¹²⁾.

⁸⁾ P. W. Provo Kluit (1773—1851); 1796 tweede griffier bij het Hof van Utrecht; vervolgens procureur generaal bij het keizerlijk Hof te 's Gravenhage; voorts procureur crimineel in het Departement van de Zuiderzee, sedert 1813 in Noordholland en Utrecht; 1838 president van de Crimineele Rechtbank; tenslotte president van het Provinciaal Gerechtshof in Noordholland.

⁹⁾ Jhr Mr D. Rutgers van Rozenburg (1794—1857); substituut-officier van justitie te Amsterdam; later president van de Rechtbank aldaar.

¹⁰⁾ Audientie = terechtzitting.

¹¹⁾ Het volledige vonnis is als bijlage A opgenomen door Mr A. M. C. van Hall in zijn *De vrijheid der Gereformeerde gemeenten in Nederland verdedigd*, Amsterdam, 1836, blz. 48—61.

¹²⁾ Mr J. B. Zweerts (1786—1846); 1817 substituut officier van justitie, 1838 officier van justitie bij de Rechtbank te Amsterdam.

109. *Brief van Minister Van Pallandt aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 April 1836.*

Herv. Eered.

23 April 1836 P.

Den WeledGestreng. Heer Secretaris en Adviseur Janssen, in handen.

Met veel leedwezen, Heer en vriend, las ik de vrijspraak in cas van ap(p)el te Amsterdam, in het Handelsblad van den 22ste, dat hier teruggaat, te leezen; het kon in geen ongelukkiger tijdstip komen en zal sommige leden van den Raad van State niet ontgaan. Waar moet het zodoende heen?

. ¹³⁾
's Hage, Saturdagmorgen.

23 April 1836¹⁴⁾.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

110. *Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 30 April 1836.*

30 April 1836 no. 4 geheim.

(minuut)

(Aan den Procureur Generaal.)

vertrouwelijk, spoed.

Met dankzegging heb ik de eer van aan UHEG. terug te zenden het zonderlinge vonnis door de Correctioneele Regtbank te Amsterdam in de zaak van H. P. Scholte c.s. gewezen. Ik ben niet zonder beduchtheid, dat dit gewijsde bedenkelijke vruchten zal kunnen dragen. Welligt zijn aan UHEG. eenige bijzonderheden bekend omtrent den zoo weinig verwachten uitslag dier zaak; ook met betrekking tot het personeel dier Regtbank, zoodanig als dezelve in die zaak is zamengesteld geweest; en in dat geval zal UHEG. mij door vertrouwelijke mededeelingen en consideratiën zeer verpligten.

De Minister van Justitie,

(VAN MAANEN.)

111. *Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 3 Mei 1836.*

Justitie.

10 Mei 1836 no. 4 geheim.

(kopy)

(Aan den Procureur Generaal.)

no. 178.

Amsterdam, den 3. Mei 1836.

Ik heb de eer UHEdGestr. te berigten, dat hedenmorgen de zaak

¹³⁾ De rest van het briefje handelt over een andere zaak.

¹⁴⁾ Deze datum is in ander handschrift toegevoegd.

van den kastelein *Weimer* en den afgezetten predikant *Brummelkamp* wegens het houden van godsdienstoefening in de bijzondere woning van den eerstgenoemden door meer dan twintig personen zonder autorisatie, zeer ordentlijk en rustig is afgeloopen. Er waren niet buitengewoon veele toehoorders, waartoe misschien iets zal hebben bijgedragen, dat *Brummelkamp* niet is gecompareerd, waarschijnlijk omdat hij van Hattem moetende komen, de beurtman alhier niet vroegtijdig genoeg is aangekomen. *Weimer* heeft zichzelf verdedigd, waardoor de terechtzitting spoedig is afgeloopen. Het vonnis in deze zaak zal den 17den aanstaande worden uitgesproken ¹⁵⁾.

Ik moet hier nog bijvoegen, dat ik op gisteren van den commissaris van politie *De Lagh* ontvangen heb eene klagte tegen de wed^e *Brandt* en den afgezetten predikant *Scholte* wegens het houden van godsdienstoefening op Zondag 11. voor meer dan twintig personen ten huizen zijner schoonmoeder, gedachte wed^e *Brandt*. Uit het procesverbaal is mij gebleken, dat op de aanmaning van den Kommissaris aan die vergadering om uiteen te gaan, door *Scholten* is geantwoord, dat hij dit niet zoude doen, want dat hij na het vonnis van vrijspraak van de Regtbank alhier in zijne zaak gewezen, het regt had om godsdienstoefening te houden, waarop de Kommissaris, in verlegenheid gebragt door dit argument, zich vergenoegd heeft met hem aan te zeggen, dat hij tegen hem en zijne schoonmoeder procesverbaal zoude opmaken, en daarna die vergadering verlaten heeft, welke dus ongestoord heeft voortgeduurd ¹⁶⁾.

Het komt mij voor, dat die Kommissaris in deze verkeerd heeft gehandeld en die vergadering desnoods met geweld had behooren uiteen te doen gaan. Het vonnis van vrijspraak toch spreekt *Scholten* alleen vrij van een tevoren begane daad en is daarop alleen van toepassing, maar kan geen invloed hebben op andere soortgelijke zaken, noch veel minder autorisatie geven om daarna godsdienstige vergaderingen te houden.

Ik onderwerp echter zeer gaarne mijn gevoelen aan het meer verlicht oordeel van UwHEdG. en het zal mij zeer aangenaam zijn van Haar te mogen vernemen, hoe UwHEdG. hierover denkt en hoe ik in het vervolg zal behooren te handelen bij zoodanige weigering om stil uiteen te gaan ¹⁷⁾.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

¹⁵⁾ Zie hierna no. 113.

¹⁶⁾ De Rechtbank te Amsterdam sprak bij vonnis van 5 Juli 1836 de beklaagden H. P. Scholte en Sara Koopman, wed. J. D. Brandt, vrij; zij werden echter, na appel door den Officier van Justitie, door het Hooggerechtshof veroordeeld. Zie de vonnissen bij A. M. C. van Hall, *De vrijheid der Gereformeerde gemeenten in Nederland verdedigd*, blz. 61—68.

¹⁷⁾ De Procureur Generaal geeft in zijn antwoord aan den Officier van Justitie te Amsterdam te kennen, „dat de ontbinding en uiteendrijving der bewuste onwettige vergaderingen behoort tot de attributiën van het administratief gezag en mitsdien aan dat gezag behoort te worden overgelaten” [Just. 10 Mei 1836 no. 4 geheim].

112. *Circulaire van den Procureur Generaal aan de Officieren van Justitie in Noordholland, Utrecht en Gelderland, 5 Mei 1836.*

Justitie.

10 Mei 1836 no. 5 geheim.

(kopy) (Aan de) Officieren (bij de) Regtbanken te Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Utrecht, Amersfoort en Arnhem.

's Gravenhage, den 5. Mei 1836.

De Regtbank te Amsterdam heeft bij een vonnis, op den 21. April ll. in cas van appel gewezen in de zaak van *H. P. Scholte c.s.*, begrepen, dat art. 291 seqq. van het Wetboek van Strafrecht niet van toepassing zouden zijn op de godsdienstige bijeenkomsten van de zoogenaamde *Afgescheidenen* of aanhangers der aldus genoemde *ware* of oude Gereformeerde Kerk, welke zich sedert eenigen tijd op vele plaatsen hebben opgedaan.

Met dit vonnis, hetwelk geheel in strijd is met een arrest van het Hoog Gerechtshof — Kamer van correctioneele appellen — van den 30. Dec. 1835 en met de uitspraken van een groot aantal andere regtbanken in ons vaderland in dergelijke zaken, heb ik mij in 't geheel niet kunnen vereenigen, en ik ben van oordeel, dat hetzelfde geen grond kan opleveren om bij voorkomende gevallen de geregtelijke vervolgingen achterwege te laten, welke naar mijne overtuiging op de wet zijn gegrond en door genoegzaam al de regtbanken als zoodanig erkend.

Ik vind mij alzoo verplicht UwWelEdGestr. te verzoeken en — voor zooveel des nood ¹⁸⁾ — aan te schrijven om zonder regard ¹⁹⁾ te slaan op het voorschreven vonnis, bij voorkomende gevallen tegen de hoofden en bestuurders der bedoelde onwettige bijeenkomsten en tegen hen, die daartoe hunne woningen mogten afstaan of leenen, bij voortduring uit krachte van opgemelde artikelen der wet vervolgingen in regten aan te vangen en door te zetten, alsmede om in cas ²⁰⁾ van vrijspraak van al zulke vonnissen te appelleren, en mij onverwijld au courant ²¹⁾ te houden van hetgeen er betreffende deze zaken in uw arrondissement mogt voorvallen.

De Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,
(get.) A. W. PHILIPSE.

¹⁸⁾ Voor zooveel des nood = voor zoover daaraan behoefte is, voor zoover noodig.

¹⁹⁾ Regard slaan = acht geven.

²⁰⁾ Cas = geval.

²¹⁾ Au courant = op de hoogte.

*113. Extract uit het vonnis van de Rechtbank te Amsterdam
in de zaak van A. Brummelkamp en W. Weimer,
17 Mei 1836.*

Justitie.

6 Juni 1836 no. 2 geheim.

(extract).

Contra Anthonie Brummelkamp en Wilhelm Weimer, 17 Mei 1836.

Overwegende dat het ten processe is bewezen, dat op den 13. Maart 1836 ten huizen van den tweeden beklaagden eene godsdienstoeffening heeft plaatsgehad, bij welke meer dan twintig personen zijn tegenwoordig geweest en bij welke gelegenheid de eerste beklaagde het woord heeft gevoerd en een gebed heeft gedaan.

Overwegende dat het mede ten processe blijkt, dat tot gezegde godsdienstoeffening de vrije toegang aan ieder werdt vergund en dat dezelve alzoo openlijk werdt gehouden, zonder dat het consteert²²⁾, tot welk godsdienstig geloof of kerkgenootschap de verzamelde menigte behoorde, evenmin of er meer dan twintig personen tot een en hetzelfde kerkgenootschap of geloofsbelijdenis behorende tegenwoordig te zijn geweest.

Overwegende dat bij art. 190 van de Grondwet de volkomene vrijheid van godsdienstige begrippen aan een ieder wordt gewaarborgd en dat bij art. 193 van dezelve wordt bepaald, dat geene openbare oeffening van godsdienst belemmerd kan worden dan in geval dezelve de openbare orde of veiligheid zou kunnen storen.

Overwegende dat de godsdienstoeffening op den 13. Maart j.l. ten huize van den 2^{den} gedaagden gehouden, de openbare orde of veiligheid niet heeft gestoord.

Overwegende dat indien men aanneemt, dat de openbare uitoeffening van eene godsdienst vrij en onverlet is, het eene ongerijmdheid zoude zijn te beweren, dat zij die hunne woningen tot het houden van zoodanige godsdienstoeffening verleen, strafschuldig zouden wezen, daar de bij de Grondwet gewaarborgde vrijheid van godsdienst alsdan merkelyk zou beperkt en de godsdienstoeffening zelve merkelyk zou belemmerd worden.

Overwegende dat bij het tweede additioneel artikel der Grondwet wel is bepaald, dat al de tijdens de aanneming der Grondwet in werking zijnde wetten kracht behouden, totdat daarin op eene andere wijze zoude zijn voorzien, doch dat deze algemeene bepaling onmogelyk kan slaan op zoodanige onderwerpen als waaromtrent de Grondwet zelve reeds handelt en waarin bij de Grondwet zelve is voorzien en die alzoo aan geene nadere herziening meer kunnen onderworpen worden.

Overwegende daarenboven dat, al waren ook na de aanneming onzer Grondwet de voorschriften van het Wetboek van Strafrecht omtrent godsdienstige associatiën nog van volle kracht, dezelve alsdan ten deze van geene toepassing zouden zijn, daar het ten

²²⁾ Consteeren = blijken, vaststaan.

processe geenzints is bewezen, dat ten deze bestaat eene associatie van meer dan twintig personen, ten doel hebbende om op gezette en onderling afgesprokene tijden tezamen te komen ten einde zich over godsdienstige onderwerpen onderling bezig te houden, en dat ten deze aan geene associatie in den zin der wet te denken valt, daar het denkbeeld van associatie ten eenemale wordt uitgesloten door het aan een ieder vrijelijk openstellen van den toegang, waardoor aanhanger en tegenstrever gelijkelijk tegenwoordig kunnen zijn.

Gezien etc^a.

Ontheft de beklaagden van de klagte tegen hen ingebracht etc^a ²³).

114. Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 18 Mei 1836.

Justitie.

4 Juni 1836 no. 8 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

K no. 241.

Utrecht, den 18. Mei 1836.

Ik heb op heden van het Bestuur der gemeente Veenendaal twee processen-verbaal ontvangen wegens het houden van godsdienstige bijeenkomsten door meer dan twintig personen ²⁴).

In den stand, waarin het vonnis, in appel te Amsterdam gewezen, de zaak der gedachte bijeenkomsten heeft gebragt, is bij mij eenigen twijfel ontstaan nopens het al of niet doelmatige om althans voor het tegenwoordige in regten tegen de betrokken Veenendalers te doen ageren. Ik heb mitsdien den Heer Officier van Justitie te Amersfoort in overweging gegeven, vooralsnog geene vervolging in te stellen, en ik neem de vrijheid Uwe Excellentie te verzoeken, mij wel te willen mededeelen den weg, welke voortaan bij de onderwerpelijke gevallen zal behooren gevolgd te worden.

De Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht,
L. VAN TOULON.

115. Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht, 19 Mei 1836.

Justitie.

19 Mei 1836 no. 1 geheim.

(minuut)

Aan den Gouverneur van Utrecht.

In antwoord op uwe letteren van den 18. dezer no. 241 K, haaste

²³) Bij vonnis van 2 Nov. 1836 deed het Hooggerechtshof deze uitspraak te niet en veroordeelde de beklaagden op gronden, geheel gelijkluidend aan die, waarop Scholte in appel werd veroordeeld; vgl. A. M. C. van Hall, *t. a. p.*, blz. 64—68.

²⁴) Blijkens een in het dossier aanwezig stuk van den Procureur Generaal hadden deze processen-verbaal betrekking op een vergadering ten huize van en geleid door Hendrik van der Biezen, en op een vergadering van ledematen der Hervormde gemeente ten huize van Abraham Anbeek.

ik mij UHEG. te berigten, dat, naar mijne beschouwingen, de uitspraak van de Regtbank van Amsterdam in de procedures tegen den bekenden predikant Scholte c.s. wegens het houden van godsdienstige bijeenkomsten, van geene invloed kan noch behoort te zijn op de vervolging der verdere overtredingen, welke ter zelve zake mogten worden geconstateerd, en althans geene reden voor de ambtenaren van het openbaar ministerie kan opleveren, om van nu af aan alle actiën van dien aard te staken.

Zoodanig is ook de zaak begrepen geworden door den Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof alhier, gelijk UHEG. uit de hiernevens gevoegde aanschrijvingen van denzelven blijken zal, als zijnde daarbij de Officiëren van Justitie in de provinciën Noordholland, Utrecht en Gelderland gelast, om ongeacht het voormelde vonnis der Regtbank te Amsterdam te blijven voortgaan met de onverwijldte vervolging van alle overtredingen van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafrecht, welke aanschrijvingen mij als zeer doelmatig zijn voorgekomen en in der tijd ook aan Z. M. zijn kenbaar gemaakt.

Ik vermeene derhalve, dat er geene termen kunnen bestaan, waarom de Officier van Justitie te Amersfoort in de zaak, bij uwen opgenoemden brief vermeld, geene vervolgingen zoude instellen; integendeel ben ik van gedachten, dat hij gehouden en verplicht is, daarmede onverwijld een aanvang te maken ²⁵⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*116. Procesverbaal van de gerechtszitting van de Rechtbank
te Amsterdam in de zaak van A. Brummelkamp c.s.,
19 Mei 1836.*

Justitie.

4 Juni 1836 no. 6 geheim.

(kopy)

Pro Justitia.

Proces verbaal

wegens de terechtzitting over Antonie Brummelkamp, Jannes van Werven, Hendrik Boer, Guillaume Bernard Moulin en Gerrit Geerling, beklaagden en appellanten.

Op heden den negentienden Mei 1800 zes en dertig, des middags ten 12 ure, hebben de Heeren Mrs J. Brand van Langerak en

²⁵⁾ De in het concept nog volgende zinsnede: „en hij zich daarvan tengevolge van de door UHEG. geopperde bedenkingen niet zal kunnen of mogen laten terughouden” — werd door den Minister als „wat scherp en kunnende gemist worden” geschrapt.

De Procureur Generaal, door den Minister met deze correspondentie in kennis gesteld, beval bij zijn missive van 31 Mei 1836 de opvolging van de gegeven instructies bij vernieuwing den Officier van Justitie te Amersfoort aan [Just. 4 Juni 1836 no. 8 geheim].

Cabauw²⁶⁾, fungerend president, A. Backer Jr, W. J. C. van Hasselt²⁷⁾, A. Z. Hanlo en W. Serrurier — beide laatstgenoemde suppleanten²⁸⁾ —, leden van de Regtbank van eersten aanleg, zittende te Amsterdam, en als zoodanig regters in cas van correctionele politie in het hoogste ressort, benevens Mr J. M. van Maanen²⁹⁾, subst. officier van Justitie namens den Procureur Crimineel en W. J. de Bordes³⁰⁾, commis griffier, zich vereenigd in de audientiezaal derzelve Regtbank, alwaar mede is binnengekomen de Deurwaarder ter audientie.

De President gelast gemelden Deurwaarder de appellanten in deze uit te roepen.

De Deurwaarder verlaat de audientiezaal, en eenige oogenblikken daarna in dezelve terugkomende, relateert³¹⁾, dat zooeven door hem uitgeroepen, echter niet verschenen zijn, de beklaagden en appellanten in deze: Antonie Brummelkamp, Jannes van Werven, Hendrik Boer, Guillaume Bernard Moulin en Gerrit Geerling.

De President verzoekt dienvolgens aan den daartoe gecommiteerden Regter-rapporteur, in deze rapport te willen doen.

De Procureur Crimineel verzoekt alvorens het woord en verkrijgt hetzelfde, nadat de deuren voor het publiek zijn opengesteld.

De Procureur Crimineel neemt alstoen de geënnexeerde conclusie³²⁾.

Na deliberatie met geslotene deuren is vervolgens in het openbaar door den President uitgesproken een vonnis, waarbij de Procureur Crimineel in zijn genomen requisitoir wordt verklaard te zijn niet ontvankelijk en geordonneerd, dat ten deze dadelijk ten principale zal worden voortgeprocedeerd.

Nadat de deuren weder voor het publiek gesloten waren, heeft de President aan den Heer Regter-rapporteur verzocht, deszelfs rapport in deze uit te brengen.

De Procureur Crimineel staat op en verklaart zich te verwijderen, aangezien hij voornemens is van gemeld vonnis te appelleren of in cassatie te komen en mitsdien van gevoelen is, (dat) de behandeling der zaak ten principale behoort te worden uitgesteld.

De President hierover met de Regtbank gedelibereerd hebbende

²⁶⁾ Mr J. Brand, heer van Langerack en Cabauw (1785—1847); ± 1810 advocaat te Amsterdam; daarna — tot 1842 — rechter aldaar; dichter van *Wij leven vrij* (1816).

²⁷⁾ Mr W. J. C. van Hasselt (1795—1864); volgde te Leiden de colleges van Bilderdijk; 1824 plaatsvervangend vrederechter te Amsterdam; 1832 lid van de Rechtbank aldaar; 1848—1852 lid van de Tweede Kamer; 1852 raadsheer in het Prov. Gerechtshof in Noordholland.

²⁸⁾ Suppleant = waarnemer, plaatsvervanger.

²⁹⁾ Mr J. M. van Maanen (1801—1890); neef van den minister; substituut officier van justitie te Amsterdam; later president van het Prov. Gerechtshof in Noordholland; lid van de Prov. Staten.

³⁰⁾ W. J. de Bordes (1802—1847); commies griffier bij de Rechtbank te Amsterdam.

³¹⁾ Relateeren = vermelden.

³²⁾ „Dat de Regtbank ten dezen tegen de appellanten A. Brummelkamp en consorten zal verleenen congé [= acte van niet-verschijning, verstek] en dientengevolge zal verklaren, dat zij niet ontvankelijk zijn in hun ten deze geïnterjecteerd [= aangeteekend] appel.”

en dezelve deze redenen krachtens art. 416 van het Wetboek van Criminele Instructie niet voldoende hebbende geoordeeld, heeft de President opnieuw aan den gecommitteerden Regter alsnu ter voldoening aan gemeld vonnis, verzocht, deszelfs rapport uit te brengen, waarop de Procureur Crimineel zich werkelijk uit de audientiezaal heeft verwijderd.

De Regtbank alsnu, na hierover te hebben gedelibereerd en overwegende, dat de vrijwillige verwijdering van den Procureur Crimineel deze Regtbank buiten de mogelijkheid stelt om hare functiën verder op heden in deze zaak uit te oefenen en dat het verder onderzoek dezer zaak buiten de tegenwoordigheid van het publiek ministerie niet kan voortgaan om de bepaling van art. 210 Wetboek van Criminele Instructie, heeft de behandeling dezer zaak gesurcheerd³³⁾ tot tijd en wijle de Procureur Crimineel tegenwoordig zal zijn om deze zaak te doen voortgaan.

Van al hetwelk is opgemaakt het tegenwoordig proces-verbaal om te dienen daar en waar zulks zal behoren, hetwelk door den President en den Griffier is onderteekend³⁴⁾.

(get.) J. BRAND VAN LANGERACK EN CABAUW.

W. J. DE BORDES, commis griffier.

*117. Missive van den Minister van Justitie aan den
Procureur Generaal, 20 Mei 1836.*

Justitie.

20 Mei 1836 no. 4 geheim.

(minuut)

Aan den Procureur Generaal.

Ter gelegenheid der door mij aan den Koning gedane mededeeling der mijns oordeels geheel doelmatige aanschrijvingen, door UHEG. op den 5. dezer maand gedaan aan de Officiëren van Justitie te Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Hoorn, Utrecht, Amersfoort en Arnhem, heb ik Z. M. tevens kennis gegeven van het door mij bij mijnen brief van den 30. April ll. aan UwHEGestr. gedane verzoek, aan hetwelk ik de vrijheid neme van UwHEG. beleefdelijk te herinneren.

De door mij op gisteren aan UHEG. medegedeelde vertrouwelijke brief van den Heer Gouverneur van Utrecht en niet minder de zoogenaamde Synodale vergadering der Separatisten, te Amsterdam gehouden, en welker Handelingen zij zich verstout hebben aan den Koning in te zenden, door den druk gemeen te maken en onder den titel van *Handelingen der Opzieners* etc. bij den boekverkooper *Van Golverdinge* alhier verkrijgbaar te stellen, zullen naastdenkelijk³⁵⁾ ook op uwe beschouwingen van het onderwerp, bij mijnen

³³⁾ Surcheeren = uitstellen, opschorten.

³⁴⁾ De President zond bovenstaand procesverbaal met het gewezen vonnis onmiddellijk aan den Minister van Justitie toe.

³⁵⁾ Naastdenkelijk = waarschijnlijk.

voornoemden brief van 30 April behandeld, van invloed kunnen zijn en aan UHEG. welligt aanleiding geven om in overweging te nemen, of er ook een gepast middel zij om de slechte gevolgen, welke het bewuste Amsterdamsche vonnis schijnt te voorspellen, voor te komen of althans te verminderen, en of daartoe bij UHEG. ook in aanmerking zoude kunnen komen om tegen dat vonnis het middel van cassatie in het belang der wet aan te wenden.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*118. Rapport van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 27 Mei 1836.*

Justitie.

7 Juni 1836 no. 3 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 697 geheim.

's Gravenhage, den 27. Mey 1836.

Hoezeer ik gaarne zoude voldaan hebben aan het verlangen Uwer Excellentie, mij te kennen gegeven bij Hare geheime missive van den 30. April ll. no. 4, zie ik mij echter buiten staat om eenige daarbij begeerde inlichtingen aan Uwe Excellentie mede te deelen omtrent den uitslag der procedure in appel tegen *Hendrik Petrus Scholte* en deszelfs vrijspraak door de Regtbank te *Amsterdam*, noch ook met betrekking tot het *personeel* dier Regtbank, zooals dezelve in *die* zaak is zamengesteld geweest; omtrent welk laatste punt ik mij door het *geheim*, aan de regterlijke deliberatiën verschuldigd, en door het delicate van eene investigatie³⁶⁾ omtrent de afzonderlijke gevoelens der regters, heb verhinderd gezien in een meer opzettelijk onderzoek daaromtrent, terwijl eene aangewende poging om onder de hand hierover eenige informatiën te verkrijgen, buiten gevolg gebleven is. Alleen heb ik de eer aan te merken, dat bij het vonnis door de correctionnelle Regtbank te *Amsterdam* in de zaak van den gedemitteerden predikant *Brummelkamp* uitgesproken, hetwelk ik de eer heb gehad aan Uwe Excellentie mede te deelen, schoon door eene *andere* Kamer der voorzeide Regtbank gewezen, echter nagenoeg *dezelfde* motieven zijn aangenomen, als waarop het vonnis in de zaak van voormelden *Scholte* in appel was gefundeerd; door welke omstandigheid aanmerkelijk de verwachting is verminderd, dat eene veranderde zamenstelling der Regtbank tot andere resultaten zoude kunnen leiden; zullende het aan Uwe Excellentie uit de mij bij Hare geheime missive van den 21. dezer loopende maand no. 2 toegezondene stukken gebleken zijn, dat in de thans bij voorzeide Regtbank in appel aanhangige zaak van *Antoni Brummelkamp* c.s. als regters hebben zitting genomen de regters-plaatsvervangers *A. Z. Hanlo* en *W. Serrurier*, terwijl de Heeren *van Nieuhoff*, regter, en *J. J. P.*

³⁶⁾ Investigatie = onderzoek.

van Herzele³⁷⁾, regter-plaatsvervanger, onder de regters voorkomen, die in het appel over de zaak van *H. P. Scholte* hebben gevonnisd.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

119. *Rapport van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 31 Mei 1836.*

Justitie.

4 Juni 1836 no. 6 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 719.

's Gravenhage, den 31. Mey 1836.

Bij Uwer Excell. geheime missive van den 21. Mey ll. no. 2 werd ik onder mededeeling der hiernevens teruggaande stukken betreffende het voorgevallene bij de behandeling der zaak van A. Brummelkamp c.s. in appel voor de Regtbank te Amsterdam ahangig, verzocht mijne consideratiën mede te deelen omtrent hetgeen in deze zoude behooren gedaan te worden.

Ter voldoening aan het van mij gerequireerde heb ik de eer aan Uwe Excell. te rapporteren, dat ook aan mij door den Heer President der Regtbank van correctionnele politie te *Amsterdam* op den 20. Mey ll. afschriften dezer stukken waren toegezonden, welke ik onmiddellijk aan den Heer Prokureur Crimineel in de provinciën *Noord-Holland en Utrecht* heb medegedeeld, met last om mij daaromtrent te dienen van schriftelijk bericht en consideratiën.

Daarop zijn bij mij van denzelven ontvangen eenige stukken, welke ik de eer heb hiernevens te voegen en waartoe ik de vrijheid neme mij te refereren³⁸⁾, daarvan de terugzending — na gemaakt gebruik — verzoekende; uit welke stukken Uwe Excell. zal gelieven te zien de redenen, waarom de bewuste zaak niet *in persoon* door den genoemden Heer Prokureur Crimineel is behandeld, alsmede deszelfs beschouwingen omtrent het gebeurde en omtrent de wijze, waarop de begane irregulariteit³⁹⁾ zoude kunnen worden hersteld.

Zoowel met deze beschouwingen als met de voorgedragene wijze van herstel heb ik gemeend mij wel te kunnen vereenigen, met deze uitzondering alleen, dat de zaak, ofschoon door eenen *anderen* ambtenaar van het openbaar ministerie, echter voor en namens den Prokureur Crimineel behandeld zijnde, ook de aanwijzing van hetgeen verder zoude te doen staan en de last om daaraan het noodige gevolg te geven, door mij aan den Heer Prokureur Crimineel moest worden gerigt en niet — volgens deszelfs voorstel — aan den Heer Substituut-officier *Mr J. M. van Maanen*, die in deze zaak den Prokureur Crimineel had vervangen.

³⁷⁾ Mr J. J. P. van Herzele (1799—1889); later raadsheer in het Prov. Gerechtshof in Noordholland.

³⁸⁾ De bedoelde stukken zijn in het dossier aanwezig.

³⁹⁾ Irregulariteit = onregelmatigheid.

Ik heb dan ook te dezer zake aan den genoemden Heer Prokureur Crimineel eene aanschrijving uitgevaardigd, waarvan ik de eer heb een afschrift hiernevens te voegen, waartoe ik de vrijheid neme mij te refereren, als geheel bevattende mijne denkbeelden omtrent de onderwerpelijke zaak ⁴⁰⁾.

Hiermede zal, zoo ik mij vleije, deze procedure weder in haar geheel hersteld zijn, en ofschoon de Heer Substituut-officier *Van Maanen* in deze — naar mijn oordeel — heeft misgetast, valt het echter niet te betwijfelen, dat zijne handelwijze alleen aan een verkeerd begrip en dienstijver is toe te schrijven. Weshalve ik de eer heb aan Uwe Excellentie in consideratie te geven, of niet met de wederaanbrenging en voortzetting der zaak van *A. Brummelkamp* c.s., van welker afloop ik aan Uwer Excell. te zijner tijd berigt zal doen toekomen, deze geheele moeilijkheid zal kunnen worden gehouden voor afgedaan.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,
A. W. PHILIPSE.

120. *Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Noordholland en Utrecht,*
31 Mei 1836.

Justitie.

4 Juni 1836 no. 6 geheim.

(kopy) *Aan den Heer Prokureur Crimineel in de provincieën Noord Holland en Utrecht.*

's Gravenhage, den 31. Mey 1836.

Het is mij voorgekomen weinig twijfelachtig te zijn, *eerstelijk*, dat de non-comparitie van *appellanten* in *correctionnele* zaken geene *déchéance* ⁴¹⁾ kan teweegbrengen; *ten tweede*, dat de regter van appel alleen zoude geroepen zijn om op de aangevoerde grieven regt te spreken almede niet op *correctionnele* zaken van toepassing is, in welke de regter door het appel van de zaak gesaïssisseerd ⁴²⁾ zijnde, gehouden is de zaak te onderzoeken en daarover, na gehoord rapport en gehoudene deliberatiën uitspraak te doen, daarbij ook op de *niet* voorgedragene grieven lettende, als zijnde zulks in die zaken *d'ordre public*; *ten derde*, dat al ware dit zoo niet, het niet voorbrengen van grieven nimmer tot eene *niet-ontvankelijkheid*, maar alleen tot eene *confirmatie au fond* ⁴³⁾ zoude kunnen leiden; en eindelijk *ten vierde*, dat volgens de thans bestaande manier van procederen in lijfstraffelijke zaken, de interlocutoire ⁴⁴⁾ of incidentele vonnissen der correctionnele regtbanken van appel aan geen nader appel of cassatie onderhevig zijn.

⁴⁰⁾ Zie hierna no. 120.

⁴¹⁾ Déchéance = vervallenverklaring.

⁴²⁾ Saisisseeren van een zaak = een zaak aanhangig maken bij.

⁴³⁾ Confirmatie au fond = bekrachtiging in de hoofdzak.

⁴⁴⁾ Interlocutoir = voorloopig; interlocutoir vonnis = tusschenvonnis.

Om deze redenen ben ik dan ook van gevoelen, dat er in de zaak van *Antoni Brummelkamp* c.s. geheel verkeerdelijk in appèl is geprocedeerd, en dat die zaak zoo spoedig mogelijk zal behooren te worden teruggebracht op het standpunt, vanwaar dezelve door de verkeerde handelwijze van het openbaar ministerie is verwijderd.

Te dien einde heb ik de eer UwEdG. bij deze aan te schrijven, om van het door of namens UwEdG. geïnterjecteerd incidenteel appèl in de voorzeide zaak onverwijld bij formele akte te desisteren⁴⁵⁾, die renuntiatie⁴⁶⁾ aan de appellanten te doen insinueren⁴⁷⁾, en onder overlegging dier akten eene nieuwe dagbepaling te impetreeeren⁴⁸⁾, waarna het mij voorkomt, dat de zaak op de gewone wijze door eene dagvaarding der appellanten zal kunnen worden voortgezet.

Ik verzoeken UwEdG. om mij van Haar verrigte in deze en van den verderen afloop der zaak van *A. Brummelkamp* c.s. verslag te doen toekomen.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,
(get.) A. W. PHILIPSE.

*121. Rapport van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 1 Juni 1836.*

Justitie.

7 Juni 1836 no. 4 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 722.

's Gravenhage, den 1. Juni 1836.

Ten gevolge van Uwer Excell. geheime missive van den 20. Mey ll. no. 4 heb ik nog nader in opzettelijke overweging genomen, of er ook een gepast middel bestaan mogt, om den schadelijken invloed van het vonnis der Regtbank te *Amsterdam* in de zaak van *Hendrik Peter Scholte* c.s. weg te nemen of te verminderen, en bijzonder ook of daartoe het middel van *cassatie in het belang der wet* zoude kunnen worden aangewend.

Dan, hoezeer het mij zoo in het belang dezer aangelegenheid als ter bevordering eener eenparige regtsbedeeling hoogst wenschelijk is voorgekomen, dat dit vonnis aan eene nadere herziening mogt kunnen worden onderworpen, heb ik echter in de bestaande wijze van regtspleging geenerlei middel daartoe kunnen vinden. Bijzonder ook is het mij voorgekomen, dat het middel van cassatie, ook alleen *in het belang der wet*, niet kan worden aangewend, alzoo bij art. 19 van Zijner Majesteit Besluit van den 11. December 1813 — Staatsblad no. 10 — de cassatie in het algemeen en zonder uitzondering is afgeschaft, behoudens alleen de bepalingen bij art. 20 en 26 van dat Besluit, welk eerstgemeld artikel en het daarbij ingevoerde *appel loco cassatie*⁴⁹⁾ blijkbaar alleen toepasselijk is

⁴⁵⁾ Desisteeeren = afzien (van).

⁴⁶⁾ Renuntiatie = afstand van rechten.

⁴⁷⁾ Insinueeren = beteekenen (rechtsterm).

⁴⁸⁾ Impetreeeren = verkrijgen, bewerken.

⁴⁹⁾ Appel in de plaats tredend van cassatie.

op zoodanige vonnissen, welke tegelijk in eerste instantie en *tevens* in het hoogste ressort gewezen zijn, en dus bij de onderwerpelijke zaak in geene aanmerking komen kan.

Uit deze bedenkingen, mitsgaders uit die, welke ik de eer had aan Uwe Excellentie voor te dragen bij mijne missive van den 27. Mey ll. no. 697, is het mij voorgekomen, dat er binnen het bereik der justitie geene middelen voorhanden zijn om het voorsz. vonnis te doen vernietigen of deszelfs gevolgen weg te nemen; en ofschoon het niet te ontkennen valt, dat door dit vonnis de stoutheid der Separatisten, die zich alom daarop beroepen, zeer is toegenomen, en er zelfs bij sommige ambtenaren — gelijk aan Uwe Excell. bekend is — bedenkingen gerezen zijn omtrent de *verdere* instelling van rechtsvervolgingen ter zake van onwettige godsdienstige vergaderingen in het algemeen, ben ik echter van oordeel, dat in den tegenwoordigen stand van zaken de wegneming der bedenkelijke gevolgen van het meergemelde vonnis en de stuiting van het zich thans meer en meer uitbreidende kwaad niet zonder eenigen maatregel van de zijde van het Hoog gezag zal kunnen worden teweeg gebragt.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,
A. W. PHILIPSE.

122. *Memorie van den Referendaris C. Asser* ⁵⁰⁾, door den
Minister van Justitie van aantekeningen
voorzien, 26 Juni 1836.

Justitie.

28 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

Hoogedelgestrenghe Heer.

Amice!

Na rijpe overweging zoude ik het zeer onraadzaam en ook doelloos achten, om eenige maatregelen te provoceren ⁵¹⁾ ten opzichte van de Amsterdamsche arresten wegens de onwettige bijeenkomsten.

Welke ook de uitslag moge zijn, geloof ik, dat de consideratiën en (het) advies van den Procureur Generaal moeten gevraagd worden, of en zoo ja, welke maatregelen zouden kunnen in aanmerking komen ten einde te doen ophouden de ongelijkmatige rechtsbedeeling, welke ten gevolge van het Amsterdamsche vonnis plaats heeft in alle appellen wegens de bewuste materie, welke uit de arrondissementen van Arnhem, Utrecht, Amersfoort en alle de

⁵⁰⁾ Het stuk is niet onderteekend, maar daar het blijkbaar op het Departement van Justitie is opgesteld, is de Referendaris C. Asser — de rechterhand van den Minister, expert in aangelegenheden van het strafrecht — wel als de steller van het stuk aan te merken.

⁵¹⁾ Provoceeren = uitlokken.

Het middel van cassatie in het belang der wet is niet ontvankelijk, op de gronden, door den Procureur Generaal aangevoerd.

Het middel bij art. 542 van de Code d'Instruction Criminelle aangeduid, namelijk *suspicion légitime*⁵²⁾ — want van *sûreté publique*⁵³⁾ kan hier de reden niet zijn — is een zeer hatelijk middel, laesief⁵⁴⁾ voor eene geheele regtbank en bij het aanstaande Wetboek van Strafrecht op die gronden weggelaten.

Het was, ni fallor⁵⁵⁾, nog nimmer gebezigd, en wie kan met zekerheid voorzien, of de Kamers van het Hoog Gerechtshof, als Hof van Cassatie regtdoende, hetzelfde wel zullen willen toepassen ten aanzien der Regtbank van de hoofdstad?

De quaestie, of de regter een artikel der Grondwet kan *uitleggen*, komt hier eigenlijk niet te pas, want hier was alleen de rede om te verklaren, dat art. 291 enz. van het Wetboek van Strafrecht door eene grondwettelijke bepaling is vervallen. Deze beslissing moge verkeerd, ja ongegrond zijn, doch zij valt niet buiten het bereik der regterlijke bevoegdheid.

Indien b.v. het Besluit van 11 December 1813 niet *aanvanke-lijk* de algemeene verbeurdverklaring van goederen had afgeschaft, zoo zoude art. 171 der Grondwet aan den regter de verplichting hebben opgelegd om, niettegenstaande de bedreiging der *confiscatie* van goederen in

arrondissementen van Noordholland aan de Correctioneële Regtbank te Amsterdam zullen kunnen komen.

Het middel van art. 542 Code d'Instruction Criminelle is zeker laesief, maar het bestaat toch thans nog wettelijk, en evenzeer bestaat ook thans nog de mogelijkheid, dat het in een of ander geval, afgescheiden zelfs van de Separatisten, zoude moeten worden toegepast in het algemeen belang.

Is het zelfs niet in het jaar 1830 in Gelderland — Nijmegen — of Noord Brabant met betrekking tot de toenmalige politieke woelingen na den Belgischen opstand toegepast? Daarvan ligt mij iets in het hoofd.

De hiernevens vermeldde questie is niet de eenige uitlegging der Grondwet, welke de Amsterdamsche Regtbank zich heeft veroorloofd. Zie mijne aantekeningen op pag. 7, 8 en 9 van het Amsterdamsche vonnis, alwaar uitleggingen der Grondwet voorkomen, welke veel verder gaan en zeker buiten des regters bevoegdheid zijn. Zal zoodanige handelwijze onopgemerkt blijven?

Dit voorbeeld is niet concludent, omdat *die* verbeurdverklaring in 't correctioneële geen plaats kan hebben.

⁵²⁾ Suspicion légitime = gegronde verdenking (van partijdigheid).

⁵³⁾ Sûreté publique = openbare veiligheid.

⁵⁴⁾ Laesief = krenkend, kwetsend.

⁵⁵⁾ Ni fallor = indien ik me niet vergis.

vele artikelen des Strafwetboeks voorkomt, die straf op grond van art. 171 voormeld *niet* toe (te) passen; en zulks evenwel doende, zoude het arrest buiten twijfel in zoover zijn gecasseerd geworden.

Stel eens, dat een officier van justitie eenen Israëlitischen onderdaan tot straf vervolgde, omdat (hij) strijdig met stedelijke keuren een ambacht heeft uitgeoefend; of wel een Roomsche Katholieke gemeente, welke strijdig met vroegere wetten eene kerk had gebouwd; — zoude dan de regter niet uit aanmerking van art. 192 der Grondwet hebben kunnen en behooren te verklaren, dat die keuren of wetten, *hoezeer niet uitdrukkelijk* ingetrokken, door dat grondwettig beginsel *ipso jure*⁵⁶⁾ zijn vervallen? Of zoude hij lijdelijk die keuren of wetten moeten toepassen? Het laatste is onaanneemelijk.

De regter kan bij *eene algemeene beschikking*, noch wet, noch Grondwet uitleggen, maar hij kan of moet beoordeelen, of eene strafwet met de Grondwet strijdt. Hij kan dwalen, doch de beoordeeling of er *antinomie*⁵⁸⁾ tusschen eene keur, *oude* wet en de Grondwet bestaat, behoort tot zijne bemoeienissen.

Er blijft derhalve, indien het

Stel eens daarentegen, dat b.v. de Regtbank te Amersfoort eenen Israëliet tot straf had veroordeeld wegens het uitoefenen van een burgerlijk bedrijf, en dat de Correctionele Regtbank te Amsterdam in appel zoodanig vonnis had geconfirmeerd, een en ander op grond van eene of andere ongerijmde of hatelijke uitlegging, welke men aan dat art. 192 der Grondwet ter beperking van deszelfs haarblijkelijke algemeene strekking mogt willen geven.

Ik geloof dat, ja, de regter in zijne vonnissen kan en mag zeggen *gezien art. ... der Grondwet*, maar dat alle explicative⁵⁷⁾ redeneeringen daaruit bij het vonnis buiten zijn vermogen zijn, zooals b.v. die door mij op pag. 7 van het Amsterdamsche arrest aangeteekend.

Dit is waar, maar zijne beoordeeling van de Grondwet mag zich niet verder uitstrekken dan tot derzelver inroeping; de Amsterdamsche Regtbank is bij haar vonnis — zie de door mij aangehaalde zinsneden — veel verder gegaan dan die toe te passen ad ea quae proponebantur⁵⁹⁾ en heeft algemeenheden beslist.

⁵⁶⁾ Ipso jure = krachtens het daarin opgesloten recht alleen al.

⁵⁷⁾ Explicatief = uitleggend.

⁵⁸⁾ Antinomie = tegenstrijdigheid.

⁵⁹⁾ Ad ea quae proponebantur = met betrekking tot de dingen, die voorgelegd werden.

kwaad aangroeit, niets anders over dan eene wet; en wij weten hoe moeilijk het valt, dien bij de Staten Generaal aangenomen te krijgen. Dit is ook onraadzaam; doch men beseffe, dat de zaak in de meeste arrondissementen en zelfs in appel bij het Hoog Gerechtshof in den gezonden zin beslist is.

De zwaarigheid bepaalt zich alleen tot de gedingen, waarin de Regtbank van Amsterdam in hooger beroep regt spreekt.

26 Juni 1836.

Of er mogelijkheid zal zijn om de besluiten nopens de appellen der arrondissementen aan de Amsterdamsche Correctionele Regtbank door andere te doen vervangen en alzoo daarin een gedeeltelijk hulpmiddel te vinden, durve ik niet bepalen; ik twijfel er zelfs aan; maar zoude het ook in aanmerking kunnen komen, de aandacht van den Procureur Generaal ook daarop te vestigen?

123. Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 28 Juni 1836.

Justitie.

28 Juni 1836 no. 1 geheim.

(minuut)
zeer geheim.

Aan den Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof te 's Gravenhage.

De beslissing van de Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam*, regtdoende in cas d'appel correctioneel, ter zake van het misdrijf bij art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafrecht voorzien, heeft de bijzondere aandacht van den Koning tot zich getrokken en Hoogstdezelve heeft in eene mondelinge conferentie, welke ik de eer heb gehad met Hem te hebben, mij de moeilijke doch juiste vraag voorgesteld, of er dan in het algemeen belang, dat door de gedachte uitspraken zoo zeer wordt gekrenkt, geen middel zoude uit te denken zijn om in het vervolg te bewerken, dat er eene eenvormigheid en gelijkheid van jurisprudentie op dat stuk worde geboren, en alzoo niet straffeloos in eenige voornamen arrondissementen een feit worde begaan, hetwelke bij de meeste overige regtbanken en zelfs bij het Hoog Gerechtshof gestraft wordt; en of het tot den kring der regterlijke bemoeienissen behoort, om hetzij bij de overwegingen, hetzij bij het dispositief⁶⁰⁾ der uitspraak, bepalingen der Grondwet als het ware authentiek uit te leggen, en door redeneringen en beschouwingen, welke veeleer tot de staat-

⁶⁰⁾ Dispositief = beschikkend gedeelte der rechterlijke uitspraak.

kundige dan wel tot het regterlijke behooren, stellige wetten buiten effecte te stellen en daardoor de maatschappij in hare grondvesten te schokken.

Ik erken gaarne de moeilijkheid, om eene juiste grenslijn te trekken tusschen de *aanhaling* van eene grondwettelijke bepaling en derzelver uitlegging, doch zooveel schijnt zeker te zijn, dat wanneer men het arrest der gedachte Regtbank met aandacht overweegt, in het gegeven geval die grenslijn buiten allen twijfel is overschreden.

Terecht heeft UHG. bij haren brief van 1 Juni l.l. no. 722 in antwoord op den mijnen van 20 Mei bevorens no. 4 geheim het gevoelen geuit, dat het middel van cassatie *in het belang der wet* bij het Besluit van 11 December 1813 is afgeschaft.

Doch de vraag doet zich hier op, of bij volharding der gedachte Regtbank om op denzelfden voet voort te gaan, ook een doelmatig gebruik zoude kunnen gemaakt worden van het hulpmiddel bij art. 542 en volgende van het Wetboek van Strafvordering voorzien, een middel dat op dit oogenblik nog wettiglijk bestaat, en bij den aanvang der Belgische onlusten — zie Wet van 1 December 1830, Staatsblad no. 86 — nog is in aanmerking gekomen en bij de Staten Generaal geene belangrijke tegenkanting heeft ontmoet.

Een ander doch slechts gedeeltelijk hulpmiddel zoude welligt daarin kunnen gevonden worden, om de *besluiten* opzigtelijk de appellen in cas correctioneel der vonnissen in eersten aanleg in de provincie *Utrecht* en door de Regtbank te *Arnhem* gewezen door andere beschikkingen te doen vervangen en daardoor op eene zijdelingsche wijze te bewerken, dat het hooger beroep in die correctionele zaken aan de Regtbank van Amsterdam worde onttrokken.

Ik heb vermeend, dat het niet ongepast en ondoelmatig zal zijn, deze denkbeelden aan UHG. mede te deelen, met verzoek om haren ernstigen aandacht op deze materie te willen vestigen en mij hare opinie te willen kenbaar maken, of en zoo ja, welke middelen er bestaan om de zoozeer nadeelige gevolgen van dien stand van zaken uit den weg te ruimen, te verhelpen of te leenigen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN).

124. *Rapport van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 15 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 2 geheim.

*Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van
Justitie.*

no. 921.

's Gravenhage, den 15. July 1836.

Bij Uwer Excell. zeer geheime missive van den 28. July l.l. no. 1 werd ik verzocht, mijne aandacht te vestigen en mijn gevoelen ken-

baar te maken omtrent de vraag, of er en zoo ja, welke middelen zouden bestaan tot bewerking eener eenvormigheid en gelijkheid van jurisprudentie opzigtelijk de toepassing van art. 291 en volgende van het Wetboek van Strafrecht, en om de nadeelige gevolgen van den tegenwoordigen staat van zaken dienaangaande uit den weg te ruimen, te verhelpen of te lenigen.

Ter voldoening daaraan met oplettendheid overwogen hebbende de verschillende middelen en bedenkingen, in voormelde Uwer Excell. missive vervat, zoo heb ik de eer daaromtrent aan Haar de navolgende consideratiën mede te deelen.

Die middelen zijn tweeërlei: 1° of er ook te deze een doelmatig gebruik zoude kunnen gemaakt worden van het hulpmiddel, bij art. 542 en volgende van het Wetboek van Strafvordering voorzien, en 2° of niet de besluiten, waarbij de appellen in cas correctioneel van de vonnissen in eersten aanleg in de provincie *Utrecht* gegeven aan de Regtbank te *Amsterdam* zijn opgedragen, door andere beschikkingen zouden kunnen worden vervangen.

Wat *het eerste* betreft, schijnt het mij toe, dat er in dit geval bezwaarlijk kan gedacht worden aan redenen uit de zorg voor de *openbare veiligheid* afgeleid, of wegens een *wettig vermoeden* ontstaan, welke de eenige zijn, die tot de toepassing van dit hulpmiddel aanleiding kunnen geven. Die reden toch van *openbare veiligheid* schijnt mij toe niet te kunnen worden ingeroepen in al die gevallen, waarin de regterlijke *uitspraak* in hare *gevolgen* voor de openbare veiligheid schadelijk zoude *kunnen* zijn, maar alleen dan, wanneer de *behandeling* der zaak bij eenige regtbank niet zoude kunnen plaats hebben zonder gevaar voor de algemeene rust; en tot *wettig vermoeden* schijnt er alleen dan aanleiding te zijn, wanneer er gewigtige gronden bestaan om te vreezen, dat eenig regter, tegen zijn geweten en zijne overtuiging aan, ten voor- of nadeele van eene der partijen zoude uitspraak doen, hoedanige verdenking in het onderwerpelijk geval gewis niet *met grond* kan worden aangevoerd.

Daarenboven, gelijk ik de eer had aan Uwe Excell. voor te dragen bij mijne missive van den 1. Juny l.l. no. 722, is niet alleen het middel van cassatie in het algemeen, ook in het belang der wet, afgeschaft, maar is ook het Hoog Gerechtshof buiten de speciale gevallen, waarin die bevoegdheid aan hetzelfde is opgedragen, geheel onbevoegd om de regtsmagt van het Hof van Cassatie uit te oefenen, zoodat er ten einde de bepalingen van het gemelde art. 542 te doen toepassen, eene bijzondere qualificatie op het Hoog Gerechtshof zoude noodzakelijk zijn, waartoe naar aanleiding der Wet van 1 Dec. 1830 — Staatsblad no. 86 — eene voorafgaande wet schijnt te worden vereischt.

Wat *het tweede middel* betreft, komt het mij voor, dat er geene dadelijke hinderpalen tegen deszelfs aanwending in den weg staan. Ofschoon toch in de provinciën *Noord-Holland* en *Utrecht* de zaken rakende het justitiewezen op denzelfden voet gebleven zijn als onder het voormalig Departement van de *Zuiderzee*, zoo is echter bij de Grondwet *Utrecht* tot eene afzonderlijke provincie verheven, en het schijnt dus in overeenstemming met de Grondwet te zijn, dat ook in het justitiële dit gewest als eene bijzondere provincie werd aangemerkt, waarvan de *stad Utrecht* de hoofdplaats zoude

zijn. In dat geval zoude er noodzakelijk bij een koninklijk besluit verandering moeten worden gebragt in de Tabel, opgemaakt ter voldoening aan art. 200 van het Wetboek van lijfstraffelijke regtspleging, gearresteerd bij en geannexeerd aan het Dekreet van den 20. January 1811, en zoude alsdan niet alleen de *provincie Utrecht* aan de regtsmagt der Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam* kunnen worden onttrokken, maar zoude dit ook het geval behooren te zijn met het arrondissement *Arnhem*, thans in zaken van correctioneel appel almede onder de Regtbank te *Amsterdam* ressorterende. Wanneer er tot eenen dergelijken maatregel mogt worden overgegaan, zoude het mij meest geschikt voorkomen, dat de appellen der Correctionnele Regtbank te *Arnhem* werden verwezen aan die van *Utrecht*, terwijl de appellen van *deze laatste* Regtbank ter voorkoming van een wederzijdsch oordeel over elkanders vonnissen, zouden kunnen worden toegevoegd aan de Kamer van correctionnele appellen van dit Hoog Gerechtshof.

Ofschoon er nu wel geene wezenlijke verhindering tegen dezen maatregel schijnt te bestaan, en daardoor in een niet onaanzienlijk gedeelte des Rijks de nadeelige invloed van het bekende vonnis der Regtbank te *Amsterdam* zoude worden weggenomen, is het echter niet te ontkennen, dat tegen dit toch altijd slechts partiële voordeel gewigtige bedenkingen over staan.

Daargelaten nog de bedenking of zoodanige afscheiding in het tegenwoordig oogenblik niet op het algemeen eenen ongunstigen indruk zoude maken en tot kwaadaardige aanmerkingen van kwalijkgezinden, mitsgaders tot luide en vernieuwde klagten van den kant der *Separatisten* zoude aanleiding geven, en of daardoor niet alle hoop zoude worden weggenomen, dat welligt de Regtbank te *Amsterdam* van het thans aangenomen systhema nog mogt terugkeeren, zoo zoude bovendien vooreerst, volgens art. 251 van het Wetboek van lijfstraffelijke regtspleging, alsdan ook te *Utrecht* vier malen in het jaar een Hof van Assises moeten worden gehouden, en zoude het personeel der Regtbank aldaar moeten worden vermeerderd; terwijl in de tweede plaats door de toevoeging der correctionnele appellen uit *Utrecht* aan het Hoog Gerechtshof, deszelfs werkzaamheden almede zouden worden vermeerderd, waarvan welligt eene vermeerdering van het personeel het gevolg zoude kunnen of moeten zijn.

Tegen het beoogde voordeel zouden er dus belangrijke bedenkingen over staan, en hoezeer het mij wenschelijk voorkomt, dat er op eene meer algemeene en meer afdoende wijze in deze aangelegenheid mogt kunnen worden voorzien, heb ik echter in de bestaande wetgeving en bij de afschaffing van het middel van casuatie, tot welks wederinvoering eene *wet* zoude noodig zijn, tevergeefs naar eenig ander middel gezocht, hetwelk ik aan Uwe Excell. zoude kunnen voorstellen, ten einde de tegenwoordige en zeker onmiskenbare ongelegenheden weg te nemen of te verminderen ⁶¹⁾.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,

A. W. PHILIPSE.

⁶¹⁾ Blijkens een aantekening op het stuk werd de zaak „gehouden in advys”.

125—129

Bij de afscheiding van enkele eenvoudigen te Willemstad, onder leiding van Gezelle Meerburg, wordt door den kerkeraad der Hervormde gemeente een rechterlijk onderzoek verlangd naar de echtheid van de onderteekeningen der ingediende scheidingsacte. De hooge Regeering ontziet zich niet om dit onderzoek te bevorderen, dat door den predikant van Willemstad „en alle weldenkenden met hem, als een geschikt middel om de woelgeesten een weinig af te schrikken”, wordt beschouwd. Een vervolging komt er echter niet uit voort.

125. *Brief van Ds H. J. Krom te Willemstad aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 16 April 1836.*

Herv. Eered.

22 April 1836 no. 1 P geheim.

Willemstad, den 16. April 1836.

WelEdelGestreng Heer!

Door een verzuim van onzen Praetor vindt UWE. in het berigt van het Klassikaal Bestuur van Breda aangaande de woelingen der Separatisten betreffende mijne gemeente niets. Ik wil echter de gelegenheid niet laten voorbijgaan om aan UWE. datgeen te melden, hetwelk ik van eenig belang oordeel. Sedert een half jaar onttrekken zich degenen, die reeds vroeger bekend waren als stijl en geestdrijvende van gevoelens, geheel aan de openbare godsdienstoefeningen, en houden gelijktijdig met dezen vergaderingen. Het sein daartoe werd gegeven door een schippersgast, tot mijn spijt een kleinzoon en naamgenoot van den beroemden Frans Narebout²⁾, onder den schijn van over den doop van zijn kind te komen spreken, maar blijkbaar dit niet voornemens zijnde, maar twist zoekende. Toen nu de man eindelijk zeide, dat de duivel president van den kerkeraad was en zich scheen gereed te maken om mij dit met zijne vuisten te bewijzen, vond ik mij genoodzaakt hem uit mijne deur te werpen.

Voorleden Woensdag vernam ik reeds vroeg, dat Gezelle Meerburg, afgezet predikant, hier komen zou. In afspraak met de Regering en den Commandant der vesting werden er maatregelen genomen die eenigsins publiek werden, zoodat hem door zijnen aanhang iemand tegemoet werd gezonden naar de Klundert, waar hij vernacht had, en het rijtuig, om hem gezonden, ledig terugkwam. Hij schijnt afgeschrikt te zijn door de vrees van gearresteerd te worden. In plaats van dus hier de reeds in afwachting van zijne komst vergaderden te stichten, is Meerburg aan het veer van de Hel overgevaren op Ooltgensplaat, maar is, naar ik verneem, te Middelharnis door de marechaussée teruggeleid naar Ooltgensplaat en genoodzaakt wederom over te varen. Des avonds laat heeft men hem langs de vesting weder terug zien keeren naar de Klundert, waar ik vrees dat het deze week erg zal zijn toegegaan.

Hetgeen mij vooral beweegt om UWE. dit een en ander mede

¹⁾ Het begin van den brief is van particulieren aard.

²⁾ F. Naerebout (1748—1818); zeeloods; werd beroemd door de redding der schipbreukelingen van het op 25 Juli 1779 voor Vlissingen gestrande vaartuig der O. I. Compagnie „Woestduin”.

te deelen is, dat onze brave, achtingswaardige Burgemeester ³⁾ een man is van 82 jaren. Een van de twee wethoudersplaatsen is sedert lang vacant, en onze Wethouder, die thans bij ontstentenis of overlijden van den Burgemeester aan het hoofd van het stedelijk bestuur zou staan, is zekere *Huibert Dane*, een bekend en doordrijvend ijveraar voor het Separatisme. Het zou dus voor de handhaving der rust in deze gemeente wenschelijk zijn, dat er spoedig een tweede wethouder werd aangesteld. Alle de andere leden van den stedelijken raad zonder uitzondering zijn menschen van eenen goeden geest in het godsdienstige. Ofschoon de aanstelling van eenen wethouder nu juist minder eene zaak is, behoorende tot het Departement der Eerediensten, vertrouw ik dat het voor UWE. niet zonder belang zal zijn, met deze omstandigheid bekend te zijn.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te noemen

UWE. dienstw. dienaar,

H. J. KROM ⁴⁾.

126. Notulen van de vergadering van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Willemstad, 21 April 1836.

Justitie.

30 Mei 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Buitengewone vergadering van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Willemstad, den 21. April 1836 gehouden in de consistoriekamer.

Art. 1. De vergadering met het gebed geopend zijnde, waren tegenwoordig de predikant H. J. Krom, preses van den kerkeraad, de Heer A. van Meeuwen, president ouderling, de Heeren A. A. Timmers en J. C. Punt, ouderlingen, de Heeren A. van der Giessen en G. Hunters, diakonen.

Afwezig was de Heer A. van der Hoog Junior, ouderling, om zaken de landmilitie betreffende uit de stad.

Art. 2. De Preses verzoekt dat de aanwezige leden zich verbinden zouden om de kladnotulen die hij staande de vergadering zal houden, te onderteekenen, ten einde het naderhand blijke, dat de Preses en Scriba het verhandelde naar waarheid heeft geëregistreerd. Dit voorstel wordt met algemeene stemmen aangenomen.

Art. 3. De Preses geeft kennis van de rede, waarom hij deze buitengewone vergadering heeft belegd, namelijk dat hij ontvangen heeft eene missive van den volgenden inhoud:

Willemstad, 12 April 1836.

Aan den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Willemstad.

Wij ondergeteekende leden der Hervormde gemeente te Willemstad verklaren ons af te scheiden van het sedert 1816 bestaan heb-

³⁾ A. van der Hoog.

⁴⁾ H. J. Krom (1793—1850); 1815 predikant te Schelluinen, 1818 te Oudenbosch, 1822 te Willemstad, 1837 te Leur; voorzitter van het Classicaal Bestuur van Breda.

bend zoogenaamd Nederlandsch Hervormd kerkbestuur, en door deze onze afscheiding zeggen wij van nu aan alle gemeenschap, onderwerping en gehoorzaamheid aan ulieder kerkbestuur op en houden ons alleen aan die Formulieren van eenigheid, voor de Gereformeerde Kerk vastgesteld en bekrachtigd in de Synode Nationaal te Dordrecht, gehouden in den jare 1618 en 1619, welke Formulieren in alles overeenkomen met het waarachtige Woord van den drieëenigen en onveranderlijken Verbondsgod, met welke Formulieren wij verwerpen alle menschelijke wetten en vonden, die men zoude willen invoeren om God te dienen en door dezelve de consciëntie der menschen te binden; en op grond van art. 28 en 29 der Gereformeerde geloofsbelijdenis scheiden wij onszelf af van ulieder kerkgenootschap en verzoeken Ulieden derhalve, onze namen uit ulieder doop- en ledenmatenboek uit te schrabben.

Was geteekend: H. B. van Iserloo; P. Noordlander, Hazea Bouwman en kinderen; H. Boeren⁵⁾ en A. Hugte⁶⁾; P. Korteweg; P. Biert; M. Huzers⁷⁾; H. Huizers; N. Huizers en M. van Erkelens; M. Vink; T. Nieuwkoop⁸⁾.

Art. 4. De Preses vraagt aan de Ideën der vergadering af, welk gevolg men aan deze missive behoort te geven, en wel 1° of en welk antwoord men zal geven aan de onderteekenaars van bovenstaande missive.

Er wordt voorgesteld door den preses Krom en door de ouderlingen Van Meeuwen en Punt en den diaken Hunters, om deze missive aan te nemen voor notificatie en van deze zaak kennis te geven aan het klassikaal Bestuur van Breda, met verzoek aan genoemd Bestuur om door hetzelfde geïnformeerd te worden, hoe, voor zooveel het kerkelijk opzigt en tucht betreft, in deze zaak te handelen.

De ouderling A. A. Timmers en de diaken A. van der Giesse stellen voor om aan het verzoek van de inzenders der missive te voldoen.

De Preses observeert, dat reeds voor zooveel het verzoek betreft om uitgeschrapt te worden uit het doopboek, het niet van de competentie is van den kerkeraad om aan dat verzoek te voldoen, dewijl de voormalige doopboeken geworden zijn registers van den burgerlijken stand en geene alteratie in dezelve mogen plaats hebben dan op gezag van de burgerlijke autoriteit, zoodat voor ieder persoon, die wenscht geroijerd te worden van het register van den burgerlijken stand, zou behooren belegd te worden een familieraad ten overstaan van den Heer Vrederegter van het kanton; alle welke bemoeijingen niet behooren tot de competentie van den kerkeraad.

⁵⁾ Bedoeld is: A. Boere.

⁶⁾ Bedoeld is: M. Hugte.

⁷⁾ Bedoeld is: M. Huizers.

⁸⁾ In een opgave van Ds H. J. Krom aan het Classikaal Bestuur worden deze personen als volgt beschreven: een beurtschipper; een mandenmaker en zijn gezin; een kindsche kruidenier met zijn vrouw, wier huis de plaats van samenkomst is; een boerenarbeider; een welbespraakte winkelierster; de dienstbode (huishoudster) van H. Dane; haar zuster, eveneens dienstbode; hun ouders — de man kindsch —; een bejaarde arbeidersweduwe; een werkster [Just. 30 Mei 1836 no. 2 geheim].

Uit hoofde van deze observatie wordt er besloten de ingekomene missive eenvoudig voor notificatie aan te nemen en te houden buiten advys, maar van deze zaak kennis te geven aan het Klassikaal Bestuur van Breda, met verzoek om geïnformeerd te worden, op welk eene wijze te handelen in deze zaak.

Art. 5. De preses Ds Krom berigt aan de vergadering, dat bij examinatie van de ingekomene missive van H. B. van Iserloo en cons. hem voorgekomen was:

1° dat in opgenoemd stuk onderteekeningen zijn van menschen, die bekend zijn als niet te kunnen schrijven,

2° dat in opgenoemd stuk onderteekeningen zijn in schrift en spellingen van de familienamen verschillend, gelijk zij op het register van den burgerlijken stand bekend zijn,

3° dat genoemde missive onderteekend is door menschen, die bij hem, Preses, bekend zijn als wegens hoogen ouderdom in eenen staat van kindsheid en verzwakte verstandvermogens verkeerende, weshalve hij aan de vergadering voorstelt, dewijl het hem voorkomt, dat H. B. van Iserloo onder zware suspicie ligt van in bovengenoemde missive zich schuldig gemaakt te hebben aan het misdrijf, vermeld in het Wetboek van Strafrecht op art. 150 en 151, vergeleken met art. 147 ⁹⁾, om van dit zijn gedrag kennis te geven aan den Burgemeester en Wethouder dezer stad, in Hun Ed. Achtb. handen te stellen de genoemde missive, (en Hun Ed. Achtb.) te verzoeken hetzelfde stuk, benevens een procesverbaal van hunne verklaring in te zenden als aanklagt aan den Heer Officier van de Regtbank te Breda.

Art. 6. Er wordt bij meerderheid van stemmen besloten overeenkomstig het in art. 5 vermeld voorstel te handelen, en de preses Ds Krom, benevens de president-ouderling Van Meeuwen, worden gecommitteerd om namens den kerkeraad de vereischte aanklagt tegen H. B. van Iserloo te doen.

Art. 7. Verder niets meer te verhandelen zijnde, verzoekt de Preses overeenkomstig het beslotene vermeld in art. 2 de staande de vergadering door hem gestelde kladnotulen te teekenen.

Hieraan wordt voldaan door de ouderlingen A. van Meeuwen, J. C. Punt en de diaken G. Hunters, terwijl de ouderling A. Timmers en A. van der Giessen dit weigerden, dewijl zij het door de meerderheid der vergadering genomen besluit afkeurden.

Hierop werd de vergadering met dankzegging gesloten.

(get.) H. J. KROM.

⁹⁾ Deze artikelen hebben betrekking op valsheid in geschrifte.

127. *Missive van Ds H. J. Krom te Willemstad aan het Classikaal Bestuur van Breda, 24 April 1836.*

Justitie.

30 Mei 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Willemstad, den 24. April 1836.

Aan het Klassikaal Bestuur van Breda.

Ook neem ik de vrijheid bij deze gelegenheid te verzoeken, dat het Classikaal Bestuur door het intermediair van het ministeriëel departement der Hervormde Eeredienst pogingen aanwende, dat aan onze aanklagt van H. B. van Iserloo toch eenig gevolg worde gegeven. Want het procesverbaal onzer aanklagt komt in handen van den Officier der Regtbank te Breda, maar indien ZijnEd. als niet tot onze gemeente behorende, geen genoegzaam belang in de zaak stelt, legt hij eenvoudig onze aanklagt ter zijde en wij hooren er niets meer van. Maar indien uit 's Hage door het Ministerie van Justitie aan de Regtbank gerecommandeerd wordt om van de zaak kennis te nemen, dan zal toch legaal blijken, dat H. B. van Iserloo zijne verklaring gemunieerd¹¹⁾ heeft met ondergeschovene handteekeningen, en zonder dat de kerkenraad alhier wil decideeren of dit, wanneer een volgens door Z. M. gesanc-tioneerde wetten aangesteld achtbaar collegie, zooals de kerkenraad is, op die wijze misleid wordt, eene burgerlijke strafbare, verschoonlijke of zelfs lofwaardige handelwijze is, zal het den kerkenraad genoegzaam tot satisfactie zijn, dat hieromtrent de waarheid blijke, waartoe geen andere weg open staat dan een geregte-lijk onderzoek, daar de afgescheidenen zich geheel aan het kerkelijk opzicht van den kerkenraad onttrokken hebben¹²⁾.

Ik heb enz.

(get.) H. J. KROM.

128. *Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 30 Mei 1836.*

Justitie.

30 Mei 1836 no. 2 geheim.

(minuut)

(Aan den) Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz.

In antwoord op U.E. letteren van den 26. April ll. no. 4 en onder terugzending van de daarbij gevoegd geweest zijnde bijlagen, be-

¹⁰⁾ Rectificatie van een bericht van 23 April over de personen, die zich te Willemstad hebben afgescheiden [Justitie, 30 Mei 1836 no. 2 geheim].

¹¹⁾ Munieeren = voorzien (van).

¹²⁾ In zijn schrijven, waarbij hij de stukken aan den Secretaris en

trekkelijk de Separatisten in de *Willemstad*, heb ik de eer Haar te berigten, dat ik, den Procureur Generaal verzocht hebbende om onderzoek te doen naar het gevolg, hetwelk gegeven zoude worden aan zekere klagte wegens valsche handteekeningen, van denzelven kennis bekomen heb, dat de Officier van Justitie te *Breda*, aan wien die klagte door den Burgemeester van de *Willemstad* was ingezonden, in overeenstemming met den Procureur Crimineel in *Noord Brabant* van oordeel geweest was, dat deze zaak geene termen tot een regterlijk onderzoek opleverde; dat hij, Procureur Generaal, echter vermeend had, dat, alvorens zulks met grond te kunnen beoordeelen, een geregteijk onderzoek naar de echtheid der handteekeningen en naar het gebruik, hetwelk daarvan is gemaakt, moest voorafgaan, en mitsdien gemelden Officier van Justitie had aangeschreven om aangaande deze zaak eene geregteijke instructie te requireren, waarvan ik den uitslag aan U.E. te zijner tijd zal mededeelen.

De Minister van Justitie.
(VAN MAANEN.)

*129. Missive van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 13 Juli 1836.*

Justitie.

21 Juli 1836 no. 4 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

no. 911.

's Gravenhage, den 13. July 1836.

Ten vervolge op mijne missive van den 25. Mey l.l. no. 679 heb ik de eer hiernevens — met verzoek van terugzending na gemaakt gebruik — aan Uwe Excellentie te doen toekomen de stukken der instructie in de zaak van *Hendrik Bastiaanse van Iserloo*, waartoe betrekkelijk was Uwer Excellentie missive van den 5. dier maand no. 1 geheim.

Ofschoon de inhoud dezer stukken niet geschikt is om veel waarde te doen hechten aan de te *Willemstad* plaats gehad hebbende kerkelijke afscheiding, is het mij echter voorgekomen, dat dezelve geen termen kan opleveren tot geregteijke vervolging, — weshalve ik mij voorstel om den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Breda* aan te schrijven, om de buiten vervolg stelling van den voorzeiden *Van Iserloo* bij de Raadkamer te requireren¹³⁾.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof.

A. W. PHILIPSE.

Adviseur Janssen toezendt, maakt de Scriba van het Classikaal Bestuur, Ds H. Wessels, nog de opmerking: „Een geregteijk onderzoek naar de echtheid der handteekeningen acht hij (Ds Krom) en alle welkenkenden met hem, als een geschikt middel om de woelgeesten een weinig af te schrikken” [Justitie, 30 Mei 1836 no. 2 geheim].

¹³⁾ De Minister van Justitie betuigde hiermede zijn instemming bij schrijven van 21 Juli 1836 no. 4 geheim.

130—135

Als ter gelegenheid van de institueering van een Afgescheiden gemeente te Gouda door het straatpubliek „schandelijke gewelddadigheden” worden gepleegd, bepaalt de politie — onder invloed van de vrijspraken te Amsterdam en Rotterdam — zich er toe, om met behulp der militaire macht de benarde Afgescheidenen tegen verdere mishandelingen te beschermen. De Commissaris van Politie wordt echter al heel spoedig door hogere autoriteiten op zijn „nalatigheid” opmerkzaam gemaakt en deswege tot de orde geroepen. Daarop haast deze zich zijn verzuim te erkennen en dit door de verzameling en mededeeling van nadere gegevens, die tot rechtsvervolging leiden, alsmede door het ontbinden van verdere samenkomsten, goed te maken.

Ook de Rechtbank van Rotterdam gaat in haar daaropvolgend vonnis tegen Buddingh c.s. het regeeringssysteem volgen. Een vertrouwelijke correspondentie van den presideierenden rechter Frets met Minister Van Maanen biedt dienaangaande opheldering.

130. *Missive van den Commissaris van Politie te Gouda
aan den Procureur Generaal, 24 Mei 1836.*

Justitie.

1 Juni 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Den Heere Prokureur Generaal.

C. no. 52.

Gouda, den 24. Mei 1836.

Ook alhier HoogEdG. Heer! formeert zich eene gemeente der zoogenaamde Separatisten. Volgens informatie moet hun getal — de leden buiten deze stad woonachtig en de kinderen daaronder begrepen — reeds tot in de 40 zijn aangegroeid. Tot hiertoe hebben wij hier geen last van die lieden gehad, dan l.l. Donderdag hadden zij eene bijeenkomst in het huis van zekere Pieter Wachtendonk, schrijnwerker, wonende op de Korte Thiendeweg, alwaar door zekeren ex-predikant eene redevoering is gehouden en kinderen gedoopt, zijnde die persoon genaamd Budding. Na den afloop verzamelde zich eene menigte volk voor het gemelde huis en men begon baldadigheden te plegen¹⁾, zoodat ik, erger gevolgen vreezende, mij genoodzaakt zag de militaire magt in te roepen ten einde het gebouw en de zich daar nog in bevindende personen voor mishandeling te beveiligen. Omstreeks half twaalf uren reüsseerde²⁾ ik om de zich nog in het huis bevindende menschen, waaronder dan ook den genoemden dominé, door een agterpoort, uitkomende op het gewezen kerkhof, het huis te doen verlaten, en na middernacht was de geheele zamenloop van volk uiteen, zonder dat er verdere feitelijkheden waren gepleegd. Den volgenden ochtend gaf ik kennis van het voorgevallene aan den Heer Officier van Justitie te Rotterdam en zond ZijnEdG. mijn procesverbaal tegen den persoon van Wachtendonk, die mij had erkend den 19. dezer maand zijn huis te hebben geleend voor eene bijeenkomst van 19 personen tot het houden van zijn godsdienst en wyl hij alzoo gehandeld had regtstreeks tegen art. 294 van het Wetboek van Strafrecht. Reeds vroeger had ik UwHEG. van het voorgevallene berigt, dan, daar het te voorzien was, dat met de Pinksterdagen meerdere bijeenkomsten van gemelde lieden zoude(n) plaats hebben, heb ik

¹⁾ Een rapport van den Directeur Generaal van Oorlog spreekt van het inwerpen van „eenige glasruiten” [Staatssecr. 9 Juni 1836 no. 8]. Een missive van het Classikaal Bestuur van Gouda gewaagt van „schan- delijke gewelddadigheden”, buiten en binnenshuis gepleegd [Herv. Eered. 27 Mei 1836 no. 1 geheim].

²⁾ Reüsseeren = slagen.

gewacht tot na den afloop derzelven. Zondag den 22. dezer maand zijn zijlieden met minder dan 19 personen vergaderd geweest ten huize van zekeren Van Dam, tapper van beroep, wonende in het zoogenaamde Buurtje buiten de Rotterdamsche poort. De redevoering is met gesloten deuren gehouden door Wachtendonk, welke zegt ouderling te zijn. Het procesverbaal, opgemaakt tegen gemelden Van Dam als hebbende gehandeld tegen gezegd art. 294, zal den Heer Officier van Justitie worden ingezonden.

Daar nu de stand van zaken sedert den ontvang van UwHEG. gedrukte circulaire d.d. 23 Dec. l.l. zoo zeer is verandert, ben ik zoo vrij Haar te solliciteren³⁾, mij te willen berigten, of ik in voorkomende omstandigheden mij met kracht ingevolge art. 291 moet gedragen, zullende UwHEdG. au courant⁴⁾ houden met het voor te vallene in deze⁵⁾.

De Commissaris van Politie,
(get.) J. VAN ALPHEN.

131. *Missive van den Officier van Justitie te Rotterdam aan den Procureur Generaal, 25 Mei 1836.*

Justitie.

1 Juni 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

(Aan den Procureur Generaal.)

no. 443.

Rotterdam, den 25. Mei 1836.

Ik ben door den Heer Commissaris van Politie te Gouda onder-
rigt geworden, dat er op den 19. dezer maand, ten huize van
zekeren Wachtendonk aldaar, een vergadering van Separatisten
gehouden is, in welke vergadering door den ex-predikant Buddingh
eene redevoering zoude gehouden en drie kinderen gedoopt zijn,
hetwelk eene groote opschudding te Gouda veroorzaakt heeft, zoo-
dat men, om ongelukken voor te komen, genoodzaakt is geweest
de hulp der militaire macht in te roepen; alsmede dat er eene
gelijke vergadering op Zondag den 22en dezer, ten huize van zeke-
ren *Jacob van Dam* heeft plaats gehad, waar voornoemde *Wachten-
donk* het woord gevoerd heeft, doch bij welke gelegenheid alles
rustig gebleven was.

De Heer Commissaris van Politie, in plaats van zich in de wo-
ning, waar de vergaderingen gehouden werden, te begeven, ten
einde zich van *het getal* der aanwezigen en *van de personen*, welke
die vergaderingen *bestuurden* te overtuigen, schijnt zich enkel en
alleen bepaald te hebben tot de zorg, dat de daar aanwezigen bij

³⁾ Solliciteeren = dringend verzoeken.

⁴⁾ Au courant = op de hoogte.

⁵⁾ Volgens een mededeeling aan den Minister van Justitie d. d. 30 Mei 1836 no. 708 deed de Procureur Generaal aan den Commissaris van Politie te Gouda de noodige aanschrijving „ten einde alle verdere nalatigheid van zijn kant bij herhaling van soortgelijke bijeenkomsten te voorkomen” [Just. 1 Juni 1836 no. 1 geheim].

het verlaten dier woning niet werden gemolesteerd of mishandeld, en heeft na afloop daarvan de personen, die hunne woning daartoe geleend hadden, bij zich ontboden en deze daarover onderhouden, welke beiden dit erkennende echter tevens verklaard hebben, dat het getal der aanwezigen slechts 19 personen zoude bedragen hebben.

Ik heb ZijnEd. dan ook daarover mijn ongenoegen betuigd, het verkeerde van zijn handelwijze hem onder het oog gebragt en daar ik geïnformeerd was, dat er veel meer personen, en onder deze ook de zoodanigen, die uit loutere nieuwsgierigheid zich derwaarts begeven hadden, bij die godsdienstoefeningen tegenwoordig geweest waren, hem aangeschreven om na die personen onderzoek te doen, en deze over *het getal* der aanwezigen *en hetgeen aldaar was voorgevallen* omstandig te hooren, ten einde zodoende het door hem verzuimde eenigermate te herstellen en mij door die verklaringen in de gelegenheid te brengen, die personen in regten te kunnen vervolgen, waartoe de aan mij ingezondene rapporten geen grond genoeg opleverden.

De Heer Commissaris van Politie heeft zich dan hedenmorgen bij mij vervoegd en mij zijn leedwezen over zijne nalatigheid in deze betuigd, ter zijner verontschuldiging bijbrengende dat hij in het erroneuse ⁶⁾ denkbeeld verkeerd had, dat, daar de schuldigen aan zoodanige overtredingen, zoo te *Amsterdam* als bij de *Correctionneele Regtbank* alhier waren *vrijgesproken* geworden, het de bedoeling van het Gouvernement ware, zoodanige vervolgingen te staken, doch dat hij nu door mij anders ingelicht, nog heden trachten zoude de door mij verlangde informatiën in te winnen en mij den uitslag daarvan mede te deelen.

Ik zal dan ook, zoodra de uitslag van dit nader onderzoek te mijner kennis zal gekomen zijn, de eer hebben UwHEdG. daarvan mededeeling te doen, en hetzelfde voldoende bevonden wordende, de schuldigen onverwijd in regten vervolgen.

De fungeerende Officier van Justitie,
(get.) WENTHOLT.

132. *Missive van den Officier van Justitie te Rotterdam aan den Procureur Generaal, 26 Mei 1836.*

Justitie.

1 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

(Aan den) Procureur Generaal.

Rotterdam, den 26. Mei 1836.

Ten vervolge mijner missive van gisteren no. 443 heb ik het genoegen UwHEdG. te melden, dat mijne aanschrijving aan den Heer

⁶⁾ Erroneus = verkeerd, foutief.

Commissaris van Politie te Gouda het gewenscht gevolg gehad heeft, daar ZijnEd. mij reeds op heden eene verklaring van drie personen heeft ingezonden, welke tegenwoordig geweest zijn bij de godsdienstige vergadering op den 19. dezer ten huize van Wachtendonk te Gouda gehouden; uit welke verklaringen het blijkt, dat er op die vergadering meer dan 100 personen zijn tegenwoordig geweest, dat dezelve door den *ex-predikant Buddingh* is bestuurd, dat deze *Pieter Wachtendonk* tot *ouderling* en *Jacob van Dam* tot *diaken* heeft aangesteld en bevestigd, dat er vervolgens vier kinderen zijn *gedoopt*, een psalm gezongen en den zegen over die gemeente is uitgesproken geworden.

Zoodra mij nu de woonplaats van voornoemden Buddingh, waarover ik reeds geschreven heb, zal zijn kenbaar gemaakt, zal ik denzelven benevens *Pieter Wachtendonk* en *Jacob van Dam* voor de correctioneele Regtbank alhier doen dagvaarden.

Het is mij dan nu ook overtuigend gebleken, dat de gehoudene *contenance* ⁷⁾ van den Commissaris van Politie meer aan een verkeerd begrip, dan aan nalatigheid is toe te schrijven.

De fungeerende Officier van Justitie,
(get.) WENTHOLT.

*133. Missive van den Commissaris van Politie te Gouda
aan den Procureur Generaal, 29 Mei 1836.*

Justitie.

1 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy) (Aan den) Procureur Generaal.

P no. 62. Gouda, den 29. Mei 1836.

Hebbe de eer UwHEdG. te berigten, dat alhier hedenmorgen ten huize van Van Dam, buiten de Rotterdamsche poort, al wederom eene bijeenkomst der Separatisten heeft plaats gehad. Ik heb mij daarheen begeven en vond meer dan 20 personen bijeen, terwijl de schrijnwerker Wachtendonk in qualiteit van ouderling van die secte eene voorlezing uit een groote bijbel deed. Ik heb hun dadelijk uiteen gedreven, hetgeen zonder tegenkanting is geschied, vragende de voorlezer alleen om een kort nagebed te mogen doen, hetgeen ik weigerde; en hebbe ik van mijn bevinding procesverbaal ingezonden aan den Heer Officier van Justitie te Rotterdam.

De Commissaris van Politie,
(get.) J. VAN ALPHEN.

⁷⁾ Contenance == houding.

134. *Brief van Mr F. Frets te Rotterdam aan den
Minister van Justitie, 6 Juni 1836.*

Verz. Van Maanen.

Aanwinsten 1900, XXIII no. 193.

Hooggeachte Heer en Vriend!

Ik heb mij tot tweemalen toe alhier in de Correctionele Regtbank onzijdig gehouden, wanneer over de onwettigheid van openlijke godsdienstige vergaderingen is gecognosceerd⁸⁾, waarvan de eene te Schiedam en de andere te Delft was gehouden. De eerste maal was ik in mijne betrekking tot de algemeene Statenvergadering afwezig. De laatste maal heeft mij de bedenking weerhouden, dat ik tot een kerkgenootschap behoorde, dat vroeger was vervolgd en door de houders van de bedoelde vergaderingen wordt gehouden voor de partij of tot de partij behoorende, waartegen zij zich verzetten, zoodat ik gevaar liep verdacht te worden van partijdigheid, en een vonnis onder mijn praesidium gewezen, welligt opspraak gemaakt of nadeel zoude hebben verwekt tegen het oogmerk aan, dat er bestaat om evenzoo in zaken van openbare godsdienstoefening als in anderen de goede orde te bewaren. Ik wil daarbij aan Uwe Excell. niet verheelen, dat de stemming van leden, die met mij zitten moesten, de eerste maal gebleken was zoodanig te zijn, dat ik gevaar liep van overstemd te worden, zoodat ik voor mij eenen onaangename arbeid en voor het algemeen belang eene nuttelooze poging zoude hebben ondernomen.

Onlangs is in Gouda eene openbare godsdienstige vergadering gehouden, zoo men zegt, van nog bedenkelijker aard, en waarvan de aanleggers ook alhier zullen moeten terecht staan. Onze Officier heeft mij te kennen gegeven, dat hij, mijne vroegere redenen van onthouding volledig goedkeurende, echter alsnu gaarne zien zoude, dat ik de teregtzitting praesideerde, en ik heb het niet volstrekt geweigerd, omdat ik voor mij de zaak als alieen⁹⁾ van alle godsdienstige gevoelens beschouw en door eene historische of godsdienstige delicatess¹⁰⁾ niet tekort wil doen aan verpligtingen, die ik heb aan mijn bediening, aan het regt en aan de regering.

Wat dunkt Uwe Excellentie? Ik had gaarne een woord van raad, die ik de vrijheid neem als vriendenraad te komen vragen.

UHEdG. gehoorzame dienaar en vriend,

FRETS¹¹⁾.

Rotterdam, 6 Juny 1836.

⁸⁾ Cognosceeren = een onderzoek instellen.

⁹⁾ Alieen = vreemd.

¹⁰⁾ Delicatess = fijngevoeligheid.

¹¹⁾ Mr F. Frets (1779—1845); zoon van den remonstrantschen predikant Th. Frets; 1801 advocaat te Rotterdam, later rechter, 1838 president der Rechtbank aldaar; 1829—1842 lid van de Tweede Kamer; schrijver van een brochure tegen Groen's *Maatregelen*.

Bovenstaande brief is reeds gepubliceerd in Colenbrander, *Gedenkstukken*, X. 5. — R.G.P. 50 —, blz. 611/612.

135. *Brief van Mr F. Frets te Rotterdam aan den Minister van Justitie, 1 Juli 1836.*

Verz. Van Maanen.

Aanwinsten 1900, XXIII no. 193.

Hooggeachte Heer en Vriend!

Ik wil niet onbeantwoord laten de vertrouwelijke mededeeling¹²⁾, mij bij den laatsten brief Uwer Excell. geworden.

Ik had geen ander denkbeeld omtrent de onwettigheid der vergaderingen van zoogenaamde Separatisten, als dat, hetwelk reeds vroeger bij gelegenheid van een ander soort derzelve, uit de R. C. Kerk afkomstig, heeft bestaan. Ik heb dus aan alle motiven van recusatie¹³⁾ vaarwel gezegd, als overtuigd, dat ten deze geene godsdienstige begrippen in aanmerking kwamen en speciaal niet het vasthouden aan de leer van het Dordrechtsche Synode, waarop de tegenwoordige Separatisten zich beroepen en waartegen ik anders geschroomd zoude hebben mij te verzetten of verzet te helpen doen.

Vandaar dan ook, dat ik op Dinsdag l.l.¹⁴⁾ de Correctionele Regtbank alhier praesiderende met twee leden, die ik wel gewenscht had met nog twee anderen te vermeerderen, echter vonnis heb helpen slaan, waarin de Grondwet tot basis is aangevoerd van het beginsel, ook in het Strafwetboek geadopteerd, waardoor alle godsdienstige gezindheden zonder onderscheid in eene gelijke betrekking tot het openbaar gezag zijn gesteld en alzoo zonder onderzoek naar godsdienstige begrippen, maar alleen in het belang van openbare orde en veiligheid en tevens in dat van gelijke bescherming aan allen te geven, eene erkenning van het openbaar gezag behoeven om volgens de Grondwet gezegd te kunnen worden te bestaan. Dientengevolge is de gedemitteerde¹⁵⁾ predikant *Budding* uit Zeeland, die in Gouda aan het hoofd van eene afzonderlijke godsdienstvergadering had gestaan, doch nu was achtergebleven, in f 100.— gecondemneerd. Ten opzichte van den onnozelen schrijnwerker, die zijn huis had geleend, is het minimum geapliceerd¹⁶⁾; ten opzichte van twee onnozelen, die zich als ouderling en diaken hadden laten benoemen, hadden wij geen bewijs, dat zij in de gehouden vergadering als hoofden of bestuurders, of ook als medehoofden of medebestuurders hadden bedrijvig geweest.

Ik zeg nog eenmaal wel gewenscht te hebben, dat er nog twee leden hadden geadsisteerd, immers wanneer en voor zooverre die voor eenige redelijke overtuiging vatbaar zouden zijn geweest. Ik heb nu zoo wat moeite gehad met een der Gereformeerde heeren, die nogal synodaal is of wezen wil naar de leer van Dordrecht,

¹²⁾ Niet gevonden.

¹³⁾ Recusatie = wraking van een rechter, dien men van partijdigheid verdenkt.

¹⁴⁾ 28 Juni 1836.

¹⁵⁾ Gedemitteerd = afgezet.

¹⁶⁾ Appliceeren = opleggen, toepassen.

maar minder met een Catholyken, die waarlijk met de aanneming en onderteekening van het vonnis meer van zijn leer is afgeweken, dan hij misschien zelf heeft begrepen ¹⁷⁾).

Ik verzoek ook deze regelen als eene vertrouwelijke mededeeling te beschouwen. Onverminderd de copie van het vonnis, die aan den Heer Procureur Generaal wordt gezonden, wil ik er Uwe Excellentie een copie van zenden, indien dezelve zulks mogt verlangen. Had ik nog een paar Hervormden bij mij gehad, die met mij instemden, ik had voorgesteld om aan het vonnis publiciteit te geven volgens art. 1836 Code de proced. civ. Want ik ben van begrip, dat zulks ook aan correctionele regtbanken vrijstaat, voor zooverre daardoor de straf niet wordt geaugmenteerd ¹⁸⁾ en, wanneer de publicatie niet door een civile partij is gevraagd, de kosten door de regtbank zelve gedragen worden ¹⁹⁾.

Ik heb de eer steeds hoogachtend te zijn,

t. t.

FRETS.

Rotterdam, 1 July 1836.

¹⁷⁾ Het onderteekende vonnis is niet teruggevonden. Daarom is niet na te gaan, welke rechters hier worden bedoeld. Voor zoover te controleeren valt, zou onder de Rotterdamsche rechters alleen Mr S. Roozendaal Roomsche-Katholiek zijn geweest.

¹⁸⁾ Augmenteren = verhoogen.

¹⁹⁾ Een extract uit het Rotterdamsche vonnis werd op verzoek van den Heer Frets door den Secretaris en Adviseur Janssen in het Haagsch Dagblad gepubliceerd, nadat de Ministers van Eeredienst en van Justitie die publicatie als „hoogstbelangrijk” hadden toegejuicht [Herv. Eered., 4 Juli 1836 (invent. no. 1599) en 18 Juli 1836 no. 3 P geheim].

136—144

In verband met de vrijspraken van de Rechtbank van Amsterdam geven de Afgescheidenen aldaar aan de plaatselijke overheid kennis van hun voornemen om in een door hen gehuurd huis, Bloemgracht no. 42, 's Zondags openbare godsdienst-oefeningen te houden.

De Gouverneur van Noordholland acht het bij den tegenwoordigen stand van zaken ondoelmatig die vergaderingen te doen uiteengaan, en adviseert het Gemeentebestuur zich voorloopig te bepalen tot het opmaken van procesverbaal.

De Regeering, door hem vervolgens om nadere instructies verzocht, denkt er echter anders over, en handhaaft met klem den plicht der burgerlijke autoriteiten om dergelijke samenkomsten te ontbinden. Dientengevolge worden op den tweeden Zondag de kerkgangers door een politiepost voor het gebouw verhinderd naar binnen te gaan.

136. *Adres van den Kerkeraad der gescheiden Gereformeerde gemeente aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 10 Juni 1836.*

Herv. Eered.

13 Juni 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Amsterdam, den 10. Juny 1836.

Aan HunEdelAchtbare Heeren Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam.

De ondergeteekende ouderlingen en diakenen der van het sedert 1816 bestaand kerkgenootschap afgescheidene Gereformeerde gemeente alhier, achten zich verplicht aan UEA. kennis te geven, dat zij tot het houden hunner onderlinge bijeenkomsten hebben gehuurd een huis, staande en gelegen op de Bloemgracht no. 42, alwaar zij van nu voortaan des Zondags wenschen bijeen te komen tot uitoefening hunner godsdienst.

Dewijl de geregtelijke vervolgingen tegen hunne geloofsgenoten sedert eenige tijd gerigt, ook daarop gegrond werden, dat de bijeenkomsten der gescheidene Gereformeerden in bijzondere huizen en niet in het openbaar plaats grepen, meenen zij ondergeteekenden door deze mededeeling alle zweem van heimelijkheid van zich te moeten afwerpen en ook den schijn te vermijden, alsof zij het toezigt der burgerlijke overheid over hunne vergaderingen vreesden.

De ondergeteekenden begeeren van ganscher harte zoodanig een toezigt, ten einde daardoor meer en meer openbaar worde, dat de maatschappelijke orde en veiligheid door hunne godsdienstoefeningen niet wordt gestoord. Aan den bevoegden regter de beslissing overlatende, of deze hunne godsdienstoefeningen al dan niet gewraakt worden door den strikten letter van het Strafwetboek, verzoeken zij in de eerste plaats van UEA., hunne vergaderingen voor *geweldadige uiteendrijving* te vrijwaren. Zij behoeven toch aan UEA. niet aan te toonen, dat zoodanig eene *feitelijke stoornis* door bedrjging van geweld als zomweile vanwege de politie hier ter stede heeft plaats gehad, ongeoorloofd is en volgens de Grondwet en volgens het Strafwetboek zelve, gelijk zoodanig eene maatregel in waarheid strijdig is met de zeden van eene beschaafde maatschappij, en weed en hard mag genaamd worden, omdat de conciëntien daardoor worden beledigt. De ondergeteekenden meenen dus te mogen vertrouwen, dat de wijsheid en verdraagzaamheid van UEA. hen daarvoor zal bewaren.

Maar daarenboven meenen zij zich bij UEA. in hun billijk belang en in dat der vrijheid van godsdienst te mogen en te moeten

beroepen op de bepalingen der Grondwet, welke met eede is bezworen, en die uitdrukkelijk bij art. 193 bepaalt, dat geene *openbare*, en dus ook deze godsdienstoefeningen, indien zij de maatschappelijke orde of veiligheid niet storen, niet ¹⁾ mogen worden belemmerd.

Op grond daarvan meenen zij van UEA., wier toestemming volgens art. 294 ten opzichte van alle, ook van geoorloofde vergaderingen gevorderd wordt, eene dadelijke of stilzwijgende toelating hunner bijeenkomsten te mogen verwachten; zij beroepen zich daarbij op de toelating van zoo veellerlei bijeenkomsten van allerlei aard hier ter stede, welke die autorisatie hebben erlangd.

Aan het Plaatselijk bestuur der Hoofdstad meenen de ondergeteekenden met des te meer vertrouwen de beveiliging van deze hunne grondwettige belangen te mogen opdragen, omdat zij zich daarbij kunnen beroepen op een vonnis van de Regtbank van Amsterdam d.d. 21 April 1836, waarbij de milde beginselen der Grondwet zijn gehuldigd en toegepast, en waarbij de openbare godsdienstige bijeenkomsten der gescheidene Gereformeerden geoorloofd zijn verklaard.

Volgens dat vonnis wordt de toelating van het plaatselijk bestuur niet vereischt. Maar terwijl regters en regtsgeleerden die niet noodzakelijk achten of daarover onderling in strijd zijn, meenen de ondergeteekenden die echter *ten allen overvloede* van UEA. te moeten vragen, opdat ergerlijke en gerugtmakende regtsgedingen vermeden worden, opdat de gescheidene Gereformeerden eene vrijheid mogen genieten, waaraan alle andere gezindheden deelhebben, en opdat ware vrede en eensgezindheid werde bevordert.

Namens den Kerkeraad der gescheidene
Gereformeerde gemeente,

(get.) C. DETELEFF.
J. D. BRANDT.

137. *Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam
aan den Gouverneur van Noordholland,
10 Juni 1836.*

Herv. Eered.

13 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van
Noord Holland.*

Amsterdam, den 10n Juny 1836.

Zoo op het oogenblik ontvangen wij de missive, waarvan wij, een afschrift mits dezen voegende, dadelijk UHEG., naar aanleiding van onze missive van den 12. April ll., kennis geven, met instantelijk verzoek, met de *eerste de beste* en dus *omloopende* gelegenheid geïnformeerd te worden van het bepaald welmeenen van UHEG. ten dezen, ten einde te handelen naar UHEG. oordeel en intentie.

¹⁾ „Niet” moet blijkens het zinsverband wegvallen.

Wij hebben intusschen ons gehaast, den Directeur van Politie van den inhoud te verwittigen, om te strekken naar behooren.

Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam,
(get.) W. D. CRAMER²).

Ter ordonnantie van dezelve,
(get.) W. J. BACKER.

138. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam,
11 Juni 1836.*

Herv. Eered.

13 Juni 1836 no. 1 geheim.

(kopy) *Aan Heeren Burgemeester en Wethouders van Amsterdam.*

Geheim. *Haarlem, 11 Juny 1836.*

UEA. missive van 10 dezer in aandachtige overweging genomen hebbende, geef ik mij de eer UEA. mede te deelen, dat hoezeer het laatste vonnis, door de Regtbank te Amsterdam gewezen, niet uit het oog moet worden verloren en eenige omzigtigheid aanbeveelt, de door het Gouvernement gegevene en tot dusverre niet gewijzigde bevelen zullen behoren te worden nageleefd, en dat de door de onderteekenaars aangekondigde openbare vereeniging alzoo ook bij procesverbaal zal behoren te worden geconstateerd, zonder dat het in de tegenwoordige stand der zaak doelmatig zou zijn om de vergadering te noodzaken uiteen te gaan, terwijl in geen geval de militaire magt behoort te worden aangewend, tenzij de openbare rust op geene andere wijze zou kunnen worden verzekerd; blijvende het aan UEA. in het laatste geval aanbevolen om zoodanige maatregelen te nemen als door de bestaande reglementaire verordeningen worden voorgeschreven en bij art. 91 aan UEA. zijn aanbevolen.

Ik ben van voornemens om het hooger bestuur met het voorvallene bekend te maken en hoop in staat te zullen zijn vóór het einde der aanstaande week UEA. over deze zaak nader te onderhouden.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
bij afwezen,

Het Lid van Gedeputeerde Staten,
(get.) J. P. TEDING VAN BERKHOUT³).

²) Mr W. D. Cramer (1788—1856); 1808 advocaat te Amsterdam; 1814 substituut-officier bij de Rechtbank aldaar; 1820 rechter; 1834 officier van justitie; 1 Maart 1836 burgemeester; 1841 vice-president van het Prov. Gerechtshof te Amsterdam; 1852 president; 1839—1841 en 1850—1855 lid van de Prov. Staten; 1840 staatsraad i.b.d.

³) J. P. Teding van Berkhout (1786—1856); ontvanger te Haarlem; sedert 1829 lid van Gedeputeerde Staten van Noordholland.

139. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Eeredienst, 11 Juni 1836.*

Herv. Eered.

13 Juni 1836 no. 1 geheim.

*Aan Zijne Excellentie den Minister van Staat,
belast met de Generale Directie voor de zaken
der Hervormde Kerk enz.*

Geheim.

Haarlem, 11 Juny 1836.

Ik geef mij de eer Uwer Excellentie hierbij te doen toekomen afschrift eener missive van Heeren Burgemeester en Wethouders van Amsterdam, in den laten avond van gisteren ontvangen, benevens eene missive van de zich noemende Kerkenraad der gescheidene Gereformeerde gemeente, waarbij dezelve kennis geeft voornemens te zijn voortaan en des Zondags openbare godsdienst-oefeningen te houden, terwijl ik tevens de vrijheid neem, hierbij een afschrift over te leggen van het heden door mij daarop gegeven antwoord.

Ik kan niet ontkennen dat de behandeling van dit onderwerp, bij de door de Regtbank te Amsterdam geopenbaarde opinie, hoogst moeilijk en bedenkelijk word, en het zal mij bijzonder aangenaam zijn, zoo mogelijk vóór de 2e bijeenkomst van Uwe Excellentie te mogen vernemen, hoedanig het hooger bestuur verlangt, dat in de tegenwoordige stand der zaak tegen deze vereenigingen te Amsterdam worde gehandeld.

Ik geef heden ook van den inhoud dezes kennis aan Uwer Excellentie's ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
bij afwezen,

Het Lid van Gedeputeerde Staten,
J. P. TEDING VAN BERKHOUT.

140. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 13 Juni 1836.*

Herv. Eered.

13 Juni 1836 no. 1 geheim.

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Noord Holland.*

In antwoord op UHEGs geheime missive van den 11^{en} dezer, neem ik de vrijheid op te merken:

Dat Z. M. na Hoogstderzelver beschikking van den 10. December ll. no. 7, waarvan mijne dispositie van den 11^{en} daaraan no. 15 het gevolg is geweest, geene nadere bepalingen heeft gemaakt ten aanzien van de toelating der zoogenaamde Separatisten.

Dat volgens het slot der aangehaalde dispositie deze personen, „zoolang geene toelating door Z. M. zal zijn verleend, geene aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienstoefening en de bescherming, alléén aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd; en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten, *als onwettig, niet kunnen worden geduld.*”

Dat diensvolgens, zoolang de Koning niet nader zal besloten hebben op de later aan Hoogstdenzelfen aangebodene adressen en uitgebragte rapporten — hetwelk eerlang kan worden verwacht —, de administratieve autoriteiten de zamenkomsten der Separatisten tot openbare godsdienstoefening *niet* mogen gedogen, maar verplicht zijn dezelve te doen uiteengaan.

En dat deze pligt op dezelve autoriteiten rust, onafhankelijk van hetgeen vanwege het regterlijk gezag in dit opzigt wordt gedaan.

Wat betreft de behandeling van dit onderwerp bij de Regtbank van Amsterdam, het is UHEG bekend, dat de opinie dezer Regtbank in strijd is met die van de andere regterlijke collegiën en bijzonder met het gemotiveerd gevoelen van het Hooggeregtshof, aan hetwelk bij eventueele vrijspraak ter eerster instantie te Amsterdam, kan geappelleerd worden.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de Zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

*141. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
15 Juni 1836.*

Justitie.

15 Juni 1836 *no. 1 geheim.*

(minuut)

De Minister van Justitie is van oordeel, dat het antwoord door het Departement van den Hervormden Eeredienst aan den Gouverneur van Holland — Noordelijk deel — gegeven, goed en doelmatig is, en hij vereenigt zich dan ook geheel met het hierbovenstaande rapport van zijn ambtgenoot.

Daar ondertusschen het adres namens den zoogenaamden Kerkeraad der gescheiden Gereformeerde gemeente te Amsterdam aan den Burgemeester en Wethouders dier stad ingediend en de daarin voorkomende bijzonderheden, bepaaldelijk die, welke het huren van een huis op de Bloemgracht betreft, nieuwe bewijzen zijn van de hooggaande stoutheid dier personen en van derzelver baarblijkelijke miskennis en verguizing van het openbaar gezag, — meent de ondergeteekende, dat het van groot belang is, dat de aandacht van den Procureur Generaal op deze zaak gevestigd worde. Tevens zoude deze in staat zijn om daaromtrent zoodanige instructiën aan de justitie en politie te geven, als hij zal ver-

meenen te behooren; en de ondergeteekende neemt daarom de vrijheid om aan Zijne Majesteit nog voor te stellen, het bovengenoemd adres tot dat einde andermaal aan hem te doen toekomen, zullende aan Uwe Majesteit uit de hierbij gevoegde en zooeven ingekomen rapporten van den Officier van Justitie aan den Procureur Generaal — welke de ondergeteekende verzoekt na gebruik terug te mogen ontvangen — bovendien blijken, dat laatstgemelde omtrent de zaak wel eenige, maar nog geene volledige kennis heeft ⁴⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

142. Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 18 Juni 1836.

Justitie.

19 Juni 1836 no. 1 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

no. 821. 's Gravenhage, den 18. Juny 1836.

Ter voldoening aan Uwer Excell. geheime missive van den 16. dezer loopende maand no. 1 heb ik aan den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam* geene andere instructiën weten te geven dan die, welke vervat zijn in de aanschrijving, welke ik de eer heb hiernevens te voegen ⁵⁾; en bijzonder heb ik gemeend mij te moeten onthouden om daarbij van de ontbinding der onwettige vergaderingen te gewagen; deels dewijl het mij onbekend is, of er te dien opzichte aan het Stedelijk bestuur te *Amsterdam* bereids eenige bepaalde voorschriften zijn gegeven, doch vooral omdat die ontbinding — mijns inziens — uitsluitend behoort tot de bemoeyenissen van het *administratief* gezag, en dewijl zelfs de beambten van politie daarin slechts in hunne *administratieve* betrekkingen werkzaam kunnen zijn.

Ten einde mij echter te verzekeren, dat deze mijne instructiën met de bedoelingen Uwer Excell. overeenkomen, heb ik gemeend, alvorens die uit te vaardigen, dezelve aan Haar te mogen kenbaar maken; verzoekende ik daaromtrent de meening van Uwe Excell. te mogen verstaan.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Geregtshof,
A. W. PHILIPSE.

⁴⁾ De Koning machtigt den Minister van Justitie nog denzelfden dag om overeenkomstig zijn advies te handelen [Just. 16 Juni 1836 no. 1 geheim].

⁵⁾ Zie hierna no. 143.

143. *Schrijven van den Procureur Generaal aan den Officier van Justitie te Amsterdam, 18 Juni 1836.*

Justitie.

19 Juny 1836 no. 1 geheim.

(kopy) *Den Heere Officier ad interim bij de Regtbank van eersten aanleg te Amsterdam.*

Concept. 's Gravenhage, den Juny 1836.

Door den Heer Minister van Justitie aan mij medegedeeld zijnde een afschrift van het adres van den zoogenaamden Kerkenraad der Afgescheiden gemeente te *Amsterdam* aan Burgemeester en Wethouders dier stad ingediend, waartoe ook betrekkelijk was UEG. missive van den 11. dezer loopende maand, heb ik de eer UEG. te verzoeken hare byzondere aandacht te willen vestigen op deze zaak en op de gevolgen, welke zij na zich kan slepen; voorts om de noodige orders te geven, dat met nauwkeurigheid worde gelet op de bijeenkomsten der Afgescheidenen, welke bij voortduring mogten plaatsgrijpen, daarvan procesverbaal te doen opmaken en tegen de schuldigen te procederen overeenkomstig de wet; terwijl ik meen aan UEG. te kunnen overlaten om — daartoe termen vindend — ⁶⁾ zich met het Stedelijk bestuur en de Directie der Policie te concerteren ⁷⁾ ten aanzien van de maatregelen, welke door het administratief gezag te dezen opzigte zouden kunnen of behooren te worden genomen.

Ik voege hierbij het proces verbaal mij geworden met uwe missive van den 13. dezer maand, ten einde daaraan het noodig gevolg worde gegeven, met verzoek om mij met den uitslag der zaak te zijner tijd bekend te maken.

De Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,
(A. W. PHILIPSE.)

144. *Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 2 Juli 1836.*

Justitie.

2 Juli 1836 no. 2 geheim.

(minuut) *Aan den Koning.*

In overeenstemming met mijn aan U. M. bij rapport van den 15. dezer no. 1 geheim gedane voorstel en het daarop ontvangen rescript van denzelfden dag la. S 19 geheim, is de Procureur

⁶⁾ Deze zinsnede verzocht de Minister van Justitie te vervangen door de woorden: „terwijl ik UEG. verzoek om”.

⁷⁾ Zich concerteeran = overleg plegen.

Generaal door mij aangeschreven, om de aandacht der justitiële en politie-ambtenaren te Amsterdam te vestigen op de voorgenomene vergaderingen der Separatisten in het huis in de Bloemstraat aldaar no. 42.

Heden ontvang ik van den Procureur Generaal het berigt, dat die vergadering op Zondag den 19. der verledene maand geen plaats heeft gehad, doordien de personen die opgekomen waren en weinig in getal zijn geweest, op de weigering der autoriteiten om hen in dat huis toe te laten, stilzwijgende zijn heengegaan.

Een tweede berigt van gemelden Procureur Generaal houdt in, dat de uitspraak der Correctionnelle Regtbank te Amsterdam in de zaak van Scholte en de Wed. Brandt, welke op den 21. Juny j.l. was bepaald, tot den 12. dezer is uitgesteld, waarvan, zoo men meent, de rede is, dat de Heer Warin⁸⁾ omtrent de questie nog tot geen bepaald besluit had kunnen komen.

Van het bovenstaande is door mij op heden aan den Minister voor de zaken van de Hervormde Kerk enz. mededeeling gedaan.

De Minister van Justitie,

(VAN MAANEN.)

⁸⁾ Jhr. A. Warin (1772—1852); 1814 rechter in, 1834 vice-president van de Rechtbank te Amsterdam; sedert 1820 lid van de Tweede Kamer; schoonzoon van G. K. van Hogendorp.

145—151

Evenals die van Amsterdam komen de Afgescheidenen van Hilversum en omgeving openlijk samen, en wel onder leiding van Buddingh op Zondag 12 Juni 1836. Nadat de morgengodsdienstoefening door een bezoek der autoriteiten alsmede door baldadigheden van het straatpubliek is gestoord, gaat de Burgemeester, geassisteerd door een aantal politiebeamten, bij den aanvang van den middagdienst tot ontbinding van de samenkomst over. Deze maatregel verloopt echter in een vechtpartij, waaraan ook de voor het huis verzamelde menigte actief gaat deelnemen.

Bij de instructie der zaak voor de raadkamer der Amsterdamsche rechtbank wordt de Burgemeester van Hilversum als medebeklaagde in het proces betrokken, terwijl een paar Afgescheidenen, die door de tegenpartij zijn aangeklaagd, buiten vervolging worden gesteld. Het Hoogerechtshof grijpt echter zoodanig in, dat de rollen worden omgekeerd.

Bij de verdere behandeling der zaak treedt de fungeerende president der Rechtbank, Mr J. Brand van Cabauw, op zeer scherpe wijze tegen den als getuige gedagvaardten Burgemeester op. De laatste gevoelt zich door de ondergane behandeling beleedigd, en dient zijn beklag in bij den Minister van Justitie, ten gevolge waarvan de rechter in kwestie disciplinair wordt gestraft.

145. *Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Hilversum, 12 Juni 1836.*

Staatssecr.

1836 T 19 geheim.

(kopy)

Procesverbaal.

Op den twaalfden Juny achttienhonderd zes en dertig¹⁾, des morgens ten negen ure, hebben wij, Barend Andriessen, burgemeester van Hilversum, geadsisteerd met Albertus Perk²⁾, secretaris derzelve gemeente, ons begeven naar het huis bewoond door Gijsbert Haan, wever van beroep, op de Groes binnen Hilversum, en aldaar vergaderd gevonden eene aanzienlijke menigte menschen, zoodat het voor- en achterhuis daarmede geheel waren opgevuld, terwijl zekeren Heer Budding, die ons Donderdagavond laatstleden heeft opgegeven te zijn zoon van den Heer Budding, wethouder te Rheenen, zonder vaste woonplaats en leeraar bij de afgescheidene Gereformeerden, bezig was een gebed uit te spreken; na het eindigen daarvan hebben wij den bewoner van het huis en genoemden Heer Budding herinnerd en hernieuwd de waarschuwing aan hem op Donderdag laatstleden gedaan, van geene dergelijke bijeenkomsten te houden boven het getal bij art. 291 van het Strafwetboek bepaald; hierop na eene woordenwisseling door den Heer Budding voortgegaan zijnde met het opgeven van een psalm om te zingen, hebben wij beide personen nogmaals aangemaand, deze bijeenkomst te staken, en afgevraagd, of zij weigerden aan die aanmaning te voldoen, namens de wet aan hen gedaan; hetwelk zij beide verklarende te weigeren, zoo zij opgaven op grond van den Bijbel, zijn zij met hunne godsdienstige oefening voortgegaan, en hebben wij ons verwijderd, na last te hebben gegeven aan de dienaren van justitie en politie, om zooveel mogelijk de namen op te nemen van de aanwezige toehoorders, en hebben gemelde dienaars Pieter de Nooi, Barend Mol en Jacob van Wielik, aldaar tegenwoordig, ons opgegeven, dat onder het voortgaan van gemelde verrigtingen zekeren Lourens Donker, zoon van Jan Donker, wever, en Gerrit Meijer, wever, zoon van wijlen Gerrit Meijer, beide wonende alhier, zich hebben geplaatst aan den ingang van genoemd huis, eenige personen aan de deur hebben teruggestoten, en dat daarna de deur

¹⁾ Dit was een Zondag.

²⁾ A. Perk (1795—1880); 1816—1851 secretaris en ontvanger der gemeente Hilversum, later lid van den gemeenteraad en wethouder; 1820—1871 tevens notaris; lid van de Prov. Staten; hield zich voorts bezig met geschied- en letterkundigen arbeid.

digst gegrendeld is door Gerrit Meijer, die op aanvraag van genoemde dienaars verklaarde dit te doen op last van Gijsbert Haan; terwijl zij voorts verklaarden, dat onder anderen bij gemelde vergadering tegenwoordig waren een aantal personen van Bunschoten, van Huizen, van Eemnes, van 's Graveland, van Baarn, van Loosdrecht, van Kortenhoef, van Ter Aa, met die uit deze gemeente begroot op een getal van driehonderd, waarvan zij gedeeltelijk de namen hebben opgenomen, en in staat zijn die desgerequireerd op te geven.

Van al hetwelk dit procesverbaal is opgemaakt en door de dienaars met ons onderteekend.

Voor copie conform,

(get.) B. ANDRIESSEN, burgemeester.

A. PERK, secretaris.

146. Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Hilversum, 12 Juni 1836.

Staatssecr.

1836 T 19 *geheim*.

(kopy)

Procesverbaal.

Op heden den 12. Juny 1836 des namiddags kwartier voor twee uren hebben wij, Barend Andriessen, burgemeester van Hilversum, met de dienaars van justitie en politie alhier, Pieter de Nooij, Barend Mol en Jacob van Wielik, ons andermaal begeven naar het huis, bewoond door Gijsbert Haan, uit hoofde van hetgeen wij hedenmorgen hadden gehoord, gezien en ondervonden van de aldaar vergaderde menigte en den Heer Budding, zich noemende leeraar bij de afgescheiden Gereformeerden, en het bij ons ingekomen berigt, dat niettegenstaande onze vriendelijke vermaning van dien ochtend dien middag te twee uren wederom eene dergelijke vergadering zoude plaats hebben en er eenige kinderen zouden worden gedoopt, terwijl eene groote toevloed van menschen zich om en nabij het gemelde huis had verzameld, die zich nu en dan aan ongeregelde heden overgaven, zooals te dezen aanzien klagten werden ingebracht, eerst door zekeren Donker en later door Cornelis Haan, broeder van den eigenaar en bewoner des huizes, beide wonende alhier en deelgenoten der vergaderde menigte, — ten einde die volksgroep te keer te gaan en de vernieuwing der ongeoorloofde bij art. 291 van het Wetboek van Strafrecht verboden bijeenkomst (te) beletten. De hoofdingangen van het huis vonden wij gesloten, doch door een achterdeurtje binnenkomende, vonden wij al weder eene groote menigte vrouwen en mannen vergaderd. Wij vroegen naar den eigenaar des huizes, Gijsbert Haan, en den zich noemende leeraar Budding, welke zich onverwijld aan ons voorstelden en aan wien wij voor oogen hielden, hoe wij hun Donderdagavond 11. op eene vriendelijke wijze alle verzet tegen de wettelijk bestaande verordeningen hadden voorgehouden; dat wij desniettegenstaande

dezen morgen eene ongeoorloofde menigte te dezen huize hadden bevonden en zijlieden deswege andermaal door mij en den mij toen adsisterende secretaris Perk ten ernstigste waren onderhouden; dat zij — de Heer Budding en Gijsbert Haan — ons toen hadden geantwoord tot een hooger als wereldsch doel bijeen te zijn en geene zwaarigheid voor oproerigheden te hebben, wijl een hooger hand hunlieder beschermer was; dat zijlieden intusschen nu reeds zagen de beginselen van volksoploop en onrustigheid, waarvan blijkbaar hunne vergadering oorzaak was, en wij ons dus genoodzaakt vonden, hun, en vooral den eigenaar van het huis, Gijsbert Haan, te vermanen, de vergadering te doen uiteengaan, tenminste tot beneden de twintig personen, opdat wij verantwoord waren en de openbare rust, die nu bedreigd werd, (konden) handhaven; en dat, zoo zij daartoe niet besluiten wilden, wij ambtshalve zouden genoodzaakt zijn de vergaderde menigte te verzoeken en desnoods te gelaasten uiteen te gaan. Van beide ontvingen wij echter een weigerend antwoord. Evenwel, terwijl deze zamenspraak geschiedde ten aanhoore der vergaderde menigte, die ook wel ontdekte dat het publiek buiten 's huis allengs aangroeide, verlieten aanvankelijk eenigen het huis; en wij, ziende de stellige weigering van Gijsbert Haan en den leeraar Budding tot ontbinding van het gezelschap, verzochten de vergadering vriendelijk en ambtshalve uiteen te gaan, ter voorkoming van grootere ongelegenheden en ten einde zich niet aan moeilijkheden voor hun en mij bloot te stellen. Weder enkelen voldeden hieraan, doch vele verzetteden er zich tegen, zoodat na nog herhaalde vriendelijke aanmaningen wij ons genoodzaakt zagen, de menigte te *gelasten* het huis te verlaten; en hieraan niet behoorlijk wordende voldaan, bevalen wij de dienaars vorengenoemd, ons bevel ten uitvoer te helpen leggen, hetwelk met alle zagtheid werd begonnen, doch door resistentie³⁾, voornamelijk van zekere *Willem Karssemeijer*, wonende te Loosdrecht, meer ernstig moest worden aangedrongen, en wij dezen met geweld ten huize deden uitzetten, waartegen hij zich nog meer feitelijk verzette en den dienaar *Pieter de Nooij* een geweldigen slag toebragt, hetwelk wij ziende ook zelve toesprongen om hulp te verleen. Zekere Reijmerink, mede van Loosdrecht, en vele anderen, schaarden zich alstoen aan de zijde van Karssemeijer voornoemd, waardoor de genoemde dienaar De Nooij en ik aanmerkelijk in gedrang geraakten, doch zonder verder letsel, als alleen dat meergenoemde Karssemeijer mij almede een gevoelige slag op den arm toebragt. Inmiddels ruimden de andere dienaars Barend Mol en Jacob van Wielik de overigen almede zooveel mogelijk ten huize uit, terwijl de plaatselijke bevolking buiten rustig bleef. Op het gerugt echter — door wien verspreidt is mij onbekend, want er was geen gevaar en ik had er, ofschoon in gedrang, geene gedachten toe — dat de Burgemeester in gevaar was en hulp behoefde, drong plotseling een aantal ten huize in en dreef, niettegenstaande mijne vermaning tot rust, in een oogenblik met geweld de rest der vergadering uiteen. Wij begaven ons daarop nogmaals bij den Heer Budding en Gijsbert Haan, hielden hen voor, van welke noodlottige gevolgen hunne ongeoorloofde vergadering zoude kunnen zijn, en waar-

³⁾ Resistentie = verzet.

schouwden hen, totdat meerdere wettelijke vrijheid zulks veroorloofde, niet meer zulke talrijke openlijke godsdienstige vergaderingen in deze gemeente te beleggen, waartoe zij niet zouden kunnen ontkennen, dat uitnoodigingen naar vele naburige plaatsen waren gezonden. Hierop verlieten wij het huis, hetwelk nog door eene groote menigte volks omringd was, die wij vermaanden zich stil en rustig te gedragen en zich vandaar te verwijderen. Wij lieten de ambtenaren van justitie en politie ter bewaking aldaar en overtuigden ons van tijd tot tijd persoonlijk, dat, ofschoon er aanhoudend veel volks verzameld bleef, er geen de minste ongeregelde heden meer voorvielen, waardoor wij de leden der dienstdoende schutterij, die wij hadden doen aanzeggen zich gereed te houden, niet onder de wapenen hebben behoeven te laten komen.

Van al het voorschrevene hebben wij dit procesverbaal opge maakt, hetwelk door ons en de geregtsdienaars is ondertekend ⁴⁾.

Voor copie conform,

De Burgemeester,
(get.) B. ANDRIESSEN.

147. *Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Gouverneur van Noordholland,
13 Juni 1836.*

Staatsseccr.

1836 T 19 geheim.

(kopy)

*Aan Zijne Excellentie den Heer Staatsraad,
Gouverneur van Noord Holland.*

Amsterdam, 13 Juny 1836.

Ik haast mij ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat ik hedenmorgen van den Heer Vrederegter te Hilversum berigt heb ontvangen, dat op gisteren den 12. dezer aldaar in een lokaal, toebehorende en bewoond wordende door eenen *Gijsbert Haan*, door een jong geestelijke, genaamd *Budding*, wiens vader wethouder der stad Reenen moet zijn, eene openbare godsdienstoeffening der Separatisten is gehouden, ondanks de in de voorgaande week aan hun en verdere leden dier secte door den Heer Burgemeester gedane waarschuwing van dit na te laten.

Dat de Burgemeester, verzeld van deszelfs Secretaris, zich in deze vergadering begeven en dezelve ernstig aangemaand heeft uiteen te gaan, ten einde alle noodlottige gevolgen te voorkomen.

⁴⁾ Vgl. voor de gebeurtenis te Hilversum: W. Karsemeijer, *Herinnering aan de daden des Heeren in betrekking tot zijne kerk in ons vaderland*, geciteerd in J. Verhagen Jr, *De Geschiedenis der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland*², Kampen, 1886, blz. 308—314. Te Amsterdam werd Reijmerink veroordeeld tot twee maanden gevangenisstraf en Karsemeijer tot één maand. In hooger beroep te 's Gravenhage werd Reijmerink vrijgesproken en Karsemeijer tot drie dagen hechtenis veroordeeld.

Dat men volstandig geweigerd heeft hieraan te voldoen, waarop de volksmenigte, welke zich in vrij groote getalle voor het lokaal vereenigd had, op hetzelfde is aangevallen en daar buiten en binnen alles stukken geslagen en eenige leden dier secte door stoote(n) en slagen mishandeld heeft.

Het was echter den Heer Burgemeester gelukt om, geadsisteerd met zijnen Secretaris, twee geregtsdienaars en den dorpsbode, de publieke orde zoo goed mogelijk te herstellen en te bewaren tot zes uur des avonds, wanneer deze brief aan mij is afgezonden; echter vreesde men voor nieuwe wanorde, wanneer de geestelijke *Budding* zijn voornemen wilde volvoeren om des avonds eenige kinderen te doopen.

Ik heb dadelijk den Heer Procureur Crimineel van dit voorval kennis gegeven, aangezien ZEdG. met de politie ten platten lande is belast, welke mij beloofd heeft, de noodige maatregelen tot voorkoming van verdere ongeregelheden te zullen nemen.

Zoodra ik eenig nader bericht mogt ontvangen, zal ik de eer hebben Uwe Excellentie hetzelfde mede te deelen.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

148. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
14 Juni 1836.*

Staatssecr.
1836 T 19 geheim.

*Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnen-
landsche Zaken.*

geheim.

Haarlem, den 14. Juny 1836.

Het doet mij leed, Uwe Excellentie ten vervolge op mijne geheime brief van den 11. dezer te moeten mededeelen, dat ook binnen de gemeente *Hilversum* op 11. Zondag eene openbare bijeenkomst der zoogenaamde Separatisten heeft plaats gehad, die tot eenige, hoezeer niet gewigtige wanorden heeft aanleiding gegeven.

Uwe Excellentie zal het verhaal van het voorgevallene vinden in de processen verbaal, welke daarvan door den Burgemeester zijn opgemaakt, en die ik, hedenmorgen ontvangen hebbende, de eer heb hierbij copielijk over te leggen, terwijl ik tevens daarbij voeg eene brief van den Officier van Justitie.

Op aanvraag van den Heer Procureur Crimineel heeft de Heer Generaal Majoor, Provinciale Commandant⁵⁾ gisteren derwaarts doen vertrekken een detachement van een wachtmeester, 1 korporaal en 10 kurassiers uit het garnizoen van Amsterdam.

Het voorgevallene betreurende, moet ik dan ook daaruit aan-

⁵⁾ W. K. baron de Perponcher (1775—1857); 1829 generaal-majoor, prov. commandant van Noordholland; 1841 gepensionneerd met den rang van luitenant-generaal.

leiding nemen om Uwe Excellentie andermaal eerbiedig doch dringend te verzoeken, mij bepaalde orders te doen toekomen, hoedanig in deze zal moeten worden gehandeld, en wel bepaaldelijk, of men zal moeten voortgaan met soortgelijke bijeenkomsten uiteen te doen drijven, ook dan, wanneer er geene dadelijke wanorde of vrees voor wanorde bestaat.

Te Amsterdam is alles op 11. Zondag rustig afgelopen; in het huis op de Bloemgracht no. 42 is op dien dag niemand ingegaan, doch ten huize van *J. D. Brandt* op de Baangracht is door den Kommissaris van Politie De Lagh eene vergadering gevonden van veertig personen, bezig met het houden van godsdienstoefening, omtrent welke den Heer Directeur der Politie heeft medegedeeld, dat gehandeld is volgens de voorschriften der wet ⁶⁾.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
bij afwezen,

Het lid van Gedeputeerde Staten,
J. P. TEDING VAN BERKHOUT.

149. Brief van F. C. Muysken te Maarssen aan den Minister van Justitie, 20 Juli 1836.

Verz. Van Maanen.

Aanwinsten 1900, XXIII no. 193.

*Aan Zijne Excellentie den Hoogedelegeboren
Gestrenge Heer Mr C. F. van Maanen in
's Hage.*

vertrouwelijk.

Noordheide, 20 July 1836.

Hoogedelegebooren Gestrenge Heer!

Daar 't UExel. mogelijk niet onaangenaam zal zijn te weten, hoe de zaak te Hilversum zich tot 't eindje heeft toegedragen, heb ik de eer te melden ⁷⁾:

dat te Hilversum enige dagen vooruit bekend was, (dat) ene grote vergadering der Separatisten zoude gehouden worden en hunne zogenaamde predikant daar ook reeds voor de vergadering was gezien;

dat de Burgemeester, die tevergeefs vermaand had de ver-

⁶⁾ De Minister van Binnenlandsche Zaken deed hiervan mededeeling aan den Koning bij rapport van 15 Juni 1836 no. 1 geheim.

⁷⁾ Eenige breedsprakige, weinig beduidende stukken uit den brief zijn weggelaten.

⁸⁾ Reeds vroeger had Muysken hierover iets geschreven; zie zijn brief van 14 Juni 1836 bij Colenbrander *Gedenkstukken* X, 5de stuk, blz. 616, 617. Hij had in dezen brief onder meer opgemerkt, dat de Burgemeester, evenals het meerendeel der bevolking van Hilversum, Rooms-Katholiek was.

gadering des ochtends uiteen te gaan, was vertrokken, drie gerechtsdienaars aan de deur latende; dat van tijd tot tijd door de verzamelde van buiten steentjes in de glazen werden geworpen, ook door de deur, zonder dat dit belet werd;

dat later in de namiddag de vergadering bijeenkomend, de Burgemeester de bijeenkomst schijnt te hebben willen beletten, en ook volk van buiten binnen is gekomen en veel vernield heeft, ook eenige stoelen enz.; dat het eene vechtpartij moet geworden zijn, waarbij de Burgemeester zelve ook mishandelt is en bijde partijen elkander geklopt hebben; een der vergadering is met een bebloed hoofd door het dorp gelopen, uitschreeuwende, (dat) hij om de goede zaak mishandelt was, dog 't zig getrooste, wjl zijn Heer veel meer geleden had enz.

Intusschen liep de vergadering uiteen en alles keerde tot rust, schoon in den avond kljne bijeenkomsten gehouden werden.

Dan, schoon alles rustig bleef, kwam daarna enige cavallerie, die 8 dagen bleven en bij de meest bekende Afgescheide ingeleerd werden. Sommige besteden dezelve in het logement en hadden veel kosten; een en ander vermeerde de verbittering.

De Burgemeester is een anders welgezien en geschikt man, maar heeft, zo mij voorkomt, niet menschkundig gehandelt. Waarom niet 't begin der baldadigheden gekeert? De schutterij was hiertoe des nodig welgezind; twee officieren, weet ik, kleden zig al in uniform. En het Code Penal bepaald wel boete voor houden van vergadering, maar geen militaire inlegering. Nu zal het gevolg procedures zijn en bij enige condemnatie van de Burgemeester worden de Separatisten nog meerder versterkt.

.

F. C. MUYSKEN ⁹⁾).

150. *Adres van den Burgemeester van Hilversum aan den Minister van Justitie, 2 Dec. 1836.*

Justitie.

21 Maart 1837 no. 3 *geheim*.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie als President bij het Hoog Gerechtshof te 's Gravenhage.

Hilversum, 2 Dec. 1836.

HoogEd.Gestr. Heer!

Ten gevolge mijn procesverbaal wegens ongeregelheden in de maand Juny jongstleden in deeze gemeente door de Separatisten veroorzaakt — en waarvan ik destijds kopie aan Zijne Excellentie den Heer Staatsraad, Gouverneur dezer provincie, heb ingezonden

⁹⁾ F. C. Muysken, sedert 1819 vrederechter in het kanton Maarssen.

— ben ik als *getuige* in die zaak voor de Correctioneele Regtbank te Amsterdam gedagvaard en gecompareerd.

Ik zal daarlaten, dat de Gerechtsdienaar, die de onstuimige menigte op mijn bevel heeft uiteengejaagd, is veroordeeld geworden, omdat het mij in geenen deele voegen zoude een regterlijk vonnis te beoordeelen, doch aangaande mijzelve ben ik aan de vereischte van post om *orde* te bewaren in de gemeente, aan welkers hoofd ik geplaatst ben, verplicht aan Uwe Excellentie te relateeren¹⁰⁾, dat ik op eene hoogst onvoegsamen wijze bij het afleggen mijner verklaringen ben behandeld geworden en mij zelfs is toegevoegd geworden op mijne hoede te zijn geen valsche getuigenis af te leggen.

Den Heer Officier van Justitie, welke op de zaak heeft gezeten, kan dit gerelateerde staven en zal daarvan wel reeds aan den Heer Procureur Generaal verslag gedaan hebben.

Ik behoeft wel niet te zeggen, hoedanig zulks reeds in het afgetrokkene beschouwd een fatsoenelijk ambtenaar, die in een woeden den hoop niet schroomde met gevaar van zichzelf zijne plicht te vervullen en zelfs geslagen is geworden, in de ziel moet grieven, doch wanneer ik daarbij voege, dat zulks geschiede ten aanhoren van een twintigtal mijner dorpsgenoten, die hetzelfde als een vuur hebben verspreid, dan vraag ik eerbiedig Uwe Excellentie, hoedanig mijne eer daardoor is gekrenkt en mijnen invloed moet verminderd zijn, zonder dewelke toch het onmogelijk is in eene gemeente van bij 5000 zielen de eerbied voor de wet en de rust te bewaren, waarvoor ik in mijne kwaliteit verantwoordelijk ben.

Ik hebb' gehandelt naar het voorschrift van het Provinciaal blad dezer provincie van de maand December 1835 en heb daaraan ten vollen voldaan en gehoorzaamd, en verzoeken nu Uwe Excellentie *eerbiedig* te mogen worden onderrigt, of ik voortgaande met naar hetzelfde te handelen, in het vervolg moge zijn gevrijwaard voor onaangename verwijtingen, ja beledigingen van regterlijke autoriteiten.

Ik vleije mij ten einde mijn gezag en de rust duurzaam te kunnen handhaven, door Uwe Excellentie een bewijs te zullen ontvangen, dat ik in casu mijne plicht gedaan hebb', en dientengevolge in mijne gekrenkte eer moge hersteld worden.

Dusdanig in mijne te vervullen moeilijke ambtsbetrekkingen gerugsteund, zal ik mij steeds blijven bevljtigen met dien ijver en naauwgezetheid dezelve waar te nemen als ik mij vleije in mijne nu ruim twintigjarige functiën dezelve te hebben aan den dag gelegd.

Met verschuldigde eerbied en betuiging mijner waare hoogachting, heeft de eer zich te rekenen¹¹⁾, HoogEdGestr. Heer!

Uwer HoogEdGestr. ootmoedige dienaar
de Burgemeester van Hilversum,

B. ANDRIESSEN.

¹⁰⁾ Relateeren = vermelden.

¹¹⁾ Bij missive van 10 Dec. 1836 no. 1 geheim, verzocht de Minister den Procureur Generaal, deze hem „hoogst belangrijk” voorkomende zaak nader te onderzoeken.

151. *Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 19 Dec. 1836.*

Justitie.

21 Maart 1837 no. 3 geheim.

*Den HoogEdelGestrengen Heere Prokureur
Generaal bij het Hoog Gerechtshof in 's Graven-
hage.*

no. 509

Amsterdam, den 19. December 1836.

Het heeft UHedGestr. behaagd bij marginale apostille van den 12. dezer maand in mijne handen te stellen ten fine van schriftelijk berigt en consideratiën de requeste aan Z.E. den Heere Minister van Justitie gepresenteerd door den Heer Burgemeester van Hilversum, daarbij zich beklagende, dat hij als getuige in de zaak van *H. J. Budding c.s.* op den 22. en 23. Nov. jl. comparende voor de Correctionele Regtbank alhier, eene hoogst onvoegzame behandeling bij het afleggen zijner verklaringen heeft moeten onder vinden.

Hieraan zullende voldoen, moet ik aanvangen met UHedGestr. te doen opmerken, dat ik mij in de onmogelijkheid bevind zoodanig berigt van het gebeurde te geven als het belang der zaak vordert, aangezien ik bij die terechtzitting niet tegenwoordig ben geweest en dus moet afgaan op de globale berigten van mijne substituten den Heer *Mr J. de Bosch Kemper*¹²⁾, welke gedeeltelijk die terechtzitting heeft bijgewoond, en den Heer *Van Maanen*, welke daarbij de functiën van het openbaar ministerie heeft waargenomen, en toen ik op de ontvangst van eene missive van Z. E. den Heer Gouverneur¹³⁾ om een vertrouwelijk berigt van het gebeurde, ZEdGestr. verzocht mij schriftelijk de voornaamste daadzaken op te geven, mij bijgaande missive¹⁴⁾ gezonden heeft, waaruit UHedGestr. zal ontdekken, hoe bezwaard ZEdGestr. zich vindt om schriftelijk een behoorlijk verslag van het gebeurde te geven, zoodat ik mij moet bepalen tot datgeene, wat ik in het algemeen van ZEGestr. mondeling heb vernomen.

De partijdige en onbetamelijke behandeling, den Heer Burgemeester aangedaan door den Heer *Mr J. Brand van Cabauw* als fungerend President — en dus niet door de Regtbank, gelijk men uit het request zoude kunnen opmaken —, schijnt mij toe voornamelijk gelegen te zijn geweest in de scherpe toon en onbescheidene wijze, waarop dien ambtenaar door ZWEdGestr. werdt toegeproken, waarbij het ieder in het oog moest vallen, hoezeer

¹²⁾ Jhr. J. de Bosch Kemper (1808—1876); 1830 advocaat te Den Haag; 1834 substituut-officier te Amsterdam; 1841 advocaat-generaal bij het Prov. Gerechtshof aldaar; 1852 hoogleeraar aan het Athenaeum te Amsterdam; lid van den Raad, van de Prov. Staten, van Gedep. Staten en van de Tweede Kamer.

¹³⁾ De Gouverneur van Noordholland had evenals de Minister van Justitie een adres van den Burgemeester van Hilversum ontvangen.

¹⁴⁾ Missive van 7 Dec. 1836, in het dossier aanwezig.

ZEdGestr. vooringenomen was tegen voormelden ambtenaar en zijn gedrag bij het gebeurde hooglijk afkeurde, en zulks in tegenwoordigheid der beklaagden en getuigen, meest allen ingezetenen zijner gemeente, hetgeen ZEdAchtb. noodwendig in minachting moest brengen bij zijne gemeente. Reeds dadelijk na het afleggen van den eed door den Burgemeester en zijn antwoord op de gewone vraag, dat de beklaagden in geene dienstbetrekking tot hem stonden, werd hem onbescheiden toegevoegd door den Heer President: „is dan de dienaar van justitie *Moll* niet in uw dienst?“, waarop de Burgemeester zeide, hieraan zoo spoedig niet te hebben gedacht, en daarop tot antwoord bekwam: als men hier als getuige komt, moet men daaraan denken. Meer dan eens moet dien ambtenaar zijn aangemaand door ZEdGestr., wel te bedenken, dat hij een eed gedaan had en zich moest wachten voor valsche verklaringen. Herhaalde reizen moet ook ZEdGestr. den Heer Burgemeester eene confrontatie met de beklaagden hebben doen ondergaan, wanneer ZEdGestr. niet onduidelijk moet hebben laten blijken, dat hij meer geloof hechte aan de ontkenenis van de beklaagden dan aan de verklaring onder eede van eenen openbaren ambtenaar, hetgeen ten gevolge heeft gehad, dat mijnen Substituut om dit te doen eindigen acte heeft gevraagd van de herhaalde stellige verklaring van den Heer Burgemeester, dat *Reymerink* hem den slag had toegebracht, zoodat hij het drie weken daarna nog gevoeld had, gelijk blijkt uit het procesverbaal der terechtzitting, — waartegen de Heer Burgemeester zich zeer bescheiden moet hebben gedragen.

Het is mij hoogst aangenaam hierbij te mogen voegen, dat de beide regters, de Heeren *Mrs A. Backer* en *J. J. P. van Herzele*, dit gedrag van den Heer President strengelijk hebben afgekeurd en hem dit, in de raadkamer¹⁵⁾ gekomen zijnde, zeer ernstig hebben voorgehouden, ZEdGestr. persoonlijk verantwoordelijk stellende voor alle de gevolgen van dien, met aanmaning zich den volgende dag niet zoo partijdig en ongepast jegens den Burgemeester te gedragen, hetgeen ZEdGestr. ook den volgende morgen voor het openen der terechtzitting door mijnen Substituut verzocht is, wordende hij daarin ondersteund door de voornoemde Heeren Regters, zoodat dan ook de tweede dag die behandeling meer gematigd, echter nog altijd onbescheiden is geweest.

Ik moet echter ten deze opmerken, dat deze partijdigheid van den Heer fungerende President jegens den Heer Burgemeester zijnen oorsprong heeft in vroegere indrukken, welke hij omtrent deze zaak en dien ambtenaar ontvangen had. De denkwijze van sommige leden mijner Regtbank over de bijeenkomsten der Afgescheidenen is uit de onderscheidene vonnissen genoeg bekend. De verhoren, welke de Heer Burgemeester als getuige bij de instructie der zaak ondergaan (heeft) dragen duidelijk blijken, dat ook de Heer Regter van Instructie¹⁶⁾ niet geheel onpartijdig jegens dien ambtenaar was, gelijk mede het vonnis van de Kamer van den Raad het bewijs oplevert, hoe men over deze zaak en dien ambtenaar dacht, aangezien ZEdAchtb. bij dat vonnis als beklaagde

¹⁵⁾ Raadkamer of kamer van den raad (blz. 257) = niet-openbare vergadering van de rechtbank, na de instructie en vóór de openbare terechtzitting.

¹⁶⁾ P. Wolterbeek; vgl. Deel I, blz. 75.

in het proces gebragt werd en de afgescheidenen *Karsemeyer* en *Reymerink* buiten vervolg werden gesteld, zoodat dit vonnis door het Hoog Gerechtshof heeft moeten gecorrigeerd worden. Dit alles moest natuurlijk een sterken invloed hebben op iemand als den Heer *Mr Brand van Cabauw*, die bij veel goedhartigheid zeer ligt in drift ontstoken wordende, alsdan door den eersten indruk, welke hij van eene zaak ontvangt, geheel wordt medegesleept zonder daarover bedaard na te denken.

Waarom ik de vrijheid neem UHedGestr. in consideratie te geven,

Of niet de bekende ongunstige denkwijze van sommige leden mijner Regtbank over deze zaak, gevoegd bij de niet geheel onpartijdige instructie en het vonnis van de Kamer van den Raad eenigzints tot verschoning van den Heer *Mr Brand van Cabauw* kan strekken, hoe onverantwoordelijk overigens die handelwijze van ZEdGestr. als regterlijk ambtenaar jegens den Heer Burgemeester van Hilversum geweest is ¹⁷⁾.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,
ZWEERTS.

¹⁷⁾ Na nog uitvoerige verslagen van de substituten Van Maanen en De Bosch Kemper, welke de voorstelling van zaken in bovenstaande missive bevestigden, ontvangen te hebben, adviseerde de Procureur Generaal tot een mondelinge berisping van *Mr Brand van Cabauw* door den Minister. Deze zag den rechter liever aanstonds door den Koning geschorst, maar na het advies van den Raad van State ingewonnen te hebben, machtigde de Koning hem tot den door den Procureur Generaal voorgestelde berisping, welke vervolgens op 25 Maart 1837 werd toegediend. De mede overwogen verwijdering van *Mr Brand van Cabauw* uit de 4e Kamer der Rechtbank — die de zaken der Afgescheidenen behandelde — kon achterwege blijven, daar hij tengevolge van het gewone roulement spoedig daarop naar de 3e Kamer voor civiele zaken werd overgeplaatst. De Burgemeester van Hilversum ontving vervolgens van den Minister van Justitie de kennisgeving, dat zijn klacht gegrond bevonden was en dat in dezen de disciplinaire maatregelen genomen waren, welke toegepast konden worden. Alle desbetreffende stukken bevinden zich in de dossiers van Justitie van 21 Maart 1837 no. 3 geheim, 5 Mei 1837 no. 1 geheim en 17 Mei 1837 no. 8 geheim.

152—166

Terwijl men van de zijde der Afgescheidenen blijft aandringen op volledige godsdienstvrijheid als ware Gereformeerden, ziet de Regeering zich voor het probleem geplaatst, bij zeer uiteenlopende inzichten haar houding in dezen nader te bepalen.

De vrees van de Ministers van Justitie en van Eeredienst, dat hun rigoureuze voorstellen bij den Raad van State vooral na de Amsterdamsche vrijspraken op ernstig verzet zouden stuiten, wordt bewaarheid. Ofschoon het verzoekschrift der Afgescheidenen niet vatbaar wordt geacht voor een gunstige beschikking, dringt de Raad van State er in zijn grootst mogelijke meerderheid bij den Koning op aan, om door een geheime aanschrijving de vervolgingen te doen staken.

Zelfs een man als Ds H. H. Donker Curtius acht op practische gronden verderen tegenstand ongewenscht, indien slechts de rust der Hervormde Kerk voldoende gewaarborgd wordt.

De Ministers moeten tegen wil en dank wel retireeren, en zien voor het oogenblik van hun plan tot verscherpt optreden af. Met het lid van den Raad van State Copes van Hasselt keeren zij zich echter met groote beslistheid tegen het voorstel om de vervolgingen geheel te doen staken. Zelfs spelen zij het motief der partijdigheid daartegen uit met te wijzen op een soortgelijke vervolging van de Roomsche-Katholieke Stevenisten in de Zuidelijke Nederlanden in den jare 1817.

Niettemin achten zij het met het oog op de publieke opinie gewenscht om bij de

afwijzing van het adres der Afgescheidenen, waarvoor zij de motieven aan het voorstel van den Raad van State ontleenen, tevens nader te bepalen, op grond van welke voorwaarden de Afgescheidenen als nieuw genootschap toelating zouden kunnen verkrijgen.

Een en ander moet vervolgens dienen als grondslag voor het eerste gedeelte van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836.

152. *Adres van Ds G. van der Tuuk te Berlikum
aan den Koning, 15 Febr. 1836.*

Herv. Eered.

16 April 1836 no. 1.

*Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden,
Groothertog van Luxemburg, Prins van Oranje en Nassau enz. enz. enz.*

Sire!

Gedreven door opregte zucht om, zooveel hem mogelijk is, hier nog nuttig te wezen, waagt het de ondergeteekende, de aandacht van Uwe Majesteit te verlangen op de volgende overwegingen, of het mogte zijn, dat zulks eenigen invloed konde hebben op de raadplegingen, welke thans misschien in den Raad van Uwe Majesteit zullen plaats hebben betrekkelijk de woelingen, welke thans in het kerkgenootschap der Hervormden plaatsgrijpen, wetende, dat door Uwe Majesteit in deze zaak veel belang wordt gesteld.

Sedert ruim veertig jaren als predikant in vier onderscheidene gemeenten en sedert bijna dertig jaren in onderscheidene posten van kerkelijk bestuur werkzaam geweest zijnde¹⁾, had de ondergeteekende gelegenheid om bekend te worden met de denkwijze en den geest dier menschen, van welke die thans plaatsgrijpende woelingen uitgaan of bij welke dezelve vooral ingang vinden.

Daar nu misschien bij den Raad van Uwe Majesteit in ernstige overweging zal komen, of aan hen die zich van de thans bestaande Hervormde Kerk willen afscheiden, vrijheid kan worden toegestaan om een afzonderlijk kerkgenootschap op te rigten, zoo zouden misschien de volgende overwegingen, welke de ondergeteekende zonder de minste aanmatiging de vrijheid neemt voor Uwe Majesteit open te leggen, daarbij eenigzins in aanmerking kunnen komen.

Gemoedelijke menschen, bij welke de godsdienst meer zake is des harten dan van een opgeklaard verstand, waren er ten allen tijde en bij alle godsdienstige genootschappen, en de geschiedenis leert, dat deze menschen het lig(t)st worden medegesleept door zulken, die zich voordoen als wierden zij door eenen bijzonderen

¹⁾ Zie de biogr. aantekening in voce G. van der Tuuk, hierboven blz. 87. Hij was in 1807 scriba van de part. synode te Franeker en sedert 1820 secretaris van het Prov. Kerkbestuur van Friesland en meermalen vice-president van de Algemeene Synode.

ijver voor regtzinnigheid en gemoedelijke vroomheid beziel en gedreven.

Met zoodanige, meestal eenvoudige en daaronder waarlijk vrome, doch ligt ontvlambare menschen door een vijftigjarig verkeer in onderscheidene oorden bekend geworden zijnde, meent de ondergeteekende als zeker te mogen aannemen, dat, indien zich in vroegere tijden, gelijk thans, daartoe geschikte drijvers hadden opgedaan, ook toen reeds gelijksoortige verschijnselen zouden ontstaan zijn als tegenwoordig in de Hervormde Kerke plaatsgrijpen.

Of en in hoeverre die woelingen in verband zouden kunnen staan met die, welke onlangs gemengd met het staatkundige in onze Zuidelijke provinciën plaatsgrepen en zich vandaar, bij zeker kerkgenootschap althans, ook tot onze Noordelijke gewesten uitstrekten²⁾, — of ook het Jesuitisme hierin, gelijk elders, ongezien, invloed zoude kunnen oefenen, zal de ondergeteekende niet wagen te beslissen. Doch opmerkenswaardig schijnt het hem, dat deze woelingen van zekeren welbekenden, ook in het staatkundige zeer paradoxen dichter³⁾ uitgegaan, eerst en vooral door aankomelingen uit de Joden⁴⁾, de Hersteld Lutherschen⁵⁾ of ook zelfs van de Doopsgezinden⁶⁾ zijn angeblazen.

Opmerkelijk schijnt het voorts, dat alleen eenige jonge mannen, die naauwelijks of zelfs nog niet als leeraars bij de Hervormden waren opgetreden, zich aan het hoofd dezer woelingen stellen, en zoo wonderbaarlijk ijveren om dezelve wijd en verre uit te breiden; zelfs zoo, dat zij zich niet ontzien, bij gedurige herhaling, ook in het burgerlijke de goede orde te verstoren.

Doch het zal wel de hoofdvraag blijven, of het voor het welzijn van den Staat raadzaam zal wezen om op deze wijze een nieuw kerkgenootschap te laten opkomen en van gouvernementsswege erkennen, dan of daarvan nadeel voor het algemeen welzijn met grond te vreezen zij? En dit laatste meent de ondergeteekende bevestigend te moeten beantwoorden. Hij vertrouwt dat Uwe Majesteit, den goeden wil en de onbaatzuchtige bedoeling in aanmerking nemende, hem zulks wel zal willen veroorloven.

De hoofddreden waarom deze menschen zich van de bestaande Nederlandsche Hervormde Kerk willen afscheiden en waarom zij een afzonderlijk kerkgenootschap willen oprigten, is — volgens hunne vrij eenparige verklaringen — hunne ontevredenheid over de bestaande kerkenorde en het bestuur der Nederlandsche Hervormde Kerk, zooals hetzelfde in 1816 is georganiseerd. Algemeen geven zij te kennen, dat zij, vereenigd blijvende met alle ware Gereformeerden, zich willen afscheiden van het bestuur der Hervormde Kerk en van allen, die zich daaraan onderwerpen.

Daar nu de thans bestaande vorm van dat kerkbestuur is uit-

²⁾ De schrijver denkt hierbij aan de twee petitiebewegingen (1828—1829), waaraan ook de Roomsche-Katholieken in het Noorden meededen; vgl. Witlox, *De Katholieke Staatspartij*, I, vijfde en zesde hoofdstuk.

³⁾ W. Bilderdijk.

⁴⁾ I. da Costa en A. Capadose.

⁵⁾ H. F. Kohlbrugge.

⁶⁾ J. ter Borg, W. de Clercq en W. Messchert. J. ter Borg (1782—1847); 1810 proponent, daarna Doopsgezind predikant te Dantumawoude, 1820 te Amsterdam; hij legde in 1828 zijn bediening neer, en woonde sedert 1831 teruggetrokken te Nigtevecht.

gegaan van en gebouwd op het Algemeen Reglement, hetwelke, door eene consulerende commissie ontworpen, door Uwe Majesteit bij Besluit van den 7. January 1816 no. 1 is vastgesteld, terwijl alle verdere kerkelijke reglementen en verordeningen onder het oog en met de bekrachtiging van Uwe Majesteit zijn tot stand gebragt, — zoo schijnt hieruit klaar te blijken, dat de genoemde afscheidingsgezinden voornamelijk, zoo niet alleen, ontevreden zijn wegens den invloed, welke vanwege Uwe Majesteit is uitgeoefend op de organisatie van het bestaande kerkbestuur. Het schijnt wel, dat zij het *jus Principis circa sacra* ⁷⁾ regtstreeks willen verwerpen en dat zij alles wat hieromtrent is aangevoerd en ontwikkeld in de missive van den tijdelijken Commissaris Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk, in naam van Uwe Majesteit geschreven aan de Klasse van Amsterdam den 28. Maart 1816 no. 1 ⁸⁾, geheel niet kennen of opzettelijk verwerpen. En zoo zoude dan, reeds om deze reden, de oprigting van zoodanig nieuw Gereformeerd kerkgenootschap een zeer bedenkelijk verschijnsel wezen voor het Hooge staatsbestuur.

Voorts is het duidelijk, dat de ontevreden over het Hervormde kerkbestuur zich niet bezwaren noch bezwaard kunnen achten wegens eenig punt der leere of der liturgie, bij de Nederlandsche Hervormde of Gereformeerde Kerk van vroegere tijden aangenomen en in gebruik, daar hieromtrent sedert 1816 geenerlei nieuwe bepalingen of veranderingen door het Kerkbestuur zijn ingevoerd of daargesteld en daar niemand is verhinderd of belemmerd geworden, om in den Godsdienst, naar licht en geweten, de waarheid te belijden. Er bestaat toch zelfs geen schijn van reden om te vermoeden, dat bij de bestaande inrigting van het kerkbestuur iemand, tot de Hervormde Kerk behoorende, in zijne geloofs- of gewetensvrijheid zoude kunnen gehinderd worden, indien hij, bij de vanouds aangenomene leer volhardende, zich behoorlijk onderwerpt aan de wettig bestaande kerkelijke verordeningen. En alzoo zijn de redenen, welke bijgebragt worden om op de bedoelde scheiding aan te dringen, geheel ongegrond.

Doch de ondergeteekende meent ook duidelijk te zien, dat het voor het algemeen welzijn in ons vaderland *zeer nadeelig* zoude werken, indien in dit geval de oprigting van een nieuw godsdienstig genootschap van gouvernementenwege wierd toegestaan.

Het sectenwezen, in Noordamerika zich vertoonende, is zeker niet van dien aard, dat men iets diergelijks in ons vaderland zoude kunnen wenschen of willen bevorderen. Maar wie met den geest en de denkwijze dergenen, die thans eene afscheiding verlangen, voldoende bekend is, zal met genoegzame zekerheid vooruit kunnen zien, dat deze menschen, zoo zij al bij den thans ontvlamden ijver en onder den invloed van daarvoor berekende aanvoorders eenige vereenigingspunten vinden en eenige statuten voor het aankomend kerkgenootschap met genoegzame eenstemmigheid konden daarnstellen, zich echter weldra in onderscheidene secten of aanhangen zouden verdeelen, gelijk men vroeger in ons vaderland aan de

⁷⁾ Het recht van den Vorst in zake de uitwendige aangelegenheden der kerk.

⁸⁾ Zie G. van der Tuuk, *Handboek voor Herv. predikanten en kerkenraadsleden*, 2de stuk, 1823, blz. 142—154.

Doopsgezinden gezien heeft en aan de zoogenaamde Independenten in Engeland en in de Vereenigde Staten genoegzaam kan opmerken. Waar zoude het heen, en wanneer zouden diergelijke afscheidingen ophouden, indien ons Staatsbestuur op zoodanige geheel onvoldoende gronden de oprigting van nieuwe kerkgenootschappen wilde begunstigen of ook maar toelaten?

De geest, welke de aanvoerders dezer afscheiders bezielt, en de wijze op welke zij te werk gaan om hunne bedoelingen door te drijven, schijnen ook voldoende gronden op te leveren om te voorzien, dat uit dit werk, indien hetzelfde voortgang mogte hebben, zeer nadeelige gevolgen voor de rust en het welzijn der maatschappij zullen voortvloeyen. Gelijk er toch thans reeds hier en daar uit deze woelingen aanmerkelijke onordeningen zijn ontstaan en nog dagelijks geboren worden, zoo laat het zich aanzien, dat bij de opgewondenheid dezer lieden en onder het voorwendsel van de bij hen zoo geliefde spreuk: „men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen”, onder zekere omstandigheden alligt gevaarlijk oproer zal kunnen geboren worden.

Mogt men in ons vaderland nu reeds langen tijd en vooral sinds de komst van Uwe Majesteit tot den throno zich verheugen wegens de steeds toenemende, echt Christelijke verdraagzaamheid tusschen de belijders der onderscheidene hier bestaande kerkgenootschappen, en is zulks zoo wenschelijk voor het heil van volk en staat, zoo is er grond om te verwachten, dat door de oprigting van het bedoelde kerkgenootschap die broederlijke vrede jammerlijk verstoord zal worden. Deze menschen toch houden zich geheel niet tevreden met in stilte God volgens hun geweten te dienen, maar zij veroordeelen driest, verdoemen openlijk en bedreigen met Gods wrake allen, die zich niet met hen willen vereenigen, zonder zelfs de wettige overheid te sparen; terwijl hunne zendelingen onophoudelijk rondtrekken, om overal en door allerlei middelen onrust in de kerkelijke gemeenten te verwekken en zich aanhangers aan te werven.

Zeer verschillende zijn wel deze menschen in gevoelens en meeningen, maar die gevoelens hebben toch doorgaans eene strekking, welke regtstreeks gekant is tegen alles, wat de voortgaande beschaving en het welzijn der maatschappij kan bevorderen. Niet slechts de Maatschappij tot nut van 't algemeen, de koepok-inenting enz., maar vooral ook het verbeterde schoolwezen zijn doornen in hun oog, en zoo het hun gelukken mogt als kerkgenootschap gevestigd te worden, zoo zullen zij gewis niet nalaten, zooveel zij kunnen en durven hunne afkeer van deze en dergelijke algemeen nuttige instellingen ook door feitelijken tegenstand te openbaren.

Hierbij komt nog, dat bij deze menschen algemeen eene fixe idé⁹⁾ (heerscht), uit eene verkeerde toepassing van uitspraken des Ouden Testaments ontleend, welke op het Israelitische volk onder de onmiddelijk(e) Godsregering betrekking hadden, dat namelijk rampen en onheilen, welke land of volk treffen, als onmiddelijke strafoordeelen Gods, als bewijzen van Gods toorn over het volk en wel vooral over de regeerders moeten aangezien wor-

⁹⁾ Idée fixe = dwaalbegrip dat iemand volkomen beheerscht.

den. Zeker zullen zij niet ophouden, bij elke ramp of plage, welke volk of vaderland mogte overkomen, zulks openlijk daaraan toe te schrijven, dat de oude, zuiver Gereformeerde leer niet genoeg wordt beschermd of gehandhaafd.

Ziedaar Sire! wat de ondergeteekende gemeend heeft nederig onder het oog van Uwe Majesteit te moeten brengen, of hij ook hierdoor misschien eenigzins nuttig mogte wezen voor kerk en vaderland. Zich bewust, dat geene hooggevoelendheid noch onverdraagzaamheid omtrent andersdenkenden, maar alleen de zucht om nuttig te zijn hem hierbij gedreven heeft, en in de overtuiging, dat Uwe Majesteit ook den geringsten gaarne en met goedwilligheid zal hooren, heeft hij zich onderwonden om voor Uwe Majesteit open te leggen, wat hem op het harte lag.

Biddende om den zegen Gods over Uwe Majesteit en Hoogst-deszelfs huis en regeringe, zij het hem vergund zich te noemen ¹⁰⁾

Uwer Majesteits gehoorzaamste dienaar,

GERH. VAN DER TUUK.

Berlikum, den 15. Febr. 1836.

153. *Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning,*
4 April 1836.

Herv. Eered.

24 April 1836 no. 1.

(kopy) *Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden.*

Sire!

Ik neem de vrijheid, om met de verschuldigde eerbied Uwe Majesteit hiernevens een gedrukt exemplaar aan te bieden onzer kerkelijke Handelingen ¹¹⁾, daar ik door mijne medeopzienders verkozen ben om de algemeene correspondentie te bezorgen en ik mij daarmee tot eene volgende vergadering belast heb.

Ik kan niet nalaten, Uwe Majesteit nogmaals dringend en ootmoedig te verzoeken in het belang mijner geloofsgenooten, ja in het belang van mijn vaderland, om door het koninglijk woord spoedig een einde te maken aan die veelvuldige vervolgingen, welke niet anders als onrust na zich slepen, dewijl wezenlijk onrustige

¹⁰⁾ De Minister van Eeredienst acht in zijn rapport van 16 April 1836 no. 1 dit adres „alleszins opmerkenswaardig”. Indien de Afgescheidenen toelating verzocht hadden als een *nieuw* kerkgenootschap, zou het door Van der Tuuk daartegen aangevoerde mede in overweging genomen kunnen worden. Hij stelt voor, het adres in handen te stellen van den Raad van State „om aan dit staatscollege te dienen tot inlichting.”

¹¹⁾ *Handelingen van de opzieners in de gemeente Jesu Christi, vergaderd te Amsterdam, den 2den Maart en volgende dagen A° 1836.*

menschen daarin voedsel zoeken tot verwarring en het zaaïen van twist en wrok. Wij hebben lang en rond genoeg betuigd, dat wij niet anders verlangen als vrijheid om onze godsdienst in 't openbaar uit te oefenen, zonder iemands bezwaar. Ondertusschen worden ons allerlei hatelijke bedoelingen toegedicht, en van harte wensch ik, dat de uitkomst niet te laat mag leeren, dat wij onschuldig zijn en het welzijn van Nederland en Oranje bedoeld en gewenscht hebben, en dat de oorzaak der onrust en verwarring bij anderen ligt, welke zich nu nog bij Uwe Majesteit in eenen schoonen schijn weten voor te doen en ons beschuldigen van tegenwerking van het Gouvernement.

Sire! de getrouwste onderdanen waren nooit vlijers, maar menschen die de waarheid zeiden, en de ondervinding heeft het helaas! ook in ons vaderland geleerd bij het oproer en den afval van België, dat zij die met koninklijke gunsten overladen zijn, zeer goed die weldaden kunnen vergeten, wanneer de in het harte liggende, met Gods Woord strijdende vrijheidszucht maar gelegenheid krijgt om zich straffeloos te openbaren. Eene reeks van twee eeuwen strekt in Nederland ten bewijze, dat zij die onze godsdienstige gezindheid aankleven, beminnaars en verdedigers zijn van Oranje. Hebben niet verscheidene oudgereformeerde predikanten liever verbanning uit hunne woonplaatsen ondergaan, als Oranje afzweren? Over het algemeen wordt diezelfde gehechtheid aan Oranje nog gezien onder mijne geloofsgenoten, maar des te smartelijker valt het ons ook, om nu allerwege vervolgd te worden uit naam des Konings. Wij wenschen te bukken onder de hand des Allerhoogsten, die zwaar op ons is, maar wij weten ook, dat de rechte hand des Heeren alles zal veranderen, en het zal ons blijdschap zijn, wanneer die verandering door 's Heeren hand ons door middel van Uwe Majesteit toekomt.

Sire! kunnen wij minder vragen als om niet vervolgd te worden? Is het in de oogen onzer tegenstanders zoo zeker, dat onze zaak niet uit God is, dan zou immers juist die vrijheid een middel tot onzen val zijn; want daar wij voor een groot gedeelte uit minvermogene(n) bestaan, zou het ons onmogelijk zijn om ons staande te houden, indien wij ongelijk hadden in onze bewering.

De raad van Gamaliël in den Joodschen Raad, toen er daar be-raadslaagd werdt over de vervolging van Christus' discipelen, komt in onze dagen zeker te pas voor een ieder die in twijfel staat, wat voor een zaak het is die wij voorstaan: „En nu zeg ik ulieden, houdt af van deze menschen en laat ze gaan; want indien deze raad of dit werk uit menschen is, zoo zal het gebroken worden; maar indien het uit God is, zoo kunt gij dat niet breken; opdat gij niet misschien gevonden wordt ook tegen God te strijden,” Hand. 5 v. 38, 39.

Sire! terwijl allerhande gemakkelijkheden van spel, zang en dans ook in de residentie van Uwe Majesteit de overhand nemen, wordt dat gedeelte Uwer Majesteits onderdaanen, hetwelk aan de aloude godsdienst getrouw wenscht te zijn, allerwege verhinderd om tezamen te komen ter uitoefening van hunne godsdienst. Zijn onze godsdienstoefeningen daarom dan gevaarlijk voor den Staat, omdat daarin openlijk geleerd wordt uit Gods Woord, dat het grootste geluk voor den mensch bestaat in het verlaten en vlieden van de

zonden en de begeerlijkheden dezer wereld en in het dienen van God den Almachtigen?

De Heere onze God neige het harte Uwer Majesteit ter onzer bescherming. In die hoop, bij de toewensching van Gods dierbaren zegen voor Uwer Majesteits persoon en huis blijve ik ¹²⁾

Uwer Majesteits getrouwen en gehoorzamen onderdaan,

(get.) H. P. SCHOLTE,

bedienaar des Goddelijken Woords.

Amsterdam, 4 April 1836.

*154. Rapport van den Raad van State aan den Koning,
7 Mei 1836.*

Herv. Eered.

24 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Aan den Koning.

la. B 4 *geheim*.

's Gravenhage, den 7. Mei 1836.

Het behaagde Uwe Majesteit bij appointement van den 16. April ll. no. 76 aan den Raad van State ten fine van consideratiën en advies te doen verzenden een rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie van de Hervormde Kerk, en van den Minister van Justitie van den 14. en 15. bevorens no. 1 *geheim* en no. 1 op een adres van A. *Brummelkamp* c.s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën onzes vaderlands, moettende dienen als gevolg van het antwoord, overeenkomstig Uwer Majesteits beschikking van den 10. December 1835 no. 71 gegeven op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde Kerk af te scheiden, en dienvolgens autorisatie en bescherming van hunne eeredienst verzoekende.

Bij voorschreven rapport hebben de beide gemelde Ministers reeds in den aanhef teregt aangemerkt, dat de behandeling der door de adressanten opgeworpene geschilpunten buiten den werkring en bevoegdheid der Hooge Regering ligt en dat het derhalven onnoodig en min voegzaam zoude zijn, zich daarmede in te laten, of ook met eene opneming en wederlegging van de gevolgtrekkingen, door hen afgeleid uit verschillende geschriften: dit alles behoort tot het gebied der kerkelijke overheid.

De genoemde hooge staatsambtenaren bepalen zich dus tot eene vergelijking van den inhoud der dispositie, door den eerstgenoemden hunner overeenkomstig Uwer Majesteits last den 11. December

¹²⁾ Het stuk werd ter zijde gelegd, nadat het als „een nieuw bewijs van de verregaande stoutheid der hoofden dezer sectarissen” en om zijn hoogen toon door den Minister van Eeredienst is gediskwalificeerd [Herv. Eered. 23 April 1836 no. 1].

1835 no. 15 genomen, met den inhoud van het onderwerpelijk adres, en van meening zijnde, dat bij hetzelfde aan voorschreven dispositie niet is voldaan, zijn zij van gevoelen, dat Uwe Majesteit bij een gemotiveerd besluit zoude verklaren, dat het aangeboden adres in geene gunstige overweging kan worden genomen, maar geheel van de hand worde gewezen.

Dan, zij meenen tevens zich daartoe niet te moeten bepalen, als oordeelende dat van zoodanige beschikking het voldoende en gewenschte gevolg niet te verwachten is, dat daardoor de woelingen der drijvers van de scheuring gestuit, en rust en orde gehandhaafd zullen worden. Deze vrees wordt afgeleid door de stoutheid, met welke de adressanten, zich aan de voorschreven dispositie niet latende gelegen liggen, zijn voortgegaan een kerkgenootschap te vormen, alom verdeeldheid en onrust te stooken, nieuwe gemeent(e)n te stichten, leeraars, ouderlingen en diakenen aan te stellen, predikantsberoepingen in forma uit te brengen en zelfs een zoogenaamd Synode te houden, welker Handelingen zij ook aan Uwe Majesteit hebben durven aanbieden en in druk uitgeven enz.

Op deze en verdere ontwikkelde gronden adviseren beide voornoemde Ministers Uwe Majesteit tot eene *stellige ontbinding* van het door de Separatisten opgerigte zoogenaamd kerkgenootschap met den aanleve van dien bij een koninklijk besluit, op dezelfde wijze als zulks bij Uwer Majesteits besluit van den 21. Augustus 1823 — Staatsblad no. 37 — heeft plaats gehad ten opzichte van de zoogenaamde *Roomsch Catholyke Maatschappij* en *Société Catholique de la Belgique*, meenende voornoemde staatsambtenaren dat zoodanige maatregel doelmatig zoude werken in verband met de bepalingen der Wet van den 6. Maart 1818 — Staatsblad no. 12 — volgens welke de niet nakoming of overtreding van koninklijke besluiten met straf van geldboeten niet alleen, maar ook van gevangenis gestraft wordt.

In dien zin hebben dan ook evengenoemde Ministers aan Uwe Majesteit een ontwerp van besluit ter bekrachtiging aangeboden.

Het is derhalven dit ontwerp van besluit, dat het hoofdontwerp der overwegingen van den Raad van State heeft moeten uitmaken, van welke het te uiten advies de slotsom zal moeten zijn.

De Raad moet beginnen met te doen opmerken, dat het standpunt, waaruit het onderwerpelijk adres moet beoordeeld worden, eenigszins verschilt met dat, waaruit de vorige verzoekschriften zijn overgezien geworden; toen scheen het alsof de verzoekers uit hoofde van teregt of te onregt vermeende bezwaren zich niet kunvende of willende onderwerpen aan het bestaande kerkbestuur, zich daarom begeerden *af te scheiden* van het *bestaande Hervormd* kerkgenootschap en de toelating tot een afzonderlijk *Hervormd* kerkgenootschap en bescherming voor hetzelfde als zoodanig verzochten. Uwe Majesteit, hoezeer die voorgenomen afscheiding betreurende en aan de verzoekers zelve de zwaarigheden daarvan voorhoudende, betoonde genegen te zijn daarin toe te stemmen, zoodra aan de voorwaarden zoude zijn voldaan, op welke die toelating konde worden verkregen. Maar bij het tegenwoordig adres beweren de adressanten, dat zij *geen nieuw kerkgenootschap* willen vormen, maar begeren zij beschouwd en erkend te worden als de *ware Gereformeerde Kerk*. De reden dezer bewering en de strek-

king welke in dezelve ligt opgesloten, is door de beide Ministers genoeg aangeduid en is uit den geheelen inhoud en vele bijzondere assertiën ¹³⁾ in het onderwerpelijke adres voorkomende, duidelijk genoeg op te maken, dan dat het noodig zoude zijn daaromtrent bij deze in meerdere bijzonderheden te treden.

Maar juist dit veranderd standpunt der zaak noodigt ¹⁴⁾ ook tot eene dubbele bedachtzaamheid van de zijde der Regering, opdat niet aan den eenen kant uit eene te groote toegevendheid aanmatigingen geboren worden, waarvan de gevolgen niet zouden te berekenen zijn, en niet aan de andere zijde het verwijt der Regering zoude kunnen ten deele vallen van getreden te zijn in een geloofs-onderzoek en daarop hare afkeuring te hebben gebouwd. De zaak is derhalven van eenen zeer tederen en kieschen aard geworden.

De daden ondertusschen, welke de adressanten in strijd met Uwer Majesteits bovengemelde beschikking zich hebben veroorloofd, kunnen niet worden geduld of stilzwijgende aangezien; vooral niet, omdat de vereeniging, die zich aldus heeft gevormd en zich als de bestaande *ware Gereformeerde Kerk* qualificeert, geleid en bestuurd wordt door gewezen leeraren, die tot het bestaande en erkende Hervormd kerkgenootschap hebben behoord, (en) door het kerkbestuur — welks wettigheid zij bij de aanvaarding hunner evangeliebediening hebben erkend en aan welker kerkelijk regtsgebied zij (bij) hunne bevestiging ten aanhooren der gemeente zich hebben onderworpen — op tegen hun ingebragte bezwaren en na in hunne verdediging te zijn gehoord, wettig zijn ontzet geworden; waaruit volgt, dat, welke ook hunne betrekking tot een nieuw *afgescheiden* kerkgenootschap in der tijd zoude mogen worden, zij nimmer als leeraren en voorgangers in de *bestaande Hervormde Kerk*, al is het ook onder de qualificatie van de *ware Gereformeerde Kerk*, kunnen worden erkend of zich als zoodanig kenschetsen, zoolang zij van de tegen hun bestaande uitspraken van ontzetting (niet) op een wettige wijze zullen zijn gereleveerd ¹⁵⁾.

Deze beschouwing kan de Raad van State aannemen en aan Uwe Majesteit aanraden, omdat dezelve zich op den bestaanden form fundeert en geenzins ingrijpt in een onderzoek naar het geloof of naar eene voorgewende regtzinnigheid of naar beschuldigingen van afwijkingen van de leer der Hervormde Kerk in predikatiën of geschriften, door de adressanten in derzelver adres zoo ruimschoots jegens andere nog dienende leeraren toegeduwdd; al 't welk tot de beoordeeling der bestaande kerkbesturen zoude behooren, indien de adressanten of anderen hadden kunnen goedvinden, hunne beschuldigingen ter plaatse waar zulks competent was in te brengen en met bewijzen te staven, gelijk hunne pligt zoude hebben medegebragt, indien zij in de zuiverheid der leer hunner Kerk zooveel belang stelden als zij bij hun adres en andere stukken voorgeven, in plaatse van op zoodanige motieven hun adres aan Uwe Majesteit te gronden, daar zij wel wisten of behoorden te weten, dat Uwe Majesteit zich met dergelijke motieven niet konde inlaten.

¹³⁾ Assertie = bewering.

¹⁴⁾ Noodigen = noodzaken, dwingen.

¹⁵⁾ Releveeren = ontslaan, ontheffen.

Uit het vorenstaande zal dan vanzelf het gevolg zijn, dat de Raad van State zich met het door de Ministers voor de zaken der Hervormde Kerk en van Justitie aangeboden ontwerp van besluit, zooals het daar ligt, niet wel kan vereenigen, maar integendeel verplicht is het bekrachtigen van hetzelfde aan Uwe Majesteit te ontraden, zoo omdat het zich volgens het rapport dier hooge staatsambtenaren grondt op het voorbeeld van het Koninklijk Besluit van 1823 omtrent de *Roomsch Catholyke Maatschappij* en de *Société Catholique de la Belgique* genomen, met welke zaak de onderwerpelijke naar 's Raads inzien geene gelijkenis aanbiedt, als omdat de voorgestelde maatregel in verband wordt gebragt (met) de Wet van 6 Maart 1818 — Staatsblad no. 12 — welker bepalingen in te roepen de Raad in dit geval *onbestaanbaar* en *niet doeltreffend* acht.

Onbestaanbaar 1° omdat de Wet van 6 Maart 1818 voormeld slechts kan *aanvullen*, wat bij de wetten niet is voorzien; maar tot hiertoe heeft men tegen de vereenigingen der adressanten en hunne medestanders uit het nog in kracht zijnde Wetboek van Strafrecht geageerd, en met dien uitslag, dat in verreweg de meeste gevallen de bepalingen van dat Wetboek door de regterlijke magt toepasselijk zijn gevonden en werkelijk toegepast; en 2° omdat men door godsdienstige bijeenkomsten ook beneden de twintig personen te verbieden, de Strafwet zoude trachten uit te breiden, eene uitbreiding, waartoe de regterlijke magt welligt niet zoude medewerken, als kunnende van oordeel zijn, dat zoodanige uitbreiding in een bij de algemeene Strafwet voorzien onderwerp buiten het bereik der Wet van 6 Maart 1818 zoude liggen, aan welk oordeel der regterlijke magt de Hooge Regering in eene zaak van zulken teederen aard als deze zich naar 's Raads inzien niet moet blootstellen.

Niet doeltreffende 1° omdat de geldboeten, bij het Wetboek van Strafrecht bedreigd — art. 291—294 — bijna dezelfde zijn als die in art. 1 der Wet van 6 Maart 1818 voorkomen, aan welke geldboeten de adressanten, blijkens de ondervinding, zich weinig bekreunen; 2° omdat, hoezeer laatstgenoemde Wet ook gevangenisstraf bedreigt, dezelve niet hooger loopt dan veertien dagen, en het wel te verwachten is, dat ook bij toepassing van dat maximum de overtreders die straf met eene zekere blijmoedigheid zullen ondergaan en zich als martelaars van hunne standvastigheid in het geloof zullen voordoen; 3° omdat men met eene boete van f 100.— en gevangenis van 14 dagen — want ook die straffen kunnen vereenigd worden opgelegd — de eindpaal der rechtsvervolging zal hebben bereikt, zonder een stap nader tot den zedelijken indruk, het doel der straf vooral in dit onderwerp, te zijn gekomen.

Het door Uwe Majesteit te nemen besluit in verband te brengen met de meergenoemde Wet van den 6. Maart 1818 zoude derhalve eene maatregel zijn, die tegelijkertijd te veel en te weinig beteekende; *te veel*, omdat de adressanten en hunne aanhangers er wel door zouden worden verbitterd en over meerdere vervolging schreeuwen; *te weinig*, omdat het doel hoogstwaarschijnlijk niet zoude worden bereikt, zelfs wanneer de regterlijke magt al geene zwaarigheid in de toepassing mogt vinden.

Maar het aangeboden ontwerp van besluit kan ook daarom des Raads bijval niet ontmoeten, omdat de daarbij voorgedragen dispositiën ¹⁶⁾ de noodige juistheid missen.

Art. 1 stelt voor, de *zoogenaamde Gereformeerde Kerk of genootschap en gemeenten door de adressanten en consorten opgericht*, met al den aanleve van dien, *met den dag van heden* — dat is, den dag van het te nemen besluit — *te ontbinden en derzelver zamenkomsten als zoodanig te verbieden*.

Eene dispositie aldus geredigeerd, levert stof op tot gewigtige aanmerkingen.

1°. De adressanten beweren en hebben dit ook reeds in regten trachten te doen gelden, dat niet zij eene nieuwe Gereformeerde Kerk hebben *opgericht*, maar dat zij eigenlijk zijn en uitmaken de ware en vanouds en bepaaldelijk bij het invoeren der Grondwet van 1815 bestaande Gereformeerde Kerk, maar dat zij zich niet kunnen vereenigen met, of onderwerpen aan het na dien tijd ingevoerd kerkbestuur; zij zullen zich derhalven de ontbinding van een door hun opgerigte kerk niet aantrekken, en blijven beweren, dat zoodanige ontbinding op hen niet toepasselijk is; en welke zouden de gevolgen zijn, indien eens eene regterlijke uitspraak die bewering bekroonde!

2°. De ontbinding van eene zekere, bepaalde dagteekening af, gelijk zijn zoude die van *den dag van heden* — dat is van 't nemen van besluit — zoude welligt verkeerdelijk kunnen doen onderstellen, dat tot dien tijd toe het ontbonden wordende ligchaam een geoorloofd bestaan heeft gehad, doch dat aan zoodanig bestaan om redenen daartoe dienende, een einde wierd gemaakt. Van zoodanige veronderstelling zoude bij het te nemen besluit geen schijn zelfs moeten worden gegeven, opdat niet daaruit zoude worden opgemaakt eene gevolgtrekking alsof alle regtsvervolgingen, welke tot hiertoe tegen de adressanten of sommige hunner wegens bijeenkomsten vóór den tijd der ontbinding hebben plaats gehad, onwettig en onregtvaardig waren geweest, en of de regter in de toepassing der wet op zoodanige zamenkomsten vóór de ontbinding grovelijk gedwaald, ja, zijne magt misbruikt zoude hebben.

Art. 2 stelt voor eene aanbeveling van alle openbare magten om toe te zien en te zorgen, *dat de godsdienstoefeningen der Separatisten worden geweerd*.

Dit artikel geeft niet minder stoffe tot bedenking dan het voorgaande.

1°. Hier wordt niet verwezen tot de Strafwet, welke vereenigingen van *meer dan twintig* personen verbiedt en ook dit verbod verbindt aan het *periodieke* van zulke vereenigingen. Die kenmerken mist men in het voorgestelde artikel, hetwelk dus verder zoude gaan dan de wet, en door deszelfs onbestemdheid òf zonder uitwerking zoude blijven, òf de deur openen tot daden van willekeur door ondergeschikte magten, buiten de wet en tegen Uwer Majesteits bedoeling.

2°. De bedoeling is zeker niet om alle godsdienstige bijeenkomsten of vroome gezelschappen, waar in stilte en eerbied, en zonder eenig hooger of lager gezag te schenden, hetzij een gebed

¹⁶⁾ Dispositie == bepaling, beschikking.

gedaan of eenig ander godsdienstig gesprek gehouden wordt, onder dit verbod te begrijpen of door de openbare magten te doen weeren. Het artikel spreekt daarom ook wel van godsdienstoefeningen van *Separatisten*; maar wat zijn *Separatisten*? Waar is hun kenschetsend teeken? De adressanten of anderen hebben, voor zooveel den Raad bekend is, nooit die benaming aangenomen om zich daardoor te onderscheiden; integendeel, zij beweerden te zijn de *ware Gereformeerde Kerk* en leden van dezelve; zij zouden derhalve waarschijnlijk al weder die benaming van zich afweren, en staande houden dat het verbod op hen niet konde kleven.

3°. Maar bovendien, indien men door *Separatisten* in dit besluit het oog zoude hebben op leden der Hervormde Kerk, welke zich daarvan reeds door uitdrukkelijke opzegging van hun lidmaatschap hebben afgescheiden of in 't vervolg mogten afscheiden, zoo zoude de voorgestelde bepaling te veel op de toekomst vooruitloopen. Het is toch te voorzien dat, indien de adressanten en hunne aanhangers in hunne meening volharden van zich aan het bestaande Hervormd kerkbestuur niet te kunnen onderwerpen, indien bij hun of bij meer anderen eene waarlijk gemoedelijke overtuiging — 't zij dan te regt of te onregt — mogt bestaan, dat zij met de bestaande Hervormde Kerk niet in gemeenschap kunnen blijven, vroeger of later eene afscheiding zal plaats hebben en aan de alzoo afgescheidenen eene toelating van vrije godsdienstoefening onder de behoorlijke bepalingen niet zal kunnen worden geweigerd; en moest dat eens binnen een kort tijdsbestek plaatshebben, dan voorzeker zoude eene bepaling als in dit artikel wordt voorgesteld en hetwelk een gedeelte van een in het openbaar gepromulgeerd ¹⁷⁾ besluit zoude uitmaken, de houding niet hebben, die aan de waardigheid der Regering voegt.

Artikel 3, den last inhoudende aan den Procureur Generaal en andere officieren van Justitie, tot handhaving van het besluit door strafvordering tegen de overtreders, byzonder tegen hen die *in het vervolg* de titels mogten blijven voeren of de functiën uitoefenen van leeraar, ouderling, diaken enz., heeft naar 's Raads inzien hetzelfde gebrek, dat de Raad reeds hiervoren ten opzichte van art. 1 heeft aangeduid; het zoude insgelijks aanleiding kunnen geven tot de dwalende veronderstelling, dat de bedoelde personen tot hiertoe den titel van *leeraar* enz. hebben mogen voeren en er de functiën van uitoefenen. Maar hoe zoude zulks zijn overeen te brengen met de uitspraken van de wettige kerkelijke overheid omtrent diegenen, welke zij geoordeeld heeft van het leeraarambt te moeten ontzetten? hoe overeen te brengen met het niet erkennen van *leeraren, ouderlingen, diakenen*, anders dan die daartoe op eene wettige wijze geroepen en bevestigd zijn?

En welke zullen de straffen zijn, die zoodanige personen geacht zullen kunnen worden bij het voeren van de bovengenoemde titels of het uitoefenen van die functiën te hebben beloopt? De inroeping van de Wet van 6 Maart 1818 schijnt te kennen te geven, dat bij het Strafwetboek tegen zoodanige vergrijpen niet is voorzien; maar behalven dat dit aan de beschouwing van het publiek ministerie en vervolgens aan die van den regter zoude behooren te worden

¹⁷⁾ Promulgeeren = openlijk bekend maken, afkondigen.

overgelaten, zoo zouden de bepalingen der Wet van 6 Maart 1818 ook hier — gelijk in een ander opzigt reeds is aangemerkt — weinig doeltreffend gevonden.

Alle deze redenen blijven den Raad bewegen tot ontrading niet alleen der bekrachtiging van het aangeboden ontwerp van besluit, maar in het algemeen van eenig met de sanctie der promulgatie in het Staatsblad bekleed besluit. De Raad kan toch niet zien, dat eene maatregel van algemeen bestuur ten dezen noodig is of te pas kan komen. Zijn de wetten genoegzaam, dan kunnen dezelve worden toegepast; zijn de wetten ongenoegzaam, dan kan geen besluit die ongenoegzaamheid met genoegzaam effect aanvullen, maar er zouden wettelijke maatregelen worden vereischt. Een besluit van dezen aard zoude intusschen slechts de gisting in de gemoederen, ook van zulken die zich nu nog stil houden, vermeerderen, zonder het kwaad te genezen, en vooruitloopen op toelatingen die later zouden kunnen noodzakelijk worden en dan den schijn zouden hebben van inkrimpingen van vroeger genomen openbare maatregelen en van door nood afgeperste concessiën.

De Raad van State, tot hiertoe deszelfs beschouwingen *ontken- nend* hebbende voorgedragen, gaat nu over om nog kortelijk het *stellige* gedeelte van zijne overwegingen aan Uwe Majesteit kenbaar te maken.

En dan gelooft de Raad, dat het raadzaam zal zijn, dat Uwe Majesteit zich bepale tot eene beschikking op der adressanten tegenwoordig adres, zooals hetzelfde is liggende, en dat er in die beschikking zal behooren door te stralen:

1°. eene afkeuring van der adressanten gedragingen in het eigenmagtig en strijdig met Uwer Majesteits verklaarde begeerte voortgaan met zich te constitueren tot eene godsdienstige gemeente of gemeenten en het daarstellen van een zoogenaamd synode over dezelve, in het aanstellen van leeraars, ouderlingen, diakenen, bestuurders onder welke benaming ook, zonder daartoe handopening of eenige andere toelating verkregen te hebben en in het zich toeschrijven van den titel van de *ware Gereformeerde Kerk in Nederland*, een titel welke aan de adressanten niet kan worden toegekend zonder dezelve althans ingewikkeld aan het bestaande en erkende Hervormde kerkgenootschap te ontzeggen, welk een en ander niet zoude kunnen geschieden zonder de bevoegdheid der wereldlijke overheid te buiten te treden;

2°. dat door de adressanten niet voldaan is aan de voorwaarden, op welke bij Uwer Majesteits beschikking aan hen, die zich van het bestaande Hervormd kerkgenootschap wenschen af te scheiden, het vooruitzigt van toelating als een afzonderlijk kerkgenootschap geopend is;

3°. dat Uwe Majesteit in de redenen die de adressanten aan de kerkleer ontleenen, waardoor zij tot de afscheiding van het bestaande Hervormde kerkgenootschap zijn bewogen, en in de ontwikkelde verdediging dier gronden, niet kan of mag treden, evenmin als in de beschuldigingen en aantijgingen door de adressanten tegen onderscheiden leeraren der Hervormde Kerk ingebracht, al hetwelk, tot het onderzoek naar de openlijke prediking of verklaring der geloofsleer behorende, niet van de competentie der wereldlijke overheid is;

4°. dat diegeene onder de adressanten, welke vroeger *leeraren* zijn geweest, maar van die bediening door de wettig bestaande kerkbesturen zijn ontzet, in die hoedanigheid niet kunnen worden erkend, zoolang zij van die ontzetting niet wettig zullen zijn gereleveerd of bij overgang tot een ander afgescheiden kerkgenootschap als zoodanig zullen zijn toegelaten;

5°. dat mitsdien der adressanten verzoek zooals hetzelfde ligt, voor geene inwilliging vatbaar is, maar hunne zoogenaamde Gereformeerde Kerk of genootschap en de gemeenten, door hun zonder toelating en strijdig met Uwer Majesteits vorige beschikking opgericht, als niet bestaande en — voor zooveel desnoods — als ontbonden worden beschouwd en derzelver zamenkomsten als zoodanig verboden;

6°. dat bij Uwer Majesteits vorige beschikking niet is verstaan of heeft kunnen verstaan worden het vorderen van eene openlegging of verdediging hunner godsdienstige gevoelens of leerstukken, maar alleen een waarborg, dat door zoodanig afzonderlijk op te rigten kerkgenootschap of gemeenten de rust en de goede orde in den Staat niet kunnen worden gestoord of schennis aan de goede zeden toegebracht of inbreuk gemaakt op de regten, eigendommen of inkomsten der bestaande Hervormde Kerk dezès lands, uit welken hoofde zoodanig afgescheiden genootschap zich ook zal moeten onthouden van den titel van de *ware of oude Gereformeerde Kerk*, daar zoodanige aanmatiging alle toelating en bescherming ondoenlijk zoude maken.

Ten einde deze denkbeelden meer aanschouwelijk voor te stellen heeft de Raad gemeend best te doen met dezelve te vervatten in den form eener beschikking, waarvan de Raad de vrijheid neemt, een ontwerp hierbij te voegen en aan Uwer Majesteits goedkeuring te onderwerpen ¹⁸⁾.

Hiermede zoude de Raad meenen deszelfs taak afgehandeld te hebben, indien hij niet gemeend had tevens in overweging te moeten nemen de vraag, of er al dan niet zoude behooren te worden voortgegaan met het vervolgen in regten van de adressanten ter zake der ook na Uwer Majesteits beschikking van 10 December 1835 gedurig voortgezette, hetzij meer openlijke, hetzij meer bedekte periodieke vereenigingen van meer dan twintig personen. Indien de Raad alleen had te raadplegen het billijk gevoel van verontwaardiging over het handelen strijdig met de wet en met Uwer Majesteits bevelen en over het miskennen van het openbaar gezag, dan zoude hij geen oogenblik aarzelen in het gevoelen om die regtsvervolgingen te laten voortgaan. Maar wanneer hij daartegenover stelt het weinig of liever geen effect, dat die regtsvervolgingen en daarop gevallen condemnatiën op de overtreders zelve hebben teweeggebracht, het gemis van allen zedelijken indruk daardoor, ook bij anderen, veroorzaakt, en eindelijk de strijdige regterlijke beslissingen, die daaromtrent nu bestaan sedert de onlangs te Amsterdam in het hoogste ressort gewezen uitspraak en de onrust en gisting welke daardoor in de gemoederen wordt gekweekt, —

¹⁸⁾ Deze ontwerp-beschikking is — behoudens een enkele uitlating, zie hierna noot 56 en 57 — woordelijk overgenomen in het ontwerp-besluit van de Ministers van Eeredienst en Justitie: hierna no. 165.

dan acht de Raad zich verplicht, met inhaesie ¹⁹⁾ van het daaromtrent bij zijn vroeger advies van den 6. November 1835 la. N 3 aan Uwe Majesteit voorgedragene, ook nu te kennen te geven, dat het hem voorkomt, dat de reden van Staat gebiedend aanraadt die vervolgingen te doen staken en te dien einde eene geheime aanschrijving aan den Procureur Generaal en verdere officieren van Justitie te laten doen. Dit zal naar 's Raads inzien niet aan zwakheid van de zijde der Regering kunnen worden toegeschreven, maar aan eene behoorlijke zorg voor de rust der gemoederen, en aan eene begeerte om diegene der adressanten, welke daarnaar schijnen te streven, den roem van een zoogenaamd martelaarschap te ontnemen, en aan de hoop, dat velen van der adressanten aanhang, hunne dwaze bedoelingen ziende, van hunne dwaling vanzelve zullen terugkomen, gelijk het bekend is, dat verreweg de meesten in de gemeenten van *Doeveren*, *Genderen* en *Gansoyen*, die zich vroeger als afgescheiden van het Hervormd kerkgenootschap hadden bekend gemaakt, daarvan zijn teruggekomen en met den Leeraar, die den ontzetten is opgevolgd, thans zeer wel tevreden zijn.

En alsnu ten adviese overgaande, is de Raad van State eerbiedig van oordeel, dat het Uwe Majesteit zoude kunnen behagen:

1°. op het adres van *A. Brummelkamp* c.s., aan Uwe Majesteit ingediend, in zin en substantie de beschikking te nemen, waarvan het ontwerp bij deze aan Uwe Majesteit wordt aangeboden;

2°. bij eene geheime aanschrijving door den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal en door dezen aan de officieren van Justitie te doen gelasten om, zoolang ten deze door Uwe Majesteit niet nader zal zijn voorzien, geene regtsvervolgingen in te stellen of voort te zetten tegen de adressanten en consorten ter zake van godsdienstige bijeenkomsten en handelingen, waarover in art. 291 tot en met 294 van het bestaande Wetboek van Strafrecht wordt gesproken; en insgelijks door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan alle openbare autoriteiten onder deszelfs Departement behoorende te doen aanbevelen, dat zij, bijaldien godsdienstige oefeningen buiten de erkende kerkgebouwen in byzondere woningen mogten plaats hebben, dezelve niet zullen beletten of verhinderen zoolang de openbare rust en orde daardoor niet worde gestoord;

3°. door de beide voorschreven Departementen van algemeen bestuur en door dat voor de Hervormde Kerk enz. te doen zorgen, dat alle openbare magten zich onthouden, de adressanten of die van hunnen aanhang in de door hun eigenmachtig aangenomen hoedanigheid of betrekking te erkennen of van eenige verzoeken of voorstellen van dezelve als zoodanig kennis te nemen.

De Raad meent hier nog te moeten bijvoegen dat, indien Uwe Majesteit zich met 's Raads advies niet mogt kunnen vereenigen, maar de voorkeur zoude meenen te moeten geven aan het ontwerp van besluit door de Ministers aangeboden, de Raad in dat geval en dus subordinatelijk ²⁰⁾ van gevoelen is, dat het *eerste* lid der considerans beter aldus zoude luiden:

„Overwegende dat in het adres van *A. Brummelkamp* c. s. bij

¹⁹⁾ Met inhaesie van = in innig verband met.

²⁰⁾ Subordinatelijk = eerst in tweede instantie.

herhaling wordt verklaard, dat zij geen nieuw kerkgenootschap willen vormen, zoodat hunne toelating en het autoriseren van hunne eeredienst *voor als nog* geen punt van onze deliberatie kan uitmaken" — welke woorden *voor als nog* de Raad nuttig zoude oordeelen om de adressanten het voorwendsel te benemen van te klagen over vervolging en storing van God naar hun geweten te dienen, en om hen dus de gelegenheid te laten om zich op den voet van Uwer Majesteits vorige beschikking alsnog te adresseren.

En het andere lid: „dat de adressanten begeeren beschouwd te worden als de *ware Gereformeerde Kerk*, die in 1815 regten en kerkgebouwen bezat, welke door hunne tegenstanders wederregtelijk in bezit worden gehouden, waardoor zij niet onduidelijk doen blijken enz.”

En dan zoude(n) ook in art. 2 de woorden: *en de godsdienst-oefeningen der Separatisten geweerd*, behooren te worden uitgelaten, uit hoofde der in den loop van dit advies breeder gemelde redenen; want indien de zoogenaamde Separatisten of anderen in een getal dat van twintig niet te boven gaande godsdienstoefeningen hielden of niets deden dat bij het Wetboek van Strafrecht strafbaar is verklaard, dan kan eene godsdienstige bijeenkomst op zichzelf niet worden geweerd zonder aanstoot te geven of billijke klagen over vervolging te doen ontstaan.

De Raad van State hoopt hiermede aan Uwer Majesteits verlangen om zijne consideratiën en advies te hebben voldaan, en dit zijn gevoelen aan Uwer Majesteits meer verlicht oordeel eerbiedig onderwerpende, neemt hij tevens de vrijheid het bij appointment van den 17. April ll. no. 19 ten vervolge op dat van den 16. tevoren no. 76 aan den Raad verzonden adres van *G. van der Tuuk*, predikant te *Berlicum — Vriesland* — met het daarop uitgebragt rapport van den Minister van Staat, belast met de Generale Directie der zaken van de Hervormde Kerk enz. aan Uwe Majesteit te doen toekomen, zonder dat het noodig zijn zal daarop afzonderlijk te adviseren, daar hetzelfde geene op zichzelf staande beschikking schijnt te vereischen.

Bij afwezendheid van Zijne Koninklijke Hoogheid,
(get.) VAN LAMSWEERDE.

155. *Rapport van den Staatsraad Copes van Hasselt aan den Koning, 7 Mei 1836.*

Herv. Eered.

24 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Consideratiën van den Heere Staatsraad Copes van Hasselt op het advies van den Raad van State van den 7. Mei 1836 la. B 4 geheim.

De ondergeteekende, hoezeer eerbiedigende het door zijne geachte medeleden ter buitengewone vergadering van den 7^{en} dezer uitgebragt gevoelen in betrekking tot de consideratiën en het advies van

de Ministers voor de Hervormde Eeredienst en van Justitie op het aan den Koning ingediend adres van *A. Brummelkamp*, heeft zich des echter meer in het byzonder niet kunnen vereenigen met dat gedeelte van 's Raads advies, waarbij Uwer Majesteit in overweging wordt gegeven, dat de Procureur Generaal bij het Hoog Geregtshof zoude worden gelast te zorgen, dat geene vervolgingen meer wierden ingesteld tegen de bij 's Raads advies bedoelde, aldaar met meerderen aangeduide godsdienstige bijeenkomsten.

Het is daarom, dat hij het, vooral in eene zaak van zulk eenen teederen en hoogst gewigtigen aard, waarvan de gevolgen zoo veruitziende zijn, noodig geoordeeld heeft, voor Uwe Majesteit de redenen te ontwikkelen, waarom hij vermeend heeft niet te moeten instemmen met, of toetreden tot het daar zooeven bedoeld aan Uwe Majesteit uitgebragt gevoelen, daar hij het met de waardigheid en het belang der Regering strijdig acht, dat zij zich in welk eene zaak en onder welke omstandigheden ook, in hare handelingen niet gelijk blijve en een eenmaal aangenomen stelsel niet weet te doen handhaven.

Het is eene erkende waarheid, dat er verschillende wegen zijn, tusschen welke men in moeyelijke aangelegenheden te kiezen heeft, gelijk het even waar is, dat de keuze van den verschillenden stand van zaken moet afhangen; die keuze eenmaal gevestigd, behoort niet heden in dezen, morgen wederom in eenen tegenovergestelden zin te worden gehandeld; daardoor zou de Regering de uitgestrektheid van het gevaar, hare eigene zwakheid en onbestendigheid aan den dag leggen.

En wat zou nu het gevolg zijn eener aanschrijving van den Procureur Generaal aan de ambtenaren van het publiek ministerie in eenen lijnregt tegenstrijdigen zin als vroeger gedaan werd? Immers geen ander, dan dat, nu bij meer dan eene regtbank eisch tot veroordeeling werd gedaan en door den regter veroordeeld werd, de veroordeelden en hunne aanhangeren ook nu luide en te regt over verongelijking, over eene éézijdige toedeeling van het regt, om niet te zeggen over onregtvaardigheid zouden klagen bij het verkrijgen van kennis aan dusdanige aanschrijving; want het zal wel tot de vroomen wenschen behooren, het geheim eener zoo-danige lastgeving te bewaren. Men zou van allen kant den steen op de Regering werpen, wanneer het bekend wierd, dat nu oogluikende wierd geduld, waartegen vroeger zoo sterk wierd geijverd; en daartoe behoort zij, zoo het den ondergeteekenden voorkomt, de hand niet te leenen.

Men moet alzoo, ook zulks komt hem dus voor, men moet het openbaar ministerie in deszelfs werking niet stuiten en de vervolging tegen overtreding van bestaande wettelijke bepalingen behoort zijnen gang te gaan, totdat zij die aanleiding tot vervolging geven, van het dwaalspoor terugkeerende, zich aan de wet zullen onderwerpen en gehoorzaamheid toonen aan hetgeen door Uwe Majesteit bepaald werd dat geschieden zoude.

De ondergeteekende heeft geen den minsten grond tot het doen der dikwijls bedoelde tegenstrijdige aanschrijving kunnen vinden in het op den 21. April l.l. in cas d'appel en alzoo in het hoogste ressort binnen de stad *Amsterdam* geslagen vonnis in zake tegen *Hendrik Peter Scholte* en mede aangeklaagden.

Ook dit zijn gevoelen zal hij voor Uwe Majesteit zeer beknoptelyk ontwikkelen.

Het is zoo, dat dit vonnis in een zestal arrondissementen aan de Afgescheidenen het uitzigt op straffeloosheid aanbiedt, maar die uitspraak in strijd met zoovele andere uitspraken van regtbanken en zelfs van het Hoog Geregtshof en alzoo met de gevestigde jurisprudentie, mag daarom ook gerustelijk als eene afwijking beschouwd worden.

De regter heeft daarbij naar het gevoelen van den ondergeteekenden vergeten, dat hij geenszins geroepen was over de toelating van eerediensten te oordeelen; dat deze zorg uitsluitend aan het Hooge gezag is opgedragen; dat hij zonder eenen blijkbaaren inbreuk op de regten en prerogativen ²¹⁾ van het hoogste gezag niet konde beslissen, dat de vergaderingen, waarvan er sprake was, niet gevaarlijk waren voor de openbare orde of veiligheid, *daar het Bewind zelf reeds dat vraagstuk* in eenen tegenovergestelden zin had beslist. De regter had eenvoudig te oordeelen „of eene vereeniging had plaats gehad zonder wettige autorisatie en ten getalle van meer dan twintig personen.” In stede van te oordeelen *secundum leges*, heeft hij geoordeeld *de legibus* ²²⁾ en de grensen zijner regtsmagt overschrijdende, eene verklaring van beginselen afgelegd.

Ofschoon nu deze afwijking onder de gegevene omstandigheden allezins te betreuren is, ziet de ondergeteekende daarin volstrekt geene reden voor het in uitvoering leggen der voorgedragene aanschrijving, omdat het niet te veronderstellen is, dat die afwijking voor geene verbetering langs den *gewonen* weg vatbaar zou zijn en dat de *Amsterdamsche* Regtbank, waarvan het personeel niet altijd hetzelfde blijft, ook in het vervolg op dit dwaalspoor zal volharden.

Hij beschouwt eindelijk die aanschrijving doelloos en heeft er ook daarom niet mede kunnen instemmen, omdat men niet behoeft beducht te zijn, dat een eenig officier van Justitie een proces verbaal zal vervolgen, wanneer het eenen commissaris van Politie aan genoegzaam oordeel des onderscheids mogt hebben ontbroken, om een in zijn hoofd geweldige overtreding te constateren, die niet onder het dadelijk bereik der Strafwet was vallende; want die tezamen met anderen in eene byzondere woning en met geslotene deur bidt, leest en op zijne wijze God vereert, handelt niet misdadig; het zijn de openbare, naar buiten werkende ongeoorloofde daden, die niet ongestraft of met oogluiking kunnen worden geleden.

Uwe Majesteit gelieve het om het belang der zaak den ondergeteekenden ten goede te houden, dat hij voor eenige weinige oogenblikken Uwer Majesteits aandacht met verschuldigden eerbied tot zich heeft getrokken.

's Gravenhage, den 7^{en} Mei 1836.

Het lid van den Raad van State,
(get.) COPES VAN HASSELT ²³⁾.

²¹⁾ Prerogatief = voorrecht.

²²⁾ Secundum leges = volgens de wetten; de legibus = over de wetten.

²³⁾ Mr C. J. G. Copes van Hasselt (1777—1860); 1802—1806 werk-

156. *Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Mei 1836.*

Herv. Eered.

14 Mei 1836 no. 1 P geheim.

Arnhem, 8 Mei 1836.

Amicissime!

Uit hetgeen ik gisteren aan den Heer Van Pallandt geschreven heb, zal U blijken, dat ik de reis naar 's Hage niet mag ondernemen. Het spijt mij grootelijks, ook bijzonder, omdat ik zeer verlan-ge naar hetgene ons vanwege het Departement zou worden medegedeeld. Ook wenschte ik met U wel eens gedachten te wisse-len. Dit kan nu niet mondeling. Ik wil dus een uurtje met U op het papier praten.

Ik blijf, de zaak in het algemeen beschouwende, bij mijn ge-voelen, dat het werk, hoeveel geruchts het ook make, weinig te beduiden heeft. Het is voor ons geen nieuws, dat er in ons kerk-genootschap vele zijn die stijf denken, ten opzichte van meer libe-ralen lastig zijn en zich gaarne aan deze onttrekken. Met name konden wij steeds de gemeenten noemen, die zich door dezen geest onderscheidden. In den grond bestaat er dus thans *niets nieuws*. Het ongewone is alleen hierin gelegen, dat vijf kwade jongens, die niets meer te verliezen hebben, met eenige nietswaardigen van den aanhang, zamen synode speelen en aan hun aanhang eene organi-satie en daardoor vastheid trachten te geven. Dit een en ander doen zij brutaal en winden daardoor de gemoederen der domme menigte op, zoodat wij onrust hier en daar hebben in plaats van rust. Maar niet één man van kennis, geleerdheid en naam reikt hun de hand. Zij hebben te worstelen met geldgebrek — want nie-mand maakt mij wijs, dat zij over zooveel beschikken kunnen, als er noodig is om kerken te bouwen en predikanten en profeten te eten te geven — en voorts met honderd andere moeilijkheden, welke hier om te slagen overwonnen moeten worden. Er komt bij, dat de indruk der nieuwheid spoedig wordt uitgewischt; dan be-daart de geestdrift en alles wordt *stil*. Als er dus maar geen olie in het vuur wordt gestort, zal het wel spoedig uitbranden, en ik zie den dag, dat dit geheele werk in duigen gaat storten. Maar — men moet het hiertoe laten betobben, want *verdere* tegenstand houdt de driften gaande en levert een algemeen punt van vereeni-ging. Wat men tot hiertoe deed, was regtmatig. Maar nu hebben zij aan de gestelde voorwaarden tamelijk voldaan. Op welken grond zal men nu verder resisteren? Ik zie dit niet en neig dus sterk tot het gevoelen, dat men behoort te zeggen: „Ik leg U geen hin-

zaam in rechterlijke en administratieve betrekkingen te Kaapstad; 1806 raadshoor in het Gerechtshof te Arnhem; 1814 hoofdamtenaar bij de belastingen te Arnhem, 1819 te Maastricht; 1823 auditeur-militair te Haarlem; 1827 griffier der Staten van Noordholland; 1836—1843 lid van den Raad van State.

dernis in den weg; predikt voor wien het gelust U te hooren, voor 200 zoo goed als voor 20, maar onder *het dak* en niet op de *wegen*." Voorts met alle zoodanige conditiën als de *rust* bij ons *verzekeren kunnen*. En ik geloof dat wij dan wel spoedig den ijver zullen zien verflauwen, terwijl ook zal ophouden het gemor van anders goede menschen, die nu klagen, dat men in alle geval partijdig tegen die menschen handelt. Dit is wel verkeerd gezien. Maar men ziet eenmaal zoo en bezorgt den Separatisten eene soort van belangstelling, welke ik hun niet gun. Er komt bij, dat na het misselijk vonnis van Amsterdam er naauwlijks op eene andere dan deze wijze een einde kan komen aan de verwarring, welke moet ontstaan uit eene dubbele en lijnrecht strijdige jurisprudentie. Werd dus mijn advis gevraagd, dan zou dit strekken voor de toelating. Ik geef het echter voor een beter. De zaak is van niet gemakkelijken aard.

Indien de berigten welke tot mij komen, waarheid behelzen, hebben de predikanten van Amsterdam niet dan te veel reden om zich te beklagen over hunnen Herderlijken brief²⁴⁾. Juist dat woord dat U behaagde — dat zij *niet* in *alles* zich houden aan de Formulieren²⁵⁾ — doet hen den dood. *Habemus reos confitentes*²⁶⁾ roepen de knapen en de eenvoudigen lezen het en — ziedaar! daar men eerst slechts 70 Separatisten had, groeit nu het getal met 20 elke week aan! Zoo althans luiden mijne berigten; en wordt het kanailje zoo brutaal, dat reeds Wildschut²⁷⁾, Smit²⁸⁾ en Brouwer²⁹⁾ onaangename ontmoetingen op de straat hadden. Niets van dit alles bevreemdt mij. Ik heb het ten deele voorzegd, zoodra ik den Herderlijken brief las. Het is thans het moment niet om opentlijk voor den dag te komen met eene *belijdenis*. Hoe er die ook moge uitzien, zij baat niet, zij is olie in het vuur. In één opzigt doet mij deze uitkomst plaisier. Zij regtvaardigt de wijsheid der Synode, doende zien, wat het gegeven zoude hebben, zoo deze eens in den geest van Prof. H(eringa) had gesproken en gezegd, *quia*, met deze restrictie, *voor zooveel de hoofdzaken betreft*, maar *niet in alles!* Dan zoudt gij van grappen gehoord hebben. Er was mij in dien Amsterdamschen stap toch ook van stonden aan iets stuitends ten opzichte der Synode. Deze zeide: geene verklaring. En die heeren treden voor den dag met hunne belijdenis en dus *verklaring*. Dit vinde ik min voegzaam en tenminste in strijd met

²⁴⁾ Zie hierboven blz. 68, noot 22.

²⁵⁾ De opstellers verklaren, dat zij zich „houden aan den hoofdinhoud en het wezen der leer in de formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk vervat”, maar zich „nooit verbonden geacht hebben om de letter dier formulieren en de wijze der bepaling van leerstukken in dezelve te volgen.”

²⁶⁾ Hier bekennen de aangeklaagden zelf hun schuld (Cicero, *Oratio pro Ligario*, 1, 2).

²⁷⁾ D. H. Wildschut (1788—1868); 1815 predikant te Apeldoorn, 1816 te Dordrecht, 1819 te Amsterdam; 1853 emeritus.

²⁸⁾ J. Kortenhoeft Smith (1785—1855); 1809 predikant te Zegveld, 1810 te Oud Loosdrecht, 1813 te Nijkerk, 1816 te Schiedam, 1818 te Amsterdam.

²⁹⁾ G. A. van Limburg Brouwer (1801—1885); 1826 predikant te Deil en Enspijk, 1827 te Hoorn, 1831 te Schiedam, 1834 te Amsterdam; 1867 emeritus.

het Synodaal beginsel. Enfin! zij hebben nu de proef, en, zoo ik denk, berouw nu het te laat is.

Nu ben ik moe van schrijven. Zoo gij mij wat belangrijks kunt mededeelen en laten lezen, houde ik mij ten sterkste aanbevolen.

Steeds

t. t.

D(ONKER) C(URTIUS).

157. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem,
14 Mei 1836.*

Herv. Eered.

14 Mei 1836 no. 1 P geheim.

(kopy) *Aan den Heer Donker Curtius te (Arnhem).*

's Hage, 14 Mei 1836.

Amicissime!

Het mislijk vonnis van Amsterdam doet inderdaad veel kwaad en sedert winnen de Separatisten hier en daar veld. Het getal van hen, die zich stellig verklaard hebben, beloopt weliswaar naauwlijks 4000, maar een veel grooter getal staat gereed zich bij hen te voegen, zoodra zij *op de door hen verlangde wijze* toelating mogten verkrijgen; dat is: niet als *nieuw* genootschap, maar als *Gereformeerden*.³⁰⁾

Schatten zeker bezitten zij niet, maar echter meer dan gij schijnt te denken. Er zijn onder de meest opgewonden en enkele rijke lieden, die alles veil hebben voor hetgeen zij de zaak goet³¹⁾ wanen. Ook met het buitenland staan zij in verband, en onlangs moet Scholte een wissel van eenige duizend guldens ontvangen hebben *NB* uit Ierland! Zij bezitten voorloopig althans meer dan genoeg om predikanten te bezoldigen en andere onkosten goed te maken, en kunnen het bouwen van kerken nog wel wat uitstellen.

Er zitten er ook nog achter het scherm, die echter niet voorwaards zullen treden, zoolang er wat te wagen is.

Zeker kan hun genootschap niet blijven bestaan, want zij zijn (het) maar geheel niet eens en haspelen reeds op vele plaatsen onder elkander.

Maar onrust stookten, verwarring stichtten, kortom veel verwoesten zonder opbouwen, dat kunnen zij.

Wat *mij* betreft, *ik* zie geene zwarigheid in het verleenen van toelating, mits als *nieuw* genootschap, want dan zouden zij spoedig onschadelijk worden; maar gedooft men hen als *Gereformeerden*, dan zijn de gevolgen niet te berekenen. Als *zoodanigen* geloof ik, dat men hen zou moeten en ook zeer wel zou kunnen weeren.

³⁰⁾ Over den gezondheidstoestand van Donker Curtius.

³¹⁾ Lees: Gods.

De Ministers van Eeredienst en Justitie hebben eenigen tijd geleden op het aangeboden adres gerapporteerd; dit is aan den Raad van State verzonden en wij wachten den uitslag af.

Wat den *Herderlijken brief* aangaat, moet ik opmerken, dat hetgeen de Algemeene Synode *als representant der Hervormde Kerk* niet doen mag of kan, zeer geoorloofd en pligtmatig kan zijn voor een aantal individuele predikanten. Zoo zouden zelfs de leden der Synode *als individuen* kunnen spreken, maar niet als Synode. Dan, dit ding vooral kan beter als stof tot discours dan tot schrijven dienen, daar het uit zoo veele oogpunten kan beschouwd worden en zeker ook door de onderteekenaars des briefs beschouwd is. De schroomvallige en wankelmoedige Broes heeft zeker een geheel ander doel gehad dan Wildschut.

. ³²⁾

(JANSSEN.)

158. *Missive van den Secretaris van Staat aan de Departementen van Eeredienst en van Justitie,*
14 Mei 1836.

Herv. Eered.

24 Mei 1836 no. 1 geheim.

Aan de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk enz. en van Justitie.

la. IJ 15 geheim.

Van 's Konings wege heb ik de eer aan de Departementen voor de zaken der Hervormde Kerk enz. en Justitie hiernevens te doen toekomen het advies van den Raad van State d.d. 7 dezer la. B 4 geheim op derzelver rapport van den 14/15 April ll. no. 1 nopens het adres van A. *Brummelkamp* c.s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene provinciën van ons vaderland, alsmede op het afzonderlijk rapport van het eerstgenoemde Departement van den 16. daaraanvolgende no. 1 betreffende het adres van den predikant G. van der Tuuk te Berlicum in *Vriesland*.

De Koning verlangt daaromtrent door de voornoemde Departementen met den meesten spoed nader te worden gediend van consideratiën en advies, doch doet aan dezelve tevens in bedenking geven, of niet op de omstandigheid, dat het voormelde adres van A. *Brummelkamp* c.s. in strijd is met de stellige bepaling van artikel 161 der Grondwet³³⁾, bij de beschouwingen en overwegingen nopens deze zaak meer bijzonder zoude behooren te worden gelet.

Overigens is het aan Zijne Majesteit nog voorgekomen, dat de eventueel ten dezen te nemen beschikking niet *onmiddelijk* van

³²⁾ Het slot van den brief behelst niet ter zake doende personalia.

³³⁾ In dit grondwetsartikel wordt de individueele onderteekening van adressen aan de Kroon voorgeschreven.

Hoogstdenzelfen zoude behooren uit te gaan, maar zich bepalen kunnen tot eene beschikking van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz., in den vorm van die, welke het gevolg is geweest van Zijner Majesteits rescript aan dat Departement van den 10. December 1835 no. 71.

De Secretaris van Staat,
G. SCHIMMELPENNING.

159. *Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Mei 1836.*

Herv. Eered.

17 Mei 1836 no. 1 P geheim.

Arnhem, 15 Mei 1836.

Waarde Vriend!

Ik dacht niet, dat het aantal Separatisten zoo klein was. Wat is ³⁴⁾ 4000 over het geheele land? En hoevele kinderen zijn eronder. Te Hattem zijn er op 120 niet minder dan 80 beneden de 10 jaren!!

Ik heb eens nagedacht op hetgene gij schrijft, dat zij als *nieuwe* secte moeten worden toegelaten. Ik gevoel dat hierin waarheid is. Maar ik vreeze dat gij er U te veel van belooft. Zij noemen zich reeds *gemeente Jesu Christi* ³⁵⁾ en laten dus zelf den titel van *Gereformeerd* los, doch de liefhebbers verstaan malkander en ik denke dat men zich dan ook aan den titel weinig stooren zal. Het is mogelijk, dat ik er te luchtig over denke, maar het is nu eenmaal zoo met mij, dat ik het wel lijden mag, dat dat domme uilengebroedsel, dat toch reeds in onze kerk zat en het velen predikanten zoo lastig maakte, zich maar afzondere en met pak en zak afmarchere. Dan zullen wij er minder last van hebben en op vele plaatsen zal het eene aanmerkelijke verligting geven voor onze diakoniekassen. Maar alles komt aan op de *voorwaarden* der toelating. Bij deze moet op den voorgrond staan *onze rust*, en deze kunnen dan ook zoo gesteld worden, dat het hun onmogelijk worde gemaakt, groote beroerte te verwekken. Meer dan de zorg voor het kwaad, dat zij ons kunnen doen, drukt mij deze, dat zij zoo men hen *niet* toelaat, bij zoovele goede menschen beklagd gaan worden en eene soort van belangstelling vinden, die zij niet verdienen, en bij welke het Gouvernement steeds in het ongelijk wordt gesteld. De algemeene stem is steeds: „Laat het kanailje loopen, dan zal het spoedigst uit zijn.” Ik zie dus ook vooruit, dat het Gouvernement algemeene goedkeuring zal vinden, zoo het *nu* de zaak termineert op zulk eene wijze, dat van den eenen kant niemand meer kan roepen dat men der godsdienstvrijheid te na komt, en dat van den anderen kant onze rust verzekerd is. En dezen lof verlange ik voor ons Gouvernement. Ook verheuge ik mij te

³⁴⁾ Over zijn gezondheidstoestand.

³⁵⁾ D. C. denkt hierbij waarschijnlijk aan den titel van hun synodale Handelingen; vgl. hierboven blz. 264, noot 11.

bemerken, dat hier onze denkbeelden niet geheel uiteenloopen.

Ik houde mij zeer gerecommandeerd, als er wat te melden is. Ik hoor thans *te weinig* en ben daardoor wel eens in gevaar om verkeerd te oordeelen. Het Amsterdamsche vonnis houde ik niet alleen voor *zot*, maar ook voor *ondeugend*. Het zal evenwel niet beletten, dat zoo men in deze Provincie het waagt openlijk te prediken, de *gemeente Jesu Christi* uiteen zal worden gejaagd, even zoo goed alsof de Amsterdamsche kwasten *niets* gezegd hadden.

Vale

t. t.

D(ONKER) C(URTIUS).

160. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem,
17 Mei 1836.*

Herv. Eered.

24 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

*Den Heere H. H. Donker Curtius, Th. Doctor
en predikant te Arnhem.*

's Hage, 17 Mei 1836.

Gisteren, waarde Vriend! kwam in het rapport van den Raad van State op dat van ons en Justitie, waarvan ik U nu niets zal melden, en ook niet veel zou *kunnen* zeggen, zonder geheele vermelding der *historia facti* ³⁶⁾ hetwelk schriftelijk niet gaan kan.

In allen gevalle zal men op de eene of andere beslissing nederkomen en dus wenschte ik te weten, *welke voorwaarden* naar *uwe* gedachten eventueel aan de toelating der Separatisten zouden moeten verbonden worden.

. ³⁷⁾
(JANSSEN.)

161. *Promemorie van den Minister van Eeredienst bestemd
voor den Minister van Justitie, 24 Mei 1836.*

Herv. Eered.

24 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Pro memorie.

Bij de behandeling van het rapport van den Raad van State, geheim commissoriaal van 14 Mei l.l. la. IJ 15 komen drie punten in overweging.

³⁶⁾ *Historia facti* = loop der gebeurtenissen.

³⁷⁾ De brief handelt verder over de samenstelling der Synode, sterfgevallen enz. Een antwoord van Donker Curtius is niet te vinden.

1°. De aanmerkingen tegen het door de Ministers gedaan voorstel om tot ontbinding van de vereeniging der Separatisten gelijksoortige maatregelen te nemen als bij besluit van 21 Augustus 1823 zijn bepaald geworden ten aanzien der *Roomsche Catholyke Maatschappij* en *Société Catholique de la Belgique*.

Op deze aanmerkingen zou zeker veel te zeggen vallen, maar het schijnt min voegzaam, daarop te blijven aandringen, vermits in de missive van den Secretaris van Staat ten geleide wordt medegedeeld, „dat de eventueel ten dezen te nemen beschikking naar Zijner Majesteits inzien niet *onmiddellijk* van Hoogstdezelve zoude behooren uit te gaan, maar zich bepalen kunnen tot eene beschikking van het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk in den vorm van die, welke het gevolg is geweest van Zijner Majesteits rescript van 10 December 1835 no. 71.”

Het gedaan voorstel toch is met zoodanige behandeling niet overeen te brengen. Daarenboven meent men te minder reden te hebben om daarop sterker aan te dringen, vermits onder de bedenkingen van den Raad van State, de opmerking dat door het voorgestelde aan het ware doel, beteugeling der scheurmakers, niet genoegzaam zal voldaan worden, niet ongegrond voorkomt en het dus niet raadzaam is, deszelfs onzekere uitslag te beproeven.

Dit veronderstelt ten 2°:

Het door den Raad van State voorgedragen concept-besluit zou dan zeer wel kunnen worden aangenomen, immers met eenige wijzigingen en veranderd in eene eenvoudige beschikking en lastgeving des Konings aan het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk, waarbij dan tevens in het considerans kon worden opgenomen eene opmerking, ontleend uit Art. 161 der Grondwet, in de missive van den Secretaris van Staat teregt aangehaald.

3°. Het zonderling voorstel van den Raad van State, om alle versterking van de zamenkomsten der Separatisten en alle regtsvorderingen tegen hen uit kracht van het vigerend Strafwetboek te doen staken, schijnt door den Staatsraad *Copes van Hasselt* zoo grondig wederlegd, dat daar wel niet veel bij kan gevoegd worden tot naderen aandrang van een advies aan Zijne Majesteit, om niet te treden in een voorstel, waarbij de waardigheid van het Gouvernement allezins zoude worden gecompromitteerd.

In zoo verre zoude het commissoriaal nogal gemakkelijk kunnen worden afgehandeld, maar men mag niet ontkennen, dat derwijze de tegenwoordige staat van zaken zonder eigentlijke beslissing zou voortduren, waarvan de gevolgen niet dan nadeelig kunnen zijn. Zooals: voortdurende woeling en onrust in de gemoederen, afmatting en tegenzin bij de administratieve magt, onzekerheid bij de regterlijke, vooral na het zonderling Amsterdamsche vonnis, verkeerde stemming van den publieken geest, die, bij gebrek aan volledige kennis, in de vervolging der woelgeesten ten onregte een soort van gewetensdwang ziet en medelijden aan den dag legt met personen, die men anders verachten zoude. Gevolgen van dezen aard zijn steeds bedenkelijk en in onzen beweegbaren tijd, waarin zooveel aanleiding tot ontevredenheid en twist aanwezig is, zelfs gevaarlijk.

Het is uit dien hoofde en wegens de aan den Heer Minister van Justitie bekende omstandigheden, dat men in bedenking geeft,

om in de aan de Koning voor te dragene beschikking duidelijk uit te drukken Hoogstdeszelfs gezindheid om aan de sectarissen als een afzonderlijk genootschap toelating te verleenen onder de voorwaarden, welke in de laatstgenomen dispositie reeds zijn opgegeven, of welke men verder noodig mogt achten; zoodanig dat van de eene zijde zooveel mogelijk gezorgd worde voor de handhaving der openbare rust en de belangen der Hervormde Kerk en van den anderen kant aan de sectarissen opentlijk alle voorwendsel worde ontnomen om het Gouvernement van eenige onverdraagzaamheid verdacht te maken en daardoor eene onverdiende belangstelling in te boezemen ³⁸⁾).

162. *Brief van Minister Van Pallandt aan Minister Van Maanen, 25 Mei 1836.*

Verz. Van Maanen

Aanwinsten 1900, XXIII no 193.

's Hage, Woensdag ³⁹⁾).

Amicissime!

Ik hoop, dat U.Exc. in de gelegenheid zal zijn om mij spoedig ⁴⁰⁾ met meerdere of mindere aanmerkingen de particuliere nota terug te zenden, ten einde aan dat gewigtig stuk te beginnen, hoezeer het in alle geval een knoeiboel word en waarvan ik nog veele on-aangename gevolgen voorzie.

Heeft UHEGestr. wel gelet op het art(ikel) in de couranten, onder andere in de laatste Staatscourant voorhanden? — en dat vonnis gold eene erkende Christelijke afdeeling of secte in Frankrijk ⁴¹⁾).

³⁸⁾ Bij missive van 24 Mei no. 1 geheim deelt de Minister van Eeredienst den Minister van Justitie mede dat hij „de vrijheid genomen” heeft, zijne „denkbeelden ten dezen te ontwikkelen in eene vertrouwelijke promemorie, met verzoek om bij de terugzending der stukken te mogen onderrigt worden of en in hoeverre die van” den Minister van Justitie „daarmede overeenstemmen, ten einde zich daarnaar te kunnen regelen bij het te ontwerpen rapport aan Zijne Majesteit.”

³⁹⁾ Blijkens den inhoud — zie hierna noot 41 — moet het briefje geschreven zijn den 25. Mei 1836. Het heeft betrekking op de pro-memorie van 24 Mei, zie hierboven no. 161.

⁴⁰⁾ Het eerste gedeelte van den brief heeft betrekking op een andere aangelegenheid.

⁴¹⁾ Blijkbaar is bedoeld het volgende stuk, voorkomende in de *Ned. Staatscourant* van Woensdag 25 Mei 1836 no. 122:

„Voor het Hof van Cassatie is den 20sten eene niet onbelangrijke regtszaak behandeld. Zekere Luthersche predikant te Metz, Oster genaamd, heeft voor eenigen tijd aan de regering dier stad de magtiging gevraagd om, vermits aldaar geene kerk van zijne gemeente bestond, aan zijn huis godsdienstoefeningen volgens de Luthersche kerkleer te mogen houden. De stedelijke regering heeft die magtiging geweigerd, op grond dat de prediker zich bij monde en in geschrifte hevig tegen

Het is wel te bejammeren, dat bij zoveel merkbare toenadering tussen de onroomsche christelijke afdeelingen, een paar elendelingen slegts hebben op te staan en stoute schoenen aan te trekken, om niet slegts den gewenschten voortgang in den waren christelijken zin te stuiten, maar ons weder een halve eeuw te doen agteruit gaan.

Ex animo ⁴²⁾ als altoos

t. t.

v. PALLANDT v. KEPPEL.

*163. Missive van den Minister van Justitie aan den
Minister van Eeredienst, 3 Juni 1836.*

Herv. Eered.

7 Juni 1836 no. 1 geheim.

*Zijner Excellentie den Heere Minister van
Staat, belast met de Generale Directie der
zaken van de Hervormde Kerk enz.*

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 3. Juny 1836.

Ik heb de stukken, welke Uwe Excellentie mij bij Haren geëerden brief van den 24. Mei jl. no. 1 geheim heeft doen toekomen betrekkelijk de zaak der zoogenaamde *Separatisten*, rijpelijk overwogen en zal de eer hebben, Uwe Excellentie bij deze mijne gedachten over dat gewigtig onderwerp kortelijk kenbaar te maken.

de Israëlitén had uitgelaten en dus aan een deel der stadsbewoners ergernis zou veroorzaken. De heer Oster is evenwel voortgegaan met te zijnen huize godsdienstoefeningen te houden, en dientengevolge op grond van art. 294 van het Strafwetboek tot eene geldboete veroordeeld. Het daaromtrent geslagen vonnis is in hooger beroep door het Koninklijk gerechtshof van Metz bevestigd. De heer Oster is van dat vonnis in cassatie gekomen, op grond dat de toepassing van art. 294 te zijnen aanzien strijdig was met de bij de Grondwet van 1830 toegestane volkomene vrijheid van eeredienst. Het Hof heeft den 20sten den eisch tot cassatie verworpen, op grond dat de magtiging van het plaatselijke bestuur altijd voor het houden van godsdienstige bijeenkomsten van meer dan 20 personen noodig was, en dat de Grondwet van 1830 een regt van toezigt niet had gewijzigd, hetwelk met de vrijheid van eeredienst geenszins strijdig was.

De voorzitter Dupin heeft als prokureur-generaal in deze zaak het woord gevoerd en gezegd, dat hij zijns ondanks, door de letter der wet gebonden, op de verwerping van den eisch tot cassatie moest aandringen. Hij heeft echter nog dienzelfden dag in de Kamer van Afgevaardigden zich openlijk over de weigering van het plaatselijke bestuur van Metz in dezen beklagd, de nietigheid der gronden, waarop hetzelfde het houden der godsdienstoefeningen had verboden, trachten te betoogen, en de ministers aangemaand om dergelijke zijdelingsche aanrandingen der vrijheid van eeredienst naar vermogen tegen te gaan."

⁴²⁾ Ex animo = van harte.

Zonder in alle de byzonderheden van het advijs van den Raad van State te treden, moet ik aanvankelijk aanmerken, dat de hoofdzwarigheden, welke dat hooë collegie tegen het door ons voorgedragen concept besluit tot ontbinding dier onwettige vereenigingen heeft aangevoerd, tweeledig zijn, namelijk:

a. Dat door het inroepen en toepasselijk verklaren der Wet van 6 Maart 1818 Zijne Majesteit eene meerdere uitgebreidheid zoude geven aan de bepalingen van art. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht en het alzoo te duchten zoude wezen, dat de regtbanken zich zouden kunnen bezwaard achten om de strafbepalingen bij de Wet van 6 Maart 1818 bedreigd, op dit geval toe te passen.

b. Dat in allen gevalle de boete van f 100.— en de gevangenisstraf van veertien dagen, bij art. 1 der gemelde Wet bedreigd, niet zoude voldoende zijn om het kwaad te beteugelen.

Een en ander komt mij, onder verbetering, voor, in geenen opzichte juist en voldoende⁴³⁾ te wezen, maar integendeel volkomen en op goede gronden te kunnen worden wederlegd en opgelost.

ad a. Wat de eerste tegenwerping betreft, houde ik het in gemoeie daarvoor, dat de Raad van State in dwaling verkeert, wanneer dezelve vermeent, dat de ontbinding eener voor den Staat *gevaarlijke vereeniging* en alzoo de toepassing van de Wet van 6 Maart 1818 op de overtredingen van zoodanig koninklijk besluit van ontbinding in het allermint verband staat⁴⁴⁾ met de bepalingen van art. 291—294 van het Wetboek van Strafrecht.

Bij laatstgemelde verordeningen wordt aan de ingezetenen alleen verboden, om met meer dan 20 personen op gezette tijden te vergaderen, zonder daartoe het vereischt verlof te hebben verkregen; en wanneer dit verlof zelfs is verleend, kan geene *godsdiensstige* bijeenkomst volgens art. 294 plaats hebben zonder toestemming van het gemeentebestuur.

Die bepalingen zijn alleen *preventieve* maatregelen, ten einde schadelijke vereenigingen tegen te gaan en te voorkomen. Het doel en oogmerk der bijeenkomst moge *wettig* en *weldadig* zijn, dit doet niets ter zake; het is voldoende, dat er eene zoodanige niet toegelatene bijeenkomst hebbe stand gegrepen, om de toepassing der Strafwet te kunnen vorderen.

Doch geheel anders is het gelegen met de door ons aan den Koning voorgestelde ontbinding der *Separatisten*. Hier handelt de Souverein als hoofd van den Staat door middel van eenen maatregel van inwendig bestuur, overeenkomstig en uit krachte van art. 73 der Grondwet⁴⁵⁾. Hij ontbindt hier *bepaaldelijk* een ligchaam, hetwelk zich heeft gevormd en nadeelig is voor de rust der ingezetenen. Hij zorgt hier voor het welzijn van den Staat en oefent eene daad van souvereiniteit uit, welke, zoo uit den aard der zake, als volgens de Grondwet, tot zijne hooë bemoeienissen behoort, en het doet dus niets ter zake, van welken meer bijzonderen aard of natuur zoodanige inrigting zij, en of zij is

⁴³⁾ In het rapport, dat deze missive volgt, is de uitdrukking „in... voldoende” veranderd in „bij des Raads advies geenzints voldongen.”

⁴⁴⁾ In het rapport: „in eenig verband zou staan.”

⁴⁵⁾ „De Koning brengt ter overweging bij den Raad van State... alle algemeene maatregelen van inwendig bestuur van den Staat... De Koning alleen besluit...”

eene godsdienstige secte, dan wel eene zoogenaamde Roomsche Catholyke Maatschappij, eene vrijmetselaarsvereeniging van het rit(e) Mizraim ⁴⁶⁾, dan wel eene waarborgsinrigting voor smokkelaars; het eenige kenmerk, dat de Regering bewegen kan tot de ontbinding, is dat van *schadelijkheid* voor de *algemeene* rust en maatschappelijke belangen.

Men zal voorts niet noodig hebben zich langer bezig te houden met het betoog, dat de Koning tot zoodanigen maatregel allesints gerechtigd en bevoegd is, nadat dezelfde maatregel bij Zijner Majesteits Besluit van 21 Augustus 1823 — Staatsblad no. 37 — is gebezigd geworden.

Trouwens die bevoegdheid, wat zeg ik, dat regt van den Koning is nimmer bij mijn weten betwijfeld geworden, zelfs niet bij de nog in versch geheugen zijnde raadplegingen van de Staten Generaal over den titel des Wetboeks van Koophandel, handelende van vennootschappen, ter gelegenheid van welke deze koninklijke bevoegdheid als een *primum verum* ⁴⁷⁾ op den voorgrond is gesteld en dat systema ook door mij in de vergadering nog nader verduidelijkt en ontwikkeld is geworden.

Alle deze beschouwingen moeten mijns oordeels tot de volkomenste overtuiging leiden, dat de Raad van State te deze, het zij met alle bescheidenheid gezegd, in een dwaalbegrip verkeert, en dat, wanneer de Koning den door ons voorgestelden maatregel mogt gelieven te nemen, die daad nimmer als eene uitbreiding der strafbepalingen van het Wetboek van Strafrecht zoude kunnen worden beschouwd, maar als eene soevereine voorziening, die de aard der zake medebrengt en aan het Opperhoofd van den Staat niet kan worden betwist.

ad b. Ook de tweede tegenwerping van den Raad van State komt mij niet juist voor, omdat eene gevangenisstraf van veertien dagen, gepaard met eene geldboete van f 100.—, wel voldoende mag gerekend worden om tot afschrik te dienen, en zulks voornamelijk op grond dat bij herhaald misdrijf die straf wel is waar niet kan worden *verhoogd*, doch niettemin *telken reize* kan worden toegepast, terwijl althans die straf toch merkelyk zwaarder is dan die, welke bij het Wetboek van Strafrecht, hierboven aangehaald, is bedreigd.

Ik heb al het vorenstaande niet aangehaald ten einde daardoor nader op ons oorspronkelijk voorstel bij den Koning aan te dringen, en kan alzoo wel met den Raad van State en Uwe Excellentie instemmen, om aanvankelijk te beproeven het middel door den Raad van State voorgedragen, doch ik acht het *van hoog belang*, dat niet stilzwijgend een stelsel worde beëamd, hetwelk mij zoo voor het onderwerpelijik geval *als in alle andere voorkomende omstandigheden* als zeer verkeerd en schadelijk voorkomt, en derhalve ook tot handhaving van des Konings grondwettelijk regt zal behooren te worden wederlegd, ten einde de mogelijkheid voor te behouden om, indien de laatste proef mogt mislukken en de Separa-

⁴⁶⁾ Een groep van vrijmetselaars, welke haar oorsprong zoekt in Egypte (Mizraim is de Hebr. benaming van Egypte).

⁴⁷⁾ *Primum verum* = fundamentele waarheid.

tisten in hunne woelingen mogten volharden, daartoe zijne toevlugt nader te kunnen nemen.

Een ander punt, door den Raad van State behandeld, bestaat daarin, dat volgens deszelfs meening de ambtenaren van het openbaar ministerie ⁴⁸⁾ bij eene geheime aanschrijving zouden behooren te worden gelast, om de misdrijven van dien stempel voortaan onvervolgd te laten, tegen welk voorstel de Heer Staatsraad *Copes van Hasselt* bij eene afzonderlijke nota gewigtige bedenkingen heeft in het midden gebracht.

Het is te betreuren, dat de Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam*, oordeelende in cas d'appel, de niet toepasselijkheid der meergemelde strafbepalingen van het Wetboek van Strafrecht bij onderscheidene vonnissen heeft uitgesproken, doch deze voor mij onbegrijpelijke beslissing behoort geen grond op te leveren, om nu een misdrijf onvervolgd te laten, hetwelk steeds en ten allen tijde bij alle andere Nederlandsche regtbanken is bestraft geworden.

Reeds in den jare 1816 heeft in de Zuidelijke provinciën bijna hetzelfde plaats gehad, dat wij thans in onze Noordelijke provinciën moeten ondervinden. Aldaar had zich toen eene Roomsche Katholyke secte gevormd onder den naam van *Stevenisten* ⁴⁹⁾, omtrent welke de Koning, ook de *Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Roomsche Katholyke Kerk* gehoord, op den 18. Augustus 1817 la. W 3 het kopyelijk hierbijgevoegde hoogst merkwaardige Besluit genomen heeft ⁵⁰⁾, ten gevolge van hetwelk sedert

⁴⁸⁾ In het rapport is toegevoegd: „en alle administrative autoriteiten”.

⁴⁹⁾ De *Stevenisten* — ook wel „anticoncordatisten” of „fidèles de la petite Eglise” genoemd — hielden het concordaat met Napoleon, gesloten in 1801 en in België van kracht sinds 1802, voor onwettig, en hadden het gezag der bisschoppen, volgens dat concordaat in Frankrijk en België geregeld, niet willen erkennen. De vicaris-generaal van het voormalige bisdom van Namen, Stevens, had in België hun gevoelens met geestdrift verdedigd; daardoor was een afscheiding ontstaan, die ook na 1815 bleef voortduren. Op aandringen van de Roomsche geestelijkheid werden hun bijeenkomsten verboden, en toen het verbod niet hielp, de leiders dier bijeenkomsten vervolgd en bestraft. Vgl. De Bosch Kemper, *Staatk. Geschiedenis van Nederland tot 1830*, Deel I, blz. 564/565.

⁵⁰⁾ In het rapport zijn de woorden „het kopyelijk hierbijgevoegde” weggelaten.

Het genoemde Besluit strekte tot opsporing en gerechtelijke vervolging van bijeenkomsten van „de secte der zoogenaamde *Stevenisten*” op grond van de volgende overwegingen: „dat de bescherming bij art. 191 der Grondwet aan alle godsdienstige gezindheden beloofd, zich alleen bepaalt en uitstrekt tot zoodanige gezindheden, welke de natie en Wij bij het aannemen van de Grondwet hebben gekend en welker leerstelsels, kerkelijke instellingen en hierarchy openbaar bekend waren;

dat de zoogenaamde *Stevenisten* nooit een kerkelijk genootschap hebben uitgemaakt of als zoodanig zijn beschouwd geworden, maar dat zij tot het Roomsche Katholyke genootschap behooren en met hetzelfde in geen leerstellig punt hoe ook genaamd verschillen, als zich alleen getracht hebbende te verzetten tegen de invoering der nieuwe kerkenordening in de Zuidelijke provinciën, zonder in eenig opzicht als *schismatici* te kunnen aangemerkt worden;

en eindelijk dat art. 193 der Grondwet Ons regt, om alle kerkelijke

dien tijd *jaren achtereen* tegen de overtreders der bepalingen van art. 291 en volgende van het Strafwetboek van officie wege⁵¹⁾ tot straf is geprocedeerd; zijnde gedurende alle die jaren nimmer aan iemand dergelijke vervolgingen onraadzaam voorgekomen, maar integendeel zoowel de Gouverneurs der provinciën als de justitiële ambtenaren daaromtrent met ijver werkzaam geweest.

De door den Raad van State thans voorgestelde aanschrijving zoude dus niet alleen in kennelijke wederspraak zijn met hetgeen Zijne Majesteit vroeger ten aanzien dier Roomsche Catholyke secte heeft bevolen, maar ook eene zeer *ongelijke behandeling tusschen die beide gezindheden doen geboren worden*.

Die Strafwet heeft al verder ook in de Noordelijke provinciën, zonder dat zulks bij iemand eenige bedenking heeft gebaard, in de jaren 1822 en 1823 hare toepassing gevonden ten aanzien van zekeren Vijgeboom en diens aanhangelingen, welke eene voor de rust en de goede zeden gevaarlijke secte onder de Hervormden had opgericht.

Op hetzelfde spoor zijn de officieren van Justitie voortgegaan reeds dadelijk bij de opkomst onzer tegenwoordige Separatisten, en behalve de Regtbank te *Amsterdam* is de toepassing dier artikelen van het Strafwetboek op de onderwerpelijke woelingen bijna nergens betwijfeld en op de aan Uwe Excellentie bekende conclusiën van eenen kundigen ambtenaar van het openbaar ministerie door het Hoog Gerechtshof bevestigd geworden⁵²⁾, waaruit volgt, dat behalve de arrondissementen, waarvan hooger beroep bij de Regtbank van *Amsterdam* valt, de wet overal wordt geëerbiedigd⁵³⁾.

Er bestaat derhalve naar mijn oordeel noch reden noch drang om de openlijke schending der wet door eene geheime aanschrijving — *welke niet lang geheim kan blijven* — onvervolgd toe te laten en alzoo als het ware te wettigen, ja het kwaad naar mijne overtuiging te zien toenemen, weldenkenden te ontmoedigen en te verontrusten, zwakken geheel weg te sleepen en op regters en officieren van Justitie⁵⁴⁾, die met waardigheid naar eed en plicht gehandeld hebben, als het ware een verwijderden blaam van afkeu-

vereeningen der *Stevenisten* tegen te gaan, volkomen bevestigt, vermits derzelver bestaan met de kerkelijke organisatie, met het Concoraat, met de Wet van den 18^{en} Germinal X^e jaar en met zoovele andere wettelijke verordeningen strijdig zijnde, het toelaten derzelve de goede en openbare orde en de ondergeschiktheid aan de bestaande wetten zoude krenken, uit welken hoofde mitsdien de gemelde vereeningen vallen in het exceptieve van het voorschreven artikel, dat de algemeenheid der vrijheid van godsdienstoefening in zoodanige gevallen heeft beperkt."

⁵¹⁾ Van officie wege = van ambtelijke zijde.

⁵²⁾ Bedoeld is de *Pleitrede* van Van Appeltere en het daarop gevolgde vonnis van 30 Dec. 1835: hierboven no. 2.

⁵³⁾ In het rapport is nog toegevoegd: „Op gelijke wijze zijn ook de administratieve autoriteiten volgens de hun gegeven last werkzaam geweest tot het voorkomen of uiteen doen gaan van de samenkomsten der Separatisten, en werkelijk is in vele oorden door de ijver en het beleid der gouverneurs en burgemeesters de voortgang dezer woelgeesten gestuit."

⁵⁴⁾ In het rapport: „en zoo op regters en... als op de administratieve ambtenaren."

ring te werpen, omdat anderen⁵⁵⁾ in een klaarblijkelijk dwaalbegrip gevallen zijn, ja alzoo toegeeflijkheid te betoonen voor een kwaad, dat zich misschien al spoedig wederom onder eenen anderen vorm zoude kunnen voordoen door nieuwe afscheidingen. De onderzinking heeft bovendien in de laatste jaren maar al te zeer geleerd, hoe de toegeeflijkheid der regeringen, met de beste inzichten beziel, door partijzuchtigen en dweepers als zwakheid wordt beschouwd, en hoe daardoor hunne stoutmoedigheid wordt aangewakkerd.

Het concept besluit, door den Raad van State voorgesteld en ook door Uwe Excellentie als aannemelijk beschouwd, heeft insgelijks mijne goedkeuring weggedragen, behoudens 1° de met potlood op pag. 6 aangeteekende weglating van de zinsnede *overwegende dat wij etc.*⁵⁶⁾, welke mij overbodig toeschijnt en 2° de weglating der woorden *voor als nog* op pag. 8 voorkomende⁵⁷⁾, als aanstooteijk en aanleiding kunnende geven tot een te groot vooruitzicht voor het toekomende.

Ik kan mij echter in geen een deele vereenigen met het bij den brief van den Heer Secretaris van Staat van 14 Mei 1836 la. IJ 15 geopperd denkbeeld, om de beschikking van Uwer Excellentie's departement in naam des Konings te doen uitgaan, en vermeen daarentegen, dat de Raad van State te dien opzichte de zaak uit het waar oogpunt beschouwd door een *koninklijk besluit* voor te dragen; want daar de beschikking door Uwe Excellentie op den 27. November 1834 no. 1 genomen, zoo weinig invloed op de gedragingen der scheurmakkers heeft uitgeoefend, acht ik het meer doelmatig, dat door Zijne Majesteit zelve worde beschikt, in de hoop dat deze stap meer invloed op de gemoederen dier personen en hunne aanhangelingen zal teweegbrengen; terwijl echter niets belet, dat een authentiek afschrift van Zijner Majesteits te nemen besluit *bij geleidende dispositie* door Uwe Excellentie aan de adressanten worde uitgereikt.

Eindelijk is het mij, onder verbetering, niet raadzaam voorgekomen om, zooals bij den gedachten brief van den Heer Secretaris van Staat is aan de hand gegeven, bij de dispositie van art. 161 der Grondwet gewag te maken.

Hoe zeer het buiten kijf zij, dat de bepaling van dat artikel te deze toepasselijk is, vermits de adressanten als vertegenwoordigers van een *niet* erkend of wettiglijk bestaand ligchaam optreden, zoo is het naar mijn oordeel echter meer doelmatig, daarvan bij deze gelegenheid geen gewag te maken, omdat de inroeping van art. 161 der Grondwet het gevolg zoude behooren te hebben, dat de adressen blootelijk werden terzijde gelegd, en daardoor het middel zoude

⁵⁵⁾ In het rapport staat in plaats van „omdat anderen”: „alleen omdat weinigen”.

⁵⁶⁾ „Overwegende dat wij evenmin kunnen treden in een onderzoek naar de beschuldigingen in het onderwerpelijk adres tegen onderscheidene leeraren der bestaande Hervormde Kerk ingebracht, als welk onderzoek niet tot het attribuut der wereldlijke overheid behoort.”

⁵⁷⁾ Het gaat hier over de voorgestelde verklaring van wege den Koning, dat „derzelver samenkomsten als zoodanig *vooralsnog* verboden” zijn.

zijn afgesneden om in de *mérites*⁵⁸⁾ der zaak te treden, zoodanig als het concept besluit medebrengt; waarbij nog aanmerking verdient dat, vermits de adressanten bij Uwer Excellentie's vroegere dispositie zijn toegelaten om hunne statuten aan den Koning in te leveren, de inroeping van voorschreven art. 161 daarmede eenigermate zoude in tweestrijd zijn⁵⁹⁾.

Ik vertrouw dat deze beschouwingen, indien zij Uwer Excellentie's goedkeuring wegdragen, aan Haar voldoende stof zullen opleveren om bij een gemeenschappelijk rapport, hetwelk ik de eer zal hebben tegemoet te zien, de zaak *ex professo*⁶⁰⁾ te behandelen, ten welken einde ik de stukken, voor zooverre Uwe Excellentie mij die heeft doen toekomen, bij deze aan Haar doe teruggeworpen; terwijl Uwe Excellentie het op te stellen rapport met zoodanige consideratiën zal kunnen aanvullen, als zij zal oirbaar achten.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

164. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 7 Juni 1836.*

Herv. Eered.

7 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Aan Z.E. den Minister van Justitie.

Uwer Excellentie's geheime missive van den 3. dezer no. 1 betrekkelijk de aanhangige stukken over de zoogenaamde Separatisten heb ik met veel belangstelling ontvangen en rijpelijk overwogen.

De daarbij voorgedragene consideratiën tot wederlegging van hetgeen door den Raad van State tegen het door ons voorgestelde besluit tot ontbinding van het pretense⁶¹⁾ genootschap der Separatisten is aangevoerd, komen mij zeer gewigtig en derzelver mededeeling aan Zijne Majesteit hoogst nuttig voor; terwijl het mij tevens ten genoegte strekte te zien, dat Uwe Excellentie echter in mijn gevoelen deelde, om op het nemen van den bedoelden maatregel thans niet aan te dringen.

Zoo mogt ik ook opmerken, dat Uwe Excellentie het door den Raad van State voorgesteld concept besluit *met de noodige wijzigingen* aannemelijk acht en daarentegen de geproposeerde aan-

⁵⁸⁾ *Mérites* = verdiensten, waarde.

⁵⁹⁾ De geheele zinsnede, beginnende met „waarbij nog aanmerking verdient”... is in het rapport weggelaten, en vervangen door den volgende zin: „Zeer doelmatig komt het ons echter voor, van het meergemeld artikel gebruik te maken in het door ons bij het dispositief des concept-besluits gevoegd tweede punt, de wijze der eventueele toelating betreffende.”

⁶⁰⁾ *Ex professo* = van amtswege.

⁶¹⁾ *Pretens* = zoogenaamd.

schrijving tot het staken der maatregelen tegen de onwettige samenkomsten der Separatisten met mij als hoogst gevaarlijk afkeurt.

De opmerking omtrent het minvoegzame om artikel 161 der Grondwet in dit geval op den voorgrond te stellen, is zeker allezijs juist. Ik geloof echter dat dienonverminderd van dat artikel wel eenige partij is te trekken en dus aan den wenk Zijner Majesteit te deze (kan worden) voldaan, zonder aanleiding te geven tot de bedenkelijke gevolgtrekking, door Uwe Excellentie teregt aangegeven.

Het eenig punt waaromtrent bij ons verschil van gedachte plaats had, was dat mij raadzaam is toegeschenen om toe te geven aan het vanwege den Koning aangegeven denkbeeld, om ditmaal nog de form eener ministeriële dispositie te behouden, hetgeen Uwe Excellentie min voegzaam voorkomt. Dan, ik voeg mij te gereeder in dezen naar Haar gevoelen, daar ook ik het meer wenschelijk achtte, dat thans een koninklijk besluit worde geïmproviseerd, en de Raad van State mede daartoe adviseert.

Ik heb dus geene de minste zwaarigheid gemaakt om een rapport aan Zijne Majesteit in onze beider naam te ontwerpen, als een nieuw bewijs onze overeenstemming in deze gewichtige zaak, waarop ik zoo hoogen prijs stel. Ik heb zulks met te meer genoegen kunnen doen, daar Uwe Excellentie geene bedenkingen heeft gemaakt tegen het voorgestelde in het slot mijner missive van den 24. Mei l.l. no. 1, strekkende om aan de adressanten nader en duidelijker de wijze te doen kennen, waarop zij de vereischte toelating zouden kunnen verzoeken en verwachten. Ik mag het dan ook daarvoor houden, dat Uwe Excellentie in de door mij daarvoor aangevoerde motiven heeft kunnen berusten.

Ik heb de eer alle de stukken hierbij te voegen, met verzoek dat Uwe Excellentie het opgemaakt rapport, indien hetzelfde Hare goedkeuring mogt wegdragen, gelieve te onderteekenen, den Koning aan te bieden en mij ervan te onderrigten ⁶²⁾.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

165. *Concept-besluit, opgemaakt door den Minister van Eeredienst, 7 Juni 1836.*

Herv. Eered.

7 Juni 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Gezien het adres van A. Brummelkamp c. s., zich noemende afgevaardigden van hunne geloofsgenooten in de onderscheidene pro-

⁶²⁾ Het door den Minister van Eeredienst opgemaakte rapport is met enkele onbeduidende wijzigingen in de formulering letterlijk ontleend aan den brief van den Minister van Justitie [in minuut te vinden: Herv. Eered. 7 Juni 1836 no. 1 *geheim*].

vinciën onzes vaderlands; moetende dienen als gevolg van het antwoord, overeenkomstig de beschikking in dato 10 December 1835 van onzentwege gegeven op de adressen van onderscheidene personen, die verklaren zich van de gevestigde Hervormde Kerk af te scheiden en dienvolgens autorisatie en bescherming van hunne eeredienst verzoekende.

In aanmerking genomen:

Dat uit kracht van voormelde onze beschikking door onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., bij dispositie van den 11. December ll. no. 15 aan de adressanten is te kennen gegeven; „dat indien zij mogten blijven volharden in hun voornemen om *afzonderlijke nieuwe genootschappen* te vormen, wij aan hen geene toelating en grondwettige bescherming kunnen verleenen, dan nadat ons zal zijn gebleken, dat de openbare orde en veiligheid daardoor niet gestoord kan worden; dat wij dus zullen afwachten de nadere daartoe in te dienen adressen, *welke verzeld zullen moeten zijn van hunne reglementen en statuten*, ten einde daarop finaal te beschikken, nadat een en ander in het belang eener goede politie zal zijn onderzocht, en daarin niets gevonden, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen, met de goede zeden strijden, *of eenige inbreuk maken op de bezittingen, inkomsten, regten of titels van de gevestigde Hervormde — Gereformeerde — Kerk* of eenig ander in dit rijk bestaande kerkgenootschap, als welke wij volgens de Grondwet verplicht zijn te beschermen. Dan, dat inmiddels, zoolang de toelating door ons niet zal zijn verleend, de adressanten geen aanspraak kunnen maken op de vrijheid van godsdienst-oefening en bescherming, alleen aan de bestaande kerkgenootschappen bij de Grondwet verzekerd, en dat mitsdien voorloopig de door hen zonder verkregene toelating feitelijk opgerigte gemeenten *als onwettig niet kunnen worden geduld*.”

Overwegende:

Dat de adressanten, wel verre van aan voorschreven beschikking te voldoen, voortgegaan zijn in hunne onrust en verwarring veroorzakende onwettige handelingen, en niet alleen bij voortduring ongeoorloofde godsdienstoefeningen gehouden hebben, maar ook ouderlingen en diakenen aangesteld, predikanten beroepen en ingezegend, een dank-, vast- en bededag uitgeschreven en zonder onze toelating een afgezonderd kerkgenootschap met der daad hebben opgericht onder het bestuur van eene zoogenaamde algemeene Synode, die bij een openlijk in druk uitgegeven geschrift den titel aanneemt van *de Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk onder het kruis in Nederland*.

Dat, hoe gering ook het getal hunner aanhangers is in vergelijking met het aantal der Hervormden in Nederland, zij zich bij uitsluiting durven aanmatigen den naam van *ware Gereformeerde Kerk* ⁶³⁾, en het door ons erkende Nederlandsch Hervormd of Gere-

⁶³⁾ In de eindredactie van het K. B. is het vervolg van deze alinea vervangen door de woorden: „door welken naam hun te vergunnen wij met der daad zouden verklaren, dien te beschouwen als niet toekomende aan het door ons erkende Nederlandsch Hervormde of Gereformeerde kerkgenootschap, waarvan de adressanten en hunne aanhangers zich

formeerd kerkgenootschap als afgeweken in leer, tucht en dienst veroordeelende, niet onduidelijk doen blijken, aanspraak te maken en mogelijk in tijd en wijle te zullen doen gelden op de goederen, inkomsten en regten, die zij uitdrukkelijk zeggen *wederregtelijk* in bezit te zijn der gevestigde Hervormde of Gereformeerde Kerk dezer landen.

Dat het bovengenoemd adres breedvoerige gronden en redeneringen bevat nopens de godsdienstige gevoelens en leerstellige begrippen der adressanten, waaromtrent zij geene rekenschap aan ons behoeven te geven en met welker beoordeeling wij als wereldlijke overheid ons niet kunnen of mogen inlaten, zooals zulks ook geenszins onze bedoeling is geweest bij onze beschikking van den 10. December 1835, als welke alleenlijk ten doel heeft gehad om, alvorens de toelating van een zich van de bestaande Hervormde Kerk af te scheiden kerkgenootschap te verleenen, in de reglementen of statuten van dat alzoo op te rigten genootschap en gemeenten den waarborg te vinden, dat daardoor geene storenis der openbare rust en orde, geen schennis der goede zeden en geen inbreuk op de regten, eigendommen en inkomsten der bestaande, erkende Hervormde Kerk te vreezen zouden zijn ⁶⁴).

Dat der adresanten eigenmagtig en in strijd met onze beschikking van 10 December 1835 opgerigte vereeniging of kerkgenootschap en gemeenten bestuurd wordt door personen, die vroeger leraren der Hervormde Kerk zijnde geweest, van deze hunne bediening door de wettige kerkelijke magten zijn ontzet, en deze zich alzoo eene hoedanigheid toeschrijven, die zij op dit oogenblik niet bezitten.

Dat zoodanige opentlijke ⁶⁵) wederstreving van het wettig gezag, aanranding van eene gevestigde en erkende Kerk en het kweken van onrust en verwarring niet kan worden gedoogd.

Gezien het rapport van onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., en onzen Minister van Justitie van den 14./15. April ll. no. 1.

De consideratie en advies van den Raad van State van den 7. Mei ll. la. B 4.

facto hebben afgescheiden door zich aan deszelfs reglementen en tucht te onttrekken.

Dat zij gevolgelijk door die aanmatiging inbreuk maken op verkregene regten, welke wij geroepen zijn, met opzigt tot de genoemde evenals tot alle overige erkende kerkgenootschappen, te beschermen."

⁶⁴) In de eindredactie van het K. B. is bovenstaande alinea vervangen door de volgende woorden:

„Dat voorts de adressanten, hoezeer zij door het overleggen van dezelfde formulieren als bij het door ons erkende Nederlandsch Hervormd of Gereformeerd kerkgenootschap in gebruik zijn, genoegzaam doen blijken, dat tusschen *hunne leerstellingen* op zichzelf genomen, en die, welke in het genoemde kerkgenootschap worden beleden, geen onderscheid bestaat, en mitsdien in dezelve niets gevonden wordt, dat de publieke orde en rust zoude kunnen storen of met de goede zeden strijden, — niettemin in gebreke zijn gebleven om betrekkelijk de door hen gewenschte *reglementen en kerkelijke organisatie* de vereischte opgaven en ontwerpen ter beoordeeling en goedkeuring in te zenden."

⁶⁵) In de eindredactie van het K. B. is dit woord weggelaten.

En het nader rapport van beide onze voornoemde Ministers van den...

Hebben goedgevonden en verstaan.

Vooreerst:

Disponerende op het adres van *A. Brummelkamp* c.s. te verklaren:

Dat de hierbovenvermelde zoogenaamde Gereformeerde Kerk of genootschap en gemeenten door de adressanten en consorten zonder onze toelating en strijdig met onze vorige beschikking opgericht, worden gehouden als geen wettig bestaan hebbende en mitsdien — voor zooveel desnoods — als ontbonden en derzelver zamenkomsten als zoodanig verboden, met verdere waarschuwing van de adressanten, dat zij zich byzonder zullen moeten onthouden, zoo van zich den titel toe te schrijven van de *ware of oude Gereformeerde Kerk* ⁶⁶⁾ als van het voorwenden van eenig regt of aanspraak op eenige goederen, inkomsten en regten der gevestigde Hervormde of Gereformeerde Kerk of eenig ander kerkgenootschap dezes lands, daar eene zoodanige aanmatiging alle toelating en bescherming of het regard slaan op eenige nadere vertoogen der adressanten voor ons ondoenlijk zoude maken ⁶⁷⁾.

Ten anderen omtrent de wijze waarop de door de adressanten bedoelde toelating van ons zou kunnen verkregen worden, in acht nemende het bepaalde bij art. 161 der Grondwet, te bepalen ⁶⁸⁾:

Dat wanneer in eenige plaats een eenigzins aanmerkelijk aantal personen mogte zijn, welke eene gemeente van voormelde afgescheidenen zoude wenschen te vormen en toelating verlangen tot vrije uitoefening van hunne eeredienst in een daartoe bestemd gebouw of bijzonder huis, dezelve zich daartoe ⁶⁹⁾ aan ons zullen kunnen vervoegen bij een door hen *individueel* geteekend adres, waarop de naamteekeningen zullen moeten zijn gecertificeerd ⁷⁰⁾ door den Burgemeester der gemeente.

Dat zij daarbij zullen moeten verklaren zelve te zullen zorgen voor de behoeften van hunne eeredienst en armen, zonder op onderstand in den Lande of op eenige bezittingen, inkomsten of regten van de Hervormde — Gereformeerde — Kerk of eenig ander in dit Rijk erkend kerkgenootschap ooit aanspraak te maken.

En dat hetzelfde adres door middel van den Gouverneur der provincie, waartoe de gemeente behoort, vergezeld van zijne conside-

⁶⁶⁾ In het eindredactie van het K. B. staat in plaats hiervan de volgende zinsnede: „zoo van zich eenigen titel toe te schrijven, op welken het door ons erkend Nederlandsch Hervormd of Gereformeerd kerkgenootschap als zoodanig aanspraak bezit.”

⁶⁷⁾ Tot zoover is het concept-besluit ontleend aan het ontwerp van den Raad van State.

⁶⁸⁾ In plaats van deze alinea heeft de eindredactie van het K. B. niets anders dan:

„*Ten tweede*, te bepalen:

a.”

⁶⁹⁾ In de eindredactie van het K. B. is de volgende zinsnede tusshengevoegd: „ — met inachtneming van het bepaalde bij art. 161 der Grondwet en met overlegging van de vereischte opgaven en ontwerpen betrekkelijk de door hen gewenschte reglementen en kerkelijke organisatie — ”

⁷⁰⁾ Certificeren = waarmerken.

rationen en advies zal worden ingezonden aan het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk enz. ten einde aan onze overweging te worden aangeboden ⁷¹⁾).

Afschrift van dit besluit zal worden gezonden aan onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. ter uitvoering, aan onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken tot informatie en narigt, alsmede aan den Raad van State tot informatie ⁷²⁾).

166. *Adres van H. G. Klijn te Utrecht aan den Koning,
4 Juli 1836.*

Herv. Eered.

30 Juli 1836 no. 2.

Aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden, Prins van Oranje Nassau, Groothertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Sire!

Met verschuldigden eerbied en onderdanigheid neem ik de vrijheid mij tot Uwer Majesteits troon te wenden, maar tevens ook met gepasten vrijmoedigheid, dewijl ik mede als afgevaardigde van de Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, gehouden 2 Maart l.l. en volgende dagen te *Amsterdam*, op den 16. Maart l.l. bij de overhandiging van het adres met de overige kerkelijke stukken, Uwer Majesteit mij mondelings heeft beloofd, de zaak der afgescheidene Gereformeerde Gemeente te onderzoeken. Ik gevoelde des te meer mijne verplichting om mij nogmaals met vrijmoedigheid tot U te wenden, daar ik gedurig mij herinner, nadat ik aan Uwe Majesteit mogt verzoeken om grondwettige bescherming, dewijl wij toch Gereformeerde zijn, ik uit Uwe Majesteit mond mogt horen „het kan zoo schielijk niet.” Dewijl het nu reeds drie en een halve maand geleden is, reken ik het mijne dure verplichting om Uwer Majesteit eerbiedig te vragen om handhaving van dat recht, hetwelk ons bij de Grondwet word toegezegd, onder die bescherming van het Huis van Oranje, ter uitoefening

⁷¹⁾ In de eindredactie van het K. B. volgt voorts:

„En b....”; zie hierover hierna.

⁷²⁾ De slotclausule luidt in de eindredactie van het K. B. als volgt: „Wordende aan alle openbare magten in het Rijk, die het eenigzins kan aangaan, nadrukkelijk aanbevolen om toe te zien en te zorgen, dat aan den inhoud van ons tegenwoordig Besluit worde voldaan; terwijl onze Procureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof en alle andere officieren van Justitie tegen hen, die in strijd met hetzelfde Besluit mogten handelen, de straffen zullen vorderen, welke zij zullen bevinden door dezelve beloopt te zijn.

Onze Minister van Staat... en onze Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken zijn belast met de uitvoering van dit Besluit, waarvan een afschrift zal worden gezonden aan den Raad van State en hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst.”

van onzen openbaren godsdienst. Nogmaals herhale ik hetgene wij in ons adres in oprechtheid hebben betuigd, niet te kunne(n) verenigen met hun, die uit verkeerde beginselen in leer of wandel het ware Gereformeerde volk eerder tot schande dan tot eer verstrekken.

Sire! ik vrage deze zoo wenschelijke en tevens billijke zaak met vrijmoedigheid, dewijle wij overtuigd zijn, na een onpartijdig onderzoek, dat de handelingen des kerkbestuurs zedert 1816, zoo duidelijk ook in ons adres aangetoond, anti-Gereformeerd zijn. Ja van sommige zelfs in de openbaarmaking der Godonterende schriften wij ons voor den Here hebben te schamen nog zoo lange met zulk een genoodschap vereenigd te zijn geweest.

Sire, ik herhale het nogmaals, wij vragen deze grondwettige bescherming ook geensins in naam van hen, die onder het deksel van godsdienstvrijheid wrevel en onwil, miltzucht en oproer in kerk of staat zoeken aan te richten. Daarom heb ik mij ook afgescheiden van diegenen, die de leer, tucht en dienst der Gereformeerde Kerk in Nederland verwerpen, gelijk wij Uwe Majesteit duidelijk hebben mogen aantonen, en van die gruwelijke miltzucht in den staat heeft mijne ziel even sterk ene innige afkeer. In volle vrijmoedigheid durf ik mij hierop beroepen, als Nederlander en *Utrechts* inboorling mij nooit aan zulke daden te hebben schuldig gemaakt, waaraan de bescherming der openbare uitoefening der godsdienst schadelijk zou kunnen zijn. En met dezulken verenigen wij ons, en in diens naam *alleen* hebben wij in ons adres om bescherming gevraagd. Het is waar, er is altoos kaf onder het koren, maar daarom is ook onze vurige begeerte, dat zijlieden bij de overtreding der wetten na behoren gestraft mogen worden. In oprechtheid betuig ik Uwer Majesteit mij hartelijk te verenigen met hen, die den Koning geven dat des Konings is, maar bovenal God dat Godes is. Dit betonen wij ook, zóó lang wij maar immers kunnen te midden der vervolging en onderdrukking in ons beroep om niet na te laten onze verschuldigde belastingen na behoren te voldoen en onder alle hoon en smaad stille te zijn en te wachten op het heil des Heren.

Dit vervrijmoedigd mij des te meer om als een getrouw onderdaan in Nederland, verenigd met mijne geloofsgenoten, wier harten verkleeft zijn aan oprechte godsvrucht en Oranje, ene grondwettige aanspraak te mogen vragen om de uitoefening der gewetensvrijheid, die Uwe Majesteits voorgeslagt met de grootste opofferingen hebben verkregen.

Sire! zedert dat het Hoge Gereg(t)shof te Amsterdam 21 April l.l. in naam des Konings heeft verklaart, dat wij in de uitoefening der openbare godsdienst niet schuldig staan aan enige overtredingen der Grondwet, maar integendeel heeft verklaart in Uwer Majesteits naam, dat wij tijdens de aanneming der Grondwet ene erkende gezindheid zijn, — na deze zoo gewichtige uitspraak door het Hoge Geregshof in de hoofdstad van ons vaderland zijn wij des te meer overtuigd om op goede gronden te verwachten, Uwer Majesteit bevel zal geven om een ei(n)dpaal te zetten aan de vervolgingen en ons in diezelfde voorrechten te doen delen, waarop wij in gelijkheid met onze landgenoten aanspraak hebben. In deze stad hebben wij niet te klagen, dat wij door de politie worden vervolgd en

voor de regtbank gedagvaard; integendeel, indien zulks noodig is beschermd men ons; maar zouden wij niet treuren over de grote ellende onzer geloofsgenoten, die op andere plaatsen in ons vaderland zóó vervolgd worden? Zouden wij niet treuren over de schreeuwende onrechtvaardigheid om in deze provincie de rechtvaardige uitspraak der Regtbank alhier en in Amsterdam te ontgaan, men de onschuldige uit deze provincie voor de Regtbank te *Gorinchem* heeft gedagvaard? ⁷³⁾ Zouden wij niet vurig begeeren dat in ons dierbaar vaderland wederom als in de dagen van ouds de zuivere genadeleer vrijelijk door getrouwe dienstknechten hunne stemmen als een bazuin mogten verheffen? En Nederland zich niet langer mogten schuldig maken om menschen te straffen met geldboetens en gevangenissen, wier misdaad is, dat zij den God der vaderen na de aloude instellingen der Sinode van Dordrecht 1618—1619 willen dienen.

Uit overtuiging des harten mogt ik met vrijmoedigheid mij ter neder zetten om Uwer Majesteit toch vriendelijk te verzoeken om een gunstig antwoord te erlangen, dewijl na een onpartijdig onderzoek zal gebleken zijn, niets schadelijks voor den staat kan gevonden worden om ons in de uitoefening der godsdienst te beschermen.

Ach Sire, duizenden in ons vaderland zenden hunnen smekingen tot den troon des Konings der koningen, of het Hem mogte behagen om Uwes Majesteits harte te buigen.

Den drieënigen Verbondsgod schenke Uwe Majesteit die nodige wijsheid om in deze gewichtige zaak alzoo te handelen, dat het strekende zij tot Zijne eer en uitbreiding van Zijn koninkrijk ⁷⁴⁾.

Uwe getrouwe onderdaan,

H. G. KLIJN.

Utrecht, den 4. July 1836.

⁷³⁾ Vgl. hierna no. 218.

⁷⁴⁾ Bij dispositie van 30 Juli geven de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den rekwestrant te kennen, dat zijn rekwest in verband met het K. B. van 5 Juli 1836 no. 75 is „gehouden voor vervallen” [Herv. Eered. 30 Juli 1836 no. 2].

167—172

Hangende de beraadslagingen in zake de eventueele toelating der Afgescheidenen als „godsdienstig genootschap”, ontvangt de Koning een memorie, waarin de oplossing der moeilijkheden in een andere richting wordt gezocht. Deze memorie, waarschijnlijk opgesteld door den Amsterdamschen predikant Broes, bevat o. a. den raad om den Afgescheidenen de gelegenheid te openen, naar art. 294 van het Strafwetboek vrijheid van godsdienstoefening te verkrijgen, zonder hen in de voorrechten van de erkende kerkgenootschappen te doen deelen.

Niettegenstaande de Ministers van Justitie en van Eeredienst — door den Koning ieder afzonderlijk in het geheim over de memorie geraadpleegd — zich met de in het stuk eenigszins vaag geformuleerde gedachten niet kunnen vereenigen, laat het gegeven advies den Koning klaarblijkelijk niet los. Nadat de hoofdgedachte door een raadsman des Konings — waarschijnlijk den Minister van Staat, Baron De Mey van Streefkerk — nader is gefundeerd en uitgewerkt, wordt het plan om den Afgescheidenen de gelegenheid te bieden voorloopig plaatselijk als godsdienstig gezelschap te vergaderen, door den Koning gesanctionneerd en onder letter *b* in zijn Besluit van 5 Juli 1836 opgenomen.

167. *Anonyme memorie aan den Koning, April 1836*¹⁾.

Herv. Eered.

11 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

1. Er is volkomen vrijheid van godsdienstige begrippen aan elk gewaarborgd, tevens van derzelve belijdenis in openbare en gemeenschappelijke eeredienst; zoodat er buiten de godsdienstgezindten, welke tijdens de invoering der Grondwet bestonden, ook andere nieuwe zijn geoorloofd; (vgl.) art. der Staatswet 190 met 193 en 196.

2. Er is aan de godsdienstige vereenigingen of kerken, welke tijdens de invoering der Grondwet bestonden, boven de nieuw opkomende, een en ander voorregt toegekend, als 1° eene min gerestringeerde vrijheid, 2° eene uitgelezene bescherming, 3° een bijzondere voorstand, gelegen in geldelijke toelage, hetzij bij verzekering, hetzij bij uitzigt; art. 191, 194 namelijk.

3. Alleen op godsdienstige vereenigingen, welke buiten de bestaande nieuw zich mogten willen vestigen, maar ook op elk van die, wat naam en titel zij aanneme, zijn toepasselijk de artikelen van het Fransch Strafrechtswetboek tegen ongeoorloofde gezelschappen of bijeenkomsten — zevende afdeeling —, artikelen, nimmer afgeschaft, met de Staatsregeling geenzins strijdig en voor de zekerheid van den Staat onontbeerlijk.

4. Met bijzondere zorg ziet de Staat toe, dat geen nieuw zich opdoende godsdienstvereeniging de bestaande en wel erkende kerken door openbaren hoon verongelijke en door proselytenjagt zoeken om te keeren^{1a)}.

5. Geene godsdienstige vereeniging, welke zich nieuw opdoet, hetzij bij afscheiding van eene der in 1814 bestaande of bij wat aanleiding ook, kan aanspraak maken op geldelijken onderstand vanwege den Staat.

6. De artikelen der Strafrechtswet, welke de bestaande kerken

¹⁾ De memorie werd den Koning tijdens zijn jaarlijksch bezoek aan Amsterdam in April 1836 overhandigd, hoogstwaarschijnlijk door den bekenden Amsterdamschen predikant W. Broes, die reeds meermalen in dergelijke gevallen den Koning van advies gediend had; vgl. Deel I blz. 109, 110, 255—265. Vooral § 8 van de memorie is typisch „Broesiaansch”. Dat Minister Van Pallandt ook aan Broes dacht, blijkt bij vergelijking van zijn rapport over deze memorie — zie hierna no. 169 — met zijn rapport over een vroegere memorie van Broes: Deel I blz. 264, 265.

^{1a)} In het handschrift staat: verongelijken, en: zoeken.

eene gezette zamenkomst van meer dan 20 personen, ingeval die zonder weten en toestemmen van het Gouvernement zou plaats hebben, verbieden, wijzen door deze gevalsonderstelling zelve aan, dat zij integendeel na gezegde toestemming verzocht en verkregen te hebben, allezins vrij is en onverlet.

7. Op de geloofsleer eener kerk, hare wijze van eeredienst en andere inrigtingen met hare geloofsleer in verband, ziet de Staat niet wijder toe, dan zoover de handhaving van rust en goede orde in den Staat het toezigt vordert. Het verzoek dus eener nieuw zich vestigende godsdienstvereeniging mag om geene andere dan daaruit ontleende reden worden geweigerd; maar ook vanwege dezelfde bepaaldheid van gouvernementstoezigt is (voor) haar bij het Gouvernement geene toelating, bescherming en voorstand te verwachten op aangevoerde grond, hetzij waren of bloot vermeenden, dat de bestaande Kerk, welke zij verlaat, van oude leer en instellingen zij afgeweken.

8. Vermits echter de Hervormde Kerk in ons midden, op welke gronden het ook zij, en gewis facto, in merkelyk ²⁾ naauw verband met den Staat begrepen is, meer dan de andere kerken doorgaans, ten gevolge van welk verband hare reglementen, ook bijzonder dat op de examina, aan 's Konings goedkeuring in der tijd onderworpen zijn geworden: zoo moge het Z. M. wel toekomen en misschien geraden zijn, de Algemeene Synode van ter zijde op te wekken om het onrustig en niet algemeen vertrouwd 38ste artikel van gezegd reglement ³⁾ ter bevordering van rust en goed vertrouwen nog eens in rijpe overweging te nemen; welke opwekking de Synode gewis eerbiedig zal volgen en zal kunnen volgen, zonder van haarzelve af te wijken, indien zij over dat delikate punt tegen hare eerstkomende zitting beschikt en staande de zitting verneemt de adviezen der provinciale kerkbesturen.

9. Welke aanklagten, aanspraken, meening en bedoelingen ook door de praemissen van het adres mogen aangeduid wezen, bij het slot en resumé derzelve is niet anders en niet meer uitgedrukt dan verzoek om *vrije godsdienstoefening*. Met het toestaan dus van zulk voorregt onder de bepalingen, in de Staatsregeling en Strafrechtswet uitgedrukt, zonder meer, zal het koninklijk *fiat* verleend zijn.

10. Iedere kerk welke voorkomen heeft, zij het ook slechts voorkomen van *onder het kruis* te zijn, pleeg(t) mededogen te verwekken; door mededooogen breidt zij onder de half toegenegenen met iederen dag al verder zich uit, wint zij tevens onder onverschilligen en zelfs afkeerigen eene begunstigende tiers-parti ⁴⁾ aan. Het is daarom wenschelijk, dat Zijne Majesteit eerlang een besluit neme, ten gevolge waarvan of de beboetingen en processen en de declamatiën ⁵⁾ bij de processen, die uit de Strafwet nu ontstaan, een

²⁾ Merkelyk = aanmerkelyk, tamelyk.

³⁾ Het genoemde artikel bevat het onderteekeningsformulier voor aanstaande predikanten, met de beruchte zinsnede: „dat wij de leer, welke *overeenkomstig* Gods heilig Woord in de *aangenomen* formulieren van eenigheid der Nederlandsche Hervormde Kerk is vervat, ter goeder trouw aannemen en hartelyk gelooven...”.

⁴⁾ Tiers-parti = derde partij, middenpartij.

⁵⁾ Declamatie = ontboezeming.

einde hebben, of anders die Strafwet en derzelver uitvoering voor ieders oog zich voordoen in het heldere licht van hare regtvaardigheid en hare noodzakelijkheid.

11. Er is hoogstwaarschijnlijk uitzigt, dat de adressanten en zoovele gereed staan om hun toe te vallen, dusver onder het kruis naauw en vurig vereenigd, zoodra het *fiat* op het gemaakt adres door Z. M. verleend zij, staande het wijders beramen en oprigten der nieuwe kerk in menige partijen zich zullen scheuren, een voortgang en eene uitkomst der nieuwschierigheid, bij welke haar dreigen al minder wordt.

12. Zoo integendeel de nieuwe godsdienstvereeniging in den loop van jaren mogt standhouden, zich bevestigen en verre uitbreiden, daarnevens ook, gelijk het met de Herstelde Luthersche Kerk heeft toegedragen, allengs bezadigder en reukelijker mogt geworden zijn, zoo zal die *toekomende* tijd aan Z. M. aanleiding kunnen geven tot nieuwe maatregelen, tot zulke als de nieuwe kerk ten aanzien van verhouding tot het Staatsgouvernement aan de thans bestaande kerken meer gelijk maken; de gedachte waaraan echter tot dusver een staatsgeheim zij.

13. De bovenstaande beginselen zijn met de dusver genomen besluiten en gehoudene handelingen van het Gouvernement in geenerlei tegenspraak; veeleer liggen zij er doorgaans (aan) ten gronde; ten blijke waarvan zij vergeleken het antwoord van den Minister ...⁶⁾, en opgemerkt, dat de politie bij het ontbinden van godsdienstige zamenkomsten boven de 20 personen, niet verzuimt te laten vooruitgaan de vraag, of er tot die zamenkomst verlof zij gegeven.

Met het bovengestelde zal in overeenstemming zijn het dergelijke:

Ten antwoord op het adres van (Brummelkamp c.s.), inhoudende verzoek om *vrije godsdienstoefening*, verklaart Z. M., dat godsdienstige vereenigingen buiten de tijdens de ingevoerde Staatsregeling bestaande en erkende, hoe weinig begeerlijk ook, echter volgens gezegde Staatswet art. 190, 193, 196 vrij en onverlet zijn, aan wat geloofsleer zich ook verhechtende, naar wat wijze ook ingerigt en bij wat aanleiding ook van verschillende meening ontstaan: eene zaak van overtuiging en gevoel, welke buiten het Staatsbestuur ligt; onder uitdrukkelijke bepaling echter van twee voorwaarden: de eene, dat bij zulke vereenigingen niets voorkome, hetwelk de rust van den Staat zou storen of ook strekken tot belediging van het regt der bestaande kerken, de bescherming van welke aan de Regering wel byzonder is opgedragen; de andere voorwaarde, dat volgens art. (294) van het Strafrechtwetboek alle gezette zamenkomst, tot meer gezegde vereenigingen behorende, ingeval zij het getal van twintig personen overschrijdt, bij de bevoegde macht, met aanwijzing van uur en plaats, om toelating verzocht en die bekomen hebbe, ten einde op hare onschadelijkheid naar vereisch kunne worden toegezien⁷⁾.

⁶⁾ Bedoeld zal zijn de ministeriële kennisgeving van 11 December 1835 no. 15, vgl. Deel II no. 273.

⁷⁾ Deze geheime memorie en een regest van het daarop uitgebrachte rapport van den Minister van Justitie zijn reeds gepubliceerd in Colenbrander, *Gedenkstukken*, X. 5. — R. G. P. 50 —, blz. 602—610.

168. *Promemorie van den Minister van Justitie,
eind April 1836*⁸⁾.

Staatssecr.

1836 la. Y 15 *geheim*.

Alvorens over te gaan tot de beschouwing en beoordeeling van elke § der aan mij ten onderzoek gegeven memorie, achte ik het van belang, twee aanmerkingen te doen voorafgaan.

De eerste is deze, dat het stuk schijnt gesteld, voordat de steller kennis heeft gehad aan het beleggen der zoogenaamde Synode der Separatisten, aan hetgeen daarin is voorgevallen, aan hunne uitschrijving van eenen voorgeefflijken dank-, vast- en bededag, aan de mededeelingen, welke zij zich verstout hebben van dit alles aan den Koning te doen, en eindelijk aan het door den druk gemeen maken van hunne zoogenaamde Synodale handelingen, bid-daguitschrijving en adres aan Zijne Majesteit, — alle welke daden toch aan den stand der zake eene geheel andere rigting gegeven hebben dan de steller der meorie schijnt op het oog te hebben.

De tweede aanmerking is deze, dat er eene *merkwaardige overeenkomst* bestaat tusschen de staatsregtelijke en regtsbeschouwingen in de zeven eerste §§ der memorie ontwikkeld, en die, welke de Correctionele Regtbank te Amsterdam bij haar vonnis in de zaak van H. P. Scholte c. s. op den 21. April l.l. gewezen, tot grondslag van hare uitspraak heeft gelegd.

Die beschouwingen ondertusschen waren ook reeds vroeger door de verdedigers van Scholte ter sprake gebragt bij hunne pleidooijen voor het Hoog Gerechtshof alhier in eene andere zaak tegen dien beklaagde, waarin de kundige Substitut Prokureur Generaal Van Appeltere met zooveel succes de uitmuntende, door hem in druk uitgegevene pleitrede gehouden heeft.

Waarschijnlijk is die pleitrede aan den steller der memorie niet bekend geweest; de daarin naar waarheid ontvouwde daadzaken zouden hem anders hebben kunnen doen zien, dat er in de regterlijke vervolgingen van Scholte en de zijnen van niets minder de rede is dan van vervolgingen om *geloof* of *geloofsleer*; en hij zoude bovendien meer bepaaldelijk op bladzijden 48—65 en ook in het daarachter gedrukte arrest van den Hove op bladzijde 80 en volgenden de questiën van staatsregt en van strafregt, door hem bij zijne memorie behandeld, met helderheid en naauwkeurigheid toegelicht, hebben aangetroffen.

Die ontwikkelingen zijn dan ook overwaardig om ter dezer gelegenheid te worden ingezien en overwogen; mijns bedunkens zijn zij even weinig als de daartoe betrekkelijke considerans van 's Hofs arrest voor gegronde tegenspraak vatbaar; en ik zal dezelve daarom niet herhalen bij de behandeling der onderscheidene §§ van de memorie, waartoe ik nu overga. Gemakshalve zal ik nevens elke § of onderdeel daarvan mijne aanmerkingen stellen.

⁸⁾ In de minuut van dit stuk — Aanwinsten 1900, XXIII no. 193 — is op den kant aangeteekend: „Geheime pro memoria door mij in 't laatst van April 1836 aan Z. M. overgegeven.”

§ 1 (a).

Wel vrijheid van *begrip*, maar daarom nog niet van *uitwendige eeredienst*. Als laatste consequentie moge aan vrijheid van begrip verknocht zijn de vrijheid van *manifestatie*, maar de openbare eeredienst is *meer* dan eene manifestatie of mededeeling van begrippen; het is het *in werking en praktijk* brengen der begrippen.

De Grondwet zelve behelst de *tegenstelling* van *begrip* en *eeredienst*, en het is juist om de ondergeschiktheid aan het Hoog gezag ten opzichte van alle *naar buiten werkende daden* te doen uitkomen, dat in art. 190 de vrijheid van begrip wordt vermeld.

§ 1 (b).

Dit is waar in *dien* zin, dat nieuwe gezindheden niet *absolute* zijn geprohibeerd⁹⁾, doch daarom is dezelve oprigting nog niet *onbeperkt vrij*. Dat er eene toelating van het Hoog gezag noodig is, volgt

1°. daaruit, dat men dit regt zonder gevaar voor den Staat aan het Hoog gezag niet ontzeggen kan;

2°. uit de algemeene toekenning door alle schrijvers van het *Jus reformandi*¹⁰⁾;

3°. uit art. 193 der Grondwet; de woorden *zouden kunnen storen spreken de futuro*¹¹⁾ en sluiten eene voorafgaande inzage, mitsdien ook *toelating* in;

4°. uit art. 196: „De Koning zorgt dat alle godsdienstige gezindheden zich houden binnen de palen van gehoorzaamheid aan de wetten van den Staat”; daartoe nu behoort ook art. 291 van het Wetboek van Strafrecht, waarbij de associatiën en bijeenkomsten zonder voorafgaande autorisatie worden verboden.

§ 2.

Zoo hier als in het vervolg vindt men het denkbeeld, dat de bestaande gezindheden bij de Grondwet zouden zijn *geprivilegeerd*¹²⁾.

Het is echter meer overeenkomstig met de gelijkheid door de Grondwet gewild, te zeggen, dat hier geene *voorregten*, maar *regten* worden toegekend.

Die *regten* aan de *bestaande* gezindheden toekennende, bedoelt de Grondwet duidelijk de *erkende* gezindheden, en het woord *bestaande* is gebruikt, omdat het eene stilzwijgende erkenning in zich bevat en alzoo eene solemnele¹³⁾ erkenning ten aanzien van *iedere bestaande* gezindheid — die anders had moeten geschieden — overbodig maakt.

Door de *erkenning* dus wordt eene nieuwe gezindheid met de reeds bestaande gelijkgesteld, en heeft aanspraak op dezelfde regten.

Dit komt overeen met de waardigheid der Regering, die de

⁹⁾ Prohibeeren = verbieden.

¹⁰⁾ *Jus reformandi*, een onderdeel van het *jus principis circa sacra* = het recht van erkenning of toelating van een nieuw kerkgenootschap.

¹¹⁾ De *futuro* = van iets toekomstigs.

¹²⁾ *Privilegeeren* = privileges, voorrechten toekennen.

¹³⁾ *Solemneel* = plechtig, formeel.

erkenning of toelating niet verleent dan nadat uit een voorafgaand onderzoek is gebleken, dat de nieuwe gezindheid waardig is bij de bestaande haren rang in te nemen.

Het strookt met de staatkundige gelijkheid van regten aller gezindheden.

§ 3.

In deze en de beide volgende §§ worden ontwikkeld, welke *voorregten* aan de *bestaande* gezindheden zouden zijn toegekend.

De vrijheid van vereeniging is echter geen zoodanig *voorregt* der bestaande gezindheden, maar alleen een *gevolg* van derzelver tacite¹⁴⁾ erkenning bij de Grondwet.

Iedere nieuwe gezindheid, welke geautoriseerd wordt, gelijk ieder geautoriseerd genootschap, deelt uit krachte der autorisatie in dezelve vrijheid en valt *door de autorisatie* zelve buiten het bereik der Strafwet.

§ 4.

Wat aangaat de openbare verongelijking, zoo zoude ook eene nieuw ontstane, *doch geautoriseerde* gezindheid hier tegen gedekt zijn door art. 260 seqq. van het Wetboek van Strafrecht — in welk artikel bepaaldelijk van culte autorisé¹⁵⁾ gesproken wordt — en door de bescherming, waarop zij volgens art. 191 der Grondwet zoude kunnen aanspraak maken.

Ook *hier* is dus geen *voorregt* der bestaande gezindheden, maar alleen een *regt* aan de erkenning verknocht.

Wat de waakzaamheid tegen proselietenjagt aangaat, deze kan welligt somtijds voor het publiek belang noodzakelijk zijn, doch schijnt niet bepaaldelijk onder de verplichtingen der Regering jegens de godsdienstige gezindheden begrepen te zijn.

§ 5.

Het *regt* op geldelijke ondersteuning is aan de bestaande gezindheden verzekerd bij art. 194 der Grondwet. Of zelfs dit regt wel uitsluitend tot de bestaande gezindheden beperkt is, kan misschien niet zonder grond naar aanleiding der laatste alinea van art. 194 betwijfeld worden, waarin zeker geen hinderpaal gevonden wordt om ook nieuwe erkende gezindheden, daartoe termen zijnde, te ondersteunen.

In alle geval is het een *regt*, niet een *voorregt*.

§ 6.

Er is tweederlei autorisatie noodig: 1° van het Gouvernement tot de associatie en tot derzelver bijeenkomsten; 2° van het plaatselijk bestuur voor de *plaats* der bijeenkomst. De *eerste* autorisatie hebben de bestaande gezindheden uit krachte van derzelver stilzwijgende erkenning door de Grondwet; de *tweede* zouden zij ook nog behoeven, wanneer zij buiten de erkende kerkgebouwen zouden willen vergaderen.

Eveneens is het met nieuwe gezindheden; om de bevoegdheid tot vergadering boven de twintig personen te verkrijgen, behoeven zij de autorisatie van het Gouvernement, en voor de plaats der bijeenkomst die van het plaatselijk bestuur.

¹⁴⁾ Tacite = stilzwijgend.

¹⁵⁾ Culte autorisé = erkende eeredienst.

Hierdoor wordt bevestigd, dat met de erkenning of toelating door het Gouvernement de hoofdzaak afgedaan is, en dat daardoor de nieuw erkende gezindheid met de vroeger bestaande op eene gelijke lijn wordt gesteld.

Maar die toelating wordt niet verleend dan na voorafgaand onderzoek, met het belang der zaak in overeenstemming.

§ 7.

Nieuwe gezindheden hebben de toelating van het Gouvernement noodig.

Dat bij het toestaan of weigeren dier toelating aan eene nieuwe gezindheid alleen de *staatsbelangen* in aanmerking moeten komen, is volkomen waar.

De geloofsleer en de wijze van eeredienst behoeven dus niet verder onderzocht te worden, dan alleen, of daarin iets strijdigs zoude zijn met de goede orde en openbare rust en zedelijkheid.

Maar de geloofsleer en wijze van eeredienst is *niet* het *eenige*, waarbij de Staat belang heeft of waarop gelet moet worden.

Zoodra eene godsdienstige *gezindheid* zich vestigt, heeft zij ook buitendien veele uitwendige punten van aanraking met den Staat: de armen, de kerkengoederen en derzelve beheer, het onderwijs, de benoeming en bezoldiging der leeraars; dit alles zijn punten, waarbij de Staat onmiddellijk belang heeft en die alzoo behooren vooraf te worden geregeld.

Hieruit volgt echter ook, dat die punten vooraf behooren te worden *onderzocht*, en dat alzoo een bloot verzoek tot vestiging eener gezindheid niet kan worden toegestaan, zonder gelijktijdige openlegging van hare beginselen wegens alle de gemelde belangrijke punten.

Ten aanzien der Afscheidenen is dit van bijzonder belang, omdat, schoon zij daarvoor niet geheel uitkomen, hunne geschriften op vele plaatsen de strekking schijnen te hebben om aan het Gouvernement alle regt van inzage in kerkelijke aangelegenheden en het beheer der kerken en kerkengoederen te betwisten.

Ofschoon de Afscheidenen beweerden, dat zij eigenlijk de ware Gereformeerde Kerk zijn, kan dit geen grond opleveren om hen van eene voorafgaande *toelating* vrij te stellen. In de oogen toch van het Gouvernement, hetwelk, zooals teregt wordt aangemerkt, de geloofsleer niet onderzoekt, is het genoeg, dat zij zich van de *erkende* kerk hebben afgescheidenen, en dus eene nieuwe, *niet erkende* gezindheid uitmaken, welke, om vrijelijk naar buiten te kunnen werken, toelating en autorisatie behoeft.

Bovendien is hun beweerden, dat zij eigenlijk de ware, bestaande Gereformeerde kerk zijn, welke tijdens de Grondwet bestond, en dus geenszins eene *nieuwe gezinte* uitmaken, niets anders dan eene loutere petitio principii¹⁶⁾, en bovendien in *baarblijkelijke tegenstrijdigheid met hun eigen gedrag*; immers verklaren zij dat zij zich *afschieden*, en het zal wel geen betoog behoeven, dat iets dat zich van *iets anders afscheidt*, daarmede niet langer eenzelvig kan zijn.

¹⁶⁾ Petitio principii = bewijsgrond, die ten onrechte als reeds bewezen aangenomen wordt, maar zelf eerst bewezen dient te worden.

§ 8.

Tot grond van dit voorstel schijnt te liggen de verwachting, dat met de intrekking van de punten van bezwaar, ook de scheuring en afscheiding vanzelve een einde hebben zou.

Het is echter te betwijfelen of de Synode zich zoo gemakkelijk zoude laten bewegen om op de aangenomene beginselen terug te komen. Eene proef, om het gevoelen der provinciale kerkbesturen in te winnen, schijnt gevaarlijk te zijn, alzoo het bijna onvermijdelijk is, dat de gevoelens verdeeld zullen zijn, waarvan dan vernieuwde en menigvuldige godsdiensttwisten het gevolg zouden zijn.

Niet minder valt het te betwijfelen of de bedoelde intrekking, zoo die al tot stand kwam, van eenigen invloed zoude zijn op de Afscheidenen.

Het zijn toch niet zoozeer de *instellingen* der Synode, welke de Afscheidenen betwisten, maar *het gezag der Synode zelf*, uit kracht waarvan die instellingen aangenomen zijn.

Evenzeer als de *instelling*, zoude ook de *intrekking* afkomstig zijn van een gezag, hetwelk zij betwisten, en hetwelk volgens hen zowel tot de *intrekking* als tot de *instelling* onbevoegd is.

Ten einde van de *betwiste instellingen* ontslagen te zijn, hebben de Afscheidenen het *gezag der Synode* aangetast, en daardoor niet alleen de bepalingen der Synode op de betwiste punten, maar *alle* synodale besluiten in het algemeen betwist.

§ 9.

Dat de praemissen¹⁷⁾ niet in aanmerking zouden komen, is gewis te algemeen.

Een verzoek, in deszelfs praemissen bedreigingen inhoudende, zoude, naar het schijnt, behoudens de koninglijke waardigheid niet kunnen worden verleend.

Evenzeer wanneer in de praemissen worden gededuceerd¹⁸⁾ *de gevolgen*, die men zich voorstelt van het toestaan des verzoeks — bijvoorbeeld de aanspraak op kerken etc. —, dan behelst het *fiat* eene stilzwijgende goedkeuring der praemissen.

Eindelijk wanneer in de praemissen iets wordt gevorderd als een *regt* in plaats van verzocht te worden als eene *gunst*, zoo zoude door het toestaan van het verzoek het koninglijk regt tot *weigering*, wanneer anderen op hetzelfde *regt* zich grondende een dergelijk aanzoek deden, worden gekwetst en gekrenkt.

Deze geheele § doet voorts duidelijk zien, dat zij gesteld is zonder de kennis en wetenschap aan de bijeenroeping en handelingen der zoogenaamde Synode van Separatisten en het daaruit voortgevloeide hierbovengemeld.

Door het toestaan van *vrije godsdienstoefening* is de zaak nog niet afgedaan.

Dit zoude waar zijn, wanneer het enkele individus goldt. Maar het geldt hier de instelling eener nieuwe gezindheid, van een *corpus morale*¹⁹⁾, aan hetwelk, wanneer het toegelaten is, burgerlijke en grondwettige regten zijn toegekend.

Onder de punten welke, behalve de vrijheid van godsdienst-

¹⁷⁾ Praemisse = voorafgaande stelling.

¹⁸⁾ Deduceren = gevolgtrekkingen maken, afleiden.

¹⁹⁾ Corpus morale = zedelijk lichaam.

oefening, behooren te worden geregeld, zijn onder anderen ook begrepen de kerkgebouwen, de armen, de kerkelijke reglementen, kerkelijk bestuur, de collatiën, het beheer der kerkelijke goederen, de rekening daarvan af te leggen en veele andere gewigtige onderwerpen, welke door het eenvoudig toestaan van vrije godsdienst-oefening niet zijn uit den weg geruimd.

§ 10.

Om de deugdelijkheid der gevoerde processen te onderzoeken, is het alleen noodig te zien, of dezelve in de wet gegrond zijn. Is dit het geval, dan zijn dezelve regtvaardig en noodzakelijk.

Behalve nu *alle* de correctionele regtbanken, welke gelegenheid gehad hebben om over deze zaken te oordeelen, hebben in het bijzonder, met uitzondering van *Amsterdam* alléén, *alle* de regtbanken in de hoofdplaatsen der provinciën *de toepasselijkheid der Strafwet* erkend; en helderder licht kan er wel niet over de regtvaardigheid en noodzakelijkheid der processen worden verspreid.

De *noodzakelijkheid* tot deze regtsvorderingen is buitendien gelegen geweest in den toeleg om zich via facti²⁰⁾ van de kerken en kerkelijke goederen meester te maken — te Ulrum en te Genderen —, in het geweld dat daarbij is voorgevallen, en de ongeregelde heden door en ter gelegenheid daarvan veroorzaakt; alle welke bijzonderheden in de pleitrede van den Heer Van Appeltere naar waarheid zijn voorgedragen.

Bij de algemeene erkenning van de toepasselijkheid der Strafwet, mag het voorts hoogst bedenkelijk worden geacht, of de vervolgingen wel door een koninklijk besluit zouden kunnen worden gestuit, zoolang er geene autorisatie tot vestiging der nieuwe gezindheid is verleend; immers zonder aanmerkelijk te benadeelen de kracht en het gezag der alleszins noodzakelijke en behoudende artikelen van art. 291 en volgende der Strafwet.

De declamatiën bij de processen hebben enkel bestaan in luide klagten van de zijde der Afscheidenen, welke echter bij onpartijdigen weinig bijval kunnen vinden en overdreven moeten gerekend worden, wanneer men in aanmerking neemt, dat dezelve worden aangeheven ter gelegenheid eener geldboete van *f* 100.—, en dat bij 's Konings Besluit van den 10. December 1835 no. 71 de weg is aangewezen, waarop zij hunne redenen tot klagt opgeheven kunnen zien.

§ 11.

Of en in hoeverre die groote waarschijnlijkheid aanwezig is, valt buiten den kring mijner kundigheden; maar zelfs aangenomen dat zij waarlijk bestaat, dan zoude toch daaruit volgen, *vooreerst*, dat uit de smaldeeling van de zoogenaamde ware Gereformeerde Kerk tot een onbeduidend getal zoude blijken, dat het Gouvernement beter gedaan had met de autorisatie tot vestiging eener nieuwe gezindheid *niet* te verleen, immers dat de zaak niet behoorlijk is onderzocht; *ten tweeden*, dat alle die verschillende onderdeelen met hetzelfde regt hunne afzonderlijke toelating zouden kunnen vragen, welke hun zonder inconsequentie niet zouden kunnen worden geweigerd.

²⁰⁾ Via facti = langs den weg van de daad, daadwerkelijk.

§ 12.

Indien hier bedoeld worden de bepalingen der Grondwet, bijzonder van art. 194 van dezelve, zoo is reeds aangemerkt, dat door de enkele toelating en erkenning van het Gouvernement eene nieuwe gezindheid plaats neemt onder de erkende gezindheden, en daardoor vanzelf op die grondwettige regten aanspraak maken kan.

Dit is gewis meer overeenkomstig met de waardigheid van het Gouvernement dan wanneer aan het onderzoek naar en de toelating van eene nieuwe gezindheid geen ander gevolg wordt gehecht, dan vrijheid van vereeniging, zonder eenige bescherming, ondersteuning in nood en toezigt.

Heeft men echter bij deze § bedoeld eene toekomstige verdeling van kerken en kerkelijke goederen, dan geloof ik met volle overtuiging, dat daarvan nimmer questie kan zijn, en dat het beginsel der redenering geheel ongegrond en gevaarlijk is.

De voorstanders van zoodanigen maatregel zeggen wel: de kerken en goederen zijn het eigendom *der gemeente*; wanneer de *gemeente* zich splitst, behooren ook de goederen gesplitst te worden.

Dit is echter enkel eene verkeerde opvatting en dubbelzinnigheid in het woord *gemeente*. *Gemeente* beteekent de gezamenlijke individus, die tot hetzelfde kerkgenootschap behooren.

Maar het beteekent ook een *corpus morale*, eene onderafdeeling der gezindheid, op eene bepaalde plaats gevestigd.

Niet aan de gemeente als *verzameling van individus*, maar aan de gemeente qua *corpus morale* behooren de kerken en goederen.

Dit *corpus morale* is ondeelbaar. Het bestaat of het bestaat niet; maar bestaat het, dan blijft het ook bestaan, zoolange nog één lid van dezelve overblijft, en schoon alle overige individus, die de gemeente hadden uitgemaakt, zich daarvan hadden afgescheiden.

Ja, wanneer er niemand meer overbleef, schijnt het, dat de gemeente zoude kunnen herleven, zonder van hare eigendommen vervallen te zijn.

Daar in allen gevalle niemand een *individueel* regt heeft op de kerkengoederen, kan er ook geene individueele of hoofdelijke beschikking daaromtrent plaats hebben.

§ 13 (a).

Het beginsel dat er blootelijk vrijheid van godsdienstoefening zoude kunnen worden toegestaan zonder eenige inzage of vaststelling van reglementaire bepalingen, zoude zeer zeker in strijd zijn met Zijner Majesteits Besluit van den 10. December 1835 no. 71, waarbij de eventueele toelating van het onderzoek der reglementen en statuten wordt afhankelijk gesteld.

De politie heeft wel alleen te maken met de vraag, of er autorisatie bestaat al dan niet, maar de koninklijke autorisatie betreft niet enkel de vereenigingen of bijeenkomsten, maar is ook van invloed op een aantal andere belangen, en het is om deze laatste voornamelijk, dat de reglementen en statuten vooraf moeten worden onderzocht.

§ 13 (b) ²¹⁾.

Indien hier enkel bedoeld wordt de vrijheid van *begrippen*, dan zoude deze verklaring overbodig zijn; indien er bedoeld wordt vrijheid van *vereening en bijeenkomst*, dan zoude zoodanige verklaring opleveren eene *authentieke interpretatie* der Grondwet en eene beslissing der vraag, of sedert de invoering der Grondwet de strafbepalingen en het verbod van bijeenkomsten van meer dan twintig personen nog is blijven bestaan. Deze vraag zoude beslist worden *tegen* het gevoelen van bijna alle regtbanken. Hoogst-merkwaardig daaromtrent zijn de voorbeelden van de jaren 1823, 1826 en 1827 op bladz. 48 der pleitrede van den Heer Van Appeltère aangehaald ²²⁾.

Indien men echter van oordeel is, dat door zoodanige bepaling over niets anders beschikt zoude zijn dan over de vrijheid van godsdienstoefening, zoude men zich zeer bedriegen, want de nieuwe gezindheid zoude daardoor geheel gelaten worden in die onbeperkte onafhankelijkheid van alle gestelde magten, ook ten aanzien van kerkelijk bestuur en beheer, welke het hoofddoel van hun verlangen schijnt te zijn, en welke volslagene onafhankelijkheid een vreemd ligchaam *in* den Staat constituerende ²³⁾, met deszelfs belangen onbestaanbaar schijnt.

§ 13 (c) ²⁴⁾.

Beide deze voorwaarden zouden overbodig zijn. Wat de eerste aanbelangt, zoo zijn de bestaande gezindheden genoegzaam gewaarborgd door art. 191, 193 en 196 der Grondwet en art. 260 en volgende van het Wetboek van Strafrecht.

Wat de tweede aangaat, zoo zoude door de voorgestelde verklaring art. 291 van het Wetboek van Strafrecht vanzelf vervallen zijn, en dat de autorisatie van het plaatselijk bestuur ten aanzien van de plaats der bijeenkomst ook *zonder* die voorwaarde nog noodzakelijk zoude zijn, is reeds duidelijk genoeg uit art. 294 van het Wetboek van Strafrecht, waar die autorisatie ook vereischt wordt pour l'exercice d'un culte — evenals de andere vergaderingen — *même autorisé* ²⁵⁾.

²¹⁾ Deze opmerking heeft betrekking op de pericoop, welke begint met de woorden: „Met het bovengestelde zal in overeenstemming zijn het dergelijke...”

²²⁾ „Die wetten zijn onder andere toegepast bij Zijner Majesteits besluiten van den 21. Augustus 1823, waarbij de R. C. Maatschappij is ontbonden; van den 21. Febr. 1826, waarbij is verklaard, dat de vereening der Christelijke broeders niet kan worden toegelaten, en van den 30. Maart 1827, verbiedende de bijzondere bidplaatsen der Israëlieten”.

²³⁾ Constitueeren = vormen, stichten.

²⁴⁾ Deze opmerking heeft betrekking op het gedeelte van de anonyme memorie, dat begint met de woorden: „onder uitdrukkelijke bepaling echter van twee voorwaarden...”.

²⁵⁾ Pour l'exercice d'un culte même autorisé = voor de uitoefening van een eeredienst, zelfs zoo deze erkend is.

169. *Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 11 Mei 1836.*

Herv. Eered.

11 Mei 1836 no. 1 *geheim*.

(minuut)

Aan den Koning.

De ongeteekende memorie, door Uwe Majesteit mij ter hand gesteld en hiernevens teruggaande, duidt den man aan, wiens scherpzinnigheid door schroomvalligheid is van het spoor geleid. Beducht voor het tegenwoordig kwaad, zoekt hij door plooyen en schikken de mogelijkheid eener tijdelijke rust, latende de toekomst zorgen. Personen van dat karakter trachten steeds met beginselen te capituleeren²⁶⁾, vooral wanneer bij klimmende jaren de hun natuurlijke vreesachtigheid nog toeneemt.

Wat betreft de *zeven eerste* artikelen der memorie, houdende eene uitlegging der bepalingen van de Nederlandsche Grondwet voor zooveel de Godsdienst betreft, meen ik eerbiedig de vrijheid te mogen nemen mij te gedragen aan het rapport door mij en den Minister van Justitie Uwe Majesteit aangeboden onder dagteekening van den 30. November 1835, alsmede de premissen van het daarop uitgebragt advies van den Raad van State. De meeste aanmerkingen van den memorieschrijver kunnen daarmede en met de door Uwe Majesteit dientengevolge aangenomene beginselen genoegzaam worden overeengebragt, schoon nu en dan in zonderlinge bewoordingen en twijfelachtigen vorm voorgedragen, zoodat eene lezing en herlezing noodig is, om 's mans ware bedoelingen te vatten.

In de *volgende* artikelen tracht de steller in zijnen zin de toepassing te maken van de door hem voorgedragene denkbeelden. Zijne opmerkingen en de daaruit afgeleide voorstellen zouden meer bruikbaar zijn, indien hij daarbij niet een en ander hoofdpunt had uit het oog verloren, waardoor hij op eenen dwaalweg gebragt is. Ik zal mij slechts bepalen deswegens op te merken:

1°. Dat de Separatisten geene toelating tot een *nieuw* kerkgenootschap vragen, maar als de *ware Gereformeerden* willen erkend zijn, hetwelk wel niet kan overeen gebragt worden met de zorg voor de rust van den Staat en de handhaving der regten van het erkend Hervormd kerkgenootschap.

2°. Dat het vooruitzicht van de Afgescheidenen weldra door onderlinge verdeeldheden verscheurd te zien, het gevaar van derzelver invloed voor het *tegenwoordige* niet wegneemt. Hunne onderneming, erken ik, is te dwaas en te verkeerd, om duurzamen opgang te maken, maar zij kunnen echter inmiddels de Hervormde Kerk en daardoor den Staat zeer benadeelen, indien men hen ongestoord laat voortwerken.

3°. Dat het toelaten van eene nieuwe gezindte niet kan overgelaten worden aan de beoordeeling van ondergeschikte autoriteiten, maar uitsluitend behoort tot de bevoegdheid des Konings, als wien alleen toekomt dit souverain regt uit te oefenen.

²⁶⁾ Capituleeren = schipperen.

Byzonder vreemd komt het mij dus voor, dat de schrijver der memorie, in het 8e artikel, het voorstel aan Uwe Majesteit doet, om bij de Hervormde Synode eene nadere explicatie te provoceren der verklaring aan de kandidaten voorgeschreven; eene zaak welke niets gemeens heeft met de vraag over het al of niet toelaten der Separatisten, maar hier schijnt ingelast om 's mans personeele denkbeelden ten deze aan te vullen. Uwe Majesteit dien wenk volgende, zoude juist treden buiten hetgeen tot de beoeyingen van het burgerlijk bestuur behoort, als waaronder, zoo als ook de Raad van State teregt aanmerkt, wel geenszins beoordeeling der leer, maar alleen het uitwendig kerkbestuur kan begrepen zijn. Daarenboven is het bekend, dat de laatste Synode na naauwkeurig onderzoek en opzettelijke overweging bijna met eenparigheid van stemmen heeft besloten, geene nadere bepaling te geven van de bewuste verklaring, en zulks op grond van het ontwikkelde in het rapport eener personeele commissie, waarvan ook aan Uwe Majesteit in der tijd een exemplaar door mij is aangeboden. Gehechtheid aan eigene denkbeelden heeft hier niet alleen de scherpzinnigheid van den schrijver bedrogen, maar ook over zijne gewone schroomvalligheid gezegepraald; want anders zou hij wel met geen denkbeeld zijn tevoorschijn gekomen, hetwelk aanleiding zou kunnen geven tot nieuwe twisten en onaangenaamheden zelfs in de hoogste kerkvergadering.

Ik vleye mij, dat het aangevoerde voldoende zal zijn, om daarop het eerbiedig advies te gronden, dat Uwe Majesteit deze memorie zoude kunnen terzijde leggen.

De Minister van Staat enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL).

170. *Anonyme nota aan den Koning, vóór 5 Juli 1836*²⁷⁾.

Staatssecr.

1836 la. IJ 15 geheim.

Aanmerkingen op nevengaande memorie.

De beginselen, daarbij van art. 1 tot 7 voorgedragen, lijden geene de minste bedenking.

Art. 8 betreft eene zaak, die eene afzonderlijke beschouwing verdient, en waarop men de vrijheid nemen zal, opzettelijk terug te komen na de overweging van hetgeen' nopens het verleen van vrijheid van godsdienstoefening in de memorie voorkomt.

²⁷⁾ Daar deze memorie ten grondslag wordt gelegd aan het tweede gedeelte van het K. B. van 5 Juli 1836, en de Koning later — vgl. hierna no. 188 — het oordeel van den Minister van Staat, Baron De Mey van Streefkerk, inwint in zake de authentieke interpretatie van dit gedeelte van het Besluit, waarbij deze zich beslist uitspreekt over het „voorbedacht” bezigen van bepaalde uitdrukkingen enz., zal de anonyme nota naar alle waarschijnlijkheid van dezen vertrouwden raadsman des Konings afkomstig zijn.

Art. 9 en vervolgens behandelt het onderwerp van vrije godsdienstoefening, door Z. M. te verleenen bij dispositie op het ingeleverd adres.

1. Ten dezen aanzien zij het vergund op te merken, dat het toestaan van vrije godsdienstoefening niet buiten alle betrekking staat tot den naam, waarmede adressanten zich qualificeren, of de hoedanigheid, waarin zij die vrijheid begeeren.

Men moet hier *drie* gevallen onderscheiden:

Eerste geval. Verlangen adressanten vrijheid van godsdienst-oefening als voor eene *gezindte*, onderscheiden van een der bestaande en wettelijk erkende kerkgenootschappen, dan kan dezelve hun worden verleend zoodra het blijkt, dat hunne geloofsbelijdenis, reglementen en statuten niets schadelijks bevatten voor de veiligheid en rust van den Staat en voor de goede zeden.

Tweede geval. Geheel anders wordt de zaak, wanneer adressanten niet als voor eene nieuwe gezindte vrijheid van godsdienst-oefening verzoeken, maar bij hun verzoek aanspraak maken op den naam van een of ander der bestaande *kerkgenootschappen* en hierdoor dadelijk treden in eenen titel en in regten, die reeds aan een ander door den Staat zijn toegekend. Het verleenen van vrije godsdienst-oefening aan hen, die bij hun verzoek zulk een aanspraak uitsluitend willen doen gelden, strekt uit den aard der zaak tot oneer en verzwakking van dat kerkgenootschap, hetwelk onder dien naam bij den Staat bekend is en van denzelven geen afstand verlangt te doen.

Wijselijk onthoudt zich de Staat van de beslissing, aan wie het regt op het bezit van gevoerden naam toekomt, en het zoude voorzeker eene der grootste moeilijkheden zijn, waarin het Gouvernement van Z. M. konde worden gewikkeld, indien hetzelfde gedoogde, dat de decisie van zulk een punt ooit tot deszelfs gebied werd gebragt.

Daarom ziet de Staat bij het verleenen van vrije godsdienst-oefening aan wie het ook zij, naar regtvaardigheid toe, dat daaruit geene consequentie, hoe ook genaamd, tot nadeel van eenig bestaand kerkgenootschap kan worden getogen. Wie derhalve een *afzonderlijk* kerkgenootschap onder een reeds bestaanden naam wil formeren en daartoe vrijheid van godsdienst-oefening vraagt, begeert iets, dat hem vanwege den Staat niet kan worden geaccordeerd.

Derde geval. Hetzelve bestaat, wanneer in eenig reeds aanwezig kerkgenootschap zoodanigen gevonden worden, die verklaren de leer te belijden, welke bij dat kerkgenootschap is aangenomen, doch zich met de huishoudelijke bepalingen, bij form van wet of reglement in hetzelve, hetzij vroeger, hetzij later ingevoerd, in gemoede niet te kunnen vereenigen, en daarom de vrijheid verlangen om buiten de kerkelijke gemeenschap, tot welke zij dusver behoorden, godsdienstig zamen te komen. Deze lieden kunnen niet beschouwd worden als eene nieuwe gezindte uitmakende; evenmin, daar zij zich van het bestaande kerkgenootschap afscheiden, kunnen zij gerekend worden *alleen* dat genootschap uit te maken. De algemeene en eigendommelijke naam die hun toekomt, is die van *Separatisten*, hoedanige er vroeger en later in meerder of minder aantal hier en ginds geweest zijn.

2. Het valt in het oog, dat degenen, die zich jongst tot den Koning bij adres tot verkrijging van vrije godsdienstoefening hebben vervoegd, tot de laatstgenoemde soort moeten gerekend worden. Te onvrede met de vroegere en latere verordeningen, die in de Hervormde Kerk zijn aangenomen, en de leeraars en bestuurders dier Kerk over het algemeen van onzuiverheid in de leer, gedeeltelijk verdenkende, gedeeltelijk beschuldigende, verlangen zij buiten betrekking tot dat genootschap, gelijk het thans is zamengesteld en bestuurd wordt, volgens hunne geloofsbelijdenis — *de Hervormde* — godsdienstig zamen te mogen komen.

3. Aan hen als *Hervormden*, mits niet onder den naam van *Hervormde Kerk* of *gemeente*, kan deze vrijheid des te eerder worden verleend, daar zij, zich afzonderende van het ligchaam der door den Staat erkende Hervormde Kerk, geene aanspraak maken, noch kunnen maken op de voorregten, bij de Grondwet aan de bestaande kerkgenootschappen verzekerd.

4. Tot het verleen van die vrijheid bestaan zelfs genoegzame redenen.

1°. Het voor ieder mensch en burger zoo onwaardebaar genot van vrije belijdenis en godsdienstoefening overeenkomstig dezelve, duldt geene andere beperking dan de zekerheid, dat de veiligheid van den Staat en de grondbeginselen der zedelijkheid niet worden ondermijnd. Daar is in de geloofsbelijdenis en godsdienstpleging der Separatisten niets, dat zulk eene schade dreigt.

2°. Door het verleen van die vrijheid stelt de Staat zich veilig tegen onrustige bewegingen en tegen de bedekte woelingen, die onder onvergenoegden ligtelijk geboren worden. Geen ijver werkt feller dan godsdienstijver.

5. De verzochte vrijheid kan door Z. M. verleend worden onder de navolgende bepalingen.

1°. Dat, voorzoover de vreeeniging van personen, die als belijders der Hervormde *leer* zich afzonderen van de gevestigde *Hervormde Kerk*, het getal van twintig zoude te boven gaan, de vrijheid tot onderlinge zamenkomst enkel *plaatselijk* zal zijn, zonder dat de vergunning dier vrijheid in zich sluit de erkenning van een op zichzelf staande kerkelijk *genootschap*.

2°. Dat uit dien hoofde aan adressanten, die de genoemde vrijheid begeeren, het regt worde ontzegd, om onder eenen of anderen naam zich met iemand in verbintenis te stellen, ten einde een byzonder kerkgenootschap op te rigten of hetzelve te organiseren *zonder behoorlijk verkregene en uitdrukkelijke bewilliging des Konings*.

3°. Dat de plaatselijke regering kennis zal dragen zoo van het getal dergenen, die zich onder haar ressort aldus vereenigen, als van den dag of dagen, het uur en de plaats der godsdienstige zamenkomsten, ten einde naar goede politie op derzelver onschadelijkheid te kunnen toezien.

4°. Dat bij zulke zamenkomsten niets moge voorkomen, hetwelk de rust van den Staat kan stooren, of strekken tot belediging van het regt der bestaande kerken.

6. Indien op deze of dergelijke wijze op het verzoek der adressanten mogt kunnen worden gedisponeerd, dan

a. is alle aanleiding van klagt of bezwaar over belemmering van vrije godsdienstoefening opgeheven;

b. wordt het mededoogen met hen, die den schijn hebben van *vervolgden* en zich bestempelen als *onder het kruis*, buiten werking gebragt, en de kans houdt op, dat zij hunne partij langs dien weg versterken en uitbreiden;

c. worden de woelingen der partijhoofden onder de *Separatisten*, als die geene *corporatie* mogen uitmaken, verdeeld en verlamd; en het is te voorzien, dat, hoe meer zij plaatselijk op zichzelf staan, er des te eerder onder hun partijenschappen ontstaan, die de afzondering van de kerk langzamerhand zullen doen ophouden;

d. is de weg tot verzoening en hereeniging met de bestaande Hervormde Kerk niet afgesneden, en men kan zich eerder vleijen met den terugkeer van velen der afgezonderden, immers in den loop des tijds, dan wanneer zij tot een afzonderlijk genootschap werden geformeerd;

e. behoudt echter de Koning, indien het getal der afgescheidenen zich onverhoopt in die mate mogt vermeerderen, dat daarop een ruimer beginsel behoorde te worden toegepast, de gelegenheid, om zoodanige nadere concessiën te doen als de omstandigheden en de gelegenheid der zaak Z. M. zouden aanraden.

Aanhangsel betreffende art. 8.

Het mag als bedenkelijk worden beschouwd, Zijne Majesteit te adviseren, om, al ware het van ter zijde, de Synode op te wekken om het 38^e artikel van het *Reglement op het Examen en de toelating tot het leeraarsambt* nog eens in rijpe overweging te nemen.

Zulk eene opwekking zoude niets minder te kennen geven, dan dat, in overeenstemming met hen die eene nadere explicatie of ampliatie ²⁸⁾ van dit artikel van de Synode hebben gevraagd, Zijne Majesteit insgelijks van oordeel is, dat de verklaring en belofte, bij genoemd artikel voorgeschreven, aan de Hervormde Kerk geen genoegzamen waarborg oplevert voor de goede trouw harer leeraren. Die opmerking althans zoude Z. M. doen voorkomen als partij gekozen hebbende tusschen het tweeërlei gevoelen, hetwelk thans in de Hervormde Kerk omtrent de deugdelijkheid van dit artikel, *gelijk het daar ligt*, gekoesterd wordt. Het zij aan de verlichte wijsheid des Konings overgelaten te beslissen, of zelfs maar de schijnbare bijtreding Z. M. tot het een of ander gevoelen de rust en vrede in de Nederlandsche Hervormde Kerk bevestigen en bewaren of veeleer schudden zoude.

Hoezeer de Synode dergelijke opwekking vanwege Z. M. gedaan, ongetwijfeld zoude ontvangen met al den eerbied, daaraan verschuldigd, bestaat echter de mogelijkheid, dat zij, naar de vrijheid, die haar bij hare raadplegingen is toegestaan, om redenen, naar haar overtuiging voldoende, goedvond deze opwekking te laten zonder eenig afdoend gevolg. Niemand is meer bevoegd dan Z. M. zelf, om te beoordeelen of zulk eene het doel missende uitkomst overeengebragt kan worden met de waardigheid, waarin Hoogstdezelfs persoon tegenover eene kerkelijke vergadering staat, die gewoon is op hare reglementen en statuten de koninklijke sanctie te verzoeken.

²⁸⁾ Ampliatie = aanvulling.

In geval echter, waarvan alsnog geene waarschijnlijkheid zich opdoet, de Synode mogt verstaan om, met herroeping van hare besluiten in hare jongste vergadering genomen, uitlegging in eenen of anderen zin te geven aan de verklaring en belofte, die bij het bovengemeld artikel is gearresteerd, dan is het allerzachtst gesproken twijfelachtig, of hierdoor der Hervormde Kerk eene wezenlijke dienst zoude bewezen worden. Veeleer staat het te vreezen, dat eene *zachtere* uitlegging van het artikel den eenen, de meer *gerestringeerde*²⁹⁾ uitlegging den anderen mishagen zal, en men het nimmer eens zal worden op eene woordschikking en woordverklaring, waarin ieder gelijkelijk zal kunnen en willen berusten. Alleen door geene uitlegging te geven heeft de Synode tot hiertoe het evenwigt trachten te bewaren tusschen beide partijen, van welks verbreking nieuwe verdeeldheid te duchten is. Zijne Majesteit moge bij de kennis, die Hoogstdezelve draagt van den staat der zaken in de Nederlandsche Hervormde Kerk, beoordeelen, of het al dan niet geraten zij, hiertoe door eene opwekking aan de Synode als boven omschreven de deur te openen³⁰⁾.

171. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Juli 1836.*

Herv. Eered.

13 Juli 1836 no. 2 P.

Heusden, 10 July 1836.

Weledelgebooren Heer en Vriend!

. ³¹⁾.

Dat Koninklijk Besluit van 6 July is en grande tenue³²⁾ en in orde. Regt beviel mij dat certificeeren der namen door burge-

²⁹⁾ Gerestringeerd = beperkt, nauw omlijnd.

³⁰⁾ Blijkbaar zonder nader — althans niet schriftelijk — met de onderscheidene departementen van algemeen bestuur over deze aangelegenheid te raadplegen, werd door den Koning tenslotte de volgende clause — de bekende § b — aan het Koninklijk Besluit van 5 Juli toegevoegd: „(Wij Willem... hebben goedgevonden en verstaan... te bepalen...) b. Dat, voor zooverre de adressanten en hunne aanhangers intusschen mogten verlangen boven het getal van twintig, als bijzondere personen, binnenshuis tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen, zij zich daartoe zullen kunnen vervoegen bij de besturen hunner woonplaatsen, met opgave aan dezelve van de namen en woonplaatsen dier personen, alsmede van de dagen en uren waarop, en van het lokaal waarin deze zamenkomst zoude plaats hebben: ten einde die besturen alzo in de gelegenheid worden gesteld om de daartoe vereischte toestemming te kunnen verleenen en het noodige toezigt te bevelen, tot voorkoming van al wat de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.”

³¹⁾ Begin en slot van den brief staan in geen verband met de zaak der Afscheiding.

³²⁾ En grande tenue = in groot tenu; hier: grootscheeps opgezet.

meesters, dat individuëel indienen van petitiën, met één woord het geheele Besluit. Ik wenschte, dat men op het idee kwam om den Koning en zijne ministers plegtig daarvoor te bedanken.

C. W. PAPE.

172. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds C. W. Pape te Heusden, 12 Juli 1836.*

Herv. Eered.

6 Juli 1836 no. 1 *P geheim.*

(minuut) *Aan den Heer C. W. Pape, scriba classis, predikant te Heusden.*

's Hage, 12 July 1836.

WelEerwaarde Heer en Vriend.

Hiernevens met dankzegging het curieus stuk, hetwelk zoozeer ten bewijze strekt van de vroegtijdige schranderheid der familie Van Arkel³³)! Zoo de leden der Synode als Z. M. hebben hartelijk erom gelagchen.

Het Koninklijk Besluit, hetwelk ook U heeft bevallen, schijnt vrij algemeen goedgekeurd te worden en goede verwachtingen voor het vervolg in te boezemen. Ik gis, dat de Separatisten zich bij voorkeur zullen bedienen van het laatste punt om vrijheid tot *oefeninghouden* te erlangen. Jammer is het, dat men de beschikking daarover heeft *moeten* overlaten aan de plaatselijke besturen, wier handelingen ligtelijk uiteen zullen loopen. Dan, de bepalingen van het Wetboek vorderen zulks. Intusschen zijn de voorschriften deswegens ook nogal belemmerende, als moetende de namen worden opgegeven van alle individuën, die zich daartoe willen verzamelen, en zich beperken tot de ingezetenen van eene en dezelfde burgerlijke gemeente.

Ik schrijf deze, zittende op de Synode. Tot nu toe gaat dáár alles wel, in denzelfden geest als de laatstvorige.

Met hoogachting en vriendschap,

(JANSSEN.)

³³) Reactie op het schrijven van Pape d.d. 30 Juni, zie hierboven no. 28.

173—215

Bij de toepassing van het tweede lid van het Koninklijk Besluit in zake het houden van conventikelen, doen zich al spoedig moeilijkheden voor.

Ten gevolge van relletjes, die het straatpubliek te Amsterdam veroorzaakt, wordt de aandacht der Regeering aanstonds op de door het Burgerlijk bestuur aan de Afgescheidenen aldaar verleende toestemming tot het houden van besloten samenkomsten gevestigd. De Minister van Justitie en die van Eeredienst achten het karakter dier samenkomsten niet in overeenstemming met den geest van het Koninklijk Besluit, zulks in tegenstelling met hun ambtgenoot van Binnenlandsche Zaken. Na advies ingewonnen te hebben van den Minister van Staat, Baron de Mey van Streefkerk, geeft de Koning aan zijn Besluit den door eerstgenoemde ministers gewenschten uitleg, dat namelijk die besloten particuliere bijeenkomsten in geenlei opzicht het kenmerk mogen dragen van een officiële godsdienstoefening.

Daarmede zijn echter de moeilijkheden te Amsterdam en elders niet opgelost. Onmiddellijk doet de vraag zich voor, welke nu precies de kenmerken van den eeredienst zijn, die de samenkomsten der Afgescheidenen niet mogen vertoonen. Een précair punt is voorts de contrôle op de deelnemers. De autoriteiten te Amsterdam willen, daarin gesteund door den Gouverneur der provincie, ten aanzien van deze en dergelijke kwesties een oogluikende politiek toepassen. Maar de Minister van Justitie houdt den band strak, daarin

trouw door zijn collega van Eeredienst gevolgd. Door allerlei officiëel gesanctioneerde explicaties van het Koninklijk Besluit weten zij de aan de Afscheidenen verleende vrijheid steeds nauwer in te snoeren. Zoo wordt onder meer de eisch gesteld, dat men individueel bij gezegeld rekwest vergunning moet vragen om de oefeningen bij te wonen, terwijl niemand, buiten de grenzen der burgerlijke gemeente woonachtig, daarbij mag worden toegelaten.

Het Gemeentebestuur te Amsterdam oppert vrijmoedig zijn bezwaren tegen dezen gang van zaken. Men acht, dat door alle explicaties de zaak maar „ingewikkelder en duisterder” geworden is. Desniettemin wordt onder den voortdurenden druk der Regeering de door de Afscheidenen te Amsterdam eerst verkregen vrijheid ook allengs ernstiger beknot, waarom zij een adres in gevolge het eerste lid van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 gaan ontwerpen.

173. Adres van C. Deteleff c.s. aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 8 Juli 1836 ¹⁾.

Justitie.

20 Juli 1836 no. 1 geheim.

Aan HEA. Heeren Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam.

De ondergeteekenden nemen de vrijheid, UEA. eerbiedig te kennen te geven:

Dat reeds vroeger herhaaldelijk voor en namens de Gescheidenen van het door Z. M. onzen geëerbiedigden Koning erkend Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap verzocht is geworden om de vrijheid van godsdienstoefening en van godsdienstige samenkomsten, waarvan elk godsdienstig mensch de behoefte en onmisbare noodzakelijkheid gevoelt.

Dat de Gescheidenen echter ten gevolge van herhaalde vervolgingen en weigering van toezigt en bescherming genoodzaakt zijn geweest, hunne samenkomsten te beperken tot beneden het getal van 20, waardoor de openbare prediking in hun midden tot op dit oogenblik werd belemmerd en belet.

Dat Z. M. bij Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — la. b eene bepaling hebbende gemaakt, waarbij onder zekere voorwaarden aan de plaatselijke besturen wordt vrijgelaten om toestemming en noodig toezigt aan de bijeenkomsten der Gescheidenen en hunne aanhangers te verleenen, zij zich haasten bij deze aan die voorwaarden te voldoen.

Dat zij daarom aan UEA. hun verlangen te kennen geven om boven het getal van 20 elke Zondag, te beginnen van Zondag den 10. July aanstaande des morgens ten 9½ ure, des middags ten 2 ure en des avonds te 5½ ure, godsdienstig tezamen te komen in het huis no. 42 op de Blomgracht alhier.

Dat zij almede in gevolge voornoemd Besluit op de lijst aan dit adres geannexeerd opgeven de namen en woonplaatsen der gescheidenen, tot hunne gezindheid alhier te Amsterdam behorende ²⁾.

Dat zij alzoo, meenende alle de voorwaarden vervuld te hebben, bij gemeld Besluit bedoeld, UEA. verzoeken om de toestemming en

¹⁾ Het adres is niet gedateerd. Daar echter eenerzijds het Koninklijk Besluit van 5 Juli niet onmiddellijk aan de adressanten zal zijn bekend geworden en zij anderzijds nog voor 10 Juli antwoord verwachtten, kan de datum vermoedelijk op 8 Juli worden gesteld.

²⁾ Het getal der opgegeven personen bedroeg 346, de kinderen daaronder begrepen [Herv. Eered. 17 Juli 1836 no. 1].

vooral om het *toezigt*, dat in het belang der openbare orde en veiligheid volgens dat Besluit vereischt wordt.

't Welk doende enz.

(get.) C. DETELEFF, Looyerstraat,
3e huis van de Reguliersgracht.
H. H. MIDDEL³⁾, Weesperdwardsstraat no. 33.
N. OBBES Dz., Blomstraat no. 29.

174. *Beschikking van het Gemeentebestuur van Amsterdam
op het adres van C. Deteleff c.s., 14 Juli 1836.*

Justitie.

20 July 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam,

Gezien het request van *C. Deteleff, H. H. Middel* en *N. Obbes Dz.*, wonende binnen deze stad, verzoekende onder anderen vergunning, om nu voortaan des Zondags, des morgens ten 9½ ure, des middags ten 2 ure en des avonds ten 5½ ure met eenige andere personen, wier namen en woonplaatsen op eene aan de requeste geënexeerde lijst zijn opgegeven, godsdienstig samen te komen in het huis op de Bloemgracht no. 42,

Gezien het Besluit des Konings van den 5. July ll. no. 62 — Staatsblad no. 42 — en wel bepaaldelijk la. b. van het tweede gedeelte van hetzelfde Besluit,

Geven aan de adressanten te kennen dat, zonder te treden in al de byzonderheden in de requeste voorkomende, aan hun de toestemming wordt verleend om des Zondags op de in de requeste vermelde uren met de door hen opgegevene personen boven het getal van 20 als byzondere personen binnen het voormelde huis op de Bloemgracht tot hunne oefening godsdienstig samen te komen, mits steeds tot de zamenkomsten de vrije toegang worde verleend aan zoodanige personen als zich aldaar vanwege de Regering of de Directie van Policie zullen vervoegen tot het houden van het noodige toezigt en voorkoming van al wat de openbare orde of veiligheid zoude kunnen storen.

Wordende deze vergunning verleend tot wederopzeggens toe, en zal dezelve weder worden ingetrokken, wanneer het mogt blijken, dat de vermelde zamenkomsten tot storenis der openbare orde of veiligheid aanleiding geven, oftewel dat dezelve niet op de wijze worden gehouden als bij het Koninklijk besluit is omschreven.

Amsterdam, den 14. July 1836.

(get.) W. D. CRAMER.

Ter ordonnantie van dezelve,

(get.) W. J. BACKER.

³⁾ H. H. Middel (1802—1882); 1845 predikant te Gorinchem, 1850 te Middelburg, 1856 te Deventer, 1858 te Doesburg, 1860 te Arnhem, 1864 te Wolphaartsdijk.

175. *Verslag van den Commissaris van Politie De Lagh
aan den Directeur van Politie te Amsterdam,
18 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 6 geheim.

(kopy) *Aan den WEdG. Heer Directeur van Policie.*

Amsterdam, den 18e July 1836.

Bij deze heb ik de eer UHEG. te berigten, dat door de zoogenaamde Separatisten gisterenmorgen van half tien tot des namiddags ten een ure en des namiddags van half vier tot acht ure des avonds in het huis op de Bloemgracht no. 42 godsdienstige zamenkomsten zijn gehouden. De Heer Scholte heeft beide reizen in pontifikaal het woord gevoerd en voor de vuist gesproken, des voormiddags over 2 Cor. 13 vs 5 en des namiddags over Hebr. 4 v. 9, welk een en ander voorafgegaan en besloten werd met psalm en gebed, in welk laatste inzonderheid het vaderland, het regerend Stamhuis en de gewestelijke en plaatselijke besturen zij(n) gedacht geworden.

De toevloed der toehoorders was telken reize zoo groot, dat velen, welke zich nog aanmeld(d)en, moesten afgewezen worden. Het auditorium bestond meestal uit lieden van de geringe burgerklasse, benevens eenige landlieden en schippers, terwijl nogthans ook al de bekende meer gegoede leden van dit gezelschap als de Heer Weimer enz. tegenwoordig waren; hierin maakte echter de Heer A. M. C. van Hall, welke thans buiten bij een der Heeren Bousquet⁴⁾ logeerd en dus niet in de stad was, eene uitzondering.

Middelerwijl dat de nazang werd aangeheven — des voormiddags Ps 138 v. 2—4 en des namiddags Ps 139 v. 1, 2 en 14 — plaatsten de Heeren Obbes en Brandt zich aan den trap of uitgang binnenshuis om liefdegaven voor de armen in te zamelen, welke heeren tot dat einde waren voorzien van collectezakjes, zooals die in de kerken gebezigd worden.

Binnen in de vergadering heeft de goede orde onafgebroken voortgeduurd en er is niets bijzonders voorgevallen. Buiten dezelve op de straat hadden zich des morgens vroeg reeds eenige lieden geplaatst, die vooral na het uitgaan der voormiddagskerken zeer in aantal toenamen, doch deze bevonden zich daar blootelijk uit nieuwsgierigheid als lijdelijke toeschouwers, zoodat de vergadering ongestoord en in de beste orde uiteenging; nogthans heb ik naderhand vernomen, dat de bekende Deteleff, welke door het publiek voor den spreker werd aangezien, elders in de stad, in het naar huis gaan — Looijerstraat bij de Reguliersgracht — eenigzins moet zijn uitgejouwd geworden. De namiddagzamenkomst zelve had even orde-lijk plaats, doch het getal der nieuwsgierigen, welke zich toen voor het huis vereenigden, was van veel meer belang dan des voor-

⁴⁾ De heeren D. en J. Bousquet waren sedert 1826 geregelde bezoekers van de bijbellezingen van Da Costa. J. Bousquet was een speciaal vriend van Van Hall, en trok in 1830 ook met dezen als vrijwilliger uit. Vgl. M. E. Kluit, *t. a. p.*, blz. 116, 200.

middags, ja hetzelfde groeide gedurende dit zamenzijn op eene ontzettende wijze aan, zoodat zich bij het uit elkander gaan der vergadering in waarheid duizende menschen op de Bloemgracht bevonden; en ofschoon ook toen de orde niet is gestoord geworden, was de geest van het aldaar zijnde publiek minder gunstig dan des morgens, zoodat het alleen door het aannemen van eene ernstige en krachtige houding van onze zijde gelukt is, om beleedigingen en dadelijkheden, van welke men zwanger scheen te gaan, te voorkomen.

Ingeval deze godsdienstoefening op de tegenwoordige wijze blijft standhouden, komt het mij allezins raadzaam en noodzakelijk voor, de meest mogelijke maatregelen te nemen ter maintien ⁵⁾ der goede orde. De Heer Scholte heeft plan op aanstaande Zondag andermaal in de vergadering het woord te voeren en alsdan voor eenigen tijd buiten de stad te gaan prediken; terwijl men al verder het voornemen heeft, om, gedurende zijne afwezigheid, door dezen en genen der andere leden in de vergadering voorlezingen te laten doen.

De Kommissaris der Politie in het 4e kanton,
(get.) DE LAGH.

N. B. Ik schat het getal der zich in het huis bevonden hebbenden, zoo voor- als namiddags, omstreeks op vierhonderd personen.

Naschrift. Eerst hedenmorgen wordt mij door den Chef-dienaar berigt, dat de Heeren Deteleff en Scholte gisterenavond nog laat in het huis op de Bloemgracht no. 42 zijn achtergebleven; althans om 9 ure werd door particulieren aan mij berigt, dat die lieden opzettelijk schenen te zijn opgewacht geworden en op de straat met geschreeuw ontvangen zijn. De dienaren Blank en Holst begaven zich alzoo wederom derwaarts en hebben Deteleff naar deszelfs woning in de Nieuwe Looijerstraat no. 109 geleid, alwaar ook de toevloed zoo groot moet geweest zijn, dat er kurassiers van de Utrechtsche Poort zijn gekomen om dat huis te beveiligen.

De dienaren Bijleveld en Pieters hebben Scholte met zijn familie, uit vijf personen bestaande, aan mijn Bureau in veiligheid gebracht, en ten 10 ure, nadat de menigte uiteengegaan was, zijn deze lieden met een brommer ⁶⁾ naar hunne woning vertrokken.

(get.) DE LAGH.

*176. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
19 Juli 1836.*

Justitie.

19 Juli 1836 no. 1 geheim.

(minuut)

Aan den Koning.

Commissoriaal van den 17. July 1836 no. 98.

Missive van den Minister van Staat, belast met de zaken der Hervormde Kerk, bege-

⁵⁾ Ter maintien = ter handhaving.

⁶⁾ Brommer, een soort huurrijtuig.

leidende een afschrift der missive van den Gouverneur van Noordholland en de resolutie van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam op het verzoek van C. Deteleff c.s. om vergunning ten einde met meer dan twintig personen ter hunner godsdienstige oefening tezamen te mogen komen⁷⁾.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Indien de ondergeteekende zich in het doel en de strekking van het bepaalde bij § *b* van Z. M. Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — niet bedriegt, dan meent hij, dat hetzelfde niets meer of niets anders beteekent dan dat voor zooverre de personen, op wier adres dat Besluit genomen is, of sommige hunner aanhangers *aanvankelijk* verlangen mogten, boven het getal van 20, als *byzondere personen, in eene stille afzondering*, binnenshuis, blootelijk tot *hunne godsdienstige oefening* zamen te komen; en mitsdien *zonder dat zulks in eenigerhande opzichte de kenmerken, het aanzien en den vorm hebbe van de uitoefening van eenigen eeredienst, of dat daarin de heilige sacramenten van Doop en Avondmaal etc. zullen kunnen worden toegediend*, het alsdan aan de plaatselijke besturen zal vrijstaan, daartoe de noodige vergunning te verleen en op het verzoek van zoodanige personen.

Of nu het adres door C. Deteleff c.s. tot bekoming van dusdanige vergunning inderdaad blijken draagt, dat de verzoekers geen ander doel of oogmerk hebben, dan om zich in den hierboven aangegeven zin van § *b* voornoemd te gedragen, daaraan meent de ondergeteekende voor zich ten sterkste te mogen twijfelen. Immers wanneer men aandachtig de middelen van het adres van C. Deteleff c.s. nagaat, dan geven zij daarin naar des ondergeteekenden oordeel zeer duidelijk te kennen, dat zij *als afgescheidene* van het Nederlandsch Hervormd kerkgenootschap *de godsdienst-oefening en de openbare prediking*, die in hun midden tot op dien tijd *was belemmerd en belet*, alsnu wenschen uit te oefenen, terwijl zij dienvolgens voorgeefflijk krachtens de hierboven aangehaalde bepaling vergunning verzoeken om *ten bovengemelden einde* met meerderen dan 20 in getal tezamen te komen. Dusdanig verzoek is naar des ondergeteekenden beschouwing strijdig met den zin en bedoeling van het Besluit, waarmede het hem voorkomt evenmin te zijn overeen te brengen, dat men zich *des Zondags* drie maal, en wel op die uren, dat er bij de erkende kerkgenootschappen openbare godsdienst gehouden wordt, tot eene godsdienstige oefening zal vereenigen, hetgeen toch wel de duidelijkste bewijzen oplevert, dat de adressanten voornemens zijn, zich in die godsdienstige vereenigingen of bijeenkomsten te gedragen en te handelen even alsof zij een bereids toegelaten kerkgenootschap uitmaken, en hoewel dan binnenshuis echter eene openlijke eeredienst voornemens zijn uit te oefenen.

Alverder is het opmerkelijk, dat het verzoek *niet* is gedaan door de 346 personen — de kinderen daaronder begrepen —, welker

⁷⁾ De missives van den Gouverneur van Noord-Holland en van den Minister van Eeredienst d.d. 16 en 17 Juli hebben het karakter van eenvoudige kennisgeving [Herv. Eered. 17 Juli 1836 no. 1].

namen en woonplaatsen zijn opgegeven op de lijst bij het request van Deteleff c. s. overgelegd, maar door Deteleff en *slechts twee anderen*, terwijl de voornoemde lijst niets anders behelst dan de namen en woonplaatsen van personen, welke de requestanten goedvinden te noemen, *gescheidenen* tot hunne gezindheid te Amsterdam *behoorende*, waardoor zij aan hunne aanhangelingen in weerwil van het voornoemde Besluit opnieuw het kenmerk van eene *gezindheid* zoeken te geven.

Eindelijk is ook het overgroot aantal van alzoo te vereenigen personen, naar het den ondergeteekende toeschijnt, almede met den zin en met de strekking van het voornoemde artikel van het Koninklijk Besluit niet wel overeen te brengen.

Ofschoon het dan ook om alle die redenen naar het inzien van den ondergeteekende gepast en behoorlijk zoude geweest zijn, dat het verzoek der adressanten zooals het was liggende door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam ware afgeslagen geworden, als niet overeenkomstig zijnde noch met den geest, noch met de strekking van Z. M. Besluit, is echter de beschikking in deze door Burgemeester en Wethouders genomen in dier voege opgesteld, dat men zich alnog genoegzaam in zijn geheel kan beschouwen om voor het geval, dat van de vergunning bij dezelve verleend dermate gebruik wierd gemaakt, dat daardoor geheel en al tegen de bedoeling van § b van Z. M. Besluit voormeld, in voege als dezelve door hem, ondergeteekende, wordt opgevat, mogt gehandeld worden, alsdan daaraan door eene intrekking of opheffing van de vergunning onmiddellijk paal en perk te kunnen stellen.

In de gegevene omstandigheden zoude overzulks de ondergeteekende van gedachten zijn, dat voorloopig de vergunning door Burgemeester en Wethouders voornoemd in deze verleend, zoude kunnen van kracht blijven, behoudens dat — voor zooverre des ondergeteekenden hierboven geuite meening omtrent het doel en de strekking van § b van het Besluit van 5 dezer door U. M. mogt geoordeeld worden met Hoogstderzelver intentiën overeen te stemmen — des ondergeteekenden bovengemelde beschouwingen door het Departement van Binnenlandsche Zaken of dat van de Hervormde Eeredienst onder het oog van Burgemeester en Wethouders van Amsterdam zouden behooren te worden gebragt, ten einde zich daarnaar te regelen, met verderen stelligen last om toe te zien, dat door de adressanten Deteleff c. s. uit krachte van de hen verleende vergunning geene daden worden gedaan, welke met de bedoelingen van voormelde § b zouden strijden, en om bij onverhoopte weigering van dien of verzet daartegen, de verleende vergunning in te trekken of bij nadere beschikking in den bedoelden zin uitdrukkelijk te beperken.

Tenslotte neemt de ondergeteekende de vrijheid van aan Z. M. in overweging te geven of het niet noodzakelijk zal zijn, dat ook in dien zin door de bovengenoemde Departementen aan de Gouverneurs der provinciën en door deze aan de plaatselijke besturen de vereischte instructiën en toelichtingen worden gegeven omtrent den waren zin en meening van het meergenoemd artikel van het Besluit, opdat ook niet elders door misverstand de heilzame strekking van dat Besluit geheel verijdeld worde.

De Minister van Justitie,
(VAN MAANEN.)

177. *Schrijven van den Griffier der Staten van Noord-
holland aan den Minister van Justitie,
19 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 6 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 262/11046.

Haarlem, den 19e July 1836.

Op last van den Heer Staatsraad Gouverneur, welke zich in persoon naar Amsterdam heeft begeven, heb ik de eer bij deze aan Uwe Excellentie over te leggen afschrift van een hedenmorgen van den Burgemeester van Amsterdam ontvangen rapport van den Commissaris van Politie aldaar, waarbij verslag wordt gegeven van het te dier stede op Zondag den 17. dezer voorgevallene bij gelegenheid eener godsdienstige zamenkomst der zoogenaamde Separatisten in het huis op de Bloemgracht no. 42.

De Heer Staatsraad Gouverneur stelt zich voor om wegens hetgeen te dezer zake voor het vervolg zou moeten worden beraamd en vastgesteld, met den Burgemeester en zooveel noodig met den Officier bij de Regtbank te Amsterdam in overleg te treden, en zal ZHEG. vervolgens dienaangaande nader verslag aan Uwe Excellentie doen geworden.

De Griffier der Staten van Holland,

W. A. PILLERA.

178. *Missive van den Minister van Justitie aan den Koning,
20 Juli 1836.*

Staatsseer.

27 Juli 1836 la. N 24 geheim.

Aan den Koning.

no. 3 geheim.

's Gravenhage, den 20. July 1836.

Ik haaste mij bij deze aan Uwe Majesteit *in originali* over te leggen een hedenmorgen bij mij ontvangen berigt van den Gouverneur van *Noord Holland*, vergezeld van een rapport van den Commisaris van Politie te *Amsterdam*, houdende verslag van hetgeen er voorgevallen is op Zondag den 17. dezer bij gelegenheid eener godsdienstige zamenkomst der zoogenaamde Separatisten ter gemelde stede.

Uwe Majesteit zal uit die stukken ontwaren, dat ik mij bij mijn rapport van den 19. dezer no. 1 geheim ⁸⁾ in geen en deele bedrogen heb in mijne opvattingen en beschouwingen over het gebruik, dat

⁸⁾ Zie hierboven no. 176.

van de vergunning, door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam tot die godsdienstige zamenkomst verleend, zoude gemaakt worden.

Ik meene dan ook, dat dit voorgevallene tot nader betoog mag strekken van de noodzakelijkheid der door mij voorgestelde maatregelen; terwijl ik voor mij eerbiedig van gevoelen zoude zijn, dat die gebeurtenis al aanstonds ruime stof oplevert om op goede gronden tot eene intrekking van de door het Plaatselijk bestuur van *Amsterdam* verleende vergunning te doen overgaan, en zulks bepaaldelijk uit hoofde dat van die vergunning een gebruik is gemaakt t'eenenmale strijdig met den geest en de bedoelingen van § b van Uwer Majesteits Besluit van den 5. dezer maand.

Ik onderwerpe deze mijne meening eerbiediglijk aan Uwer Majesteits wijzer oordeel, Hoogstdezelve verzoekende om mij de bijgaande stukken na gemaakt gebruik terug te willen doen zenden.

De Minister van Justitie,

VAN MAANEN.

*179. Vliegend blaadje, gecolporteerd te Amsterdam
sedert 21 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 8 *geheim*.

(gedrukt)

*Verhaal van het afgescheiden Gereformeerd
kerkgenootschap te Amsterdam.*

Hoe droevig is het niet, wanneer er tweedracht tusschen volken heerscht, of als er een vreemde dwingeland ons dierbaar vaderland wil komen beheerschen; wie offerd dan niet gaarne alles op tot eendragt?

Hoe smartelijk is het wel niet, wanneer er leden van één kerkgenootschap zich van elkander scheuren, als zij de wetten en instellingen naar hunnen eigen goedkeuring willen besturen, wanneer zij op elken beuzeling willen vitten en wijzer zijn als de leeraaren zelve. O! dwaze mensen, wat brengt gij niet te wege, wat zaaid gij geen onrust in de gemoederen. Brave en godsdienstige Christenen zien met mededogen op u dwaling neder. Uw bedoeling is eene nieuwe leer, een afgevallene is uw Leeraar; ziedaar nu u doel, zoo gij denkt, bereikt.

Zondag 17 July preekten uw afgevallene Leeraar, welke reeds zoo veel twist rondom in vlekken en steden veroorzaakt had, in u midden; tot een tempel moest gij een ledig huis kiezen op de Blomgragt, tusschen de 2. en 3de Leliedwardsstraat, no. 43. Uw verdwaald gezelschap bestond uit ongeveer honderd en vijftig personen; de toegang was voor niemand dan voor hun, die ertoe behoorde; het was dus een gesloten gezelschap.

Maar verdwaalden, mag men dan niet hooren wat gij verkondigd? Waarom uw deuren gesloten? Waarom gevraagd: behoord gij tot

deze gemeente? Waarom zijt gij bevreest? Wel is waar: duizenden die u handeling afkeuren, staan om de deur op uw te wagten en zouden u begroeten met bespottingen, zoo niet de gewapende magt u beschermen; uw Leeraar, uw twistzaaijer moest toch de bespottung ondervinden, daar allen riepen uit één mond: weg met dien verdwaalden, met dien afvalligen, en was genoodzaakt om zich naar huis te laten geleiden met 2 à 3 man.

Nu verdwaalden, ik wensch u dan allen dat gij moogt inzien, wat gij te wege brengt, en dat gij bijtijds terug moge keeren van uwe dwaling, anders loopt gij gevaar van nog meer bespot te worden.

Te Amsterdam, bij J. Wendel en Zoon, Anjeliërsgracht, no. 148.

180. Bericht in de Amsterdamsche Courant van 22 Juli 1836.

Staatsseccr.

27 Juli 1836 *la. N 24 geheim.*

(gedrukt)

Naar aanleiding van een bij het Bestuur dezer stad ingekomen verzoekschrift is, tengevolge en overeenkomstig aan Z. M. Besluit van 5 Juli l.l., aan eenige bepaaldelijk *met naam en woonplaatsen bij het Bestuur opgegevene en alzoo bekende lieden* toegestaan op *een bepaalde tijd en plaats* als *byzondere personen binnenshuis*, tot hunne *byzondere oefening* godsdienstig zamen te komen, zijnde dus geenszins zulke bijeenkomsten als *openbare oefeningen* voor andere dan de voormelde toegankelijk te beschouwen.

*181. Missive van den Minister van Justitie aan den Koning,
22 Juli 1836.*

Justitie.

22 Juli 1836 *no. 2 geheim.*

(minuut)

Aan den Koning.

Ik heb de eer hiernevens aan U. M. in afschrift over te leggen het door den Procureur Generaal aan mij hedenmorgen ingezonden berigt van den Directeur van Policie te Amsterdam over de gisting en wrevel, die zich aldaar onder het publiek tegen de leden der vergaderingen van de zoogenaamde Separatisten openbaart en voor onrustige gevolgen doet vrezen, zoodat er door de administrative en militaire autoriteiten zal worden beraadslaagd over het nemen van maatregelen tegen alle onvoorziene rustverstoring⁹⁾.

⁹⁾ Dit bericht, dat geen verdere bijzonderheden bevat, is in het dossier aanwezig. Naar aanleiding van een rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam van nagenoeg denzelfden inhoud, merkt

Uit dat bericht schijnt het mij toe, dat de zaak een meer en meer bedenkelijk aanzien verkrijgt en maatregelen van voorzorg van de uiterste noodzakelijk(heid) zijn geworden. Ik voor mij twijfel wel niet, of het daaromtrent door het provinciaal, stedelijk en militair gezag te houden overleg zal tot uitkomsten leiden, op welke men zich geheel kan verlaten, doch met dat al zoude het gewis zeer te betreuren zijn, indien er omstandigheden of feitelijkheden plaatsgrepen, die de werkelijke tusschenkomst der politieke of militaire magt vorderden om de rust te handhaven, en het ware mijns inziens daarom te wenschen, dat er eene voorloopige maatregel door het Plaatselijk bestuur van Amsterdam werd genomen, waardoor de aanleiding zelf tot verstoring der rust werd voorgekomen, waartoe mijns inziens niets meer doelmatig zijn zoude, dan dat de door hetzelfde Bestuur verleende vergunning, al ware het dan ook slechts voorloopig, werde geschorst, voor hetwelk dat Bestuur mijns inziens genoegzame gronden vinden kan in de bewegingen, die de bereids gehoudene zamenkomst der bij die vergunning vermelde personen hebben doen ontstaan en waardoor de rust reeds in zekere mate in gevaar is gebracht.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*182. Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van
Binnenlandsche Zaken aan den Koning,
22 en 23 Juli 1836.*

Staatssecr.

27 Juli 1836 la. N 24 geheim.

Aan den Koning.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 22^e July 1836.

Commissoriaal van den 19. July 1836
geheim la. G 23.

Rapport van den Minister van Justitie van 19 July 1836, betreffende de door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam aan C. Deteleff c. s. verleende toelating tot het houden van godsdienstige oefeningen.

de Minister van Justitie in zijn rapport van 21 Juli 1836 no. 7 geheim op, dat hij meer en meer in het gevoelen is versterkt, „dat er tot voorkoming van alle mogelijke stoornis, waartoe de handelingen van die personen kunnen leiden en waarvan niemand dan zijzelve de oorzaak zijn, allezins redenen bestaan om de hun verleende vergunning in te trekken.”

Commissoriaal van den 20. Juli 1836
geheim la. L 23.

Missive van den Minister van Justitie
van 20 July ll. en bijlagen, betreffende
de gevolgen, welke de te *Amsterdam*
verleende toelating aanvankelijk heeft
gehad, en het misbruik, door de Afge-
scheidenen daarvan gemaakt.

Consideratiën en advies van den ondergeteekende.

Ik vereenig mij volkomen met het gevoelen van den Minister van Justitie, dat het doel en de strekking van het bepaalde bij § b van Zijner Majesteits Besluit van den 5. July 1836 no. 75 — Staatsblad no. 42 — wel niet anders heeft kunnen zijn dan dat, voorzooverre de personen op wier adres het voorschreven Besluit genomen is, of sommigen hunner aanhangers verlangen mogten boven het getal van twintig als *byzondere personen en dus in afzondering binnenshuis tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen*, het aan de plaatselijke besturen zal vrij staan op het verzoek van zoodanige personen daartoe de noodige vergunning te verleenen; zoodat van deze vergunning geen gebruik zal kunnen gemaakt worden tot eene eigenlijke uitoefening van eeredienst, zooals dezelve gekenmerkt wordt door het optreden van personen in erkend kerkelijk gewaad, het doen van gewone kerkcollecte in forma, het bedienen van doop of avondmaal enz.

Deze bepaling van het Koninklijk Besluit behoort toch in verband beschouwd te worden met deszelfs geheel, inzonderheid met de onmiddellijk voorafgaande bepaling sub a, waarbij de voorwaarden zijn omschreven, onder welke Zijne Majesteit bereidwillig was de aanvragen der adressanten om toelating tot de uitoefening van de eeredienst als een afzonderlijk genootschap te ontvangen. Dan, het oogmerk dezer verklaring des Konings zou geheel verijdeld worden, wanneer de Afgescheidenen zich *facto*¹⁰⁾ het regt tot uitoefening van eigenlijke eeredienst konden aanmatigen door eene ongerijmde uitbreiding te geven aan de verleende gelegenheid om tot onderlinge godsdienstige oefeningen zamen te komen; eene vergunning, waarvan het oogmerk wel alleen kan zijn, hen in staat te stellen tot onderlinge godsdienstige stichting gedurende den tijd, die verlopen moet, eer nieuwe verzoeken om toelating op de in het Besluit gestelde voorwaarden bij het Gouvernement ingediend, onderzocht en beslist zouden kunnen worden.

Dit een en ander schijnt mij zoo duidelijk uit den geheelen inhoud en Zusammenhang van Zijner Majesteits Besluit te blijken, dat ik bij het ontvangen van het bericht omtrent de door Burgemeester en Wethouders van *Amsterdam* verleende toelating geen grond meende te hebben te vermoeden, dat ten deze misverstand kan plaats hebben, daar ik anders mijne mededeeling aan Zijne Majesteit zeker met soortgelijke consideratiën zou vergezeld hebben, als nu door mijnen geachten ambtgenoot zijn voorgedragen.

Dat toch de Regering van *Amsterdam* het voornemen had om alle misbruik van hare vergunning voor te komen, scheen mij vooral

¹⁰⁾ Facto = metterdaad.

te blijken uit het slot van hare resolutie, luidende: „wordende deze vergunning verleend tot wederopzegging toe, en zal dezelve weder worden ingetrokken, wanneer het mogt blijken, dat de voormelde zamenkomsten tot stoornis der openbare veiligheid aanleiding geven, of te wel dat dezelve niet op de wijze worden gehouden als bij het Koninklijk Besluit is omschreven.”

Dan, de stukken bij het *tweede* commissoriaal overgelegd zijn van dien aard, dat ik zoodanig goed vertrouwen niet meer voeden kan. Het blijkt toch, dat de oefeningen der Separatisten te *Amsterdam* de kenmerken hebben gedragen van eene eigenlijke en toegelatene eeredienst, waarin de afgezette predikant *Scholte* is opgetreden in een ambtsgewaad, tot hetwelk hij niet bevoegd is, en in eene qualiteit, aan hem bij Zijner Majesteits Besluit stellig ontzegd. Het blijkt al verder, dat de Stedelijke regering daarin niets strijdigs met het Koninklijk Besluit, noch eenige aanleiding tot het intrekken der derwijze misbruikte vergunning schijnt gevonden te hebben.

Het verdient ook opmerking, dat, schoon de vergunning tot oefeningen verleend is aan 346 personen, de kinderen zelfs daaronder begrepen — welke laatste althans zeker niet allen konden opkomen —, dezelve nu is bijgewoond door 400 personen, zoodat er ook nog vele anderen moeten zijn toegelaten en ook hierdoor de vergunning is overschreden.

Eindelijk blijkt het, dat, indien de godsdienstoefeningen der Separatisten te *Amsterdam* op dien voet moesten voortgaan, de goede orde en openbare rust moeilijk zullen kunnen gehandhaafd worden, althans niet dan door zeer buitengewone maatregelen, ten einde tegen de openlijke afkeuring personen te beschermen, wier gedrag en handelingen zulks weinig schijnen te verdienen en wier ijdelheid daardoor zelfs meer opgewekt en aangemoedigd kan worden.

Op grond van deze overwegingen meen ik Zijner Majesteit te mogen raden, tot eene aanschrijving aan Burgemeester en Wethouders der stad *Amsterdam* last te geven.

Dan, daar het in de hoofdstad voorgevallene regtmatige bekommeling inboezemt, dat ook bij andere plaatselijke besturen misvattingen zouden plaats hebben en dat op zeer verschillende en tegenstrijdige wijzen door die besturen zoude kunnen gehandeld worden, kan ik niet anders dan met den Minister van Justitie tevens eene algemeene aanschrijving aan de gouverneurs en door deze aan de plaatselijke besturen noodig achten, om alle misverstand en botsing voor te komen.

Ik veroorlove mij dus Zijner Majesteit eerbiedig in overweging te geven:

Vooreerst, om de gouverneurs der onderscheidene provinciën te doen aanschrijven:

Dat in gevallen, waarbij de plaatselijke besturen gebruik mogten maken van de vrijlating hun verleend bij het tweede punt sub b van het Koninklijk Besluit van den 5. July no. 75 — Staatsblad no. 42 — en dientengevolge autorisatie verleen en tot het houden van de daarbij vermelde oefeningen, zij in het oog zullen moeten houden het verder bepaalde bij voorschreven Besluit, bijzonder onder litt. a, zoodat deze oefeningen zullen moeten blijven zamen-

komsten van bijzondere personen, die in stilte tot onderlinge stichting tezamen zijn, zonder dat zulks in eenigerhande opzichte de kenmerken, het aanzien of den vorm hebbe van eigenlijke uitoefening van eeredienst, gelijk die bij de bestaande kerkgenootschappen plaats heeft onder het bestuur van personen van erkende kerkelijke qualiteit, in ambtsgewaad optredende, alsmede door het vieren van kerkelijke plegtigheden zooals de bediening van doop en avondmaal enz.

Dat de plaatselijke besturen al verder zullen moeten toezien, dat de huizen waarin, en de tijden wanneer die oefeningen gehouden worden, geene aanleiding geven tot ongelegenheid of verstorning van de godsdienst der erkende kerkgenootschappen; voorts dat zij zich zullen verzekeren, dat de personen, voor wie de aanvraag om vrijheid tot oefeninghouden gedaan wordt, dezelve werkelijk verlangen; alsmede dat de oefeningen door geene andere worden bijgewoond.

Eindelijk, dat aan de verzoekers de voorwaarden der toelating duidelijk zullen moeten worden bekend gemaakt, met bijvoeging dat, zoodra tegen dezelve mogte gehandeld of bij de bijeenkomsten aanleiding geven tot verstorning der goede orde en openbare rust, het verleend verlof dadelijk zal worden ingetrokken.

Ten andere door den Gouverneur van *Noord Holland* in het bijzonder Burgemeester en Wethouders der stad *Amsterdam* te doen aanschrijven om overeenkomstig deze beginselen alsnog te handelen ten aanzien van *C. Deteleff c.s.*, mitsgaders om wanneer door deze supplianten tegen het omschreven doel wierd gehandeld of wanneer hunne bijeenkomsten verder aanleiding geven tot wanorde en onrust, het gegeven verlof dadelijk in te trekken.

De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.

no. 2 geheim.

De ondergeteekende, den spoed in aanmerking nemende, waarmede Uwe Majesteit deze commissorialen wenscht behandeld te zien, zal zich onthouden van te treden in de beschouwing van bijzonderheden, welke zich daarbij mogten voordoen. Hij vermeent zich te moeten bepalen om eerbiedig te kennen te geven, dat volgens zijne opvatting § a van Hoogstdeszelfs Besluit van 5 July 11. op het oog had aan de Afgescheidenen de gelegenheid te openen, om in eene gegeven plaats, waar hun aantal zulks medebragt, eene gemeente te vormen en toelating tot vrije uitoefening van hunne eeredienst te erlangen, in dier voege dat zij, die toelating verkregen hebbende, voor die gemeente zouden worden behandeld als eene gemeente van elk ander erkend kerkgenootschap, en dus ook hunne eeredienst in het openbaar zouden mogen uitoefenen; terwijl de ondergeteekende het bepaalde in § b zóó heeft opgevat, dat de adressanten en hunne aanhangers — om bij de woorden van het Besluit te blijven — na bekomene vergunning van het plaatselijk bestuur, niet als eene erkende gemeente, maar als bijzondere per-

sonen binnenshuis zouden mogen zamenkomen op zoodanige plaats, dag en uur als werd toegestaan, mits blijvende binnen het getal, waarvoor de toestemming was gevraagd, ja streng genomen zich beperkende tot die personen, welke met naam waren opgegeven; maar dat het dan verder aan hunne consciëntiën zou worden overgelaten, op hoedanige wijze zij die godsdienstige zamenkomsten zouden willen inrigten, en wat zij daarin tot hunne oeffening zouden willen doen, voorhoudens ¹¹⁾ natuurlijkerwijze verbod van alles, wat tegen wet en zedelijkheid streed, waarom dan ook aan het openbaar gezag de toegang tot die bijeenkomsten openbleef.

Of zij daarbij door dezen of genen, al ware het ook door eenen bij het Hervormd kerkgenootschap afgezetten predikant wilden laten prediken, den doop bedienen of het avondmaal houden, of er behagen in hadden, dat de woordvoerder in zeker plegtgewaad zou zijn uitgedoscht, of dat er aalmoezen wierden ingezameld op de wijze, zooals dit bij eenig erkend kerkgenootschap plaats grijpt, dit, de ondergeteekende vermeende zulks eerbiedig, mogt gerekend worden de grenzen hunner bevoegdheid niet te buiten (te) gaan. Indien slechts de openlijkheid wierd geweerd en de toegang afgesloten voor hen, aan wie de vergunning tot eene dergelijke godsdienstige zamenkomst niet was verleend, dan, dus begreep het de ondergeteekende, mogten zij zich op hunne wijze godsdienstig oefenen.

De ondergeteekende deze wijze van zien vrijmoedig mededeelende, wil daarmede echter in het minst niet beweren, dat deze beschouwing de ware verklaring zoude bevatten der bedoeling van het meergemeld Besluit. Hij heeft zelfs een oogenblik gehuiverd zijne denkbeelden dienaangaande te openbaren, uit vrees dat hij verkeerde opvattingen zoude kunnen doen ontstaan ten opzichte van een Besluit, tot welks ontwerping het Departement van Binnenlandsche Zaken niet heeft medegewerkt. In dien geest, en geroepen om zijne meening te zeggen, onderwerpt hij deze beschouwingen aan Uwer Majesteits wijzer oordeel, en geeft hij in overweging of, zoo hij niet mogt hebben misgetast en zoo er alvorens nadere berigten af te wachten eene aanschrijving mogt noodig gevonden worden, die, welke de Departementen van Justitie en Hervormde Eeredienst hebben voorgesteld, niet naar de door hem voorgedragene wijze van zien zou kunnen worden ingerigt en gewijzigd.

's Gravenhage, den 23. July 1836.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelfden,
De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

¹¹⁾ Voorhoudens = behoudens, voorbehouden.

183. *Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van
Binnenlandsche Zaken aan den Koning,
22 en 23 Juli 1836.*

Staatssecr.

27 July 1836 la. N 24 geheim.

Aan den Koning.

no. 2 geheim.

's Gravenhage, den 22. Juli 1836.

Commissorialen van 22 July 1836
la. T 23 en V 23 geheim.

Missives en bijlagen van den *Minister van Justitie* van 21 July ll. no. 7 en 22 July ll. no. 2 betreffende nadere berigten uit *Amsterdam* ontvangen omtrent de gevolgen der toelating tot het houden van oefeningen aan de Separatisten verleend.

Indien de meer dringende berigten, welke in de bijlagen dezer missives door den *Minister van Justitie* worden medegedeeld, den ondergeteekenden vroeger waren bekend geweest, zoude hij welligt hebben overgehield tot het denkbeeld om de door Burgemeester en Wethouders van *Amsterdam* — zoo het schijnt met te veel overhaasting — verleende vrijheid tot het houden van oefeningen aan *Deteleff* c.s. voorloopig althans dadelijk te doen intrekken.

Thans echter meent de ondergeteekende zich eerbiedig te mogen refereren tot zijn rapport van hedenmorgen no. 1, daarbij nog alleen Z. M. in overweging gevende, den Gouverneur van *Noord-holland* te doen aanschrijven, om voor zooverre eenige meer ont-rustende voorvallen op Zondag den 24. dezer zulks mogten noodig maken, de Regeering van *Amsterdam* aan te schrijven om voor-loopig en behoudens nadere voorziening de aan *Deteleff* c.s. verleende vrijheid dadelijk in te trekken.

De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.

no. 3 geheim.

De ondergeteekende, hoezeer allezins het gewigt erkennende der in de medegedeelde berigten voorkomende bijzonderheden, vermeent echter eerbiediglijk, dat het eenigermate voorbarig zoude zijn, daaruit nu reeds te besluiten, welke gevolgen de verleende vergunning kan hebben, en hij acht het dan ook om die reden niet raadzaam bepaalde bevelen omtrent het intrekken dier vergunning te geven.

Die vergunning is toegestaan ten gevolge van Uwer Majesteits Besluit van den 5en dezer maand, en het komt den ondergeteekende twijfelachtig voor, of het niet een verkeerden indruk zou kunnen teweeg brengen, dat bij eene eerste toepassing van de daarbij voorgeschrevene maatregelen, zoo spoedig tot het schorsen van der-zelfer effect werd overgegaan, zonder dat het gebleken zij, dat

het openbaar gezag buiten staat is de rust en orde te handhaven.

De mogelijkheid bestond er, dat eene verzameling van dusgenaamde Separatisten tot eenige opschudding aanleiding gaf; die mogelijkheid zal bij het vaststellen der bepalingen van het bovenaangehaalde Besluit zijn voorzien; maar des te bedenkelijker acht het dan ook de ondergeteekende, nu reeds, op de eerste vertooning der kwaadwilligheid van een opgewonden gemeen, op die maatregelen in zekeren zin terug te komen, waardoor het niet aan de wet en aan het openbaar gezag, maar aan eene volksmenigte zou worden overgelaten te beslissen, wat in deze al of niet aan andersdenkenden kan worden toegestaan.

Mogt het echter blijken, dat het openbaar gezag niet bij magte ware om zonder noodlottige gevolgen voor personen of eigendommen aan de Afgescheidenen het effect der hun verleende vergunning te doen genieten, dan zou de ondergeteekende mede van oordeel zijn, dat het noodig ware bevelen te geven, ten einde het Stedelijk bestuur van Amsterdam de verleende vergunning voor eenigen tijd schorse.

's Gravenhage, den 23e July 1836.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelfden,
De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

184. *Schrijven van den Secretaris van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie,*
23 Juli 1836.

Justitie.

23 Juli 1836 no. 3 geheim.

Aan Z.E. den Minister van Justitie.

no. 958 kabinet.

's Gravenhage, den 23. Juli 1836.

De Koning, kennis genomen hebbende van de dezer dagen door Uwe Excellentie uitgebragte rapporten omtrent de bijeenkomsten der zoogenaamde Separatisten te *Amsterdam*, gelast mij, Uwe Excellentie te verwittigen dat, uit hoofde van den op morgen reeds invallenden Zondag het nemen eener beschikking in deze, deszelfs doel welligt niet meer zou kunnen bereiken, waarom Z.M. het verkieslijker heeft geacht zich die beschikking vooralsnog voor te behouden. Intusschen zal het Zijne Majesteit aangenaam wezen te vernemen, of en zoo ja, wat op den dag van morgen weder omtrent de bedoelde bijeenkomsten onverhoopt mogt plaatshebben, en ben ik dierhalve gelast U.E. uit te noodigen, om de berigten, die deswege mogten inkomen vóór of op aanstaande Maandag aan Z.M. te willen mededeelen, of althans op te geven, of eenig berigt deswege bij U.E. is ingekomen.

De Secretaris van het Kabinet des Konings,
J. J. VAN STRALEN ¹²⁾.

¹²⁾ J. J. van Stralen; 1828 commies, 1830 referendaris bij, 1836—1840 secretaris van het Kabinet des Konings.

185. *Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 23 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 6 geheim.

*Den HoogEdelGestrengen Heere Prokureur Generaal
bij het Hoog Gerechtshof in 's Gravenhage.*

no. 295.

Amsterdam, den 23. July 1836.

Ik heb de eer UHedGestr. te berigten, dat ik in voldoening aan de aanschrijving van UHedGestr. op heden bij mij ontvangen, dadelijk met den Heer Burgemeester dezer stad in conferentie ben getreden en ZEdAchtb. heb medegedeeld de missive van UHedGestr. en de geheime dépêche van Z.E. den Heer Minister van Justitie¹³). Na de lezing dezer stukken heeft ZEdAchtb. mij te kennen gegeven, dat het hem voorkwam, dat zoowel de dispositie door het Stedelijk bestuur verleend op het verzoekschrift aan hetzelfde ingediend vanwege Deteleff c.s., alsook het bericht vanwege het Stadsbestuur in de Stadscurant van gisteren geplaatst, waarvan een exemplaar hiernevens gaat¹⁴), geheel ingerigt waren in den geest van de geheime dépêche, daar toch de bepaling om *binnenshuis* als *bijzondere personen* tot hunne *bijzondere oeffening* godsdienstig zaam te komen, insloot het verbod van de uitoeffening van eenige openbare eeredienst. Dat dan ook op de vorige Zondag 18 dezer de vergadering gesloten was gehouden en geene dan op de lijst vermelde personen die vergadering hadden bijgewoond¹⁵), en de dispositie op het request alleen in zoverre was overtreden, dat die zamenkomsten niet waren gehouden op de uren bij die dispositie bepaald, waarover *Deteleff c.s.* door hem, Burgemeester, waren onderhouden, met bijvoeging, dat die vergunning zoude worden ingetrokken, indien de voorwaarden der vergunning niet stiptelijk werden nagekomen. Dat hij vermeend had vooralsnog die vergunning niet te moeten intrekken op grond van de op Zondag 11. plaatsgehad hebbende volksbeweging, alzoo het dan de schijn zoude hebben, dat de Regering gehoor gaf aan het verlangen van een onrustig gemeen, hetgeen gevaarlijke gevolgen zoude kunnen hebben.

Ik heb vermeend mij met het gevoelen van den Heer Burge-

¹³) In de dépêche van den Minister aan den Procureur Generaal werd opgemerkt, dat te Amsterdam in strijd gehandeld was met § b van het K. B. van 5 Juli, terwijl daarin vervolgens de beteekening van dat gedeelte van het K. B. nader werd uiteengezet overeenkomstig het rapport van 19 Juli no. 1 geheim; zie hierboven no. 176 [Just. 21 Juli 1836 no. 8 geheim]. De Procureur Generaal had den Officier van Justitie te Amsterdam voorts last gegeven, om zich naar den inhoud van deze dépêche te gedragen, den Burgemeester daarvan in kennis te stellen en met dezen maatregelen te beramen tegen verder misbruik van de verleende vergunning, alsmede tegen de verstoring der openbare rust, orde en veiligheid [Just. 26 Juli 1836 no. 2 geheim].

¹⁴) Zie hierboven no. 180.

¹⁵) Potloodaanteekening in margine: „Behoorde Scholte ook onder deze?”

meester te moeten vereenigen, doch heb tevens daarbij ZEdAchtb. in bedenking gegeven, of het niet raadzaam zoude zijn om bij verdere overtreding van de voorwaarden der vergunning, dezelve alsdan op grond dier overtreding in te trekken, wijl alsdan de volksbewegingen dadelijk zouden ophouden, welke zich iedere Zondag zullen hernieuwen, immers voor langen tijd, daar de geest van het publiek meer en meer kwalijk gezind wordt tegen de Separatisten, gelijk blijkt uit een pamphlet, waarvan mede een exemplaar hiernevens gaat ¹⁶⁾, dat gister en eergister in deze stad is rondgevent, waarin de Separatisten aangemaand worden, hunne gesloten vergaderingen in eene bijzondere woning te laten varen en te gaan naar de tempels aan de Gereformeerde eeredienst gewijd.

Wijders heb ik de eer UHedGestr. te berigten, dat de nodige maatregelen tot bewaring der rust reeds door het Stadsbestuur waren genomen. De gewone wachten zullen voor morgen verdubbeld zijn, de kurassiers zullen gereed zijn om ieder oogenblik op te zitten, aan de Raampoort digt bij de vergaderplaats der Separatisten zal eene wacht zijn van 12 militairen en een se(r)geant en corporaal, onderscheidene dienaren zullen voor en in den omtrek van het huis gestadig rondgaan om voor en in de nabijheid van hetzelfde alle attroupementen ¹⁷⁾ van volk te beletten. Dat binnen in het huis dienaren van politie zullen aanwezig zijn om daar de orde te bewaren en toe te zien, hoe die vergadering gehouden wordt en of daar ook eenige sacramenten bediend worden en daarvan dadelijk aan den Heer Burgemeester kennis te geven, terwijl ik de Directie der Politie heb order gegeven om, zoo er eenige feitelikheden van belang mogten plaatshebben, de daders te vatten en mij daarvan dadelijk kennis te geven. Ik vleie mij, dat door alle de genomene maatregelen de rust der stad zal bewaard blijven.

Ik zal de eer hebben UHedGestr. Maandag rapport te zenden van hetgeen op morgen gebeurd zijn zal.

Ik neem de vrijheid UHedGestr. te herinneren, dat de beschikking van de Stadsregering op het request der Separatisten bij mijne missive van den 14. dezer maand no. 53 aan UHedGestr. is opgezonden.

De fungeerende Officier van Justitie te Amsterdam,
ZWEERTS.

*186. Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 24 Juli 1836.*

Justitie.

25 Juli 1836 no. 4 geheim.

*Zijne Excellentie den Heere Minister van
Justitie te 's Gravenhage.*

Amsterdam, 24 July 1836.

In voldoening aan de aanschrijving van Uwe Excellentie heden-

¹⁶⁾ Zie hierboven no. 179.

¹⁷⁾ Attroupement = samenscholing.

morgen door mij ontvangen¹⁸⁾, heb ik de eer Uwe Excellentie te berichten, dat hedenmorgen de rust der hoofdstad niet is gestoord geworden bij het aangaan en scheiden van de vergadering der Separatisten. Bij het aangaan van dezelve bevonden zich niet meer dan een twintigtal nieuwsgierigen op de gragt, waar zich hunne vergaderplaats bevindt, doch bij het uiteengaan was die gragt en de overzijde overdekt met lieden van allerlei rang en stand, die alle stille aanschouwers zijn gebleven, met uitzondering mogelijk van een enkelen, die bij het voorbijgaan der leden van de vergadering een schimpend woord heeft gebezigd; verders is niemand gemoeid. Ook binnen de vergadering, bestaande uit meer dan driehonderd personen, heeft een goede orde geheerscht. De gewezen predikant Scholte heeft daar wederom het woord gevoerd.

Tegen een uur des namiddags heeft de menigte zich langzamerhand verwijderd, zodat ten half drie niet meer dan twintig personen voor het huis en weinig nieuwsgierigen zich in den omtrek bevonden. De namiddagvergadering is dan ook mede zeer rustig ten einde gebracht. De personen van Scholte en Deteleff, waarop als op de hoofden der secte alhier het gemeen vooral misnoegd is, en daarom op den voorgaanden Zondag door het volk beschimpt en bedreigd zijn, hebben den geheelen dag de vergaderplaats niet verlaaten. Het zal er nu vooral op aankomen, hoe deeze lieden door het volk zullen worden begroet en behandeld, wanneer zij na het einde van de avondbijeenkomst het huis om agt of negen uur zullen verlaaten om zich naar hunne woningen te begeven. Het zal mij niet mogelijk zijn den finalen afloop van dezen dag Uwe Excellentie te berichten, daar de post te vroeg van hier vertrekt. Ik zal dus de eer hebben, Uwe Excellentie op morgen nader bericht te zenden.

In de vergadering der Separatisten heeft zich niemand van bekenden naam of stand bevonden dan de Heer Mr A. M. C. van Hall, advocaat, en deszelfs echtgenoot.

Ik vleie mij, dat de in de nabijheid aan de Raampoort geplaatste militaire wacht het gemeen van alle wanorde zal terughouden.

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,
ZWEERTS.

*187. Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 25 Juli 1836.*

Justitie.

28 Juli 1836 no. 6 geheim.

*Aan den Heere Minister van Justitie te
's Gravenhage.*

no. 25.

Amsterdam, den 25. July 1836.

Ten vervolge van mijn rapport van gisteren heb ik de eer Uwe Excellentie te berichten, dat ook gisterenavond bij het uiteengaan

¹⁸⁾ Een verzoek om snelle berichtgeving in zake de gebeurtenissen van den Zondag, waarover de Koning Maandag wenscht te worden ingelicht [Just. 23 Juli 1836 no. 3 geheim].

der laatste vergadering der Separatisten tegen half acht uur de rust niet is gestoord geworden, schoon toen het getal der toeschouwers aanmerkelijk was toegenomen, zodat de geheele gragt aan de zijde van het huis daarmede overdekt was. Niemand heeft eenige belediging ondergaan, alleen hebben eenige Separatisten door hunne bijzondere kleding of houding den spotlust der menigte opgewekt. *Deteleff* is de aandacht van 't gemeen ontsnapt, doordien hij nu gekleed was in een gewone jas en een gewone ronde hoed op had en zijn gelaat in de kraag van zijn jas verborg.

Na het uiteengaan der vergadering hebben de dienaren van politie zich tezamen naar de zijde van de Raampoort begeven, waar de militaire wacht was, gevolgd door de gansche menigte, die in de waan scheen, dat Scholte en *Deteleff* zich in hun midden bevonden. De gragt hierdoor ledig geworden zijnde, heeft Scholte met de zijnen hiervan gebruik gemaakt om met een brommer ongehinderd te vertrekken. De menigte heeft zich daarop spoedig verspreid.

In de vergadering des ochtends heeft zich bevonden, zo mannen, vrouwen als kinderen, een aantal van 360 personen, des namiddags 583 en des avonds 463 personen.

Ik vermeen dat de genomene maatregelen door de Stedelijke regering zeer veel hebben bijgedragen tot behoud der rust en orde, nadien het publiek door het groot aantal dienaren van politie en de militaire wacht aan de nabijzijnde Raampoort spoedig bemerkte, dat men op alles was voorbereid.

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,
ZWEERTS.

188. *Memorie van den Minister van Staat, Baron de Mey van Streefkerk aan den Koning,*
25 Juli 1836 ¹⁹⁾.

Staatssecr.

27 Juli 1836 la. N 24 geheim.

Rapporten over de godsdienstige zamenkomst der zoogenaamde Separatisten te Amsterdam.

De uitvoering van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 is uitdrukkelijk opgedragen aan HED, JD en BD ²⁰⁾; waarin die uitvoering bestaan hebbe, blijkt uit deze rapporten niet, maar wel blijkt uit dezelve, dat zij geenszins met gemeenschappelijk overleg, zooals behoorde, heeft plaats gehad, vermids de drie departementen het niet eens zijn over het regt verstand van la. b van

¹⁹⁾ Hoewel deze memorie niet van een datum noch van een onderteekening is voorzien, kunnen de desbetreffende gegevens worden opgemaakt uit de missive van den Directeur van het Kabinet des Konings d.d. 26 Juli 1836; zie hieronder no. 189.

²⁰⁾ HED = Departement van Hervormden Eeredienst; JD = Departement van Justitie; BD = Departement van Binnenlandsche Zaken.

het tweede gedeelte, en dit is alleszins te betreuren, want zoo de administratieve en justitiële autoriteiten gelijktijdig met het Besluit eenstemmige voorschriften nopens deszelfs toepassing hadden erlangd, zouden de nu gerezene moeilijkheden geen plaats hebben kunnen vinden.

Wat nu betreft de zin en bedoeling van het bepaalde bij § *b* van het tweede lid van het Besluit van den 5. Juli 1836, komt de opvatting van JD in zijn rapport van 19 Juli no. 1 geheim en die van HED in het zijne van den 22. Juli no. 1 geheim, de ware voor. De meening van BD is geheel in strijd met het eerste lid van datzelfde Besluit en zelfs met de uitdrukking „*als bijzondere personen*” in het tweede lid voorbedachtelijk gebezigd, om voor te komen, dat in de vergunde godsdienstige zamenkomsten geene andere verrichtingen zouden plaats hebben dan die, welke in de bevoegdheid van bijzondere personen waren.

Het schijnt ook niet, dat Burgemeester en Wethouders van Amsterdam zich eigenlijk bedrogen hebben omtrent de *bedoeling* van het Koninklijk Besluit van 5 Juli, want in hunne beschikking van den 14. dier maand geven zij aan de adressanten en aan de door deze opgegevene aanhangers de vergunning om *als bijzondere personen* tot hunne oefening godsdienstig zamen te komen. Veeleer moet aan Burgemeester en Wethouders verweten worden, dat zij den 17. Juli niet de hand hebben doen houden aan den letter dier vergunning. Misschien evenwel zullen zij zulks den 24. Juli hebben verbeterd; immers had de zamenkomst van den Gouverneur der provincie met den Burgemeester der hoofdstad en den Officier bij de Regtbank aldaar, waarvan melding is gemaakt in de missive van den griffier der Staten, *Pillera*, van den 19. Juli ²¹⁾, tot oogmerk om de zaak naar behooren te regelen; en het is te verwonderen, dat deswege het toen toegezegde nader verslag nog niet is ingekomen.

In afwachting van dat nader verslag en van eenig berigt nopens het voorgevallene op 24 Juli, zijn er geene termen tot het doen intrekken of schorsen van de vergunning, den 14. dier maand door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam verleend; de aanmerkingen daaromtrent van BD in zijn rapport van 23 Juli no. 3 geheim zijn niet onbelangrijk.

Maar in alle gevallen komt het noodzakelijk voor, door HED, JD en BD, ieder voor zooveel hem aangaat, aan de belanghebbende autoriteiten te doen weten, dat het bepaalde bij § *b* van het tweede lid van het Besluit van den 5. Juli 1836 in een onafscheidelijk verband staat met het bepaalde bij de overige gedeelten van datzelfde Besluit; dat gevolglijk de godsdienstige zamenkomsten, waartoe de plaatselijke besturen termen mogten vinden krachtens dat Besluit aan bijzondere personen toestemming te verleen, zullen moeten zijn en blijven zamenkomsten van *bijzondere personen*, die in eene stille afzondering, binnenshuis, blootelijk tot hunne godsdienstige oefening en onderlinge stichting bijeen zijn, zonder dat zulks in eenigerhande opzichte de kenmerken, het aanzien of den vorm hebbe van eigenlijke uitoefening van eeredienst, zooals die bij de bestaande kerkgenootschappen plaats vindt onder het bestuur van personen van erkende kerkelijke qualiteit, in ambts-

²¹⁾ Zie hierboven no. 177.

gewaad optredende, alsmede door het vieren van kerkelijke plegtigheden, gelijk de bediening van doop, avondmaal enz.; dat ook zal moeten worden toegezien, dat de huizen waarin en de tijden wanneer die oefeningen gehouden worden, geene aanleiding geven tot ongelegenheid of verstoring van de godsdienst der erkende kerkgenootschappen; alsmede dat de personen, voor welke de aanvraag om toestemming tot het oefening houden gedaan wordt, dezelve werkelijk verlangen; en dat aan de verzoekers de voorwaarden der toelating duidelijk zullen moeten worden bekend gemaakt, met bijvoeging dat, zoodra tegen dezelve mogt gehandeld worden of de bijeenkomsten aanleiding mogten geven tot verstoring der goede orde en openbare rust, de verleende toestemming dadelijk zal worden ingetrokken.

189. *Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 26 Juli 1836.*

Justitie.

26 Juli 1836 no. 9 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

In verband met hetgeen de Koning voorleden Zaterdag aan Uwe Excellentie heeft doen te kennen geven, heeft Hoogstdezelve van den tusschentijd gebruik gemaakt om te vernemen de gevoelens van den Heer Minister van Staat, Baron de Mey van Streefkerk, nopens de godsdienstige samenkomst der zoogenaamde Separatisten te Amsterdam.

Zijne Majesteit gelast mij alsnu de beschouwingen van den Heer De Mey van Streefkerk met de daarbij behoorende stukken aan Uwe Excellentie ter kennisneming mede te deelen, zooals ik de eer heb bij deze te doen, Uwe Excellentie uitnoodigende deze stukken ter conferentie van heden weder te willen medebrengen, stellende Zijne Majesteit zich voor, deze zaak alsdan met Uwe Excellentie nader mondeling te behandelen.

Ik heb de eer mij met de meest byzondere hoogachting te noemen

Uwer Excellentie gehoorzame dienaar

HOFMANN ²²⁾.

's Gravenhage, den 26. July 1836.

²²⁾ E. W. Hofman (1779—1850); 1826 secretaris, 1830—1840 directeur van het Kabinet des Konings; vgl. Gerretson, *Briefwisseling Groen van Prinsterer*, dl. I, blz. 59, noot 2.

190. *Missive van den Minister van Justitie aan den Koning,
26 Juli 1836.*

Staatsseccr.

27 Juli 1836 la. N 24 geheim.

's Gravenhage, den 26. July 1836.

Onder wederoverlegging van alle de stukken, mij hedenmorgen door Uwe Majesteit ter hand gesteld, heb ik de eer van aan Hoogstdezelve aan te bieden het op haren last door mij vervaardigde opstel eener beschikking, door welke de denkbeelden van den Heer De Mey van Streefkerk, in overeenstemming met die van de Departementen van Justitie en van den Hervormden Eeredienst, gevoeglijkst zullen kunnen worden verwezenlijkt.

Ik heb aan dat stuk den vorm gegeven van eene aanschrijving of kennisgeving der Staatssecretarie aan die Departementen en aan dat van Binnenlandsche Zaken, meenende dat die vorm verkieselijker ware dan die van een koninklijk besluit, omdat zoodanig besluit de houding zoude hebben van een *explicatoir* besluit van dat van 5 July ll., hetwelk mij, onder verbetering, toescheen te zullen kunnen leiden tot eene opvatting, dat het laatstgenoemde waarlijk niet genoegzaam duidelijk is, hoedanige opvatting niet behoorde gewettigd te worden. Daarom heb ik ook bij den *aanhef* van mijn opstel de vergunning, door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam aan Deteleff c. s. gegeven, *onaangeroerd* gelaten en mij daarbij alleen bepaald tot het *verkeerd gebruik*, door die personen van de voorschreven vergunning gemaakt; terwijl de voorlaatste zinsnede van dat opstel — beginnende: *Derhalve* enz. —, welke ik doelmatig heb geacht, doch op welke ik de vrijheid neme Uwer Majesteits aandacht meer byzonder te vestigen, eene *algemeene* strekking heeft.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

191. *Ontwerp-aanschrijving van den Secretaris van Staat
opgesteld door den Minister van Justitie,
26 Juli 1836.*

Justitie.

26 Juli 1836 no. 9 geheim.

Ontwerp.

Aan de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken, en den Minister, belast met de Algemeene Directie van de Hervormde Eeredienst etc.

De Koning, kennis genomen hebbende van de rapporten der Departementen van Justitie, Hervormde Eeredienst en Binnenlandsche Zaken, betreffende eene door het Stedelijk bestuur van

Amsterdam aan C. Deteleff c. s. verleende vergunning ten einde met meer dan twintig personen ter hunner godsdienstige oefening tezamen te komen, vereenigt zich met het gevoelen der beide eerstgenoemde Departementen omtrent het regt verstand van het bepaalde bij § b van het 2e lid van Z. M. Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 —, welke Departementen het alzoo teregt daarvoor gehouden hebben, dat de wijze op welke door C. Deteleff c. s. van de aan hen krachtens § b van het evengemelde besluit verleende vergunning gebruik is gemaakt, allezins strijdig is met den geest, de strekking en bedoeling van het bepaalde bij dezelve § b²³).

Z. M. magtigt dientengevolge de Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken om ieder voor zooveel hetzelfde aangaat de regterlijke en administrative ambtenaren en autoriteiten te kennen te geven, dat het bepaalde bij § b van het Besluit van den 5. July jl. in een onafscheidelijk verband staat met de algemeene strekking en het doel der overige gedeelten van hetzelfde Besluit, en daardoor alzoo niets meer of niets anders kan worden verstaan of opgevat, dan dat, voor zooverre de personen, op wier adres dat Besluit genomen is, of sommige hunner aanhangers, aanvankelijk verlangen mogten boven het getal van 20 als *byzondere personen, in eene stille afzondering, binnenshuis, blootelijk tot hunne godsdienstige oefening* zamen te komen, aan dezelve alsdan daartoe de vergunning kan worden verleend, mits die zamenkomsten in geenerhande opzigt de kenmerken, het aanzien of den vorm hebben van de uitoefening van eene eeredienst zooals die bij de bestaande kerkgenootschappen plaats vindt, onder het bestuur van personen van erkende kerkelijke hoedanigheid, in ambtsgewaad optredende, of dat daarin de bediening van Doop en Avondmaal enz. kan geschieden; in één woord, dat het bepaalde bij § b voornoemd niets meer behelst dan de aanwijzing van eenen weg, langs welken die personen zich kunnen hoeden voor de toepassing der bepalingen van art. 291 van het Strafwetboek en vrijheid kunnen verkrijgen om aanvankelijk met meerderen tot onderlinge godsdienstige stichting tezamen te komen, zonder daarbij eenige openlijke kerken- of eeredienst of wat als zoodanig zoude kunnen aangemerkt worden, uit te oefen(en).

Z. M. verlangt voorts, dat de opgemelde Departementen van Justitie en van Binnenlandsche Zaken, ieder in de zijne, zullen zorgen, dat door de daartoe bevoegde ambtenaren en autoriteiten worde toegezien, dat de huizen waarin, en de tijdstippen en uren, op welke het vergund zal worden om als byzondere personen tot stille godsdienstige oefening tezamen te komen, geene aanleiding geven tot ongelegenheid of verstoring van de godsdienst der erkende kerkgenootschappen; alsmede dat de personen, voor welke de toestemming tot het houden dier stille godsdienstige oefening gevraagd wordt, dezelve met-er-daad verlangen, voor welke dezelve dan ook alleen en uitsluitend geldig zijn zal en geene toelating van anderen daarbij zal worden gedoogd; terwijl eindelijk zal behooren

²³) In de eindredactie van de aanschrijving werd nog de volgende zinsnede toegevoegd: „en niet anders zoude kunnen plaats hebben dan nadat zij voldaan hadden aan de bepalingen ad *a* vastgesteld, en diensvolgens vóóraf de daarbij bedoelde koninklijke toestemming zouden verkregen hebben.”

te worden gezorgd, dat bij het verleenen der bij § b voormeld bedoelde vergunningen aan de verzoekers duidelijk worden kenbaar gemaakt de voorwaarden, op welke zij die vergunning bekomen, onder bijvoeging dat, zoodra tegen dezelve voorwaarden mogt worden gehandeld of hunne bijeenkomsten aanleiding tot versterking der goede orde en openbare rust mogten geven, zoodanige vergunning zal worden ingetrokken; verlangende Z. M. tenslotte, dat ten opzichte van de vergunningen die bereids verleend mogten zijn en waarbij niet uitdrukkelijk is vermeld, dat zij uitsluitende zullen dienen tot de einden hierboven vermeld, beschikkingen zullen worden genomen om dezelve in dien zin te wijzigen ²⁴⁾).

Z. M. mij gelast hebbende al het bovenstaande ter kennis van de Departementen van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en van de Hervormde Eeredienst te brengen, heb ik de eer mij door deze van dien last te kwijten.

's Gravenhage, den ²⁵⁾

De Secretaris van Staat.

192. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 27 Juli 1836.*

Herv. Eered.

13 Aug. 1836 no. 3 geheim.

(kopy) *Aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam.*

no. 262/11493.

Haarlem, den 27. July 1836.

Met UEA. missive van den 25. dezer no. 7107 wordt onder anderen aan mij kennelijk gemaakt en blijkt al verder uit het daarbij overgelegd rapport van den Commissaris van Politie, dat bij de vereeniging der zoogenaamde Separatisten op voorleden Zondag een veel grooter getal personen is aanwezig geweest, als waarvoor het zamenkomen door UEA. volgens bepaling van § b van Zijner Majesteits Besluit van 5 dezer, Staatsblad no. 42, was ingewilligd.

Het komt mij voor, dat deze omstandigheid UEA. byzondere aandacht verdient, als zijnde het van het hoogste belang in eene zaak van zoodanig eenen critieken aard als de onderhavige, van het begin af aan de bestaande voorschriften met naauwgezetheid te doen naleven, in den aanerkenden geest waaruit dezelve zijn voortgevloeid.

Bij eene eerste lezing van het opgemeld Besluit valt het dadelijk in het oog, dat er wel degelijk onderscheid moet worden gemaakt tusschen het oprigten eener afgescheidene gemeente, waartoe volgens § a Zijner Majesteits toestemming wordt vereischt, en het

²⁴⁾ De laatste zinsnede, beginnende met „beschikkingen etc.”, werd in de officiële aanschrijving aldus geredigeerd: „zulks alsnog aan de belanghebbenden worde te kennen gegeven.”

²⁵⁾ Volgens aantekening van den Minister van Justitie werd „ten gevolge van de gehouden conferentie” de aanschrijving overeenkomstig het ontwerp verzonden.

Dit geschiedde den 27. Juli 1836 la. N 24 geheim.

godsdienstig zamenkomen binnenshuis van een aantal byzondere *met name opgegeven* personen, waartoe de vrijlating door de plaatselijke besturen kan worden verleend.

Daar het nu deze laatste vergunning is, welke door UEA. aan de adressanten C. Deteleff c.s. is gedaan, en daarbij stellig staat uitgedrukt, dat zulks geschiedt voor de door de adressanten *opgegeven personen*, zooals dit dan ook volgens voorschrift van § b hierboven aangehaald, niet anders kon plaats hebben, zoo komt het mij voor, dat wel degelijk zal moeten worden toegezien, dat er geene andere, althans geen grooter aantal personen tot de vereeniging worden toegelaten als bevorens met namen zijn opgegeven, ten einde zoodoende de geauthoriseerde zamenkomsten niet van natuur veranderen en meer het aanzien verkrijgen eener zoodanig afgescheidene gemeente als in § a van Zijner Majesteits Besluit wordt bedoeld.

Ik moet het geheel aan het wijs overleg van UEA. overlaten, om ter zake voors(chreven) naar gelang der plaatsgrijpende omstandigheden en tot voorkoming van ongerief en ontduiking der bestaande voorschriften op dit stuk, zoodanige maatregelen te treffen als UEA. voor meest gepast en doelmatig zullen houden, doch heb desniettemin vermeend, niet te mogen afzijn ²⁶⁾, de bovenstaande bedenkingen aan UEA. mede te deelen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL.

*193. Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 31 Juli 1836.*

Justitie.

4 Aug. 1836 no. 6 geheim.

Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

la. G 23 no. 104. *Amsterdam*, den 31. July 1836 's avonds 8 uur.

Ik heb de eer Uwe Excellentie bij dezen te berigten dat de bijeenkomst der zich noemende Afgescheidenen in het huis no. 42 op de Blomgracht zonder rustverstoring is afgelopen.

Kort voor den afloop der voormiddagsbijeenkomst werd mij berigt, dat de spreker in die vergadering was zekere Brummelkamp, en daar die persoon niet bekend staat op de naamlijst der aldaar toegelatenen, zoo heb ik den Heer Kommissaris der Policie De Lagh uitgenoodigd om onverwijld aan Obbes en Deteleff als eerste onder-teekenaren aan te zeggen, dat zijlieden, door het tot hun bijeenkomst toelaten van andere personen dan die bij name daartoe vergunning hebben verkregen, in overtreding zijn bevonden aan het bepaalde bij die vergunning omschreven. De Heer De Lagh, hieraan voldoende, heeft gedachte Obbes en Deteleff tevens aangemaand

²⁶⁾ Afzijn == nalaten.

om voormelde Brummelkamp niet weder toe te laten, veel min als spreker te doen optreden, alzoo zulks herhaling van overtreding zoude zijn. Aan deze aanmaning en waarschuwing is echter niet door hun voldaan, maar heeft meergemelde Brummelkamp ook de namiddagvergadering als spreker geleid.

Van een en ander wordt proces-verbaal opgemaakt, hetwelk aan de Stedelijke regering zal worden ingezonden.

De Directeur van Politie,
bij afwezigheid van denzelfden,
De Kommissaris der Politie in kanton 2,
J. GREVELINK.

*194. Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 1 Aug. 1836.*

Justitie.

4 Aug. 1836 no. 6 geheim.

(kopy)

Aan den Procureur Generaal.

no. 305.

Amsterdam, den 1 Aug. 1836.

Het is mij een bijzonder genoegen, Uw HEdG. te kunnen berigten, dat op gisteren bij het houden der vergaderingen van de Separatisten de orde en rust in deze stad volkomen bewaard gebleven is, ondanks wederom eene aanzienlijke menigte van nieuwsgierigen van onderscheiden stand en rang zich voor en in de nabijheid van het huis had verzameld bij het uiteengaan der morgen- en avondvergaderingen. Alleen hebben sommige leden de spotternijen der geringere klasse moeten verduren.

De vergaderingen zijn niet zoo talrijk geweest dan op den vorigen Zondag. In de morgenvergadering waren 211 toehoorders aanwezig, des namiddags werden 133 en des avonds 156 toehoorders geteld. Hetgeen men hieraan mag toeschrijven, dat men nauwkeuriger heeft toegezien, dat slechts de personen als leden op de lijst vermeld, en geene vreemden toegelaten wierden.

De afgezette predikant Brummelkamp heeft in die drie vergaderingen het woord gevoerd. Aangezien deze niet op de lijst van de leden der vergadering stond aangeteekend, hebben Deteleff c. s. hierdoor gehandeld strijdig met het bekend Koninklijk Besluit en de vergunning van de Regering dezer stad, welke hiervan kennis draagt en hierin voorzeker voor het vervolg zal voorzien.

De spreker was in zijne kleeding door niets van de overige leden onderscheiden, dan alleen door de hoed, gelijk aan die welke door de predikanten der Gereformeerde Kerk worden gedragen. Hij heeft gestaan agter eene verhevenheid met groen laken bekleed. Nevens hem stond een ijzeren driehoek, waarschijnlijk om daarin een doopbekken te kunnen plaatsen, doch er is niet gedoopt. Binnen de vergadering heeft eene betamelijke orde geheerscht.

Evenals op de vorige Zondag waren de noodige maatregelen van

voorzorg tegen alle verstoring van de rust genomen, waarmede men, zoo het mij voorkomt, zal moeten volhouden, zoolang de toevloed der nieuwsgierigen zoo groot blijft, wyl hierdoor de laagste klasse wordt in toom gehouden.

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

195. *Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 8 Aug. 1836.*

Justitie.

15 Aug. 1836 no. 4 geheim.

(kopy)

(Aan den Procureur Generaal.)

(Amsterdam, 8 Augustus 1836.)

Ik heb de eer UwHEdG. te berigten, dat op gisteren bij het houden en uiteengaan van de vergaderingen der Separatisten de orde en rust dezer stad niet is gestoord geworden. De gewone voorzorgen tot verzekering der rust was²⁷⁾ evenals tevoren genomen. Het aantal nieuwsgierigen was in den morgen en op den middag onbeduidend, doch op den avond talrijker, echter niet zoo talrijk als op de vorige Zondagen. Des morgens hebben 255, des namiddags 154 en des avonds 247 personen de vergadering der Separatisten bijgewoond. Men heeft de meeste zorg gedragen, dat geene dan op de lijst vermeldde personen werden toegelaten. De afgezette predikant Brummelkamp heeft zonder mantel en bef telken reize het woord gevoerd. De vergaderingen zijn aangevangen en gesloten met gebed en gezang, op de wijze zooals plaats heeft bij het Gereformeerd kerkgenootschap. In het gebed is de nood der armen aanbevolen en aan de deur heeft men in gewone collectezakjes de giften ingezameld. De ijzeren drievoet tot het plaatsen van een doopbekken stond weder naast den spreker. Des avonds na het uitspreken van den zegen heeft de spreker aan de vergadering bekend gemaakt, dat tot diacon en ouderling waren verkoren de personen van Brum en Beck, beide mij geheel onbekend, en dat zoo iemand iets tegen deze personen had, deze zijne bezwaren op aanstaande Woensdag in den kerkenraad konde inbrengen. Boven de vergaderplaats, zijnde eene bovenvoorkamer, was de zoldering ten deele weggenomen en rondsom die opening eene leuning gemaakt, zoodat nu de zolder tot eene gaanderij dient om menschen te plaatsen²⁸⁾.

Obbes bewoont als koster het huis, dat door deze lieden in publieke veiling alhier is aangekocht ten behoeve der secte. Ik

²⁷⁾ Lees: waren.

²⁸⁾ Zie een afbeelding van het interieur bij J. C. van der Does, *De Afscheiding* ...², tegenover blz. 152.

heb tot heden niet kunnen ontdekken, op wiens naam hetzelfde geplaatst is ²⁹⁾).

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

*196. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
12 Aug. 1836.*

Justitie.

12 Aug. 1836 no. 4 geheim.

(minuut)

Aan den Koning.

Commissoriaal van den 9. Aug. 1836
la. M 25 geheim.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk eenige door den Gouverneur van Noordholland en het Stedelijk Bestuur van Amsterdam geopperde zwaarigheden en bedenkingen over de strenge toepassing der bepalingen an Z. M. Besluit van den 5. July 1836, Staatsbl. no. 42, en de dienangaande nader gegeven voorschriften ³⁰⁾).

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De redeneringen en beschouwingen, waarin de Gouverneur van Noordholland en het Stedelijk bestuur van Amsterdam zijn getreden ten aanzien van het nemen van maatregelen tegen de ongeoorloofde handelwijze van de zoogenaamde Separatisten te Amsterdam bij de hun vergund geworden zijnde godsdienstige zamenkomsten, strekken daarheen om die handelwijze in de gegevene omstandigheden liever oogluikende aan te zien en toe te laten dan dezelve met kracht en klem tegen te gaan en daarop de bestaande bepalingen in al derzelver gestrengheid toe te passen en ten uitvoer te leggen.

Het is voorzeker niet te ontkennen, dat wanneer men aan den halstarrigen onwil en de stoutmoedige tegenkantingen der zoogenaamde Separatisten in het nakomen der bepalingen en voorwaarden, volgens welke het hun vergund is geworden als bijzondere personen ter hunner godsdienstige oefening tezamen te komen,

²⁹⁾ Het perceel werd door Mevr. Zeelt aangekocht en aan de gemeente in bruikleen afgestaan; bij haar dood was deze erfgenaam; zie J. C. van der Does, *t. a. p.*, blz. 246.

³⁰⁾ De inhoud van de bedoelde stukken wordt voldoende duidelijk uit het onderstaande rapport. De Minister van Binnenlandsche Zaken had reeds — blijkens zijn rapport van 5 Aug. 1836 — voorloopig aan den Gouverneur geantwoord, dat hij van zijn kant geen vrijheid vond om in een oogluikende politiek te bewilligen [Staatsseccr. 23 Aug. 1836 la. W 26 geheim].

krachtdadiglijk het hoofd zal bieden en hen tot onderwerping en gehoorzaamheid aan U.M. besluiten zal willen brengen, zulks alsdan tot moeyelijkheden en belemmeringen van meerder en minder belang zal kunnen leiden; maar ofschoon dan ook de uitkomsten daarvan voorshands niet wel met eenige zekerheid zijn te bepalen, kan evenwel de ondergeteekende niet inzien, waarom *in dit geval*, meer dan *in eenig ander*, de weerbarstigheid en onwil van slechtgezinden om zich aan de wetten te onderwerpen en de bevelen der Regeering te eerbiedigen en na te leven, zoude moeten leiden tot oogluiking in de handhaving van de wet en van het openbaar gezag; de hoogstverderfelijke gevolgen van zoodanige oogluiking zouden zich voorzeker weldra ten aanzien van andere onderwerpen als bij voorbeeld van *belastingen*, *militie* enz. insgelijks doen gevoelen.

Bovendien kan de ondergeteekende zich meer bepaaldelijk te deze niet wel voorstellen, dat de eventuële gevolgen der tot beteugeling van het kwaad te nemene maatregelen van dien bedenkelijken aard zouden kunnen worden, dat de Hooge Regering uit dien hoofde zoude moeten schroomen derzelver gezag in deze te doen gelden, daar het hier toch wel buiten alle redelijke tegenspraak is, dat zij, zonder zich in eenigerhande opzigte met de geschillen over godsdienstige leerstukken in te laten of op dezelve eenigen invloed uit te oefenen, alleen de handhaving van orde en rust en de naleving der bestaande wetten beoogt, terwijl het buitendien te meer onraadzaam schijnt gehouden te moeten worden, om van het daarin tot hertoe bewandelde spoor af te wijken, daar het toch wel niet te betwijfelen valt, dat de hoofden en menners der zoogenaamde Separatisten iedere toegevendheid en oogluikende toelating als eene schroomvalligheid en zwakheid van de zijde der Regeering zullen beschouwen, waardoor zij niet alleen in hunnen onwil en verzet zullen worden gesterkt, maar zelfs van kwaad tot erger zullen overslaan, en in hunnen overmoed de werking en naleving van U.M. besluiten en voorschriften t'eenenmale zullen weten te verijdelen.

Deze naar des ondergeteekenden inziens zoo ontegensprekelijke stellingen en beginselen leiden hem dan ook al aanstonds tot het gevoelen, dat de vraag door den Gouverneur van Noordholland in overeenstemming met de beschouwingen van het Stedelijk bestuur van Amsterdam ten slotte van zijnen brief voorgesteld, ontkennenderwijze moet worden beantwoord; in welke meening hij zich des te meer gesterkt vindt, wanneer hij de gronden en beschouwingen, die tot de voorgestelde vraag des Gouverneurs aanleiding schijnen gegeven te hebben, en derzelver voornaamste bijzonderheden nagaat.

Hoofdzakelijk toch komen deze daarop neder:

1°. dat de intrekking van de vergunning door het Stedelijk bestuur van Amsterdam aan Obbes c.s. verleend, veel tegenstand zoude kunnen ondervinden, en die maatregel niet dan met veel krachtsontwikkeling zoude kunnen gehandhaafd worden.

2°. dat de gevoelens der regtbanken zoo omtrent de geoorlooftheid der hier bedoelde zamenkomsten als omtrent de bevoegdheid der Regering om dezelve al dan niet uiteen te drijven, *hoe langs hoe meer!* uiteenloopen.

En 3°. dat het te houden toezigt op die zamenkomsten in zich-

zelve moeilijk is en daarenboven bezwaarlijk strekken kan om de handelingen derzelve, zooverre die met U.M. besluiten strijden mogten, te beletten.

Opzigtelijk dit een en ander moet de ondergeteekende in de allereerste plaats aanmerken, dat hij immers vooralsnog niet kan zien, dat eene intrekking der bedoelde vergunning zulk eenen bedenkelijken tegenstand zoude vinden, dat men al aanstonds in de noodzakelijkheid zoude geraken, om tot die buitengewone krachtsontwikkeling te moeten overgaan, welke het Stedelijk bestuur van Amsterdam op het oog heeft.

Immers wanneer men zijne aandacht vestigt op het gerelateerde in het procesverbaal van den commissaris van politie De Lagh, wegens zijn wedervaren in de zamenkomst der Separatisten te Amsterdam op den 31. July jl.³¹⁾, dan mag men uit de houding en de verontschuldigen, waarmede zij de waarschuwingen van dien commissaris van politie beantwoord hebben, met eenigen grond afleiden, dat er eerder bij hen beduchtheid voor de gevolgen van hunne ongeoorloofde handelwijze huisvest, dan wel het voornemen of de gezindheid om aan de tegen hen te nemene maatregelen wederstand te bieden.

Maar gesteld dat het hiermede al anders moge gelegen zijn en dat zij bij eene intrekking der hun verleende vergunning hunne zamenkomsten bleven voortzetten en zich daarbij bleven gedragen in voege als thans, dan zal hierdoor het geval ontstaan, dat die daden evenals vóór het nemen van U.M. Besluit van den 5. July jl., Stbl. no. 42, als eene overtreding der bepalingen van art. 291 en volgg. van het Strafwetboek zullen worden beschouwd, ter welker zake procesverbaal zal worden opgemaakt om vervolgens deswege eene correctionnele actie³²⁾ in te stellen, terwijl het eerst daarna en alleen in het geval dat zij desondanks en tegen alle verwachting aan hunne zamenkomsten mogten blijven voortzetten, zal te pas komen, om hen door middelen van dwang uiteen te drijven en hen het gezag der wetten en Uwer Majesteits besluiten te doen eerbiedigen; en gebeurde het daarbij, dat zij zich tegen de uitvoering van die middelen verzetteden of aankanteden, dan zoude dit niet meer eene overtreding van art. 291 en volgg. van het Strafwetboek of van het bepaalde bij Z.M. Besluit van 5 July voornoemd zijn, maar integendeel als eene regtstreeksche en feitelijke weerspanningheid en verzet tegen de wettige magt moeten beschouwd worden, hetwelk onder het bereik van meer strenge bepalingen der Strafwet zoude vallen en waaromtrent alsdan de gewone regter uitspraak zoude moeten doen.

Van dien kant schijnt dus de intrekking der aan Obbes c.s. verleende vergunning geenzins aan zulke overwigtige bedenkingen onderhevig te zijn; maar in de tweede plaats ziet de ondergeteekende ook niet in, welk onderscheid het hierin zoude kunnen maken, dat de gevoelens der regtbanken omtrent de geoorloofdheid der zamenkomsten en de al of niet bevoegdheid der Regering om de zelve te beletten *hoe langs hoe meer* — gelijk Burgemeester en

³¹⁾ Vgl. hierboven no. 193.

³²⁾ Correctionnele actie = vervolging voor de correctionnele rechtbank.

Wethouders zich uitdrukken — uiteenloopen; daar er toch niet alleen, zooverre hem ondergeteekende bekend is, buiten de Regtbank te Amsterdam geen een eenige andere gevonden wordt, welke die gevoelens aankleeft of in den geest derzelve uitspraak heeft gedaan, maar ook bij dezelve zoodanige uitspraak dusverre niet gevallen is over gebeurtenissen, welke na *Uwer Majesteits Besluit van den 5. July* hebben plaats gehad, en in alle geval, bijaldien nu ook wederom eene zoodanige uitspraak bij die Regtbank tegen verwachting in *eerste aanleg* zoude mogen plaats hebben, dezelve voor hooger beroep vatbaar zoude zijn; zulks, dat deze beschouwing der Amsterdamsche Regeering geen grond oplevert, die de Hooge Regeering tot het gebruiken van toegevendheid of oogluiking zoude behoeven te bewegen.

Wat eindelijk in de derde plaats de moeilijkheid van het op die zamenkomsten uit te oefenen toezigt aanbelangt, daaromtrent meent de ondergeteekende, dat het even weinig te Amsterdam als elders anders aan de gelegenheid ontbreekt om door gepaste maatregelen en voorzorgen aan die moeilijkheid op eene doeltreffende wijze tegemoet te komen.

Die maatregelen en voorzorgen van toezigt zouden naar het inzien van den ondergeteekende daarin kunnen bestaan, om de vergunningen tot het houden van zamenkomsten tot godsdienstige oefening niet aan hen, die dezelve verzoeken, in massa, zoo voor henze als voor hunne aanhangers, te geven, maar die *individueel* aan ieder van dezelve toe te staan, en daartoe te vorderen, dat zij zich ieder van hen in het bijzonder met een op behoorlijk zegel geschreven adres tot het Stedelijk bestuur zullen moeten wenden ter verkrijging van het noodige bewijs van toelating. Zoo doende zullen de ambtenaren, met het te houden toezigt op die zamenkomsten belast, in de gelegenheid geraken, om hetzelfde met orde, regelmatigheid en klem te kunnen uitoefenen, en elk en een iegelijk den toegang te beletten, die niet door vertoon van dat bewijs van zijne bevoegdheid tot deelneming aan de zamenkomst doet blijken; terwijl alverder door het Stedelijk bestuur van Amsterdam daarop wel bepaaldelijk behoort te worden gelet, dat zij die vergunningen aan geene andere dan bekende en ter plaatse zelve woonachtige personen toestaan, daar het toch wel vanzelve spreekt, dat vermits die vergunningen slechts plaatselijk zijn, dezelve aldaar niet door diegenen kunnen verkregen worden, welke elders met der woon zijn gevestigd. Deze zoo even door den ondergeteekende opgegeven maatregel zal behalve vele andere uitkomsten ook dit nut hebben, dat lieden zooals De Kock, Scholte, Brummelkamp en anderen, die zich dan hier dan elders heen begeven om in zamenkomsten als sprekers op te treden en steeds in alle dezelve eene hoofdrol spelen, overal buiten hunne woonplaats uit dezelve zullen kunnen geweerd worden.

Bij dit alles komt nog, dat men door toegevendheid en oogluiking niet alleen alle middelen van bedwang al ras zoude verlamd zien, maar ook de bepalingen, vervat in § a van U.M. Besluit van den 5. July jl., volstrekt doelloos zoude maken; want indien het den zoogenaamden Separatisten oogluikend zal worden toegelaten, om in hunne tegenwoordige godsdienstige zamenkomsten al die kerkgebruiken uit te oefenen, welke in de Gereformeerde kerken

bij het houden van den godsdienst plaats vinden, dan toch zal het wel geen betoog behoeven, dat zij met der daad het effect zouden genieten van het bepaalde bij § a voormeld, zonder aan de daarbij gestelde voorwaarden en bepalingen te hebben voldaan, en als een afzonderlijk genootschap van afgescheidenen der gereformeerde gemeente eene vrije eeredienst zouden uitoefenen; en daar het op die wijze voor hen alsdan zonder belang zoude worden, om die vrije uitoefening van eeredienst op den voet en wijze als bij meergemelde § a is bepaald, te verzoeken, lijdt het ook wel geen twijfel, dat zij in de nakoming van hetzelfde geheel en al zouden achterlijk blijven, en met miskenning van alle gezag naar welgevallen zouden handelen.

Op grond van al het vorenstaande is de ondergeteekende dan ook eerbiedig van gedachten, dat alle toegevendheid en oogluiking ten aanzien van de wijze, op welke door de zoogenaamde Separatisten te Amsterdam van de hen verleende vergunning tot het houden hunner godsdienstige zamenkomsten wordt gebruik gemaakte t'eenmale is te ontraden, en dat de handhaving van U.M. gezag en het belang van den Staat vorderen, dat de bepalingen, bij § b op dezelve zamenkomsten vastgesteld, zoowel als de voorschriften omtrent het doel, de strekking en nakoming van die bepalingen gegeven, ten strengste worden vastgehouden, toegepast en uitgeoefend, en dat alle daarmede strijdige daden en handelingen krachtadiglijk behooren te worden geweerd; weshalve de ondergeteekende Z. M. voorstelt, om de vraag dienaangaande door den Gouverneur van Noordholland gedaan, in den zin van al het bovenstaande te doen beantwoorden ³³⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

197. *Rapporten van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 12 en 13 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

13 Aug. 1836 no. 4 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 7 geheim.

's Gravenhage, den 12. Augustus 1836.

Commissoriaal van den 9. Augustus 1836
geheim la. L 25.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, daarbij verzoekende Zijner Majesteits welmeenende te mogen verstaan opzigtelijk het te geven antwoord aan den Gouverneur van *Utrecht* op zijne bij den

³³⁾ De Minister van Eeredienst verklaart zich in zijn onderschrift van 13 Aug. volkomen accoord met het bovenstaande rapport [Herv. Eered. 13 Aug. 1836 no. 5 geheim].

overgelegden brief gedane vraag om te worden bekend gemaakt met de duidelijke beteekenis der woorden: „de kenmerken, het aanzien of den vorm van de uitoefening eener eeredienst enz.”, vervat in den rondgaanden brief, welke naar aanleiding der missive van den Heer Secretaris van Staat van den 27. Juli jl. la. N 24 geheim, omtrent het regt verstand van § 6 van Zijner Majesteits Besluit van 5 July dezes jaars aan de Gouverneurs is geschreven; en welke bewoordingen de Gouverneur voornoemd meent, dat tot verschillende uitleggingen en opvattingen zoude kunnen leiden ³⁴⁾.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

De ondergeteekende kan voor Uwe Majesteit niet ontveinzen, dat hem de twijfelingen van den Gouverneur van *Utrecht* over de ware beteekenis der hiernevens vermelde zinsnede ten uiterste vreemd is voorgekomen, en het zich naar zijne meening moeilijk laat verklaren, hoe dezelve Gouverneur op het denkbeeld heeft kunnen geraken, dat die zinsnede voor verschillende uitleggingen zoude kunnen vatbaar worden geacht.

Indien toch daarvoor eenige wezentlijke aanleiding te vinden ware, dan zoude de ondergeteekende wel hebben gewenscht, dat de Gouverneur zijne meening omtrent de mogelijkheid van zoodanige verschillende opvattingen door een of meer voorbeelden had opgehelderd en toegelicht.

Thans nu hij zich daaromtrent tot eene in zichzelf zeer algemeene en inderdaad onbestemde vraag bepaald, laat het zich moeilijk gissen, waarin eigenlijk zijne twijfelingen bestaan, en dit schijnt den ondergeteekende des te opmerkelijker toe, daar toch met zoovele woorden in den rondgaanden brief van het Departement van Binnenlandsche Zaken is gezegd, „dat de zamenkomsten der Separatisten in geenerhande opzichte de kenmerken, het aanzien of den vorm mogen hebben *van de uitoefening van eene eeredienst, zooals die bij de bestaande kerkgenootschappen plaats vindt onder het bestuur van personen van erkende kerkelijke hoedanigheid, in ambtsgewaad optredende, of dat daarin de bediening van Doop en Avondmaal enz. kan geschieden; in een woord, dat de volgens la. b te verleenen vergunningen alleen kunnen strekken om aan van-*

³⁴⁾ De missive van den Gouverneur van Utrecht d.d. 5 Aug. is in het dossier aanwezig.

Het rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 7 Aug. 1836 la. A geheim oppert de gedachte, dat het antwoord, aan den Gouverneur van Utrecht te geven, wellicht ter bevordering van de eenparigheid aan alle gouverneurs en aan de rechterlijke ambtenaren zou kunnen worden medegedeeld.

Het rapport behelst voorts de mededeeling van eenige door den Gouverneur van Groningen opgeworpen vraagpunten — zie het laatste gedeelte van onderstaand rapport —, waarvan het eerste z. i. „wel nadere overweging schijnt te vereischen” en het tweede „duidelijker geacht mag worden” [Staatssecr. 23 Aug. 1836 la. Z 26 geheim].

kelijk met meerderen tot onderlinge godsdienstige stichting tezamen te komen, zonder daarbij eenige openlijke kerk- of eeredienst of wat als zoodanig zoude kunnen aangemerkt worden, uit te oefenen.

De ondergeteekende moet dan ook opregtelijk verklaren, dat hij niet weet op welke eene meer duidelijke wijze de geest, strekking en bedoeling van § *b* meergemeld, of de beteekenis der hierboven aangehaalde zinsnede zoude te omschrijven zijn. De Gouverneur zal toch wel niet verlangen, dat men opgeve en aanduide iedere handeling, verrigting of daad, welke het al of niet zal geoorloofd zijn in die zamenkomsten uit te oefenen of na te laten.

Dit toch wijst zich vanzelve genoegzaam aan, wanneer men zich slechts afvraagt, wat onder het woord godsdienstoefening, kerken- of eeredienst wordt verstaan of kan begrepen worden; maar daarenboven hangt het ook nog te zeer af van de wijze, hoe deze of gene verrigting in de zamenkomsten der Separatisten wordt uitgevoerd, om vooraf te kunnen bepalen, in hoeverre zij zich daarbij al dan niet aan de voorwaarden der vergunning houden, zoodat hieromtrent voorshands geene meer stellige voorschriften of instructiën zijn te geven dan werkelijk is geschied.

Daar het intusschen blijkt, dat die voorschriften en instructiën den Gouverneur van Utrecht voorkomen niet volkomen duidelijk en verstaanbaar te zijn, waaromtrent hij echter, zooverre den ondergeteekende kennelijk is, tot hiertoe wel de eenigste is van alle de ambtenaren, die dezelfde aanschrijving ontvangen hebben, zoo zoude hem, Gouverneur, naar des ondergetekendes inzien in antwoord op zijne vraag kunnen worden te kennen gegeven, dat onder de woorden „*kenmerken, aanzien en vorm eener eeredienst enz.*” meer bepaaldelijk wordt verstaan den Separatisten te zijn verboden het volgende, als: het houden van dezelfde of soortgelijke openbare godsdienstoefeningen als door de erkende kerkgenootschappen in bepaaldelijk daartoe bestemde openbare gebouwen worden gevierd en tot welke elk en een iegelijk vrijen toegang heeft; waarin een aan den geestelijken stand toegewijd persoon of leeraar in geestelijk ambtsgewaad optreedt om hetwelk van de eeredienst of godsdienst (is) te verrigten; voorts het inzamelen van liefdegaven ten behoeve van armen of tot in stand houding van de openbare eeredienst; het bedienen der sacramenten van doop, avondmaal enz.; de inzegening van het huwelijk; de aanneming van ledematen, en in een woord alles, wat maar eenigsints kan gerekend worden tot kerkelijke- of eere-dienst te behooren, of bij de uitoefening van de eeredienst der erkende en wettige godsdienstige genootschappen gebruikelijk is; dat overzulks de bij § *b* van het Besluit van 5 July 11. vermelde zamenkomsten tot godsdienstige oefening zich van het vorenstaande daarin onderscheiden, dat deze zich enkel kunnen en moeten bepalen tot het zoogenaamd *oefening houden*, dat is, dat eenige personen in meerder of minder getal zich tezamen kunnen vereenigen om in stilte binnenshuis, met geslotene deuren, elkander door onderlinge gesprekken, het lezen van den Bijbel, van psalmen, gezangen of andere godsdienstige werken of geschriften, het doen eener verhandeling of gemeenschappelijke mededeeling en overdenking hunner denkbeelden en gevoelens over godsdienstige onderwerpen, te leeren, te stichten en te oefenen, zonder daarbij

verder eenige van die daden te verrigten die hierboven als de kenmerken en eigenschappen eener godsdienstoefening of eeredienst zijn opgegeven of tot den kring der bemoeijingen en werkzaamheden van de kerkbesturen van erkende godsdienstige genootschappen, als onder anderen het beroepen van leeraren en het be-noemen van ouderlingen en diakenen, uitsluitend behooren.

De ondergeteekende meent te mogen vertrouwen, dat de Gouverneur van Utrecht, na dusdanige inlichtingen te hebben ontvangen, omtrent den ware zin en bedoeling der hierbovengemelde woorden wel niet meer in het ongewisse zal zijn of verlegen zal staan van de vragen, welke hem ten dien opzichte eventueel mogten gedaan worden, op te lossen, en de ondergeteekende heeft dan ook de eer Zijner Majesteit te advyseren om in dien zin des Gouverneurs vraag te doen beantwoorden.

En wat nu voorts aanbelangt de beide vraagpunten, vervat in de brieven van den Gouverneur in *Groningen*, bij het rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken overgelegd, daaromtrent komt het den ondergeteekende voor, voor wat het 1e punt betreft, namentlijk of het adres, waarvan onder § *a* van Zijner Majesteits Besluit van den 5. July dezes jaars gesproken wordt, *vooraf* moet worden ingediend, alvorens de vergunning bij § *b* van hetzelfde Besluit vermeld kan verkregen of toegestaan worden, de Gouverneur bij zijne te dien opzichte aan den Burgemeester van Wildervank gegevene oplossing verder is gegaan, dan de bedoelingen van hetzelfde Besluit medebrengen ³⁵⁾; althans de ondergeteekende heeft het voor zich geenzins betwijfeld, dat de strekking van § *b* is onbepaald en niet zoodanig beperkend als die door den Gouverneur is opgevat, te minder daar dezelve van *de adressanten en derzelver aanhangers gewaagt*, waaruit vanzelve volgt, dat zij niet, zooals in § *a* wordt gezegd, een eenigzins aanzienlijk aantal personen behoeven uit te maken, om de vergunning bij § *b* vermeld te kunnen verkrijgen, en het is den ondergeteekende op die gronden dan ook steeds voorgekomen, dat het Uwer Majesteits bedoeling bepaaldelijk is geweest, om door middel van § *b* onder anderen aan de zoogenaamde Separatisten al dadelijk de gelegenheid te openen, om zich op eene geoorloofde wijze met meer dan twintig in getal ter hunner godsdienstige oefening te vereenigen, zonder het bekomen van de daartoe gevorderde vergunningen aan eene voorafgaande opvolging en naleving van § *a* ondergeschikt te maken, en het schijnt mitsdien den ondergeteekende toe, dat Zijne Majesteit in dien zin den Gouverneur van *Groningen* op dat stuk zoude kunnen doen inlichten.

Tenslotte blijft nu nog over te spreken van het 2e punt, waarvan de brief des Gouverneurs van *Groningen* gewaagt, namelijk, of de vergunningen bij § *b* meergemeld, alleen door personen, ter plaatse waar het houden der zamenkomst wordt toegestaan woonachtig,

³⁵⁾ De Gouverneur van Groningen had in zijn missive aan den Burgemeester van Wildervank d.d. 18 Juli die vraag in bevestigenden zin beantwoord [Herv. Eered. 13 Aug. 1836 no. 4 geheim]. Ook de Gouverneur van Utrecht had in zijn missive van 15 Juli aan den Minister van Justitie te kennen gegeven, deze opvatting te zijn toegedaan, maar was deswege voorloopig door den Minister van Justitie terechtgewezen [Just. 19 Juli 1836 no. 5 en 21 Juli 1836 no. 6 geheim].

kunnen verkregen worden, of dat die tegelijkertijd aan anderen buiten de gemeente der plaats of stad gevestigd, kunnen verleend worden. Hieromtrent heeft de Gouverneur van Groningen eene uitlegging gegeven, geheel en al overeenstemmende met het gevoelen door den ondergeteekende in zijn rapport van heden no. 4 geheim over ditzelfde punt geuit, en is hij alzoo van meening, dat die uitlegging des Gouverneurs voor goed en van waarde zoude kunnen gehouden worden.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

De ondergeteekende vereenigt zich volkomen met de consideratiën en advies van den Minister van Justitie.

Daar intusschen de Gouverneur van *Utrecht* zoo zeer in twijfel schijnt ten aanzien der strekking van Zijner Majesteits beschikking van den 27. July ll. la. N 24 — geheim —, zou het nuttig kunnen zijn, bij het aan denzelfden te geven antwoord hem ook te doen opmerken — zooals door de Gouverneurs van *Groningen* en *Noordbrabant* terecht is begrepen —: „Dat alleen door personen, woonachtig binnen de burgerlijke gemeente, waarin de zamenkomst tot het houden van oefening wordt toegestaan, die oefeningen kunnen worden bijgewoond” ³⁶⁾.

(De Minister van Staat, belast met de Generale
Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

*198. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
13 Aug. 1836.*

Justitie.

13 Aug. 1836 no. 2 geheim.

(minuut)

Aan den Koning.

Commissoriaal van den 12. Aug. 1836
la. S 25 geheim.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, begeleidende eenen naderen brief van den Gouverneur van Noordholland, die een vervolg uitmaakt van zijne

³⁶⁾ De Koning vereenigde zich, blijkens de missive van den Secretaris van Staat d.d. 23 Aug. 1836 la. Z 26 geheim, met de voorstellen en beschouwingen van de Departementen van Justitie en Eeredienst, „met dien verstande echter, dat onder hetgeen dienvolgens moet geacht worden aan de Separatisten te zijn verboden, *niet* worde begrepen het inzamelen van liefdegaven *ten behoeve der armen*”. Alle Gouverneurs moeten dienovereenkomstig van instructies worden voorzien.

vroegere medegedeelde bezwaren over de gestrengte toepassing der bestaande bepalingen opzigtelijk de zamenkomsten der Separatisten ³⁷⁾).

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Het onderwerp, waarvan bij den hiernevens vermelden brief van den Gouverneur van Noordholland de rede is, heeft de ondergeteekende de eer gehad bij zijn rapport van den 12. dezer no. 4 geheim, zeer omstandiglijk te behandelen, en hij neemt dus wat de zaak zelve aangaat, de eerbiedige vrijheid, zich te deze aan den inhoud van deszelfs evengemeld rapport te gedragen, als daarbij niets meer tot toelichting zijner geuite meening over het aan gedachten Gouverneur te geven antwoord te voegen hebbende.

Indien de ondergeteekende, behalve al het reeds in zijn evengemeld rapport aangevoerde, over de zaak in geschil nog iets meer zoude behoeven te zeggen, dan is het dit, dat de berigten in den naderen brief van den Gouverneur vervat, hem, ondergeteekende, meer en meer van de hooge noodzakelijkheid hebben overtuigd, om wel verre van toegevendheid en oogluiking te bezigen, waartoe des Gouverneurs vorig schrijven byzonder overhelde, integendeel met klem en nadruk het gezag der Hooge Regering tegen de Separatisten te Amsterdam te doen gelden, en die personen, welke, onaankeuren de hen gedane vermaningen en waarschuwingen, zijn blijven voortgaan om in hunne zamenkomsten de daartoe verleende vergunning opnieuw te misbruiken en het gezag der autoriteiten voortdurende in eene hooge mate te miskennen, door alle gepaste middelen in hunnen euvelmoed te bedwingen en tot onderwerping en gehoorzaamheid te brengen.

Dat de ondergeteekende zich in zijne hieromtrent bij het voormelde rapport ontwikkelde beschouwingen niet bedrogen heeft, schijnt hem toe door de redeneringen, in den naderen brief des Gouverneurs vervat, bevestigd te worden, daar hij zegt, dat bij hem eenstemmig met Burgemeester en Wethouders van Amsterdam de vrees bestaat, dat alle verdere aandrang bij de Separatisten aldaar om de voorschriften op het stuk hunner zamenkomsten gegeven, gewilliglijk in acht te nemen, vruchteloos zal blijven, en men, om hunne overtredingen te keer te gaan, tot het besluit zal moeten komen om de verleende vergunning in te trekken; terwijl gemelde Gouverneur alverder tot de erkenning komt, dat hij bij nader inzien het bezigen van toeg(ev)endheid en oogluiking voor gevaarlijk, ja zelfs onbestaanbaar beschouwt, als niet anders dan tot toeneming van misbruik en miskenning van gezag zullende strekken; en de ondergeteekende meent dan ook zijne te dier zake bereids gedane voorstellen met vernieuwde overtuiging van derzelver noodzakelijkheid aan Z. M. te mogen aanraden.

³⁷⁾ De inhoud van den brief van den Gouverneur van Noordholland is wederom voldoende duidelijk uit het onderstaande rapport. De Minister van Binnenlandsche Zaken onthoudt zich in zijn rapport van 9 Aug. 1836 van beschouwingen, doch merkt alleen op, dat z.i. hier veel aankomt op het antwoord, hetwelk aan den Gouverneur van Utrecht zal gegeven worden; vgl. hierboven no. 197 [Staatssecr. 23 Aug. 1836 la. W 26 geheim].

De strekking der meening van het Departement van Binnenlandsche Zaken ten slotte van het te deze overgelegde rapport geuit, namelijk dat het bij de ter zake voormeld te geven instructiën aan den Gouverneur van Noordholland veel zoude aankomen op het antwoord dat de Gouverneur van Utrecht bekomen zal op zijne geopperde vraag, is den ondergeteekenden niet zeer duidelijk geweest, daar die vraag van eenen geheel anderen aard is dan hetgeen waarover de briefwisseling van den Gouverneur van Noordholland loopt, en bepaaldelijk twijfelingen betreft, die bij den Gouverneur van Utrecht zijn gerezen over de beteekenis der woorden „*de kenmerken, het aanzien of den vorm van de uitoefening eener eeredienst*”, doch omtrent welker regt verstand bij den Gouverneur van Noordholland geene onzekerheid schijnt te bestaan, althans niet door hem is geopperd geworden; dan, wat ook hiervan zij, ook die twijfelingen des Gouverneurs van Utrecht meent de ondergeteekende bij zijn rapport van den 12. dezer no. 7 geheim te hebben opgeheven, en hij neemt overzulks de vrijheid zich dien-aangaande tot den inhoud van dat rapport en het daarbij gedane voorstel te gedragen ³⁸⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*199. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
13 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

13 Aug. 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 1 *geheim*.

's Gravenhage, den 13. Augustus 1836.

Commissoriaal van den 11. Augustus 1836
geheim la. R 25.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, strekkende ten einde Zijner Majesteits welmeenen te mogen verstaan omtrent de beantwoording van onderscheidene vragen, door de Gouverneurs van Zeeland en Overijssel voorgesteld, over het regt verstand van Zijner Majesteits Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 ³⁹⁾.

³⁸⁾ Bij missive van den Secretaris van Staat d.d. 23 Aug. 1836 la. W 26 geheim machtigt de Koning den Minister van Binnenlandsche Zaken om den Gouverneur van Noordholland in den zin der beschouwingen van den Minister van Justitie te beantwoorden en om overigens zorg te dragen, dat de alsnu met betrekking tot Amsterdam in deze zaak te nemen nadere maatregelen casu quo ook elders en overal gelijkvormig worden ten uitvoer gelegd.

³⁹⁾ De eerste zes vragen waren door den Gouverneur van Zeeland in zijn missive van 5 Aug. 1836 aan den Minister van Binnenlandsche

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Om in deze zooveel mogelijk de kortheid en duidelijkheid te betrachten, zal de ondergeteekende zich bepalen tot eene achtervolgelijke voorstelling der geopperde vragen, en tevens bij iedere van dezelve zijne meening en beschouwing over hare oplossing voegen.

1e vraag:

Kunnen *alle* personen, van welke godsdienstige gezindheid ook, die het oefening-houden wenschen bij te wonen, onder het woord *aanhangers*, in § b van het Besluit van 5 July jl. gebezigd, gerekend worden te zijn begrepen?

Bij § b voormeld wordt bepaaldelijk gesproken van de adressanten en *hunne aanhangers*. Die adressanten waren *A. Brummelkamp c. s.*, zich noemende afgevaardigden van hunne *gereformeerde* geloofsgenooten, die zich van de *gevestigde Hervormde Kerk* hadden afgescheiden. Personen nu die *niet* tot de geloofsgenooten van deze adressanten behooren en als zoodanig *niet* werkelijk verklaard (hebben), zich van dat genootschap of van de *gevestigde Hervormde Kerk* te hebben afgescheiden, kunnen dus bij wettige gevolgtrekking ook niet beschouwd of gerekend worden *aanhangers* van de adressanten te zijn, wel te verstaan, in den zin van hunne godsdienstige gevoelens, meeningen en opvattingen; en het spreekt dus vanzelve, dat het woord *aanhangers*, bij § b vermeld, op geene andere dan op *de werkelijk afgescheidenen van de Hervormde Kerk* kan worden toegepast en bij gevolg nog veel minder op personen, die tot andere gezindheden dan tot *het gereformeerde kerkgenootschap* behooren.

Hieruit volgt, dat de persoon van J. W. Vijgeboom, wiens godsdienstige begrippen, zoo de ondergeteekende meent, met die van de zoogenaamde Separatisten verschillen en althans niet tot hunne aanhangers behoort, dienvolgens ook niet in het geval verkeert, om krachtens § b vergunning te kunnen bekomen om ten huize van den Heer W. Versluis te Domburg te oefenen; hoedanige vergunning insgelijks den Heer W. Versluis zelve, voor zooverre hij evenals Vijgeboom in den zin van het vorenstaande niet tot de Separatisten behoort, niet kan verleend worden ⁴⁰⁾.

Zaken gesteld naar aanleiding van aanvragen om vergunning ad § b door Jhr. W. Versluijs te Domburg voor godsdienstoefeningen op zijn buitenplaats onder leiding van J. W. Vijgeboom, en door J. Wisse te Biggekerke voor een samenkomst op Zondag 31 Juli in zijn schuur onder leiding van Budding. De zevende en de achtste vraag waren gesteld door het Gemeentebestuur van Zwolle in een missive van 6 Aug. 1836 aan den Gouverneur van Overijssel — door laatstgenoemde denzelfden dag doorgezonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken —, naar aanleiding van een aanvraag tot het houden van samenkomsten „in eene schuur buiten de Diezerpoort op de werf van den Heer J. Ridderinkhoff” [Herv. Eered. 13 Aug. 1836 no. 1 geheim].

Het rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken d. d. 9 Aug. 1836 no. 1 geheim beperkt zich tot het doorzenden van de vraagpunten aan den Koning [Staatssecr. 23 Aug. 1836 la. Z 26 geheim].

⁴⁰⁾ Hierop kwam de Gouverneur van Zeeland bij missive van 12 Sept. terug. Hij meende dat Vijgeboom en Jhr. Versluijs wel behoorden tot de

Alle andere oefeningen of zamenkomsten dan die der zoogenaamde Separatisten moeten naar des ondergeteekendens meening geacht worden niet in (de) bepalingen van § b te zijn begrepen, maar integendeel voortdurende te behooren tot de cathogorie der zamenkomsten en vereenigingen, waarvan bij art. 291 en volgende van het Strafwetboek wordt gewaagd; tot het houden van die oefeningen en zamenkomsten moet bij gevolg, wanneer dezelve meer dan 20 personen bevatten, de toestemming der *Hooge Regering* gevraagd worden, terwijl verder de regeling van de dagen en uren waarop, en de huizen in welke dezelve oefeningen zullen gehouden worden, aan de plaatselijke regering volgens het bepaalde bij art. 294 van het Strafwetboek blijft opgedragen en overgelaten.

2e vraag:

Kunnen in ééne gemeente *afgezetenen* met *ingezetenen* van die plaats zich tezamen vereenigen tot het oefening-houden, of moet ieder hunner zich tot de gemeente zijner inwoning bepalen?

Zooals de ondergeteekende reeds bij zijn rapport van den 12^{en} dezer no. 4 geheim heeft aangemerkt, zijn de vergunningen, bij § b vermeld, slechts plaatselijk, en kunnen de gemeente- of plaatselijke besturen dezelve vergunningen niet dan aan bekende en *daar ter plaatse wonende ingezetenen* verleen. Daar nu volgens § b tot het houden der zamenkomsten de toestemming wordt gevorderd van het plaatselijk bestuur waar de Separatisten *woonachtig* zijn, en de plaatselijke besturen *niet* bevoegd zijn om verder dan voor den omtrek hunner gemeente beschikkingen te maken, volgt daaruit, zoo het den ondergeteekende toeschijnt, dat de vergunningen *buiten* de jurisdictie van het plaatselijk bestuur, die dezelve verleent, *niet* geldig zijn, en die ongeldigheid sluit, naar de gedachten van den ondergeteekende, vanzelve in, dat zich geene personen, in verschillende gemeenten woonachtig, in *eene* van dezelve tezamen tot het houden van oefeningen of zamenkomsten kunnen vereenigen.

3e vraag:

Zullen, in het geval van zoodanige vereenigingen van personen uit onderscheidene gemeenten als in het eerste lid der 2e vraag worden bedoeld, *de afgezetenen* de vergunning van het bestuur hunner *eigene* woonplaats moeten verkrijgen of wel van het bestuur der plaats, alwaar de zamenkomst gehouden wordt?

Vermits hierboven is betoogd, dat de vergunningen slechts plaatselijk zijn en in deze de eene gemeente geene daad kan toestaan, die op het territoir eener andere gemeente zoude uitgevoerd moeten worden, vervalt hierdoor de vraag die in het laatste lid van de tweede vraag is gedaan vanzelve.

4e vraag:

Beperkt zich het verleen der bij § b vermelde vergunningen

Separatisten, blijkens hun afscheiding van de Ned. Herv. Kerk en hun contact met Budding.

De Minister van Justitie gaf hierop in zijn rapport van 20 Sept. no. 1 geheim te kennen, dat men in twijfelgevallen van de belanghebbenden een stellige verklaring kon vorderen, dat zij aanhangers waren van de adressanten in het K.B. van 5 Juli aangeduid, en dat zij zich als zoodanig vergunning verzochten om in stille afzondering ter hunner godsdienstige oefening tezamen te komen [Herv. Eered. 29 Sept. 1836 no. 2 geheim].

enkel tot degenen, die dezelve aanvankelijk, zoo voor hen als voor anderen, daarbij met namen te noemen, vragen, of kunnen ook anderen, die later daartoe aanzoek doen, dezelve bekomen, en zoo ja, is het dan genoegzaam, dat de primitieve opgave met de namen en woonplaatsen der nakomenden worden aangevuld?

§ b is naar het inzien van den ondergeteekenden ten dezen niet in het minste beperkende. Onbepaaldelijk wordt daarin gesproken van *de adressanten* en *hunne aanhangers*. Dit sluit dus zoowel in hen, die nu reeds hunne aanhangers zijn, als die het later mogten worden, en het kan overzulks naar des ondergeteekendens meening niet betwijfeld worden, dat de personen, die zich later bij het plaatselijk bestuur mogten aanmelden om vergunning tot toelating tot de zamenkomst, die hetzelfde bestuur reeds had ingewilligd, die vergunning kunnen erlangen, mits altoos, in den zin van het bij de 1e vraag ontwikkelde gevoelen, tot de zoogenaamde Separatisten behoorende. Bij het rapport van den 12. dezer no. 4 geheim heeft de ondergeteekende het denkbeeld aangegeven, om alle vergunningen van den voormelden aard *individueel* te doen verleen, en te vorderen, dat ook de verzoeken tot verkrijging dier vergunningen *individueel*, op behoorlijk zegel geschreven, zullen gedaan worden; en door de opvolging van dit denkbeeld regelt zich de zaak, in het slot van deze 4e vraag voorgesteld, vanzelve.

5e vraag:

Moeten de permissiën bij schriftelijke adressen, door *elk* der belanghebbenden onderteekend, worden gevraagd, of is het voldoende dat *een* of *meer* belanghebbenden dezelve ook voor anderen vragen?

De ondergeteekende heeft bij zijn zooeven gemeld rapport en ook reeds hiervoren te kennen gegeven, dat, naar zijne meening, de verzoeken om permissie tot het houden van zamenkomsten schriftelijk en *individueel* behooren te geschieden, en alle collective adressen of verzoeken, waarbij slechts eene opgave is gevoegd van de personen, die de te houden oefening of zamenkomst wenschen bij te wonen, naar des ondergeteekendens meening, in het geval bij § b voorzien, evenmin (behooren) aangenomen te worden, als dit volgens de uitdrukkelijke bepalingen, in het geval bij § a voorzien, kan geschieden ⁴¹⁾.

6e vraag:

Kunnen de permissiën toegestaan worden voor zoodanige uren en op zoodanige dagen, als welke bij de erkende kerkgenootschappen aan de openbare eeredienst zijn toegewijd?

Bij Zijner Majesteits Besluit zijn daaromtrent geene bepalingen gemaakt, doch bij den rondgaanden brief, waarbij nadere instructiën zijn gegeven, is reeds gezegd, „*dat de daartoe bevoegde ambtenaren en autoriteiten zullen toezien, dat de huizen waarin, en de tijdstippen en uren, op welke het vergund zal worden te oefen-*

⁴¹⁾ Op een nadere vraag van het Gemeentebestuur van Genemuiden sprak de Minister van Justitie als zijn oordeel uit, dat voor de leden van één gezin een enkel adres genoegzaam zou zijn, „mits de leden van het gezin, voor zooverre zij zelve ledematen zijn, mede het adres teekenen en de vergunning verlangen.” Kinderen, die geen ledematen zijn, zouden met toestemming der ouders de aanvraag kunnen doen of ook zouden de ouders dit voor die kinderen kunnen doen [Herv. Eered. 22 Sept. 1836 no. 3 geheim].

nen en zamen te komen, geene aanleiding geven tot ongelegenheden of verstoring van de godsdienst der erkende kerkgenootschappen", en het is dus aan de plaatselijke besturen overgelaten, om de *dagen, uren en huizen* der zamenkomsten in dier voege te bepalen, als zij het meest doelmatig achten en met het belang en de omstandigheden hunner plaatselijke aangelegenheden het meest oorbaar en raadzaam zullen vinden.

7e vraag:

Kunnen de zamenkomsten gehouden worden in eene schuur of ander niet bepaaldelijk ter bewoning bestemd gebouw, of kunnen dezelve alleen in een bewoond huis worden toegelaten?

Bij § b is uitdrukkelijk gesproken van zamenkomsten *binnenshuis*, en volgens den rondgaanden brief wordt onder anderen hierdoor verstaan eene *stille afzondering*. Het zoude dus aan geene van deze bedoelingen beantwoorden, indien de zamenkomsten in eene schuur of ander soortgelijk gebouw werden gehouden; te minder daar § b meergemeld en de deswege nader gegevene voorschriften alle openlijkheid der verrigtingen van die zamenkomsten verbieden, en die openlijkheid zeer zeker minder te vermijden is, wanneer de zamenkomst in eene schuur, dan in een gesloten huis plaats vindt.

8e en laatste vraag:

Of minderjarigen, wier ouders niet ter plaatse van de zamenkomst zijn gedomiciliëerd, tot die zamenkomst aldaar kunnen toegelaten worden?

Minderjarigen hebben geen ander domicilium dan dat hunner ouders; wanneer dus die ouders niet behooren tot de ingezetenen van de gemeente, alwaar de zamenkomsten toegelaten zijn geworden, dan gelden op de minderjarige kinderen, welke zich in de gemeente, waar de zamenkomst geschiedt, mogten bevinden, dezelfde regelen, die hiervoren sub vraag 2 en 3 opzigtelijk *afgezetenen* zijn aangegeven, en zoodanige minderjarigen kunnen dan ook aldaar den toegang niet erlangen.

De ondergeteekende onderwerpt deze zijne beschouwingen en meeningen aan het meerder doorzigt van Zijne Majesteit, en hij zoude eerbiedig van gedachten zijn, dat, voor zooverre Zijne Majesteit zich met dezelve mogt kunnen vereenigen, de vragen der Gouverneurs van de provinciën *Zeeland* en *Overijssel* ieder voor zooveel hem aanbelangt in den geest van het vorenstaande zoude kunnen beantwoord worden ⁴²⁾.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

⁴²⁾ Onderschrift van den Minister van Eeredienst: „De ondergeteekende maakt geene bedenking zich te vereenigen met de consideratiën en advies van den Minister van Justitie” [Herv. Eered. 13 Aug. 1836 no. 1 geheim].

Gelijktijdig met zijn beslissing op de rapporten van 12 en 13 Aug. no. 7 en 4 geheim — zie hierboven no. 197 — vereenigt de Koning zich met de beschouwingen en voorstellen in het bovengenoemde rapport vervat, met last aan den Minister van Binnenlandsche Zaken om *alle* Gouverneurs in den geest daarvan „van volledige voorschriften te voorzien, mitsgaders om toe te zien, dat dezelve overal nauwkeurig en gelijkvormig worden uitgevoerd” [Staatssecr. 23 Aug. 1836 la. Z 26 geheim].

*200. Rapport van den Gouverneur van Noordholland
aan den Minister van Binnenlandsche Zaken,
16 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

27 Aug. 1836 no. 3 geheim.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnen-
landsche Zaken.*

no. 262/12632.

Haarlem, 16 Aug. 1836.

Ik geef mij de eer Uwe Excellentie kennis te geven, dat bij gelegenheid van de vergaderingen der Separatisten op den 14^{den} dezer te Amsterdam gehouden, aldaar, volgens bij mij ontvangen mededeeling, geene onrustige bewegingen hebben plaats gehad.

Dat in den morgen 315, des namiddags 188, en des avonds 251 personen zijn vergaderd geweest; dat in deze drie bijeenkomsten het woord gevoerd is door *Van Raalte* van Genemuiden; dat er weder liefdegaven zijn ingezameld, en dat onmiddellijk na den nazang is afgelezen, dat de mannelijke ledematen verzocht werden, om op heden *Dinsdag* tusschen 11 en 2 uren zich ten huize van J. D. Brandt te vervoegen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord-Holland,
bij afwezen,
Het lid van Gedeputeerde Staten,
(get.) VAN STRALEN ⁴³⁾.

*201. Missive van den Minister van Justitie aan den
Procureur Generaal, 18 Aug. 1836.*

Justitie.

18 Aug. 1836 no. 5 geheim.

(minuut) *Aan den Procureur Generaal te 's Hage.*

Ik heb de eer UHEG. hiernevens terug te zenden de berigten van den Officier van Justitie, mitsgaders van den Directeur van Policie, beiden te Amsterdam gevestigd, mij geworden met uwe letteren van den 16. dezer no. 1065 en betreffende de bijeenkomsten door de Separatisten aldaar op den 14. dezer gehouden ⁴⁴⁾.

Ik betuige UHEG. bij deze mijnen dank voor de mededeeling van die stukken, waaromtrent ik alleen de vrijheid neem van aan te merken, dat vermits er, zooals de Officier van Justitie in zijn berigt zegt, bij die vergaderingen geene *onbevoegde* personen zijn toegelaten, ik mij niet duidelijk heb kunnen voorstellen, op welken grond *Van Raalte* van Genemuiden in die vergadering als spreker

⁴³⁾ S. van Stralen; sedert 1815 lid van Gedeep. Staten van Noord-holland.

⁴⁴⁾ Just. 17 Aug. 1836 no. 4 geheim.

heeft kunnen worden gedoogd, daar toch de permissiën van toegang slechts *plaatselijk* zijn, en *Van Raalte* als geen ingezetene van Amsterdam schijnende te zijn, bijgevolg van het Bestuur aldaar geen permissie heeft kunnen bekomen, noch ook als bevoegd om tot de zamenkomst toegelaten te worden heeft kunnen beschouwd worden.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

202. *Rapport van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 19 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

27 Aug. 1836 no. 3 *geheim*.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 262/12774. *Haarlem, den 19. Augustus 1836.*

Ten vervolge op mijne missive van den 16. dezer no. 262/12632 heb ik de eer Uwe Excellentie mede te deelen, dat bij de daarbij bedoelde bijeenkomst vele der mannelijke ledematen zijn tegenwoordig geweest. Dat die bijeenkomst echter geene andere bedoeling schijnt gehad te hebben, dan om aan de opgekomenen te kennen te geven, dat volgens eene nadere opheldering van Z.M. Besluit, het niet geoorloofd zoude zijn, de sacramenten te bedienen, en dat de kerkeraad omtrent deze gewigtige zaak het advies der leeraars had gevraagd, alvorens eenigerhande beslissenden stap in deze te doen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord-Holland,
(get.) VAN TUIJLL.

203. *Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 22 Aug. 1836.*

Justitie.

26 Aug. 1836 no. 11 *geheim*.

Zijne Excellentie den Heere Minister der Justitie.

la. H 23 no. 72. *Amsterdam, den 22. Augustus 1836.*

Op de gewone tijden hebben gisteren de vergaderingen der Separatisten in het huis op de Bloemgracht plaats gehad. Des

ochtends zijn er 373, des middags 180 en des avonds 329 personen ingegaan. De spreker in deze drie bijeenkomsten is weder geweest Van Raalte. De verrigtingen hebben zich bepaald tot bidden, zingen en preken. In de zaal was alles ingerigt als bevorens, behalve dat er nu een toestel was tot verlichting met kaarsen. Bij het eindigen van de preek heeft de spreker den nood der armen aan de wel-dadigheid der saamgekomenen aanbevolen en bij het uitgaan der vergaderingen hebben twee personen met gewone collectezakjes liefdegaven ontvangen. Zekere Rut Gerrit Kamans⁴⁵⁾ is gecensureerd naar aanleiding van het gewone formulier van ban, hetwelk ook 's ochtends aan de vergadering is voorgelezen. De rust is voor het overige niet gestoord geweest.

De Directeur der Politie te Amsterdam,
S. IZ. WISELIUS.

*204. Bericht van den Directeur van Politie aan den
Minister van Justitie, 29 Aug. 1836.*

Justitie.

1 Sept. 1836 no. 9 geheim.

*Zijne Excellentie den Heere Minister van
Justitie.*

la. H 23 no. 99.

Amsterdam, den 29. Augustus 1836.

De vergaderingen der Separatisten in het huis op de Bloemgracht zijn op de bepaalde tijden gehouden; des morgens zijn er 391, des namiddags 209 en des avonds 298 personen ingegaan. De spreker in deze drie bijeenkomsten was Van Velzen, gekleed als predikant, doch zonder mantel of bef. Hunne verrigtingen zijn geweest als die op den voorgaanden Zondag. Des morgens heeft men in het voorgebed opgemerkt de woorden: „Weest Gij met ons, ofschoon overheden en magthebbenden ons vervolgen en verdrukken, ja ons wel van de aarde zouden willen verdelgen.” Inwendig was alles nog als tevoren, doch in het midden der zaal was een kroon van draadwerk voor 16 luchters opgehangen, en aan de binnendeuren waren vaste blikken bussen aan den muur gemaakt, waarop staat Esra 2 v. 69. Bij het eindigen van iedere vergadering hebben twee personen gecollecteerd, doch staande aan de uitgangen. De rust is niet gestoord geworden.

De Directeur der Politie te Amsterdam,
S. IZ. WISELIUS.

⁴⁵⁾ Vgl. Deel I, blz. 162 v. Deze R. G. Kamans werd later predikant in de „Kruisgemeenten”; vgl. J. C. van der Does, *Kruisgezinden en Separatisten*, blz. 34.

205. *Missive van den Minister van Justitie aan den
Procureur Generaal, 1 Sept. 1836.*

Justitie.

1 Sept. 1836 no. 9 geheim.

(minuut)

Aan den Procureur Generaal te 's Hage.

Ik heb de eer UHEG. hiernevens terug te zenden de berigten van den Officier van Justitie te Amsterdam en van den Directeur van Politie aldaar, mij geworden bij uwe letteren van den 30. Aug. jl. no. 1096 en rakende de zamenkomsten der Separatisten te Amsterdam op den 28. derzelve maand.

De hoogst aanstotelijke woorden, die de spreker Van Velzen in een der door hem gedane gebeden gebezigd heeft, verdienen mijns inziens eene dubbele aandacht, daar dezelve toch van dien aard zijn, dat zij twist, tweedragt en misnoegen onder de ingezetenen kunnen verwekken, en eene aanranding van het wettig gezag kenschetsen, welke daad, zoo zij voor het tegenwoordige al niet genoegzaam mogt zijn gequalificeerd om termen tot regterlijke vervolgingen te kunnen opleveren, nogthans meer en meer de noodzakelijkheid bewijst om de handelingen (en) redevoeringen, die in deze zamenkomsten plaatshebben en aan de toehoorders worden gerigt, met naauwgezette oplettendheid gade te slaan, en toe te zien dat de vergrijpen, die daarbij begaan mogten worden, zonder oogluiking worden vervolgd; en ik verzoeke UHEG. dan ook hierop de aandacht van den Officier van Justitie bij de Regtbank te Amsterdam te willen vestigen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

206. *Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 5 Sept. 1836.*

Justitie.

6 Sept. 1836 no. 1 geheim.

*Zijne Excellentie den Heere Minister der
Justitie.*

la. P 23 no. 13.

Amsterdam, den 5. September 1836.

Bij dezen heb ik de eer Uwe Excellentie te melden, dat gisteren de vergaderingen der Separatisten op hunne gewone verzamelplaats bestaan hebben des morgens uit 409, 's middags uit 171 en 's avonds uit 366 personen. De spreker is geweest S. van Velzen, die gekleed was in het zwart, doch zonder mantel en bef, terwijl de inrigting der zaal, gelijk mede de verrigtingen geweest zijn als den vorigen Zondag.

Na het eindigen van het ochtend-sermoen zijn er wederom drie personen met den kerkelijken ban geslagen: de vrouw van Rut

Gerrit Kamans, Jacob Ruiter en Johannes van Teffelen; de twee eerste wegens wangedrag, de derde ter oorzaak dat hij zich in het bestuur hebbende willen indringen en dit mislukt ziende, de gemeente heeft begonnen te lasteren.

Rust en orde zijn ongestoord gebleven.

De Directeur der Policie te Amsterdam,
S. IZ. WISELIUS.

*207. Missive van den Minister van Justitie aan den Koning,
6 Sept. 1836.*

Justitie.

6 Sept. 1836 no. 1 geheim.

(minuut)

Aan den Koning.

Ik heb de eer hiernevens aan Uwe Majesteit over te leggen, afschrift van een op heden bij mij ontvangen berigt van den Directeur van Policie te Amsterdam betreffende de aldaar op eergisteren den 4. dezer gehouden zamenkomst van Separatisten en hetgeen in dezelve is verrigt geworden, al hetwelk rustig en zonder stoornis is afgeloopen en in zooverre geene stoffe tot bijzondere voorzieningen schijnt op te leveren.

Ondertusschen heeft het mijne aandacht getrokken, dat in die zamenkomst wederom als spreker is opgetreden de persoon van Van Velsen, die, zoo ik mij niet bedriege, niet te Amsterdam, maar ergens in de provincie Vriesland met-er-woon is gevestigd, en alzoo niet tot de zoodanigen behoort, aan welke toegang tot de zamenkomsten der Separatisten te Amsterdam kan verleend worden.

Niet minder opmerkelijk is het mij voorgekomen, dat men in diezelfde zamenkomst zich wederom heeft aangematigd, den kerkeijken ban uit te spreken tegen eenige personen tot de zoogenaamde Separatisten behorende, hetgeen toch eene daad is van kerkelijk gezag of magistratuur en alzoo uit den aard der zake strijdig zoowel met de bepalingen van U.M. Besluit van den 5. July jl., Staatsblad no. 42, als met de nadere daaromtrent door U.M. gegevene uitleggingen en de uitgevaardigde voorschriften met opzigt tot de voorwaarden, op welke het de Separatisten vergund zij tezamen te komen.

Onbekend is het mij, in hoeverre het Stedelijk bestuur van Amsterdam de vergunning, door hetzelfde aan C. Deteleff en N. Obbes tot het houden der hier bedoelde zamenkomst verleend, in den zin der nadere door Uwe Maj. gegevene voorschriften heeft gewijzigd of beperkt, en het laat zich alzoo bezwaarlijk door mij beoordeelen, of er in deze werkelijk tegen de aan gedachte Deteleff en Obbes toegestane vergunning is gehandeld geworden, en of men willens en wetens het verbod en de bepalingen, hun opgelegd en tot rigtsnoer gesteld, heeft geschonden en overtreden.

Ik stelle mij nogthans voor om opzigtelijk dit een en ander de consideratiën te vragen van den Procureur Generaal en zal de eer hebben U.M. met den uitslag daarvan nader bekend te maken, terwijl ik Hoogstdezelve inmiddels in bedenking geve, of U.M. niet

zoude kunnen goedvinden om ook de aandacht van het Departement van Binnenlandsche Zaken op de hierboven aangehaalde omstandigheden te vestigen, ten einde van het Stedelijk bestuur van Amsterdam inlichtingen te doen vragen met opzigt tot de executie, welke hetzelfde gegeven heeft aan de voorschriften in de brieven van den Heer Secretaris van Staat van den 27. July jl. la. N 24 geheim, mitsgaders van den 23. Aug. daaraanvolgende la. W 26 en Z 26 geheim vervat, inzonderheid met betrekking tot de door hetzelfde Bestuur verleende vergunning aan C. Deteleff en N. Obbes te Amsterdam.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*208. Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 12 Sept. 1836.*

Justitie.

22 Sept. 1836 no. 4 geheim.

*Zijne Excellentie den Heere Minister der
Justitie.*

la. I 23 no. 28.

Amsterdam, den 12. September 1836.

Bij dezen heb ik de eer Uwe Excellentie te melden, dat in de vergaderingen, gisteren door de zoogenaamde Separatisten gehouden, niets bijzonders is gebeurd. 's Ochtends zijn er 372, 's namiddags 144 en 's avonds 262 personen aanwezig geweest. In de eerstgemelde bijeenkomst is afgelezen, dat van 's anderendaags tot Woensdag ingesloten bij Brandt, Obbes en Deteleff voor de leden een rekest ter teekening zal liggen om aan Zijne Majesteit te worden aangeboden, ten einde vergunning te bekomen tot het bedienen der sacramenten.

In de ochtend- en avondvergadering is de spreker geweest H. H. Middel en 's namiddags C. Deteleff.

De Directeur der Politie te Amsterdam,
S. IZ. WISELIUS.

*209. Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam
aan den Gouverneur van Noordholland,
15 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

1 Oct. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

*Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van
Noord Holland.*

no. 8505.

Amsterdam, 15 Sept. 1836.

Zoodra wij ontvingen de beide geheime missives van Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken van den 28. Augustus.

tus ll.⁴⁶⁾ aan UHoogEdelGestrenge, ons in afschrift medegedeeld bij UHEG. geheime missive van den 2. dezer, maakten wij dezelve tot een gezet onderzoek van raadpleging en overweging, hoe dezelve in gemoede uit te voeren.

In de eerste plaats gingen wij na, of de gronden, waarop wij dusverre omtrent de Separatisten gehandeld hadden, proefhoudend waren, en het gaf ons eene innige voldoening, dat onze handelingen aan het ons gegeven Koninklijk Besluit nader getoetst, werkelijk alzoo door ons ook nader bevonden wierden. Te meer deed ons zulks genoegen, daar het Koninklijk Besluit aan ons was voorgekomen en nog voorkwam, zoo wat inhoud als strekking betreft, duidelijk en in verband met de bestaande wetgeving te zijn.

Bij het eerste gedeelte wordt het zich *facto* geconstitueerd hebbende genootschap onwettig verklaard en verboden.

In het tweede wordt onderscheiden 1° wat tot formering van een wettig kerkgenootschap moet geschieden door hen, die zich van het Hervormd kerkgenootschap afscheiden, en 2° wat, wanneer zij boven het getal van twintig als bijzondere personen binnenshuis godsdienstig willen zamenkomen ter oefening.

Het eerste moet volgens het Besluit van Z.M. bij een individueel geteekend adres, waarvan de naamteekeningen door den Burge-meester moeten worden gecertificeerd, aan Z.M. gevraagd worden; het tweede aan de plaatselijke besturen met opgaven van de namen en woonplaatsen dergenen, die de bijzondere oefeningszamenkomsten willen bijwonen, alsmede van den tijd, wanneer, en van de plaats, waar. Doen zij dit, dan kunnen de gemeentebesturen de bij de wet vereischte vergunning verleen.

Dit heeft naar ons oordeel dus duidelijk betrekking tot dengene, die het gebruik van zijne woning tot het houden der bijeenkomsten wil toestaan.

Het Stedelijk bestuur moet in staat gesteld worden, de te houdene vergaderingen te su(r)veilleren, zooals het Koninklijk Besluit uitdrukkelijk zegt, tot voorkoming van al wat de openbare rust of veiligheid zou kunnen storen.

Het aan ons ingelevert rekest bevatte al dat vereischte en voldeed aan 's Konings, onzes oordeels duidelijk Besluit. De dispositie van ons daarop was dus gunstig, maar voorzichtig en gereserveerd nadere beschikking of intrekking.

Wij gaven aan het Gouvernement van dit en alles geregeld en aanhoudend kennis, hielden daarmede aan, en alles wat tot de zaak betrekking had, werd toen verder met de meeste nauwgezetheid en spoed medegedeeld, zonder dat wij eenige aanmerking of teregtwijzing ontvingen, zoodat wij volkomen zeker meenden te zijn, alles wel begrepen en in alle opzichten naar geest en letter van het Koninklijk Besluit gehandeld te hebben.

Toen wij merkten, dat onze beschikking noch door het algemeen, noch door de adressanten juist begrepen en nageleefd werd, gaven wij daarvan in onze Stadscourant van 22 July ll. ter betere inlichting kennis en waarschuwing.

Op den 30. daaraanvolgende ontvingen wij van UHEG. de ook

⁴⁶⁾ Deze missives bevatten de mededeeling van de koninklijke beslissingen van 23 Aug. 1836; vgl. hierboven de nos. 196—199, speciaal noot 35, 37 en 41.

nader bij sommige couranten opgenomene beschikkingen en beperkingen, en wij verheugden ons, dat noch van de niet-toelating van elders wonende, noch van iets, waaruit eenig verkeerd begrip van ons kon afgeleid worden, daarin gerept werd; alleen waarschuwden wij nog als ten overvloede de adressanten van in derzelve bijeenkomsten geenzins iets te verrigten, hetgeen dezelve eenigzins met eene vergadering van een gevestigd kerkgenootschap zou schijnen gelijk te stellen.

Dat deze waarschuwing tijdig en noodig was, hiervan hielden wij ons zoodanig overtuigd, dat wij bij onze missive van 2 Augustus ll. UHEG. kennis gaven, dat de wijze, waarop de adressanten van onze vergunning gebruik maakten, met den geest en letter van 's Konings Besluit onzes oordeels niet was overeen te brengen, en alzoo verzochten wij de *stellige* gevoelens van hoogere autoriteiten om deze te mogen vernemen, hetgeen ons aanleiding zou kunnen geven tot intrekking der verleende vergunning. Het was naar ons inzien in den aart der zake, dat zulks niet buiten toestemming van hoogere autoriteit mogt of kon geschieden.

Geen stellig antwoord ter intrekking hebben wij hierop ontvangen.

Uit de beide geheime stukken van 28 Augustus ll., waartoe wij ons nu, na behoorlijke inleiding, bepalen, is het duidelijk, dat wij teregt ons huiverig gevoelden tot de maatregel der intrekking over te gaan. Immers de zaak, die ons volgens 's Konings Besluit duidelijk was, is ons nu ingewikkelder en duisterder voorgekomen.

Wij zullen eerst spreken over de gegevene antwoorden op de geopperde vragen en dan over den vorm der bij *geheime* circulaire gegevene uitleggingen. Alvorens moeten wij echter aanmerken, dat het bij ons, die vermeenden alles goed in te zien, niet in de gedachten is gekomen, uitleggingen te vragen.

De eerste vraag betreft de beteekenis der woorden omtrent de kenmerken en vormen van de uitoefening der eerediensten. Zij komen niet voor in het Besluit des Konings.

De eeredienst der Protestanten is zeer eenvoudig en buiten de bediening der sacramenten niet veel anders dan in de gewone en bijzondere zoogezegde godsdienstige oefeningen. In het antwoord des Ministers wordt van *zingen, bidden en collecteren voor armen* niet gesproken. Moet het dus niet geacht worden geoorloofd te zijn?

Omtrent de tweede vraag en het daarop gegeven antwoord hebben wij niets te reflecteeren, als zijnde alzoo door ons teregt opgevat.

De derde is van eenig meer belang voor ons, of namentlijk „alle personen, van welke godsdienstige gezindheid ook, die het oefeninghouden wenschen bij te wonen, onder het woord *aanhangers* bij het Besluit van 5 July gerekend worden begrepen te zijn.”

En wordt deze vraag niet ontkennend beantwoord! Wij hebben niet kunnen vermoeden, dat deze godsdienstige bijzondere oefeningen meer dan gewone beperkt zoude(n) geoordeeld worden, en de uitdrukkingen van *aanhangers* en *personen* gaven ons geene vrijheid tot dergelijke uitlegging en toevoeging van 's Konings Besluit § b.

De vierde vraag is: „Kunnen in eene gemeente afgezeten met ingezeten van die plaats zich tezamen vereenigen tot het oefeninghouden?” En wordt deze mede ontkennend beantwoord.

In andere opzigten is het Stadsbestuur bevoegd en gedrongen, aan ingezetenen van andere plaatsen vergunningen te verleenen. In het Besluit § b komt niets voor, dat vermoeden geeft tot dit ontkennend antwoord. Integendeel, de bijvoeging der *woonplaatsen*, behalve de opgaaf der namen, doet, bij algemeene bekendheid, vooral in kleinere gemeenten eer het tegendeel vermoeden.

De vijfde en zesde vraag minder bepaald ten onze opzigte in aanmerking komende, wordt bij de zevende gevraagd: „Moeten de permissiën bij schriftelijke adressen, door elk der belanghebbenden onderteekend, worden gevraagd, of is het voldoende, dat een of meer belanghebbenden dezelve ook voor andere vragen?”

Het antwoord zegt, dat de verzoeken *schriftelijk* en *individueel* moeten geschieden en alle collectieve, of verzoeken, waarbij slechts eene opgave is gevoegd van personen, niet behooren te worden aangenomen, en blijkt verder, dat door de stedelijke besturen een *bewijs* van toelating zal worden gegeven en dat het verzoek op *zegel* moet worden geschreven.

Daar niets van dit alles in het Besluit vermeld, en de zaak uit haren aard alhier natuurlijk allermoeijelijkst en bezwarend te achten is, behoeven wij niet te zeggen — gelijk trouwens uit de door ons opgegevene vroegere beschouwing blijkt — dat nimmer de gedachte aan eene dergelijke uitlegging en uitvoering bij ons is opgekomen.

Zijn volgens de beperking bij 's Konings Besluit en vooral bij de nadere circulaire de zamenkomsten te beschouwen als verzamelingen van geloofsgenoten, hoe kan, hoe mag, hoe zal het Stadsbestuur over iemands geloof, deelgenootschap daarin, godsdienstige gevoelens, afscheiding al dan niet van anderen, oordeelen? waar en hoe heeft zij regt daartoe? of hoe in eenige verhouding te treden tot erlanging van betere kennis met de kerkeraad der Hervormde gemeente, vooral na het afscheiden van kerk en staat? Verder, hoe, om van de moeite en omslag niet te spreken, de *identiteit* der houders met de namen op de certificaten vermeld, gewaarborgd? Bestaat er eenige strafwet tegen het gebruik van het certificaat van eenen ander op deze wijze?

In eene stad als deze is de zaak, waardoor men den schijn heeft, de lieden het in den vorm moeijelijk te maken, wel te beproeven, maar hoogst bezwarend met goed gevolg vol te houden.

Wij zouden wat de bewuste circulaires en de geleidende missive van UHEG. aangaat, hier meerder vragen en bezwaren kunnen bijvoegen omtrent de zaak zelve, doch meenen ons gehouden gedrag, gegevene beschikking en de bij ons thans opgekome ne bedenkingen bescheidenlijk te hebben opgegeven; en hoewel wij als op een ander en onzes oordeels min helder terrein dan bij 's Konings Besluit verplaats(t) zijn, wij zijn ten volle bereid, de goede bedoelingen van het Hooger bestuur met alle vermogens te bevorderen. Wij wenschen daarom alsnu bepaald te weten, hoe ook omtrent het bereids door ons vroeger gedisponeerde ons te gedragen, en of de gegevene inlichtingen en beantwoordingen der geopperde vragen eene terugwerkende kracht hebben. Inzonderheid daarom zullen ons nadere ophelderingen, en moet het zijn teregtwijzingen, welkom zijn, om welke met eenigen spoed te erlangen wij mits dezen met den meesten ernst verzoeken, te meer daar ons de bewuste circulaires,

het zij met alle bescheidenheid gezegd, niet zoozeer voorkomen als *uitleggingen* van 's Konings Besluit, dan wel als *wijzigingen* en *alteratiën*, waarom wij eerbiediglijk, ter vermijding van allen schijn van willekeurigheid, verzoeken, dat door UHEGestr. tusschenkomst het welmeenen van Z. M. ten deze ons in *andere vorm* dan bij *geheime circulaïres*, en mag het zijn even kennelijk en openlijk als bij Hoogstdeszelfs geëerbiedigd en door ons als duidelijk beschouwd en in den geest nageleefd Besluit, moge blijken. Wij hebben dan vrijheid en ruimte om met bescheidenheid en voorzigtigheid ons gehouden of te houden gedrag, waarvoor wij bij onze ingezetenen verantwoordelijk zijn, open te leggen, en laden door bedekking niet den schijn van onzekerheid en achterhoudendheid op ons, waardoor onze voorschriften, waarschuwingen en bevelen worden verlamd in het oog van andere, vooral van dezulke, die maar al te wel weten, dat op geheime instructiën geen openbare regtspraak volgen zal; ja, op deze wijze zullen wij voor onszelve met meerdere vastheid en juistheid 's Konings bepaalde voorschriften kunnen uitvoeren, die weten te doen eerbiedigen en handhaven, en alzoo zal het Stadsbestuur als uitvloeisel van hooger gezag de vereischte magt hebben om Zijner Majesteits geëerbiedigde besluiten en voorschriften zelfs in regten klem naar eisch bij te zetten.

Wij blijven daarom niet in gebreke naar ons beste vermogen in den geest der ons geblekene voorschriften te handelen. Wij hebben bereids de bewuste adressanten aangezegd, dat men van hun verder op de tot heden bestaan hebbende voet geene opgaven meer kan aannemen van personen, welke verlangen tot de bewuste bijeenkomsten toegelaten te worden, en dat geene ingezetenen van eene andere gemeente in de binnen deze stad gehouden wordende oefeningen van hun kan worden toegelaten om het woord te voeren.

De adressanten hebben ons dezer dagen te kennen gegeven, dat zij zich aan Z. M. bij rekest zouden vervoegen om ingevolge § a een afzonderlijk kerkgenootschap uit te maken, en zijn zij werkelijk bezig aan dit hun voornemen uitvoering te geven, waarvan wij de eer hebben UHoogEdelGestrenge mits deze kennis te geven.

Burgemeester en Wethouders der stad Amsterdam,
(get.) W. D. CRAMER.

Ter ordonnancie van dezelve,
(get.) W. J. BACKER.

210. *Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken,*
17 Sept. 1836.

Herv. Eered.

1 Oct. 1836 no. 1 *geheim*.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

geheim. *Haarlem, den 17. September 1836.*

Bij Uwer Excellenties missive van den 28. der vorige maand no. 2 verlangt Uwe Excellentie ten slotte, door mij te worden

onderrigt van de maatregelen, door het Stedelijk Bestuur van Amsterdam ten gevolge der bij die missive gegeven inlichtingen, in verband met die, vervat in de geheime circulaire van denzelfden datum no. 1, genomen met betrekking tot de daar ter stede gevestigde Separatisten.

Ten einde aan dien last te voldoen, heb ik de eer bij deze aan Uwe Excellentie over te leggen afschrift eener missive van Burgemeester en Wethouders d.d. 15 dezer no. 8505 bij mij ontvangen, waarbij in de eerste plaats onderscheidene bedenkingen worden in het midden gebracht ten aanzien der bepalingen in de opgedachte ⁴⁷⁾ Uwer Excellentie's circulaire voorkomende, terwijl tenslotte wordt te kennen gegeven, dat tot de naleving daarvan, speciaal wat aangaat het aanvragen en toestaan van nieuwe vergunningen tot het bijwonen der vroeger geautoriseerde oefeningsverenigingen door het gezegd Bestuur is besloten, en dien conform aan de adressanten aanzegging gedaan.

De beoordeeling van al hetgeen door Heeren Burgemeester en Wethouders ten dezen wordt aangevoerd over het algemeen aan Uwe Excellentie overlatende, zij het mij alleen geoorloofd, tot regt verstand van het een en ander daarin voorkomende, en ter nadere ontwikkeling van den geheelen loop dezer zaak, het volgende te bemerken.

Vooreerst met betrekking tot de zinsnede, dat nimmer eenige aanmerking of teregtwijzing ten aanzien van het voorgevallene te Amsterdam zoude gegeven zijn, ben ik zo vrij mij te refereren tot mijne missive van den 30e July ll., waarbij ik aan Uwe Excellentie toezending deed van een afschrift mijner missive, den 27e bevorens aan het Stedelijk bestuur gerigt, en houdende, zooveel mij dienstig voorkwam, heenwijzing naar de rigtige uitvoering van Zijner Majesteits Besluit van den 5. July, Staatsblad no. 42.

Voorts heeft mijne aanschrijving van den 30e derzelfde maand, waarvan Heeren Burgemeester en Wethouders gewag maken, niets anders behelst dan de mededeeling van Uwer Excellentie's aanschrijving van den 28e bevorens geheim no. 2, en de aanbeveling om zich in allen deele naar de voorschriften, daarin vervat, te gedragen.

Bij mijn schrijven van den 2e Aug. geheim deelde ik, onder overlegging der rapporten van Burgemeester en Wethouders bij mij ontvangen, met vrijmoedigheid aan Uwe Excellentie de bedenkingen mede, waartoe speciaal de wederintrekking der eenmaal toegestaane vergunning aanleiding zou kunnen geven, en heb ik eindelijk onder den datum van 2 dezer maand gemeend mij te moeten bepalen tot de meest ernstige aanbeveling aan het Stedelijk bestuur, om in alle deelen de voorschriften, vervat in Uwer Excellentie's meer vermelde circulaire, met nauwgezetheid na te leven en te doen observeren.

De bedenkingen, door Heeren Burgemeester en Wethouders daartegen gemaakt, zijn tweeledig en hebben in de eerste plaats den inhoud en vervolgens ook de form Uwer Excellentie's aanschrijving ten doel.

Het komt mij te meer van belang voor, bij het een en ander

⁴⁷⁾ Opgedacht = bovenvermeld.

met een enkel woord stil te staan, opdat in geval de openbaarmaking der geheime circulaire mogt worden toegestaan, waaromtrent ik de vrijheid nam bij mijne missive van den 2^e dezer no. 262/13626 Uwer Excellentie's welmeenende aan te vragen, van nu af aan de moeilijkheden zouden kunnen worden opgelost, welke dienaangaande werden in het midden gebragt.

Met betrekking tot de 3^e vraag, welke in verband moet worden beschouwd met de 6^e, komt de daarop gegevene uitspraak mijns inziens hierop neer, dat de vergunning, bedoeld bij § b van 's Konings Besluit, alleen kan worden verleend aan leden van de Gereformeerde kerk, met uitsluiting van alle andere gezindheden.

Wel is waar wordt in de geheime circulaire gezegd, dat alleen de *zoogenaamde Separatisten* bedoeld zijn, doch waarin kan het karakteristieke dezer laatste in het onderhavig geval anders bestaan, als in de aanvraag zelf om mede oeffening te mogen houden? Of zou de bedoeling wezen, vooraf nog eene verklaring van dezelve te verlangen, dat zij zich van het bestaande Hervormde kerkgenootschap hebben afgescheiden? Zoover ik weet heeft zulks tot hiertoe geene plaats gehad.

Wat Burgemeester en Wethouders ten aanzien van het antwoord op de 4^e vraag aanvoeren, komt mij voor minder steek te houden, als wordende in het besluit § b stellig gesproken van *de besturen der woonplaats*, waardoor wel niet anders kan verstaan worden dan de in- of opgezeten der eigen stad of gemeente.

Dat het ondertusschen moeilijk is in eene stad als Amsterdam alle toetreding van vreemden, van enkele individuen uit andere plaatsen te weeren, zal wel niet ontkend kunnen worden, en zie ik inderdaad de mogelijkheid niet in, om dienaangaande op eene geheel efficasieuse⁴⁸⁾ wijze verbodsmatregelen in het werk te stellen of altoos met den noodigen klem ten uitvoer te leggen.

De overtreding immers blijft hier altoos individuëel en wordt door den van buiten aankomenden gepleegd, en hoe kan in deze tegen zoodanig eene⁴⁹⁾ straf worden uitgesproken, en welke?

Of wanneer men al het geheele genootschap verantwoordelijk wilde stellen voor de admissie van eenen enkelen vreemdeling, kan het dan zaak zijn voor zoodanig eene overtreding in ééne tot het alleruiterste te komen en de verleende admissie dadelijk weder in te trekken?

Waarlijk, het moet niet bevreemden, dat in de gegevene omstandigheden het Stedelijk bestuur van Amsterdam zich in de verlegenheid vindt, hoedanig ten dezen aanzien tot voorkoming van grooteren ongerieven te handelen, en ik mag het niet verzwijgen, dat ook mij, met bijbehouding in geval van het beginsel, eenige oogluiking in deze als het meest geraden toeschijnt.

Ook met betrekking tot de 7^e vraag en het daarop gegeven antwoord, mag ik het Uwe Excellentie niet ontveinzen, dat de wijze van zien der Amsterdamsche regering vroeger de mijne is geweest en dat ik het er steeds voor gehouden heb, dat de schriftelijke, individuëel geteekende aanvragen alleen te pas kwamen in het geval, bij § a van Zijner Majesteits Besluit beoogd, gelijk dan

⁴⁸⁾ Efficasieus = doeltreffend, afdoend.

⁴⁹⁾ Namelijk: overtreding.

ook elders, waar in dit gewest afscheidingen zijn tot stand gekomen, eene gelijke opvatting heeft plaats gehad.

Wanneer ik derhalven, zooals vanzelf spreekt, ten dezen aanzien berusten moet in de nadere inlichting op dit stuk door Uwe Excellentie gegeven, dan zij het mij althans vergund in de eerste plaats Uwer Excellentie's toestemming te vragen, dat speciaal te Amsterdam en overal, waar in eenen anderen geest is gehandeld en waar men zich vergenoegd heeft met eenen nominatieve⁵⁰⁾ opgave der personen, welke tot het houden van byzondere godsdienstige oeffeningen wenschen toegelaten te worden, de daarop vergunde concessie moge blijven voortduren; terwijl ik wijders de vrijheid neem in consideratie te geven, om bij ampliatio⁵¹⁾ van 's Konings Besluit of op zoodanige andere officiële wijze als Uwe Excellentie zal goedvinden, de thans gevorderde manier van aanvragen aan het publiek kenbaar te maken, of mij althans te magtigen om alle de gemeentebesturen daarvan te onderrigten, ten einde langs dezen weg alle misvatting te voorkomen en alle verdenking wegens willekeurige handelwijs van de zijde der besturen te doen ophouden.

In het slot der missive van Burgemeester en Wethouders wordt melding gemaakt van een aan Zijne Majesteit in te dienen adres, ten doel hebbende om ingevolge § a van 's Konings Besluit een afzonderlijk kerkgenootschap te mogen oprigten. Bij een nader schrijven wordt mij gemeld, dat de ondertekenaars werkelijk bezig zijn, hunne handteekeningen te doen legaliseren, en leggen Burgemeester en Wethouders tevens aan mij over een exemplaar van het geconcipeerde adres zelfs, hetwelk ik de eer heb mits deze aan Uwe Excellentie mede te deelen.

De Staatsraad, Gouverneur van Noord Holland,
(get.) VAN TUYLL..

211. *Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam
aan den Procureur Generaal, 19 Sept. 1836.*

Justitie.

26 Sept. 1836 no. 10 geheim.

(kopy)

(Aan den Procureur Generaal.)

Amsterdam, 19 September 1836.)

Ik heb de eer UwHedG. te berigten, dat op gisteren de bijeenkomsten der Separatisten zonder stoornis der rust of goede orde hebben plaatsgehad. Des morgens hebben 246, des namiddags 145 en des avonds 231 personen de vergaderingen bijgewoond. Des morgens en 's avonds heeft de smit H. H. Middel en des namiddags hebben C. Deteleff en N. Obbes gesproken. Er moet geene doorgaande redevoering gehouden, maar alleen teksten uit onderscheidene gedeelten des Bijbels zijn voorgelezen, vergezeld van toepasselijke aanmerkingen der sprekers. De afgezette predikant Scholte was tegenwoordig, doch heeft het woord niet gevoerd, wijl het Stedelijk bestuur dit verboden had aan allen, die niet in deze

⁵⁰⁾ Nominatief = die de namen bevat.

⁵¹⁾ Ampliatio = aanvulling.

stad wonen. Een jongen, *Ramon* genaamd, heeft in de namiddag-bijeenkomst den 39. Zondag van de Heidelbergsche Catechismus opgezegd. Alleen des avonds zijn eenige weinige nieuwsgierigen voor het huis bijeen geweest. Overigens is in de vergaderingen niets voorgevallen, dat der aandacht waardig is.

De fungeerende Officier bij de Regtbank te Amsterdam,
(get.) ZWEERTS.

212. *Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam
aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1836.*

Justitie.

29 Sept. 1836 no. 4 geheim.

Zijne Excellentie den Heere Minister van Justitie.

la. I 23 no. 65. *Amsterdam, den 26. September 1836.*

Bij dezen heb ik de eer Uwe Excellentie te melden, dat de vergaderingen der Separatisten gisteren ter gewoner plaatse gehouden, geenerhande stoornis der openbare rust hebben teweeg gebragt. Des morgens is het woord gevoerd door Deteleff en Obbes voor 336, des middags door Deteleff voor 107 en des avonds door dienzelfden spreker voor 201 personen.

In de ochtendbijeenkomst is afgelezen, dat het Adres nog moet geteekend worden door vrouwelijke ledematen, en zijn de zoodanige verzocht, zulks op morgen — d. i. heden — ten huize van Brandt te komen verrigten.

Des middags om twee ure is een der leden, met name Jelle Baanstra, in hooge geestverrukking ter vergadering komen instuiven, roepende: „Laat mij los; de Heere heeft mij hier gebragt.” Men heeft dien man echter tot eenige bedaardheid van zinnen teruggebragt, waarna hij boven in stilte is gaan zitten.

De Directeur der Policie te Amsterdam,
S. IZ. WISELIUS.

213. *Rapport van den Minister van Justitie met naschrift
van den Minister van Eeredienst,
26 Sept. en 1 Oct. 1836.*

Herv. Eered.

1 Oct. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 12 geheim. *'s Gravenhage, den 26. September 1836.*

Commissoriaal van den 23. September
1836 la. E 31.

Rapport van het Departement van Binnen-landsche Zaken, begeleidende eene missive van den Gouverneur van Noord Holland en

van het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* over de uitvoering van Zijner Majesteits Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — en de daartoe betrekkelijke circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Wanneer men de beide hiernevens vermelde brieven in derzelver geheelen zamenhang overweegt en nagaat, dan zeker valt het wel niet tegen te spreken, dat zij van de zucht getuigen, die het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* koestert, om de heilzame bedoelingen van Uwer Majesteits Besluit van den 5. July dezes jaars te helpen verwezenlijken; maar aan den anderen kant evenwel is het niet minder waar, dat de velerlei zwarigheden en bedenkingen, die hetzelfde Bestuur in het midden brengt eene huiverigheid en schroomvalligheid kenschetsen, die, wanneer dezelve gehoor konde vinden, ongetwijfeld tot uitkomsten zoude leiden, niet alleen schadelijk in zichzelf, maar die ook het doel van Zijner Majesteits Besluit geheel zouden verijdelen en te loor doen gaan.

Het oogpunt toch, waaruit het Stedelijk Bestuur van *Amsterdam* de zaak heeft beschouwd, is naar het inzien van den ondergeteekende van dien aard, dat daardoor aan de zoogenaamde Separatisten een ruim veld zoude worden gelaten om onder begunstiging van het bepaalde bij § b van Zijner Majesteits Besluit aan hunne zamenkomsten al aanstonds dat aanzien en die uitbreiding en rigting te geven, waartoe zij alleen door de opvolging van het bepaalde bij § a kunnen geraken, doch hetwelk zij alsdan gewisselijk als zonder hetzelfde evenzeer hun doel bereikende, ook wel geheel zouden achterwege laten.

Immers, wanneer de aanvraag om vergunning van eenen enkelen voor zichzelf en voor vele anderen voor genoegzaam ware te houden, wanneer zoowel *afgezetenen* als *ingezetenen* tot het bijwonen, leiden of voorgaan der zamenkomsten konden worden toegelaten, wanneer men aanzien en gedoogen zoude, dat daarbij in al derzelver volheid eene eeredienst werd gevierd, gelijkvormig aan die van het gevestigde Hervormde kerkgenootschap, dat er kerkelijke magt gebruikt, kerkelijke verordeningen gemaakt, kerkelijke tucht uitgeoefend wierd, — dan ziet de ondergeteekende niet in, wat de zoogenaamde Separatisten meer zouden kunnen verlangen om zoodanige afzonderlijke gemeente uit te maken als waarvan bij § a sprake is.

De wijze nogthans, op welke het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* en in zekere mate ook de Gouverneur van *Noord Holland* Zijner Majesteits Besluit wenschen uit te voeren, zoude onvermijdelijk tot alle de zooeven opgenoemde uitkomsten moeten leiden; en wat zoude er toch van het toezigt op die zamenkomsten kunnen worden, indien men zoodanige oogluikingen en toegevendheid zoude willen bezigen, als waartoe beide de gemelde autoriteiten schijnen over te hellen? Daardoor immers zoude hetzelfde niet den allerminsten klem en kracht behouden en volstrekt zonder eenige vrucht zijn. Wat toch zoude kunnen beletten, dat zich niet op een enkel

punt bijeenkomsten en verzamelingen vormden en opwierpen, die voor de openbare rust schadelijk en gevaarlijk zouden worden? Wat zoude zelfs van de werking der strafbepalingen, op het stuk der ongeoorloofde zamenkomsten bestaande, anders kunnen worden, dan dat die geheel verlamd wierden en te niet geraakten, indien het houden van de hier bedoelde zamenkomsten op dusdanige wijze toegelaten werd?

Van die beschouwingen uitgaande, vertrouwt de ondergeteekende dan ook, dat het wel niet noodig zijn zal, in meer uitvoerige ontwikkelingen te treden, om het onaannemelijke aan te toonen der stellingen en opvattingen, welke het Stedelijk bestuur schijnt voor te staan. Integendeel meent de ondergeteekende, dat het bijgebrachte meer dan genoegzaam is om zich van de hooge noodzakelijkheid te overtuigen, dat bij die beginselen en regelen moet worden volhard, die bij het Besluit zelve en de daarop gevolgde geheime aanschrijvingen ten grondslag zijn gelegd.

Na dit alles zal het er dan ook nu hoofdzakelijk op aankomen om te onderzoeken, welke punten voor het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* eenige nadere toelichtingen kunnen behoeven en in hoeverre het in aanmerking zal kunnen komen om de teregtwijzingen en oplossingen in de circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken vervat, in den vorm van een besluit openbaar te maken.

Wat het eerste aanbelangt, daaromtrent zal men zich naar het den ondergeteekende toeschijnt kunnen bepalen:

1°. Tot de vraag, of het zingen, bidden en collecteren voor de armen niet geacht worden moet in de zamenkomsten geoorloofd te zijn?

2°. Of de aanvragen tot het bijwonen van de zamenkomsten steeds individuëel zullen moeten worden gedaan en op zegel zullen moeten geschreven zijn?

3°. Of de circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken eene terugwerkende kracht hebben en mitsdien op de reeds verleende vergunningen te *Amsterdam* alnog toepasselijk moeten worden gemaakt?

ad 1°. Merkt ondergeteekende aan, dat in de circulaire van het Departement van Binnenlandsche Zaken van den 28. Augustus jl. reeds met zoovele woorden is gezegd, dat het lezen van den Bijbel, van psalmen, gezangen of andere godsdienstige werken of geschriften, het doen van verhandelingen of gemeenschappelijke mededeelingen en het overdenken van denkbeelden en gevoelens over godsdienstige oefening om elkander te leeren, te stichten en te oefenen, aan de zoogenaamde Separatisten in hunne zamenkomsten zal geoorloofd zijn. En dat nu hieronder, ofschoon niet woordelijk uitgedrukt, echter mede het *zingen* en *bidden* begrepen en verstaan is geworden, schijnt toch wel niet twijfelachtig te kunnen zijn; terwijl voorts daarbij wel wordt gezegd, dat het inzamelen van gaven *tot instandhouding van de openbare eeredienst* niet zal kunnen geschieden, maar *niet* dat het collecteren voor den armen is verboden; en het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* zoude overzulk wat deze punten betreft aan het bovenaangehaalde gedeelte der circulaire van 28 Augustus jl. kunnen verwezen worden, voor zooveel desnoods onder bijvoeging van bovengemelde toelichting.

ad 2. Meent de ondergeteekende, dat het tot de uitoefening van een rigtig toezigt te *Amsterdam* niet minder dan overal elders van volstrekte noodzakelijkheid is, dat de verzoeken tot het houden of bijwonen van godsdienstige zamenkomsten individuëel geschieden, opdat men zich op die wijze bekwamelijk verzekere, dat degenen die de toelating verlangen met-er-daad zijn *gereformeerde geloofsgenooten* en zich van het gevestigde Hervormde kerkgenootschap hebben afgescheiden, als ook dat zij werkelijk te *Amsterdam* met-er-woon zijn gevestigd en als ingezetenen te beschouwen zijn. Tot de kennis hiervan toch zoude men zeer zeker minder volledig geraken, indien met eene massale aanvraag genoeg werd genomen, terwijl daaruit al verder dat ongerief zoude geboren worden, dat de daarop te verleenen vergunning slechts in eene algemeene beschikking zoude zijn vervat, die wel ten bewijze kan dienen van de geoorloofdheid der zamenkomst zelve, maar niet aan ieder lid of toegang hebbende het bewijs geeft om van zijne bevoegdheid tot toelating aan de beambten, met het toezigt belast, te doen blijken, hetgeen toch noodzakelijk is, zal het toezigt zelve met vrucht kunnen geschieden en men daarbij, ondanks alle betamelijke naauwgezetheid niet tot willekeurige handelingen zal vervallen.

De moeyelijkheden, die het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* in de uitvoering van dit middel ziet, zijn den ondergeteekende in geenen deele zoo onoverkomelijk toegeschenen, dat hij meenen zoude, dat men uit aanmerking van dezelve den maatregel zoude moeten laten varen. Dezelfde wijze, waarop in zoovele andere gevallen de identiteit van personen moet worden bewezen, kan hier te baat worden genomen, terwijl het indienen van een *gezegeld* verzoek bij de wet wordt gevorderd.

Eindelijk ad 3. Is de ondergeteekende van gevoelen, dat de circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken buiten twijfel in *zooverre* eene terugwerkende kracht hebben en op de reeds verleende vergunningen van toepassing zijn, als men zich in de zamenkomsten, uit kracht van die vergunningen gehouden wordende, vrijheden en aanmatigheden mogt veroorloven, die met den geest en de bedoelingen van Zijner Majesteits Besluit mogten strijden, of uitzonderingen mogt maken, die op andere plaatsen niet gemaakt of gedoogd wordende, aldaar gegronde redenen van klagten zouden geven over het gemis en de ontzegging van voorregten, elders aan de zoogenaamde Separatisten gegund, gelijk daarvan reeds het voorbeeld is gevonden in het beroep van die te *Loosdrecht* op hetgeen te *Amsterdam* zoude geschieden, en hetwelk ten bewijze kan verstrekken, hoe schadelijk het voor, en strijdende met de goede orde en rust zoude wezen, om in deze niet eenen vasten en algemeen werkenden regel te volgen.

En wat nu in de tweede plaats het vraagstuk betreft, of niet de inhoud der circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken in den vorm van besluit vervat en algemeen kenbaar zoude behooren te worden gemaakt, — daaromtrent komt het den ondergeteekende voor, dat zulks t'eenenmale overbodig kan worden geacht; eerstelijk omdat die circulaires niets meer of niets anders inhouden, dan hetgeen Zijner Majesteits Besluit zelve medebrengt, en blootelijk eene teregtwijzing behelzen omtrent het regt verstand

van eenige der daarin voorkomende uitdrukkingen en bepalingen, ten aanzien van *sommige* van welke bij den eenen, van *andere* wederom bij eenen anderen gouverneur, naar aanleiding van hier en daar bij eenige gemeentebesturen gerezen twijfelingen, toelichtingen waren verzocht; ten anderen omdat die circulaires meer bepaaldelijk de strekking hebben om voor de autoriteiten, met de uitvoering van Zijner Majesteits Besluit belast en met het te houden toezigt op de zamenkomsten werkzaam, tot maatstaf en rigtsnoer in hunne beschikkingen en handelingen te strekken, terwijl alle contestatiën⁵²⁾, die daarover van de zijde der Separatisten mogten ontstaan, aan de beoordeeling en beslissing der daartoe bevoegde autoriteiten moeten worden overgelaten; en eindelijk ten derde omdat de inhoud der circulaires zelve reeds elders door middel van het provinciaal blad zijn openbaar gemaakt, zooals blijkt uit de mededeelingen deswege van den Gouverneur van *Noord Brabant* ontvangen, hoedanige openbaarmaking de Gouverneur van *Noord Holland* mede heeft voorgesteld op gelijke wijze te doen, waartoe de ondergeteekende bij zijn rapport van den 15. dezer no. 1 geheim gemeend heeft, dat gemelde Gouverneur zoude kunnen gemagtigd worden, en met welke meening Zijne Majesteit zich bij beschikking van den 23en dezer la. L 31 vereenigd heeft.

Hiermede vertrouwt de ondergeteekende alle de punten behandeld te hebben, die in de beide hierboven gemelde missives zijn ter sprake gebracht, en wanneer Zijne Majesteit zich met des ondergeteekendens beschouwingen in deze mogt kunnen vereenigen, dan zoude Hoogstdezelve kunnen goedvinden, het Departement van Binnenlandsche Zaken te magtigen om in dien geest den Gouverneur van *Noord Holland* te doen inlichten en antwoorden.

Wat eindelijk het door den Gouverneur van *Noord Holland* ingezonden gedrukte ontwerp van adres betreft, komt het den ondergeteekende voor, dat de inhoud van dit hoogst zonderlinge stuk voor het oogenblik geene stoffe tot Zijner Majesteits beraadslagingen kan opleveren.

De Minister van Justitie,
(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

De ondergeteekende kan zich zeer wel vereenigen met de gedachten van den Heer Minister van Justitie.

Ten aanzien van het *derde punt* meent hij vooral te moeten opmerken, dat voor zooverre de ruime vergunning der Stedelijke regeering van Amsterdam zich ook mogt hebben uitgestrekt tot personen, *niet* in die stad woonachtig, dezelve ten aanzien van *die* personen behoorde te worden ingetrokken, ten einde de oeffening te Amsterdam het middelpunt niet worde voor de rustverstorende predikers der Separatisten.

Het voorstel tot het opnemen van de bepalingen, in de beide circulaires van het Departement van Binnenlandsche Zaken voorkomende, in een nader besluit, zal te meer als ondoelmatig kunnen aangemerkt worden, daar Z.M. overeenkomstig des ondergeteek-

⁵²⁾ Contestatie = twist, twistgeding.

kendens voorstel den Heer Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gemagtigd, alle de Gouverneurs te onderrigten van de aan dien van Noordholland verleende authorisatie tot opname der bedoelde circulaires in het provinciaal blad ⁵³).

De Minister van Staat enz.,
(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

*214. Rapport van den Procureur Generaal aan den
Minister van Justitie, 27 Sept. 1836.*

Justitie.

29 Oct. 1836 no. 2 geheim.

*Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van
Justitie.*

no. 1250.

's Gravenhage, den 27. September 1836.

Door Uwe Excell., bij hare missive van den 6. dezer loopende maand no. 1, werd ik verzocht mijne consideratiën en advies aan haar mede te deelen omtrent het gebeurde in eene vergadering van Separatisten op den 4. dezer maand te Amsterdam gehouden, en speciaal over het optreden van *S. van Velzen* als spreker in dezelve, en over het uitspreken van den *kerkelijken* ban in die zamenkomst, alsmede over den loop, welke de zaak van de zamenkomsten der *Separatisten te Amsterdam* sedert de nader gedane aanschrijvingen gehad heeft.

Ter voldoening daaraan het berigt van den Heer Officier bij de Regtbank van eersten aanleg te *Amsterdam* ingewonnen hebbende, heb ik de eer aan Uwe Excell. te rapporteren, dat *S. van Velzen* van den beginne af heeft behoord onder diegenen, welke van het Stedelijk bestuur van *Amsterdam* verlof tot godsdienstige bijeenkomsten hebben gevraagd en verkregen; dat er toen welligt niet geheel naauwkeurig is gelet, of de verzoekers wel tot de gemeente behoorden, binnen welke de godsdienstige bijeenkomsten moesten gehouden worden, maar dat, wat *Van Velzen* in het bijzonder betreft, deze destijds in de daad te *Amsterdam* woonachtig was, hoewel hij schijnt nu onlangs zijn verblijf weder *elders* te hebben gevestigd.

Wat betreft de zamenkomsten der *Separatisten te Amsterdam* in het algemeen heb ik de eer te berigten, dat dezelve steeds, gelijk tevoren, blijven voortgaan, schoon — zoo het schijnt — met steeds verminderde belangstelling en toenemende minachting van den kant van *het publiek*; dat die bijeenkomsten voortdurend met zorg

⁵³) Bij dispositie van den 4. October la. G 33 werd de Minister van Binnenlandsche Zaken door den Koning gemachtigd om den Gouverneur van Noordholland op zijn missive van 17 Sept. 1835 in te lichten en te antwoorden in den geest van deze rapporten [Just. 17 Oct. 1836 no. 6 geheim].

worden gadegeslagen, doch dat zij geene bijzonderheden van aanbelang hebben opgeleverd, gelijk Uwe Excell. zal hebben gelieven te zien uit de opvolgende rapporten dienaangaande, welke ik van tijd tot tijd aan haar heb medegedeeld.

Wat eindelijk aangaat het uitspreken van den *kerkelijken ban* in de voorzeide vergadering, heeft mij de voorzeide Heer Officier zijne bedenkingen medegedeeld, of dat punt wel van zoodanig gewigt is, dat daarop bijzonder regard zoude moeten worden geslagen. In de daad, ofschoon *stricto sensu* ⁵⁴⁾ het voorlezen van een formulier van den kerkelijken ban als eene daad van geestelijk gezag zoude kunnen worden beschouwd, is het ook aan mij zeer bedenkelijk voorgekomen, of door deze daad alléén, zonder andere omstandigheden, de vergadering zich zoo stellig als eene *handelende* kerkgemeente zoude hebben gekenschetst, dat zij daardoor niet alleen de grenzen van het gegeven verlof zoude zijn te buiten gegaan, maar ook daardoor zoude vervallen in de cathegorie van de bij de wet verbodene bijeenkomsten, en ik kan niet ontveinzen, dat het mij zeer twijfelachtig is toegeschenen, of van eene actie *op dien grond* aangelegd, wel eenige goede uitslag zoude te verwachten zijn; terwijl wanneer de vraag is, of deze handeling aanleiding zoude kunnen geven tot het intrekken der verleende toestemming of tot andere maatregelen van den kant van het administratief gezag, de zaak mij daartoe voorkomt geenszins van genoegzaam aanbelang te zijn.

Om deze redenen zoude ik van gevoelen wezen, dat deze zaak zoude kunnen worden gelaten buiten verder gevolg ⁵⁵⁾.

De Prokureur Generaal bij het Hoog Gerechtshof,

A. W. PHILIPSE.

215. *Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 3 Oct. 1836.*

Justitie.

8 Oct. 1836 no. 4 geheim.

Zijne Excellentie den Heere Minister der Justitie.

la. K 23 no. 3.

Amsterdam, den 3. Oktober 1836.

De vergaderingen der Separatisten hebben weder op den gewonen voet plaats gehad. Des morgens waren er 278, 's namiddags 132 en 's avonds 297 personen tegenwoordig. In deze drie bijeenkomsten is het woord gevoerd door H. H. Middel, C. Deteleff en J. Couprie. 's Ochtends, terstond na het eindigen van des sprekers voordragt is afgelezen, dat tot ouderlingen benoemd waren J.

⁵⁴⁾ *Stricto sensu* = streng genomen.

⁵⁵⁾ Aldus geschiedde [Staatssecr. 22 Oct. 1836 la. D 36 geheim].

Couprie en D. H. Budde en tot diakenen H. Höveker⁵⁶⁾ en J. C. Keer. De griffier Hovingh heeft hierop aan N. Obbes te kennen gegeven, dat zoodanige aflezingen aldaar ongeoorloofd waren, waarop is geantwoord, dat het slechts eene bekendmaking was, doch dat men zich zorgvuldig zoude onthouden van het bevestigen van ouderlingen en diakenen. In weerwil nogthands van de waarschuwing van den Heer Hovingh is dezelfde aflezing des namiddags door den spreker Deteleff herhaald. De Heer Kommissaris De Lagh zal dit gebeurde vervatten bij een behoorlijk proces-verbaal.

De rust is in den eigenlijksten zin niet gestoord geworden, doch er heeft eene nieuwe omstandigheid plaats gegrepen, welke mij nogal van eenen bedenkelijken aart voorkomt, te weten, dat bij den aanvang of gedurende de avondbijeenkomst eene aanzienlijke menigte personen zich heeft aangemeld om binnengelaten te worden, hetwelk echter is geweigerd, alzoo dezelve niet tot de Separatisten behoorden, en deze weigering is door de afgewezenen nogal ten goede opgenomen, voor het minst hebben zij zich dezelve laten welgevalen. Met dat al heb ik den Heer De Lagh aanbevolen om te trachten te ontdekken, welke soort van lieden de alzoo afgewezenen waren⁵⁷⁾.

De Directeur der Politie te Amsterdam,

S. IZ. WISELIUS.

⁵⁶⁾ H. Höveker (1807—1889); 1831 boekhandelaar te Amsterdam; 1836 overgegaan tot de Afscheiden gemeente aldaar; later naar aanleiding van een conflict teruggekeerd tot de Ned. Herv. Kerk; bekend uitgever.

⁵⁷⁾ Gedurende nog eenige weken werden rapporten ingezonden, waarin telkens vermeld wordt, dat onbevoegden en buitenleden werden afgewezen. Overigens bevatten deze rapporten geen bijzonderheden.

216—225

Sedert de houding van de Rechtbank te Amsterdam nemen de boventallige vergaderingen der Afscheidenen in de provincie Utrecht zeer toe.

Gerugsteund door het advies van den Minister van Justitie, neemt de Gouverneur echter zijn toevlucht tot krachtige politiemaatregelen, waarbij tevens gebruik wordt gemaakt van militaire assistentie en inkwartiering.

De autoriteiten der stad Utrecht, die evenals de Officier van Justitie aldaar aanvankelijk niets van „ontbindings”maatregelen willen weten, moeten op aandrang van den Gouverneur daartoe tenslotte overgaan.

Over het algemeen valt er over gebrek aan ijver bij de lagere autoriteiten niet te klagen. Hoever de dienstijver wel kan gaan, leert het voorbeeld van den Vrederechter van Maarssen. Toch gelukt het den opgejaagden Afscheidenen soms hun godsdienstoefening tot een goed einde te brengen.

216. *Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 6 Juni 1836.*

Justitie.

23 Juni 1836 no. 4 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Minister van Justitie.

no. 247 k.

Utrecht, den 6. Juny 1836.

De gevolgen, welke ik mij voorstelde dat de in appel te Amsterdam gevallen vrijspraak in de zaak van den gewezen predikant *Scholte* zoude voortbrengen, hebben in dit gewest eene aanvankelijke, zeer ernstige verwezenlijking verkregen.

Sedert dien tijd zijn er in de navolgende gemeenten talrijke bijeenkomsten gehouden, waartegen zonder eenigen schijn van uitwerking de waarschuwingen van de burgemeesters, „dat men zich strijdig met de wet bijeen bevond en zich alzoo behoorde te verweideren”, gebezigd zijn geworden, als, gelijk Uwe Excellentie bekend is, op den 15. Mei te *Veenendaal*, alsmede op den 22e daaraanvolgende, alwaar geregeld iederen Zondag deze bijeenkomsten plaats hebben¹⁾.

Op den 22. Mei te *Loosdrecht*, alwaar *Scholte* den Burgemeester antwoorde, „dat er geene autorisatie maar wel bescherming is gevraagd en dat de Regtbank te Amsterdam de condemnatie van andere regtbanken had vernietigd, op grond waarvan hij, *Scholte*, vermeende geen kwaad te doen en alzoo met prediken en houden van godsdienstoefeningen zou voortgaan.”

Op den 29. en 30. Mei te *Willige Langerak*, waaromtrent is geverbaliseerd, „dat niet alleen het geheele woonhuis waar *Scholte* zich bevond, zoo onder als boven, maar ook het geheele erf en hooiberg met eene verbazende menigte, welke zeker vele honderden in getal bedroeg, was opgevuld.

Op den 1. Juny te *Linschoten* door zekeren *Buddingh*, gewezen predikant in Zeeland; terwijl op gisteren den 5. Juny zulke bijeenkomsten in de gemeenten *Jaarsveld* en *Kockengen* zijn aangekondigd, en volgens ingekomen berigt zulk eene ook te *Elst* onder de stad *Rhenen*, op gister door genoemden *Buddingh* is gehouden.

Te *Willige Langerak* en te *Linschoten* is de doop toegediend en zijn huwelijken ingezegend geworden, in welke eerstgenoemde

¹⁾ Blijkens een rapport van het Classikaal Bestuur van Wijk stond hier aan het hoofd „de bekende Van der Biessen”, die reeds lang „onder kerktijd catechisatiën en oefeningen” hield [Herv. Eered. 25 Febr. 1836 no. 9].

plaats de prediker Scholte in zijne redevoering vele beledigende uitdrukkingen jegens de tegenwoordige godsdienstleeraars heeft gebezigd; terwijl in de laatstgemelde gemeente zeker ingezeten den Burgemeester op eene wijze repliceerde, welke eene neiging tot miskenning van de openbare magt duidelijk aantoonde.

Ik mag Uwe Excellentie niet verbergen, dat ik bij eene eventuele voortdoring van de tegenwoordige aangenomen negative offensive houding voorzie, niet alleen dat de bedoelde secte zich aanmerkelijk zal uitbreiden, maar dat bij het gebruiken van beledigende uitdrukkingen door *Scholte* en de zijnen jegens de gevestigde leeraars, zulks wel eens toneelen van wanorde, stoornis der tot hiertoe bewaarde rust en bloedige toneelen zoude kunnen scheppen, voor welke elk vriend van maatschappelijke orde, het oog op de geschiedenis gevestigd, moet terugdeinzen.

Indien het kwaad niet kan uitgeroeid worden, dan behoort men althans deszelfs uitwerking onschadelijk te maken, met andere woorden, indien het gezag van het Gouvernement in deszelfs voorgeschrevene middelen ter beteugeling der afscheiding wordt miskend, dan behoort men altans te zorgen, dat die miskenning in de gevolgen geen nadeel aan de maatschappij teweegbrengt. Het middel daartoe is ontwijfelbaar gelegen in de kracht van het openbaar bestuur; dat bestuur is, handelende naar de in Augustus 1835 gegevene instructiën, gevestigd, bevoegd en gehouden, om ter bewaring der rust en goede orde, dadelijk na de ontdekking der bijeenkomsten hier ter sprake, dezelve te doen uiteengaan en ontbinden, indien de bijeenkomst niet is kunnen voorgekomen worden. Het kan daartoe de militaire magt inroepen, maar deze moet niet dan in volstreckte noodzakelijkheid worden gebezigd. Is deze noodzakelijkheid aanwezig, zoo de bijeenverzamelde menigte niet op de sommatie van den burgemeester uiteengaat, of moet dezelve eerst dan geacht worden te bestaan, wanneer er vrees voor stoornis der openbare orde en rust aanwezig is? In het eerste geval rijst de moeyelijkheid, dat, vermits de tijd voor de geprojecteerde ²⁾ bijeenkomst meestal met den sluier des geheims wordt bedekt gehouden of niet genoegzaam zeker opgegeven, de burgemeesters alsdan buiten magte zijn, den bijstand van den sterken arm ter goeder tijd in te roepen, waaruit volgt, dat deze ambtenaren blootelijk tot den rol van lijdelijke aanschouwers worden beperkt, of eene sommatie tot ontbinding der vergadering uitspreken, waaraan — de ondervinding heeft het geleerd — niet wordt voldaan. Alsdan heeft er eene miskenning van het openbaar gezag plaats, een gezag, hetwelk uit naam des Konings spreekt. Alsdan wordt dat gezag en in hetzelfde dat van den Koning gecompromitteerd.

In het tweede geval is de uitvoering niet minder moeyelijk. Want wie is in staat vooruit te zien, of de bijeenkomst stoornis der openbare orde en rust zal voortbrengen? Deze beschouwing voert in mijne denkwijze tot het besluit, dat in den tegenwoordigen stand der zaak, indien de onderhavige bijeenkomsten werkelijk krachtdadig moeten worden geweerd, het eenige middel daartoe zou zijn, om in een groot aantal plaatsen militaire detachementen te legeren, of op het eerste berigt van bijeenkomsten derwaards te zenden,

²⁾ Geprojecteerd = voorgenomen.

om of na eene vruchteloze sommatie van den burgemeester dezelve met kracht te ontbinden, of wel zulks te doen plaats hebben alleen dan, wanneer er vrees voor stoornis der openbare orde of rust aanwezig is.

Ik zal mij wel zorgvuldig onthouden in den tegenwoordigen stand der zaak mijne denkwijze nopens zulke middelen aan te raden of in overweging te geven; ik zal mij ook niet in bespiegelingen behoeven te verdiepen nopens de gevolgen, waartoe die staat van zaken eindelijk zal kunnen voeren, en mij ook niet veroorloven te beoordeelen de meeningen van die ingezetenen, welke wel eens de onderwerpelijke zaak een einde hadden toegewenscht, gelijk aan dat der St Simonisten ³⁾ in Frankrijk, waaromtrent zeker schrijver moet gezegd hebben: „*si on leur avait jeté des injures et des pierres ils triomphaient; on leur a jeté des éclats de rire et de la farine et ils ont disparu*” ⁴⁾, — maar ik heb mij verplicht geacht, Uwe Excellentie om eenige inlichting nopens de bij mij bestaande onzekerheid omtrent de wijze van tegengaan of ontbinding verzoekende, Haar tevens te moeten bekend maken met het punt, tot hetwelk de zaak der afgescheidenen is opgevoerd.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie Utrecht,

L. VAN TOULON.

217. *Missive van den Minister van Justitie aan den
Gouverneur van Utrecht, 23 Juni 1836.*

Justitie.

23 Juni 1836 no. 4 geheim.

(minuut)

(Aan den) Gouverneur der provincie Utrecht.

Ter beantwoording uwer missive van den 6. Juni ll. no. 247 k. vermeene ik mij in het algemeen te mogen gedragen aan mijnen brief van 29 Aug. 1835 no. 64 geheim, terwijl, voor zooveel aangaat de byzondere bij uwe voorzeide missive bedoelde gevallen, het mijns inziens geen twijfel lijdt, dat de sterke arm moet worden ingeroepen, in geval eene onwettige verzamelde meenigte niet op de sommatie van den burgemeester uiteengaat, vermits reeds door die onwettige vereeniging stoornis der openbare orde aanwezig is.

Voor zooverre wijders de burgemeester of andere bevoegde autoriteit buiten magte mogt wezen om bij tijds den sterken arm te kunnen inroepen of van genoegzame middelen mogt zijn verstoken om zijne sommatie te doen gehoorzamen, zal van de weigering om

³⁾ Groep socialisten, genoemd naar den graaf De St. Simon (1760—1825), vgl. Quack, *De Socialisten*, II⁴, Amsterdam, 1911, blz. 12 vlg., die in het begin van de regeering van Louis Philippe, met name in 1832, aan vervolgingen hebben blootgestaan, vgl. *aldaar* III⁴, blz. 13 vlg., vooral 82 vlg.

⁴⁾ „Als men hun beleedigingen en steenen naar het hoofd had geworpen, juichten zij; men heeft hun lachsalvo's en meel naar het hoofd geworpen en zij zijn verdwenen.”

uiteen (te) gaan of de ongehoorzaamheid aan zijne bevelen proces verbaal opgemaakt en aan den bevoegden Officier van Justitie behooren te worden ingezonden.

Wanneer UHEG. het voorts in de gegeven omstandigheden noodig mogt oordeelen, dat in uwe provincie meerdere krijgsmagt gelegerd of op sommige punten verdeeld werdt, zoude (UHEG.) daaromtrent met het Departement van Oorlog in verstandhouding kunnen treden en in geval eenige burgemeester of ambtenaar hetzij zijdelingsch (of) regtstreeksch de openbare magt mogt miskennen, zal UHEG. te zijnen aanzien de noodige maatregelen van correctie behooren te nemen of voor te stellen.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*218. Missive van den Minister van Justitie aan den
Minister van Eeredienst, 4 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

9 Aug. 1836 no. 5.

*Zijne Excellentie den Heere Minister van
Staat, belast met de Generale Directie der
zaken van de Hervormde Kerk enz.*

no. 3.

's Gravenhage, den 4. Aug. 1836.

Ik heb de eer bij deze aan Uwe Excellentie te doen toekomen een extract uit het vonnis der Correctionele Regtbank te Gorinchem van den 13 July ll., waarbij *H. P. Scholte* c. s. ter zake van onwettige godsdienstige bijeenkomsten te *Willige Langerak* en te *Oud Loosdrecht* in de provincie *Utrecht* gehouden, tot verschillende geldboeten zijn veroordeeld; en welke zaak op last van den Prokureur Generaal voor gemelde Regtbank, als zijnde die van het domicilie der meeste beklaagden, was aangebragt⁵⁾; nemende ik de vrijheid mij aan den inhoud van hetzelfde vonnis korthedshalve te gedragen.

Van het vorenstaande is door mij op heden mededeeling aan den Koning gedaan.

De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.

⁵⁾ Dit was klaarblijkelijk geschied om een vrijspraak in appel door de Rechtbank van Amsterdam onmogelijk te maken (vgl. hierboven no. 124).

Tegenover de bewering der beklaagden, dat de Rechtbank incompetent was, werd in het vonnis overwogen, dat wettelijk een wanbedrijf ook kon worden vervolgd door den Officier van de plaats, waar de schuldige was gedomicilieerd, dat volgens de bestaande jurisprudentie over samenhangende delicten bij een en hetzelfde vonnis behoorde te worden uitspraak gedaan, en dat tijdens de dagvaarding — Scholte was sedert dien van Gorinchem naar Utrecht verhuisd — vier van de zes beklaagden onder het ressort van de Rechtbank te Gorinchem woonachtig waren [Herv. Eered. 9 Aug. 1836 no. 5].

219. *Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht aan den Gouverneur van Utrecht, 21 Aug. 1836.*

Justitie.

28 Aug. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

(Aan den Gouverneur van Utrecht.)

no. 78.

Loosdrecht, den 21. Augustus 1836.

Ten gevolge van UwHEG. aanschrijving van den 19. dezer no. 260⁶⁾ — gisteravond ontvangen — heb ik mij, geadsisteerd met 7 dienaars der justitie, welke hedenmorgen zijn aangekomen, ten half negen uren begeven naar het huis no. 176⁷⁾ te Oud Loosdrecht, alwaar eene bijeenkomst van Afscheidenen zou gehouden worden; en aldaar gekomen zijnde, heb ik eenige weinige personen vergaderd gevonden, waaronder den eigenaar van het huis, Willem Karssemeijer, aan welke ik den last, in gemelde UwHEdG. missive aan mij opgedragen, heb bekend gemaakt; dat inmiddels een aantal van ongeveer veertig personen zijn binnengekomen, niettegenstaande hun was aangezegd, dat gemelde bijeenkomst van meer dan 20 personen niet kon worden geduld. Dat ik alstoen andermaal die vergadering met den inhoud van meergemelde missive heb bekend gemaakt en hun gesommeerd om de plaats te verlaten; dat deze sommatie bij herhaling is geschied en alstoen de vergadering is uiteengegaan.

Dat ik mij vervolgens ten 12 uren des middags heb verwijderd en ten één uur ben teruggekeerd om desnoodig de bijeenkomst, die des namiddags 2 ure zou plaats hebben, te ontbinden, en alstoen vereenigd vond een aantal van meer dan 100 personen, en den afgezetten predikant H. P. Scholte biddende.

Dat ik de vergadering alstoen weder heb gesommeerd om uiteen te gaan en den dienaren der justitie gelast heb haar te ontbinden; waarop gemelde Scholte, zich tot mij wendende, een pijp ontstak en zeide, dat hij zich niet kon begrijpen, dat men alhier godsdienstige bijeenkomsten stoorde, daar men in Amsterdam en Utrecht vrijelijk mogt prediken⁸⁾, en dat hij zou voortgaan en geene toe-

⁶⁾ Op een kennisgeving van den Burgemeester van Loosdrecht, dat de „gewezen predikant Scholten” op den volgenden Zondag aldaar zou komen prediken, requireerde de Gouverneur bij den Procureur Crimineel een aantal gerechtsdienaars en gaf den Burgemeester last om casu quo de bijeenkomst te ontbinden [Bericht van den Gouverneur aan den Minister van Justitie d.d. 23 Aug. 1836 no. 261].

⁷⁾ F. C. Muysken, vrederechter te Maarssen, had den 20. Aug. 1836 den Minister van Justitie geïnformeerd, „dat in de Loosdrecht een hujs tot houden van godsdienstige bijeenkomsten der Afscheidene ingericht is geworden, ’t welk voor enige daagen tot dat doel is ingewijd..., zo men zegt, door een man die van Weesp gekomen was” [Just. 29 Aug. 1836 no. 4 geheim].

⁸⁾ Bij missive van 23 Aug. no. 262 K. informeert de Gouverneur bij het Gemeentebestuur van Utrecht, „wat van deze opmerking zij” [Gemeentearch. Utrecht, Notulen B. en W. Aug. 1836 F. I. no. 119]; vgl. voor het antwoord hierna no. 220.

stemming behoefde, en ook nimmer door hem of zijne aanhangers bescherming aan Z. M. den Koning was gevraagd dan alleen in dien zin om de jongens en kwaadwilligen te keeren; mij tevens vragende of ik kon instaan, dat de Afgescheidenen allen zoolang zouden leven tot de Koning hun begeerte had toegestaan; en dat hij het van zijn' plicht hield om de bevelen Gods meer te achten dan die der menschen, en dus voor het behoud hunner zielen te zorgen; terwijl hij mij tevens aanmaande om ook in dien zin te handelen, vragende of ik, onder Alva geleefd hebbende, ook diens bevelen zou hebben opgevolgd; waarop ik hem over deze beleedigende en ongepaste vergelijking antwoorde en hem voor de laatste maal aanzegde te vertrekken, zooals hij dan ook met de vergaderde menigte is vertrokken door eene zijdeur⁹⁾.

Ik moet UwHedG. doen opmerken bij deze, dat H. P. Scholte in gezelschap van jufvrouw Zeelt des voormiddags met rijtuig is aangekomen en ten huize van P. H. Reymerink is afgestapt, werwaards hij ook na de ontbinding der vergadering is teruggekeerd.

Vervolgens heb ik ter voorkoming van dergelijke tooneelen de gemelde 7 dienaars der justitie aan het huis no. 176 doen postvatten en mij ten half zes uren aldaar begeven en verder niemand gevonden, maar ontdekt dat H. P. Scholte met een getal van 46 personen zich met gesloten deuren ten huize van P. H. Reymerink bevond, zonder aldaar eigenlijk godsdienstoefening te houden, en dat hij ten 6½ uren weder is vertrokken. En hiermede dit rapport sluitende, kan ik niet afzijn¹⁰⁾ UwHedG. mijne vrees te be-

⁹⁾ Over het voorgevallene schreef Scholte zelf aan H. J. Budding in een brief van 26 Aug. d. a. v.: „Laatstleden rustdag heb ik te Loosdrecht in de nieuwe kerk voor het eerst gepredikt, tusschen twee vervolgingen door, over Joh. 6 vs 68, 69... Voor en na de prediking is de gemeente gestoord door 7 dienders. Vooraf was ik er niet bij, en terwijl men ná de prediking bezig was om de vergadering uit elkander te trekken, zongen wij uit volle borst Ps 72. Onder het zingen werden de dienders stil, een paar namen zelfs den hoed af, en toen wij de vervolgers stil gezongen hadden, deed ik het nagebed... en legde in 's Heeren naam zijnen zegen op zijne verdrukte gemeente. Naderhand heb ik nog in de kerk een gesprek met den Burgemeester gehad. Wij zijn zoo ongeveer van 11 tot 3 uur in de kerk geweest.” Zie J. H. Gunning J.Hz., *Leven en arbeid van H. J. Budding*, Rhenen 1909, blz. 506. Vgl. hierna no. 220.

Den 14 Sept. 1836 no. 1 geheim rapporteert de Minister van Justitie aan den Koning, „dat uit de geregte informatie ter zake voormeld ingewonnen, is komen te blijken, dat ofschoon de houding en gebaren van den predikant Scholte zeer ongepast en oneerbiedig zijn geweest, zijne terzelve gelegenheid jegens den Burgemeester gebezigde uitdrukkingen zich echter alleen bepaald hebben tot hetgeen reeds in des Burgemeesters berigt was vermeld geworden, en geene aanleiding tot eenige verzwarende omstandigheden heeft opgeleverd”, terwijl hij met den Officier van Justitie te Utrecht en den Procureur Generaal van oordeel is, dat de voorgevallene woordenwisselingen „niet onder het bereik van eenige strafbepalingen kunnen gerekend worden te vallen.” De Koning berustte in dit rapport: Staatsseer. 18 Sept. 1836 la. O 30 geheim.

¹⁰⁾ Afzijn = nalaten, in gebreke blijven.

tuigen, dat zonder tusschenkomst der gewapende magt dergelijke vereenigingen zich zullen hernieuwen.

De Burgemeester van Loosdrecht,
(get.) J. W. DE WIT.

P.S. Voor de afzending dezer wordt mij berigt gedaan, dat laat in den avond een groot aantal Afgescheidenen in no. 176 godsdienstoefening hebben gehouden.

*220. Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht
aan het Gemeentebestuur aldaar, 24 Aug. 1836.*

Gemeentearch. Utrecht

Notulen B. en W. Aug. 1836 F. I. no. 120.

*(Aan Heeren Burgemeester en Wethouders der
stad Utrecht.)*

Ter voldoening aan bovenstaande dispositie¹¹⁾ heeft de ondergeteekende de eer UwEd.Achth. te informeeran, dat het er ver af is, dat de zoogenaamde Afgescheidenen alhier vrijelijk zoude(n) mogen prediken, daar er in dit oogenblik twee actiën voor de Regtbank alhier hankelijk zijn wegens zoogenaamde hier ter stede gehouden godsdienstige vereenigingen, en elke Zondag het getal der bijeenkomsten wordt geconstateerd, benevens de plaats waar, en het uur wanneer zij bijeenkomen, ten einde nader die actiën voor dezelve Regtbank kunnen gebragt worden, wanneer de twee eerstgemelden eene condemnatie ten gevolge zullen gehad hebben¹²⁾.

De ondergeteekende vermeend zich voor als nog hiertoe te moeten bepalen, daar hij geen last bekomen heeft die vergaderingen met geweld te verspreiden, hetwelk ook, zoo hij zich niet bedriegd, niet in den geest van UwEd.Achth. zoude vallen, en ten minste stellig strijdig zoude zijn met de bedoeling van den Heer Officier van Justitie¹³⁾ alhier.

Mogt echter Zijne Excellentie den Heer Staatsraad Gouverneur zoodanige ver storing noodig of doelmatig oordeelen, zoo is de ondergeteekende, wanneer hij ter zijner verantwoording daartoe de speciale last zal hebben bekomen, bereid dezelve te bewerkstelligen.

De Directeur van Politie,
J. S. GOBIUS.

Utrecht, den 24. Augs 1836.

¹¹⁾ Een verzoek om rapport op het schrijven van den Gouverneur, vermeld sub noot 8.

¹²⁾ Het Gemeentebestuur van Utrecht beantwoordt den brief van den Gouverneur in bewoordingen, letterlijk ontleend aan het eerste gedeelte van dit rapport van den Directeur van Politie [Gemeentearch. Utrecht, Notulen B. en W. Aug. 1836 F. I. no. 121].

¹³⁾ J. G. Swellengrebel, vgl. Deel I blz. 199, noot 1.

221. *Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen
aan den Minister van Justitie, 27 Aug. 1836.*

Justitie.

5 Sept. 1836 no. 3 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Hoogedlegeb. Gestrenghe Heer Mr C. F. van Maanen in 's Hage.

Noordheide, 27 Aug. 1836.

Hoogedelgeboren Gestrenghe Heer!

Onder 20 l.l. had ik de eer UExcellentie enig berigt te doen toekomen wegens ene bijeenkomst in de Loosdrecht, het hoofdkwartier der Afgescheidene in dezen omtrek.

In het vertrouwen (dat) UExcellentie blijft belang stellen geïnformeerd te worden wat verder in deze zaak voorvalt, heb ik de eer te berigten, dat Zondag ll. 21 Aug. a. c.¹⁴⁾ op vermoede (dat) aldaar ene godsdienstige bijeenkomst zoude plaatshebben 5 à 6 geregtsdienaars bijeenkwamen van de omliggende N.-Hollandsche plaatsen; dat daardoor waarschijnlijk in de voormiddag geen bijeenkomst plaats had; dan, de geregtsdienaars op den middag vertrokken zijnde om bij die in de Loosdrecht gestationeerd te gaan eeten, de gewezene predikant Scholten, door de beruchte Wed. IJzendijke geb. Zeelt verzeld, was aangekomen, welke dadelijk godsdienstige oefening voor een groot getal gehouden heeft. 't Schijnt (dat) de geregtsdienaars dit niet vernomen hebben, maar aan hun middagmaal zijn gebleven, tenminste ik heb niets van hunne bemoeijingen vernomen¹⁵⁾.

De berugte Wed. IJzendijke geb. Zeelt heeft haare buiteplaats te Baambrug, is zints lang door haare wonderlijke leefwijs bekend; zij is ultra regtzinnig, offert haar groot vermogen hieraan op; het is bij haar ene manie geworden; de finantiële ondersteuning in dezen omtrek komt vermoedelijk meest van haar.

't Doet mij genoegen, (dat) zedert het voorgevallene te Westbroek¹⁶⁾ men in dezen omtrek geen vergadering gehouden heeft. Dan, het is mij onaangenaam, dat onder de eenvoudige verhaald word, (dat) ik tot hun zal toetreden. Men schijnt hier veel belang in te stellen. Dog ik stel hoog belang, dat al kwam dit praatje tot kennis van UExel., het door Hoogstdezelve als logen aangemerkt word. De beste getuigen kan ik aanvoeren, dat ik hoog

¹⁴⁾ a. c. = anno currente = van het loopende jaar.

¹⁵⁾ Vgl. ook nog over de gebeurtenissen te Loosdrecht op dien dag het relaas van Karssemeijer, weergegeven door J. Verhagen Jr, *a. w.*, blz. 316, 317.

¹⁶⁾ In zijn brief van 11 Juli 1836 had Muysken melding gemaakt van een vergadering te Achttienhoven onder Westbroek bij een zekeren J. van Barneveld. Hoewel er op het erf verscheidene personen aanwezig waren, had het aantal personen binnenshuis het verboden getal niet overschreden, waarom hij zich ertoe bepaald had de vergadering een tijdlang als rustig toehoorder bij te wonen. Zie Colenbrander, *t. a. p.* blz. 617.

belang stel in ware godsdienst, godsdienstige en wetenschaplijke verlichting, en schoon ik afkeer heb van ultra liberale gevoelens in godsdienst en staat, mijn gevoel ver is van de sombere en onrustwekkende gevoelens der Afgescheidene, dat ik tot godsdienst ook volbrenging van plicht reekene en daaronder, nut te doen waar ik kan, en in mijn omtrek steeds zieken bezorgde van hetgeen tot nut en verkwikking strekte als wijn, soep en diergelijke. Het deed mij genoeg, dat Barneveld, de man waar de vergadering te Westbroek gehouden werd — zedert ernstig ziek zijnde —, zoveel betrouwen in mij stelde, dat hij hierom bij mij zond. Ik begreep, (dat) hier geene gevoelens, maar een lijdende in 't oog gehouden moest (worden), voorzag hem van het verlangde met aanbod van verdere dienst, waarvan hij gebruik maakt. Deze zo natuurlijke behandeling verklaart men nu op ene Jesuitische wijs als bewijs van mijne toenadering. In Utrecht zelve is mij dit praatje voorgekomen. Met oogmerk maakt men er onverdiende ophef van. Die mij van nabij kennen, zijn wel anders overtuigd; dog diep zoude het mij grieven, zo men enig vermoeden bij UExel. mogt opwekken. Ik kan niet anders zeggen, dan dat de nauwkeurigste informaties bij de beste canaalen UExel., hoop ik, steeds overtuigen zullen, (dat) ik Hoogstdezelfs welwillendheid niet onwaardig ben; en (ik hoop) dat UExel. zult willen aanneemen de gevoelens van ongeveinsde hoogachting, waarmede ik de eer heb te zijn

Hoogedelegeboren Gestrenge Heer!

UHoogedlegeb.Gest. dienstwillige dienaar,

F. C. MUYSKEN.

222. *Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
15 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

22 Sept. 1836 no. 4 geheim.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnen-
landsche Zaken.*

no. 272 k.

Utrecht, 15 September 1836.

De berigten dat te *Utrecht* en te *Loosdrecht* de ongeoorloofde godsdienstige zamenkomsten voortdurende gehouden worden, ongeacht de stellige bevelen en waarschouwingen daartegen krachtens 's Konings Besluit van 5 July ll. no. 42 en de daarop gevolgde instructiën uitgevaardigd, deden mij besluiten, in beide deze gemeenten dezelve zamenkomsten op Zondag den 11. dezer te doen ontbinden. Van den kant der stad *Utrecht* werden mij aanvankelijk vertogen gedaan, welke van eene welligt te groote mate van voorzigtigheid getuigenis droegen¹⁷⁾, doch in de vaste meening, dat

¹⁷⁾ Nadat de Gouverneur het Gemeentebestuur van Utrecht gewezen had op de plicht tot stellige ontbinding der ongeoorloofde godsdienstige

eene gepaste veerkracht alleen geschikt is om Zijner Majesteits ten aanzien der onderwerpelijke zaak zoo stellig gemanifesteerde bedoelingen ten uitvoer te leggen, inderdaad¹⁸⁾ ik op de ontwikkeling daarvan, zoodat de vergadering door de politie werd ontbonden, onder betuiging in substantie van de bijeengekomenen, „dat zij echter zouden voortgaan hunne vergaderingen te houden.”

Te *Loosdrecht* werd door de aangehaalde militaire demonstratie de bijeenkomst verijdeld. Zij deed Scholte derwaards op weg terugkeeren, ofschoon op den dag tevoren, dat is Zaterdag, toen de Burgemeester daarmede de hoofden der Separatisten bedreigde, zij verklaarden hunne bijeenkomsten te zullen blijven houden, en zich aanhoudend op de voorbeelden beriepen, welke de steden *Amsterdam* en *Utrecht* — welk laatste thans is vervallen — opleveren.

Indien dit beroep op 's Rijks hoofdstad gegrond mogte zijn — waaraan ik echter veel reden vinde te twifelen —, dan zou daaruit den wensch mogen gevormd worden, dat Zijner Majesteits Besluit ook aldaar werde ten uitvoer gelegd, zoowel om in het vervolg dat beroep op zulk een krachtig voorbeeld af te snijden, als elk denkbeeld van eene onbillijke, onregtvaardige of partijdige handelwijze en de daaruit voor de openbare rust zoo ligtelijk te ontstane gevolgen voor te komen.

Ondertusschen heeft de Burgemeester van *Loosdrecht* erop aangedrongen, het militaire detachement voorloopig in zijne gemeente ingekwartierd te behouden — waarin ik voorloopig heb bewilligd —, vermits hij de overtuiging heeft, dat onmiddellijk na deszelfs vertrek de zamenkomsten zich zouden vernieuwen, en er zich werkelijk een beginzel van onderwerping aan de bepaalde voorschriften op die zamenkomsten schijnt te hebben geopenbaard, waarvan hij vooraf de verwezenlijking zoude wenschen tot stand te zien komen.

Van *Bunschoten*, bij Spakenburg aan de Zuiderzee gelegen, heb ik bericht bekomen, dat de raadgevingen van den Burgemeester tot onderwerping aan Zijner Majesteits bevelen zijn in den wind geslagen. Ook aldaar zal mitsdien aanstaande Zondag de sterke arm — zoo noodig — worden ontwikkeld, en op deze wijze heb ik het stellig voornemen onveranderlijk voort te gaan op alle punten in dit gewest, waar zich de geest tot verzetten tegen 's Konings in deze kennelijk gemaakte bevelen mogte vertoonen¹⁹⁾.

De Staatsraad, Gouverneur van de provincie Utrecht,
(get.) L. VAN TOULON.

samenkomsten, had het Gemeentebestuur wel de bijeenkomsten der Afgescheidenen onwettig en ontbonden *verklaard*, maar zich als administratieve autoriteit onbevoegd geacht, deze ontbinding ten uitvoer te leggen, wat z. i. een taak was van de rechterlijke macht. Tegen dit en andere bezwaren kwam echter de Gouverneur in een mondelinge conferentie met den voorzitter van het Gemeentebestuur ten sterkste op, en hij wist te bewerken, dat in zijn tegenwoordigheid de ontbinding der samenkomsten aan den Directeur van Politie werd opgedragen; vgl. Gemeentearch. Utrecht, Notulen B. en W. Sept. 1836.

¹⁸⁾ Insteeren = op iets blijven staan, aandringen.

¹⁹⁾ Bij missive van 22 Sept. 1836 no. 279 k. bericht de Gouverneur, „dat de Separatisten te *Utrecht*, te *Linschoten*, te *Loosdrecht* en te *Bunschoten* op laatstleden Zondag beneden het getal van twintig zijn

223. *Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen
aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1836.*

Justitie.

29 Sept. 1836 no. 12 geheim.

*Den Hoogedelgeboren Gestrenge Heer Mr C. F.
van Maanen te 's Gravenhage.*

vertrouwelijk.

Noordheide, 26 Sept. 1836.

Hoogedelgeboren Gestrenge Heer!

Ik begreep het UExel. nu reeds te moeten berigten, daar ik UExel. vooral wensch te onderhouden over het voorgevallene in de Maartensdijk op gisteren Zondag 25 ll., waarbij de rust bijna gestoord werd en ik mij grof beledigt vind.

Ik had de eer UExel. vroeger te melden, dat men mij scheen gepolst te hebben wegens het houden van vergadering te Westbroek, en op mijn geheel niet voldoende antwoord was al mijn attentie op die plaats gevestigd.

Dan, gisteren circa $\frac{1}{2}$ 4 uur op de middag kreeg (ik) op 't onverwagts berigt, dat in de Maartensdijk bij de landman *Van Voorst*, een uur van mij verwijderd, eene grote vergadering bijeenkwam. Hier reed ik snel na toe en zag voor zijne werf op den weg een grote hoop volk staan van het onrustige, dat ik vroeger UExel. melde, de Maartensdijk in groot getal bewoonde.

Indagtig de aanschrijving van Mijnheer den Procureur Generaal, 1 Aug. ll., om mij in verband te stellen met het Plaatselijk bestuur²¹⁾, wilde ik mij bij de Heer Burgemeester begeeven, welks plaats enige minuten verder lag. Dan, de Veldwachter mij ziende, verhaalde, dat de vergadering nu pas was begonne, dat de Heer Burgemeester wijnige oogenblikken tevoren bij het aangaan der vergadering hun tevergeefs vermaand had die niet te houden, en (dat) het volk op de weg zeer woelig was; waarbij ik mij toen begaf, hun tot rust vermanende en (belovende) dat ik zoude trachten de vergadering te doen eyndigen. Dit stelde hun tevreden, schoon veele onder hun, die anders meerder met den drank dan den

vergaderd geweest, weshalve de militaire detachementen uit de beide laatstgenoemde gemeenten naar hunne garnisoensplaatsen zijn teruggekeerd", en „dat op hetzelfde tijdstip in de gemeente *de Bilt* eene bijeenkomst van meer dan twintig personen heeft plaats gehad, weshalve ook hier, bij eene onverhoopte vernieuwing van zulk eene bijeenkomst de maatregel van militaire adsistentie zal worden toegepast” [Just. 27 Sept. 1836 no. 6 geheim].

²⁰⁾ Het begin van den brief bevat informaties van anderen aard.

²¹⁾ Deze aanschrijving werd door den Procureur Generaal toegezonden aan alle autoriteiten van justitie en politie, in verband met de koninklijke beschikking van 27 Juli nopens het recht verstand van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli 1836. De genoemde autoriteiten moesten zich in verbinding stellen met de plaatselijke besturen, ten einde door deze onderricht te worden in zake eventuëel te verleenen verlof tot het houden van samenkomsten [Just. 15 Aug. 1836 no. 3 geheim].

godsdienst op hadden, nu veel ijver voor dezelve betoonde, vooral daar het reeds onder (de) namiddagpreek begonne was, gaande de kerk toen juist uit.

Bij Van Voorst opgaande, vond ik de deur open, in een gang volk staan en vooral in een groot vertrek geheel opgepropt, ook nog bij een deur aan de andere zijde. In de volle kamer konde ik niet verder komen als in het deureousijn, en vond een man sprekende of biddende, die (ik) later vernam te zijn de berugte Brummelkamp, afgezette predikant, zo ik meen, te Hattem. Ik verzocht het bewijs van toestemming des Burgemeesters te zien, dog bekwam geen antwoord; herhaalde dit met bijvoeging, dat ik dagt, (dat) ik hard genoeg sprak, dog zo men mij niet konde hooren, ik harder spreken zoude; waarop hij ophield met zijn rede en mij toeriep: gij spreekt al veel te hart. Op mijn herhaald vermanen, dat ik namens de wet en Koning het dadelijk uiteengaan der vergadering vorderde, volgde een verward geschreuw; ik onderscheide het zegen: wij hebben de wet van onzen Koning; andere: doet maar als te Westbroek; waarop aan die kant een luid gelag volgde — ik vermoed, (dat) bedoelt werd, dat die zaak geen gevolg gehad heeft, en zij niet wisten, (dat) de Regtbank het deze week zal behandelen. Ik bepaalde mij nu om te zeggen, dat er sommige nog wel onder hun zoude zijn, die de vergadering wilde verlaten, dat ik hun dit ernstig rade en zij zig daardoor voor veele onaangenaamheden bewaarde. 2 à 3 zag ik vertrekken; dan, het geschreuw werd erger; men riep: laat ons zingen; andere: doet de deur toe; daar men poginge toe aanwende, dat moeylijk ging, dewijl de deur zig in het vertrek opende, dat vol volk was. Ik begreep in het geval te kunnen geraken van de predikant Smith in Groningerland, die men onder de voet trachte te dringen en tusschen een hek of deur knelde, zodat die bejaarde man een breuk uitging²²⁾. Gelukkig heb ik zeer veel kragt, maakte daardoor voor mij uit enige ruimte, waardoor ik genoeg voor de deur uit verder in de kamer geraakte en tegen de aandringende zeyde: ik vrees niets; wee yder die mij durft aan te raken, hij zal er berouw van hebben. Mijne ferme contenance²³⁾ scheen enige indruk te maken; 't dringe en dreige hield op, alleen agter mij vermeerde het; eene vrouw die digt bij mij was, zeyde zeer bits: al blijf jij nog zolang, uit elkander gaan wij niet — zij voegde erbij, de vrouw van Van Voorst te zijn. Ik riep nog eens luide, dat zo zij volhield, ik maatregelen zoude neemen, en begaf mij bij de Burgemeester, het morrende volk op de weg tot rust vermanende, hun verzekerende gevolg aan de zaak te zullen geeven mits zij zig stilhield; hierop ging enig gejuich tot mijn lof op. Bij de Burgemeester verhaalde Zijn Ed. mij, (dat er) bij zijn komst maar wijinig volk was en hij Brummelkamp vermaand had geen vergadering te houden, dog tevergeefs; dat Zijn Ed., veel volk nog ziende aankomen, was heengegaan; dat er niets aan te doen was en (dat hij) vreesde voor buitensporigheden van de steeds meerderende hoop op de weg; dat Zijn Ed. procesverbaal zoude opmaken. Ik proponeerde ook lanciers te vragen; dit werd verworpen, wijl (hij) niet wist een expresse na Utrecht te krijgen, dat zij te laat zoude komen en het verbittering zoude geeven.

²²⁾ Vgl. Deel I, blz. 310, 320, 321.

²³⁾ Contenance = houding.

Ik wist (dat) dien Heer altijd confuus was en bang (dat) het hem betaald zoude gezet worden; dat ook zoo is, want hij is algemeen gehaat; kwam hij van zijn plaats, liep hij zelf gevaar; de expresse was een uitvlugt; hij had knegt en koetsier te huys en 6 paarden op stal.

Ik zeyde hem (dat) mijn rijtuig bij hem ingespannen op stal stond; dat ik mijn geregtsdienaar bij Z.Ed. had doen komen; dat ik proponeerde een brief aan den Heer Gouverneur te schrijven en de geregtsdienaar zo snel mogelijk met mijn rijtuig na Utrecht konde zende; dat zo al de vergadering afgelopen was, de lanciers nog hoog noodig zoude(n) zijn tot in bedwang houden van het volk, dat (zich) op de weg verzamelde; dat zij bij Van Voorst, dat een grote boer is, gelegd (worden) konde, niet als straf maar onder voorwendsel van hem te bevijlige. Dit voorstel was buitengemeen na zijn zin; zoveel mogelijk verhaalde hij namiddags, dat *ik* lanciers had doen komen. Ik reed mede tot op de hoogte van mijn plaats, gaf order hard te rijden en ging in haast dineeren; dat in een ogenblik gedaan zijnde, liep ik weder na de Maartensdijk, dog pas op de weg van Hilversum na Utrecht komende, kwamen mij div(erse) wagens vol volk en menigte voetgangers tegen, die snel reden en liepen. In de Maartensdijk vernam ik, dat de vergadering uiteengegaan was; zij hadden pas 1½ uur bijeen geweest en (waren) waarschijnlijk bang voor de aangroeyende volkshoop geworden, waarvan egter veele weggegaan waaren, zeggende hunne messen te gaan slijpen en oude klederen aan te trekken. Dit ogenblik schijnen zij waargenomen te hebben; het volk, dat bijeen was, heeft hun egter met steenen geworpen, schoon zij die meest agter hun aan kregen, en niemand bepaald gekwe(t)st schijnt; een paard kreeg er eene boven het bit, daar het bloed overheen liep; het rijtuig van een grutter — Horst — te Utrecht, daar Brummelkamp in zat, werd vooral geworpen en geraakte bijna op hol. Brummelkamp en andere trokken hunne jassen tot boven hun hoofd. De vergaderinge duuren anders 4 à 5 uur en nu zo kort: daardoor had het volk geen steenen bij de hand; een mand appelen, bij Van Voorst door het volk medegenomen, werd geheel vergooyd; Brummelkamp kreeg er een op het hoofd. Gelukkig dat ik op dat moment kwam. Bij Van Voorst op de weg stond het vol volk, meestal hun werkplunje aangetrokken hebbende, zingende en schreeuwende. Ik zag duidelijk, (dat) het huys van Van Voorst en de andere van zijn soort gevaar liepen; bragt hun tot bedaaren, zeggende, de wet zoude gehandhaaft worden, dog dat bij ongeregeldheeden ik dit ook tegen hen zoude doen; zij hadden reeds gehoord, (dat) ik lanciers had doen komen, en riepen, (dat) ik hun altijd wel gehandelt en woord gehoude had; begonnen uiteen te gaan; sommige zeyde de lanciers tegemoet te gaan. De rede van de grote invloed, die ik durf zegge op de bevolking te hebben, is dat ik alle wel behandel, kwaad doen met ernst tege ga, en vooral, dat ik altijd ten stipste tot in klijnigheden toe woord houde; hierdoor vooral heb ik een onbepaald vertrouwen. Ik moet UEx. lastig valle met een lang naree^{23a)} om al het voorgevallene te doen kennen en te beoordeelen, of ik mij in deze moeylijke omstandigheid tot bewaring der zo

^{23a)} Lees: naricht.

wankelbaare rust na UExel. intentie gedragen heb. Ik heb alles na waarheid gemeld en de geest der bevolking omtrent de Burgemeester en mij onbewinkeld kunnen schrijven. Bij wien UExel. hier bij de boerestand informatiën wilde inwinnen, ik weet geen enkele, die het niet zoude bevestigen; en ik mag mij, hoop ik, met UExel. goedkeuring vleyen. Heden ben (ik) reeds door onderscheide dank gezegt, dat door mij de rust tot nu bewaard is, — wijl men veel vreest voor een begin en niet weet wat het gevolg kan zijn, daar hier veele beroemde messesnijders wonen, en 't niet om de godsdienst te doen is, maar (men) onder schijn daarvoor te waken, niets zoude ontzien, daar vechtpartijen en baldadigheden hun element is.

Ik ging verder na de Burgemeester, de komst der lanciers afwachtende, dog tevergeefs. Na 10 uur des avonds kwam de geregtsdienaar, mondeling berigtende, dat de Heer Gouverneur op een wandeling was, eerst ten 7 uur tehuys was gekomen, hem gezegt had, (dat) het al wat laat was om lanciers te zenden, dog hem met ymand van zijn bureau bij de Generaal De Favauge²⁴⁾ zond, die hem zeyde: het is nu te laat; in geen 1½ uur kan ik manschappen te paard hebben; zeg u Heer, als hij die aanstaande Zondag verlangt, zij tot zijn dienst zijn.

UExel. zult beseffen mijne verbazing. Stellig had ik gevraagd voor de vergadering en zo die uiteen was, dan tot bewaring der sterk bedreigde rust. Oogenblikkelijk vertrok ik om de weg na te zien, dog 't volk was op mijn zeggen uiteengegaan en wetende (dat) ik van de Burgemeester terug moest komen niet wedergekomen, maar gaan slapen, denkende bij hun opstaan lanciers bij Van Voorst te zien.

In welke vreemde positie heeft mij nu de Generaal gebracht; en zo ik op de namiddag niet terug was gekomen, was 't zeeker niet rustig gebleeven. Konde de Generaal verantwoorde, als vernieling en dootslag had plaatsgehad? Hoe kunnen, als men niets als moreele macht heeft en aan zijn lot overgelaten word, Z. M. besluiten geëerbiedigd worden! Want als ik niet de eer had aan de Minister van Justitie te schrijven, dan zoude ik melde, (dat) ik overtuigd ben, dat boete bij vonnis niets helpt. Zij beroepen zig, dat 't voor hun betaald word. Maar inkwartiering voor eyge veiligheid — niet onder schijn van straf — doet meerder af; zij verlange die vijligheid niet en zullen daardoor nalaten zig bloot te stellen, bescherming nodig te hebben. En hier was het geval, (dat) het wel deeglijk nodig was. Niets belette het komen; weg en weder was goed; ik heb een slegt gezigt, geheel alleen zijnde, kon op niemands geleide steunen en kwam ten ½ 12 's nagts buite zonder enige hinder van duisternis: 't was volle maan en zo licht als dag. De onrustige zouden voldaan zijn, zo er iets gevolgd was. Nu is er voor niets in te staan. Zij zien, (dat) bij Van Voorst alles hetzelfde is gebleeven. In de week zijn zij aan 't werk, dog

²⁴⁾ C. A. de Favauge (1774—1858); 1813 luitenant kolonel; 1820 kolonel; 1825 generaal majoor, prov. commandant van Zeeland en Noord Brabant; 1829 als zoodanig te Antwerpen; 1834 prov. commandant van Utrecht; vervolgens opperbevelhebber van het 1e groot militair commando te Utrecht; 1840 gepensionneerd als luitenant generaal.

des Zondags zal een vonk groot onheil stichten. En wat invloed kan ik nu hebben om hun te doen bedaren? Zij begrijpen reeds, (dat) ik hun misleid hebben. Komt er geen zichtbaar gevolg, dan zie ik geen kans om nut te doen, dog was er gevolg gegeven, dan had ik later alleen de rust kunne bewaaren.

Ik gevoel mij door de Generaal op eene onwaardige wijze behandelt en verhoop UExel. mij in dit geval zult willen protecteeren, dat het enigzints bij de bevolking bekend gerake. Daardoor zoude mijn invloed hersteld worden. Ik vleye mij, dat UExel. mijn gedrag goedkeurt, beeft dat ik voor geen gevaar ben terug geveeten, veel nut heb gedaan, en mij nu niet eene beledigende vernedering zult laten ondervinden. Gaarne volge ik de wijze, die UExel. mij zult voorschrijven, zo ik mij offitiël zoude moeten adresseeren.

UExel. beeft ook, (dat) ik mij niet bij de Generaal kan aanmelden om adsistentie tege aanstaande Zondag, hoezeer, zo de vergadering dan bijeenkomt, zeeker, en zo niet, mogelijk en van eene geringe omstandigheid afhangende, ongeregeltheeden kunnen gebeuren.

Zoude UExel. ook goedvinden, daar de tijd app(arent)²⁵⁾ te kort is om vóór Zondag eene satisfactie te krijgen die bekend raakt, de Generaal te beveelen, dat mij Zondag bijtijds 12 à 13 lanciers gezonden worden om door mij over te disponeeren en voor eene week tot beveiliging van Van Voorst bij hem in te legeren? Op die wijze is dan voor Zondag de rust gewaarborgd.

Dat 't niet onmogelijk is, (dat er) weder ene bijeenkomst zal plaats hebben, blijkt uit hunne stijfhoofdigheid. Gisterenochtend waaren ze in Utrecht vergaard — daar zij voor 14 dagen pas gestoord zijn —; zij werde weder verjaagd, sommige met gevoelige reedenen²⁶⁾ — en zo verneem (ik) dat men nodig geoordeelt heeft maatregelen van voorzorg te neemen door gaan van patrouilles en verdubbeling der hooftwacht —; waarop Van Voorst hun alle dadelijk met zig na Maartensdijk heeft genomen. Hierdoor ontstond de vergadering onverwacht en konde ik niets vooruit verneemen. Die verplaatsing was zeer brutaal; dubbel jammer (dat) zij die konden volvoeren. Doordat de vergadering in 't Utrecht verjaagd, en korps²⁷⁾ na Maartensdijk ging, was het getal stadsbewoners zeer groot; van andere plaatsen gestadig bijkomende landlieden deden de vergadering tot het eynde toe aanwassen.

Wat de geresolveertheit van 't volk aangaat, blijkt, dat ik verneem van ooggetuige(n), dat bij mijn ingaan in het huys ik gevolgt werd door een der geresolveerdste en sterkste uit den hoop, die kort agter mij bleef en welke gevolgt werd bij 't hooren van mijn luide spreken door verscheide andere; dat bij 't dreige om de deur toe te maken zij 't waaren, die agter mij opdrongen, niet, zooals ik dagt, de leeden der vergadering; dat zij toen ik voortdrong, hunne messe half uit de schede namen om bij de eerste

²⁵⁾ Apparent = blijkbaar.

²⁶⁾ Brummelkamp had 's voormiddags een door $\pm$ 100 personen bezochte samenkomst bij E. Takke te Utrecht geleid, welke vergadering echter door de politie met behulp van eenige militairen was ontbonden [Gemeentearch. Utrecht, Notulen B. en W., Sept. 1836 F. I. no. 74].

²⁷⁾ En korps = in zijn geheel.

aantasting die ik mogt ondergaan, aan te vallen; zo ook wanneer ik maar het minste van mijn stuk geraakte of enige wenk gaf, dat ik hulp verlangde, waarop zij hoopten. Vanhier het gejuich, toen ik door de hoop ging, 't huys verlatende. Ik verneem dat zij onder elkander gezegt hadden, (dat) ik mij cordaat gehoude had, niet bang te maken was, en zij alles voor mij zouden opzetten. 3 of 4 van de meest woeste, die door mij bij politie en correctie in gevangenis gekomen waaren, voegde erbij: hij had gelijk, wij hadden schuld en zullen tonen, (dat) wij er niet kwaad om zijn. De vergadering viel dus volstrekt in de termen, dat (ze) tot rustverstoring aanleiding gaf.

UExel. ziet, hoe nodig het is, onder zulke woeste boel, daar zeer ligt doden hadden kunnen vallen, invloed (te) behouden, vooral daar het bijzijn van de Burgemeester, die met reeden bij zulke voorvalle zijn huys niet verlaat, olie in 't vuur zoude zijn. In de Revolutie liep hij al gevaar door de inwoners geplundert te worden, dog van Prins Naratchin ²⁸⁾ kreeg ik ogenbliklijk enige cosakken, waarmede ik (in) korten tijd bij hem was. Dit was in 't jaar 1813 bij zeer felle vorst en gladde weg. En nu bij 't zagste weder om ½ 8 uur te laat: met de cosakken reed ik in de nacht.

Dat de geest na het uiteengaan van het volk gisteravond niet bedaard is, blijkt (daaruit), dat deze nacht in twee huyzen enige glazen zijn ingeworpen.

UExel. vergeef mij, (dat) ik hoogstdeszelfs attentie zolang bezig houde, maar overwege den inhoud dezer met het besef, dat ik, (die) niets ontzie om de rust te bewaaren, op deze wijze nutloos word en het voorwerp van bespotting. Een troepje afgescheidene van Westbroek is mijn plaats voorbijgegaan, lachende en schreeuwende: Hij kan ons niets doen; laat hem maar doen wat hij wil, wij geeven er niet om.

Aan UExel. protectie mij beveelende, bereid blijvende alles te onderneemen, wat UExel. zult nodig oordeelen, heb ik de eer met de ongeveinsde gevoelens van oprechte hoogachting te zijn,

Hoogedele Geboren Gestrenge Heer!

U Hoogedelgeb. Gestrenge dienstwillige, onderdanige dienaar,
F. C. MUYSKEN.

224. *Missive van den Minister van Justitie aan
F. C. Muysken te Maarssen,
29 Sept. 1836.*

Justitie.

29 Sept. 1836 no. 12 *geheim*.

(minuut)

*Aan den Heer F. C. Muysken, vrederegter
te Maarssen.*

Ik heb uwen brief van den 26. dezer met de meeste belangstelling gelezen en betuige UHEG. mijnen dank voor de omstandige narig-

²⁸⁾ Bedoeld is de kozakkengeneraal Narischkin, die een rol speelde bij de bevrijding van Nederland in 1813.

ten, welke mij daarbij aangaande het voorgevallene te *Maartensdijk* op Zondag jl. zijn gegeven, — zijnde het mij toegeschenen, dat de verrigtingen, te dier gelegenheid door UHEG. te werk gesteld, allezins dienstig zijn geweest om Z.M. besluiten te doen eerbiedigen en de rust in voorzegde gemeente te handhaven.

Ik vinde mij niet genoegzaam in het geval, om de bedenkingen en zwarigheden, die zich bij den Heer Gouverneur van *Utrecht* en bij den Heer Generaal *Favauge* Zondagavond hebben opgedaan om de toen door UHEG. gevraagde militaire assistentie te doen oprukken (te beoordeelen); dan, daar laatstgenoemde aan UHEG. heeft doen weten, dat voor zooverre die assistentie tegen aanstaande Zondag mogt worden verlangd, dezelve ter uwer beschikking was, zoude het mij voorkomen, dat UHEG., des noodig zijnde, van dat aanbod zoude kunnen gebruik maken, in welk geval, de verschijning van die militaire assistentie, mijns bedunkens alle gevolgtrekkingen zullen ophouden en verdwijnen, die men ten uwen nadeele mogt willen maken uit het niet opkomen van dezelve assistentie Zondag jongstleden.

Op eene directe verstandhouding over dit laatste punt, hetzij met den Heer Gouverneur, hetzij met den Generaal *Favauge*, kan niet wel door mij worden getreden, als van eenen geheel ongewonen aard zijnde en buiten den kring mijner bemoeijingen liggende. Het doen van eene aanvraag bij een van dezelve autoriteiten tot het opzenden van manschappen naar uwe gemeente zoude ook van den gewonen regel afwijken, en het is mij overzulks niet ondoelmatig voorgekomen, UHEG. in bedenking te geven om zich ter zake voormeld in dadelijke betrekking tot den Gouverneur van de provincie *Utrecht* te stellen, om met overleg van ZijnHEG. alle zoodanige schikkingen en maatregelen te beramen en tegen aanstaande Zondag ten uitvoer te leggen, als in de gegevene omstandigheden mogt kunnen dienstig zijn of raadzaam geoordeeld worden.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

225. *Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 20 Oct. 1836.*

Justitie.

3 Nov. 1836 no. 4 geheim.

Aan Zijne Excellentie den Heer Minister van Justitie.

no. 295 k.

Utrecht, den 20. October 1836.

Ik heb de eer Uwe Excellentie te berigten, dat de zaak der Separatisten in deze provincie steeds levendig blijft.

Te *Bunschoten* zijn dezelve op den 9n dezer boven het getal van twintig vergaderd geweest, doch bij het vernemen dat de

militaire magt daar tegenwoordig was, zijn deze afgescheidenen uiteengegaan.

Te *Loosdrecht* schijnen de bijeenkomsten geen voortgang te hebben, hetwelk als een gevolg van de militaire inlegering moet worden beschouwd. De Burgemeester van die plaats is door de Separatisten met eene regterlijke actie bedreigd betreffende de betaling van de gewone inkwartieringsgelden. Ik zal echter hierin trachten te voorzien.

Te *Utrecht* is gepasseerde Zondag eene onwettige vergadering door de politie zonder militaire bijstand ontbonden geworden.

Ter voorkoming zooveel mogelijk van alle oponthoud in het verstrekken van militaire bijstand aan de burgemeesters van de twee nabij de stad *Utrecht* gelegen gemeenten, welke weleens het toneel van soortgelijke bijeenkomsten zijn geweest, zonder dat zulks vooraf tot de wetenschap van die burgemeesters ware gekomen, is er iedereen Zondag een piket lanciers in de genoemde stad gereed om bij de eerste requisitie op te zitten.

Voorts heb ik bij eenen brief van den gewezen predikant *Scholte* adressen van afgescheidenen uit de gemeenten *Loenersloot* en *Loosdrecht* ontvangen, mitsgaders abusievelijk eene van de zoodanigen uit de gemeente '*s Graveland*'²⁹⁾. Ik neem de vrijheid Uwe Excellentie van dien brief en van die adressen, welke eensluidend zijn, nevens dezen een afschrift aan te bieden, met een afschrift der beschikking, welke ik mij verplicht heb gevonden daarop te nemen, zijnde deze dispositiën aan den eerstonderteekenaar van elk adres door tusschenkomst van den burgemeester hunner woonplaats uitgereikt³⁰⁾.

De Staatsraad, Gouverneur der provincie *Utrecht*,

L. VAN TOULON.

²⁹⁾ '*s Graveland* behoort tot de provincie Noordholland.

³⁰⁾ Bedoelde adressen waren bestemd om daarop volledige vrijheid van godsdienstoefening te verkrijgen naar het eerste lid van het K. B. van 5 Juli 1836. De Gouverneur wees deze adressen van de hand als niet beantwoordende aan de voorwaarden van het Koninklijk Besluit Vgl. hierna in Deel IV.

226—237

De Afgescheidenen in Noordbrabant grijpen de gelegenheid, die het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 huns inziens biedt, om voorloopig vrij te mogen vergaderen, gretig aan. Zij wachten geen officiële toestemming af, maar beginnen, na kennisgeving dienaangaande aan de plaatselijke besturen, aanstonds grootere samenkomsten te houden. Processen verbaal en gewelddadige uiteendrijving door marechaussees zijn daarvan het gevolg.

Slechts op een enkele plaats schikt men zich naar de aanwijzingen der autoriteiten en verkrijgen de Afgescheidenen onder zeer beperkende voorwaarden verlof om besloten samenkomsten tot onderlinge stichting te houden.

Over het algemeen gaan de Afgescheidenen onder de bezielende leiding van Meerburg voort op den ouden voet, of bepalen zij zich tot het houden van verscheidene opeenvolgende vergaderingen beneden de twintig personen.

In Willemstad ziet Meerburg, ofschoon men hem den toegang tot de stad heeft trachten te beletten, kans een gemeente te institueeren.

226. *Procesverbaal opgemaakt door den Assessor A. van de Koppel te Emmikhoven, 18 Juli 1836.*

Herv. Eered.

26 Juli 1836 no. 11.

(kopy)

Proces-verbaal.

Op den 16. July 1836 des avonds 9 uren zijn voor mij, Aart van de Koppel, 1ste assessor der gemeente Emmikhoven en Waardhuizen, kanton Heusden, provincie Noord Brabant, — bij ontslag van den Burgemeester dezer gemeente — verschenen Arie den Dekker en Arie van der Linden, bouwlieden, wonende in deze gemeente, welke mij een lijst hebben overhandigd, waarop ongeveer 120 personen, zoo uit deze als naburige gemeenten Almkerk en Dussen, voorkwamen, houdende om op Zondagen alhier ten woonhuizen van zekere Jacob van Rijswijk, arbeider, wonende in deze gemeente, godsdienstoefeningen te mogen houden. Gemeld verzoek, zoo het mij toescheen, op zoodanig tijdstip ter hand gesteld zijnde, dat het mij niet meer mogelijk was den gemeenteraad hierop te laten vergaderen, zoo heb ik onverwijld aan gemelde personen, welke zich met de bezorging van evengemeld verzoekschrift belast hadden, te kennen gegeven, dat door mij hiertoe de noodige permissie tot het houden van godsdienstoefeningen niet konde gegeven worden.

Dat niettegenstaande deze mijne weigering echter verscheidene der adressanten met eene groote meenigte uit deze en naburige gemeenten Almkerk, Dussen, Giessen en Meeuwen volgens informatiën willekeurig hebben kunnen goedvinden op Zondag den 17. dezer des voormiddags om 9 ure in het achterhuis of schuur van gemelde Jacob van Rijswijk godsdienstoefeningen te houden, en tevens bepaald, dat des namiddags op dienzelfden dag om twee ure de godsdienstoefening weder een aanvang zoude nemen.

Hiervan stellig geïnformeerd zijnde, heb ik mij met den secretaris dezer gemeente Sopheus Middelkoop des namiddags circa twee ure derwaards begeven en aldaar gekomen zijnde bevonden, dat reeds aanvang gemaakt was met het zingen van een psalm, en daarmede geëindigd zijnde, den ex-predikant *George Frans Gezelle Meerburg*, wonende te *Almkerk* een aanvang met bidden had gemaakt; hierop dadelijk met gemelden Secretaris was ¹⁾ binnen gedrongen tot aan het spreekgestoelte van genoemden Meerburg, alwaar hij op geplaatst was, en daartoe expresselijk was gemaakt

¹⁾ Lees: zijnde.

en in gereedheid gebragt, door mij meergemelde Meerburg in naam der wet is verzocht geworden om stil te houden, dat dan ook dadelijk gebeurden; waarop ik, Assessor, genoemde Meerburg heb gezegd, dat deze zoodanige vergaderingen niet mogten plaatshebben; hierop heb ik den Secretaris meergemeld verzocht om met eene opschrijving van een gedeelte der aanwezig zijnde personen te beginnen, dat dan ook dadelijk wierdt aangevangen en vervolgt; doch onder de opschrijving om zulks te verhinderen wierdt door zekere Johannis van de Water, particulier, woonachtig te Emmikhoven, en ook nog door andere onbekenden aan de vergaderde voorgesteld om te zingen; dat dan ook door mij verboden wierdt; en de opschrijving weder hervat zijnde met dat gevolg, dat er van het groot aantal personen, welke in de schuur tegenwoordig waren, hetwelk op ongeveer 250 à 300 personen kan berekend worden, 80 zijn opgeschreeven, woonachtig in deze gemeente en omliggende plaatsen, waarvan een lijst ten deze wordt geanexeerd.

Gemelde Jacob van Rijswijk, bewoner van het huis en schuur, heeft op de daartoe gedane aanvraag verklaard, geene permissie van enig bestuur tot het houden van godsdienstoefening in deszelfs huis of schuur gehad te hebben.

Wijders is nog aan mij, assessor, bekend gemaakt, dat door meergemelden Meerburg des avonds van gemelden 17. dezer maand weder met een groot aantal personen godsdienstoefening is gehouden geworden.

Hebbende meergenoemde secretaris S. Middelkoop aan mij verklaart, dat denzelven bij de opschrijving aan de dochter van Willem van Gorp, woonachtig te Almkerk, gevraagd had, hoe haar naam was, — dezelve aan hem, Secretaris, op eene brutale toon geantwoord had: ik heet *Elisabeth! gij zijt het mij niet waard.*

En ik heb hiervan het tegenwoordig procesverbaal opgemaakt en ondertekend te Emmikhoven den 18. July 1836.

Voor copy conform,
De Assessor van Emmikhoven,
bij ontslag van den Burgemeester,
A. VAN DE KOPPEL.

227. *Missive van den Assessor A. van de Koppel te Emmikhoven aan den Gouverneur van Noordbrabant,*
25 Juli 1836.

Herv. Eered.

5 Aug. 1836 no. 2.

(kopy) *Aan Z.E. den Heere Gouverneur der provincie Noord Brabant.*

C no. 307. *Emmikhoven, den 25. July 1836.*

Ik heb de eer UHedG^r. bij deze te berigten:

Dat door mij in den loop der gepasseerde week den Komman-

dant²⁾ der brigade marechaussées te Woudrichem is aangeschreven om met eenige zijner onderhorige manschappen zich op den daaropvolgende Zondag den 24e dezer maand des morgens 9 ure in het regthuis alhier te laten vinden, ten einde de noodige adsistentie te verleenen en verder zoodanige maatregelen met mij te kunnen nemen als dienstig zouden bevonden worden ter wering van onwettige samenkomsten, welken, zooals ik alstoen vermoedelijk op den daaropvolgende Zondag verwagtede, dat in deze of naburige gemeente Almkerk zouden plaatshebben³⁾).

Gemelden Kommandant was met zes marechaussées op het bepaalde uur met mij en den Secretaris dezer gemeente in het regthuis alhier present.

Daar ik reeds des morgens van gemelden Zondag geïnformeerd was, dat den expredikant G. F. Gezelle Meerburg op dien dag godsdienstoeffening zouden houden onder de gemeente Dussen, en wel ten huize van zekere Pieter Keller, polderopziener van den polder Jannezand, had ik mij geveleid, dat er alhier niets van dien aard zoude gebeuren.

Dan, daar er bij mij op laatstleden Zaterdag des namiddags ongeveer vijf uren door een bij mij onbekend persoon was ingekomen twee lijsten, houdende eene menigte namen van personen uit deze en naburige gemeenten van Almkerk en Dussen, kennisgevende aan het Gemeentebestuur alhier, dat op Zondag den 24e dezer en volgende Zondagen des morgens 9, des namiddags 2 en des avonds 5 uren ten huize van *Jacob van Rijswijk*, alhier woonachtig, godsdienstoeffening zoude worden gehouden — op welk een der lijsten ook bekend stond den expredikant Meerburg — deed mij, zoomede den Kommandant der brigade marechaussées vermoeden, dat er toch welligt eene vergadering ten huize van genoemde J. van Rijswijk konde plaats hebben, — waarom dan ook wij beslooten derwaards te gaan, zooals dan ook dadelijk geschieden.

Aldaar gekomen zijnde, hebben wij bevonden, dat er een groot aantal personen vergaderd waren, en welke werkelijk bezig waren met het houden van godsdienstoeffening. Dit bemerkende, begaf zich den Kommandant met zijne onderhorige manschappen ten getale van zes, zoomede ik en den Secretaris in het achterhuis, vervoevende zich den Kommandant bij den persoon van Govert Pellekaan, welke zittende aan eene tafel voorspreker was, — hem stilte verzocht en hem vraagde, of hij hiertoe permissie hadt? die hierop antwoorde: neen! Hierop verzocht den Kommandant bij herhaling in naam des Konings, dat de vergadering dadelijk uiteen moest gaan; dat door eenige geschiedde, doch een groot aantal weigerde hieraan te voldoen; waarop den Kommandant dadelijk aan zijne bij zich hebbende manschappen order gaf, dezelve uiteen

²⁾ W. Kramer.

³⁾ Dat er van de hulp der marechaussee gebruik gemaakt werd, geschiedde op last van den Procureur Crimineel in Noordbrabant, die, blijkens zijn missive d.d. 22 Juli 1836 aan den Procureur Generaal, bevelen had, dat „tegen aanstaande Zondag eenige manschappen van het wapen der marechaussée derwaarts worden gedetacheerd, ten einde casu quo de zoodanige vereeniging prudentelijk te ontbinden” [Herv. Eered. 25 Juli 1836 no. 3].

te drijven; dat dan ook geschiedde, zoodanig dat niemand in de schuur of achterhuis bleef, en er verders alhier niets meer op dien dag voorgevallen is.

Van al het voorgevallene zal of is door gemelden Kommandant procesverbaal opgemaakt.

Daar ik vrees dat weder op aanstaande Zondag zoodanige onwettige godsdienstoeffening(en) alhier zullen plaats hebben, zal ik weder adsistentie van het wapen der marechaussées inroepen.

Aangenaam zal het mij wezen van UHedGr. te mogen worden geïnformeerd, of deze mijne handelwijze UHedGr^s. goedkeuring wegdraagd ⁴).

De Assessor, bij ontslag van den Burgemeester,
(get.) A. VAN DE KOPPEL.

228. *Missive van den Burgemeester van Dussen aan den
Gouverneur van Noordbrabant, 25 Juli 1836.*

Herv. Eered.

5 Aug. 1836 no. 3.

(kopy) *Aan Z.E. de Heer Gouverneur van Noord-Brabant.*

Dussen, den 25ⁿ July 1836.

Ik heb de eer U. Exc. het volgende te berigten:

Dat op Vrijdag den 25ⁿ dezer, 's namiddags, bij mij zijn gekomen Adriaan Koekkoek en Gerrit Rombout, arbeiders, beide alhier woonachtig, mij kennisgevende dat de Heer Meerburg — bedoelende hiermede den afgezetten predikant van Almkerk — eene godsdienstoefening zoude houden op Zondag den 24ⁿ July daaraanvolgende ten woonhuize van Pieter Keller op den polder Jannezant onder deze gemeente; waarop ik geantwoord heb, dat het aan mij niet stond om dat alzoo te kunnen accorderen, maar dat zij zich bij adres aan het Gemeentebestuur moesten vervoegen, ingerigt naar het Besluit van Zijne Majesteit in dato 5 July 1836, ten einde het Gemeentebestuur naar bevind van zaken daarop zoude kunnen disponeeren, — hun tevens zeggende dat het mij bijzonder aangenaam zoude zijn, ten einde alle verwarring en onaangenaamheden voor te komen, dat men met het houden van de bijeenkomst wachtte, totdat het Gemeentebestuur zoude hebben beschikt; waarop gemelde personen hebben geantwoord, dat zij daarvan rapport zouden maken, en zijn dezelve alzoo vertrokken.

Dat op den volgenden dag, den 23ⁿ dezer des voormiddags, bij mij is gekomen Gerrit Rombout hiervorengenoemd, mij zeggende dat hij benevens bovengemelde Adriaan Koekkoek, waren ouderlingen van de afgescheidene gemeente, en bij die gelegenheid mij

⁴) Op de volgende Zondagen werden telkens weer zulke samenkomsten met of zonder Meerburg geconstateerd. Men ging echter op bevel of ook reeds bij de nadering der marechausées dadelijk uiteen [Herv. Eered. 18 Aug. 1836 no. 5; Just. 27 Aug. 1836 no. 7 geheim].

heeft gezegd, dat Meerburg hem had te kennen gegeven, dat er geene verandering in de gestelde dag konde plaats hebben, omdat er verscheidene dagen bepaald waren voor andere gemeenten; hebbende Rombout mij toen overgegeven een geschrift, 't welk (ik) hiernevens voege; waarop ik hem gezegd heb, dat hetzelfde niet overeenkomstig Zijner Majesteits Besluit was ingerigt en (ik het) dus niet aan het Gemeentebestuur ter deliberatie zoude overgeven, te meer daar de tijd daartoe reeds te ver verstreken was, — hem andermaal aanmanende om zonder toestemming van het Gemeentebestuur toch geene onwettige bijeenkomst te houden, en indien dit onverhoopt mogt plaatshebben, dat dan daarvan door mij aan den Heer Gouverneur zoude worden kennis gegeven; hebbende Rombout mij gezegd, dat (hij) daarvan rapport zoude maken, en is vervolgens mede vertrokken.

Ten einde mij te verzekeren, wat er gisteren op gemelden polder Jannezzant ten huize van Pieter Keller zoude gebeuren, heb ik den Veldwachter dezer gemeente, Jan Jacobuszoon van der Pluijm, derwaarts gezonden, welke mij heeft gerapporteerd:

Dat hij gisterenmiddag tusschen twee en drie ure op gemelden polder is gekomen en zoodra hij op den polder kwam, in de verte reeds zag, dat eene groote menigte volks buiten het huis van Keller was; dat hij in het huis van Keller komende, heeft gezien en gehoord, dat de afgezette predikant Meerburg voor een daartoe ingerigte stelling stond te preeken, hebbende eenen grooten bijbel voor zich leggen!

Dat hij met geene mogelijkheid eene behoorlijke opschrijving der vergaderde personen heeft kunnen doen, aangezien het geheele huis, zoo voor als achter, opgepropt vol was, en buiten 's huis eene groote menigte zich bevond, wordende het geheele getal door hem begroot op omtrent driehonderd personen, van onderscheidene gemeenten.

Daar het voorgevallene mijns erachtens geheel strijdig is met de Wet van 5 July voornoemd, zoo heb ik het van mijn pligt geacht U.Exc. hiervan kennis te geven.

De Burgemeester van Dussen,
P. J. STAAL.

229. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Juli 1836.*

Herv. Eered.

30 Juli 1836 no. 1 P geheim.

WelEdGeb. Heer en Vriend!

Na eene absentie van eenige dagen is er nogal het een en ander voorgevallen, dat mijn vroeger schrijven aangaande het vermoedelijk plan der hoofdleiders „om zich coute que coute...”⁵⁾ ten

⁵⁾ Coute que coute = het koste wat het wil.

De brief, waarin deze uitdrukking voorkomt, is niet te vinden.

volle bevestigt. Hierbij het relaas des Predikants⁶⁾, waarmede een mij mondeling medegedeeld bericht van den Commandant der marechaussée ten volle overeenstemt. De gerugten dat er gehakt en gestoken zoude zijn, zijn logenachtig, alleen heeft de marechaussée de kolf van het geweer gebruikt en dit zal wel niet op eene zachte wijze zijn geschied. Het is van het uiterst belang, dat de justitie deze zaak *ernstig* behandelde en *spoedig* afdoe, want slapheid en traagheid is — olie in het vuur. Ik wenschte wel, dat de ferme en welgezinde Minister Van Maanen bij wijze van aanschrijving den Procureur Crimineel Van Blarkom te 's Bosch opwekte, want anders blijft men vergaderen en de zaak wordt moeilijker.

Ik had ook wel gewenscht, dat het duidelijker ware uitgedrukt, dat slechts inwoners van *dezelfde* gemeente alleen eene zoodanige vergadering in hunne gemeente mogen houden en zich daartoe aanmelden aan den burgemeester hunner woonplaats. Vele burgemeesters hebben dit niet zoo ingezien en den Almkerkschen heb ik daarvan geïnformeerd, gelijk andere zijner collegen, waar gevaar van conventikelen bestaat. Ik meen dat de *geest* van het Koninklijk Besluit mijne opinie begunstigt.

7)

In vliegende haast, met alle aanbeveling, noem ik mij,
WelEdelGeb. Heer en Vriend,
UWEdGeb. dv. vriend,

Heusden, 29 July 1836.

C. W. PAPE.

230. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 5 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

6 Aug. 1836 no. 1 P.

Heusden, 5 Aug. 1836.

Weledel Heer en Vriend!

Ik dank UE. zeer voor de confidentiële mededeelingen der explicatiën⁸⁾ op Z. M. Besluit en hoop van harte, dat dezelve een krachtvol effect zullen sorteeren.

⁶⁾ Een bericht van Ds B. H. Bommezijn te Almkerk d.d. 29 Juli, waarin allereerst gesproken wordt over een vergadering van 300 à 500 menschen op 17 Juli te Emmikhoven, welke „vergadering was zamengesteld uit personen van verschillende omliggende gemeenten, waarheen men een man te paard gezonden hadt om aan te zeggen, dat er nu volkomen vrijheid van godsdienstoefening voor hun was”, en vervolgens over de samenkomst terzelfder plaatse op 24 Juli van 60 à 100 menschen, welke op het bevel van de marechaussee om uiteen te gaan „elkander opruiden om te blijven zitten, zodat er eenig geweld is moeten [gebruikt] worden om ze uit elkander te doen gaan”, ten gevolge waarvan „er twee eene geringe kneusinge hebben ontvangen, hetgeen tot woede heeft aanleiding gegeven.”

⁷⁾ Over de bevestiging van Ds Glasius te Geertruidenberg.

⁸⁾ Explicatie = verklaring, toelichting. Zie voor de bedoelde toelichtingen hierboven no. 191.

Te *Emmichoven* heeft men l.l. Zondag weer druk geoefend en zich op onderscheidene plaatsen verzameld. Ongelukkig is zulks niet naar behooren tegengegaan, omdat 1° de burgemeester nog niet benoemd is en 2° de marechaussée's niet aanwezig waren. De Assessor had wel moeten fungeeren en heeft ook wel zich vertoond, maar hoe goed gezind deze ook zijn moge, zoo schijnt hij toch geen klem aan het werk te hebben bijgezet, zoodat de attroupementen ⁹⁾ vermeerderden, de oefeningen haren gang gingen en men tot 's avonds tien ure rondliep met lijsten om nieuwe proselyten ter teekening te winnen. Men spotte eindelijk met het geheele Koninklijk Besluit, liet zich nu en dan tegen het Gouvernement vrij onbetamelijk uit en ging zijn gang. Van dit een en ander gaf mij Maandag l.l. de Predikant bij vertrouwelijke missive kennis, en ik begreep de bevoegdheid in het belang der orde te bezitten om zijne berigten in originali den Gouverneur tenzelfden dage toe te zenden, met Z.Exc. in bedenking te geven om spoedig de aanstelling des burgemeesters uit te vaardigen en in Emmichoven een detachement cavallerie te cantonneeren, waardoor ineens al die miserabiliteiten „Einhalt” gedaan ¹⁰⁾ zal worden. Men gaat inderdaad met te veel zachtheid te werk en *omne nimium nocet* ¹¹⁾! Men moest de belhamels uitsluitend belasten met de militairen en zulks spoedig doen, dan is al het gekwaak en gewawel van Dord ineens uit, want hoe langer ik de zaak bezie, hoe meer ik mij overtuigd houde, dat de domme hoop gedwongen moet worden om wijs te worden.

In *Genderen* is alles rustig. Verleden week is er weer een huisgezin van 7 personen overgekomen, en van wien men er ook hoort spreken — van *Scholte* niet meer. Zelfs houdt men het er in Genderen voor, dat zoo hij kwam om te oefenen, zijn geheel auditorium of nul of uit een veracht hoopken volks, zooals Brummelkamp — ik denk bij dien naam altijd op den Brummelbär van Claudius des Wandsbecker Bothen ¹²⁾ — zegt, bestaan zoude.

Op weinigen na zijn de sectarissen te *Hemert* weer overgelopen tot de heterodoxie. De baron *v. Nagell* heeft zich dapper gekwetend om de Scholtianen te debaucheeeren ¹³⁾.

Wat er van het gerucht zij, dat *Scholte* met *De Cock* te Zwolle op een conclave rusie zoude gekregen hebben, weet ik niet. Men verhaalde mij, dat de kwestie geweest zoude zijn om zich al of niet aan het Koninklijk Besluit te onderwerpen. *Scholte* zoude met eenige anderen er *tegen* geweest zijn en *De Cock* er vóór. Voorts moet men onderling over den doop gehaspeld hebben en het slot der provinciale kerkconventikels zijn geweest, dat *Scholte* boos de

⁹⁾ Attroupement = samenscholing.

¹⁰⁾ Einhalt doen = doen ophouden, een einde maken aan.

¹¹⁾ Omne nimium nocet = alle teveel schaadt.

¹²⁾ Matthias Claudius (1740—1815); 1772—1775 redacteur van de „Wandsbecker Bote”, onder welchen titel hij ook zijn geschriften uitgaf. De Brummelbär (= brombeer) is een figuur uit een stukje van M. C. (*Eine Fabel*), waarin hij op geestige wijze den draak steekt met de rationalistische nieuwlichterij; vgl. zijn *Werke*, Hamburg—Gotha, 1844, III, S. 50—51; IV, S. 137—144.

¹³⁾ Debaucheeeren = afkeerig maken.

vergadering verlaten heeft en naar Amsterdam is afgereisd ¹⁴⁾.

De groote steun van Scholte, zekere *Hasselman* te Gorinchem, is zoo met zijne zaken achteruit, dat het jammer voor de factie is. De vroomme man hield veel van een borrel.

Mijn Carel zal binnenkort op het beroep te Loon op Zand prediken. Reeds meer dan eene poging is mij mislukt. Kruisland was reeds vervuld, eer de predikant vertrokken was.

Ik ben met dankbaarheid, achting en vriendschap,

Weledelgebooren Heer en Vriend,

UWelEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,

C. W. PAPE.

231. *Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van De Werken en Sleeuwijk, 7 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

27 Aug. 1836 no. 9.

(kopy)

Op heden, Zondag den zevenden Augustus 1800 zes en dertig des morgens om tien uren, heb ik, Burgemeester van De Werken en Sleeuwijk, mij begeven naar het woonhuis van Alettinus Branderhorst, bouwman, wonende aan de Bakkerskil onder de Werken. Aldaar gekomen, vond ik een aantal personen, boven het getal van twintig, op banken en stoelen gezeten, in de achterhuizinge vergaderd, allen luisterende naar de voorlezing van eene gedrukte predikatie uit het werk van Hellenbroek, eerste deel, enz., welke voorlezing geschiedde door den inwoner Johannes van Breugel, zittende op eenen gewonen stoel voor eene kleine tafel. Toen dit eenigen tijd had geduurd, stond een ander inwoner der gemeente, te weten Alettinus Branderhorst, dezelfde ten wiens huize deze zamenkomst plaats had, op naar een klein verheven lessenaartje, en verzocht om met hem uit een der psalmen — 33 — het tiende vers te zingen. Nadat zulks was geschied, werd de voorlezing door eerstgenoemde voortgezet. Zoodra de predikatie geëindigd was, stond een derde inwoner, Arie van Bruggen, op en sloot deze zamenkomst met een kort gebed en dankzegging, waarna door bovengemelden Alettinus Branderhorst werd verzocht om nogmaals met hem te zingen en wel den Psalm 73 vs 13 en 14. Eindelijk werd er eene armbus op het tafeltje geplaatst, waarin ieder die verkoos eene gift konde werpen. Hierop ging de bijeenkomst met orde en stilte uiteen.

¹⁴⁾ Het is bekend, dat in Juli 1836 te Zwolle een convent van afgescheiden predikanten plaats gevonden heeft om over het verschil van gevoelen in zake den doop samen te spreken. Volgens Scholte mochten kinderen van doopleden niet gedoopt worden; De Cock was het tegenovergesteld gevoelen toegedaan; een derde meening was, dat kinderen van doopleden gedoopt mochten worden, indien zij door een lidmaat werden ten doop gehouden; vgl. H. de Cock, *t. a. p.*, blz. 554.

Bij deze gelegenheid heb ik nog het navolgende bevonden.

Al de personen welke deze zamenkomst uitmaakten, hadden de vergunning van het Plaatselijk bestuur ontvangen om ten dezen huize alhier tot hunne onderlinge godsdienstige oefening zaam te komen; echter werd ik op een afstand in deze zelfde achterhuizinge drie lieden gewaar die, hoezeer in de gemeente wonende, het verzoek om tot deze zamenkomsten te behooren, niet hadden medegeteekend en alzoo deze vergunning niet hadden ontvangen. De genoemde Branderhorst, bewoner van dit huis, verschoonde zich over het aanwezen dezer drie menschen — Antonie van Drunen, Antonie Snoek en Stoffel Pellikaan van Sleeuwijk — daarmede, dat hij meende daarvoor niet aansprakelijk te zijn, maar dat daarvoor door de politie zoude worden gezorgd, doch dat hij nu voortaan hiervoor stiptelijk zoude zorgen. Vervolgens bevond ik in deze achterhuizinge of schuur eene ruw opgetimmerde catheder, welke ledig en onbezet stond, doch naar het scheen bestemd was voor een' geestelijke of leeraar. Ik heb die vergaderde menschen gevraagd, waartoe dat gestoelte moest dienen, waarop zij mij antwoordden, dat zij hadden gehoopt, dat het verzoek aan Burgemeester en Assessoren gedaan door G. F. Gezelle Meerburg — vorig predikant te Almkerk en aldaar nog wonende — om deze vergadering bij te wonen, zoude zijn ingewilligd, en dat hij alsdan van deze plaats van tijd tot tijd eene leerrede zoude hebben gehouden; doch dat verzoek zijnde afgeslagen en aan gezegde Meerburg medegedeeld, zij eenparig hadden besloten, om niets te doen hetgene deze regering zoo stellig verboden had, wel wetende dat dezelve al datgene zoude toelaten, hetgene de wet of de bestaande verordeningen maar eenigzins veroorloofden; verklarende zij mij wijders, dat in de verwachting van genoemde Meerburg heden alhier te hooren prediken, een aantal menschen van elders was tezamengekomen, doch, vernemende dat er niets meer dan eene bepaalde onderlinge godsdienstoefening zoude plaats hebben, deze personen dadelijk naar hunne woonsteden zijn teruggekeerd. Wijders hebben mij deze alhier bijeengekomeene inwoners de verzekering gegeven, dat zij zonder werkelijk verkregene toestemming wel zouden zorgen, dat noch Meerburg, noch eenig ander vreemdeling kwam prediken, terwijl zij niets anders verrigten zouden, dan hetgene zij tot hunne onderlinge oefeningen in dit uur hadden verrigt, terwijl zij, hierin of in eenig ander opzigt tegen bestaande wetten of besluiten in hunne onkunde handelende, verzochten daarvan onderrigt te worden, ten einde zich daarnaar te gedragen.

En heb ik hiervan dit procesverbaal opgemaakt en geteekend, om aan de competente autoriteiten met geleidenden brief te worden ingezonden ¹⁵⁾.

(get.) H. E. VERSCHOOR.

¹⁵⁾ De Gouverneur van Noordbrabant zond een afschrift van dit procesverbaal aan den Minister van Eeredienst, onder opmerking, dat het hem was voorgekomen, „dat men aldaar ordelijk en doelmatig heeft te werk gegaan” [Herv. Eered. 27 Aug. 1836 no. 9].

232. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

11 Aug. 1836 no. 1 P.

Heusden, 10 Aug. 1836.

Weled. gebooren Heer en Vriend!

De Gouverneur heeft mij nevensgaande gezonden¹⁶⁾. L.l. Zondag is het te Emmichoven weder een verward boeltje geweest. Maar ik denk, dat het stuiptrekkingen zijn. Ik zoude liefst cavalerie te Emmichoven gehad hebben, dan was het geval ineens uit geweest. Doch UE. ziet, hoe er de Gouverneur over denkt. Als nu het Besluit maar ferm gemaintineerd wordt.

Alles is overigens rustig in den geheelen omtrek. De Gendersche sectarissen beginnen met hoopen bij Moorrees ter kerke te komen. Te Veën bezoeken des namiddags de aldaar woonende Afgescheidenen den Catechismusleerrede bij Cox en nog hedenmorgen heb ik mij moeten verzetten tegen het voornemen van de getrouw geblevenen om de Afgescheidenen uit de kerk te gooijen.

Met de beste wenschen voor UE. en al de uwen, ben ik onder aanbeveling,

Weledelgebooren Heer en Vriend!

UWEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,
C. W. PAPE.

233. *Rapporten van de Ministers van Binnenlandsche Zaken Zaken en van Justitie aan den Koning, 23 en 27 Aug. 1836.*

Justitie.

27 Aug. 1836 no. 10 geheim.

(kopy)

(Aan den Koning.)

Commissoriaal van den 4. Aug. 1836 no. 6.

Adres van *Arie van der Linden* c.s. te Emmikhoven, bescherming inroepende voor hunne vrijheid en zich beklagende over ondergane mishandelingen.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 23. Aug. 1836.

Gelijk ik de eer had bij mijn rapport van den 5. dezer no. 5 geheim te berigten, werd nevensvermeld adres door mij gesteld in handen van den Gouverneur van *Noord Brabant*.

¹⁶⁾ Het eerste gedeelte van den brief handelt over verschillende zaken, die tot de Afscheiding in geen betrekking staan.

¹⁷⁾ Het bedoelde stuk is niet in het dossier aanwezig. Waarschijnlijk is het de circulaire, die de Gouverneur aan alle plaatselijke besturen had toegezonden te hunner onderrichting aangaande de bedoeling van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli 1836, welke aanschrijving door den Minister van Eeredienst voorbeeldig werd geacht [Herv. Eered. 10 Aug. 1836 no. 1 geheim].

Het rapport van dien Staatsambtenaar gaat hiernevens. Uit hetzelfde en de daarbij overgelegde berigten blijkt, dat de verhalen der adressanten omtrent de hun aangedane mishandelingen niet vrij zijn van overdrijving.

Het blijkt tevens, dat de klagers tot het bekomen van vergunning om godsdienstig zamen te komen, zich niet hebben gedragen overeenkomstig de voorschriften.

Om deze redenen kan ik wel instemmen met het advys door den Gouverneur van Noord Brabant ten slotte van zijn rapport over deze zaak gegeven en ik heb de eer mede dienovereenkomstig te advyseren ¹⁸⁾.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid,
De Secretaris Generaal,

(minuut)

(get.) C. VAN VOLLENHOVEN.

Er bestaat naar het inzien van den ondergeteekende niet een enkele reden, welke aanleiding zoude geven om de klagen en bezwaren, die Arie van der Linden c. s. inbrengen over de handelwijze der autoriteiten te Emmikhoven jegens hen gehouden, in de minste aanmerking of overweging te nemen. Die klagers zijn, zooals uit het berigt des Gouverneurs blijkt, zelve de eerste geweest, die het gezag der wetten en besluiten hebben miskend en overtreden. Wel verre van eene vergunning tot het houden eener godsdienstige zamenkomst *te vragen* en de toestemming daarop af te wachten, gaven zij blootelijk kennis aan het Bestuur, dat zij die zamenkomst *zouden houden*, gelijk des anderen daags geschiedde, en die handelwijze is niet uit dwaling, maar gewis met opzet alzoó volvoerd.

Daarenboven blijkt het, dat de klagers, zoo zij bij hunne uitedrijving al met eenige strengheid door de marechaussee zijn bejegend geworden, zij die bejegeningen en strengheid verre overdrijven, terwijl men het daarvoor mag houden, dat zij die gestrengheid door hun gedrag wel zullen hebben noodzakelijk gemaakt.

De ondergeteekende vereenigt zich geheel met het voorstel van den Gouverneur van Noordbrabant te deze gedaan ¹⁹⁾.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

¹⁸⁾ Op den kant staat de volgende aantekening: „N. B. Het advys van den Gouverneur, waaraan te deze wordt gerefereerd, is strekkende om aan de adressanten te kennen te geven, dat hunne klagen na gedaan onderzoek bevonden zijn ongegrond te wezen, en dat zij, wanneer zij weder godsdienstig tezamen wenschen te komen, vooraf en tijdig de toestemming moeten vragen van het Plaatselijk bestuur *hunner woonplaats*.”

¹⁹⁾ Bij missive van 30 Aug. machtigde de Secretaris van Staat in opdracht van den Koning de Ministers van Justitie en van Binnenlandsche Zaken om de door den Gouverneur van Noordbrabant voorgestelde kennisgeving aan de adressanten te doen [Just. 12 Sept. 1836 no. 2 geheim].

Vgl. voor de mishandelingen en het daarna volgende „onderzoek”: J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 361—365.

234. *Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, Aug. 1836.*

Herv. Eered.

28 Aug. 1836 no. 1 P.

Weled.gebooren Heer en Vriend!

Ziehier weder wat nieuws en wat onaangenaams. Ds Spoor te Giessen en Rijswijk, digt bij Almkerk en Veen, is drie maanden geleden met zijne meid, die 7 jaren bij hem gediend — ? — had, getrouwd en deze is dezer dagen bevallen. Ik kan U. niet zeggen, hoe *thans* in *deze* streken en in deze omstandigheden dit geval mij hindert, want de sectarissen wachten nu met open muil, wat of het Klassikaal Bestuur doen zal. Ik heb eene buitengewone kerkvisitatie benoemd — Pape, Arntzen, Suringar — om Ds Spoor te onderhouden en verder te handelen naar rade. Hoe gaarne ik ook den zachtsten weg in wilde — daar de man toch gehuwd is — *moet* er echter eenig vervolg op deze zaak plaatsgrijpen. 't Is bitter, dat dit smeurig voorval juist nu gebeurt. Spoor is overigens Spoor, vrij knap, maar als herder, als leeraar, als man, die zijnen stand eere aandoet, niet hoog te prijzen. Inderdaad, wáár veel sectarissen zijn, ligt de schuld zijdelings of regtstreeks aan de predikanten op de een of andere wijze.

Cox te Veen heb ik gisteren bij mij ontboden. Ik had gehoord, dat hij om sectarissen over te halen om hunne kinderen te laten doopen, zwak genoeg geweest was hun te beloven, dat hij de uitdrukking in de 2de vraag van het doopformulier: „*en in de Christelijke kerk alhier geleerd wordt*”, niet zoude gebruiken, maar geheel weglaten. En dit is ook volgens 's mans bekentenis het geval geweest. Hij verklaarde mij er de beste bedoeling mede gehad te hebben, en ik verklaarde hem, dat hij een draaijer was en zich-zelfven boven alles gefletrisseerd ²⁰⁾ had; dat men om een goed doel te bereiken ook goede middelen moest bezigen; dat hij mijne achting en die van alle weldenkenden had verloren; dat ik het Klassikaal Bestuur van Heusden er kennis van zoude geven om te handelen naar behooren. Enfin, ik heb den zwakken man, die met allen goed wil zijn, zoovele hartige en ernstige woorden toegesproken, dat hij handenwringend schuld erkende, beleed, dat hij verstrikt was geworden, en beloofde voortaan zich wijzer en beter te gedragen. Het komt mij voor, dat men het daarbij nu ook moet laten berusten. Het doet mij leed over Cox, die helder denkt en donker handelt.

Van Spall is krank aan een hevig kolyk. Ik heb dus in beide gevallen autopraktisch ²¹⁾ moeten handelen, want om met onzen assessor v. d. Sloot te correspondeeren is het schrijven niet waard.

Ik kom terug op het druipen van *Van der Flier* — zwager van Moorrees — te Zwolle ²²⁾. Ik huiverde met reden om Moorrees

²⁰⁾ Fletrisseeren = onteeren, brandmerken.

²¹⁾ Autopraktisch = (lett.) zelfhandelend, vandaar: eigenmachtig.

²²⁾ In een vorigen brief had Pape reeds medegedeeld, dat bedoelde candidaat voor het Prov. Kerkbestuur van Overijsel gezakt was [Herv.

eene visite te geven, want ik kon zijne stemming wel gissen, maar zij overtrof mijne vermoedens. De man was zoo vreeselijk opgewonden, dat ik alle bedaardheid moest te hulp roepen om hem te laten spreken. Zijn plan was niet minder dan dit: om aan al zijne vrienden in Nijkerk, Wijk, Noordholland en waar niet al meer het geval in al deszelfs kleuren bekend te maken en op eene andere wijze dan Scholte eene hervorming te beproeven, welke zijns inziens door alle ware godvruchtigen zoude goedgekeurd worden. Na hem lang te hebben laten spreken maakte ik de aanmerking, of zijne poging tot hervorming *nu* aangevangen niet het voorkomen zoude hebben van wraakoefening over het druipen van zijn zwager; dat hij mijns inziens wijzer zoude doen om zich te beraden over de beste middelen om mouwen aan de zaak te passen etc. etc. Ik beloofde hem daartoe van harte mijne medewerking, omdat ik dezelve ook van harte beloven konde. Ik ben gelukkig genoeg geweest, dat mijn raad — gerugsteund door Molenaar, doch dit in confidentialie — ingang heeft gevonden, en ik oordeel het van genoegzaam gewigt UE. hulp daartoe in te roepen.

De gedropen candidaat v. d. Flier — 32 jaar oud — is waarlijk een nederig, braaf mensch en vijand van alle sectegeest. Proef daarvan is dit: toen hij na gedropen te zijn te Wijk terugkeerde, bood hem D. v. Duls(t), de leider der Geldersche bobbekoppen ²³⁾ f 600 aan, indien hij hun leeraar! wezen wilde, met verzekering van dit traktement. Doch Van der Flier heeft dit aanbod met verontwaardiging van de hand gewezen.

Te Almkerk is Meerburg gedagvaard, doch hij oefent nog al voort, wordt dan weggejaagd, ontvlugt, hervat het werk, wordt weer weggejaagd, en nieuwe procesverbalen zijn er het gevolg van.

Ik ben, Weledelgebooren Heer en Vriend,
UwEdGeb. dienstvaardige dienaar en vriend,
C. W. PAPE.

235. *Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Almkerk, 28 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

10 Sept. 1836 no. 6.

(kopy)

Procesverbaal.

Op heden, Zondag den 28ⁿ Augustus 1836 des voormiddags ongeveer tien ure door mij, Burgemeester der gemeente Almkerk, kanton Heusden, provincie Noord-Brabant, geïnformeerd zijnde, dat er op dien dag onwettige godsdienstoefening zoude gehouden worden

Eered. 11 Aug. 1836 no. 1 P]. G. van der Flier (1804—1862); 1839 predikant te Schraard, 1842 te Genemuiden, 1843 te Aarlanderveen, 1845 te Oosterwolde (Veluwe).

²³⁾ Bobbekop = dikkop, lomperd, stijfkop.

²⁴⁾ Er volgt een verzoek om advies in de zaak van Van der Flier.

in deze gemeente en wel aan den Nieuwendijk in het huis, toebehoorende aan *Jan den Dekker*, gewezen burgemeester van Emmikhoven, en bewoond wordende door *Jan de Bok*, arbeider van beroep, zoo heb ik mij, Burgemeester voornoemd, vergezeld met Hermanus Donker, 1e assessor dezer gemeente, naar gemelde woning begeven en aldaar gekomen zijnde bevonden, dat daarin tegenwoordig waren een getal van *vijf en twintig* personen — behalve de leden des huisgezins — volgens eene door mij gedane opschrijving dier personen, waarvan de lijst hiernevens gaat; dat in deze vergadering bij onze aankomst aldaar bezig was met lezen uit een boek de persoon van *Arie den Dekker*, zoon van gemelde Jan den Dekker, landbouwer, wonende te Emmikhoven, welke persoon door mij, Burgemeester, in naam der wet verzocht en aangemaand werd om zoodanige vergaderingen of godsdienstoefeningen niet te houden, als zijnde strijdig met de wetten, welke Zijne Majesteit onzen Koning te dezen opzigte genomen of daargesteld heeft; doch door gemelden *Arie den Dekker* werd geweigerd, welke hierop ten antwoord gaf: *Wij willen in het burgerlijke den Koning gehoorzamen, dan in de uitoefening van de godsdienst niet; hierin heeft de Koning niets te zeggen; de Koning is een afbreker van de godsdienst zijner voorvaderen, welke tachtig jaren daarvoor gestreden hebben.*

Nadat deze verregaande uitdrukkingen of gezegdens van meer gemelden *Arie den Dekker* waren geschied, heb ik met gemelden Assessor de vergadering verlaten, en welke *Arie den Dekker* bij ons heengaan weder begon te lezen en voort is blijven gaan met het houden van eene onwettige godsdienstoefening.

Van al het welk wij het tegenswoordige procesverbaal hebben opgemaakt en geteekend binnen Almkerk op dato en jare als in den hoofde dezes is gemeld.

(get.) M. DUYSER.

236. *Missive van Ds H. J. Krom te Willemstad aan het Classikaal Bestuur van Breda, 10 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

24 Sept. 1836 no. 12.

Willemstad, den 10. September 1836.

Aan het Klassikaal Bestuur van Breda.

WelEerwaardige Heeren en Hooggeachte Medebroeders!

De ondergeteekende vindt zich genoodzaakt om aan UWEerw. te berigten, dat hier algemeen bekend was geworden op Maandag den 5^{den} dezer, dat in den loop van den dag hier zou arriveren de afgezette predikant van Almkerk, *Gezelle Meerburg*; dat uit dien hoofde door de regering van deze stad tot het nemen van maatregelen werd besloten om de komst van den genoemden expredikant indien mogelijk te verhinderen, tot voorkoming van verwarring

en verbittering van de burgerij, welke op zeer weinige uitzonderingen na geheel behoort tot de Hervormde gemeente. Daar de regering van deze stad ook geheel bestaat uit leden van de Hervormde gemeente, is aan den ondergeteekende — wel is waar confidentiël, maar met verlangen, dat de ondergeteekende daarvan gebruik zal maken, waar het nuttig kan zijn — medegedeeld, dat de wethouder *Huibert Dane* de verontwaardiging der overige, allen zeer welgezinde regeringsleden, op eene verregaande wijze heeft opgewekt. Reeds terstond toonde hij zich zeer verbitterd over het voornemen van den Raad om indien mogelijk de onwettige conventikelen van *Gezelle Meerburg* voor te komen. Toen de Raad echter in weerwil van hem daartoe maatregelen bepaalde, heeft de wethouder *Dane* in de volle vergadering gezegd: „Ik zal er hem — namelijk *Gezelle Meerburg* — inbrengen, niemand zal het mij beletten,” en heeft vervolgens geëischt, dat er protest tegen deze resolutie van den Raad uit zijnen naam zou aangeteekend worden. Vervolgens is werkelijk in den loop van den dag *Gezelle Meerburg* door den broeder van den Wethouder, *Cornelis Dane* genaamd, met een rijtuig binnen de stad gebragt. Aan de poort heeft *Cornelis Dane* aan de schildwacht op de vraag naar paspoorten of vanwaar zij kwamen, geantwoord: „Ik ben een boer van buiten,” en heeft daarop zonder het verder onderzoek naar den tweeden persoon, die in het rijtuig was, af te wachten, zijn paard door zweepslagen aangespoord om ten spoedigste de wacht voorbij te rijden. Vervolgens is *Gezelle Meerburg* gehuisvest bij *Willem van Izerloo*, schipper alhier. In den avond van dien dag heeft genoemde *Gezelle Meerburg* omstreeks zonnenondergang tot ver na één uur in den nacht eene vergadering gehouden, niet alleen van afgescheidenen, maar ook voor allen die, hetzij uit helling tot afscheiding, of uit nieuwsgierigheid, hem wilden hooren prediken. De wetsbepaling, dat niet meer dan twintig personen die vergadering mogen bijwonen, is daardoor ontboden, dat men telkens andere personen bij afwisseling in en uit liet, en gelegenheid gaf om door de vengsters in het voorhuis en op den zolder den spreker te hooren. Deze vergadering is gehouden ten huize van *Adriaan Boere*, en in dezelve is *Adriaan Boere* benevens *Pieter Noorlander* bevestigd als ouderlingen der afgescheidene gemeente. Ook is in dezelve het *Avondmaal* bediend geworden. Deze vergadering is op bovengenoemde wijze bij afwisseling door een talrijke ook van elders tezamen gevloeiende schaar bijgewoond. Des Dingsdags is eene godsdienstige vergadering gehouden ten huize van *Willem van Izerloo* bovengenoemd. Voorts heeft *Gezelle Meerburg* onderscheidene bezoeken afgelegd, onder anderen bij den wethouder *Huibert Dane* en is des Woensdags door den bovengenoemden *Cornelis Dane* wederom met rijtuig uit de stad gebragt.

Door de regering is een relaas van het gebeurde aan den Heer Gouverneur van de provincie opgezonden, indien de ondergeteekende wel geïnformeerd is, de dato 10 September ²⁵⁾.

De ondergeteekende verzoekt UWEerw. het noodige aan te wenden, ten einde het Ministerie van Justitie visie eischt van dit relaas, opdat hetzelfde door de gewestelijke autoriteiten niet ter

²⁵⁾ Zie hierna no. 237.

zijde gelegd worde zonder effect te sorteren. Indien toch Zijner Majesteits besluiten tot wering van zoodanige ongeregeldheden niet gehandhaafd worden en de wethouder *Huibert Dane* langer in de gelegenheid gelaten wordt om door zijne aanzienlijke ambtsbetrekking en zijnen invloed op het onkundige gemeen de bepalingen en maatregelen van eene overigens welgezinde regering te verraden en te verlammen, dan voorziet de ondergeteekende een schrikbarend toenemen van separatisme en geestdrijverij.

De rede waarom de ondergeteekende eerst heden van dit alles berigt aan UWEerw. toezendt, is, dat hij zich vooraf door het inwinnen van nauwkeurige berigten in staat wilde stellen om slechts datgeen te melden, hetwelk hij meent als waarheid te kunnen berigten.

Met heilbede en hoogachting noemt zich de ondergeteekende

UWEerw. d(ienstwillige) medebroeder

(get.) HERM. JO. KROM.

*237. Rapport van het Stedelijk bestuur van Willemstad
aan den Gouverneur van Noordbrabant,
10 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

21 Sept. 1836 no. 8.

(kopy)

Aan Z. E. den Heere Gouverneur van Noordbrabant.

litt. E no. 742.

Willemstad, den 10e September 1836.

Ten gevolge van de hiernevens aangeduide aanschrijving ²⁶⁾ vinden wij ons in de onaangename verplichting uwe Excellencie te moeten berigten, dat ook deze gemeente, welke tot hiertoe van het bezoek van ongeoorloofde godsdienst oefenaars was bevrijd gebleven, eindelijk ook in dit onrustig lot heeft gedeeld en dat het voorgevallene deswegens is geweest als volgt:

Eenige dagen geleden had zich hier het gerucht verspreid dat een missionaris, met name Gezelle Meerburg, voorheen predikant, zich binnen deze gemeente zou vervoegen, ten einde ook alhier eene afdeeling zijner gemeente te stichten en zijne nieuwe kerkelijke plegtigheden uit te oefenen.

Dat wij alras begrepen, dat het beste middel om alle onaangenaamheden, welke hieruit zouden kunnen geboren worden, voor te komen, hierin bestond, om dezen zendeling uit de gemeente te weren, en alzoo in ons collegie overlegden, of het niet het doelmatigst zoude zijn, den Heer Plaatselijken kommandant te verzoeken het inkomen der stad aan denzelve Gezelle Meerburg te weigeren; dan, met welke maatregelen de wethouder H. Dane zich

²⁶⁾ In margine: „Verslag tengevolge van de circulaire van Z. E. den Heere Gouverneur de dato 1 Augustus 1836 A no. 28a.”

niet kon vereenigen, als zijnde van oordeel, dat door het toelaten van denzelven gewezen predikant geene bezwaren konden ontstaan.

Dat wij vervolgens bij gelegenheid eener algemeene vergadering van den Raad HunEdAchtb. gevoelens hebben verlangd te mogen weten, ten einde in dezen, tot voorkoming van ongelegenheden, gepaste maatregelen te nemen; waarop dit collegie ons te kennen gaf van oordeel te zijn, om alle personen die bekend zijn als afgezette predikanten en die, strijdig met Z. M. Besluit en Uwer Excellencie's circulaire, eenige godsdienstoefeningen wilden uitoefenen, uit deze stad te weren en den Heere Kommandant uit te nodigen, om aan de stadspoorten daartoe de noodige orders te willen geven.

Dat daarop een commissie uit Burgemeester en wethouders zich met opgemeld verzoek bij den Stadscommandant hebben vervoegd, welke dan ook beloofde op bovengemelde persoon gestreng te zullen doen toezien, hem, binnenkomende, aan de wacht te doen aanhouden en vervolgens hiervan den Heer Burgemeester kennis te zullen geven, ten einde alsdan maatregelen van politie ter verwijdering te bezigen.

Dat niettegenstaande deze, zoo wij vermeenden, gepaste maatregelen, op den 5e dezer maand, des avonds omstreeks vijf of zes uur, de persoon van *Cornelis Dane*, die in het afgelopen jaar door Z. M. is vereerd geworden met de aanstelling als gezwoeren(e) van dezen polder, zich niet heeft ontzien om op eene allezints clandestine wijze met zijn rijtuig binnen deze stadspoort te komen, denzelven Gezelle Meerburg bij zich hebbende; en na door den schildwacht te zijn gevraagd, wie hij was, denzelve heeft misleid met te zeggen dat zij onder de Willemstad behoorden, en vervolgens zijn paard den zweep gevende, met spoed is binnen gereden en denzelve Gezelle Meerburg aan een particulier huis heeft afgelaten.

Dat de Heer Kommandant hierover zeer te onvrede zijnde, door den officier der wacht onderzoek naar de papieren van gezegden Gezelle Meerburg heeft gedaan en die in order bevonden zijnde, daarvan ²⁷⁾ is vertrokken; waarop zich ²⁸⁾ de persoon, bij wien dezelve zich bevondt, bij den Burgemeester is gekomen, te kennen gevende, „dat Dominé Meerburg bij hem twee dagen zou blijven logeren en gevolgelyk daarvan kennis gaf” ²⁹⁾.

Dat de Burgemeester, over deze vernederende handelwijze zeer gevoelig zijnde, zich met den wethouder Punt heeft vervoegd bij den Opperbevelhebber dezer vesting, met instantelyk ³⁰⁾ verzoek om de noodige militaire adsistentie ten einde denzelven persoon onverwijd uit de stad te verwijderen; dan, waaraan ZHEDGr. allervriendelykst verzocht geen gevolg te geven, en, op herhaald aanzoek van den Burgemeester en wethouder, uitdrukkellyk zeide, geene militaire magt daartoe te willen verlenen, dan alleen in gevalle van oproerigheden, die door de politiebeambten niet konden gekeerd worden.

Dat vervolgens deze zendeling dien nacht in de stad is ver-

²⁷⁾ Lees: vandaar.

²⁸⁾ Dit woord moet wegvallen.

²⁹⁾ Vgl. Deel II, blz. 273, noot 2.

³⁰⁾ Instantelyk = dringend.

bleven en volgens informatie in onderscheiden woningen bijeenkomsten heeft gehouden, en den volgenden dag, zijnde den 6e September, mede alhier verbleven zijnde, de Burgemeester denzelve in den namiddag van dien dag bij zich heeft ontboden en hem, Meerburg, instantelijk heeft afgevraagd „wat toch de oogmerken van zijne komst in deze gemeente waren, die zooveel beweging veroorzaakte?” — waarop dezelve te kennen gaf geen ander doel te hebben dan godsdienstige gesprekken te houden; zijnde hem bij die gelegenheid door den Burgemeester stellig verboden eenige openlijke plegtigheden, hetzij doop- of avondmaalsbediening, uit te oefenen, als zullende daartegen met allen ernst gewaakt worden. Vervolgens is dezelve in den vroegen morgen van den 7e September door denzelve persoon, die hem in de stad heeft ingebracht, weder uitgereden geworden.

Dat wij na het vertrek van gezegden Gezelle Meerburg geïnformeerd zijn geworden, dat er des nachts ten huize van een particulier persoon avondmaalsbediening en aanstelling van ouderlingen was geschied en diensvolgens voor ons hebben verzocht den persoon van Bastiaan Sjerp, meester timmerman alhier, die, zooals wij geïnformeerd waren, bij deze nachtvergadering tegenwoordig was geweest, en welke persoon op onze daartoe gedane vraag heeft te kennen gegeven, dat ten huize van Adriaan Boere werkelijk het Avondmaal bediend en ouderlingen zijn aangesteld en daartoe zijn benoemd geworden Adriaan Boere en Pieter Noorlander, beide alhier woonachtig.

Dat alzoo deze wijze van handelen niet dan van eene allernadeligste indruk voor de ingezetenen is, als wordende daardoor de zoo noodige eensgezindheid tusschen de ingezetenen, de eerbied voor de godsdienst, gehechtheid en achting tusschen familiën en vrienden en het vertrouwen en de ondergeschiktheid aan alle wettig gezag ten eenenmale vernietigd en ondermijnd.

Wij nemen dienvolgens de vrijheid Uwe Excellentie allervriendelijkst te solliciteren ³¹⁾, om door zoodanige middelen als Uwe Excellencie in deszelfs meer verlicht oordeel doelmatig voorkomen en onder deszelfs bereik zijn, afdoende bepalingen te willen daartstellen, welke deze gemeente voor herhaalde onaangename bezoeken van dien aard beveiligen en ons vrijwaren tegen miskenning van het openbaar gezag, en waarin, zooals het ons toeschijnt, door de bestaande verordeningen niet genoegzaam is voorzien; terwijl deze onrustige menschen steeds door alle uitvlugten middelen zoeken om de wetten te ontduiken en hunne herhaalde bijeenkomsten steeds beneden het bepaald getal te houden.

Een heilzame voorziening hierin zou velen eenvoudigen vrijwaren tegen alle misleiding en de noodige ondergeschiktheid aan de wettige overigheid, zonder welke geene maatschappij kan bestaan, bevorderen, en het is ook ter bereiking van dit gewenschte doel, dat wij in overweging durven geven, of het niet wenschelijk ware, dat, zoolang door Z. M. in de oprigting der door deze menschen verlangde gemeenten niet is toegestemd, aan hun het rondzwerven mogt verboden worden, waardoor dan ook de schandelijke tooneelen om op de opene velden godsdienstige plegtigheden te vieren, zooals in naburige plaatsen geschied en ook in deze stre-

³¹⁾ Solliciteeren = dringend verzoeken.

ken deszelfs kwaden indruk verspreid, zouden worden voorgekomen en door het wegnemen van deze oorzaak ook de gevolgen zouden ophouden ³²⁾).

Burgemeester en Wethouders der stad Willemstad,
(get.) A. VAN DER HOOG.

Ter ordonnancie van dezelve,
(get.) G. WIJNGAARDEN, secr.

³²⁾ De Gouverneur gelastte in zijn antwoord aan het Stedelijk Bestuur een nauwkeurig onderzoek naar het gebeurde, waarvan een procesverbaal aan hem en aan den Officier van Justitie te Breda diende te worden opgezonden, en herinnerde Burgemeester en Wethouders voorts aan het K. B. van 5 Juli en de daarop gegeven toelichtingen.

De Regeering, door den Gouverneur met een en ander in kennis gesteld, keurde diens houding goed, en oordeelde, dat hij terecht niet was ingegaan op het voorstel van B. en W. van Willemstad om § b van het K. B. van 5 Juli in te trekken.

Zooals men al veronderstelde, kon er geen gerechtelijke vervolging plaats hebben, omdat het niet te bewijzen viel, dat de vergaderingen uit meer dan twintig personen hadden bestaan. Op voorstel van den Procureur Generaal werd echter de Officier van Justitie te Breda aangeschreven, om zich met het Stedelijk bestuur van Willemstad in verbinding te stellen, ten einde er op „verdere woelingen der Separatisten” een wakend oog werd gehouden en er maatregelen werden genomen om overtredingen te constateeren en tegen te gaan [Just. 25 Sept. 1836 no. 1 geheim, 12 Oct. 1836 no. 6 geheim, 14 Oct. 1836 no. 6 geheim en 20 Oct. 1836 no. 3 geheim].

De Afscheiding en de institueering van een gemeente op het eiland Urk wordt tijdens een kort bezoek van De Cock werkstelligd. Vervolgens ontvangen de Afscheidenen van het Plaatselijk bestuur verlof tot het houden van oefeningen.

Een en ander is aanleiding tot ernstige klachten van de zijde van het Classicaal Bestuur van Hoorn, waarbij speciaal de Burgemeester van begunstiging der Afscheidenen beschuldigd wordt.

De Regeering moet echter volstaan met de gerechtelijke vervolging van degenen, die voor de tijdens het bezoek van De Cock gehouden samenkomsten verantwoordelijk geacht worden. De Burgemeester, die zich eenigszins weet vrij te pleiten, wordt van nadere instructies in zake de toepassing van het tweede gedeelte van het Koninklijk Besluit van 5 Juli voorzien.

De stukken bieden overigens een interessant beeld van de op het eiland heersche verhoudingen.

238. *Missive van den Scriba van het Classikaal Bestuur
van Hoorn aan den Minister van Eeredienst,
25 Juli 1836.*

Herv. Eered.

27 Juli 1836 no. 3.

*Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van
Staat, belast met de Generale Directie voor de
zaken der Hervormde Kerk enz., te 's Gra-
venhage.*

Bij het Klassikaal Bestuur van Hoorn is het volgende berigt ingekomen, hetwelk ik de vrijheid neme ter kennis van Uwe Excellentie te brengen.

De gewezen Predikant van Ulrum, *De Kock*, had reeds lang het eiland *Urk* met een bezoek gedreigd, verzekerd dat aldaar eenen aanhang te vinden was ¹⁾. Hij heeft woord gehouden en is den 13ⁿ aldaar aangekomen. Spoedig kreeg de Predikant, de Heer Ter Plegt, aanzoek om kerk en predikstoel ten dienste van De Kock af te staan, die alsdan zou prediken ten genoegen van velen, die hem wilden hooren. De Predikant heeft geantwoord, dat hij zulks niet konde toestaan, en is in die weigering blijven volharden.

Men heeft toen eene bijeenkomst gehouden ten huize eener weduwe van *Albert Bakker*, alwaar De Kock predikte ten aanhoore eener deels nieuwsgierige, deels zijne gevoelens toegedane schare van *bijna honderd* menschen, waaronder ook den Burgemeester des eilands, *Nentjes*, met zijn huisgezin en verdere leden des Bestuurs. Na de predikatie over Hebr. XI vs 23 v.v. is men overgegaan tot het werven en pressen van leden, die zich ganschelijk zouden afscheiden van de Hervormde Kerk, verder doopen van twee kinderen en het verkiezen van twee ouderlingen en diakenen. 's Avonds heeft ten zelfden huize, insgelijks voor eene talrijke schaar, geoefend zekere luitenant *Smit* ²⁾ van Zwol, en heeft men ten laatste het Avondmaal gevierd.

Tengevolge hiervan zijn door die beide zoogenaamde ouderlingen en diakenen aan den Predikant ter hand gesteld een lijst, waarop door onderteekening één en dertig personen, sommige nog niet eens tot lidmaten der gemeente aangenomen, zich verklaarden af te scheiden van de Hervormde Kerk op grond van art. 32, 28, 29 der Nederlandsche Geloofsbelijdenisse.

Zoo is het dan op Urk eensklaps tot eene openbare afscheiding

¹⁾ Zie hierboven blz. 164.

²⁾ W. W. Smitt; vgl. hierboven blz. 51, noot 17.

gekomen, onder welke zich drie leden van het Plaatselijk bestuur bevinden. En — wat verder aldaar in die gemeente, welke altijd eene bijzondere neiging tot dweeperij heeft aan den dag gelegd, nog gebeuren zal, is nog duister en moeielijk vooruit te zien.

De Burgemeester des eilands zou door eene andere houding wel in staat geweest zijn om deze bijeenkomst te verhinderen en de scheiding in de gemeente voor te komen, waartoe hij andere door zijnen voorgang nu heeft opgewekt.

Hoogkarspel, den 25ⁿ Julij 1836.

Namens het Klassikaal Bestuur van Hoorn,
JAQUES DOZY ³⁾, scriba.

239. *Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 27 Juli 1836.*

Herv. Eered.

27 Juli 1836 no. 3.

(minuut) *Aan den Heer Gouverneur van Noordholland.*

Niet wetende of UHEG. reeds bekend is met het voorgevallene op het eiland *Urk* ten gevolge der verschijning aldaar van den gewezen predikant *De Cock*, heb ik de eer hiernevens te voegen een afschrift van het berigt, deswegens bij mij van het Classikaal Bestuur van *Hoorn* ontvangen. Ik meen in het bijzonder UHEG.'s attentie te moeten vestigen op hetgeen daarin voorkomt omtrent het gedrag van den Burgemeester *Nentjes*, die in plaats van te handelen overeenkomstig het Koninklijk Besluit van den 5. dezer no. 75, zich aan eene stellige wederstreving van Zijner Majesteits bevelen schijnt te hebben schuldig gemaakt.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,
v. PALLANDT v. KEPPEL.)

240. *Verbaal van Ds P. J. ter Plegt te Urk, 28 Juli 1836.*

Herv. Eered.

2 Aug. 1836 no. 11.

Proces-verbaal.

Op Woensdag den 13. July 1836, 's morgens na acht ure, voegden zich Pieter Snoek en Pieter K. Kramer, ouderlingen der Hervormde gemeente te Urk, bij den ondergeteekenden, predikant bij genoemde gemeente, met het berigt, dat hier ten zelfden dage was gekomen de Heer *De Kock*, vroeger predikant te Ulrum, en

³⁾ J. Dozy (1757—1837); 1786 predikant te Burg op Texel, 1788 te West-Terschelling, 1790 te Nes en Wierum, 1793 te Zunderdorp, 1797 te Hoogkarspel.

met verzoek om toestemming voor dien gewezen predikant, dat hij in ons kerkgebouw ten tien ure tot het houden eener predikatie zoude mogen optreden.

Welk verzoek door den ondergeteekenden zijnde gewezen van de hand, niettegenstaande veel aandrang, zoo is hem daarna ter ooren gekomen en is het eene hier bekende daadzaak, dat genoemde De Kock van Ulrum alhier ten huize van zekere *Weduwe Albert Bakker* in het middaguur eene leerrede heeft gehouden naar aanleiding van Hebr. XI v. 23—26, ten aanhooren en in 't bijwezen van een aantal toehoorders, waaronder ook de *Burgemeester* dezer plaats met de zijnen, benevens andere leden van het Gemeentebestuur van Urk.

Na het eindigen van genoemde predikatie is De Kock op aanzoek of afvraging van zekere *Smit*, luitenant der schutterij te Zwol, mede hier gekomen, overgegaan tot het aanwerven van leden voor eene gemeente, die zich den naam geeft van „*de Gereformeerde Kerk in Nederland onder het kruis*”, waarop — de Burgemeester neffens de ouderlingen voornoemd zich verwijderd hebbende — eenige personen hunne namen hebben geschreven of doen opschrijven voor de gemelde gemeente, terwijl men verder is overgegaan tot het verkiezen van twee ouderlingen en twee diakenen, die terstond daarop zijn bevestigd.

Vervolgens zijn ter zelfde plaats door De Kock voornoemd gedoopt drie kinderen, behorende tot deze gemeente, gelijk ook door hem tot lidmaten van zijn nieuw op te rigten kerkgenootschap zijn opgenomen dezulken, die bij onze Hervormde Kerk nog geen lidmaatschap verkregen hadden.

Verder verklaart de ondergeteekende, dat ten huize vermeld in den avond van dien dag in 't openbaar voor een aantal van meer dan honderd personen eene oefeningsrede gehouden is door vroeger gemelden luitenant *Smit*, waarop door De Kock aan de zich door hem hebbende laten afscheiden personen in het late avonduur het H(eilig) Avondmaal is bediend ten huize van *Willem Kramer*, tot ouderling bij de afgescheidenen aangesteld.

Den volgenden dag, 14 July, in den avond, hebben zich bij den ondergeteekenden vervoegd *Willem Kramer*, *Jan Hakvoort* en *Kobes Bakker*, de beide eersten zich noemende ouderlingen, de laatste diaken, met een stuk van afscheiding, waarvan copie hiernevens, waarop de namen van een en dertig personen voorkomen, daaronder zes bij ons nog geene lidmaten geweest zijnde, en verders drie leden van het Gemeentebestuur dezer plaats, te weten: *Albert Romkes*, 1e assessor, *Willem Kramer* en *Jan Hakvoort*, jongste leden van 't Bestuur, — welk stuk door den Predikant aangenomen, later aan den Kerkeraad der Hervormde gemeente alhier is vertoond.

Eindelijk wordt vermeld, dat de gewezen predikant De Kock benevens de luitenant *Smit* den 14. July weder zijn vertrokken.

Aldus zakelijk en naar waarheid verklaard door den ondergeteekenden

P. J. TER PLEGT,

predikant bij de Herv. gemeente
op het eiland Urk.

Urk, 28 July 1836.

241. *Missive van den Scriba van het Classikaal Bestuur
van Hoorn aan den Minister van Eeredienst,
eind Juli 1836.*

Herv. Eered.

2 Aug. 1836 no. 11.

*Aan Zijne Excellentie den Heere Minister van
Staat, belast met de Generale Directie voor de
zaken der Hervormde Kerk enz. enz.*

De Heer Ter Plegt, predikant op het eiland Urk, heeft op mijn verzoek zich verledigd, om een ordenlijk verhaal van het gebeurde bij de komst van *De Kock*, gewezen predikant te *Ulrum*, op te stellen en aan mij over te zenden. Ik heb de eer, hetzelfde hierbij aan Uwe Excellentie aan te bieden ter voortzetting van mijn onlangs gegeven verslag.

Hij voegt er in eenen bijzonderen aan mij gerigten brief nog bij: dat Zondag den 24n, gelijk ook Maandag- en Dingsdagavond, opnieuw geoefend is ten huize van Weduwe *A. Bakker* door een zeker jongmensch, uit Vriesland gehaald en genaamd *Pier*⁴⁾; dat die vergaderingen vrij talrijk geweest zijn en met open deur — Zondags althans — zijn gehouden, terwijl zich ook Maandagavond onze Burgemeester met zijn gezin en een ouderling onzer gemeente zich daarbij hebben doen vinden, gelijk een mijner diakenen, Zondags en vervolgens, als aanhanger er is tegenwoordig geweest.

Volgens geruchte zouden zich wederom 14 als afgescheidenen hebben laten opschrijven, waarvan echter aan den Predikant nog geene aanzegging is geschied.

De Predikant heeft reeds meermalen met den Burgemeester over deze gebeurtenissen gesproken, doch Z.E. begrijpt het zoo te mogen toestaan volgens 's Konings laatste genomen Besluit, zeggende dat er geene orde of rust gestoord wordt.

Nogthans is het — schrijft Do. Ter Plegt — is het maar al te waar, dat hier in meer dan een huisgezin Zondag en later reeds onrust geheerscht heeft, ja zelfs kloppartijen tusschen man en vrouw of betrekkingen, alle voortkomende uit de zaak der afscheiding van onze Kerk.

Ook wierd er verhaalt, dat genoemde *Pier* op *Urk* beroepen zoude zijn tot *vasten oefenaar* voor zes gulden per week. Hij is nu vertrokken en zoude er zich op bedenken⁵⁾.

Bijkans het geheele Bestuur, zoo niet alle, zijn dat afscheidingswerk toegedaan, want weder één lid, en dus vier van de zeven, zijn tot hetzelfde overgegaan.

Moeielijk in de daad is deze geschapenheid van zaken voor den braven en bedaarden Ter Plegt. De *Kock* heeft hier met zijne

⁴⁾ Bedoeld is *Pier Schaap*; vgl. Deel II, blz. 335.

⁵⁾ Metterdaad werd *P. Schaap* „vaste oefenaar”, later (1841) predikant te *Urk*.

komst veel onheil gesticht en de dienst van den Predikant bij velen nutteloos gemaakt.

Ik hoop dat deze mededeelingen door Uwe Excellentie niet overtollig zullen gerekend worden.

De scriba van het Klassikaal Bestuur van Hoorn,
JAQUES DOZY.

*242. Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning,
6 Aug. 1836.*

Justitie.

6 Aug. 1836 no. 4 geheim.

(minuut)

Aan den Koning.

Commissoriaal van den 30. July 1836 no. 14.

Rapport van den Minister van Staat, belast met de zaken der Hervormde Kerk enz., betrekkelijk de op het eiland Urk gehouden zamenkomst en vergadering der zoogenaamde Separatisten ⁶⁾.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Uit de voorhanden zijnde stukken is, naar het inzien van den ondergeteekende, op te maken, dat de toedragt der zake op het eiland Urk van gelijken aard en omstandigheden is als die van alle andere soortgelijke onwettige zamenkomsten en vergaderingen der zoogenaamde Separatisten, en het schijnt hem overzulks toe, dat, voorzoverre zulks niet reeds mogt zijn bewerkstelligd, daaromtrent het gewoon regterlijk onderzoek zoude kunnen worden ingesteld. Immers uit het bericht van het Classikaal Bestuur van Hoorn blijkt niet, dat de zamenkomsten en vergaderingen op het eiland Urk onder de leiding van den afgezetten predikant De Cock en den luitenant Smit uit Zwolle gehouden, met uitdrukkelijke toestemming van het Plaatselijk bestuur aldaar overeenkomstig § b van Z.M. Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — hebben plaats gehad, en de ondergeteekende zoude mitsdien van gedachte zijn, dat de zaak ter kennis van het openbaar ministerie bij de Regtbank in het arrondissement Hoorn zoude kunnen worden gebracht, ten einde tegen de overtreders naar bevind van omstandigheden te procederen, waartoe alsdan de stukken nader aan den ondergeteekende zouden kunnen worden teruggezonden om dezelve aan den Procureur Generaal over te maken.

Bovendien is het den ondergeteekende voorgekomen, dat het gedrag en de handelwijze in deze door den Burgemeester van het

⁶⁾ Dit rapport van 27 Juli 1836 no. 3 bevatte slechts een eenvoudige mededeeling omtrent het bericht van den Scriba van het Classikaal Bestuur van Hoorn, en voorts de vermelding, dat door hem de attentie van den Gouverneur van Noordholland daarop gevestigd was.

eiland Urk gehouden, als hoogst laakbaar en berispelijk mag beschouwd worden en althans van dien aard schijnt te zijn, dat men hem bezwaarlijk langer het vertrouwen der Regering kan blijven schenken. Het ligt echter buiten den kring van des ondergeteekenden bemoeijingen om daarover een bepaald gevoel te uiten, en hij meent het overzulks aan de beoordeeling van zijnen ambtgenoot voor de Binnenlandsche Zaken te moeten overlaten, of en in hoeverre er in deze administrative maatregelen van voorziening tegen denzelven Burgemeester zullen dienen genomen te worden.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

*243. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 8 Aug. 1836.*

Justitie.

18 Aug. 1836 no. 6 geheim.

Aan den Koning.

no. 3 geheim.

's Gravenhage, den 8. Augustus 1836.

Commissoriaal van den 30. July 1836 no. 14.

Rapport van het Departement der zaken van de Hervormde Kerk enz. betrekkelijk de op het eiland *Urk* gehoudene zamenkomst en vergadering der zoogenaamde Separatisten.

Consideratiën en advies van den ondergeteekenden.

De ondergeteekende kan zich wel vereenigen met het voorstel van den Minister van Justitie — rapport van den 6. Augustus 1836 no. 4 geheim —, om het voorgevallene te Urk door de bevoegde regterlijke autoriteit nader te doen onderzoeken, opdat de overtredders de verdiende straf erlangen.

Wat het gedrag van den Burgemeester en van de verdere leden des Bestuurs betreft, hoezeer dat gedrag naar de berigten bij het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk ontvangen, laakbaar schijnt, zoude echter de ondergeteekende huiverig zijn op die berigten alleen en zonder dat zij door een nader onderzoek zijn bevestigd, een stellig advies uit te brengen. De ondergeteekende acht dan ook raadzaamst, den uitslag af te wachten van het berigt, hetwelk door hem van den Gouverneur van Noord Holland te dezer zake is gevraagd en waarvan hij de eer zal hebben, Uwe Majesteit zoodra mogelijk kennis te geven.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
bij afwezigheid denzelven,
De Secretaris Generaal,

(get.) C. VOLLENHOVEN.

244. *Rapport van den Burgemeester van Urk aan den Gouverneur van Noordholland, 8 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

20 Aug. 1836 no. 1 *geheim.*

(kopy) *Aan den Heer Staatsraad, Gouverneur van Noordholland.*

Urk, den 8. Augustus 1836.

Hoewel reeds door mij van het voorgevallene van den 13. July jl. binnen de gemeente van Urk bij mijne missive van den 30. July jl. no. 112 aan Uwe Excellentie, met bijvoeging van den staat van hun, welke zich destijds van de Hervormde gemeente hebben afgescheiden, is kennis gegeven, zoo aarzel ik geenzints om ter nadere beantwoording van Uwer Excellenties missive van den 30. July jl. no. 262/11633, mij op den 6. dezer geworden, het hiernavolgende nog nader daaromtrent aan Uwe Excellentie te berigten.

1°. Hetgeen men Uwe Excellentie nopens het houden eener redevoering, door H. de Cocq op den 13. July te Urk gedaan, berigt heeft, kan nimmer ontkend worden, schoon zulks in onderscheidene betrekkingen — wegens het menigvuldige aantal van personen, welke daarbij tegenwoordig zijn geweest, als ook wegens hetgeen men daarbij ter mijner beschuldiging, als daartoe mede werkzaam geweest zijnde om zulks te bevorderen, opgeeft — is als zoodanig beschouwd zijnde van alle waarheid onthloot; ook kan zulks door mij, wegens herhaalde pogingen van vroegere dagen door mij tot uit den weg ruiming van eene zoodanige spanning in de gemeente aangewend, meer als genoegzaam worden tegengesproken; want in mijne betrekking als assessor van de gemeente ontwaar wordende, dat er tusschen sommige leden van de gemeente en den tegenwoordigen Predikant eenig misverstand omtrent de verklaring der H(eilige) Schrift bestond, zoo heb ik destijds met mijnen vriend en ambtgenoot G. Bakker alles aangewend, wat dienstig zijn kon om de uiteenlopende denkwijze met elkander door onderlinge verdraagzaamheid en onderlinge liefde te vereenigen; dan, helaas! hierin nog nimmer geslaagd zijnde, maar zelfs bij herhaaling daarin tegenstand, zoowel van de zijde van den Predikant als ook van sommige leden van de gemeente ondervindende, zoo heb ik echter in mijne betrekking als burgemeester, ofschoon toen door het droevig afsterven van mijn vriend en ambtgenoot G. Bakker maar alleen zijnde, tot in de jongste oogenblikken toe niet opgehouden om — ter voorkoming van eene thans bestaande scheuring in de gemeente — alles wat mogelijk was door kracht van redenen, hetzij op eene zachte of ook wel eens op eene meer berispende wijze, naar mate mij zulks voorkwam, in het werk te stellen om zulks te vermijden; dan — als ik het zeggen mag zooals het waarlijk bestaat — dan is de verwijdering tusschen den Leeraar en de gemeente hoe langer hoe meer verergert, zijnde bij een groot aantal personen de onttrekking aan de bijwoning van den openbaren godsdienst sedert langen tijd het gevolg geweest.

Echter om aan de beantwoording van het reeds opnieuw voor-gevallene, zooveel mogelijk is, naar waarheid te voldoen, zoo kan en moet ik Uwe Excellentie verzekeren, dat de redevoering, destijds door H. de Cock te Urk gedaan, *niet dan naar*⁷⁾ *herhaalde verbiedingen en menigvuldige tegenkantingen van mijn kant tot stremming van zulk een onderneming aan de hoofden van dat genootschap in tegenwoordigheid van den Assessor gedaan zijnde, op eene geheel eigendunkelijke wijze naar de mening van verscheidene menschen in de gemeente, welke reeds vroeger — zooals thans blijkt — heimelijk dat godsdienstig stelsel waren toegedaan, is verrigt en ten uitvoer gebragt; want terwijl ik met de hoofden van dat genootschap, zooals dezelve op de door mij vroegere ingezonden lijst staan opgeteekend, ten mijnen huize in het bijzijn van den Assessor, Steven Post, bezig was, om hun door mijnen veelvermogenenden invloed tot meer bedachtzame gevoelens omtrent zulk eene godsdienstige onderneming te vermanen en hun de gevolgen, daaruit voortspruitende, onder de aandacht te brengen, — zoo was reeds de menigte, als van nieuwsgierigheid opgetogen om de beruchte De Cock te hooren spreken, bijeenverzameld; en om zulk eene bijeenkomst door geweld te verhinderen was mij volstrekt niet mogelijk; ook vreesde ik, dat zulks niet dan wanorde en oproer ten gevolge zoude hebben; vindende het alstoen raadzaam dit te laten gaan, schoon nimmer denkende, dat de opentlijke afscheiding van een aantal leden uit de gemeente daarvan het gevolg zoude zijn.*

Echter mij verplicht achtende om te zorgen, dat de openbare rust bij de gemeente niet werd gestoord, en tevens den aard en de bedoeling van deze bijeenkomst willende onderzoeken, zoo heb ik mij dan persoonlijk met mijnen Assessor, Steven Post, ambtshalve vergezeld van den Veldwachter, welke door mij aan de deur van het huis geplaatst is, zonder mijn verder huisgezin — zooals men zegt — bij mij te hebben, in het midden van dat gezelschap, waar alles bedaard en rustig werdt behandeld, vertegenwoordigd, ten einde mij zelve te overtuigen, als ook om met grond te kunnen beoordeelen, van welk een godsdienstig punt dat genootschap uitging; ook kan ik Uwe Excellentie met waarheid verzekeren, dat ik gedurende mijn verblijf in die vergadering niets heb hooren voorstellen, dat strijdig was met de zuivere leer van onze Gereformeerde Kerk.

Het doopen van een kind, als ook het verkiesen van ouderlingen en diakenen, moet, zooals men zegt, naar het vertrek van mijn persoon, als ook naar het vertrek van den Assessor, Steven Post, en van de meeste nieuwsgierigen, welke zich niet aan dit genootschap wilden verbinden, verrigt zijn; de viering van het H(eilig) Avondmaal kan niet verrigt zijn dan in den laten avond of nagt, want H. de Cocq was des anderen daags, toen ik hem dacht te onderhouden, reeds vroeg in den morgen van Urk naar Genemuiden vertrokken.

Deze voor mij destijds verontrustende gebeurtenis heeft ten gevolge, dat de leden van dat genootschap zich opentlijk volgens de hiernevensgaande copy van het verzoekschrift, volgens § b van

⁷⁾ Naar = na.

het Koninklijk besluit van 5 July, Staatsblad no. 42, gerigt⁸⁾, zich tot mij als Burgemeester wenden, ten einde van mij de daarbij verleende concessie tot de vrije uitoefening van hunne godsdienstige bijeenkomst (te) verlangen, met oogmerk om zich door een oefenaar uit Vriesland, welk(e) plan schijnt te hebben om zich in de gemeente te vestigen, voortdurend in het godsdienstige te (laten) onderwijzen; zijnde de tot dusverre gehoudene godsdienstige bijeenkomsten, zonder de geringste twist of verwarring bij de gemeente veroorzaakt hebbende, ten uitvoer gebragt; ook bestaat daaromtrent bij mij geen de minste vrees.

Mogt soms door mij, als niet genoegzaam alles doorziende, (niet) volgens de bedoeling van dat Besluit gehandelt zijn, dan verzoek ik met nederige eerbied daaromtrent vanwege Uwe Excellentie goedgunstige versooning, zullende mij voortaan, na daaromtrent naauwkeuriger onderrigt wordende, naar den inhoud van Uwer Excellenties bevelen stiptelijk trachten te gedragen⁹⁾.

De Burgemeester van Urk,
(get.) P. NENTJES.

*245. Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 14 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

20 Aug. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 14. Aug. 1836.

Ten vervolge op mijne geheime rapporten van den 8., 11. en 13. dezer maand no. 3, 1 en 2 — heb ik de eer hiernevens aan Uwe Majesteit aan te bieden een nader berigt van den Gouverneur van *Noord Holland*, tot opheldering strekkende van de berigten omtrent het voorgevallene op het eiland *Urk* met de dusgenaamde Separatisten, en bijzonder dienende om te doen kennen het gedrag van den Burgemeester dier gemeente te dezer gelegenheid.

Het komt mij voor, dat het schrijven van voornoemden Burgemeester blijken draagt van 's mans goeden wil om in deze naar de bevelen der Regering te handelen, doch tevens, dat de omstandigheden waarin hij verkeert, niet van dien aard zijn, dat zij aan zijne goede oogmerken tegemoet komen. Indien hij in de toepassing der ontvangene voorschriften mogt hebben gedwaald, is het te verwachten, dat de nadere voorlichtingen van den Gouver-

⁸⁾ Het verzoekschrift, gedateerd den 6. Aug. 1836, ingediend door „de hoofden van dit genootschap” A. Romkes, W. Kramer en Jan Hakvoort en mede onderteeekend door 28 mannelijke en 18 vrouwelijke „leden van het genootschap”, is in afschrift bij het stuk aanwezig.

⁹⁾ Bij missive van 13 Aug. 1836 no. 262/12461 doet de Gouverneur een afschrift van dit schrijven toekomen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, onder opmerking „dat deze ambtenaar zijn gehouden gedrag thans eenigzins disculpeert (= rechtvaardigt)” en dat hij zich voorstelt „hem nog nader voor te lichten in hetgeen hem te doen staat” [Herv. Eered. 20 Aug. 1836 no. 1 geheim].

neur der provincie, welke deze staatsambtenaar voornemens was, blijkens het slot van zijne jongste missive, aan den Burgemeester te geven, hem op het regte spoor zullen helpen.

Voor het oogenblik en aangezien vroegere opgaven omtrent de gedragingen van gezegden Burgemeester in zijn berigt voor een gedeelte worden tegengesproken, en dus bevestiging vereischen alvorens daarop uitspraak te kunnen doen, zou, naar mijn eerbiedig inzien, kunnen worden afgewacht wat hieromtrent nader zal aan het licht komen, en dientengevolge vooralsnog ten aanzien van den Burgemeester der gemeente Urk in de door hem gegevene ophelderingen kunnen worden berust.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
Bij afwezigheid van denzelfden,
De Secretaris Generaal,

(get.) C. VOLLENHOVEN.

246. *Rapport van den Minister van Justitie met naschrift
van den Minister van Eeredienst,
19 en 20 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

20 Aug. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 1 geheim.

's Gravenhage, den 19. Augustus 1836.

Commissoriaal van den 17. Augustus
1836 no. E 26 geheim.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken, begeleidende een nader berigt van den Gouverneur van *Noord Holland* aangaande het voorgevallene op het eiland Urk met de zoogenaamde Separatisten en het te dier gelegenheid gehoudene gedrag van den Burgemeester aldaar.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Bij mijn rapport van den 6en dezer no. 4 geheim had ik de eer Uwe Majesteit voor te stellen om het voorgevallene op het eiland *Urk* ter kennis van het openbaar ministerie te doen brengen, ten einde dienaangaande naar bevind van zaken te procederen.

Met dat voorstel heeft Uwe Majesteit zich bij rescript van den 12en dezer litt^a U 25 geheim gelieven te vereenigen, en zooals ik de eer had Hoogstdezelve bij mijn rapport van gisteren no. 7 geheim te onderrigten, zijn de stukken, ter zake voormeld voorhanden, werkelijk door mij aan den Procureur Generaal toegezonden, ten einde daarmede overeenkomstig Uwer Majesteits hierboven gemelde rescript te handelen.

In het berigt van den Burgemeester van het eiland *Urk* aan den Gouverneur van *Noord Holland* nader ingezonden en bij het nevensvermelde rapport overgelegd, komen nu deze en gene omstandigheden voor, die voor de justitie bij de eventueele voortzetting der

zaak dienstig kunnen zijn gekend te worden, als onder anderen dat de zamenkomst eene onloochenbare daadzaak is en dat die zamenkomst in weerwil van het daartegen door den Burgemeester gedane verbod is gehouden geworden.

Ik zoude dus van gedachten zijn, dat ook dit bericht, evenals de vroegere tot deze zaak betrekkelijke stukken, nader aan mij zouden kunnen worden gerenvoyeerd, ten einde met hetzelfde in gelijker voege te handelen als bij Uwer Majesteits rescript van den 12. dezer voornoemd reeds is voorgeschreven; terwijl ik overigens met het Departement van Binnenlandsche Zaken van meening ben, dat aanvankelijk in de verontschuldiging van den Burgemeester van het eiland *Urk* wegens zijn in dezen gehouden gedrag zoude kunnen worden berust, en afgewacht zoude kunnen worden, welken loop en uitslag de zaak nader hebben zal; tot welk een en ander ik dan ook de eer heb Uwe Majesteit voor te stellen te besluiten.

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

Zoowel de toon als de inhoud van het bericht des Burgemeesters van Urk geven aanleiding om over dien ambtenaar min gunstig te denken; dan, daar nader onderzoek zal plaats hebben, schijnt de uitslag daarvan wel te kunnen worden ingewacht, voor en aler eenige maatregel dientengevolge te nemen. Het zal ook welligt moeilijk zijn voor het burgermeesterschap van *Urk* lieden van meer doorzigt en bekwaamheid te vinden. Voor het overige komt het renvooi dezer stukken aan den Minister van Justitie den ondergeteekenden allezins doelmatig voor en hij meent dus Z.M. daartoe eerbiedig te mogen adviseren ¹⁰⁾.

(De Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.,

v. PALLANDT v. KEPPEL.)

247. *Brief van Ds J. Dozy te Hoogkarspel aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Nov. 1836.*

Herv. Eered.

30 Nov. 1836 no. 4 P.

Weledele Gestrenge Heer!

Ditmaal had ik UWelEdGestr. gaarne eens ontmoet, byzonder om mijne bede om... de verplaatsing van Do. Ter Plegt van Urk nog ¹¹⁾

¹⁰⁾ Bij rescript van 24 Aug. 1836 la. A 27 geheim berustte de Koning aanvankelijk in de verontschuldiging van den Burgemeester van Urk en machtigde hij den Minister van Justitie om met de stukken te handelen overeenkomstig het voorschrift van 12 Aug. 1836 la. U 25 geheim [Just. 27 Aug. 1836 no. 8 geheim]. Bij vonnis van 2 Juni 1837 veroordeelde de Rechtbank te Hoorn Ds De Cock en W. W. Smitt tot f 100.—, de ouderlingen en diakenen tot f 25.— en Wed. A. Bakker tot f 50.— boete; vgl. J. Verhagen Jr, *t. a. p.*, blz. 347.

¹¹⁾ Het begin en het slot van den brief doen niet ter zake.

eens vriendelijk en hartelijk (aan) te bevelen. Konde het laatste geschieden, het zou den braven, kundigen en getrouwen jongen mensch hoogelijk verblijden. Hij zit daar naar onder die dweeperij en mogt evenwel, daar hij sedert 1831 reeds hier geplaatst is, wel eens verlost worden. In de vorige week was hij met zijnen burgemeester Nentjes te Hoorn gedagvaart voor de Regtbank om — zoo men mij zeide — getuigenis te geven in de zaak der woelende Separatisten. Beide staan tegenover malkanderen. De Burgemeester, die partij met hart en zin toegedaan, speelt in deze geschiedenis eene zurige en verdachte rol. Gebonden door de krachtige besluiten in dezen, bedient hij zich van andere kunstige middelen om de oefeningen van Pier¹²⁾ te bevorderen. Het is regt jammer, dat de gewezen predikant De Kock van Ulrum dat eiland heeft aangedaan en in brand gezet, waarvoor de gemoederen daar zoo geschikt waren. Do. Ter Plegt begon daar te winnen door zijn verstandig en godvruchtig preken en door zijnen geheelen handel en wandel. Er is toch geen heugenis, dat men in eene eeuw zoodanig een regtschapen predikant op Urk gehad heeft. Maar ondankbaarheid is de hoofdzonde van de Urkers. Door 's Konings milde gunst genieten zij in het burgerlijke, kerkelijke en voor de opvoeding hunner kinderen groote en inderdaad voor andere arme gemeenten benijdenswaardige voorregten. Hunne zwarte ondankbaarheid ten opzichte van het vak van onderwijs is mij sedert 1805 bekend. En al zond het Gouvernement de Heer Ringer¹³⁾ naar dat eiland, hij zou er zoowel op rotsen ploegen als de tegenwoordige onderwijzer, wiens moed en ijver men vruchteloos maakt en verdooft, daar men liever dan de kinderen aan zijn verstandig onderwijs te vertrouwen, dezelve aan een onkundig dweeper overgeeft om het *lange spellen*¹⁴⁾ te leeren!

JAQUES DOZY.

Hoog Karspel, den 29. November 1836.

¹²⁾ Bedoeld is Pier Schaap.

¹³⁾ Misschien is Ringers bedoeld. Er is iemand van dien naam bekend, die onderwijzer was te Harlingen en schoolboekjes heeft uitgegeven (zoo een Leer- en leesboekje, waarvan het 3de stukje is in de Bibl. Gem. Univ. te Amsterdam).

¹⁴⁾ In het begin der negentiende eeuw was te onzent bij het leeren lezen het „lange spellen” nog algemeen in zwang. Het geschiedde als volgt: es — cee — ha — oo — oo — el — s.c.h.o.o.l. — school; em — ee — ee — es — m.e.e.s. — mees; te — ee — er — t.e.r. — ter; school — mees — ter — schoolmeester. Omstreeks 1820 kwam het korte spellen op. Het lange spellen was moeilijk, tijdroovend en onpractisch; daarom kon het terecht worden bespot.

248—261

Hoe zeer de Regeering toeziet op de handhaving van de gegeven voorschriften, blijkt wel uit haar optreden met betrekking tot eenige in Zuidholland voorkomende gevallen van schijnbare of daadwerkelijke niet-naleving van de bepalingen van het tweede gedeelte van het Koninklijk Besluit van 5 Juli.

Onmiddellijk worden de Burgemeesters, onder wier ressort een „onwettige” godsdienstoefening heeft plaats gevonden, ter verantwoording geroepen. Die van Oud Alblas, welke zijn houding niet kan rechtvaardigen, laadt daarmede het ongenoegen des Konings op zich.

Daarentegen wordt een door het Gemeentebestuur van Delft aan een zekeren J. van der Feyst verleend verlof om zijn huis verder open te stellen voor oefeningen zonder specifiek afgescheiden karakter, oogluikend geduld.

248. *Missive van den deurwaarder Wapperom te Papendrecht aan den Officier van Justitie te Gorinchem, 14 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

29 Aug. 1836 no. 1 geheim.

(kopy)

Papendrecht, 14 Aug. 1836.

Weledelgestreng Heer!

Ik vind mij verplicht UWEd. Gestreng kennis te geven, dat heden door Schouten of Scholten te Oud Alblas openbare godsdienstoefening is gehouden.

Ofschoon op vergunning van den Burgemeester aldaar — die van het begin tot den einde daarbij ook tegenwoordig en onder het gehoor is geweest —, vermeen ik, dat zulks echter in den volsten zin tegen den geest van letter *b* van Z. M. Besluit van 5 July j.l. heeft plaats gehad.

Ik heb mij tot onderzoek daarheen begeven en bevonden, dat in de schuur van Willem van Asperen een man met luider stemme in den Bijbel stond te lezen, die kort daarna door Scholten werd vervangen, welke de godsdienstoefening of liever zijne predicatie met het lezen der Wet of de 10 geboden, bidden en zingen opende; daarop volgde eene inleiding en opgave der text uit de 1e algemeene zendbrief des apostels Petri, 2. hoofdstuk, 9e vers, dien hij verklaarde en als gewoon met eene toepassing eindigde, en daarna met psalmgezag, dankzegging en zegenwensch zijne godsdienstverrigting besloot.

Scholten stond in de schuur, verheven op hooi, regt voor de opening van twee zeer groote schuurdeuren, die geheel openstonden, zoo niet afgehangen. De schuur, gedeeltelijk met hooi bezet, konde naauwelijks de vierde van de menschen bevatten, die aldaar waren opgekomen, terwijl dat getal stellig duizend te boven ging, zoodat het grootste gedeelte voor het open vlak der deuren in de bloote lucht stond en op de aldaar buiten geplaatste wagens waren gezeten. Hij is begonnen des voormiddags ten 9 uren, juist gelijk met onze kerk, en geëindigd ongeveer 11½ ure. Het was noch had de minste schijn van eene stille afzondering binnenshuis, maar was in den volsten zin eene openbare godsdienstverrigting of predicatie. Des namiddags is hij weder begonnen ten half twee en geëindig(d) ten 4 uren, en in alles in voege hierboven vermeld.

Ofschoon daarbij geene in het oog loopende ongeregeldheden hebben plaats gehad, mankeerde het echter niet aan schandelijke spotternijen door de uitgelokte nieuwsgierigen. Het had in die gemeente ten volle het voorkomen eener kermis en veroorzaakte eene schandelijke ontheiliging van den Zondag.

In vertrouwen van hiermede aan mijne verplichting te hebben beantwoord, verblijve ik met de meeste hoogachting¹⁾,

Weledelgestreng Heer!

UWEd.Gestr. onderdanige dienaar,

(get.) P. WAPPEROM Fz.

*249. Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings
aan de Ministers van Justitie, van Binnenlandsche
Zaken en van Eeredienst, 24 Aug. 1836.*

Justitie.

31 Aug. 1836 no. 12 geheim.

*Aan hunne Excellenties de Heeren Ministers
van Justitie en van Binnenlandsche Zaken en
den Heer Minister van Staat, belast met de
Generale Directie voor de Hervormde en andere
eerediensten.*

Volgens het Algemeen Handelsblad van den 23. dezer wordt in de Utrechtsche Courant gevonden zeker artikel omtrent de godsdienstoefening, die op Zondag den 14. dezer te *Oud-Alblas* onder voorgang van *H. P. Scholte* twee malen zoude zijn gehouden.

Aangezien den Koning daaromtrent nog geen bericht is geworden, wenscht Zijne Majesteit te vernemen, wat bij Uwe Excellenties te dier zake reeds is bekend geworden of nog te Uwer kennis zal komen²⁾.

Ik heb de eer, ten gevolge der bevelen van den Koning, Uwe Excellenties bekend te maken met Zijner Majesteits verlangen, mij noemende met de gevoelens der meest byzondere hoogachting,

Uwer Excellenties gehoorzame dienaar,

HOFMANN.

Het Loo, den 24. Augustus 1836.

¹⁾ Op het voetspoor van den Officier van Justitie te Gorinchem vestigde de Procureur Generaal de aandacht van den Minister van Justitie op het gedrag van den Burgemeester van Oud Alblas, dat hem ten hoogste berispelijk voorkwam. Op zijn advies gaf de Minister van Justitie de stukken in handen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, welke daarop den Gouverneur van Zuidholland om nadere inlichtingen verzocht [Herv. Eered. 29 Aug. 1836 no. 1 geheim].

²⁾ De hierop uitgebrachte voorloopige rapporten beperkten zich tot inzending van het door den Minister van Justitie ontvangen bericht, en aankondiging van nader rapport door den Minister van Binnenlandsche Zaken [Herv. Eered. 29 Aug. 1836 no. 1 geheim].

250. *Verantwoording van den Burgemeester van Oud Alblas
aan den Gouverneur van Zuidholland,
28 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

13 Oct. 1836 no. 2 geheim.

(kopy) *Aan Zijne Excellentie den Heere Staatsraad,
Gouverneur van Zuid-Holland.*

Oud Alblas, den 28. Augustus 1836.

Ter voldoening aan de aanschrijving van Uwe Excellentie van 25 dezer no. 217/19760 heb ik de eer te melden:

Dat ik bij gerugte wel heb vernomen, dat de Heer Scholte gaarne alhier zoude voldoen aan het verlangen veeler ingezetenen, maar aarzelde, omdat geene openbare afgescheidenen alhier zich bevonden en soortgelijke vertellingen meer, en kennende de denkwijze veeler ingezetenen en de verkeerde indruk, welke eene nuttelooze tegenstand veeleer ten gevolge heeft, ik het niet raadzaam vond om door eene openbare bemoeyenis dat verlangen meerder te ontvlammen.

Dat eenige pogingen om de tezamen gevloeyde meenigte van omtrent duizend of meerder, tog wel op zijn best genomen vrugtelooz, zoo al niet erger zoude zijn geweest, en op voorbeeld van andere steden bereids consent tot het houden eener stille godsdienstige bijeenkomst was verleend op het deswegens gedaan verzoek op vertoon eener lijst van ingezetenen van Oud Alblas, welke door mij werden beschouwd als adressanten en aanhangers in het Besluit van Z. M. van 5 July ll. bedoeld; — terwijl ik hierbij moet aanmerken, dat het Provinciaal blad van 31 July 1836 no. 62 mij niet voor Zaterdag den 13. j.l. des namiddags is geworden, daags voor de bijeenkomst.

Dat alzoo, hoezeer ook door misverstand der wet in het verleenen van consent, als anders, mogt verkeerd gehandeld zijn, het echter niet raadzaam scheen daarin verandering te maken, in aanmerking genomen het zichtbaar verlangen der ingezetenen en de verwachting van veele anderen.

Dat mijne tegenwoordigheid bij die godsdienstoefening, welke eene schijn van wettigheid dezer tezamenkomst schijnt op te leveren, bij mij dat doel niet heeft gehad, maar het mij veeleer heeft toegeschenen, dat, in aanmerking genomen de toedragt, zooals die door eene eenigzints toevallige tezamenloop van omstandigheden plaats had, het hoofd van het Plaatselijk bestuur willens of onwillens in de verpligting was, ook na den ontvangst van het vermeld Provinciaal blad, den afloop der zaak in oogenschouw te nemen, in hoeverre al dan niet die godsdienstoefening overeenkomstig voornoemde circulaire werdt verrigt.

Daar nu die tezamenkomst zonder stoornis was afgeloopen, had ik vermeend, dat er geene redenen bestonden tot het maken van een proces verbaal, desniettemin vermeenden ik Uwe Excellentie daarvan kennis te moeten geven.

Intusschen heeft eene commissie uit de Regtbank van Gorinchem zich na Alblas begeven ter informatie van het voorgevallene en proces verbaal daarvan opgemaakt.

Indien door mij eene verkeerde handelwijze heeft plaats gehad, is het geheel en al door dwaling en misverstand der wet en geenzins opzettelijk, terwijl ik de vrijheid neme Uwe Excellentie te verzoeken dit niet ten kwade te duiden en daarvoor verschoning vrage.

Ik heb de eer mij met alle hoogachting te noemen

De Burgemeester van Oud Alblas,
(get.) J. DRINKWAARD.

251. *Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den
Minister van Binnenlandsche Zaken,
2 Sept. 1836.*

Justitie.

30 Sept. 1836 no. 4 geheim.

(kopy) *Aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.*

no. 1358a 227/20318. 's Gravenhage, den 2. September 1836.

De persoon van J. van der Feijst, ingezet en der stad *Delft* bij request aan Burgemeester en Wethouders dier stad te kennen gegeven hebbende, dat er ten zijnen huize sedert eenen geruimen tijd volgens oud-vaderlandsch gebruik eene godsdienstige bijeenkomst, onder den naam van oefening bekend, des Zondagsavonds plaats heeft, beginnende des zomers ten zes en des winters ten zeven uren, met verzoek verder om toestemming ten einde zijne woning te mogen blijven verleen tot het houden der voormelde oefening, en met opgave, dat dezelve geene bepaalde leden heeft, en het getal der aldaar komende bestaat uit 16, 20, 30, meerdere of mindere personen, zijnde voor iederen Gereformeerden toegankelijk en zelfs voor leden van andere gezinnen, mits met geen oogmerk tot storing komende, — zoo hebben Burgemeester en Wethouders het verzoek van voornoemden persoon ingewilligd bij eene dispositie van 26 July 1836, waarvan ik een afschrift hiernevens voeg en van welke dispositie mede een afschrift aan den Commissaris van Politie te Delft is uitgereikt, zoo tot informatie als om in deze toe te zien op alles wat de publieke orde of veiligheid zou kunnen stooren ³⁾.

³⁾ Blijkens het rekwest zelve, d.d. 26 Juli 1836, vloeide de aanvraag voort „uit opgevatte opiniën van sommige regters aangaande artikelen van het Fransche Wetboek, wier grondigheid door regtbanken zelfs openbaar is ontkend geworden”, en diende zij „ter voorkoming van verdere storenissen en vernieuwde moeilijkheden en willekeurige geregtelijke vervolgingen”; vgl. hierboven blz. 199—201. „Na gehoudene deliberatie hebben Hunne EdelAchtbaren goedgevonden en verstaan den adressanten deszelfs verzoek te accorderen, mits zich in alle opzichten gedragende naar de bestaande verordeningen” [Gemeentearch. Delft,

Ik heb mij verplicht geacht Uwe Excellentie met deze dispositie bekend te maken, ten einde Haar welmeenende te mogen vernemen, of daarin na de bij U. E. geheime missive van 28 July en 28 Aug. ll. no. 2 en 1 gegevene inlichtingen omtrent de toepassing van Z. M. Besluit van 5 July 1836 — Staatsblad no. 42 — zal kunnen worden berust, terwijl ik geenszins ontveinze, dat een toestemmend antwoord op deze vraag mij meest aangenaam zou zijn en naar mijn bescheiden gevoelen meest zou strekken ter voorkoming van nieuwe moeyelijkheden en alzoo ter bevordering van het algemeen belang.

Tevens heb ik de eer U. E. te informeren, dat de gewezen predikant Scholte den 28. Aug. ll. voor- en namiddag in de gemeente *Zuid-Beyerland* op het open veld eene leerrede heeft gehouden voor een aantal menschen, meer uit nieuwsgierigheid dan uit belangstelling ook van omliggende plaatsen tezamen gekomen, doch dat alles zonder de minste wanorder in stilte is afgelopen, hebbende de te *Numansdorp* gestationeerde brigade marechaussee voor de handhaving van rust en orde gezorgd. Ik heb niettemin den Burgemeester de thans bestaande voorschriften herinnerd.

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid-Holland,
(get.) VAN DER DUIJN.

252. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 3 Sept. 1836.*

Justitie.

30 Sept. 1836 no. 4 geheim.

(kopy)

(Aan den Koning.)

no. 3 geheim.

's Gravenhage, den 3. September 1836.

De Gouverneur van Zuid Holland heeft bij eene missive van den 2^{en} dezer maand, welke missive ik de eer heb hiernevens te voegen, overgelegd eene dispositie van Burgemeester en Wethouders der stad *Delft*, waarbij zij bewilligen in het verzoek, aan hen ingediend door *Jan van der Feijst*, ingezetene dier stad, houdende gemeld verzoek, dat hem moge vergund blijven zijne woning te leenen tot het houden eener godsdienstige bijeenkomst onder den naam van oefening, welke oefening sedert een geruimen tijd des Zondagsavonds, zoo hij zegt, volgens oud-vaderlandsch gebruik, plaats heeft, uit geene vaste leden bestaat en zoo wel voor ieder Gereformeerde als voor leden van alle andere gezindheden toegankelijk is.

De Gouverneur voegt bij deze mededeeling den wensch om te mogen vernemen, of in deze vergunning, in verband beschouwd met

Notulen B. en W., Juli 1836 no. 14/396]. Na ontvangst van de circulaire van den Gouverneur der provincie d.d. 31 Juli in zake godsdienstige samenkomsten ad § b — vgl. hierboven no. 191 — gaven B. en W. op 26 Augustus d.a.v. den Gouverneur kennis van de genomen dispositie [Gemeentearch. Delft, Notulen B. en W., 16 Sept. 1836 no. 6/478].

de door mij op last van U. M. gedane aanschrijvingen van 28 July en 28 Aug. ll. no. 2 en 1, zal kunnen worden berust, hetgeen hem, Gouverneur, meest aangenaam zou zijn.

Dewijl de aanschrijvingen, waarop de Gouverneur doelt, alleen de zamenkomsten der zoogenaamde Separatisten betreft, gelijk ook U. M. Besluit van 5 July ll. — Staatsblad no. 42 — alleen op de evengenoemde Afgescheidenen toepasselijk is, zoo schijnt daaruit voort te vloeien, dat het verzoek van gemelden ingezetenen van *Delft* niet overeenkomstig de aangehaalde bepalingen en aanschrijvingen kan worden beoordeeld, aangezien die belanghebbende, volgens hetgeen de aard der te zijnen huize gehoudene bijeenkomst doet vermoeden, niet tot de bedoelde Separatisten behoort en het ook van elders niet blijkt, dat hij zich aan de Afgescheidenen zou hebben aangesloten.

De bijeenkomst alzoo, van welke hier de rede is, schijnt naar de algemeene bepalingen te moeten worden beoordeeld, welke het onderwerp van zoodanige zamenkomsten van meer dan 20 personen regelen, en in zooverre zou het daarvoor kunnen gehouden worden, dat hier de toestemming van het Stedelijk bestuur van *Delft* niet genoegzaam was, maar dat veeleer de vergunning der Hooge regering in deze had moeten worden verzocht en verkregen.

Ik meen echter daaromtrent de bedenking te moeten maken, dat tot nu toe de gewone bijeenkomsten of oefeningen van *niet* afgescheidenen geenszins zijn bemoeijelikt geworden, gelijk onder anderen krachtens U. M. kabinetsrescript van den 13. Mei ll. no. 28 in dien zin is geantwoord aan den Gouverneur van *Overijssel* op de vraag: hoe te handelen met eene sedert 40 jaren te *Vriesenveen* bestaan hebbende bijeenkomst van godsdienstigen aard? ⁴⁾ Heeft men zich deze en dergelijke bijeenkomsten tot dusverre niet aangetrokken, dan geloof ik, onder verbetering, dat men veilig zal doen met de hier behandelde dispositie van Burgemeester en Wethouders der stad *Delft* te laten voor hetgeen zij is; terwijl desnoods de ten deze gevallen aanmerkingen, alsmede de gronden, waarom daaraan geen gevolg werd gegeven, aan den Gouverneur zouden kunnen worden medegedeeld, ten einde tot opheldering te dienen der vraag, welke door hem is voorgesteld.

In het slot van zijnen brief maakt de Gouverneur gewag van eene onwettige bijeenkomst te Zuid Beijerland. De vrijheid nemende, mij aan het gegevene berigt te gedragen, zal ik daaraan voorloopig dit alleen toevoegen, dat ik aan den Gouverneur heb geschreven, ten einde den Burgemeester van Zuid Beijerland ter verantwoording te roepen. Ik zal niet nalaten U. M. met het tegemoet geziene antwoord bekend te maken.

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,
De Secretaris Generaal,

(get.) C. VOLLENHOVEN.

⁴⁾ Zie hierboven no. 82—85.

253. *Missive van den Burgemeester van Zuid Beijerland
aan den Gouverneur van Zuidholland,
8 Sept. 1836.*

Justitie.

30 Sept. 1836 no. 4 *geheim*.

(kopy)

(*Aan den Gouverneur van Zuidholland*).

no. 65.

Zuid Beijerland, den 8. Sept. 1836.

Bij U.E. missive van 6 dezer no. 227/20709 worde ik aangeschreven om per ommegaande aan U.E. op te geven

1°. of ik van het voornemen tot het houden eener ongeoorloofde zamenkomst van meer dan twintig personen onder de leiding van Scholte vooraf heb kennis gedragen?

2°. zoo ja, waarom door mij in tijds geene maatregelen zijn in het werk gesteld om die zamenkomst voor te komen?

3°. zoo neen, waarom door mij niet gezorgd is om dezelve tegen te gaan? en

4°. of en wanneer het gebeurde bij procesverbaal geconstateerd en dit stuk aan den Heer Officier van Justitie opgezonden is.

Voldoende aan dezen last heb ik de eer UwHedG. te berigten:

Dat in den loop van de week *vóór* 28 Aug. van de buitenwacht hoorende, dat H. P. Scholte alhier den 28. zoude komen prediken, ik mij onverwijd heb vervoegd aan het parquet van den Heer Officier van Justitie te Dordrecht, ten einde aldaar de noodige instructiën, hoe in deze te handelen, te verkrijgen. Het onderhoud met den Heer Substituut-Officier⁵⁾ kwam hierop neder, dat ik na den afloop van het gebeurde aan het publiek ministerie, den Heer Officier van Justitie, zoude verslag doen van het voorgevallene. Gerugsteund door dezen raad wachtte ik de toekomst af, nog altijd in de hoop verkeerende, dat de komst van Scholte zich bij een loopend gerucht zoude bepalen, doch hierin werd ik teleurgesteld.

Eerst in den avond van den 27. Aug. werd ik door de komst van *Scholte* op het denkbeeld gebragt, dat het nu ernst zoude worden; weshalve ik dadelijk de brigade marechaussee, te Numansdorp gestationeerd, ter mijner dispositie heb aangevraagd, ten einde zoo mogelijk den aanslag des Heeren Scholte te verhinderen.

Op den morgen van den 28. arriveerde de geheele brigade marechaussee, ten getale van 5 man, maar met dezelve werd tegelijk het dorp als met menschen overstroomd.

Het plan, hetwelk ik toen gevormd had, om namentlijk eene evenzoo ongeoorloofde als zotte bijeenkomst te verhinderen, moest ik vanwege den grooten toeloop van vreemdelingen en ingezetenen, welker getal verre boven de 2000 menschen bedroeg, laten varen,

in de 1e plaats, omdat de gewapende magt, welke ik in de gegeven omstandigheden onmogelijk versterken kon, bij mogelijken tegenstand te gering was,

⁵⁾ Mr H. M. Vockestaert (1794—1840); 1816 advocaat te 's Gravenhage; 1823 substituut-officier, 1838 officier van justitie te Dordrecht.

ten anderen omdat in dat geval het meerendeel, uit nieuwsgierigen bestaande, het slagtoffer daarvan had geworden.

Ik oordeelde het dus raadzaam om geen geweld te gebruiken, maar alles bij procesverbaal te constateren, zooals ik zulks, na nader met den Heer Officier van Justitie te Dordrecht in overleg getreden te zijn, op den 2en dezer maand bij twee processenverbalen aan dien overheidspersoon heb gedaan en welke stukken den volgenden dag aan ZijnEdG. zijn ter hand gesteld.

Wanneer men nu in aanmerking neemt het korte tijdsverloop, hetwelk mij gegeven was om te beraadslagen en om de noodige maatregelen te nemen, de plaatselijke omstandigheden, de geringe magt, over welke ik konde beschikken, en de ongehoorde en ongedachte toeloop van menschen, dan vermeen ik ter bewaring van rust en ter voorkoming van treurige gevolgen gedaan te hebben, wat in mijn vermogen was; althans ik moet het UwHEdG. bekennen, dat ik vermeen gedaan te hebben wat mijn pligt in deze mij gebod ⁶⁾.

De Burgemeester van Zuid-Beijerland.

(get.) J. VERHOEVEN.

*254. Rapport van den Officier van Justitie te Gorinchem
aan den Gouverneur van Zuidholland,
9 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

13 Oct. 1836 no. 2 geheim.

(kopy) *Aan den Heer Gouverneur van Zuid Holland.*
no. 5. *Gorinchem, den 9. September 1836.*

Hiernevens heb ik de eer UHoogEdG. terug te zenden den brief van den Burgemeester van Oud-Alblas, welke bij mij met UHoogEdGestr. marginaal appointement van den 30. Augustus jl. no. 227/20120 is ingeloopt.

Ten einde UHoogEdGestr. in staat te stellen om wegens het voorgevallene in voorzeide gemeente te oordeelen, acht ik het noodig hierbij over te leggen simpele afschriften

a. van het rapport van den deurwaarder P. Wapperom Fz., die bij gehele nalatigheid van den Burgemeester van Oud Alblas in het volbrengen zijner ambtspligten het gebeurde in de voorzeide (gemeente) van den aanvang tot het eind in het belang der wet heeft gadegeslagen; zijnde de naauwkeurigheid van hetzelfde rapport door het later onderzoek geheel bevestigd;

b. van het antwoord door den Burgemeester Drinkwaard gegeven, toen hij tijdens het geregtelijk onderzoek door den Heer Regter ter instructie is ondervraagd; welk antwoord in vele opzichten niet strookt met den inhoud van den nevengaanden brief.

⁶⁾ In zijn begeleidende missive aan den Minister van Binnenlandsche Zaken d.d. 12 Sept. 1836 no. 227/21061 merkt de Gouverneur van Zuidholland op, „dat naar zijn inzien het gedrag van opgemelden Burgemeester geenszins eenige afkeuring verdient.”

De Burgemeester grondt zich daarop, dat UHoogEdG. circulaire van den 31. July ll. — Provinciaal blad no. 62 — hem eerst den 13. Augustus zoude zijn toegekomen. Of deze bewering als waarheid kan aangemerkt worden, daar de brieven van 's Gravenhage binnen 18 uren hunne bestemming te Oud-Alblas bereiken, zal op het Bureau van expeditie bij het Provinciaal gouvernement kunnen worden onderzocht. Doch zelfs ingeval van dit onderzoek in het voordeel des Burgemeesters mogt uitloopen, zal het hem bezwaarlijk tot verontschuldiging strekken, naardien op bladzijde 3 van UHoogEdG. voorzeide circulaire juist opzettelijk voorschriften worden aangetroffen voor het geval, dat reeds vroeger door eenen burgemeester vergunning mogt zijn verleend, en welke voorschriften evenals de andere door den Burgemeester Drinkwaard eigendunkelijk zijn vernalatigd.

Naar mijne overtuiging berust bij den Burgemeester de oorzaak en verantwoordelijkheid van het gebeurde; hij heeft de vergunning verleend met willekeurige verguizing van Zijne Majesteits stellige bevelen, reeds kenbaar uit Hoogstdeszelfs Besluit van den 5^{en} July en daarna ontwikkeld bij UHoogEdG. circulaire van den 31^{en} daaraanvolgende, zonder dat hij, Burgemeester, bij de procedures heeft kunnen doen blijken, dat de godsdienstoefening door iemand anders dan door den *eenigen* Willem van Asperen verlangd werdt; aan beide de volksvergaderingen heeft hij door zijne herhaalde en in het oog loopende tegenwoordigheid den glans van wettigheid verleend, zulks zonder de minste kennisgave aan de regterlijke autoriteit, gelijk hem door UHoogEdG. zoo stellig was bevolen; en bovenal heeft de Burgemeester zich op eene onverantwoordelijke wijze vergrepen ten aanzien der rust in zijne gemeente, welke hij in het bijzonder gehouden was te bevorderen, naardien het uit de procedure blijkt, dat immers destijds te Oud-Alblas *niet één* Separatist noch tweeledig godsdienstig gevoelen gevonden werdt, zoodat hij, Burgemeester, door het medewerken tot en het begunstigen van de opspraakverwekkende vertooning van den woelzieke H. P. Scholte, werkelijk is de stichter der onrust en moeilijkheid, welke zich thans in zijne gemeente begint te openbaren.

Om deze redenen komt het mij voor noodzakelijk te zijn, dat de Hooge Overheid door de onder haar bereik staande middelen haar gezag handhave ten aanzien van meergedachte ambtenaar, tegen wien reeds voor de tegenwoordige prevaricatie⁷⁾ menigwerf klagen zijn ingelooopen en wien ik 's jaarlijks, zonder eenige verbetering te bespeuren, wegens overtreding van de wetten op den Burgerlijken Stand moet doen veroordeelen.

De Officier bij de Regtbank van eersten
aanleg te Gorinchem,

(get.) BEGRAM.

⁷⁾ Prevaricatie = plichtverzuim, ontrouw in de bediening van een ambt.

255. *Bijlage bij het vorige stuk.***Herv. Eered.**13 Oct. 1836 no. 2 *geheim*.

(kopy) *(Extract uit het rapport van den Regter ter instructie belast met het onderzoek van de gebeurtenissen te Oud Alblas).*

Vervolgens is op ons verzoek voor ons verschenen Heer Burgemeester dezer gemeente, welke op onze daartoe strekkende vragen ons heeft onderrigt, dat hij voor eenigen tijd door Willem van Asperen, inwoner dezer gemeente, is aangezocht, ten einde vergunning te erlangen voor hem en onderscheidene andere personen, uit wiens naam hij zeide te komen, ten einde binnen zijn huis godsdienstige bijeenkomsten te houden; dat hij, Burgemeester, op die mondelinge aanvraag ook mondelinge vergunning heeft gegeven, echter onder die voorwaarde, dat zij zich zouden houden aan de bepalingen, vervat in Z.M. Besluit van den 5^{en} July ll.; dat hij er evenwel moet bijvoegen, dat hij, toen hem de vergunning is gevraagd, nog niet had ontvangen eene circulaire van den Heer Gouverneur dezer provincie, inhoudende eenige inlichtingen betreffende het voornoemde Besluit, want dat hij in dat geval stellig niet zoude hebben gegeven de vergunning, zoodanig als die door hem nu is gegeven.

Dat op de lijst der personen, welke vergunning gevraagd, en waarvan hij, Burgemeester, ons een afschrift zal doen toekomen, niet vermeld staat de Heer Scholten, doch dat Willem van Asperen hem heeft gevraagd, of deze in hunne vergadering zoude mogen komen ten einde de godsdienstoefening te besturen of te leiden, hetgeen hij hem mondeling heeft toegestaan, hetwelk dan ook heeft plaats gehad in den voor- en namiddag van den 14. Aug. ll. ten huize van meergemelde Willem van Asperen.

Na voorlezing enz.

(get.) J. DRINKWAARD.

256. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 14 Sept. 1836.***Justitie.**30 Sept. 1836 no. 4 *geheim*.(kopy) *(Aan den Koning).*no. 3 *geheim*. 's Gravenhage, den 14. September 1836.

Ten vervolge op het slot van mijn geheim rapport van den 3. dezer maand no. 3, heb ik de eer hierbij aan U.M. over te leggen het antwoord van den Gouverneur van Zuid Holland en van den Burgemeester der gemeente Zuid Beijerland betreffende zijn gehouden gedrag bij gelegenheid van eene onwettige godsdienstige

bijeenkomst in die gemeente onder de leiding van den voormaligen predikant H. P. Scholte.

Het schijnt mij toe, dat die ambtenaar in de gegeven omstandigheden wel heeft gehandeld, ofschoon hij welligt beter had gedaan met den raad van den Officier van Justitie te *Dordrecht*, indien die raad werkelijk in dier voege mogt zijn te verstaan geweest, niet op te volgen, maar de middelen te beramen om de tegevoet geziene zamenkomst zoo mogelijk tegen te gaan. Ik zou derhalve o.v. van oordeel zijn, dat in de ophelderingen door voormelden Burgemeester gegeven, zou kunnen worden berust, te meer, dewijl de Gouverneur van Zuid Holland, gelijk in zijne missive van den 2. dezer werd gemeld, hem reeds aan de bestaande voorschriften heeft indachtig gemaakt.

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,
De Secretaris Generaal,

(get.) C. VOLLENHOVEN.

257. *Rapport van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken,*
17 Sept. 1836.

Herv. Eered.

13 Oct. 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Aan Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken.

no. 227/21552.

's Gravenhage, den 17. September 1836.

Eenige dagen voor het ontvangen van Uwer Excellentie's missive in dato 23 Augustus 1836 no. 5 geheim kennis bekomen hebbende, dat op den 14^{en} bevorens eene ongeoorloofde zamenkomst der zogenaaemde Separatisten te *Oud Alblas* onder de leiding van den gewezen predikant Scholte had plaatsgehad, heb ik den Burgemeester van *Oud Alblas* ten gevolge van zijn berigt dadelijk doen opmerken, dat ingevalle de bedoelde vereeniging uit meer dan twintig personen heeft bestaan en zonder verlof van het plaatselijk bestuur, gelijk ik moest veronderstellen, was gehouden, de begane overtreding bij procesverbaal door hem had behooren te zijn geconstateerd en ter vervolging aan den Heer Officier der Regtbank opgezonden, hetgeen anders alsnog zou moeten geschieden.

Naar aanleiding van Uwer Excellenties opgemelde missive heb ik den Burgemeester van *Oud Alblas* nader tot verantwoording geroepen en hem onder verwijzing tot de bestaande voorschriften stellig afgevraagd:

1°. Of hij van het voornemen tot het houden eener ongeoorloofde zamenkomst van meer dan twintig personen onder de leiding van den Heer Scholte vooraf heeft kennis gedragen?

2°. Zoo ja, waarom door hem intijds geene maatregelen zijn genomen om die zamenkomst voor te komen?

3°. Zoo neen, waarom door hem niet gezorgd is om dezelve te doen uiteengaan?

4°. Of, en zoo ja, wanneer tegen de overtreders door hem proces-verbaal opgemaakt en aan de bevoegde regterlijke autoriteit opgezonden is? en

5°. Wat hem, Burgemeester, heeft kunnen bewegen om de meer genoemde zamenkomst bij te wonen en dezelve als het ware door zijne tegenwoordigheid eenen schijn van wettigheid te geven, hetgeen men vooral na de gemaakte bepalingen bij Zijner Majesteits Besluit van den 5. July 1836 — Staatsblad no. 42 — en mijne op Uwe Excellentie geheime missive van 28 July ll. no. 2 gegronde circulaire van 31 July 1836 — Provinciaal blad no. 62 — het minste van het hoofd van een plaatselijk bestuur had mogen verwachten.

Ik heb de eer hiernevens kopyelijk aan Uwe Excellentie over te leggen de dientengevolge ontvangen verantwoording van den Burgemeester voornoemd, vervat in zijne missive in dato 28 Augustus 1836 no. 44, alsmede het daarop ingewonnen rapport van den Officier bij de Regtbank van 1^{en} aanleg te Gorinchem in dato 9 September 1836, — waaruit Uwe Excellentie met den toedragt der zaak volledig zal bekend worden.

Het is mij met den Officier voornoemd voorgekomen, dat de Burgemeester van *Oud Alblas* zich in deze zaak van geene gunstige zijde heeft doen kennen, daar de hem gegevene instructiën stellig waren en hij zich daarnaar had moeten gedragen, en dat er dus geene verontschuldiging wegens zijne onvoorzigtige en laakbare handelwijze kan worden aangenomen. Hij heeft zich vroeger reeds eene zeer ernstige teregtwijzing van mijne zijde berokkend, terwijl de man in het algemeen weinig berekend is om den post van Burgemeester voortdurend te blijven waarnemen, uit welken hoofde ik mij dan ook reeds vroeger heb voorgesteld om bij de eerstvolgende zesjarige aftreding der burgemeesteren in de gemeenten ten platten lande met 2 January 1838, den Heer *J. Drinkwaard* voor de gemeente van *Oud Alblas* niet weder voor te dragen, hebbende ik evenwel in het gebeurde geene genoegzame aanleiding gevonden om nu tusschentijds tot het provoceren van zijn ontslag over te gaan, maar gemeend hem opnieuw mijne ernstige ontevredenheid over zijn gedrag te moeten betuigen, met informatie dat hetzelfde ter kennis van Z.M. den Koning zou worden gebracht, hetgeen, zoo ik hoop, de voornoemde Burgemeester tot eene meer naauwgezette pligtsbetrachting zal aansporen, en waarmede ik mij vleije, dat althans voor het tegenwoordige door het Hooger bestuur zal kunnen worden genoeg genomen ⁸⁾.

De Staatsraad, Gouverneur van Zuid Holland,
(get.) VAN DER DUIJN.

⁸⁾ Bij rapport van 19 Sept. 1836 no. 1 geheim zendt de Minister van Binnenlandsche Zaken deze missive met de bijlagen aan den Koning, onder opmerking „dat naar zijn inzien het advies van den Gouverneur van *Zuid Holland* zou kunnen worden gevolgd.”

258. *Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 14 en 30 Sept. 1836.*

Justitie.

30 Sept. 1836 no. 4 *geheim*.

(kopy)

(*Aan den Koning*).

no. 1 *geheim*.

's Gravenhage, den 14. September 1836.

Commissoriaal van den 7. September 1836
geheim la. X 28.

Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken, strekkende ten geleide eener missive van den Gouverneur van *Zuid Holland* 1° betreffende de door Burgemeester en Wethouders der stad *Delft* genomene dispositie, waarbij aan *Jan van der Feijst* aldaar de vrijheid vergund wordt om zijne woning te leenen tot godsdienstige bijeenkomsten op den Zondagavond van personen van alle gezindheden, die dezelve verkiezen bij te wonen;

2° houdende kennisgeving van het voorvallene te Zuid Beijerland, waar de gewezen predikant Scholte in het openbaar voor eene talrijke menigte eene leerrede heeft gehouden.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Omtrent het eerste punt van dit commissoriaal neemt de ondergeteekende de vrijheid het navolgende op te merken.

Bij het rapport, door hem met den Minister van Justitie den 13. Augustus ll. no. 1 uitgebragt, zijn eenige vragen beantwoord, door de Gouverneurs van *Overijssel* en *Zeeland* voorgesteld, omtrent het regt verstand van het Koninklijk Besluit van den 5. July 1836, Staatsblad no. 42.

De eerste vraag bij dat rapport behandeld, was de volgende:

„Kunnen alle personen, van welke godsdienstige gezindheid ook etc.” — zie verder de notul(en) van 13 Augustus 1836 no. 1 *geheim* ⁹⁾. Blijkens de geheime missive van den Heer Secretaris van Staat van 3 Aug. ll. la. Z 26 heeft Z.M. zich met deze beschouwingen vereenigd en den Minister van Binnenlandsche Zaken gemagtigd om aan alle de provinciale gouverneurs dienovereenkomstig voorschriften te geven. Dat aan dezen last door het Departement van Binnenlandsche Zaken volkomen voldaan is, bleek den ondergeteekende onder anderen uit eene door den Gouverneur van Noord Brabant op den 1. September ll. uitgevaardigde circulaire, waarin alle de gegevene inlichtingen zijn opgenomen en in het bijzonder ook de bovenvermelde.

⁹⁾ Zie hierboven no. 199.

Het moet dus bevreemden, dat de Gouverneur van Zuid Holland een toestemmend antwoord kan verlangen op de vraag, of in het verrigtte door de Regering van Delft kan worden berust. De vergunning toch, door dezelve aan Jan van der Feijst aldaar verleend, strijdt volstrekt met de gegebene instructiën.

Het is waar, dat de Heer Minister van Binnenlandsche Zaken eene bedenking aanvoert tot ondersteuning van den wensch des Gouverneurs, ontleend uit Z.M. Kabinetsrescript van den 13. Mei 11. no. 28 op de vraag van den Gouverneur van *Overijssel*, hoe te handelen omtrent eene sedert veertig jaren te Vriesenveen bestaande bijeenkomst van godsdienstigen aard. Dan, naar des ondergeteekenden inzien heeft te deze eene misvatting bij zijnen ambtgenoot plaats.

Bij het rapport omtrent de vraag van den Gouverneur van Overijssel, door den ondergeteekende met den Minister van Justitie van 3 Mei 11. no. 1 uitgebragt, en waarmede Z.M. zich blijkt vereenigd te hebben, is opgemerkt, dat de tot dien tijd toe gegebene bevelen alleen de vergaderingen der zoogenaamde Separatisten betroffen en de gouverneurs geenszins verplichten tot het verstoren van zoodanige bijeenkomsten van godsdienstigen aard als die, welke te *Vriesenveen* reeds zoolang aanwezig was, en waarvan de Gouverneur de meest loffelijke getuigenis gaf. Op dien grond werd dan ook Z.M. voorgesteld, den Gouverneur van Overijssel aan te schrijven, zich te beperken tot hetgeen, wat hem bij de mededeelde instructiën was bevolen.

Deze handelwijze strookte geheel met de wijze, waarop het Gouvernement steeds omtrent bijzondere vereenigingen en bijeenkomsten pleegt te handelen, ook wanneer dezelve van eenen godsdienstigen aard zijn. Alleen dan, wanneer de goede orde en de openbare rust daardoor in gevaar werden gebragt, heeft men de bestaande wetgeving laten werken ten einde dergelijke vereenigingen te ontbinden.

Maar geheel van anderen aard is het geval te *Delft*. Hier is de vraag niet, of de Stedelijke regering verplicht was op grond van de verordeningen tegen de Separatisten en zonder eenige andere aanleiding eene sedert jaren bestaande zamenkomst van godsdienstigen aard te verstoren, maar of die Regering bevoegd is geweest om aan *Jan van der Feijst* eene autorisatie te verleen, welke alleen door het Gouvernement kan gegeven worden. Indien het Gouvernement, na legaal van deze verkeerde handeling onderrigt te zijn, daarin berustte, zou zulks eene stilzwijgende goedkeuring daarvan behelzen, geheel in strijd met de later gegeven instructiën.

Daarenboven kunnen de vereenigingen te *Vriesenveen* en *Delft* in geen deele gelijkgesteld worden. De laatste komt den ondergeteekende voor van eenen allezins bedenkelijken aard te zijn; de personen, die dezelve zullen uitmaken, zijn geheel onbekend; niet alleen de inwoners der stad, maar elk en een iegelijk kan daarbij worden toegelaten als ware het eene openbare godsdienstoefening, zonder eenige beperking, zoo ook zonder eenige de minste bepaling omtrent de wijze en inrigting der oefening. Niemand kan dus verhinderen, dat de rondreizende predikers der Separatisten dit gemakkelijk middel bij de hand nemen om kwaad zaad te strooijen, verdeeldheid en scheuring te bevorderen en als het ware onder de

bescherming der Regering hunnen wederstand tegen het Gouvernement voort te zetten. Te *Delft* vooral, waar dat oefeninghouden reeds tot veel onrust heeft aanleiding gegeven, had men dezelve niet door zoodanige vergunning moeten aanmoedigen, en dit voorbeeld bewijst opnieuw, hoe ongeraden het zoude wezen, het oordeel in dezen aan de plaatselijke besturen over te geven.

De ondergeteekende acht zich dan ook verplicht Z.M. eerbiedig voor te stellen, den Gouverneur van Zuid Holland door het Departement van Binnenlandsche Zaken te doen uitnoodigen, om Burgemeester en Wethouders der stad *Delft* aan te schrijven, met intrekking en buiten effect stelling hunner voorschrevene dispositie, den adressant Jan van der Feijst met zijn verzoek aan den Koning te renvoyeren.

Wat het tweede punt van het commissoriaal betreft, vermeent de ondergeteekende, dat nader berigt zal dienen te worden ingewacht omtrent hetgeen door den Burgemeester van *Zuid Beijerland* ter zijner verantwoording mogt worden ingebracht.

Indien werkelijk die ambtenaar zich aan zoodanig pligtverzuim mogt hebben schuldig gemaakt, als waarvan hij door het publiek gerucht beschuldigd wordt, zou het zeker noodig zijn, aan dergelijke handelingen door het stellen van een voorbeeld een einde te maken. Indien toch het Gouvernement niet vertrouwen kan op de welgezindheid, trouw en ijver der burgemeesters, wordt deszelfs werking geheel verlamd; vooral moet zulks het geval zijn in de aanzienlijke provincie *Holland*, in welke geene districtscommissarissen aanwezig zijn om de plaatselijke besturen ten platten lande te surveilleren ¹⁰⁾.

De Minister van Staat enz.

(get.) v. PALLANDT v. KEPPEL

(minuut)

Het Departement van Binnenlandsche Zaken en dat voor de zaken van de Hervormde Eeredienst zijn het beiden daarin eens, dat de godsdienstige bijeenkomst of oefeninghouding, waarvan hier sprake is, niet behoort tot de zoodanigen, welke bij Z. M. Besluit van den 5. July dezes jaars zijn bedoeld, maar dat zij integendeel te rangschikken valt onder diegenen, voor welke de toestemming der Hooge regering wordt vereischt. Ook de ondergeteekende is van gedachten, dat het hier niet betreft eene zamenkomst van Separatisten of aanhangers van de bij Z. M. opgelaste Besluit bedoelde adressanten, maar eene vereeniging of bijeenkomst van verschillende personen, zoowel Gereformeerden als andere godsdienstgezinden tot onderlinge stichting en lezing of nabetrachting,

¹⁰⁾ Volgens een rapport van den Gouverneur van Zuid-Holland, Jhr Mr J. A. Ridder van der Heim van Duyvendijke, van 3 Februari 1845 was het ambt van districtscommissaris „in 1814 in sommige provinciën, meer uit een afkeer tegen al wat van de Fransche administratie afkomstig was dan uit een weldoordacht en op kennis van zaken gegrond oogpunt, afgeschaft.” Zie Ten Zeldam Ganswijk, *Bijdragen tot de Geschiedenis van het Staatsbestuur*, Dordrecht, 1847—1849, II, blz. 532; vgl. ook blz. 348 en I, blz. 483.

zooals men het noemt, hoedanige bijeenkomsten hier te lande niet vreemd zijn, maar bekendelijk lange voor de uitvaardiging van Z. M. opgemelde Besluit gehouden wierden, en dus niet in de termen van § b van hetzelfde vallen.

Hoogst twijfelachtig is het ondertusschen den ondergeteekende, of de vergunning, welke Jan van der Feijst van Burgemeester en Wethouders bekomen heeft wel door HunEdAchtb. uit krachte van de bevoegdheid bij § b voormeld aan de plaatselijke besturen toegekend, is verleend geworden. In de beschikking van het Stedelijk Bestuur van Delft wordt daarvan althans geene de minste melding gemaakt, en het laat zich ook vooral uit hoofde van de procedures, welke tegen denzelfden Jan van der Feijst ter zake van het oefeninghouden voor het Hooggeregtshof alhier zijn gevoerd, veeleer denken, dat de vergunning, te deze in geschil, door Burgemeester en Wethouders van Delft is verleend naar aanleiding van art. 294 van het Wetboek van Strafrecht, te meer nog omdat volgens den woordelijken inhoud der beschikking zelve die vergunning zich daartoe bepaalt, dat Jan van der Feijst *zijne opgegevene woning voor het houden der godsdienstige zamenkomst, bekend onder den naam van oefening, zal mogen blijven leenen*, zonder dat daarin eenige aanwijzing of vermelding wordt gevonden van personen, welke daarbij toegang zullen hebben, zooals anders volgens den letter van § b van het Besluit van 5 July jl. zoude vereischt worden.

In die veronderstelling dan zoude het naar des ondergeteekenden inzien hier meer bijzonder de vraag kunnen zijn, of Burgemeester en Wethouders van Delft bevoegd waren tot het geven van zoodanige vergunning, daar, zooverre den ondergeteekende bekend is, de toestemming tot het houden van de oefening of zamenkomst zelve, volgens art. 292 van het Strafwetboek vereischt wordende, niet door de Hooge regering is verleend geworden.

De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft hieromtrent reeds aangemerkt, dat tot nu toe de gewone bijeenkomsten of oefeningen van *niet*-afgescheidenen nog niet zijn bemoeyelijkt of verontrust geworden, en dat ook in dien zin krachtens Z. M. rescript van den 13. Mei jl. no. 28 met opzigt tot de sedert veertig jaren te Vriesenveen gehouden wordende zamenkomsten aan den Gouverneur van Overijssel in der tijd is geantwoord geworden. De ondergeteekende moet erkennen, dat wanneer de Hooge regering zich zoodanige zamenkomsten zoude willen aantrekken en die niet dan na verkregen autorisatie van dezelve zoude willen toelaten en gedoogen, daaruit velerlei moeyelijkheden en bezwaren zouden kunnen voortvloeijen, welke het voorzeker meest geraden is te achten niet te verwekken.

Die moeyelijkheden en bezwaren zouden naar zijn eerbiedig inzien al aanstonds in meerdere of mindere mate kunnen ontstaan, wanneer de vergunning in deze door het Plaatselijk bestuur van Delft verleend, moest worden ingetrokken, en vermits nu die vergunning, zooals die daar is liggende, naar het den ondergeteekende voorkomt, noch schaden zal, noch tot eenige gevolgtrekkingen schijnt te zullen kunnen leiden, en blootelijk als een maatregel van orde en politie kan worden beschouwd, dienstig om het toezigt en de handhaving van de rust te bevorderen, zoude de ondergeteekende met het Departement van Binnenlandsche Zaken van

meening zijn, dat men zich aan dezelve althans voor het oogenblik niet byzonder zal behoeven te laten gelegen liggen, maar dezelve integendeel zoude kunnen worden gelaten voor hetgeen zij is; naar aanleiding van welk een en ander de ondergeteekende het dan ook het meest geraden acht, om het voorstel dienaangaande door het Departement van Binnenlandsche Zaken gedaan, aan te nemen, oftewel om vooreerst de zaak zelve aan te houden en buiten beschikking te laten, ten einde zodoende te blijven in zijn volkomen geheel.

Wat betreft het voorgevallene in de gemeente van Zuid Beijerland, waarvan in het slot van het bovenstaand rapport wordt melding gemaakt en waartoe mede betrekkelijk is het nadere te deze overgelegde commissoriaal van 18 Sept. 1836 la. M 30 geheim, — daaromtrent komt het den ondergeteekende voor, dat Z. M., zooals ook door het Departement van Binnenlandsche Zaken wordt voorgesteld, in de ophelderingen van den Burgemeester van Zuid Beijerland zoude kunnen berusten. Het beroep, hetwelk gemelde Burgemeester doet op den raad van het openbaar ministerie te Dordrecht, en waaromtrent des ondergeteekenden ambtgenoot bij den hiernevens gevoegden brief in bedenking geeft een nader onderzoek te doen ¹¹⁾, meent de ondergeteekende, dat tot geene byzondere uitkomsten zal kunnen leiden of stoffe zoude kunnen opleveren om in deze eene andere beschikking te nemen dan nu reeds door het Departement van Binnenlandsche Zaken wordt aangeraden, terwijl althans de ondergeteekende niet kan inzien, dat, wat er ook zij van den gevraagden raad aan het openbaar ministerie te Dordrecht of van het daarop door hetzelfde gegeven antwoord, hierdoor in de zaak zelve eenige verandering schijnt te weeg te zullen kunnen worden gebracht.

(De Minister van Justitie,
VAN MAANEN.)

¹¹⁾ Een missive van den Minister van Eeredienst d.d. 21 Sept. no. 1 geheim, waarin deze, na de opmerking gemaakt te hebben dat de Burgemeester geen advies van den Substituut Officier te Dordrecht noodig had, de aandacht vestigt op de in het rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken uitgedrukte twijfel, of „die raad werkelijk in dier voege mogt zijn te verstaan geweest”, waarom hij den Minister van Justitie verzoekt hiernaar onderzoek te doen, voordat rapport aan den Koning wordt uitgebracht [Just. 30 Sept. 1836 no. 4 geheim].

259. *Rapport van den Minister van Justitie met naschrift
van den Minister van Eeredienst,
1 en 13 Oct. 1836.*

Herv. Eered.

13 Oct. 1836 no. 2 geheim.

(kopy)

Aan den Koning.

no. 6 geheim.

's Gravenhage, den 1. October 1836.

Commissoriaal van den 22. September 1836
geheim la. A 31.

Rapport van het Departement van Binnenlandsche Zaken betrekkelijk den uitslag van het door den Gouverneur van *Zuid Holland* gedane onderzoek omtrent de handelwijze van den Burgemeester van *Oud Alblas* ter gelegenheid eener aldaar op den 14. Augustus jl. plaats gehad hebbende godsdienstige bijeenkomst.

Consideratiën en advys van den ondergeteekende.

Uit het onderzoek terzake hiernevens vermeld door den Gouverneur van *Zuid Holland* gedaan blijkt, dat de Burgemeester van de gemeente *Oud Alblas* niet alleen op eene verregaande wijze nalatig is gebleven in het volbrengen zijner ambtspligten, maar ook dat hij zelfs op eene hoogst laakbare en onverschoonlijke wijze heeft medegewerkt om de rust in zijne gemeente in gevaar te brengen, terwijl hij afgescheiden hiervan ook in andere opzigten reeds vroeger door zijn gehouden gedrag werkelijke stof tot klage en bestraffing heeft gegeven, al hetwelk voorzeker weinig pleit om dien Burgemeester in zijne ambtsbetrekking te behouden.

Naar het inzien van den ondergeteekende zoude dan ook de handelwijze door gemelden Burgemeester te dezer gelegenheid gehouden, wel grond opleveren om hem in die functie al dadelijk te vervangen; dan, daar de Gouverneur van *Zuid Holland* van een geheel ander gevoelen schijnt te zijn en dat gevoelen ook door het Departement van Binnenlandsche Zaken wordt gedeeld, meent de ondergeteekende als zich niet in staat achtende om de hem onbekende zwaarigheden, welke zich tegen zoodanigen maatregel schijnen op te doen, in al derzelver omvang te waardeeren, de beslissing dienaangaande eerbiedig aan Zijne Majesteit te mogen onderwerpen.

Wat betreft het instellen van regterlijke vervolgingen tegen de overtreders van het gebeurde te *Oud Alblas*, waarvan in mijn rapport van den 25. Augustus jl. no. 6 geheim werd melding gemaakt, daaromtrent is mij nader door den Procureur Generaal berigt, dat zich bij den Officier van Justitie te *Gorinchem* twee bedenkingen hadden opgedaan, welke het onwaarschijnlijk maakten, dat de zaak in regten met goed gevolg zoude kunnen worden voortgezet, daarin namelijk bestaande:

1°. Dat het bezwaarlijk tot genoegzame klaarheid zoude te brengen zijn, dat er eene vergadering van een onwettig genootschap zoude hebben plaats gehad, alzoo het niet met zekerheid was komen te blijken, dat onder die groote menigte, welke de vergadering hadden bijgewoond, hoezeer zich daaronder wel Separatisten zullen hebben bevonden, zij echter als de vergadering belegd en gehouden te hebben zouden zijn aan te merken; en ten

2°. dat de persoon van *Willem van Asperen*, wiens schuur tot het houden der zamenkomst heeft gediend en daartoe door hem is afgestaan, deswege het verlof of de vergunning van den Burgemeester bekomen heeft.

De eerste dezer bedenkingen acht de Procureur Generaal van weinig gewigt, doch ten aanzien van de laatste is het hem toegeschenen, dat de toestemming des Burgemeesters, hoezeer dan ook onverantwoordelijk en geheel in strijd met de bestaande voorschriften, echter de strafbaarheid van de daad van *Willem van Asperen* merkkelijk verzwakt en wegneemt, en uit aanmerking van hetwelk de Procureur Generaal het dan ook meest verkieslijk acht, de zaak buiten verder gevolg in regten te laten.

De ondergeteekende meent zich met die beschouwingen te moeten vereenigen, en voor zooverre zich ook daartegen vanwege Uwe Majesteit geene bedenkingen opdoen, zal de ondergeteekende den Procureur Generaal nader aanschrijven om in den zin van zijn voorstel te handelen.

De Minister van Justitie,

(get.) VAN MAANEN.

(minuut)

Met den Heer Minister van Justitie zou ook de ondergeteekende van gedachte zijn, dat deze zaak in regten buiten vervolg behoorde te worden gelaten.

Wat den Burgemeester van Oud Alblas aangaat, veroorlooft zich de ondergeteekende, eerbiedig in bedenking te geven, of het passeren van den Heer *J. Drinkwaard* bij de nieuwe benoeming van burgemeesters in 1838 als eene voldoende correctie van zoo verregaand pligtverzuim kan worden aangemerkt, waardoor eene gemeente die volkomen rustig was, ontrust is geworden; en of het verleenen van ontslag vóór dien tijd niet verkieslijker zou te achten zijn, indien men inderdaad een voorbeeld zou willen geven, dat eenigen goeden indruk kan maken, zelfs dat welligt in deze provincie niet vruchteloos zou zijn. Dan, daar de Heer Minister van Binnenlandsche Zaken het voorstel van den Gouverneur van Zuid-holland appuyeert¹²⁾, veronderstelt de ondergeteekende, dat er byzondere omstandigheden zullen bestaan, welke het dadelijk ontzetten van den Burgemeester *Drinkwaard* ontraden. Met zijnen ambtgenoot den Minister van Justitie meent dan ook de ondergeteekende zich van een stellig advies te mogen onthouden en de zaak aan de hoogere wijsheid Uwer Majesteit eerbiedig over te laten.

De Minister van Staat enz.

(v. PALLANDT v. KEPPEL.)

¹²⁾ Appuyeeeren = steunen.

260. *Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken
aan den Koning, 31 Oct. 1836.*

Staatssecr.

2 Nov. 1836 la. U 37 geheim.

Aan den Koning.

no. 4 geheim.

's Gravenhage, den 31. October 1836.

Commissoriaal van den 14. October 1836
geheim la. Y 34.

Rapporten van de Departementen van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk, betreffende de handelwijze van den Burgemeester van *Oud Alblas* ter gelegenheid eener aldaar op den 14. Augustus jl. plaats gehad hebbende godsdienstige bijeenkomst, waaromtrent het Departement van Binnenlandsche Zaken den 19. September ll. no. 1 geheim nader had gediend van rapport.

De beide Departementen, ten deze door Uwe Majesteit geraadpleegd, schijnen in het gedrag van den Burgemeester van *Oud Alblas* genoegzamen grond te vinden om dien ambtenaar vóór den gewonen tijd zijner aftreding te doen vervangen. Het Departement voor de zaken der Hervormde Kerk vermeent zelfs, dat het al dadelijk verleen van ontslag een voorbeeld zoude opleveren, dat een goeden indruk kon maken, hetwelk welligt in deze provincie niet nutteloos zoude zijn.

Indien de ondergeteekende het voorstel van den Gouverneur van *Zuid Holland* te dezer zake heeft ondersteund, was zulks voornamelijk, omdat voorschreven Burgemeester het hoofd in den schoot gelegd en berouw betuigd had; terwijl de Gouverneur van *Zuid Holland* reeds hem ernstig zijne ontevredenheid had onder het oog gebracht. Ook was het den ondergeteekende voorgekomen, dat de omstandigheid, dat niet opzettelijk, maar uit onkunde door voorschreven Burgemeester scheen te zijn gedwaald, zijne handelwijze, zonder ze verschoonelijk te maken, echter in een min ongunstig licht plaatste.

Het zijn deze consideratiën, welke de ondergeteekende zich veroorlooft alsnog te doen gelden, en daarbij in aanmerking te brengen, of het, alvorens tot den uitersten maatregel over te gaan, ook goed zoude kunnen wezen den Burgemeester ook het ongenoegen Uwer Majesteit te doen kenbaar worden en hem ernstig te waarschuwen, dat hij zich in het vervolg voor dergelijk pligtverzuim wachte.

Mogt Uwe Majesteit echter in Hoogstdezelfs wijsheid vermeen, dat het ontslag van voornoemden Burgemeester meer geraden ware, de ondergeteekende zal ook deze beslissing eerbiedigen, maar hij veroorlooft zich te betwijfelen, of het noodig zou zijn daartoe over te gaan ten einde een voorbeeld te stellen. Tot dusverre toch is het den ondergeteekende voorgekomen, dat de ambtenaren van de klasse des Burgemeesters van *Oud Alblas* in de behandeling van soortgelijke niet gemakkelijke aangelegenheid zich

over het algemeen wel van hunnen plicht hebben gekweten en hebben gedaan, wat zij behoorden of althans konden doen.

Voor den Minister van Binnenlandsche Zaken,
De Secretaris Generaal,

C. VOLLENHOVEN.

261. *Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Eeredienst, Justitie en Binnenlandsche Zaken, 2 Nov. 1836.*

Herv. Eered.

4 Nov. 1836 no. 1 *geheim*.

Aan Zijne Excellentie den Heere Minister voor de zaken der Hervormde Eeredienst, Justitie en Binnenlandsche Zaken.

la. U 37.

's Gravenhage, den 2. November 1836.

De Koning, overwogen hebbende de rapporten der Departementen van Binnenlandsche Zaken, van Justitie en voor de zaken der Hervormde Kerk enz. van den 19. September ll. no. 1, 1 October ll. no. 6, 13 October ll. no. 2 en 31 October ll. no. 4 *geheim*, waarvan de bijlagen hiernevens teruggaan, gelast mij het Departement van Binnenlandsche Zaken uit te noodigen, zooals ik de eer heb te doen bij dezen, om den Burgemeester van *Oud-Alblas* wegens zijne gedragingen bij gelegenheid van eene onwettige zamenkomst op den 14. Augustus ll. aldaar, 's Konings ongenoegen te doen kenbaar worden en hem ernstig te waarschuwen, dat hij zich in het vervolg voor dergelijk plichtverzuim wachte; alsmede om bij de eerstvolgende aftreding van burgemeesters ten platten lande op het bedoeld voorval nader de aandacht te vestigen.

Wat verder betreft het instellen van regterlijke vervolgingen tegen de overtreders van het gebeurde te *Oud-Alblas*, kan Z. M. zich met de beschouwingen van het Departement van Justitie wel vereenigen om de zaak buiten verder gevolg te laten.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
ad interim belast met de functiën van Secretaris van Staat,
VAN DOORN.

262—267

Door de Afscheidenen in de provincie Drente wordt, naar het schijnt, geen gebruik gemaakt van de beperkte mogelijkheid tot het houden van oefeningen, die het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 hun biedt. Zij blijven zich over het algemeen bepalen tot samenkomsten ten getale van minder dan twintig personen. Af en toe voorkomende grootere samenkomsten worden te laat geconstateerd. De autoriteiten gevoelen er, tot onverholen ergernis van eenige predikanten, blijkbaar weinig voor, zich met dergelijke aangelegenheden ernstig te bemoeien.

262. *Missive van Ds W. H. Folkers Cranssen te Dwingelo aan den Minister van Eeredienst, 18 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

22 Aug. 1836 no. 2.

Aan Z.E. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz.

Confidenciële brief.

De Praeses van het Classikaal Bestuur van Meppel neemt de vrijheid ter kennis van Uwe Excellentie te brengen, dat er geheel strijdig met het Besluit van Z. M. onzen geëerbiedigden Koning in zijne gemeente op Zondag den 14den Augustus gehandeld is.

Volgens dat Besluit d. d. 5 July 1836 no. 75 meent hij, dat er geene godsdienstoefeningen boven het getal van twintig door de Separatisten mogen gehouden worden, en echter heeft H. de Cock, zich noemend Geref. leeraar onder 't kruis, in een boerschap¹⁾, *Eemster* genaamd, onder zijne gemeente, ten huize van eenen assessor van het gemeentebestuur, op voornoemden dag godsdienstoefeningen gehouden, in welke Doop en Avondmaal niet alleen zijn bediend, maar ook lidmaten of een lidmaat aangenomen en welke godsdienstoefeningen — zooals hem berigt is — door meer dan vijftig personen, niet alleen uit zijne gemeente, maar ook uit naburige gemeenten *Diever* en *de Smilde* zijn waargenomen. Dit nu is een openlijk spotten met de besluiten van Z. M. onzen Koning, waarom hij zich verplicht vond, zulks ter kennis van U. E. te brengen en wel *confidenciël*, daar hij niet weet of dit ook ter kennis van den Burgemeester is gekomen en door ZijnEd. aan den Heer Gouverneur der provincie is berigt, en hij niet gaarne door deze mededeeling de achting en liefde van het Hoofd der gemeente en veel minder nog van den Gouverneur der provincie zoude verliezen, schoon hij anders gaarne aan de handhaving der wijze en doelmatige besluiten van Z. M. onzen Koning de rust en het genoegen van zijn leven wil opofferen.

Dwingelo, den 18^{den} Augustus 1836.

De Praeses van het Classikaal Bestuur voornoemd,
W. H. FOLKERS CRANSSEN.

¹⁾ Boerschap wordt in Drente (en Groningen) gezegd voor wat elders een buerschap heet.

263. *Rapport van den Burgemeester van Dwingelo aan den Gouverneur van Drente, 27 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

5 Sept. 1836 no. 12.

(kopy)

Aan den Heer Gouverneur van Drenthe.

Oldengaarde, 27 Augs 1836.

Ter beantwoording van UHEG. geëerde van den 26. dezer is dienende, dat ik ook van ter zijden geïnformeerd ben en geloof het in waarheid bestaan heeft, (dat) er op den 14. dezer een meer dan geoorloofd getal Separatisten onder de leiding van *Ds De Cock* ten huize van onzen assessor *A. H. Kok* te Eemster is bijeengewees, doch dit heb ik niet geweten voor drie of vier dagen daarna. Het was alzoo onmogelijk om er proces verbaal van te kunnen opmaken. Dit heeft echter aanleiding gegeven op nieuwe waakzaamheid en (ik) heb de veldwachter bij herhaling gelast om des Zondags alle Separatisten-vergaderingen te bezoeken en hun getal op te nemen en bij bevinding van meer dan 19 er proces verbaal van op te maken. Dezen last heeft hij ook gedurende al den tijd der woelingen gehad en ook zijn pligt in dezen zeer goed volbragt, maar heeft nimmer een of het ²⁾ getal ergens bevonden. Dien dag juist heeft hij er niet geweest; werd des ochtens om negen uur door den turfmaker *E. Akkerman* verzocht om met hem in het Leggelder-veld te willen surveilleren op beesten, die hem de turf vernielden, en is eerst om 4 uren des middags van daar gekomen.

De Burgemeester van Dwingelo,

(get.) *A. W. van HOLTHE.*

264. *Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Aug. 1836.*

Herv. Eered.

28 Aug. 1836 no. 1 P geheim.

Assen, 27 Aug. 1836.

Weledelgestrenge Heer en Vriend!

Ik moet UWEG. ondershands en met verzoek dat de personen, die ik zoo aanstonds zal melden, niet mogen te weten komen, dat *ik* dezen geschreven heb, het een en ander melden nopens den staat

²⁾ De afschrijver heeft hier blijkbaar een fout gemaakt. Waarschijnlijk heeft er in plaats van „of het” „hooger” gestaan.

van het Separatisme alhier. Nadat het Koninklijk Besluit van 5 July achtervolgd was door de bewuste twee ministeriële aanschrijvingen, dacht ik dat de Separatisten, in hunne verwachtingen zeer teleurgesteld, zich byzonder stil zouden houden, maar het tegendeel is helaas waar. Meer en meer komen zij openlijk voor den dag, en de burgemeesters en andere ambtenaren, welken het toezigt over hen is aanbevolen, laten hen maar geworden. Voorleden Zondag 14 dagen heeft Ds De Cock hier driemaal het Avondmaal aan de zijnen bediend, telkens zorgende, dat er niet meer dan 19 tegenwoordig waren. Ik gaf onlangs aan onzen Burgemeester te kennen, dat het toelaten daarvan hem naar mijn inzien onaangenaamheden zou kunnen berokkenen, maar zijn antwoord was, dat hij geene andere bevelen had dan dat hij zorgen moest, dat hunne vergaderingen beneden de twintig bleven en dat zij geene politieke wanorde stichtten, en voor het overige konden zij, wat hem betrof, in hunne bijeenkomsten doen, wat zij wilden. De Burgemeester van Dwingeloo, waar het ook zeer druk met die menschen is, een lid van onze ridderschap, zeide mij hetzelfde, en verklaarde geene officiële kennis te hebben van het Koninklijk Besluit en de aanschrijvingen, van welke ik sprak.

Er is een boekje uitgegeven en dat wordt overal door Drenthe aan de huizen geveild en aangeprezen, hetwelk dezen tytel heeft: *De Prentbijbel van G. Benthem Reddingius, zoogenaamd Hervormd leeraar en schoolopziener te Assen, als een werk des Satans bevonden en wederlegd door F. A. Kok, ouderling bij de wederkeerende Gereformeerde gemeente te Dwingelo, gedrongen hiertoe wegens het godonteerende en verleidende voor kerk en scholen zijner althans in deze provincie algemeen verspreide schriften, die zeker, evenals deze prentbijbel, voor de zielen der menschen verpestend zijn. Kerkelijk goedgekeurd en aanbevolen door H. de Cock, Gereformeerd leeraar onder het kruis*³⁾). Mij dunk, het rondveilen van zulk een boekje zou de attentie der politieke en regterlijke ambtenaren opwekken om de titulaturen, die De Cock en Kok zich op den tytel geven, en omdat door dien tytel en door het boekje zelf, met den tytel in boosheid overeenkomende, een door het Gouvernement erkend kerkelijk en politiek ambtenaar geprosttueerd⁴⁾ wordt, maar de heeren lagchen erom als ik met hen in gezelschap ben, dat er zulk een zot ding tegen mij is uitgegeven, evenalsof dat alleen eene belagchelijke zijde heeft, zonder dat zij schijnen te berekenen, dat de algemeene lecture van dat pamphlet eenen geest onder het volk verspreidt, die veler harten niet alleen tegen mij inneemt, maar ook tegen het Gouvernement, dat mij, schoon de zielen der jeugd voor eeuwig bedervende, zooals in dat boekje staat, evenwel schoolopziener laat blijven. De Separatisten doen en schrijven hier dus hoe langer hoe meer hetgeen zij willen, en de voorstanders der Hervormde Kerk moeten het maar met lammerengeduld dragen, dat zij openlijk verguisd worden. Alleen de Inspecteur der middelen wil den ouderling Kok eene boete van eenig geld berokkenen, omdat hijzelf gemeld boekje verkocht heeft zonder patent van boekverkooper te hebben. Wanneer dat zoo voort-

³⁾ Veendam, 1836; vgl. J. Kok, *Meister Albert*², blz. 97—102.

⁴⁾ Prostittueeren = te schande maken, onteeren.

gaat, en dat zal het als die menschen ondervinden, dat de Regering hun facto ⁵⁾ volkomene vrijheid verleent, wat zal dan het einde zijn?

Er is gisteren een stukje over de kerkelijke twisten in de Groninger Courant geweest, hetwelk veel waarheid behelst en de attentie van het Gouvernement naar mijn inzien zeer verdient ⁶⁾.

De ondervinding hebbende, dat onze Postdirecteur wel eens de gesoubandeerde ⁷⁾ brieven naziet om te zien of er ook iets particuliers in voorkomt, en niet gaarne willende dat deze onder zijne oogen komt, neem ik de vrijheid denzelve te verzegelen.

Ik heb de eer met de meeste hoogachting te zijn

v. s.

UWEGestr. geh. dienaar,

G. BENTHEM REDDINGIUS.

265. *Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 2 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

5 Sept. 1836 no. 12.

Aan Z. Exc. den Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk.

K no. 1.

Assen, den 2. September 1836.

Bij missive van 22 Augustus jl. no. 2 heeft Uwe Excellentie mij geschreven, dat volgens een onderhandsch berigt de gewezen predikant *De Cock* op Zondag 14 Augustus eene talrijke godsdienstoefening zou hebben gehouden te *Eemster* onder *Meppel*.

Eemster is een klein en afgelegen gehucht, behoorende tot de gemeente Dwingelo, op vier uren afstand van *Meppel*. Het was mij niet bekend, dat daar eene godsdienstoefening had plaats gehad.

⁵⁾ Facto = metterdaad.

⁶⁾ De *Groninger Courant* van 26 Augustus 1836 nam een ingezonden stuk over uit het *Handelsblad* van 18 Augustus, waarin geattendeerd wordt op de door de Amsterdamsche Rechtbank in het voordeel der Afscheidenen gewezen vonnissen, waarbij art. 193 der Grondwet zoodanig is uitgelegd, dat een ieder die wil, openbare godsdienstoefeningen kan houden, indien zij maar de openbare orde of veiligheid niet storen. De schrijver betoogt, dat de openbare orde door de Afscheidenen rechtstreeks of zijdelings wel degelijk wordt gestoord, wijl zij de licht te misleiden menigte tegen de bestaande gezindheid opruien, waardoor de hartstochten in vlam worden gezet en de eene mensch tegen den ander in het harnas wordt gejaagd. Daaraan moet door strengere vervolging een einde worden gemaakt.

⁷⁾ Gesoubandeerd = onder kruisband verzonden.

Bij navrage aan den Heer Burgemeester heeft deze mij geantwoord bij brief, waarvan hierbij een afschrift.

Op plaatsen, waar in deze provincie Separatisten worden aangetroffen, zijn zij gewoon tezamen te komen, doch zij zorgen dat zij het getal van twintig niet te boven gaan, immers in den regel. Enkele malen worden zij echter in grooter getal aangetroffen, doch wordt daartegen met alle zorg en nadruk gewaakt, en de overtredingen vervolgd. Dit zal aan Uwe Excell. kunnen blijken uit de lijst der vonnissen te dezer zake bij de Regtbank alhier gevallen, welke lijst hiernevens gaat ⁸⁾.

Deze krachtige handhaving der politie belet intusschen niet, dat nu en dan ten gevolge van geheime afspraken overtredingen kunnen begaan worden, welke te laat ontdekt worden.

De Gouverneur der provincie Drenthe,

D. J. VAN EWIJCK.

266. *Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds G. Benthem Reddingius te Assen,
5 Sept. 1836.*

Herv. Eered.

28 Aug. 1836 no. 1 P geheim.

(minuut)

*Den Heere G. Benthem Reddingius, secretaris
van het Provinciaal Kerkbestuur, theol. doctor
en predikant te Assen.*

's Hage, 5 September 1836.

Weleerwaarde Heer en Vriend!

Ook het Provinciaal Kerkbestuur van Groningen heeft het hatefulijk pamflet van dien Kok ons toegezonden; hetzelfde is nu medegedeeld aan den Minister van Justitie. Dan, ik vrees, dat tegen dien ellendeling wel niet *veel* te doen zal zijn ⁹⁾.

Het gevoel van verontwaardiging, hetwelk uit deszelfs doorloopen bij mij werd opgewekt, ging spoedig over in dat van verachting. Welligt behoorde het zelfs wel te zijn dat van medelijden

⁸⁾ Deze lijst is, met uitzondering van de laatste twee nummers, opgenomen in Deel II op blz. 260 en 261 onder noot 16. De laatste nummers vermelden de veroordeeling van H. de Cock te Smilde en van J. G. Oosterhuis te Nijveveen op 3 Aug. 1836 resp. tot boeten van f 100.— en f 20.—.

⁹⁾ Ook de Minister van Justitie — door den Minister van Eeredienst om zijn oordeel gevraagd — meende, dat het „kwaadaardig” „schandschrift” geen aanleiding gaf tot een rechterlijke actie [Just. 13 Sept. 1836 no. 3 geheim].

met zoo een dwazen warkop! Waarlijk kan alleen op lezers, wier domheid of ontstelde harsens hen toch voor betere overtuiging ongeschikt maken, zoodanig libel eenigen invloed ten uwen nadeele uitoefenen. Bij gematigden of zelfs maar half verstandigen moet het tegen die beide koks innemen en hunne keukens verdacht maken. Een man als Reddingius althans is boven die vodden te zeer verheven om er zich meer aan te bekreunen als aan alle soortgelijke, die reeds verschenen zijn.

Voor het overige zal u wel gebleken zijn, dat het Gouvernement volhout en alles doet, wat de *bestaande wetgeving* aan de hand geeft of toelaat.

Na u ook de complimenten van den Heer Van Pallandt overgebracht te hebben, blijf ik met bestendige hoogachting enz.

(JANSSEN.)

Om uwe brieven aan mij portvrijheid te verzekeren, hebt gij alleen in den hoek van het adres uw naam en kerkelijke qualiteit te plaatsen; zie het tarief.

267. *Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Oct. 1836.*

Herv. Eered.

13 Oct. 1836 no. 1 P geheim.

Assen, 7 Oct. 1836.

Weledelgestrenge Heer!

Wat hier de Separatisten aangaat, dezelve houden ongestoord hunne godsdienstoefeningen in getale zooals zij verkiezen, zonder zich te hebben aangegeven, maar houden zich stil, zoodat wij niet over hen klagen kunnen. Hun getal neemt echter zachtjes aan nogal wat toe. Koninklijke besluiten en ministeriële aanschrijvingen schijnen echter door sommige plaatselijke autoriteiten niet te worden in acht genomen, als zij vermeenen dat de Grondwet hun geene verpligting oplegt om aan dezelve te obediëren¹⁰⁾. Bedenkelijke zaak voorzeker voor de maatschappij, als de mindere magten zulk een vrij oordeel hebben over hetgeen hun door hogere wordt aangeschreven.

Ik heb de eer met hoogachting te zijn,

v. s.

UWWEG. geh. dr.

REDDINGIUS.

¹⁰⁾ Het begin van den brief handelt over kerkelijke nominatiën enz.

¹¹⁾ Obedieeren = gehoorzamen.

CHRONOLOGISCHE LIJST DER STUKKEN.

30 Nov.	1835	Brief van Ds A. T. Beausar over de Afscheiding te Klundert.	no. 5
2 Dec.	1835	Advies van Janssen aan Ds A. T. Beausar.	no. 6
13 Dec.	1835	Instructie van den Procureur Crimineel aan den Burgemeester van Klundert.	no. 7
17 Dec.	1835	Brief van Ds A. T. Beausar met betrekking tot de Afscheiding te Klundert.	no. 8
18 Dec.	1835	Bericht van den Opperintendant der koninklijke paleizen over de Afscheiding van personeel op het Loo.	no. 34
22 Dec.	1835	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie in zake de Afscheiding op het Loo.	no. 35
24 Dec.	1835	Brief van Pape voornamelijk over de situatie te Veen en te Almkerk.	no. 12
28 Dec.	1835	Brief van Jhr O. J. Quintus over „de woelingen der drijvers aan de beide uitersten”.	no. 1
29 Dec.	1835	Brief van H. E. Verschoor over Ds Meerburg en de toestanden te Sleeuwijk.	no. 13
30 Dec.	1835	Extract uit het vonnis van het Hooggerechts-hof in de zaak van Ds Scholte c. s.	no. 2
31 Dec.	1835	Brief van Pape voornamelijk over Veen en Almkerk.	no. 14
31 Dec.	1835	Adres van Ds Scholte aan den Koning in verband met door hem te Utrecht ondergane mishandelingen.	no. 30
2 Jan.	1836	Adres van Ds A. T. Beausar aan den Minister van Eeredienst over het optreden van Ds Meerburg te Klundert.	no. 9
4 Jan.	1836	Brief van Ds A. T. Beausar over de afscheidingsbeweging te Klundert.	no. 10
4 Jan.	1836	Missive van het Gemeentebestuur van Genemuiden aan den Gouverneur van Overijsel.	no. 72

5 Jan.	1836	Antwoord van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de Afscheiding op het Loo.	no. 36
6 Jan.	1836	Brief van Prof. J. F. van Oordt over de genomen regeeringsmaatregelen.	no. 3
6 Jan.	1836	Brief van Janssen aan Ds Beausar over het separatisme.	no. 11
6 Jan.	1836	Brief van Pape met berichten uit het land van Heusden.	no. 15
6 Jan.	1836	Brief van Ds H. P. de Kanter te Brielle over de situatie in zijn omgeving.	no. 31
6 Jan.	1836	Bericht van den Burgemeester van Staphorst over de Afscheiding aldaar.	no. 73
11 Jan.	1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Overijssel met nadere instructies.	no. 74
13 Jan.	1836	Bericht van W. W. Smitt aan O. Voortman te Rijssen over den voortgang der Afscheiding.	no. 32
16 Jan.	1836	Brief van Pape met berichten uit het land van Heusden.	no. 16
21 Jan.	1836	Rapport van den Minister van Eeredienst betreffende het arrest van het Hooggerechts-hof in de zaak van Scholte c.s.	no. 4
27 Jan.	1836	Brief van Pape voornamelijk over het wangedrag van Ds Van Rhee.	no. 17
28 Jan.	1836	Verzoek van den Gouverneur van Friesland om nadere instructies in zake de ontbinding van godsdienstoefeningen.	no. 48
28 Jan.	1836	Ingezonden stuk in het <i>Handelsblad</i> met critiek op de regeeringsmaatregelen.	no. 93
29 Jan.	1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie betreffende het <i>Handelsblad</i> .	no. 94
3 Febr.	1836	Antwoord op vorenstaand schrijven.	no. 95
3 Febr.	1836	Brief van Pape voornamelijk over het wangedrag van Ds Van Rhee.	no. 18
3 Febr.	1836	Brief van Ds J. la Lau te Gouda over dezelfde aangelegenheid.	no. 19
4 Febr.	1836	Missive van den Burgemeester van Nieuwleusen aan den Gouverneur in zake godsdienstige bijeenkomsten.	no. 75

- 6 Febr. 1836 Verzoek van den Gouverneur van Overijssel om instructies ten aanzien van het gebruik van den sterken arm. no. 76
- 6 Febr. 1836 Bedenkingen van den Gouverneur van Overijssel in zake de vervolging der Afscheidenen. no. 77
- 6 Febr. 1836 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst over de noodzakelijkheid van „ontbindings”-maatregelen. no. 49
- 9 Febr. 1836 Antwoord van den Minister van Eeredienst op het schrijven van den Gouverneur van Friesland d.d. 28 Januari. no. 50
- 9 Febr. 1836 Bericht van den Burgemeester van Brummen over de „ontbinding” van een door Ds Brummelkamp geleide samenkomst. no. 37
- 10 Febr. 1836 Rapport van den Procureur Generaal betreffende het *Handelsblad*. no. 96
- 11 Febr. 1836 Rapport van den Gouverneur van Gelderland in zake het voorgevallene te Brummen en te Zutfen. no. 38
- 11 Febr. 1836 Bericht van den Burgemeester van Apeldoorn over de verhinderings en de ontbinding van door Ds Brummelkamp belegde samenkomsten. no. 39
- 11 Febr. 1836 Brief van Ds D. Lenting over ongeregelheden te Zutfen. no. 40
- 11 Febr. 1836 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken betreffende de door den Gouverneur van Overijssel in dato 6 Februari gevraagde instructies. no. 78
- 11 Febr. 1836 Rapport van denzelfden over de bedenkingen van dien Gouverneur d.d. 6 Februari. no. 79
- 12 Febr. 1836 Brief van Pape over het verloop van de Afscheiding in den omtrek. no. 20
- 15 Febr. 1836 Bericht van den Burgemeester van Kampen over ongeregelheden aldaar. no. 80
- 15 Febr. 1836 Adres van Ds G. van der Tuuk aan den Koning tegen de „toelating” der Afscheidenen. no. 152
- 16 Febr. 1836 Adres van Ds Brummelkamp aan den Koning over het optreden van militairen te Wezep. no. 41
- 17 Febr. 1836 Rapport van het Classikaal Bestuur van Dokkum over den stand der Afscheiding binnen die classis. no. 51

- 18 Febr. 1836 Brief van Ds D. Lenting in zake de onge-
regeldheden te Zutfen en te Kampen. no. 42
- 19 Febr. 1836 Adres van het Provinciaal Kerkbestuur van
Friesland, aandringende op een krachtadiger
optreden. no. 52
- 23 Febr. 1836 Missive in zake het optreden tegen afgeschei-
den personeel op het Loo. no. 43
- 24 Febr. 1836 Missive van den Minister van Justitie aan den
Minister van Eeredienst betreffende het
Handelsblad. no. 97
- 25 Febr. 1836 Uiteenzetting van den Minister van Justitie
betreffende de door den Gouverneur van Over-
ijsel gevraagde instructies. no. 81
- 27 Febr. 1836 Rapport van het Classikaal Bestuur van
Leeuwarden over den stand der Afscheiding
in de classis. no. 53
- 28 Febr. 1836 Schrijven van Ds B. Nieuwold ten geleide van
vorenstaand rapport. no. 54
- 1 Maart 1836 Missive van den Minister van Eeredienst aan
den Minister van Justitie over de ongenoeg-
zaamheid der genomen maatregelen. no. 99
- 2 Maart 1836 Bericht van den Gouverneur van Friesland
over het zenden van militairen naar Sneek. no. 55
- 3 Maart 1836 Brief van Pape betreffende Veen en Almkerk. no. 21
- 9 Maart 1836 Bericht van den Procureur Crimineel in
Friesland over „ontbindings”-maatregelen te
Sneek. no. 56
- 9 Maart 1836 Brief van Janssen aan Donker Curtius over
verschillende zaken. no. 44
- 11 Maart 1836 Antwoord op vorenstaand schrijven. no. 45
- 11 Maart 1836 Antwoord van den Minister van Justitie op
het schrijven van den Minister van Eeredienst
d.d. 1 Maart. no. 100
- 14 Maart 1836 Bericht van den Officier van Justitie te
Sneek over belediging des Konings door T. A.
Adema aldaar. no. 57
- 15 Maart 1836 Rapport van de Ministers van Eeredienst en
van Justitie in de zaak van het afgescheiden
personeel op het Loo. no. 46
- 16 Maart 1836 Circulaire van den Gouverneur van Friesland
in zake verboden godsdienst oefeningen. no. 58
- 17 Maart 1836 Bericht van den Gouverneur van Friesland
over de door hem genomen maatregelen. no. 59

18 Maart 1836	Rapport van den Gouverneur van Gelderland in zake het adres van Brummelkamp d.d. 16 Februari.	no. 47
20 Maart 1836	Procesverbaal in zake de „ontbinding” van een godsdienstige samenkomst te Delft.	no. 106
29 Maart 1836	Brief van Pape onder meer over het beroepingswerk te Almkerk en te Veen.	no. 22
1 April 1836	Tabellarisch overzicht van het aantal en den invloed der „Separatisten”.	no. 98
1 April 1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie over het adres en de zaak der Afgescheidenen.	no. 101
3 April 1836	Bericht van het Classikaal Bestuur van Middelburg over de Afscheiding van Ds H. J. Budding.	no. 33
4 April 1836	Adres van Ds Scholte aan den Koning met verzoek een einde te maken aan de vervolgingen.	no. 153
8 April 1836	Vrijspraak van de Rechtbank van Rotterdam in de zaak van S. van Jeveren en J. de Gorter te Schiedam.	no. 107
9 April 1836	Antwoord van den Minister van Justitie op het schrijven van den Minister van Eeredienst d.d. 1 April.	no. 102
12 April 1836	Missive van den Burgemeester van Vriezenveen aan den Gouverneur over een „stichtelijk gezelschap” aldaar.	no. 82
14 April 1836	Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie over het adres en de zaak der Afgescheidenen.	no. 104
14 April 1836	Ontwerp-besluit over dezelfde aangelegenheid.	no. 105
14 April 1836	Bericht van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie aangaande de redactie van beide vorenstaande stukken.	no. 103
15 April 1836	Missive van den Gouverneur van Overijsel betreffende het gezelschap te Vriezenveen.	no. 83
16 April 1836	Brief van Ds H. J. Krom aangaande „de woelingen der Separatisten” te Willemstad.	no. 125
18 April 1836	Verslag van den Gouverneur van Friesland over de afscheidingsbeweging in die provincie.	no. 60
21 April 1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aangaande het gezelschap te Vriezenveen.	no. 84

- 21 April 1836 Notulen van een kerkeradsvergadering der Hervormde gemeente te Willemstad in zake de Afscheiding aldaar. no. 126
- 21 April 1836 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam in zake een vrijsprekend vonnis van de Rechtbank aldaar. no. 108
- 23 April 1836 Brief van Minister Van Pallandt aan Janssen over de vrijspraak te Amsterdam. no. 109
- 23 April 1836 Brief van Pape met verschillende berichten en opmerkingen, onder meer over het „Amsterdamsche conclave”. no. 23
- 24 April 1836 Missive van Ds H. J. Krom aan het Classikaal Bestuur van Breda in zake een tegen H. B. van Iserloo ingebrachte aanklacht. no. 127
- April 1836 Anonyme memorie aan den Koning in zake vrijheid voor godsdienstige oefeningen der Afgescheidenen. no. 167
- eind Apr. 1836 Rapport van den Minister van Justitie over vorenstaande memorie. no. 168
- 30 April 1836 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal in zake de Rechtbank te Amsterdam. no. 110
- 3 Mei 1836 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam over de reactie aldaar op de houding van de Rechtbank. no. 111
- 3/11 Mei 1836 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake het gezelschap te Vriezenveen. no. 85
- 5 Mei 1836 Circulaire van den Procureur Generaal betreffende het voortzetten der rechtsvervolgingen. no. 112
- 7 Mei 1836 Rapport van den Raad van State over het adres en de zaak der Afgescheidenen. no. 154
- 7 Mei 1836 Minderheidsrapport van Staatsraad Copes van Hasselt. no. 155
- 8 Mei 1836 Brief van Donker Curtius over eventueele „toelating” der Afgescheidenen enz. no. 156
- 10 Mei 1836 Brief van Pape over strubbelingen te Veen enz. no. 24
- 11 Mei 1836 Rapport van den Minister van Eeredienst over de anoyne memorie (no. 167). no. 169
- 14 Mei 1836 Antwoord van Janssen aan Donker Curtius op diens schrijven van 8 Mei. no. 157
- 14 Mei 1836 Missive van den Secretaris van Staat in zake de te nemen beslissing op het adres der Afgescheidenen. no. 158

15 Mei	1836	Repliek van Donker Curtius over de eventueele „toelating” der Afscheidenen.	no. 159
17 Mei	1836	Verzoek van Janssen aan Donker Curtius om advies in zake de eventueele voorwaarden van „toelating”.	no. 160
17 Mei	1836	Vrijspraak van de Rechtbank van Amsterdam in de zaak van Ds Brummelkamp en W. Weimer.	
18 Mei	1836	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie omtrent het al of niet voortzetten der rechtsvervolgingen.	no. 114
19 Mei	1836	Antwoord op vorenstaand schrijven.	no. 115
19 Mei	1836	Procesverbaal van de zitting der Rechtbank van Amsterdam in de zaak van Brummelkamp c.s.	no. 116
20 Mei	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal omtrent de gevolgen van de houding der Amsterdamsche Rechtbank.	no. 117
20 Mei	1836	Bericht van den Burgemeester van Ambt Hardenberg omtrent een godsdienstige bijeenkomst aldaar.	no. 86
21 Mei	1836	Missive van den Gouverneur van Overijssel over het gebrek aan voldoende troepen in die provincie.	no. 87
24 Mei	1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie over lijfswang bij onvermogen.	no. 61
24 Mei	1836	Bericht van den Commissaris van Politie te Gouda over godsdienstige bijeenkomsten en ongeregelheden aldaar.	no. 130
24 Mei	1836	Promemorie van den Minister van Eeredienst over de verdere behandeling van het adres en de zaak der Afscheidenen.	no. 161
25 Mei	1836	Brief van Minister Van Pallandt aan Minister Van Maanen in verband met vorenstaande promemorie.	no. 162
25 Mei	1836	Missive van den Officier van Justitie te Rotterdam over de gebeurtenissen te Gouda.	no. 131
26 Mei	1836	Nader bericht van denzelfden over dezelfde aangelegenheid.	no. 132
26 Mei	1836	Bericht van den Gouverneur van Noordbrabant over het ontslag van den Burgemeester van Emmikhoven.	no. 25
27 Mei	1836	Rapport van den Procureur Generaal over de houding der Amsterdamsche Rechtbank.	no. 118
29 Mei	1836	Bericht van den Commissaris van Politie te Gouda over de „ontbinding” van een godsdienstige samenkomst aldaar.	no. 133

30 Mei	1836	Bericht van den Minister van Justitie nopens de instelling van een gerechtelijk onderzoek tegen Van Iserloo te Willemstad.	no. 128
31 Mei	1836	Rapport van den Procureur Generaal over het in de zaak van Ds Brummelkamp c. s. gerezen conflict.	no. 119
31 Mei	1836	Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Noordholland over dezelfde zaak.	no. 120
1 Juni	1836	Rapport van den Procureur Generaal omtrent de gevolgen van de door de Rechtbank van Amsterdam aangenomen houding.	no. 121
1 Juni	1836	Rapport van den Procureur Generaal in zake de eventueele toepassing van lijfswang bij onvermogen.	no. 62
3 Juni	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de definitieve regeling van de zaak der Afgescheidenen.	no. 163
4 Juni	1836	Verzoek van den Gouverneur van Overijsel om grootere militaire assistentie.	no. 88
6 Juni	1836	Brief van Mr F. Frets te Rotterdam over de houding der Rechtbank aldaar.	no. 134
6 Juni	1836	Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie nopens den invloed der Amsterdamsche vrijspraken.	no. 216
7 Juni	1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie omtrent de definitieve regeling van de zaak der Afgescheidenen.	no. 164
7 Juni	1836	Concept-besluit ter afdoening van het adres en ter regeling van de zaak der Afgescheidenen.	no. 165
10 Juni	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst in zake de eventueele toepassing van lijfswang bij onvermogen.	no. 63
10 Juni	1836	Adres der Afgescheidenen te Amsterdam aan het Gemeentebestuur in zake hun voornemen om openbare godsdienstoefeningen te houden.	no. 136
10 Juni	1836	Missive van het Gemeentebestuur te Amsterdam aan den Gouverneur over vorenstaand adres.	no. 137
11 Juni	1836	Instructie van den Gouverneur aan het Gemeentebestuur van Amsterdam te dezer zake.	no. 138
11 Juni	1836	Missive van denzelfden aan den Minister van Eeredienst te dezer zake.	no. 139

12 Juni	1836	Procesverbaal aangaande een godsdienstige samenkomst te Hilversum.	no. 145
12 Juni	1836	Procesverbaal in zake de uiteendrijving van een herhaalde godsdienstige samenkomst te Hil- versum.	no. 146
13 Juni	1836	Bericht van den Officier van Justitie te Am- sterdam in verband met de gebeurtenissen te Hilversum.	no. 147
13 Juni	1836	Brief van Pape over strubbelingen onder de Afgescheidenen.	no. 26
13 Juni	1836	Instructie van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland in zake het voornemen der Afgescheidenen te Amsterdam.	no. 140
14 Juni	1836	Bericht van den Gouverneur van Noordholland betreffende Hilversum en Amsterdam.	no. 148
15 Juni	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake Amsterdam.	no. 141
16 Juni	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken over het verzoek van den Gouverneur van Overijsel om grootere militaire assistentie.	no. 89
18 Juni	1836	Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk over een godsdienstoefening onder leiding van Ds Meerburg.	no. 27
18 Juni	1836	Instructie van den Procureur Generaal aan den Officier van Justitie te Amsterdam in zake de godsdienstoefeningen der Afgescheidenen al- daar.	no. 143
18 Juni	1836	Missive van denzelfden aan den Minister van Justitie over vorenstaande instructie.	no. 142
20 Juni	1836	Missive van den Secretaris van Staat omtrent het verzoek van den Gouverneur van Overijsel om grootere militaire assistentie.	no. 90
23 Juni	1836	Antwoord van den Minister van Justitie op het schrijven van den Gouverneur van Utrecht om- trent de verhoogde activiteit der Afgescheidenen.	no. 217
26 Juni	1836	Memorie van Referendaris Asser in zake de Amsterdamsche Rechtbank, met aanteeke- ningen van den Minister van Justitie.	no. 122
28 Juni	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal over dezelfde aan- gelegenheid.	no. 123
30 Juni	1836	Brief van Pape met bijzonderheden uit den kring der Afgescheidenen.	no. 28
1 Juli	1836	Nader schrijven van Mr Frets in zake de Rechtbank van Rotterdam.	no. 135

2 Juli	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake de bijeenkomsten te Amsterdam.	no. 144
4 Juli	1836	Adres van H. G. Klijn aan den Koning.	no. 166
vóór 5 Juli	1836	Anonyme nota aan den Koning in zake vrijheid van besloten oefeningen voor de Afgescheidenen.	no. 170
5 Juli	1836	Brief van Pape over geschillen onder de Afgescheidenen enz.	no. 29
7 Juli	1836	Bericht van den Gouverneur van Friesland over het zenden van militairen naar Scharnegoutum.	no. 64
8 Juli	1836	Adres van C. Deteleff c. s. te Amsterdam aan het Gemeentebestuur om toestemming tot vergaderen.	no. 173
10 Juli	1836	Brief van Pape over het K. B. van 5 Juli.	no. 171
12 Juli	1836	Antwoord van Janssen op vorenstaand schrijven.	no. 172
13 Juli	1836	Missive van den Procureur Generaal aan den Minister omtrent de zaak van Van Iserloo te Willemstad.	no. 129
14 Juli	1836	Beschikking van het Gemeentebestuur van Amsterdam op het adres der Afgescheidenen.	no. 174
15 Juli	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de door den Gouverneur van Friesland genomen maatregelen.	no. 65
15 Juli	1836	Rapport van den Procureur Generaal in zake de Amsterdamsche Rechtbank.	no. 124
15 Juli	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken over het zenden van militairen naar Overijssel.	no. 91
16 Juli	1836	Missive van den Secretaris van Staat omtrent het gebruik maken van de militaire macht.	no. 92
18 Juli	1836	Procesverbaal in zake een groote godsdienstige samenkomst te Emmikhoven.	no. 226
18 Juli	1836	Verslag van den Commissaris van Politie De Lagh over gebeurtenissen te Amsterdam.	no. 175
19 Juli	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake het adres der Afgescheidenen te Amsterdam en de daarop genomen beschikking.	no. 176
19 Juli	1836	Schrijven van den Griffier der Staten van Noordholland aan den Minister van Justitie in zake Amsterdam.	no. 177
20 Juli	1836	Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen over de gebeurtenissen te Hilversum.	no. 149

20 Juli	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning in zake Amsterdam.	no. 178
21 Juli	1836	Vliegend blaadje over de samenkomsten der Afscheidenen te Amsterdam.	no. 179
22 Juli	1836	Publicatie van het Gemeentebestuur te Amsterdam over de genomen beschikking.	no. 180
22 Juli	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning in zake Amsterdam.	no. 181
22/23 Juli	1836	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken in zake Amsterdam.	no. 182
22/23 Juli	1836	Nadere rapporten van dezelfde Ministers in zake Amsterdam.	no. 183
23 Juli	1836	Schrijven van den Secretaris van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie in zake Amsterdam.	no. 184
23 Juli	1836	Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam over de houding van het Gemeentebestuur.	no. 185
24 Juli	1836	Rapport van denzelfden over gebeurtenissen te Amsterdam.	no. 186
25 Juli	1836	Nader rapport van denzelfden over dezelfde aangelegenheid.	no. 187
25 Juli	1836	Memorie van Baron de Mey van Streefkerk over de bedoeling van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli 1836.	no. 188
25 Juli	1836	Bericht van den Assessor van Emmikhoven over de uiteendrijving van een bijeenkomst aldaar.	no. 227
25 Juli	1836	Bericht van den Burgemeester van Dussen in zake een groote bijeenkomst aldaar.	no. 228
25 Juli	1836	Bericht van den Scriba van het Classikaal Bestuur van Hoorn over de Afscheiding op Urk onder leiding van Ds De Cock.	no. 238
26 Juli	1836	Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie over de memorie van Baron de Mey van Streefkerk.	no. 189
26 Juli	1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning omtrent een door hem opgestelde ontwerp-aanschrijving.	no. 190
26 Juli	1836	Ontwerp-aanschrijving van den Secretaris van Staat in zake het recht verstand van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli.	no. 191

27 Juli	1836	Missive van den Gouverneur aan het Gemeente-bestuur van Amsterdam over het besloten karakter der aldaar toegestane bijeenkomsten.	no. 192
27 Juli	1836	Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland inzake Urk.	no. 239
28 Juli	1836	Verhaal van Ds P. J. ter Plegt te Urk over het aldaar voorgevallene.	no. 240
29 Juli	1836	Brief van Pape over de gebeurtenissen te Emmikhoven.	no. 229
31 Juli	1836	Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam over de samenkomsten aldaar.	no. 193
eind Juli	1836	Missive van den Scriba van het Classikaal Bestuur van Hoorn aan den Minister met betrekking tot Urk.	no. 241
1 Aug.	1836	Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam over de samenkomsten aldaar.	no. 194
4 Aug.	1836	Bericht van den Minister van Justitie omtrent een vonnis van de Rechtbank te Gorinchem.	no. 218
5 Aug.	1836	Brief van Pape voornamelijk in zake Emmikhoven.	no. 230
6 Aug.	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake Urk.	no. 242
7 Aug.	1836	Procesverbaal aangaande een toegestane godsdienstige bijeenkomst te De Werken.	no. 231
8 Aug.	1836	Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam over de samenkomsten aldaar.	no. 195
8 Aug.	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake Urk.	no. 243
8 Aug.	1836	Verantwoording van den Burgemeester van Urk.	no. 244
10 Aug.	1836	Brief van Pape met verschillende berichten.	no. 232
12 Aug.	1836	Rapport van den Minister van Justitie betreffende de te Amsterdam voorgestane oogluikende politiek ten aanzien van de samenkomsten der Afscheidenen.	no. 196
12/13 Aug.	1836	Rapporten van de Ministers van Justitie en van Eeredienst in zake de nadere uitlegging van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli.	no. 197
13 Aug.	1836	Nader rapport van den Minister van Justitie over de in no. 196 behandelde zaak.	no. 198
13 Aug.	1836	Nader rapport van den Minister van Justitie in zake de uitlegging van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli.	no. 199

- 14 Aug. 1836 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake de verantwoording van den Burgemeester van Urk. no. 245
- 14 Aug. 1836 Bericht van den deurwaarder te Papendrecht in zake een door Ds Scholte geleide samenkomst te Oud Alblas. no. 248
- 16 Aug. 1836 Rapport van den Gouverneur van Noordholland over de samenkomsten te Amsterdam. no. 200
- 18 Aug. 1836 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal over de samenkomsten te Amsterdam. no. 201
- 18 Aug. 1836 Beklag van Ds Folkers Cranssen te Dwingelo bij den Minister over godsdienstoefeningen van Ds De Cock. no. 262
- 19 Aug. 1836 Rapport van den Gouverneur van Noordholland over een bijeenkomst te Amsterdam. no. 202
- 19/20 Aug. 1836 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, in zake Urk. no. 246
- 21 Aug. 1836 Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht over een godsdienstoefening van Ds Scholte. no. 219
- 22 Aug. 1836 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over bijeenkomsten aldaar. no. 203
- 23/27 Aug. 1836 Rapporten van de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Justitie over een adres van A. van der Linden c. s. te Emmikhoven wegens ondergane mishandelingen. no. 233
- 24 Aug. 1836 Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur over de z.g. vrijheid der Afscheidenen aldaar. no. 220
- 24 Aug. 1836 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan verschillende Ministers in zake Oud Alblas. no. 249
- Aug. 1836 Brief van Pape met berichten uit den omtrek. no. 234
- 27 Aug. 1836 Brief van den vrederechter Muysken over een godsdienstige samenkomst te Oud Loosdrecht enz. no. 221
- 27 Aug. 1836 Rapport van den Burgemeester van Dwingelo over een aldaar door Ds De Cock gehouden godsdienstoefening. no. 263
- 27 Aug. 1836 Brief van Ds Benthem Reddingius te Assen over den stand der Afscheiding in de provincie Drente. no. 264

28 Aug. 1836	Procesverbaal in zake een godsdienstige samenkomst te Almkerk.	no. 235
28 Aug. 1836	Verantwoording van den Burgemeester van Oud Alblas.	no. 250
29 Aug. 1836	Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over bijeenkomsten aldaar.	no. 204
1 Sept. 1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal in zake een gebed van Ds Van Velzen te Amsterdam.	no. 205
2 Sept. 1836	Rapport van den Gouverneur van Drente over samenkomsten der Afscheidenen in die provincie.	no. 265
2 Sept. 1836	Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake oefeningen te Delft en een godsdienst-oefening van Ds Scholte te Zuid Beyerland.	no. 251
3 Sept. 1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake Delft.	no. 252
5 Sept. 1836	Brief van Janssen aan Ds Benthem Reddingius betreffende een pamflet van A. H. Kok.	no. 266
5 Sept. 1836	Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam in zake bijeenkomsten aldaar.	no. 206
6 Sept. 1836	Missive van den Minister van Justitie aan den Koning in zake de bijeenkomsten te Amsterdam.	no. 207
8 Sept. 1836	Verantwoording van den Burgemeester van Zuid Beyerland.	no. 253
9 Sept. 1836	Rapport van den Officier van Justitie te Gorinchem in zake den Burgemeester van Oud Alblas.	no. 254
	Extract uit het rapport van den Rechter van instructie in zake de gebeurtenissen te Oud Alblas.	no. 255
10 Sept. 1836	Bericht van Ds H. J. Krom over het optreden van Ds Meerburg te Willemstad.	no. 236
10 Sept. 1836	Rapport van het Stedelijk Bestuur van Willemstad over dezelfde aangelegenheid.	no. 237
12 Sept. 1836	Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over bijeenkomsten aldaar.	no. 208
14 Sept. 1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake Zuid Beyerland.	no. 256
14/30 Sept. 1836	Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie in zake Delft en Zuid Beyerland.	no. 258

- 15 Sept. 1836 Bedenkingen van het Gemeentebestuur van Amsterdam tegen de nadere explicaties van het tweede lid van het K. B. van 5 Juli. no. 209
- 15 Sept. 1836 Bericht van den Gouverneur van Utrecht over door hem op verschillende plaatsen genomen maatregelen. no. 222
- 17 Sept. 1836 Rapport van den Gouverneur van Zuidholland in zake den Burgemeester van Oud Alblas. no. 257
- 17 Sept. 1836 Missive van den Gouverneur van Noordholland over de bedenkingen van het Gemeentebestuur van Amsterdam. no. 210
- 19 Sept. 1836 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam in zake bijeenkomsten aldaar. no. 211
- 24 Sept. 1836 Bericht van den Gouverneur van Friesland over nieuwe militaire maatregelen. no. 66
- 25 Sept. 1836 Procesverbaal in zake de uiteendrijving van een door Ds Van Velzen geleide godsdienstoefening te Tjalleberd. no. 67
- 26 Sept. 1836 Brief van den vrederechter Muysken aan den Minister van Justitie betreffende zijn optreden bij een godsdienstige samenkomst te Maartensdijk. no. 223
- 26 Sept. 1836 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over bijeenkomsten aldaar. no. 212
- 26 Sept./1 Oct. '36 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, in zake de bedenkingen van het Gemeentebestuur van Amsterdam. no. 213
- 27 Sept. 1836 Rapport van den Procureur Generaal in zake de bijeenkomsten te Amsterdam. no. 214
- 29 Sept. 1836 Antwoord van den Minister van Justitie aan den vrederechter Muysken op diens schrijven van 26 September. no. 224
- 1/13 Oct. 1836 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, in zake den Burgemeester van Oud Alblas. no. 259
- 3 Oct. 1836 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam over bijeenkomsten aldaar. no. 215
- 5 Oct. 1836 Missive van den Gouverneur van Friesland in zake de onmogelijkheid om afdoende maatregelen te nemen. no. 68
- 7 Oct. 1836 Bericht van denzelfden over nieuwe militaire maatregelen. no. 69

7 Oct.	1836	Brief van Ds Benthem Reddingius over de zaak der Afscheiding in Drente.	no. 267
14 Oct.	1836	Rapport van den Minister van Justitie in zake het schrijven van den Gouverneur van Friesland d.d. 5 October.	no. 70
20 Oct.	1836	Bericht van den Gouverneur van Utrecht over den stand van zaken op verschillende plaatsen.	no. 225
31 Oct.	1836	Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken in zake den Burgemeester van Oud Alblas.	no. 260
1 Nov.	1836	Missive van den Gouverneur van Friesland over vruchteloze militaire maatregelen.	no. 71
2 Nov.	1836	Missive van den Secretaris van Staat in zake den Burgemeester van Oud Alblas.	no. 261
29 Nov.	1836	Brief van Ds J. Dozy te Hoogkarspel in zake den toestand op Urk.	no. 247
2 Dec.	1836	Adres van den Burgemeester van Hilversum aan den Minister van Justitie met beklag over de voor de Rechtbank te Amsterdam ondergane behandeling.	no. 150
19 Dec.	1836	Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam over vorenstaand adres.	no. 151

REGISTER VAN PERSONEN EN PLAATSEN.

Met een * zijn aangeduid de bladzijden, waar een biografische aantekening over den betreffenden persoon te vinden is. Personen met dubbelen achternaam zijn steeds onder hun eersten naam opgenomen.

A

Aagtekerke, 162
 Aalburg, 33, 44
 Aalst, 40, 41, 158, 163
 Aalsum, 171
 Aalten, 158
 Aarlanderveen, 69, 167, 417
 Abcoude, 160
 Abel, H. J., 109
 Achtkarspelen, 98
 Achttienhoven, 393
 Adema, T. A., 95-97
 Adorp, 178
 Aengwirden, 107-111
 grietman van —, 107*-111
 Akkerman, A., 461
 Akkerwoude, 171
 Algra, S. G., 100
 Alkmaar, 164, 205
 officier van justitie te —, 205, 210
 Almkerk, 13, 15, 19-26, 29, 30, 35-37, 41, 43, 179, 180, 405-408, 410, 413, 416-418
 burgemeester van —, 23, 29, 40, 410, 417, 418
 Alphen, 166
 Alphen, J. van, 229-233
 Alpherts—Wentink, Wed. D., 61, 68
 Altforst, 49
 Ambt Hardenberg, 136-138
 burgemeester van —, 136, 137
 Ambt Vollenhove, 175
 Ameide, 168
 Ameland, B. J., 100
 Amersfoort, 161, 205, 215, 217
 officier van justitie te —, 205, 207, 208, 210

Ammers, E. van, 165
 Amsterdam, 33, 43, 44, 50, 68-70, 93, 112, 152, 154, 155, 163, 164, 183, 188, 198, 202-209, 215, 216, 218-221, 229, 232, 237-246, 250-252, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 266, 273, 276, 277, 279, 280, 283, 284, 289, 290, 297-301, 304, 309, 319-322, 325-333, 335-343, 345-347, 349-353, 358, 359, 364-369, 373-386, 888-390, 395, 412, 436, 463
 burgemeester van —, 238, 240*-242, 244, 321, 322, 325-328, 330-333, 335, 337, 338, 341, 343, 345, 347, 351, 352, 358, 373-376
 commissaris van politie in het 4e kanton te —, 204, 252, 323, 324, 327, 345, 346, 351, 384
 commissaris van politie in het 2e kanton te —, 346, 347
 directeur van politie te —, 240, 244, 252, 322, 323, 329, 338, 346, 347, 364-369, 377, 383, 384
 officier van justitie te —, 152, 154, 202*, 204, 210, 243, 244, 250, 251, 254, 255, 257, 327, 329, 337-341, 347-349, 364, 367, 377, 383
 secretaris van —, 240, 322, 373
 Anbeek, A., 207
 Andel (N.Br.), 26, 27, 179
 Andel, G. van, 32
 Andriessen, B., 246-257
 Andriessen, J., 95, 100, 170
 Andijk, 165
 Anjum, 83, 171, 172
 Anlo, 180

Antwerpen, 399
 Apeldoorn, 55-57, 59-63, 65, 69, 157, 279
 burgemeester van —, 60, 62*
 Appelscha, 173
 Appeltere, A. W. van, 3, 6*, 28, 30, 33, 290, 304, 309, 311
 Appingedam, 177
 Arkel, W. van, 42, 318
 Arnhem, 36, 60, 68, 69, 72, 157, 205, 215, 219, 221, 278, 280, 282, 283, 322
 officier van justitie —, 59, 205, 210
 Arntzen, G. H., 416
 Arum, 65
 Asperen, 3, 31, 168
 Asperen, W. van, 438, 446, 447, 456.
 Assen, 180, 461-465
 burgemeester van —, 462
 Asser, C., 215
 Augsburg, 79
 Augustini, zie Luberti Augustini
 Augustinusga, 79, 81, 171
 Avereerst, 174

B

Baalen, J. van, 174
 Baambrugge, 160, 393
 Baanstra, J., 377
 Baardwijk, 36, 179
 Baarn, 161, 248
 Babiloniënbroek, 179
 Backer, A., 209, 256
 Backer, W. J., 240, 322, 373
 Baerdts van Sminia, Jhr H., 113*
 Bakker, Wed. A., 425, 427, 428, 435
 Bakker, G., 431
 Bakker, K., 427
 Balen, C. van, 43, 44
 Barendrecht, 165
 Barneveld, J. van, 393, 394
 Barradeel, 98
 Bassecour Caan, J. de la, 5*
 Batavia, 63
 Bath, 163
 Baumhauer, W. T. van, 5*
 Beausar, A. T., 7-16, 18
 Beausar, I., 16*
 Beck, 348
 Bedum, 178
 Beekbergen, 55, 59, 61, 65, 68, 157
 Beest, 158

Begram, P. L., 389, 438, 439, 445, 446, 448, 449, 455
 Beilen, 180
 Bekerke, zie Biggekerke
 Benschop, 160
 Benthem Reddingius, G., 70, 461-465
 Benthuisen, 166
 Berg, K. van den, 176
 Bergen op Zoom, 179
 Bergum, 88, 169
 Berkel, 79
 Berlicum, 87, 260, 264, 275, 281
 Bezouwen, 179
 Bie, A. de, 180
 Biert, P., 225
 Biervliet, 163
 Biezen (Biessen), H. van der, 161, 207, 386
 Biggekerke, 29, 52, 53, 162, 360
 Bilderdijk, W., 209, 261
 Bildt (De), 161, 396
 Binkes, Chr., 116*
 Birdaard, 79, 80, 83, 171
 Blank, 324
 Blarcom, J. van, 10, 11, 14, 228, 407, 410
 Blocq van Scheltinga, H. W. de, 112*, 113
 Blij, 83, 100, 111, 171
 Boccop, 168
 Bodegraven, 164, 166
 Boellaard, J. W., 43
 Boer, H., 208, 209
 Boere, A., 225, 419, 422
 Bogaerde van ter Brugge, Jhr A. J. L. baron van, 10, 14, 25, 30, 35, 39, 40, 357, 381, 406, 408, 409, 411, 413-415, 419-423, 450
 Bok, J. de, 418
 Bokma, K., 37, 40
 Bolderman, J., 36
 Boll, V. G. A., 41
 Bolsward, 98, 100
 Bommezijs, B. H., 36*, 37, 410
 Boornbergum, 87, 88, 90, 169
 Bordes, W. J. de, 209, 210
 Borg, J. ter, 261*
 Borger, 120, 182
 Borneman, N., 94-96, 100, 105, 106, 117, 170
 Bosch Kemper, J. de, 225*, 257, 289
 Boskoop, 166, 167
 Bouma, J. L., 109

Bouricius van Idema, W. H., 107*-111
 Bousquet, D., 323
 Bousquet, J., 323
 Bouwman, H., 225
 Brakel, 43, 44, 158
 Brand van Langerak en Cabauw, J., 208, 209*, 210, 246, 255, 257
 Branderhorst, A., 412, 413
 Branderhorst, J., 32
 Brandt, J. D., 163, 239, 240, 252, 323, 364, 369, 377
 Brandt, Wed. J. D., 204, 245
 Breda, 9, 10, 53, 178, 223, 226-228, 418, 419
 officier van justitie te —, 10, 226-228, 423
 Breskens, 163
 Breugel, J. van, 412
 Brielle 48, 168, 169
 Broek (Fr.), 173
 Broes, W., 146, 281, 300, 301
 Bronbeek, 36
 Bruchem, 158
 Bruggen, A. van, 412
 Bruin, M. de, 13, 15
 Bruinswijk, A. van, 168
 Brum, 348
 Brummelkamp, A., 36, 51, 54, 55, 58-63, 66, 68, 69, 72, 120, 136, 137, 157, 159, 160, 167, 173-175, 185, 187, 190, 192, 193, 195, 196, 204, 206, 208, 209, 211-214, 266, 274, 276, 281, 293, 296, 303, 346-348, 352, 360, 397, 398, 400, 411
 Brummen, 58, 60
 burgemeester van —, 58-60
 Budde, D. H., 384
 Budding, H. J., 44, 46, 49, 52, 53, 162, 230, 231, 233, 235, 246-251, 255, 360, 361, 386, 391
 Bunschoten, 161, 248, 395, 402
 burgemeester van —, 395
 Burg (op Texel), 426
 Burgerhoudt, A. G., 5
 Burum, 83, 88, 100, 171
 Buursma, D. M., 100
 Bijlandt, J. C. graaf van, 55*-57, 67, 68
 Bijleveld, 324

C

Calkoen, P. J., 120*
 Capadose, A., 38, 261

Claudius, M., 411*
 Clé, N. H. la, 70
 Clement, B. G., 36*
 Clercq, W. de, 261
 Cock, Hel. de, 412
 Cock, Hendr. de, 51, 74, 76, 80, 83, 85, 88, 89, 99, 164, 169, 170, 172, 173, 175-177, 180-182, 352, 411, 412, 424-429, 431, 432, 435, 436, 460-464
 Colenbrander, H. T., 149, 234, 303, 393
 Copes van Hasselt, C. J. G., 258, 275, 277*, 284, 289
 Costa, I. da, 261, 323
 Couprie, J. C., 70, 383, 384
 Cox, J. L. Th., 36*, 37, 414, 416
 Craats, M. van der, 55
 Cramer, W. D., 238, 240*-242, 244, 321, 322, 325-328, 330-333, 335, 337, 338, 341, 343, 345, 347, 351, 352, 358, 373-376
 Crans(s)en, zie Folkers Cranssen
 Crommenhoek, 52

D

Dalem, 158
 Dalfsen, 174
 Dalfsen, J. J. van, 120
 Dam, Jac. van, 231, 233
 Damwoude, zie Dantumawoude.
 Dane, C., 419, 421, 422
 Dane, H., 224, 225, 419, 420
 Dantumadeel, 98
 Dantumawoude, 83, 88, 171, 261
 Dedemsvaart, 174
 Deersum, 116, 170
 Deil, 279
 Dekker, A. den, 405, 418
 Dekker, J. den, 19, 21, 23, 30, 35, 40, 418
 Delden, 51
 Delfshaven, 165
 Delft, 165, 199, 200, 234, 437, 441-443, 449-453
 burgemeester van —, 441-443, 449, 452, 453
 commissaris van politie te —, 199, 200, 441
 Delfzijl, 177
 Dermout, I. J., 3
 Deteleff, C., 239, 240, 321-326, 330, 333, 335, 337, 339, 340, 343, 344,

- 346, 347, 368, 369, 376, 377, 383, 384
 Deventer, 51, 61, 62, 138, 141, 142, 175, 322
 Diemen, 44
 Diever, 181, 460
 Dirksland, 160
 Does, J. C. van der, 28, 51, 166, 173, 348, 349, 366
 Doesburg, 167, 322
 Doeveren, 28, 29, 32, 179, 274
 Dokkum, 79-81, 83-85, 88, 171, 183
 Domburg, 162, 360
 Dongen, 179
 Donker, H., 418
 Donker, J., 247
 Donker, L., 247, 248
 Donker Curtius, H. H., 45, 68-70, 149, 258, 278, 280, 282, 283
 Doorn van Westcapelle, J. H. baron van, 79, 105, 107, 110-117, 123-126, 128-140, 142, 143, 241, 251, 252, 274, 297, 319, 326, 330, 334, 335, 336, 343-345, 349, 353, 354, 356-360, 363-365, 369, 373-382, 394, 414, 415, 430, 433-435, 439, 441-443, 445, 447-458.
 Doornspijk, 69, 79
 Dordrecht, 167, 183, 279, 444, 452, 454
 (subst.)-officier van justitie te —, 444*, 447, 453, 454
 Dozy, J., 426*, 429, 435, 436
 Drachten, 88, 169
 Driel, 158
 Driesum, 171
 Drinkwaard, J., 438-441, 446-449, 454-458
 Drogeham, 35, 76, 80-82, 85, 99, 100, 171, 172
 Drongelen, 41
 burgemeester van —, 41
 Drunen, A. van, 413
 Dulst, D. van, 43, 44, 417
 Dupin, 286
 Dussen, 32, 36, 179, 405, 407-409
 burgemeester van —, 408, 409
 Duuren, I. van, 22
 Duijn van Maasdam, A. F. J. A. graaf van der, 439-443, 445-451, 454-457
 Duijser (Duyzer), C., 20, 34-36, 38, 40, 180
 Duijser, M., 23, 29, 40, 410, 417, 418
 Duyst v. Voorhout, M., 199
 Dwingelo, 181, 460, 462, 463
 burgemeester van —, 460-463
 Dijk, A., 123
- E**
- Ebbinge Wubben, F. A., 121
 Edam, 165
 Ede, 164
 Ee, 79, 80, 171
 Eemnes Binnen, 161, 248
 Eemster 460, 461, 463
 Eersel, 180
 Eethen, 179
 Eexta, 177
 Eikendal, J., 55
 Eindhoven, 180
 Elburg, 160
 Elias Schovel, L. H., 144*
 Ellecom, 36
 Elst, 161, 386
 Empe, 58
 Emmikhoven 21, 30, 40, 179, 405, 406, 410, 411, 414, 415, 418
 burgemeester van —, 19, 21, 23, 30, 35, 40, 405-407, 411, 418
 Engelenburg, F. T., 63-64
 Engels, G., 133-135
 Engels, R., 5, 177
 Engwierum, 83, 171
 Enspijk, 279
 Epe, 62, 160
 Erkelens, K. van, 13
 Erkelens, M. van, 225
 Everdingen, 168
 Ewijck, D. J. van, 25, 55, 180, 182, 183, 459-463
 Exmorra, 80
 Eijssinga, Jhr I. F. van, 116*
 Ezinge, 176
- F**
- Faber, J. P., 83
 Favauge, C. A. de, 399*, 400, 402
 Ferwerd, 100, 111, 172
 Ferwerda, P. J., 100
 Ferwerderadeel, 98, 101, 111
 grietman van —, 111*
 Feijst, J. van der, 199-201, 437, 441, 442, 450-453
 Flach, F. J., 171
 Flier, G. van der, 416, 417*

Florison, A. H., 120
 Fokkens, J. L., 100
 Folkers Cranssen, W. H., 460
 Foudgum, 172
 Frets, F., 229, 234*-236
 Frets, Th., 234
 Fijnaard, 9, 12, 69, 79, 167, 179

G

Gameren, 132, 158
 Gansoyen, 274
 Garrelswaar, 177
 Garijp, 88
 Geerling, G., 208, 209
 Geertruidenberg, 410
 Geervliet, 169
 Gelms, H. E., 176
 Genderen, 28, 32, 37, 179, 274, 309, 411, 414
 Genemuiden, 50, 79, 120, 121, 136, 175, 362, 364, 417, 432
 burgemeester van —, 120
 Genève, 167
 Gennep, A. van, 201*
 Gerkesklooster, 172
 Gezelle Meerburg, G. F., 7, 13-15, 20-23, 26, 37, 38, 41, 42, 51, 178-180, 222, 223, 404-409, 413, 417-422
 Giessen, 79, 179, 405, 416
 Giessen, A. van der, 224-226
 Giessendam, 167
 Giessen Nieuwkerk, 167
 Giessen Oudkerk, 167
 Glasius, B., 410
 Gobius, J. S., 392, 395
 Goedereede, 169
 Goes, 163
 Goinga, S. P. van, 110
 Golverdinge, J. van, 159, 210
 Gonggrijp, T., 93, 95, 100
 Gorinchem, 3, 15, 34, 36, 47, 48, 50, 167, 299, 322, 389, 412, 438-440, 445
 officier van justitie te —, 389, 438, 439, 445, 446, 448, 449, 455
 Gorp, E. van, 406
 Gorp, W. van, 406
 Gorredijk, 80, 173
 Gorter, J. de, 200, 201
 Gouda, 31, 168, 229-231, 233-235
 burgemeester van —, 31

 commissaris van politie te —, 229-233
 Goudschaal, U. P., 2
 Goutum, 87
 Gramsbergen, 174
 Grand, N. le, 13, 15
 's Graveland, 163, 248, 403
 's Gravemoer, 179
 's Gravenhage, 9, 16, 22, 33, 38, 44, 55, 56, 77, 78, 102, 105, 114, 126, 128, 131, 135, 139, 140, 143, 151, 152, 155, 159, 165, 185, 187, 192, 199, 200, 203, 211-214, 219, 227, 228, 243, 244, 277, 278, 280, 283, 285, 286, 318, 327, 334, 336, 338, 339, 342, 343, 345, 353, 359, 364, 367, 377, 382, 389, 414, 425, 430, 433, 434, 441, 442, 444, 445, 447-449, 454, 456, 457, 464
 's Gravenzande, 165
 Greve, W. H. de, 5*
 's Grevelduin Kapelle, 179, 180
 Grevelink, 346, 347
 Groede, 163
 Groen van Prinsterer, G., 234
 Groenlo, 65
 Groningen, 2, 5, 65, 70, 176
 Groot Ammers, 168
 Groot, E. H. de, 116
 Groot, P. Hofstede de, zie Hofstede
 Grootegast, 176
 Grijpskerk, 176
 Gunning, J. H., 391

H

Haafden, 159
 Haan, C., 248
 Haan, G., 247-250
 Haan, T. F. de, 79*
 Haar (De), 160
 Haar, J. van der, 120
 Haarlem, 63, 164, 205, 240, 241, 251, 278, 327, 345, 364, 365, 373
 officier van justitie te —, 205, 210
 Hagestein, 168
 Haitsma, J., 100
 Hakvoort, J., 427, 433
 Hall, A. M. C. van, 6, 112, 151, 202, 204, 207, 323, 339
 Hall, F. A. van, 151, 152
 Hall, M. C. van, 151
 Hallum, 80, 87, 88, 90, 111, 169

- Ham (Den), 167, 174
 Hamfsfoort, v. d., 36
 Hamming, R. D., 100
 Hanlo, A. Z., 209, 211
 Hardenberg, 174
 Harderwijk, 159
 Hardinxveld, 167
 Haren, 167
 Harkema-Opeinde, 81
 Harlingen, 170, 436
 Harmelen, 160
 Harstra, A. J., 100
 Hartwerd, 116
 Hasselman, A., 412
 Hasselt, W. J. C., 209*
 Hasselt, 51, 139, 140, 142
 Hattem, 27, 62, 63, 69, 120, 137, 159, 160, 167, 204, 282, 397
 Haulerwijk, 173
 Havelte, 181
 Hazerswoude, 166
 Hedel, 167
 Heeckeren van Kell, W. H. A. C. baron van, 58, 60, 64, 72, 73, 102
 Heeg, 69
 Heemse, 136, 137, 174
 Heeneman, D. J., 5
 Heerde, 69, 159
 Heerenveen, 75, 107, 109-113, 115, 173
 officier van justitie te —, 107, 109, 110, 112
 Heerjansdam, 167
 Heesbeen, 25, 33
 Heethaar, D., 67
 Heicop, 168
 Heim van Duyvendijke, J. A. ridder van der, 452
 Heiningen, 167
 Hekma, 177
 Helder (Den), 36
 Hellenbroek, A., 179, 412
 Hellendoorn, 139, 174
 Hellevoet, 48
 Hellevoetsluis, 169
 Hellouw, 159
 Hemelum, 92
 Hemert, 411
 Hendriks, J., 13, 15
 Hennaarderadeel, 105, 111, 116
 grietman van —, 116*
 Heringa Ezn, J., 279
 's Hertogenbosch, 10, 35, 39, 178, 410
 Herwijnen, 43, 159
 Herzele, J. J. P. van, 211, 212*, 256
 Herzele, T. van 5*
 Heschlé, L., 199
 Heukelom, 31, 168
 Heumen, H. van, 199*, 200, 201
 Heusden, 16, 19, 20, 22-30, 32-35, 37-40, 42-44, 179, 317, 318, 405, 409, 410, 414, 416, 417
 Heynsbergen, Van, 148
 Hilversum, 163, 246, 251-253, 398
 burgemeester van —, 246-257
 vrederechter te —, 250
 Hoffman, 58-60
 Hofmann, E. W., 340, 342*, 439
 Hofstede de Groot, P., 2, 70
 Hogendorp, G. K. van, 245
 Hogendijk, L. K., 100
 Hogerzeil, S., 79*
 Hofwijk, 174
 Hoksbergen, D., 50, 130, 175
 Holst, 324
 Holthe tot Oldegaarden, Jhr A. W. van, 460-463
 Holwerda, M., 171
 Hoog, A. van der, 224, 226, 228, 421-423
 Hoog Jr, A. van der, 224
 Hoog Blokland, 167
 Hoogeveen, 181
 Hooge Zwaluwe, 179
 Hoogkarspel, 426, 435, 436
 Hoogkerk, 176
 't Hooft, A., 37, 38, 44
 Hoorn, 164, 205, 279, 424-426, 428, 429, 435, 436
 officier van justitie te —, 205, 210
 Hoorn, R. H., 176
 Hoornaar, 167
 Horst, 398
 Höveker, H., 384*
 Hovingh, 384
 Hugenholtz, P. A. C., 84
 Hugte, M., 225
 Huissen, 65
 Huizen, 163, 248
 Huizers, H., 225
 Huizers, M., 225
 Huizers, N., 225
 Huizinge, 177
 Hunters, G., 224-226
 Hurwenen, 80
 Hijkersmilde, 180

I

Iserloo, H. B. van, 225-228
Izerloo, W. van, 419

J

Jaarsveld, 160, 386
Jannezand, 407-409
Janssen, J. D., 2, 3, 5-18, 20-25, 29, 31, 32, 34, 35, 37-43, 48, 49, 62, 66, 68, 69, 151, 183, 203, 223, 228, 236, 278, 280-283, 317, 318, 409, 410, 414, 416, 435, 461, 464, 465
Jeveren, S. van, 200, 201
Jong, H. J. de, 30
Jong, J. B. de, 109
Jong, P. O. de, 109
Jonker, D., 55
Joure, 109, 173
Jislum, 111

K

Kaapstad, 278
Kadzand, 163
Kale, R. J., 175
Kamans, R. G., 366*, 368
Kampen, 55, 64, 66, 69, 80, 118, 129, 138, 141, 142, 175, 176, 185, 250
 burgemeester van —, 129, 130
 garnizoenscommandant van —, 129, 130
Kampereiland, 175
Kanter, H. P. de, 48, 49*
Karssemeyer, W., 249, 250, 257, 390, 393
Kat(t)je, Sij., 170*
Katwijk Binnen, 166
Katwijk aan Zee, 166
Kedichem, 168
Keer, J. C., 384
Keller, P., 407-409
Kemp, C. M. van der, 147
Kerkwijk, 158
Keth, A. de, 95-97
Killewinger, J., 43
Kleverskerk, 16
Kloosterveen, 180
Kluit, M. E., 323
Klundert, 7-17, 178, 223
 burgemeester van —, 8*, 10-12, 14

Klijn, H. G., 297, 299
Knap, J. J., 69*
Kockengen, 160, 386
Koekange, 181
Koekkoek, G., 408
Koevorden, 182
Kohlbrugge, H. F., 199, 261
Kok, A. H., 461
Kok, F. A., 462, 464
Kok, J., 55, 181, 462
Kolderveen, 181
Kollum, 172
Kollumerland, 98
Koningsberger, V., 167*
Koopmans, P. D., 79-83
Koopman, S., 204
Kooten, 172
Koppel, A. van de, 40, 405-407, 411
Koppel, A. B. van de, 40
Kortenhoef, 163, 248
Kortenhoef Smith, J., 279*
Korteraar, 167
Korteweg, D., 8*, 10-12, 14
Korteweg Cdr, D., 13, 15
Korteweg, P., 225
Koudekerk(e), 162, 166, 167
Kraayebelt, W., 163*
Kramer, P. K., 426
Kramer, W., 407, 408, 410
Kramer, W., 427, 433
Kranenburg, C., 13, 15
Krom, J. H., 223, 224*-228, 418, 420
Kroon, C. S., 55
Kruisland, 412
Kuipers, 13, 14
Kuyper, A., 164

L

Laar, B. G. van, 55
Lagh, J. de, 204, 252, 323, 324, 327, 345, 346, 351, 384
Lam, A., 92*
Lamberts, J., 82*
Lamsweerde, G. W. J. baron van, 275
Landweer, G., 79*, 83
Lange, J. de, 167
Langenholte, 173
Langeraar, 167
Langerak, 3, 168
Lankhorst, W. J., 58
Laterveld, 44

- Lau, J. la, 31
 Leade, Jane, 165
 Leegkerk, 176
 Leens, 173, 178
 Leerbroek, 168
 Leerdam, 31, 168
 Leeuwarden 50, 76, 80, 84, 87-93,
 96, 98, 100, 101, 104, 107, 109,
 110, 112, 113, 116, 117, 164, 169,
 183
 procureur crimineel te —, 94-96
 Leeuwen, D. van, 49*
 Leggelderveld, 461
 Leiden, 36, 37, 166, 167, 209
 Leiderdorp, 166
 Leimuiden, 166
 Lekkum, 88
 Leksmond, 168
 Lemker, F., 129, 130
 Lenting, D., 62, 63*, 66, 67
 Lettelbert, 176
 Leur, 178, 224
 Leyds, J., 26*
 Lienden, 158
 Limburg Brouwer, G. A., 279*
 Linden, A. van der, 405, 414, 415
 Linden, L. van der, 158
 Linschoten, 160, 386, 395
 burgemeester van —, 387
 Lint, P. de, 13, 15
 Linthorst, P. R., 100
 Lioessens, 172
 Littooi, H., 13
 Littooi, Wed., 13, 14
 Loenersloot, 403
 Lollum, 79
 Lommel, 36
 Lonkhuyzen, J. van, 199
 Loo (Het), 54-56, 67, 71, 439
 Loon op Zand, 36, 37, 179, 180, 412
 Loosdrecht, 248, 249, 380, 386, 390,
 391, 393-395, 402; zie verder
 Oud Loosdrecht
 burgemeester van —, 386, 390-
 392, 395, 402
 Loosjes, J., 165
 Lopik, 88, 160
 Lopikerkapel, 160
 Lorraine Holling, J. A. de, 51*
 Los, J., 79*, 83
 Losdorp, 69
 Louis Philippe, 388
 Luberti Augustini, A., 21, 23, 26
 Lutjegast, 79
 Lutkewierum, 111, 116, 117, 170
 Luijkel, 36
 Lijnden, R. W. graaf van, 60, 62*

M

- Maanen, C. F. van, 6, 49, 56, 57,
 71-73, 77-79, 102-104, 114, 115,
 122, 127, 131, 133, 135, 136, 151,
 152, 154, 155, 184-187, 189-192,
 195-198, 203, 207, 208, 210-215,
 218-220, 227-229, 231, 234-236,
 242-246, 252, 253, 255, 257, 258,
 266-269, 273, 274, 276, 281, 283-
 286, 292, 293, 295-297, 299, 300,
 303, 304, 312, 318, 319, 324, 326-
 339, 342-346, 349, 353, 356, 357,
 359, 361-369, 377, 381-383, 385-
 391, 393, 394, 396, 398-402, 410,
 414, 415, 419, 429, 430, 434, 435,
 439, 449, 450, 453-456, 457, 458,
 464
 Maanen, J. M. van, 209*, 212, 213,
 255, 257
 Maarssen, 160, 252, 401
 vrederechter van —, 252, 253,
 385, 390, 393-396, 401, 402
 Maartensdijk, 396, 398, 400, 402
 burgemeester van —, 396-399,
 401
 Maasland, 165
 Maassluis, 165
 Maastricht, 278
 Maclean, J., 13, 15
 Made, D. van der, 9, 12-16, 178
 Made, J. van der, 14
 Maria Horebeke (België), 167
 Marrum, 87-91, 100, 111, 169, 170
 Marssum, 92
 Mastenbroek, 50, 175
 Mazereeuw, J., 165*
 Medemblik 164, 165
 Meeden, 176
 Meedhuizen, 82
 Meer (Het), 173
 Meerburg, zie Gezelle Meerburg
 Meerkkerk, 168
 Meeuwen, 179, 405
 Meeuwen, A. van, 224-226
 Mellema, M. S., 100
 Mensingeweer, 177
 Meppel, 181, 460, 463
 Merle d'Aubigné, 167
 Messchert, W., 261

Metman, zie Verhagen Metman
 Metz, 285, 286
 Metslawier, 172
 Mey van Streefkerk, J. G. baron de, 300, 313, 319, 340, 342, 343
 Meyer, G., 247, 248
 Middel, H. H., 322*, 369, 376, 383
 Middelburg, 16, 52, 53, 162, 322
 Middeldorp, A., 199
 Middelharnis, 168, 169, 223
 Middelkoop, S., 405-407
 Middelstum, 177, 178
 Midwolde, 177
 Minnertsga, 100, 170, 178
 Mobach, R. J., 100
 Moen, C. G. de, 167*
 Moerdijk, 36
 Mol(l), B., 247-249, 256
 Molenaar, D., 33, 417
 Molkwerum, 8
 Moŋster, 165
 Mooibroek, B., 55
 Moorrees, B., 21, 23, 27, 33, 37, 39, 40, 414, 416
 Morrha, 172
 Moulin, G. B., 208, 209
 Muiden, 164
 Muller, 61
 München, 55
 Murmerwoude, 171
 Musquetier, J. A., 201
 Muysken, F. C., 252, 253, 385, 390, 393-296, 401, 402
 Mijdrecht, 160

N

Naaldwijk, 165
 Naerebout, F., 223*
 Nagell, C. A. D. baron van, 411
 Napoleon, 17, 289
 Narischkin, 401
 Nederhemert, 53, 159
 Nederlangbroek, 70, 162
 Neerijnen, 159
 Nentjes, 424-431, 433-436
 Nes, 172, 426
 Neuzen, zie Terneuzen
 Nichtevecht, 163, 261
 Niehove, 176
 Niessen, 62
 Nieuhoff, Van, 211
 Nieveen, 121
 Nieuwe Pekela, 176

Nieuwe Tonge, 36, 79, 169
 Nieuwenhuizen, C. van, 102
 Nieuwerkerk, 53
 Nieuw Helvoet, 49
 Nieuwkoop, T., 225
 Nieuwland, 168, 170
 Nieuwleuzen, 122, 126, 131, 174
 burgemeester van —, 122-124, 126
 Nieuwold, B., 87, 92, 93
 Nieuwolda, 177
 Nieuwpoort, 168
 Nieuwwaal, 159
 Noodt, G., 148
 Noordeloos, 168
 Noordheide, 252, 393, 396
 Noor(d)lander, P., 225, 419, 422
 Noorduyn, C., 166*
 Noordwijk Binnen, 166
 Noordwijk aan Zee 166
 Nooij, P. de, 247-249
 Numansdorp, 167, 442, 444
 Nuw, W. de, 32
 Nijhaske, 173
 Nijveen, 181, 464
 Nijhoff, J. L., 31
 Nijhuis, R., 129
 Nijland, 116
 Nijkerk, 279, 417
 Nijmegen, 65, 158, 216

O

Obbes, N., 322, 323, 346, 348, 350, 351, 368, 369, 376, 377, 384
 Oenkerk, 87, 88, 90, 108, 111, 113, 169
 Oldebert, 176
 Oldebroek, 63, 64
 burgemeester van —, 185
 Olde(n)gaarde, 461
 Oldehove, 176
 Oldeklooster, 116
 Oldenzijl, 178
 Ommen, 51, 138, 140, 142, 143, 167, 174
 Ommen, Van, 175
 Ommerschans, 174
 Onstwedde, 177
 Ooltgensplaat, 169, 223
 Oordt, J. F. van, 5, 6
 Oosterhaule, 173
 Oosterhuis, J. G., 464
 Oosterland, 16

Oosterwolde, 173
 Oosterwolde (Geld.), 417
 Oosterwijk, 168
 Oosting, J. H., 462
 Oostrum, 172
 Oostwold, 177
 Oostwoud, 165
 Opheusden, 164
 Oppendoes, 164, 165
 Oster, 285, 286
 Oud Alblas, 69, 437-441, 445, 446, 447, 448, 449, 455, 456, 457, 458
 burgemeester van —, 438-441, 445-449, 454-458
 Oud Beyerland, 167
 Oudega (W.), 79
 Oudenbosch, 224
 Oude Pekela, 176
 Oudeschoot, 173
 Oudewater, 31, 168
 Oude Wetering, 167
 Oudhuizen, 160
 Oudkarspel, 44
 Oud Loosdrecht, 161, 163, 279, 389, 390; zie verder Loosdrecht
 Oudshoorn, 166
 Oud Vossemeer, 162
 Overgaag, N. T., 199
 Overkamp, J., 29, 31
 Overkamp, G. H., 168
 Overschie, 163

P

Pallandt van Keppel, F. W. F. T.
 baron van, 6, 9, 13-17, 30, 33, 34, 39, 40, 43, 51-53, 56, 57, 60, 71-73, 76-82, 84, 87, 88, 91-94, 98, 102, 104, 107, 115, 121, 122, 131-133, 135, 136, 147, 151, 153-155, 184-187, 189-192, 195-198, 203, 227, 236, 241, 258, 264, 266-269, 273-276, 278, 281, 283-286, 290, 291, 293-297, 299-301, 312, 313, 318-320, 324-326, 330, 333-335, 343, 345, 353, 357, 363, 377, 382, 389, 413, 414, 425, 426, 428-430, 434, 435, 439, 449-452, 454-457, 460, 463-465
 Pape, C. F. J., 412
 Pape, C. W., 19-25, 27-30, 32-43, 45, 151, 317, 318, 409, 410, 412, 414, 416, 417
 Pape, J. D. W., 24, 25

Papendrecht, 438
 Paesens, 79, 172
 Pareau, L. J., 70*
 Peize, 79, 120, 180
 Pellekaan, G., 407
 Pellikaan, S., 413
 Perk, A., 247*-251
 Perponcher, W. K. baron de, 251*
 Petten, 164
 Philipse, A. W., 95, 97, 102-104, 131, 149, 151, 152, 155, 187, 197, 202-205, 207, 208, 210-216, 218, 219, 221, 228, 230-233, 236, 242-245, 254, 255, 257, 271, 274, 276, 329, 337, 347, 348, 364, 367, 368, 376, 382, 383, 389, 391, 396, 407, 429, 434, 439, 455
 Philipsland, 162
 Pieters, 324
 Piller, W. A., 327*, 341
 Ploeg, B. H., 8, 13-15
 Plegt, P. J. ter, 164*, 425-429, 431, 435, 436
 Pluijm, J. J. van der, 409
 Poederoijen, 34, 43, 159
 Polsbroek 79, 160
 Post, S. 432
 Postma, D. P., 170
 Pot(t), N. H., 177
 Praamstra, K. M., 81
 Provo Kluit, P. W., 202*, 209, 210, 212-214, 251, 390
 Punt, J. C., 224-226, (421)
 Putten, 69, 164

Q

Quack, H. P. G., 388
 Quintus, O. J., 2, 3

R

Raalte, A. C. van, 51, 85, 90, 120, 136, 167, 170, 364-366
 Raalte-De Moen, C. J. van, 167
 Raden, P. van, 53*
 Ramon, 377
 Rauwerderhem, 105, 106
 Ravenswaai, 36
 Rechteren van Ahnem, J. D. graaf van, 55*, 67, 68, 71, 72
 Rechteren van Appeltern, J. H. graaf van, 118, 120-124, 126-143, 359, 360, 363, 443, 450, 451, 453

- Reddingius, zie Benthem Reddingius
 Ree, Van, 168
 Rees, H. van, 120
 Reitsum, 172
 Rengers, W. F. L. baron, 354, 356, 357
 Renswoude, 199
 Reymerink, F. H., 163, 249, 250, 256, 257, 391
 Rhee, J. van, 15, 19-21, 23, 24, 26-29, 31, 34, 35, 51, 69, 162, 179
 Rheeze, 136, 137
 Rhenen, 44, 161, 247, 250, 386, 391
 Rhenoy, 159
 Ridderinkhof(f), J., 51, 174, 360
 Riemsdijk, A. van, 136, 137
 Ringer(s), 436
 Rinsumageest, 79, 172
 Roden, 180
 Rolde, 180
 Rombout, G., 408, 409
 Romkes, A., 427, 433
 Romijn, E., 13, 15
 Roordahuizen, 87, 169
 Roozendaal, S., 236
 Rossum, 159
 Rotterdam, 20, 27, 29, 31, 165, 167, 181, 200, 201, 229, 232-235
 officier van justitie te —, 201*, 230-234
 Rottevalle, 87, 88, 169
 Rottum, 2, 109, 111-113, 173
 Rouveen, 121, 122, 174
 Roy, J. J. le, 169
 Ruinerwold, 182
 Ruiter, J., 368
 Ruiter, R. W., 112
 Ruitenschild, E., 88*
 Rullmann, J. C., 28, 47
 Rütenick, K. A., 2
 Rutgers van Rozenburg, Jhr D., 202*
 Rijssen, 50, 51, 139, 175
 Rijsterborgh, L. H., 12*
 Rijswijk, 36, 416
 Rijswijk, C. van, 38, 39
 Rijswijk, J. van, 405-407
- S
- Saaksum, 176
 Sandick, O. Z. van, 122-124, 126
 Sauwert, 177
- Schaap, P., 170, 428, 433, 436
 Schalekamp, H. J., 13, 15
 Scharnegoutum, 105, 111, 112, 170
 Scheemda, 176
 Schelluinen, 224
 Scherpenisse, 79
 Scheveningen, 163, 165, 166
 Schiedam, 165, 201, 234, 279
 commissaris van politie te —, 201
 Schiermonnikoog, 87
 Schimmelpenninck, G., 106, 139, 140, 144, 185, 281, 282, 284, 291, 343, 354, 357, 359, 369, 415, 450, 451
 Schoenmaker, G. J., 123
 Schokland, 175
 Scholte, H. P., 3, 6, 8, 10, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30-34, 38, 40, 41, 43, 44, 47, 49-51, 90, 91, 149, 153, 158, 159, 161, 163, 165, 166, 168, 169, 179, 180, 183, 202, 203-205, 207, 208, 211, 212, 214, 245, 264, 266, 276, 280, 304, 323, 324, 328, 329, 332, 337, 339, 340, 352, 376, 386, 387, 389-391, 393, 395, 402, 411, 412, 417, 438-440, 442, 444, 446-448, 450
 Scholten van Oud Haarlem, C. J., 5*
 Schoondijke, 16
 Schoonrewoerd, 168
 Schoterland, 111, 113
 grietman van —, 112*, 113
 Schouwenburg, A., 173*
 Schijndel, 36
 Schraard, 417
 Schröter, J. J. E. F., 199
 Schuringa, W., 178*
 Sellingen, 177
 Semarang, 63
 Serrurier, W., 209, 211
 Sexbierum, 100, 170
 Silius Italicus, 21
 Sjerp, B., 422
 Sleeuwijk, 21, 22, 41, 42, 179, 413
 burgemeester van —, 21, 22, 41, 42, 412, 413
 Sliedrecht, 16, 167
 Sloet tot Oldhuis, J. A. J. baron, 60*
 Slood, A. van der, 416
 Sloten (Fr.), 79
 Smilde, 99, 180, 181, 460
 Smit, H., 174
 Smit(h), zie Kortenhoef Smith

Smith, N., 397
 Smitt, W. W., 50, 51*, 173, 425, 427, 429, 435
 Smitt-Lindeboom, L., 51
 Sneek, 78, 88, 93-95, 98, 100, 106, 111, 170, 171
 burgemeester van —, 93, 95, 100
 commissaris van politie te —, 95
 officier van justitie te —, 95-97
 Snoek, A., 413
 Snoek, P., 426
 Sommelsdijk, 169
 Spakenburg, 395
 Spall, T. van, 20, 24, 30, 32, 37, 416
 Spanbroek, 44, 165
 Spoelstra, W. G., 171
 Spoor, E. C., 416
 Sprang, 24-26, 38, 179
 Sprenger van Eijk, P. G. Q., 201
 Spijk (Z.H.), 167
 Spijk (Gn.), 177
 Staal, P. J., 408, 409
 Stad aan 't Haringvliet, 168, 169
 Stadskanaal (Nieuwe), 177
 Staphorst, 79, 121, 122, 174
 burgemeester van —, 121
 Stavenisse, 162
 Steenwijk, 51, 175
 Steenwijkerwold, 175
 Stellendam, 169
 Stevens, 289
 St. Jansga, 173
 St. Maartensdijk, 162
 St. Simon, 388*
 Storm, S. R., 100
 Stralen, J. J. van, 336*
 Stralen, S. van, 364
 Suawoude, 87, 88, 169
 Surhuisterveen, 82, 172
 Surhuizum, 171
 Suringar, L. P., 25, 416
 Swellengrebel, J. G., 205, 208, 210, 385, 389, 391, 392
 Sijtzama, J. G. baron van, 93*, 100, 105-108, 113, 116, 117

T

Takke, E., 47, 400
 Teding van Berkhout, J. P., 240*, 241, 252
 Teeuwen, Chr. W. J., 69
 Teffelen, J. van, 368
 Tegel, A. G., 199, 200, 441

Ter Aa, 248
 Terband, 108
 Ter Heijde (Z.H.), 165
 Terneuzen, 163
 Terschelling, 426
 Tets van Goudriaan, A. W. N. van, 101, 102
 Tetterink, 61
 Teuge, 55
 Themis, 146
 Thesinge, 177
 Tholen, 162
 Thompson, W. L., 201
 Tiel, 158
 Tielerwaard, 43
 Tienhoven (U.), 161
 Tienhoven (Z.H.), 168
 Tietjerksteradeel, 98, 108, 113
 grietman van —, 113*
 Timmers, A. A., 224-226
 Tinallinge, 177
 Tjalleberd, 107-122, 173
 Tjessinga, J. J., 100
 Toulon, L. van, 207, 210, 353-359, 385, 386, 388, 390, 392, 394, 395, 398, 399, 402, 403
 Treffers, A., 48*
 Tricht, 158
 Trip, H. R., 122, 140-142, 185, 230
 Tuuk, G. van der, 87*, 92, 260, 262, 264, 275, 281
 Tuyll van Serooskerken van Vleuten, J. M. baron van, 237, 239-242, 250-253, 255, 319, 325, 327, 333, 335, 345, 346, 349, 350, 353, 357-359, 364, 365, 369, 371, 373, 376-378, 381, 382, 426, 429-434
 Twijzel, 172

U

Uithuizen, 178
 Uithuizermeeden, 177
 Uitterdijk, F. H., 100
 Uitwijk, 24, 179
 Ulrum, 25, 85, 177, 309, 426-428, 436
 Urk, 164, 424-435
 burgemeester van —, 421-431, 433-436
 Utrecht, 36, 47, 48, 50, 77, 160, 177, 183, 198, 199, 202, 205, 215, 220, 221, 297, 299, 385, 386, 389, 390, 392, 394, 395, 397, 398, 400, 402, 403

burgemeester van —, 392
 directeur van politie te —, 392, 395
 officier van justitie te —, 205, 208, 210, 385, 389, 391, 392

V

Valk, F. J. de, 100
 Valkenburg (Z.H.), 69, 166
 Valkenswaard, 79
 Varseveld, 158
 Veen, 15, 19, 20, 22-29, 32-34, 36-38, 44, 179, 180, 414, 416
 burgemeester van —, 33
 Veendam, 176, 462
 Veeneman, P., 55
 Veenendaal, 161, 386, 207
 Veenstra, IJ. J., 109
 Veenwouden, 172
 Veenwoudsterwal, 172
 Veermans, L., 83, 171
 Velzen, S. van, 35, 51, 74, 76, 80-85, 88-91, 99, 107, 109-112, 169-172, 366-368, 382
 Verhagen Jr, J., 110, 250, 393, 435
 Verhagen Metman, Ph., 30*
 Verhoeven, J., 442, 443, 445, 446, 451, 453
 Verschoor, H. E., 21, 22, 41, 42, 412, 413
 Versluis, K., 12
 Versluis, P., 12
 Versluys, Jhr W., 162*, 360
 Veurink, G., 136, 137
 Vianen, 168
 Vierhuizen, 177
 Vink, M., 225
 Vinkeveen, 160
 Viruly, M., 158
 Visvliet, 176
 Vlaardingen, 165
 Vlagtwedde, 177
 Vledder, 181
 Vlissingen, 52, 53, 69, 162, 223
 Vlijmen, 30
 Vockestaert, H. M., 444*, 447, 453, 454
 Vollenhove, 44, 139, 140, 175
 Vollenhoven, C., 105, 107, 135, 139, 142, 143, 334, 336, 415, 430, 434, 443, 448, 458
 Vollenhovia, J., 120
 Voorburg, 70

Voorst, Van, 396-400
 Voorst, 61-63, 157
 Voortman, O., 50, 51, 175
 Vredenburg, E. baron van, 359, 360, 364, 450
 Vree, K. J. de, 100
 Vree, S. K. de, 170
 Vries, 180
 Vriezenveen, 118, 133, 135, 136, 443, 451, 453
 burgemeester van —, 133-135
 Vuren, 102, 158
 Vuursche (De), 161
 Vijgeboom, J. W., 162, 170, 360

W

Waalwijk, 30, 180
 Waardenburg, 159
 Waardhuizen, 40, 405
 burgemeester van —, 40
 Wahctendonk, P., 230, 231, 233, 235
 Wageningen, 157
 Wal, A. ter, 129
 Walraven, J., 102
 Walsem, J. J. van, 49*
 Wanneperveen, 175, 176
 Wanswerd, 79, 80, 83, 111, 172
 Wapperom Fzn, P., 438, 439, 445
 Wapsterveen, 36
 Warder, 36
 Warin, Jhr A., 245*
 Warfhuizen, 177
 Warffum, 178
 Warmenhuizen, 164
 Waspik, 48, 164, 180
 Water, J. van de, 406
 Waterink, D. J., 137
 Weesp, 164, 390
 Wehe, 177
 Weimer, W., 204, 206, 323
 Welderen Rengers, S. baron van, 104*, 105, 112
 Well, 159
 Wemeldinge, 79
 Wendel, J., 329
 Wentholt, P., 201*, 230-234
 Wentink, 61
 Werken (De), 412
 burgemeester van —, 412
 Werkendam, 180
 Werven, J. van, 208, 209
 Wessels, H., 228
 Westbroek, 393, 394, 396, 397, 401

- Westenberg, Chr., 111*
 Westerlee, 176
 Westerloo, L. D., 81
 Westerwijtwerd, 177
 Wetsens, 171
 Wetsinge, 177
 Wezep, 63, 64, 72, 185
 Wielik, J. van, 247-249
 Wielinga, L. J., 81
 Wierdsma, P., 94-96
 Wierum, 172, 426
 Wildervank, 176
 burgemeester van —, 356
 Wildschut, D. H., 279*, 281
 Willem I (koning), 2, 6, 10-13, 15-17, 30, 33, 36, 38, 39, 42, 43, 47, 48, 51, 53, 55-57, 63-67, 71-73, 76, 78, 79, 82, 92, 93, 95, 96, 99, 100, 102, 105, 106, 114, 115, 117, 119, 121, 122, 126-129, 131, 133, 135, 136, 139-141, 143, 146, 148, 149, 151-155, 164, 166, 175, 176, 183-189, 192-195, 208, 210, 214, 218, 227, 241-244, 252, 257, 258, 260-269, 272-277, 281, 282, 284, 285, 287, 288, 290-293, 297-305, 309-319, 321, 322, 324, 326-332, 334-336, 339, 340, 342-346, 349-354, 356-360, 362, 363, 365, 368-378, 380, 381, 387, 389, 391, 394, 395, 397, 399, 402, 407-410, 414, 415, 418, 420-422, 426, 428-430, 433-443, 446-458, 460
 Willemstad, 9, 222-224, 227, 228, 404, 418, 420, 421, 423
 burgemeester van —, 224, 226, 228, 421-423
 commandant der vesting —, 223, 420, 421
 Willige Langerak, 168, 386, 389
 Wilnis, 160
 Wilsum, 130, 175
 Wind, H. J., 109, 112, 173*
 Windesheim, 174
 Windeweer, 176
 Winschoten, 68, 176, 177, 183
 Wiselius Izn, S., 240, 244, 252, 322, 323, 329, 338, 346, 347, 364-369, 377, 383, 384
 Wisse, J., 360
 Wissel, 55
 Wit, J. W. de, 386, 390-392, 395, 402
 Wit, P. de, 176
 Wittewierum, 177
 Woerden, 166
 Wolphaartsdijk, 322
 Wolterbeek, P., 256
 Wolvega, 109, 173
 Wons, 82
 Wonseradeel, 116
 grietman van —, 116*
 Workum, 170
 Woubrugge, 16
 Woude, P. S. van der, 83, 172
 Woudenberg, 161
 Woudrichem, 180, 407
 commandant der marechaussées te —, 407, 408, 410
 Woudsend, 69
 Woudstra, H. J., 171
 Wijdenes, 164
 Wijhe, 174
 Wijk (N.Br.), 21, 23, 39, 79, 417
 Wijk (bij Duurstede), 161, 386
 Wijk (De), 174
 Wijk, K. van, 166
 Wymbritseradeel, 104-106, 116, 143
 grietman van —, 104*, 112
 Wijngaarden, G., 423

IJ

- IJhorst, 174
 IJlst, 170
 IJsbrechtum, 170
 IJsselmuiden, 130, 175
 IJsselstein, 160
 IJzendoorn, 158
 IJzendijke, 163

Z

- Zaamslag, 163
 Zaandam, 164
 Zalk, 51, 175
 Zandeweer, 178
 Zanten, D. van, 158
 Zeelenberg, J. H., 199, 200
 Zeelt, J. J., 391, 393
 Zegveld, 279
 Zeist, 63
 Zeldam Ganswijk, D. J. ten, 452
 Zellinge, zie Sellingen
 Zevenbergen, 8, 9, 179
 Zevenhoven, 167

<p> Zevenhuizen, 165
 Zierikzee, 162, 183
 Zoelen, 49
 Zoutelande, 53
 Zuid Beyerland, 167, 442, 444, 450,
 451, 453
 burgemeester van —, 442, 443,
 445, 446, 451, 453
 Zuiderhuisterveen, zie Surhuister-
 veen
 Zuidland, 49, 169
 burgemeester van —, 49
 Zuidlaren, 180
 Zuidwolde (Dr.), 181
 Zuidwolde (Gn.), 178
 Zuilichem, 34, 40, 41, 43, 159
 Zunderdorp, 426
 Zutphen, 59, 60, 62, 66, 140, 142,
 158 </p> | <p> garnizoenscommandant van —,
 58, 59, 61
 Zuurdijk, 177
 Zuylen van Nijvelt, J. A. baron
 van, 35, 74, 76-79, 92-94, 97-99,
 101-110, 112-117
 Zwammerdam, 166
 Zwartewaal, 49, 169
 Zweeloo, 182
 Zweerts, J. B., 152, 154, 202*, 204,
 210, 243, 244, 250, 251, 254, 255,
 257, 327, 329, 337-341, 347-349,
 364, 367, 377, 383
 Zwolle, 50, 51, 64, 121, 123-125,
 134, 136-138, 141, 142, 167, 173,
 174, 185, 360, 411, 412, 416, 425,
 426, 429
 Zwollerkerspel, 174
 Zwijndrecht, 167 </p> |
|---|--|
-

INHOUD.

1—4	<i>De stand van zaken aan het einde van 1835 . . .</i>	1
1	Brief van Jhr O. J. Quintus te Groningen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 28 Dec. 1835, blz. 2.	
2	Extract uit het vonnis van het Hooggerechtshof in de zaak van Ds H. P. Scholte c. s., 30 Dec. 1835, blz. 3.	
3	Brief van Prof. J. F. van Oordt te Groningen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Jan. 1836, blz. 5.	
4	Rapport van den Minister van Eeredienst aan den Koning, 21 Jan. 1836, blz. 6.	
5—11	<i>De Afscheiding te Klundert</i>	7
5	Brief van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 30 Nov. 1835, blz. 8.	
6	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds A. T. Beausar te Klundert, 2 Dec. 1835, blz. 9.	
7	Missive van den Procureur Crimineel in Noordbrabant aan den Burgemeester van Klundert, 13 Dec. 1835, blz. 10.	
8	Brief van Ds A. T. Beausar te Klundert aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 17 Dec. 1835, blz. 11.	
9	Adres van denzelfden aan den Minister van Eeredienst, 2 Jan. 1836, blz. 13.	
10	Brief van denzelfden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 4 Jan. 1836, blz. 14.	
11	Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds A. T. Beausar te Klundert, 6 Jan. 1836, blz. 16.	
12—29	<i>Berichten uit het land van Heusden en Altena .</i>	19
12	Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 24 Dec. 1835, blz. 20.	
13	Schrijven van H. E. Verschoor te Sleenwijk aan denzelfden, 29 Dec. 1835, blz. 21.	
14	Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan denzelfden, 31 Dec. 1835, blz. 22.	

- 15 Idem, 6 Jan. 1836, blz. 24.
- 16 Idem, 16 Jan. 1836, blz. 25.
- 17 Idem, 27 Jan. 1836, blz. 27.
- 18 Idem, 3 Febr. 1836, blz. 29.
- 19 Brief van Ds J. la Lau te Gouda aan denzelfden, 3 Febr. 1836, blz. 31.
- 20 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan denzelfden, 12 Febr. 1836, blz. 32.
- 21 Idem, 3 Maart 1836, blz. 34.
- 22 Idem, 29 Maart 1836, blz. 35.
- 23 Idem, 23 April 1836, blz. 37.
- 24 Idem, 10 Mei 1836, blz. 38.
- 25 Missive van den Gouverneur van Noordbrabant aan den Minister van Eeredienst, 26 Mei 1836, blz. 39.
- 26 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 13 Juni 1836, blz. 40.
- 27 Brief van H. E. Verschoor te Sleeuwijk aan denzelfden, 18 Juni 1836, blz. 41.
- 28 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan denzelfden, 30 Juni 1836, blz. 42.
- 29 Idem, 5 Juli 1836, blz. 43.

30—33 *Enkele op zichzelf staande merkwaardige stukken* 46

- 30 Rekwest van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 31 Dec. 1835, blz. 47.
- 31 Brief van Ds H. P. de Kanter te Brielle aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 6 Jan. 1836, blz. 48.
- 32 Brief van W. W. Smitt te Zwolle aan O. Voortman te Rijssen, 13 Jan. 1836, blz. 50.
- 33 Missive van het Classikaal Bestuur van Middelburg aan den Minister van Eeredienst, 3 April 1836, blz. 52.

34—47 *Maatregelen tegen samenkomsten op de Veluwe en tegen het meedoen met de Afscheiding van eenige koninklijke beambten op het Loo . . .* 54

- 34 Missive van den Opperintendant der koninklijke paleizen aan den Koning, 18 Dec. 1835, blz. 55.
- 35 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 22 Dec. 1835, blz. 56.
- 36 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 5 Jan. 1836, blz. 56.
- 37 Rapport van den Burgemeester van Brummen aan den Gouverneur van Gelderland, 9 Febr. 1836, blz. 58.
- 38 Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 11 Febr. 1836, blz. 60.
- 39 Missive van den Burgemeester van Apeldoorn aan

- den Gouverneur van Gelderland, 11 Febr. 1836, blz. 60.
- 40 Brief van Ds D. Lenting te Zutfen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Febr. 1836, blz. 62.
- 41 Rekwest van Ds A. Brummelkamp te Hattem aan den Koning, 16 Febr. 1836, blz. 63.
- 42 Brief van Ds D. Lenting te Zutfen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 18 Febr. 1836, blz. 66.
- 43 Missive van den Kamerheer, belast met het toezicht op het Loo, aan den Opperintendant der koninklijke paleizen, 23 Febr. 1836, blz. 67.
- 44 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 9 Maart 1836, blz. 68.
- 45 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 11 Maart 1836, blz. 69.
- 46 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 15 Maart 1836, blz. 71.
- 47 Rapport van den Gouverneur van Gelderland aan den Minister van Eeredienst, 18 Maart 1836, blz. 72.

48—71 *De stand der Afscheiding in Friesland en de uitwerking der daartegen genomen maatregelen . .* 74

- 48 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 28 Jan. 1836, blz. 76.
- 49 Missive van den Minister van Justitie aan denzelfden, 6 Febr. 1836, blz. 77.
- 50 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Friesland, 9 Febr. 1836, blz. 78.
- 51 Rapport van het Classikaal Bestuur van Dokkum aan den Minister van Eeredienst, 17 Febr. 1836, blz. 79.
- 52 Missive van het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland aan denzelfden, 19 Febr. 1836, blz. 84.
- 53 Rapport van het Classikaal Bestuur van Leeuwarden aan denzelfden, 27 Febr. 1836, blz. 87.
- 54 Schrijven van Ds B. Nieuwold te Leeuwarden aan denzelfden, 28 Febr. 1836, blz. 92.
- 55 Missive van den Gouverneur van Friesland aan denzelfden, 2 Maart 1836, blz. 93.
- 56 Missive van den Procureur Crimineel in Friesland aan den Procureur Generaal, 9 Maart 1836, blz. 94.
- 57 Missive van den Officier van Justitie te Sneek aan denzelfden, 14 Maart 1836, blz. 95.
- 58 Circulaire van den Gouverneur van Friesland aan de Gemeentebesturen in zijn provincie, 16 Maart 1836, blz. 97.
- 59 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 17 Maart 1836, blz. 98.

- 60 Verslag van den Gouverneur van Friesland aan den Koning, 18 April 1836, blz. 99.
- 61 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 24 Mei 1836, blz. 102.
- 62 Rapport van den Procureur Generaal aan denzelfden, 1 Juni 1836, blz. 102.
- 63 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 10 Juni 1836, blz. 104.
- 64 Missive van den Gouverneur van Friesland aan denzelfden, 7 Juli 1836, blz. 104.
- 65 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 15 Juli 1836, blz. 105.
- 66 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Eeredienst, 24 Sept. 1836, blz. 107.
- 67 Procesverbaal, opgemaakt door den Grietman van Aengwirden, 25 Sept. 1836, blz. 108.
- 68 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 5 Oct. 1836, blz. 110.
- 69 Idem, 7 Oct. 1836, blz. 113.
- 70 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 14 Oct. 1836, blz. 114.
- 71 Missive van den Gouverneur van Friesland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 1 Nov. 1836, blz. 116.

72—92 *Moeilijkheden in Overijsel* 118

- 72 Missive van het Gemeentebestuur van Genemuiden aan den Gouverneur van Overijsel, 4 Jan. 1836, blz. 120.
- 73 Missive van den Burgemeester van Staphorst aan denzelfden, 6 Jan. 1836, blz. 121.
- 74 Missive van den Minister van Eeredienst aan denzelfden, 11 Jan. 1836, blz. 121.
- 75 Missive van den Burgemeester van Nieuwleusen aan denzelfden, 4 Febr. 1836, blz. 122.
- 76 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 6 Febr. 1836, blz. 123.
- 77 Idem, 6 Febr. 1836, blz. 124.
- 78 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 11 Febr. 1836, blz. 126.
- 79 Idem, 11 Febr. 1836, blz. 128.
- 80 Missive van den Burgemeester van Kampen aan den Gouverneur van Overijsel, 15 Febr. 1836, blz. 129.
- 81 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 25 Febr. 1836, blz. 131.
- 82 Missive van den Burgemeester van Vriezenveen aan den Gouverneur van Overijsel, 12 April 1836, blz. 133.

- 83 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 15 April 1836, blz. 134.
- 84 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 21 April 1836, blz. 135.
- 85 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 3 en 11 Mei 1836, blz. 135.
- 86 Missive van den Burgemeester van Ambt Hardenberg aan den Gouverneur van Overijsel, 20 Mei 1836, blz. 136.
- 87 Missive van den Gouverneur van Overijsel aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 21 Mei 1836, blz. 137.
- 88 Idem, 4 Juni 1836, blz. 138.
- 89 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 16 Juni 1836, blz. 139.
- 90 Missive van den Secretaris van Staat aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, 20 Juni 1836, blz. 139.
- 91 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 15 Juli 1836, blz. 140.
- 92 Missive van den Secretaris van Staat aan het Departement van Binnenlandsche Zaken, 16 Juli 1836, blz. 143.

- 93—97 *Ernstige critiek op de houding der Regeering in het Algemeen Handelsblad* 145
 - 93 Ingezonden stuk in het Algemeen Handelsblad van 28 Jan. 1836, blz. 146.
 - 94 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 29 Jan. 1836, blz. 151.
 - 95 Brief van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 3 Febr. 1836, blz. 151.
 - 96 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 10 Febr. 1836, blz. 152.
 - 97 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 24 Febr. 1836, blz. 155.

- 98 *Tabellarisch overzicht van het aantal en den invloed der „Separatisten”* 156
 - 98 Tabellarisch overzicht, opgemaakt aan het Departement van Eeredienst, 1 April 1836, blz. 157.

- 99—105 *Plan tot ontbinding van het „zoogenaamd kerkgenootschap” der Afscheidenen* 184
 - 99 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 1 Maart 1836, blz. 185.
 - 100 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 11 Maart 1836, blz. 186.
 - 101 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 1 April 1836, blz. 187.

- 102 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 9 April 1836, blz. 190.
- 103 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Minister van Justitie, 14 April 1836, blz. 192.
- 104 Rapport van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 14 April 1836, blz. 192.
- 105 Ontwerp-besluit, aangeboden door de Ministers van Eeredienst en van Justitie, 14 April 1836, blz. 195.

- 106—124 *Verzet van eenige rechtbanken, voornamelijk van de Rechtbank te Amsterdam, tegen het regerings-systeem* 198
- 106 Procesverbaal, opgemaakt door den Commissaris van Politie te Delft, 20 Maart 1836, blz. 199.
- 107 Vonnis van de Rechtbank te Rotterdam in de zaak van S. van Jeveren en J. de Gorter, 8 April 1836, blz. 200.
- 108 Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 21 April 1836, blz. 202.
- 109 Brief van Minister Van Pallandt aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 23 April 1836, blz. 203.
- 110 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 30 April 1836, blz. 203.
- 111 Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan denzelfden, 3 Mei 1836, blz. 203.
- 112 Circulaire van den Procureur Generaal aan de Officiëren van Justitie in Noordholland, Utrecht en Gelderland, 5 Mei 1836, blz. 205.
- 113 Extract uit het vonnis van de Rechtbank te Amsterdam in de zaak van Ds A. Brummelkamp en W. Weimer, 17 Mei 1836, blz. 206.
- 114 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 18 Mei 1836, blz. 207.
- 115 Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht, 19 Mei 1836, blz. 207.
- 116 Procesverbaal van de gerechtszitting van de Rechtbank te Amsterdam in de zaak van Ds Brummelkamp c. s., 19 Mei 1836, blz. 208.
- 117 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 20 Mei 1836, blz. 210.
- 118 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 27 Mei 1836, blz. 211.
- 119 Idem, 31 Mei 1836, blz. 212.
- 120 Missive van den Procureur Generaal aan den Procureur Crimineel in Noordholland en Utrecht, 31 Mei 1836, blz. 213.
- 121 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 1 Juni 1836, blz. 214.
- 122 Memorie van den Referendaris C. Asser, door den Minister van Justitie van aantekeningen voorzien, 26 Juni 1836, blz. 215.

- 123 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 28 Juni 1836, blz. 218.
- 124 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 15 Juli 1836, blz. 219.
- 125—129 *De Afscheiding te Willemstad* 222
- 125 Brief van Ds H. J. Krom te Willemstad aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 16 April 1836, blz. 223.
- 126 Notulen van de vergadering van den Kerkeraad der Hervormde gemeente te Willemstad, 21 April 1836, blz. 224.
- 127 Missive van Ds H. J. Krom te Willemstad aan het Classikaal Bestuur van Breda, 24 April 1836, blz. 227.
- 128 Missive van den Minister van Justitie aan den Minister van Eeredienst, 30 Mei 1836, blz. 227.
- 129 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 13 Juli 1836, blz. 228.
- 130—135 *De Commissaris van politie te Gouda en de Rechtbank van Rotterdam conformeeën zich aan het regeeringssysteem* 229
- 130 Missive van den Commissaris van Politie te Gouda aan den Procureur Generaal, 24 Mei 1836, blz. 230.
- 131 Missive van den Officier van Justitie te Rotterdam aan denzelfden, 25 Mei 1836, blz. 231.
- 132 Idem, 26 Mei 1836, blz. 232.
- 133 Missive van den Commissaris van Politie te Gouda aan denzelfden, 29 Mei 1836, blz. 233.
- 134 Brief van Mr F. Frets te Rotterdam aan den Minister van Justitie, 6 Juni 1836, blz. 234.
- 135 Idem, 1 Juli 1836, blz. 235.
- 136—144 *Plannen der Afscheidenen te Amsterdam in verband met de vrijspraken aldaar* 237
- 136 Adres van den Kerkeraad der gescheiden Gereformeerde gemeente aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 10 Juni 1836, blz. 238.
- 137 Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 10 Juni 1836, blz. 239.
- 138 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 11 Juni 1836, blz. 240.
- 139 Missive van denzelfden aan den Minister van Eeredienst, 11 Juni 1836, blz. 241.
- 140 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 13 Juni 1836, blz. 241.

- 141 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 15 Juni 1836, blz. 242.
- 142 Missive van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 18 Juni 1836, blz. 243.
- 143 Schrijven van denzelfden aan den Officier van Justitie te Amsterdam, 18 Juni 1836, blz. 244.
- 144 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 2 Juli 1836, blz. 244.

- 145—151 *De nasleep van samenkomsten te Hilversum: disciplinaire bestraffing van den president der Rechtbank van Amsterdam* 246
 - 145 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Hilversum, 12 Juni 1836, blz. 247.
 - 146 Idem, blz. 248.
 - 147 Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 13 Juni 1836, blz. 250.
 - 148 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 14 Juni 1836, blz. 251.
 - 149 Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen aan den Minister van Justitie, 20 Juli 1836, blz. 252.
 - 150 Adres van den Burgemeester van Hilversum aan den Minister van Justitie, 2 Dec. 1836, blz. 253.
 - 151 Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 19 Dec. 1836, blz. 255.

- 152—166 *De voorbereiding van het eerste gedeelte van het Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 in zake de eventuele „toelating” der Afgescheidenen . . .* 258
 - 152 Adres van Ds G. van der Tuuk te Berlikum aan den Koning, 15 Febr. 1836, blz. 260.
 - 153 Adres van Ds H. P. Scholte aan den Koning, 4 April 1836, blz. 264.
 - 154 Rapport van den Raad van State aan den Koning, 7 Mei 1836, blz. 266.
 - 155 Rapport van den Staatsraad Copes van Hasselt aan den Koning, 7 Mei 1836, blz. 275.
 - 156 Brief van Ds H. H. Donker Curtius aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 8 Mei 1836, blz. 278.
 - 157 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 14 Mei 1836, blz. 280.
 - 158 Missive van den Secretaris van Staat aan de Departementen van Eeredienst en van Justitie, 14 Mei 1836, blz. 281.
 - 159 Brief van Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 15 Mei 1836, blz. 282.

- 160 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds H. H. Donker Curtius te Arnhem, 17 Mei
1836, blz. 283.
- 161 Promemorie van den Minister van Eeredienst, be-
stemd voor den Minister van Justitie, 24 Mei 1836,
blz. 283.
- 162 Brief van Minister Van Pallandt aan Minister Van
Maanen, 25 Mei 1836, blz. 285.
- 163 Missive van den Minister van Justitie aan den
Minister van Eeredienst, 3 Juni 1836, blz. 286.
- 164 Missive van den Minister van Eeredienst aan den
Minister van Justitie, 7 Juni 1836, blz. 292.
- 165 Concept-besluit, opgemaakt door den Minister van
Eeredienst, 7 Juni 1836, blz. 293.
- 166 Adres van H. G. Klijn te Utrecht aan den Koning,
4 Juli 1836, blz. 297.

- 167—172 *De voorbereiding van het tweede gedeelte van het
Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 in zake het
houden van conventikelen* 300

- 167 Anonyme memorie aan den Koning, April 1836,
blz. 301.
- 168 Promemorie van den Minister van Justitie, eind
April 1836, blz. 304.
- 169 Rapport van den Minister van Eeredienst aan den
Koning, 11 Mei 1836, blz. 312.
- 170 Anonyme nota aan den Koning, vóór 5 Juli 1836,
blz. 313.
- 171 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den
Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Juli 1836,
blz. 317.
- 172 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan
Ds C. W. Pape te Heusden, 12 Juli 1836, blz. 318.

- 173—215 *Moeilijkheden bij de toepassing van het Besluit
in zake het houden van conventikelen, voornamen-
lijk met betrekking tot Amsterdam* 319

- 173 Adres van C. Deteleff c. s. aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 8 Juli 1836, blz. 321.
- 174 Beschikking van het Gemeentebestuur van Amsterdam op het adres van C. Deteleff c. s., 14 Juli 1836, blz. 322.
- 175 Verslag van den Commissaris van Politie De Lagh aan den Directeur van Politie te Amsterdam, 18 Juli 1836, blz. 323.
- 176 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 19 Juli 1836, blz. 324.
- 177 Schrijven van den Griffier der Staten van Noordholland aan den Minister van Justitie, 19 Juli 1836, blz. 327.

- 178 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 20 Juli 1836, blz. 327.
- 179 Vliegend blaadje, gecolporteerd te Amsterdam sedert 21 Juli 1836, blz. 328.
- 180 Bericht in de Amsterdamsche Courant van 22 Juli 1836, blz. 329.
- 181 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 22 Juli 1836, blz. 329.
- 182 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 22 en 23 Juli 1836, blz. 330.
- 183 Idem, 22 en 23 Juli 1836, blz. 335.
- 184 Schrijven van den Secretaris van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 23 Juli 1836, blz. 336.
- 185 Missive van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 23 Juli 1836, blz. 337.
- 186 Rapport van denzelfden aan den Minister van Justitie, 24 Juli 1836, blz. 338.
- 187 Idem, 25 Juli 1836, blz. 339.
- 188 Memorie van den Minister van Staat, Baron de Mey van Streefkerk aan den Koning, 25 Juli 1836, blz. 340.
- 189 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan den Minister van Justitie, 26 Juli 1836, blz. 342.
- 190 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 26 Juli 1836, blz. 343.
- 191 Ontwerp-schrijven van den Secretaris van Staat, opgesteld door den Minister van Justitie, 26 Juli 1836, blz. 343.
- 192 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan het Gemeentebestuur van Amsterdam, 27 Juli 1836, blz. 345.
- 193 Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 31 Juli 1836, blz. 346.
- 194 Rapport van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 1 Aug. 1836, blz. 347.
- 195 Idem, 8 Aug. 1836, blz. 348.
- 196 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 12 Aug. 1836, blz. 349.
- 197 Rapporten van de Ministers van Justitie en van Eeredienst aan den Koning, 12 en 13 Aug. 1836, blz. 353.
- 198 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 13 Aug. 1836, blz. 357.
- 199 Idem, 13 Aug. 1836, blz. 359.
- 200 Rapport van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 16 Aug. 1836, blz. 364.

- 201 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 18 Aug. 1836, blz. 364.
- 202 Rapport van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 19 Aug. 1836, blz. 365.
- 203 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 22 Aug. 1836, blz. 365.
- 204 Idem, 29 Aug. 1836, blz. 366.
- 205 Missive van den Minister van Justitie aan den Procureur Generaal, 1 Sept. 1836, blz. 367.
- 206 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 5 Sept. 1836, blz. 367.
- 207 Missive van den Minister van Justitie aan den Koning, 6 Sept. 1836, blz. 368.
- 208 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 12 Sept. 1836, blz. 369.
- 209 Missive van het Gemeentebestuur van Amsterdam aan den Gouverneur van Noordholland, 15 Sept. 1836, blz. 369.
- 210 Missive van den Gouverneur van Noordholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 17 Sept. 1836, blz. 373.
- 211 Bericht van den Officier van Justitie te Amsterdam aan den Procureur Generaal, 19 Sept. 1836, blz. 376.
- 212 Bericht van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1836, blz. 377.
- 213 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 26 Sept. en 1 Oct. 1836, blz. 377.
- 214 Rapport van den Procureur Generaal aan den Minister van Justitie, 27 Sept. 1836, blz. 382.
- 215 Rapport van den Directeur van Politie te Amsterdam aan den Minister van Justitie, 3 Oct. 1836, blz. 383.

216—225 *Vergaderingen en maatregelen in de provincie Utrecht* 385

- 216 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 6 Juni 1836, blz. 386.
- 217 Missive van den Minister van Justitie aan den Gouverneur van Utrecht, 23 Juni 1836, blz. 388.
- 218 Missive van denzelfden aan den Minister van Eeredienst, 4 Aug. 1836, blz. 389.
- 219 Rapport van den Burgemeester van Loosdrecht aan den Gouverneur van Utrecht, 21 Aug. 1836, blz. 390.

- 220 Rapport van den Directeur van Politie te Utrecht aan het Gemeentebestuur aldaar, 24 Aug. 1836, blz. 392.
- 221 Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen aan den Minister van Justitie, 27 Aug. 1836, blz. 393.
- 222 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 15 Sept. 1836, blz. 394.
- 223 Brief van den vrederechter F. C. Muysken te Maarssen aan den Minister van Justitie, 26 Sept. 1836, blz. 396.
- 224 Missive van den Minister van Justitie aan F. C. Muysken te Maarssen, 29 Sept. 1836, blz. 401.
- 225 Missive van den Gouverneur van Utrecht aan den Minister van Justitie, 20 Oct. 1836, blz. 402.

226—237 *De reactie op het Besluit in zake het houden van conventikelen in Noordbrabant. De Afscheiding te Willemstad* 404

- 226 Procesverbaal opgemaakt door den assessor A. van de Koppel te Emmikhoven, 18 Juli 1836, blz. 405.
- 227 Missive van denzelfden aan den Gouverneur van Noordbrabant, 25 Juli 1836, blz. 406.
- 228 Missive van den Burgemeester van Dussen aan denzelfden, 25 Juli 1836, blz. 408.
- 229 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Juli 1836, blz. 409.
- 230 Idem, 5 Aug. 1836, blz. 410.
- 231 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van De Werken en Sleeuwijk, 7 Aug. 1836, blz. 412.
- 232 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 10 Aug. 1836, blz. 414.
- 233 Rapporten van de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Justitie aan den Koning, 23 en 27 Aug. 1836, blz. 414.
- 234 Brief van Ds C. W. Pape te Heusden aan den Secretaris en Adviseur Janssen, Aug. 1836, blz. 416.
- 235 Procesverbaal opgemaakt door den Burgemeester van Almkerk, 28 Aug. 1836, blz. 417.
- 236 Missive van Ds H. J. Krom te Willemstad aan het Classikaal Bestuur van Breda, 10 Sept. 1836, blz. 418.
- 237 Rapport van het Stedelijk bestuur van Willemstad aan den Gouverneur van Noordbrabant, 10 Sept. 1836, blz. 420.

- 238—247 *De Afscheiding op het eiland Urk en de daaruit voortvloeiende verwikkelingen* 424
- 238 Missive van den Scriba van het Classikaal Bestuur van Hoorn aan den Minister van Eeredienst, 25 Juli 1836, blz. 425.
- 239 Missive van den Minister van Eeredienst aan den Gouverneur van Noordholland, 27 Juli 1836, blz. 426.
- 240 Verhaal van Ds P. J. ter Plegt te Urk, 28 Juli 1836, blz. 426.
- 241 Missive van den Scriba van het Classikaal Bestuur van Hoorn aan den Minister van Eeredienst, eind Juli 1836, blz. 428.
- 242 Rapport van den Minister van Justitie aan den Koning, 6 Aug. 1836, blz. 429.
- 243 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 8 Aug. 1836, blz. 430.
- 244 Rapport van den Burgemeester van Urk aan den Gouverneur van Noordholland, 8 Aug. 1836, blz. 431.
- 245 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 14 Aug. 1836, blz. 433.
- 246 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 19 en 20 Aug. 1836, blz. 434.
- 247 Brief van Ds J. Dozy te Hoogkarspel aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 29 Nov. 1836, blz. 435.
- 248—261 *Nauwlettend toezicht op de handhaving der voorschriften in Zuidholland* 437
- 248 Missive van den deurwaarder Wapperom te Papendrecht aan den Officier van Justitie te Gorinchem, 14 Aug. 1836, blz. 438.
- 249 Missive van den Directeur van het Kabinet des Konings aan de Ministers van Justitie, van Binnenlandsche Zaken en van Eeredienst, 24 Aug. 1836, blz. 439.
- 250 Verantwoording van den Burgemeester van Oud Alblas aan den Gouverneur van Zuidholland, 28 Aug. 1836, blz. 440.
- 251 Missive van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 2 Sept. 1836, blz. 441.
- 252 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 3 Sept. 1836, blz. 442.
- 253 Missive van den Burgemeester van Zuid Beyerland aan den Gouverneur van Zuidholland, 8 Sept. 1836, blz. 444.
- 254 Rapport van den Officier van Justitie te Gorinchem aan denzelfden, 9 Sept. 1836, blz. 445.
- 255 Bijlage bij het vorige stuk, blz. 447.

- 256 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 14 Sept. 1836, blz. 447.
- 257 Rapport van den Gouverneur van Zuidholland aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, 17 Sept. 1836, blz. 448.
- 258 Rapporten van de Ministers van Eeredienst en van Justitie aan den Koning, 14 en 30 Sept. 1836, blz. 450.
- 259 Rapport van den Minister van Justitie, met naschrift van den Minister van Eeredienst, 1 en 13 Oct. 1836, blz. 455.
- 260 Rapport van den Minister van Binnenlandsche Zaken aan den Koning, 31 Oct. 1836, blz. 457.
- 261 Missive van den Secretaris van Staat aan de Ministers van Eeredienst, Justitie en Binnenlandsche Zaken, 2 Nov. 1836, blz. 458.

262—267 *De situatie in de provincie Drente* 459

- 262 Missive van Ds W. H. Folkers Cranssen te Dwingelo aan den Minister van Eeredienst, 18 Aug. 1836, blz. 460.
- 263 Rapport van den Burgemeester van Dwingelo aan den Gouverneur van Drente, 27 Aug. 1836, blz. 461.
- 264 Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 27 Aug. 1836, blz. 461.
- 265 Rapport van den Gouverneur van Drente aan den Minister van Eeredienst, 2 Sept. 1836, blz. 463.
- 266 Brief van den Secretaris en Adviseur Janssen aan Ds G. Benthem Reddingius te Assen, 5 Sept. 1836, blz. 464.
- 267 Brief van Ds G. Benthem Reddingius te Assen aan den Secretaris en Adviseur Janssen, 7 Oct. 1836, blz. 465.

Chronologische lijst der stukken 467

Register van personen en plaatsen 483

